

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ

ΤΟ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΟ ΤΟΥ ΕΥΡΥΤΑΝΑ

* σπίτι * ασχολίες και εργαλεία
* σκεύη και αντικείμενα * επαγγελματίες
* οικοανάπτυξη

ΑΘΗΝΑ 2005

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ

ΤΟ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΟ ΤΟΥ ΕΥΡΥΤΑΝΑ

* σπίτι * ασχολίες και εργαλεία
* σκεύη και αντικείμενα * επαγγελματίες
* οικοανάπτυξη

ΑΘΗΝΑ 2005

Η έκδοση του βιβλίου έγινε με την ευγενική χορηγία
του εξ Αγ. Βλαχέρνης Ευρυτανίας
Χειρουργού Οδοντιάτρου κ. Κωνσταντίνου Γ. Λιάπη
Δημιουργού της Κλινικής ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΟΔΟΝΤΙΑΤΡΙΚΗ Αθηνών

*Τα σκίτσα του βιβλίου και του εξωφύλλου
είναι επιμέλεια του Αλέξ. Χουλιαρά
(Η ιδέα του εξωφύλλου είναι από το βιβλίο του Δ. Λουκόπουλου
"Αιτωλικά οικήσεις σκεύη και τροφαι")*

α' έκδοση: 2004

ISBN: 960-630-083-8

© Αλέξανδρος Χουλιαράς, Δωδεκανήσου 13, 36 100 Καρπενήσι.
Τηλ. 22370 24979.

Εκδοτική Παραγωγή: ΕΠΤΑΛΟΦΟΣ ΑΒΕΕ, Αρδητού 12-16, Μετσ, Αθήνα
Τηλ. 210 9217.513, 210 9214.820, Fax: 210 9237.033,
www.eptalofos.com.gr – e-mail: info@eptalofos.com.gr

Αφιερωμένο

*Στον αφανή Ευρυτάνα,
που με το μόχτο του δημιούργησε
τον τοπικό μας πολιτισμό.*

ΑΕΙΟΝ ΕΣΤΙ

ΤΑ ΒΟΥΝΑ με την οίηση των ερειπίων
τα βουνά τα βαρύθυμα, τα μαστοφόρα
τα βουνά τα σαν ύφαλα μιας οπτασίας
τα κλεισμένα ολούθε και τα σαραντάπορα.
Τα γεμάτα φιλόβροχο σαν μοναστήρια
τα χωμένα στο πούσι των προβάτων
τα ηρέμα πηγαίνοντας καθώς βουκόλοι
με το μαύρο ζιμπούνι και με το πανωμάντηλο.
*Η Πίνδος, η Ροδόπη, ο Παρνασσός
ο Όλυμπος, ο Τυμφρηστός, ο Ταΰγετος
η Δίρφυς, ο Άθως, ο Αίνος.*

Οδυσσέας Ελύτης

Πρόλογος

21ος αιώνας... 2004... Ευρώπη των 25 κρατών, μαζί και η Ελλάδα! Κοινό νόμισμα, πολιτική που, εν πολλοίς, εκπορεύεται και δρομολογείται από τις Βρυξέλλες, συζητήσεις για κοινό Ευρωπαϊκό Σύνταγμα!

Η γνώση ταξιδεύει ταχύτατα, το διαδίκτυο έχει ενσωματωθεί στην καθημερινότητα μας, η οικονομική ανάπτυξη κοινός και σχεδόν μοναδικός στόχος!

Κι εμείς οι Έλληνες; Τρέχουμε να προλάβουμε.

Το Ευτο μας δυσκολεύει τη ζωή και μας κάνει να νοσταλγούμε με τρυφερές αναπολήσεις τη δραχμή μας, ενώ τα παιδιά μας κυνηγούν την γνώση μέσα από μοντέρνες σπουδές και με την εκμάθηση ξένων γλωσσών, αγωνιώντας για την επιβίωση τους και ζώντας τον εφιάλτη της ανεργίας στον παγκόσμιο πλέον ανταγωνισμό.

Ζώντας αυτή την πραγματικότητα, διεκδικούμε το δικαίωμα στη ζωή εγκαταλείποντας την περιφέρεια και αναζητώντας την τύχη μας στις μεγαλουπόλεις. Η δική μας Ευρυτανία δεν θα μπορούσε να αποτελέσει εξαίρεση. Τα χωριά της άδειασαν, τα λίγα χωραφάκια και οι πατωσιές έμειναν ακαλλιέργητα, τα γιδοπρόβατα λιγόστεψαν δραματικά, ενώ οι συμπατριώτες μας έγιναν πια ετεροδημότες και οι επισκέπτες του Δεκαπενταύγουστου. Βελτιώθηκε η ποιότητα ζωής του Ευρυτάνα; Δύσκολο να απαντήσει κανείς.

Την δική του απάντηση με γλαφυρό, τρυφερό, μεγαλειώδη τρόπο δίνει ο Αλέξανδρος Χουλιαράς. Χειμαρρώδης, περιγραφικός, με προσωπικές απόψεις και κρίσεις, με χιούμορ, σατυρική διάθεση και σαρκασμό, σκιαγραφεί τον τρόπο ζωής του Ευρυτάνα, τις συνήθειες, τα ήθη και έθιμα του και, μέσα από αυτά, τον χαρακτήρα του.

Μικρή γεύση της νοσταλγικής αναφοράς του Χουλιαρά στην Ευρυτανία του χθες είχα πάρει από τα δημοσιεύματά του σε τοπική εφημερίδα, μα ήταν πέρα από κάθε φαντασία το αποτέλεσμα του ολοκληρωμένου πια έργου του.

Διαβάζοντάς το προσεκτικά, σου δημιουργούνται ανάμικτα συναισθήματα χαράς, ευφορίας, συγκίνησης, πίκρας. Νοσταλγία... Σου φέρνει στο νου εικόνες που είδαν τα μάτια μας στα παιδικά μας χρόνια, σου θυμίζει ξεχασμένες λέξεις του τόπου μας που ακούγαμε από τους παππούδες και τους πατεράδες μας. Τόση λεπτομέρεια στην περιγραφή για τα γεωργικά εργαλεία του Ευρυτάνα, για το σκάψιμο και το όργωμα, για τον τρουβά και το περιεχόμενο του, για τις ποικιλίες των κυπροκουδουνών, για τους τρόπους ευνουχισμού των ζώων, για τα λαϊκά κτηνιατρικά βότανα, για τις γιορτές των τσοπάνηδων!

Ευαίσθητος και ρομαντικός ο Χουλιαράς γράφει για τα μεγάλα δένδρα που σήμερα χάθηκαν: "Δένδρα σημαδιακά και μεγάλα δεν τα πείραζε ο Ευρυτάνας. Τα χρειαζόταν για καταφύγιο δικό του και των ζώων του στα καλοκαιρινά λιοπύρια και στα χιονόνερα του χειμώνα. Τα σέβονταν και τα φοβόταν γιατί, από αρχαιοτάτων χρόνων, θεωρούνταν ιερά και κατοικίες των νυμφών. Σήμερα μαζί τους χάθηκαν και οι νεράιδες που κατοικούσαν σε αυτά με την μαγεία και την ομορφιά τους". Αναφερόμενος δε στην ανάγκη προστασίας των θηραμάτων και ελεγχόμενου κυνηγιού, γράφει: "Να γνωρίσει και να βιώσει ο άνθρωπος την ευρυτανική φύση, που είναι και πρέπει να μείνει σεπτός ναός της παρθένου και ευπλοκάμου Λαφρίου Αρτέμιδος, έτσι όπως την λάτρευαν οι αρχαίοι Αιτωλοί και που, ακόμα και σήμερα, παρά τους διωγμούς της, ένα ασκημένο αυτί μπορεί να την αφουγκραστεί στους ευρυτανικούς λόγγους". Μας γυρίζει πίσω, όπου ολοζώντανά ξεπροβάλλουν το γνέσιμο με την ρόκα και τον αργαλειό, τα αδράχτια και τα στημόνια, η σημασία του κεντημένου μαντηλιού! Ερμηνεύει την ανάγκη για κατανάλωση κρασιού και τσίπουρου σαν απαίτηση της ψυχής του Ευρυτάνα για να πνίξει τους καημούς και τα βάσανα του. Απ' την άλλη, στιγμές αναπόλησης με άρωμα αγάπης η αναφορά του στο ψωμί, "τη βάση της διατροφής του Ευρυτάνα που ήταν γέννημα της γης του, ζυμωμένο, ψημένο και ευλογημένο από τα χέρια της γυναίκας του".

Ο Χουλιαράς κρατά τον χρόνο, φυλακίζει τις στιγμές, δεν αφήνει το χθες να χαθεί. Χαρίζει στον αναγνώστη ολοζώντανες εικόνες περιγράφοντας τον κομματάροχη και τον αγροφύλακα, τον μπακάλη και τον κουρέα. Δημιουργεί εικόνες ζωής μιλώντας για τον

τρόπο διασκέδασης των μεγάλων, για τα παιχνίδια των παιδιών, τα σχολικά τους είδη, τη λαϊκή ιατρική και τα γιατροσόφια. Τρυφερό χάδι νοσταλγίας οι θύμησες των οικιακών σκευών και της παραδοσιακής ευρυτανικής κουζίνας με τις πίττες και τα κρέατα.

Τη μεγάλη του προσπάθεια κλείνει ο Χουλιαράς με τη δική του προσέγγιση στην Ευρυτανία του σήμερα και τους τρόπους επιβίωσης της.

“Το νοικοκυριό του Ευρυτάνα” είναι για μας ένα έργο μεγάλης αξίας, γιατί ο συγγραφέας στις σελίδες του κατάφερε να αιχμαλωτίσει το φως και τον χρόνο. Θυμίζει στους παλιότερους και μαθαίνει στους νεότερους λέξεις και εικόνες μιας Ευρυτανίας που σιγά-σιγά χάνεται. Χαλυβδώνει και ξεσηκώνει τις νεότερες γενιές, μεταμορφώνεται, μαγικά θαρρείς, σε εναρκτήριο σάλπισμα για την “επιστροφή στις ρίζες μας”.

Σαν εγχειρίδιο της πολιτισμικής μας κληρονομιάς, νιώθω ειλικρινά πως πρέπει να κοσμεί τις βιβλιοθήκες των σπιτιών μας, των σχολείων, των συλλόγων και των φορέων της Αυτοδιοίκησης.

“Το νοικοκυριό του Ευρυτάνα” μπορεί να αποτελέσει τον καλύτερο πρεσβευτή της ιδιαίτερης πατρίδας μας. Μέσα από τις σελίδες του φαίνεται ολοκάθαρα ότι ο Ευρυτάνας δεν αλλοτριώθηκε από ξενόφερτες επιρροές, μα ζούσε πάντα μέσα στις παραδόσεις και τις αρχές του, την αξιοπρέπεια και την ηθική του.

Συγχαίρω τον φίλο Αλέξανδρο Χουλιαρά για την συγκινητική του προσπάθεια και τον ευχαριστώ μέσα από την καρδιά μου για την τιμή που μου έκανε παραχωρώντας μου χώρο γι’ αυτές τις λίγες αράδες.

Με την αγάπη μου
Δημήτρης Καρατοίκης

Εισαγωγή

Οι περισσότεροι από μας, που γεννηθήκαμε στην Ευρυτανία αμέσως μετά τον πόλεμο, είχαμε την τύχη να ζήσουμε τις τρεις μεγάλες ιστορικές εποχές του πολιτισμού μας. Γεννηθήκαμε και μεγαλώσαμε, σε συνθήκες-προβιομηχανικής εποχής, ανδρωθήκαμε στην βιομηχανική κοινωνία και ζούμε στη μεταβιομηχανική.

Έτσι λοιπόν και εγώ, έχοντας το βήμα μου μετέωρο προς την μεταβιομηχανική εποχή, διαπίστωσα το χάσμα που με χώριζε από τα αγροτικά μου –προβιομηχανικά– βιώματα. Οι δραστηριότητες και ο τρόπος ζωής των εφηβικών μου χρόνων παρήλθαν ανεπιστρεπτί. Έμειναν όμως, αδιάψευστοι μάρτυρες, τα εργαλεία και τα αντικείμενα εκείνης της εποχής.

Συνέλεξα και ταξιόνησα σε μια λαογραφική συλλογή, όσα μπορούσα από αυτά τα αντικείμενα και κατέγραψα διάφορες πληροφορίες που τα αφορούσαν, είτε από προσωπική γνώση είτε από αφηγήσεις άλλων. Από αυτά τα σχόλια αρκετά δημοσιεύθηκαν στη εβδομαδιαία εφημερίδα “Ευρυτανικά Νέα” με τον τίτλο “Τεκμήρια του πολιτισμού μας”. Η όλη εργασία, κάπως ολοκληρωμένη, πήρε την μορφή αυτού του βιβλίου.

Ο κύριος όγκος των λαογραφικών μου πληροφοριών προέρχεται από το Κρίκελλο Ευρυτανίας, στο οποίο γεννήθηκα και μεγάλωσα. Η κοινωνική και οικονομική ζωή του Κρικέλλου –όντας κεφαλοχώρι της περιοχής– ήταν αντιπροσωπευτική όλης της ορεινής Ρούμελης.

Στο βιβλίο ιχνογραφείται το ιδιωτικό νοικοκυριό του Ευρυτάνα μέσα στα πλαίσια της κοινότητας. Το νοικοκυριό ήταν η καρδιά του κοινωνικοοικονομικού συστήματος που λειτουργούσε με βάση την κοινότητα.

Το βιβλίο δομείται στα παρακάτω έξι μέρη:

α. το σπίτι του Ευρυτάνα. Στο κεφάλαιο τούτο γίνεται ενδεικτική

καταγραφή της κατοικίας και των άλλων κτισμάτων στο νοικοκυριό του Ευρυτάνα τα νεότερα χρόνια (δηλ. μετά την απελευθέρωση).

β. γεωργοκτηνοτροφική και συλλεκτική παραγωγή. Είναι ο πρωτογενής τομέας παραγωγής και ο κορμός της οικονομίας του νοικοκυριού και της κοινότητας. Παρουσιάζεται μέσα από τα κεφάλαια: της γεωργίας, της κτηνοτροφίας, της υλοτομίας, της μελισσοκομίας και του κυνηγιού.

Το κυνήγι και γενικά η συλλεκτική παραγωγή ήταν ο βασικός τομέας παραγωγής του πρωτόγονου ανθρώπου. Η συστηματική ενασχόληση του ανθρώπου με την μελισσοκομία και το κυνήγι χάνεται στα βάθη της προϊστορίας και φτάνει μέχρι σήμερα. Η κτηνοτροφία είναι αυτή που προετοίμασε την μεγάλη γεωργική επανάσταση πριν 10.000 χρόνια. Η γεωργία είναι η βασική μορφή παραγωγής που ανέπτυξε ο άνθρωπος, από την στιγμή που εισήλθε στον πολιτισμό τον οποίον (...ελαφρώς ανάπηρο) βιώνουμε μέχρι σήμερα, δηλαδή πατριαρχικό και σθηριγμένο στην ιδιοκτησία.

γ. οικιακή χειροτεχνία. Αποτελεί το μεγαλύτερο και βασικότερο τμήμα του δευτερογενούς τομέα παραγωγής-μεταποίησης και είχε σαν βάση το σπίτι. Με την κλωστοϋφαντουργία, την γαλακτοκομία και την ποτοποιία γινόταν μεταποίηση των γεωργοκτηνοτροφικών προϊόντων. Με το πλέξιμο και το ράψιμο γινόταν μεταποίηση των κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων (δεύτερη μεταποίηση).

Τα παραγόμενα προϊόντα της οικιακής χειροτεχνίας ήταν άμεσα καταναλώσιμα ή αποθηκεύσιμα. Τα περισσεύματα ανταλλάσσονταν ή πωλούνταν στους εμπόρους μετασχηματιζόμενα έτσι σε εμπορεύματα.

δ. οικιακές υπηρεσίες-οικοσκευή. Είναι το μέρος που αναφέρεται στις υπηρεσίες και τα προϊόντα που παρέχονταν-παράγονταν στο νοικοκυριό, χρησιμοποιώντας την οικοσκευή του σπιτιού. Καθαρές υπηρεσίες παράγονταν στους τομείς: της καθαριότητας, του καλλωπισμού, της ψυχαγωγίας, της φιλοξενίας, της παιδοκομίας και της λαϊκής ιατρικής. Επίσης για παροχή υπηρεσιών ξεκούρασης, ύπνου και άνεσης υπήρχαν τα έπιπλα του σπιτιού και τα σκεύη θέρμανσης και φωτισμού.

Με τα κουζινικά και τα σκεύη αρτοποιίας μεταποιούνταν προϊόντα του πρωτογενούς (γεωργοκτηνοτροφικά) και του δευτερογενούς (αλεύρι και γαλακτοκομικά) τομέων παραγωγής. Πα-

ράγονταν προϊόντα (φαγητό και ψωμί) *άμεσα καταναλώσιμα* και *μη εμπορεύσιμα*.

ε. επαγγελματίες του χωριού. Είναι αυτοί οι οποίοι: πρώτον παρήγαγαν *εμπορεύματα* και *αγαθά*, χρησιμοποιώντας κάποια φυσικά υλικά ή μεταποιώντας γεωργοκτηνοτροφικά και οικοτεχνικά προϊόντα του νοικοκυριού, π.χ. ο χτίστης, ο μαραγκός, ο σιδεράς, ο μιλωνάς κ.ά. και δεύτερον αυτοί που παρείχαν *υπηρεσίες* αναγκαίες για την λειτουργία της οικονομίας και της κοινωνίας, π.χ. ο δήμαρχος, ο παπάς, ο χωροφύλακας, ο έμπορος κ.ά.

στ. το νέο ευρυστανικό νοικοκυριό. Εδώ καταβάλλεται προσπάθεια ανίχνευσης του νέου ευρυστανικού νοικοκυριού, δηλαδή της μικρομεσαίας επιχείρησης –και τούτο σαν συνέχεια του παραδοσιακού νοικοκυριού.

Οδηγήθηκα στην έκδοση αυτού του βιβλίου γιατί:

i) Τα λαογραφικά αντικείμενα, τα οποία συνέλεξα (και άλλα που μπορούν να συλλεχθούν), ταξινομημένα, τεκμηριωμένα και φωτισμένα με το φιλολογικό υλικό που εκπορεύεται από αυτά, αναδεικνύουν τον τοπικό μας λαϊκό πολιτισμό.

Αυτός ο πολιτισμός (οικονομικός και κοινωνικός), που αναπτύχθηκε με βάση τα νοικοκυριά των μετακινούμενων βλαχοποιημένων, των ενδημούντων γεωργοκτηνοτρόφων και των μαστόρων, συνέβαλλε αποφασιστικά στην σφυρηλάτηση της εθνικής και πολιτισμικής μας συνείδησης και ακολούθως στην έναρξη και νικηφόρο εξέλιξη του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα του 1821.

Στην νεότερη ιστορία μας η Ευρυτανία υπήρξε: το λίκνο της κλεφτουριάς, το επίκεντρο της ληστοκρατίας και η τροφός της Εθνικής μας Αντίστασης.

Τα αναφερόμενα στο βιβλίο αντικείμενα, είναι οι αποδείξεις αυτού του πολιτισμού και η ανάδειξή τους, με αυτή την ιστορικοκοινωνική οπτική, είναι σημαντική ιστορική και πολιτισμική υπόθεση.

ii) Υπάρχει τεράστιο λαογραφικό-πολιτισμικό υλικό, που χάθηκε και χάνεται καθημερινά μαζί με τους υπερήλικες “πρωταγωνιστές” του παλιού τρόπου ζωής. Όμως υπάρχουν και θα υπάρχουν, –για αρκετό χρόνο ακόμα– ζωντανοί μάρτυρες της προβιομηχανικής ζωής, από τους οποίους μπορεί να αντληθεί και να καταγραφεί, αρκετό πολιτισμικό υλικό του τόπου μας.

iii) Σήμερα, που η ζωή μας κινείται και ασφυκτιά, μέσα σε συν-

θήκες παγκοσμιοποίησης της αγοράς και του πολιτισμού, απαιτείται, όσο ποτέ άλλοτε, ένας εναλλακτικός τρόπος ζωής. Αυτός είναι η παραγωγή κι η διαχείριση κάποιων καταναλωτικών αγαθών (όπως τροφίμων κ.ά.) αλλά και πολιτισμικών (όπως χορός, τραγούδι, διασκέδαση κ.λπ.), σε οικογενειακή και τοπική βάση. Η ανάδειξη του παλιού νοικοκυριού καθώς και η ύπαρξη ανθρώπων, που μεγάλωσαν σ' αυτό, υποδεικνύει το βασικό αναπτυξιακό μοντέλο του τόπου μας, που δεν είναι άλλο από την μικρομεσαία οικογενειακή επιχείρηση.

iv) Το λαογραφικό υλικό –οργανωμένο και ταξινομημένο– που αγκαλιάζει όλες τις εκφάνσεις της καθημερινής ζωής του ανθρώπου, από την αυγή του πολιτισμού μας μέχρι χτες, είναι αναγκαίο εργαλείο στα χέρια του δάσκαλου, που θέλει: να συνδέσει το παρόν με το παρελθόν και να φωτίσει το μέλλον, να μεταδώσει στα παιδιά την αυθεντική και απλή γνώση των πραγμάτων και να τους διαμορφώσει μια υγιή περιβαλλοντική συνείδηση.

Η επαφή μας με τα εργαλεία, τα σκεύη και τ' αντικείμενα μιας κοινωνίας, μας δείχνει πως δούλευαν και πως ζούσαν οι άνθρωποι και μας οδηγεί –παραπέρα– στην καρδιά του πολιτισμού της.

Με τις δουλειές και την παραγωγή του νοικοκυριού έζησαν οι άνθρωποι της προβιομηχανικής εποχής. Με την βιομηχανική επανάσταση αυτές εκφυλίστηκαν και συρρικνώθηκαν. Ελπίζουμε η μεταβιομηχανική κοινωνία να ξανακάνει το σπίτι, το νοικοκυριό και την οικογένεια επίκεντρο της οικονομικής και κοινωνικής ζωής.

Τούτο το βιβλίο εκδίδεται με την ελπίδα, ότι προσθέτει κάτι στην λαογραφική έρευνα, ότι θα συγκινήσει τους παλιούς, που έζησαν το παλιό λαϊκό νοικοκυριό και θα φωτίσει τους νέους, που το ακούν σαν ιστορία, ότι θα συμβάλλει λίγο στο πολιτισμικό γίγνεσθαι του τόπου μας και τέλος ότι αποτελεί μια ενδεικτική πράξη “αντίστασης” ενάντια στην ξενόφερτη πολιτισμική κυριαρχία.

Τέλος ευχαριστώ όσους με βοήθησαν στην έκδοση αυτού του βιβλίου: τον Νομάρχη Ευρυτανίας κ. Κων Κοντογιώργο για την ηθική και υλική στήριξή του, τον τέως Δήμαρχο της πόλης μας Δημ. Καρατσίκη για την ηθική του στήριξη, τον πρόεδρο της ΤΕΔΚ Ν. Ευρυτανίας Δ. Τάτση και βέβαια –πρωτίστως– τον χορηγό της έκδοσης τον οδοντίατρο Κων. Γ. Λιάπη.

Αλέξ. Ελ. Χουλιαράς

Μ Ε Ρ Ο Σ Α '

ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΕΥΡΥΤΑΝΑ

*“Ο τόπος μας είναι κλειστός όλο βουνά.....
Μας φαίνεται παράξενο που κάποτε μπορέσαμε να χτίσουμε
τα σπίτια τα καλύβια και τις στάνες μας”*
Γ. ΣΕΦΕΡΗΣ

1. Η Ευρυτανία ως μια “ανοιχτή πόλη”

“Την και ύδωρ” ζητούσαν οι, ανά τον κόσμο και τους αιώνες, κατακτητές από τους κατακτημένους. Λίγο χώμα και νερό ήθελε ο κατακτητής των ευρυτανικών βουνών, για να τα εξανθρωπίσει. Όπου λοιπόν εύρισκε αυτές τις ελάχιστες προϋποθέσεις, ο Ευρυτάνας ξωμάχος και δουλευτάρης έστηνε το νοικοκυριό του, μεταμορφώνοντας έτσι και τον πιο αφιλόξενο τόπο σε κηφέλη δημιουργίας και ζωής.

Ζωντανό και κατοικημένο δεν ήταν μόνο το δομημένο περιβάλλον. Απέραντο εργαστήριο, σφύζον από ζωή, ήταν οι καλλιεργημένες πλαγιές, οι γυμνές κορυφές, τα σκοτεινά φαράγγια, τα λόγγια και τα λιβάδια. Αυτό το φυσικό περιβάλλον ήταν διάσπαρτο από καλύβες και καλύβια και στολισμένο με ξωκλήσια, που τουλάχιστον μια φορά το χρόνο είχαν την τιμητική τους. Η γη της Ευρυτανίας ήταν μια απέραντη “ανοιχτή πόλη”, που συγκροτούνταν από:

α. μεμονωμένα σπίτια. Οι μεμονωμένες αγροικίες ήτανε βίγλες και λημέρια κάποιων ανθρώπων, που η μοίρα τους έταξε ασταμάτητο μόχθο για την επιβίωση και θυσίες για μια καλύτερη

Σημείωση. Τα αναφερόμενα στοιχεία, για το σπίτι του λαϊκού νοικοκυριού, προέρχονται από επιτόπια λαογραφική έρευνα και αποτύπωση των παλιών σπιτιών του Κρικέλλου Ευρυτανίας και των γύρω χωριών.

ζωή. Κάθε ένα απ' αυτά τα σπίτια στέγαζε μια μεγάλη και ζωτανή παραδοσιακή οικογένεια.

β. συνοικισμός. Όταν η οικογένεια ενός μεμονωμένου σπιτιού πρόκοβε –που συνήθως έτσι γινόταν– κι αν γύρω υπήρχε ο αναγκαίος ζωτικός χώρος, χτίζονταν κι άλλα σπίτια. Έτσι δημιουργούνταν οι διάφοροι συνοικισμοί, που τις περισσότερες φορές ονοματίζονταν από το σόι (φάρα, γένος), που κατοικούσε σ' αυτούς. Τα μέλη του σογιού είχαν κοινή δράση κι αλληλεγγύη στον οικονομικό αλλά και τελετουργικό τομέα.

γ. οικισμός. Στις καλύτερες θέσεις αναπτυσσόταν ο οικισμός, με πολλά σπίτια, οργανωμένα σε έναν, δύο ή και περισσότερους μαχαλάδες. Γενικά εκεί που χτίζονταν οι οικισμοί ήταν πλαγιές και γούπατα, αμφιθεατρικά κι απάνεμα. Υπήρχαν όμως οικισμοί, που ήταν σκαρφαλωμένοι σ' αγνάντια και διάσελα πανοραμικά κι ανεμόδαρτα. Οι οικισμοί, ως διοικητικές ενότητες, συνήθως οροθετούνταν με φυσικά όρια, όπως κορυφογραμμές, ποτάμια και χαράδρες. Γενικά χρειάζονταν: έδαφος γόνιμο, υπέδαφος στέρεο, κλίμα υγιεινό και ξηρό, νερά για άρδευση, εύκολη πρόσβαση στους βοσκοτόπους και στα δάση, καλή ορατότητα, οπτική επαφή με άλλους οικισμούς και φυσική οχύρωση.

Οι περισσότεροι ευρυτανικοί οικισμοί, φαίνεται να είναι αποτέλεσμα συσπειρωτικής πορείας –προς κάποιο κέντρο– διάφορων σκόρπιων νοικοκυριών και συνοικισμών. Με τούτους τους μετακινούμενους ξωμάχους, δομήθηκαν και αναπτύχθηκαν οι ογδόντα παλαιές κοινότητες της Ευρυτανίας (σήμερα λέγονται δημοτικά διαμερίσματα) με τους είκοσι και πλέον συνοικισμούς τους. Οι περισσότεροι οικισμοί ήταν αрайоκατοικημένοι και τα σπίτια τους περιβάλλονταν από αρκετή καλλιεργήσιμη γη.

δ. κεφαλοχώρι. Ο οικισμός, που παρούσαζε τα περισσότερα πλεονεκτήματα, είτε γιατί βρισκόταν σε κομβικά σημεία των εμπορικών ορεινών δρόμων, είτε γιατί είχε καλύτερο κλίμα, ευφορότερο έδαφος και πολλά νερά, αναπτυσσόταν οικιστικά και διαμορφωνόταν σιγά-σιγά σε οικονομικό και διοικητικό κέντρο και χαρακτηριζόταν κεφαλοχώρι, με αρκετούς –πολλές φορές– συνοικισμούς γύρω του. Σήμερα αντιστοιχεί με την έδρα του Δήμου.

Το κεφαλοχώρι συνήθως είχε πολεοδομικό σχεδιασμό αμυ-

ντικού χαρακτήρα. Ήταν πυκνοδομημένο και τα σπίτια χτίζονταν σε επαφή με τον κοινοτικό δρόμο. Ένας μαντρότοιχος συνέδεε το ένα σπίτι με τ' άλλο, που οριοθετούσε και περιφρουρούσε ταυτόχρονα το νοικοκυριό.

Τα όμορα σπίτια συγκροτούσαν την *γειτονιά* που, μετά το σπίτι, ήταν ο δεύτερος σε αξία λειτουργικός χώρος του ανθρώπου. "Ο θεός κι ο γείτονας" έλεγαν.

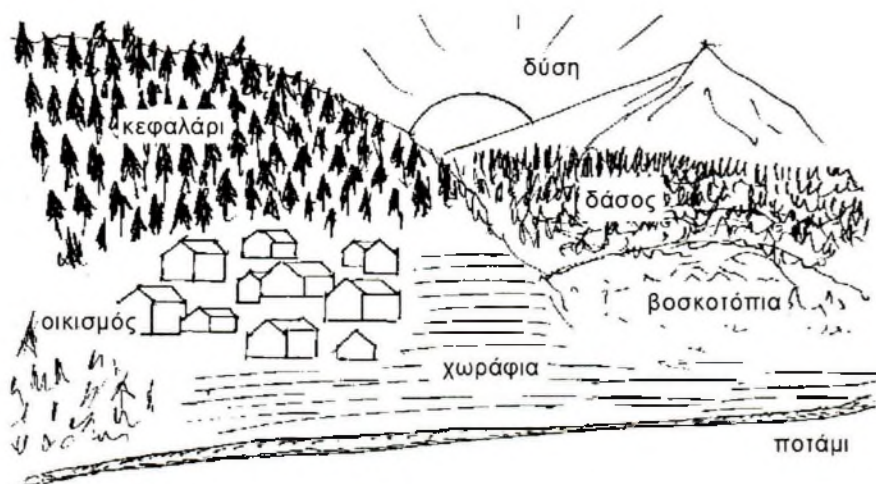
Μια διευρυμένη γειτονιά ήταν η *συνοικία* ή *μαχαλάς* (τουρκ. mahalla). Το επίκεντρο της ήταν η βρύση και στην καλύτερη περίπτωση η εκκλησία της. Επίσης χαρακτηριζόταν και ονοματιζόταν από την γεωφυσική του θέση μέσα στον οικισμό και από το κυρίαρχο σόι, που κατοικούσε σ' αυτήν.

Οι περισσότεροι οικισμοί (κεφαλοχώρια ή όχι) κατά κανόνα αναπτύσσονταν γύρω από ένα κέντρο, την πλατεία, την *αγορά* όπως έλεγαν, που ήταν κάτι σαν την αρχαία ελληνική Αγορά, μόνο που εδώ δεν... ρητόρευαν οι αγροίκοι των βουνών. Εδώ συναντιόνταν κάθε βράδυ οι άντρες του χωριού, έκλειναν δουλειές, υποθέσεις και εκκρεμότητες με τους άλλους συγχωριανούς, ψυχαγωγούνταν, διασκέδαζαν και ξεκουράζονταν από τον καθημερινό μόχθο. Το λιγότερο ακοινώνητος και απολίτιστος θεωρούνταν όποιος το βράδυ δεν έβγαινε στην αγορά. Εδώ βρισκόταν η εκκλησία (ο πολιούχος του χωριού), τα εμπορικά και κοινόχρηστα κτίρια και μια καλοφτιαγμένη βρύση. Η αγορά δεν είχε το στενό οικονομικό περιεχόμενο της σημερινής αγοράς, ήταν οικονομικό, πολιτιστικό-πολιτισμικό και ψυχαγωγικό επίκεντρο του χωριού.

Από το κέντρο, ακτινωτά και ανάπλαγα, διέσχιζαν τον οικισμό οι δρόμοι, που ένωναν τις συνοικίες με το κέντρο αλλά και μεταξύ τους.

Δίπλα στον οικισμό, σε κεντρικό σημείο και στην πιο πανοραμική θέση, ήταν το νεκροταφείο. Οι πρόγονοι συνέχιζαν να ζουν μέσα στην κοινότητα και ν' αγναντεύουν από την αιώνια κατοικία τους τα βουνά και τα λαγκάδια, που κάποτε αγαπούσαν και ζούσαν.

Γενικά ο πολεοδομικός σχεδιασμός στον παραδοσιακό οικισμό δεν επιβαλλόταν από τεχνοκρατικούς και αμφιλεγόμενης σκοπιμότητας, πολεοδομικούς κανόνες και όρους δόμησης. Το

Σχ. Ι - Σχηματική παράσταση ενός τυπικού ευρυτανικού χωριού.

εθιμικό δίκαιο, η παράδοση, οι ανάγκες και οι δυνατότητες του ιδιοκτήτη, η αξιοσύνη των μαστόρων και τα διατιθέμενα τεχνικά μέσα ήταν οι κανόνες και οι αρχές της πολεοδόμησης και της αρχιτεκτονικής.

Γη που δεν καλλιεργούνταν ήταν κοινοτική έκταση. Μέσα στον οικισμό υπήρχε αρκετή κοινοτική γη, για την κάλυψη των κοινών αναγκών. Εκτός οικισμού κοινοτικές εκτάσεις ήταν τα κοινόχρηστα βοσκοτόπια, τα δάση και οι χώροι κοινών παραγωγικών δραστηριοτήτων (αλώνισμα, λήχνισμα κ.ά.).

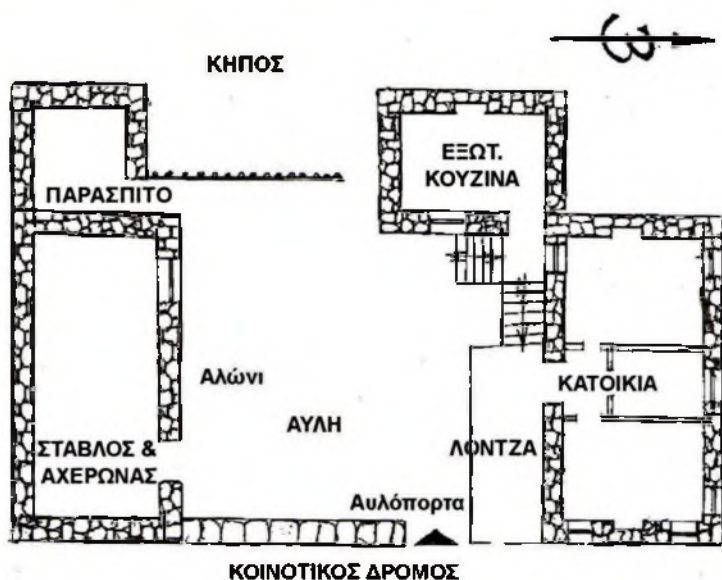
2. Δομή του νοικοκυριού

Νοικοκύρης ήταν και είναι, κατ' αρχήν, ο άνθρωπος ο μναλωμένος, ο μεθοδικός, ο εργατικός κι ο οικονόμος. Ένας τέτοιος άνθρωπος ήταν αυτεξούσιος και κύριος στα του οίκου του, κατέχοντας περιουσία και έχοντας οικονομική επάρκεια. Τέτοιος ήταν ο Ευρυτάνας νοικοκύρης.

Νοικοκυριό είναι το σύνολο της υλικοτεχνικής υποδομής του οίκου, καθώς επίσης η κουλτούρα και γενικά οι "αναπτυξιακές" σειρές του νοικοκύρη. Χωροταξικά κατανέμονταν:

α. στο, εκτός οικισμού, νοικοκυριό. Πεζοπορώντας κι αγναντεύοντας κανείς τις πλαγιές και τα γούπατα των ευρυτανικών βουνών, ξεχώριζε την φροντισμένη ομορφιά της καλλιεργημένης γης με τα σπαρτά της, τα δέντρα της και τα καλύβια της. Εκτός του οικισμού, στα χωράφια του και τα βοσκοτόπια, ο Ευρύτανας κατασκεύαζε διάφορα χτίσματα, για να καλύψει τις ανάγκες του και να προστατευθεί από τις σκληρές καιρικές συνθήκες.

β. στο, εντός οικισμού, νοικοκυριό. Περιδιαβαίνοντας κάποιος τις στράτες και τα σοκάκια των χωριών, έβλεπε και χαιρόταν το κάθε νοικοκυριό ζωντανό και χυμώδες, ν' αναδεικνύεται μοναδικό κι όμορφο. Κατά μήκος του δρόμου ρι μεγάλες δίφυλλες αυλόπορτες οδηγούσαν από τον δημόσιο στον ιδιωτικό χώρο. Δρασκελώντας το κατώφλι έμπαινε στο χώρο και την μαγεία του νοικοκυριού. Όλα εκεί μέσα ήταν χωροθετημένα λειτουργικά και με αξιοζήλευτη πρακτική ομορφιά. Το σπίτι, σαν κατοικία των ανθρώπων, επιβαλλόταν με τον όγκο του, την αισθητική του και τη σφύζουσα ζωή, που υπήρχε σ' αυτό. Η πλακοστρωμένη αυλή ένωνε το σπίτι με τα διάφορα παράσπιτα (την εξωτερική κουζίνα, το φούρνο, το κοτέτσι και τα υπόστεγα των ξύλων), με τον σταβλαχερώνα και τον κήπο.

Σχ. 2 - Το, εντός οικισμού, νοικοκυριό.

3. Γενικά κατασκευαστικά ζητήματα του σπιτιού

Τα προβλήματα, που ανέκυπταν κατά την ανέγερση ενός σπιτιού, ήταν πολλά και ακανθώδη. Ο ηρωικός όμως και πρακτικός νοικοκύρης αντιμετώπιζε —όσο γινόταν καλύτερα— τα ουσιώδη και αγνοούσε τα επουσιώδη, ώσπου τελικά οικοδομούσε ένα σπίτι —συνήθως μικρό— όμως λειτουργικό, υγιεινό, λιτό κι όμορφο.

Για τα βασικά και ουσιώδη ζητήματα υπήρχε μια συσσωρευμένη γνώση, την οποία γνώριζε κι αισθανόταν ο καθένας, επιπλέον ο μάστορας εφαρμόζε με συνέπεια τους δοκιμασμένους κανόνες της τέχνης, που διδάχτηκε από τους παλιότερους. Τα κύρια προβλήματα που αντιμετώπιζαν νοικοκύρης και μάστορας ήταν:

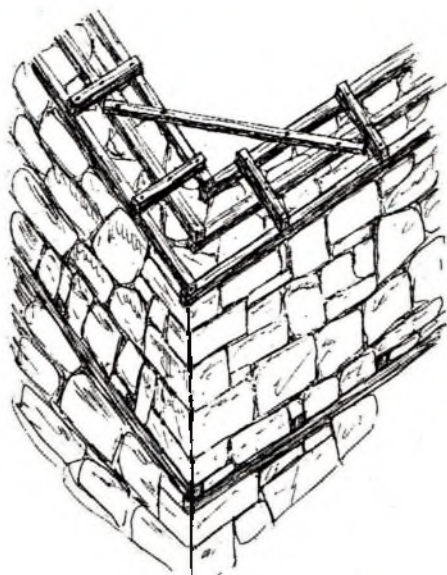
α. προσανατολισμός. Ένα σωστά προσανατολισμένο σπίτι είχε την πλάτη του γυρισμένη στο Βοριά και την όψη του στο Μέγα (νοτιά). Έτσι η είσοδος προφυλασσόταν από το ανεμοσούρι και το ξεροβόρι και η φάτσα του λουζόταν ολημερίς από το φως και τη ζεστασιά του ήλιου. Βασικό ρόλο έπαιζε η μορφολογία, ο προσανατολισμός, η κλίση και η χρήση της γης του οικοπέδου. Γενικά ο καλύτερος προσανατολισμός ήταν ο νοτιο-ανατολικός ή ο νότιος.

β. θέση. Σαν θέση του σπιτιού επιλεγόταν η βόρεια πλευρά του οικοπέδου. Έτσι το, ήδη προστατευμένο από το βοριά σπίτι, προστάτευε με τη σειρά του την αυλή και το υπόλοιπο νοικοκυριό. Συνήθως ένας τοίχος του σπιτιού συνεχιζόταν με την μάντρα, που περιφρουρούσε το νοικοκυριό από τον δημόσιο δρόμο. Καλό θα ήταν επίσης η θέση του σπιτιού να είχε καλή ορατότητα στην γύρω περιοχή, στέρεο έδαφος, να είναι το στεγνότερο μέρος του οικοπέδου και το πιο άγονο.

γ. θεμελίωση. Με την έναρξη της ανέγερσης του σπιτιού ήταν το πρώτο και βασικότερο πρόβλημα, με πολλούς αστάθμητους παράγοντες, που έπρεπε να αντιμετωπιστεί. Έσκαβαν βαθιά τα θεμέλια, ώσπου να βρουν στέρεο και τα έχτιζαν με σγκώδεις θεμελίους λίθους. Άμα έβρισκαν στα θεμέλια νερό θεμελιώναν πάνω σε σκάρες, που τις έφτιαχναν με γέρικους και χλωρούς κορμούς δέντρων. Επιπλέον έσφαζαν κόκορα στη θεμελίωση, έφερναν πατά και διάβαζε, έθαβαν στα θεμέλια αγίασμα και γενικά έκαναν ό,τι τους περνούσε από το χέρι!

δ. φέρων οργανισμός. Η λιθοδομή ήταν ο φέρων οργανισμός του σπιτιού. Οι πέτρες φρόντιζαν να είναι φρεσκοκομμένες, από καλό νταμάρι και καλοδουλεμένες. Ανά 80 εκατοστά, καθ' ύψος, κατασκευάζονταν οι ξυλοδεσιές ανάλογο του σημερινού σενιάς. Τεχνικά νευραλγική και καλλιτεχνικά αξιόλογη εργασία ήταν το πελέχημα και το χτίσιμο των αγκωναριών του σπιτιού, με επιστέγασμα το πιο περίοπτο αγκωνάρι με την χρονολογία ανέγερσης και συνήθως κάποια στορίσματα, εν είδει οικοσήμευ. Εδώ ο αρχιμάστορας εξαντλούσε την τέχνη του.

ε. ξυλεία. Οι ξυλοδεσιές, που έζωναν τους τοίχους, ήταν οι μύες του φέροντος οργανισμού της οικοδομής. Έτσι φρόντιζαν να είναι από άγρια ξύλα, δέντρο (βελανιδιά), κέδρο ή καστανιά. Ανάλογα ξύλα χρησιμοποιούσαν για τα *πλακώματα* (πρέκια) των θυρών και των παραθύρων και για τα *κασώματα* τους, που χτίζονταν στους τοίχους. Τα ξύλα της *αστρέχας* (βλάχ. *astrehi*) δηλ. του γείσου της σκεπής, που λέγονταν *τουλίκια* (τουρκ. *celik*=μικρή σκληρή ράβδος, ατσάλι) ήταν από χοντρά ελάτινα γκρίζια, καρφωμένα σε συνέχεια των ψαλιδιών και των μαχιάδων. Τα υπόλοιπα ξύλα της οικοδομής, όπως η ξυλεία της σκεπής και του μεσοπατώματος, έπρεπε να είναι από γέρικα και γερά έλατα.

Σχ. 3 - Οι ξυλοδεσιές.

στ. συνδετικό υλικό (κοινώς λάσπη). Ήταν το τελευταίο και σημαντικό, που προσδιόριζε την αντοχή των τοίχων του σπιτιού, αλλά και την πολυτέλεια της κατασκευής. Η καλή κατασκευή ήταν ασβεστόχτιστη, η μέτρια αργιολασπόχτιστη και η κακή ξηρολιθιά.

Ο ασβέστης ήταν ακριβός και δυσεύρετος. Όμως ο ευκατά-

στατος νοικοκύρης, άμα πλήρωνε, εύκολα τον εύρισκε. Αναμειγνύοντας *κιρέτσι* (τουρκ. *kirce* = ασβέστης), με ειδικό χώμα (συνήθως κοκκινόχωμα) ή άμμο και κάποτε προσθέτοντας κεραμίδια ή άλλα υλικά, έφτιαχναν το *κουρασάνι* (τουρκ. *hogasan*), δηλ. το ασβεστοκονίαμα. Η αξεπέραστη τέχνη των χτιστάδων και η ποιότητα των υλικών, έκανε τους ασβεστόχτιστους τοίχους “αθάνατους”. Δεκαετίες πολλές στέκουν περήφανα όρθια λείψανα τοίχων από νοικοκυρόσπιτα, που ελάχιστοι τα θυμήθηκαν όρθια.

Το χώμα ήταν άφθονο και τζάμπα. Αναμειγνύοντάς το με νερό γινόταν *λάσπη* (αργιλοκονίαμα) και μ’ αυτή χτιζόταν ο λασπόχτιστος τοίχος. Όση τέχνη κι αν διέθετε ο μάστορας, μερικές σταλαματιές στον περίπατο του σπιτιού (στέψη του τοίχου), σύντομα αποσάρθρωναν και κοίλιαζαν τους τοίχους. Τελικά γκρέμιζαν το σπίτι και σε λίγα χρόνια εξαφανίζονταν τα ίχνη του.

Το σπίτι για να γίνει τσάκαγε κόκαλα, ήθελε δουλειά νύχτα με νύχτα και πολλά εργατικά χέρια. Αν δεν ήταν όλη η οικογένεια επί ποδός πολέμου κι αν δεν βοηθούσε το χωριό, σπίτι δεν γινόταν. Στα ερείπια των ευρυτανικών σπιτιών, ακόμα δεν στέγνωσε ο ιδρώτας και δεν σίγησε ο μόχθος κι ο βόγκος των κητόρων τους. Είχαν μεγάλο δίκιο, όταν έλεγαν: “Οποιος δεν έχτισε σπίτι και δεν πάντρεψε κορίτσι δε ξέρει από ζωή”.

4. Αρχιτεκτονικές μορφές και εξέλιξη των σπιτιών

Το σπίτι σαν λειτουργική αξία ήταν η ραχοκοκαλιά και η καρδιά του νοικοκυριού. Σαν οικοδόμημα μπορούσε να είναι μικρό ή μεγάλο, περίτεχνο ή χοντροφτιαγμένο, ανάλογα με την κοινωνικοοικονομική θέση του νοικοκύρη. Ήταν έργο ζωής για τον κάθε άνθρωπο και αποτελούσε το ιερό καταφύγιο και το στρατηγικό ορμητήριο όλης του της φαμίλιας.

Τα ευρυτανικά σπίτια δεν ήταν προϊόντα της λόγιας αρχιτεκτονικής και δεν έφεραν τη σφραγίδα κανενός επώνυμου αρχιτέκτονα. Ήταν έργα του ανώνυμου χτίστη και του “επώνυμου χρήστη”. Ο αρχιμάστορας-χτίστης γνώριζε και βίωνε τους κανόνες της τέχνης του. Ο ιδιοκτήτης-χρήστης είχε σαφή επίγνωση τι ήθελε και τι μπορούσε να πραγματοποιήσει. Έτσι ανάλογα με την οικονομι-

κή κατάσταση του ιδιοκτήτη και το επίπεδο των υλικοτεχνικών δυνατοτήτων της εποχής του χτιζόταν, από το χαμόσπιτο έως το αρχοντικό, ένα σπίτι ανθρώπινο, με όγκους αρμονικούς κι αισθητική εναρμονισμένη με το φυσικό περιβάλλον.

Χρονολογικά-ιστορικά τα σπίτια διακρίνονται σε:

α) *Σπίτια του 19ου αιώνα*. Δηλαδή ενός αιώνα που είχαμε ένα, υπό ιδρυση κράτος, ένα, υπό ανασυγκρότηση έθνος και μια οικονομία πρωτόγονη. Έτσι τα κύρια χαρακτηριστικά των σπιτιών ήταν η οχυρωματική τους κατασκευή (πολεμίστρες, μικρά παράθυρα, σύρτες κ.λπ.) και η λειτουργική συμβίωση ανθρώπων και ζώων.

β) *Σπίτια του 20ου αιώνα*. Σε ένα καθεστώς σχετικά ευνομούμενου κράτους και μιας υπό ανάπτυξη οικονομίας, χτίστηκαν μεγαλύτερα σπίτια, χωρίς οχυρωματικές κατασκευές και αυτονομήθηκαν οι άνθρωποι από τα ζώα.

Τα σπίτια κατατάσσονταν: α) ανάλογα με τον αριθμό των ορόφων σε ισόγεια ή αλλιώς χαμόγια ή σπιτοκάλυβα και σε διώροφα ή αλλιώς δίπατα ή ανώγεια. Τριώροφα σπάνια χτιζόνταν και β) ανάλογα με τα τετραγωνικά τους (την κάλυψη) -που προσδιόριζαν και τα δωμάτια- κατατάσσονταν σε μονόσπιτα-μονόχωρα σπίτια (με ένα δωμάτιο), σε σπίτια με δυο κουτιά (δωμάτια) και τελευταία, με τρία και τέσσερα δωμάτια.

4.1. Ισόγειο σπίτι

Οι ισόγειες οικοδομές ήταν οι πιο απλές και πολλές φορές πρωτόγονες, ήταν όμως πολλαπλών χρήσεων. Χρησιμοποιούνταν για κάλυψη των γεωργοκτηνοτροφικών αναγκών και για κατοικία.

α. *καλύβα*. Ήταν το πιο απλό οικοδόμημα και η απλούστερη εκδοχή της ήταν το *τσαρδί* (τουρκ. cardak) που κατασκευαζόταν από ξύλα και κλαδιά. Ο τοίχος της

Σχ. 4 - Τσαρδί.

καλύβας ήταν συνήθως από ξηρολιθιά και το άνοιγμα της εισόδου έκλεινε με αμπάρα. Η σκεπή της ήταν μονόπλατη ή με καλάνι (δίριχτη) και καλυπτόταν με σάλωμα (βλ. σχ. 91). Κατασκευαζόταν στα μικρομεσαία χωράφια και χρησιμοποιούνταν: για προσωπικό καταφύγιο των γεωργών και των τσοπάνηδων, για αχερώνας και για αποθήκη. Σαν κατοικία δεν μπορούσε να χρησιμοποιηθεί, εκτός προσωρινά από τίποτα... κατατρεγμένους νεόνυμφους ή κάποιους απόκληρους κι ακαμάτηδες. Τέτοιες καλύβες ήταν και τα διάφορα παράσπιτα στην αυλή του σπιτιού, με λασπόχτιστους συνήθως τοίχους και χρησιμοποιούνταν για κουμάσια, τσάρκοι, κοτέσια κ.λπ.

β. καλύβι. (βλ. σχ. 92). Ήταν ισόγειο, ορθογώνιο οικοδόμημα με λασπόχτιστους τοίχους και τετράριχτη πλακοσκεπή, με ξύλινη κανονική πόρτα, χωρίς παράθυρα και χωρίς τζάκι. Χρησιμοποιούνταν για αχερώνας και ευκαιριακά σαν καταφύγιο-κατοικία στις μεσαίες (για τα ορεινά δεδομένα) γεωργοκτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις. Τέτοιου είδους οικοδόμημα στο σπίτι χρησιμοποιούνταν για αχερώνας και αποθήκη.

γ. σπιτοκάλυβο. Ήταν ένα μεγάλο καλύβι, μονόχωρο ή δίχωρο. Είχε ένα έως δύο μικρά παράθυρα και τζάκι (με ή χωρίς καμινάδα). Σαν μόνιμη κατοικία ήταν ένα **χαμόγι** δηλ. ένα σπίτι με πάτωμα το φυσικό

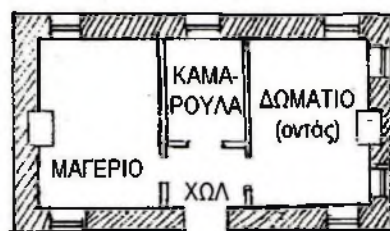
Σχ. 5 - Σπιτοκάλυβο.

έδαφος. Σαν καλύβι, σε μια σοβαρή εξοχική γεωργοκτηνοτροφική εκμετάλλευση, μπορούσε να είναι η προσωρινή κατοικία, ο αχερώνας, η αποθήκη και ο στάβλος του νοικοκύρη.

δ. στρωτό σπίτι. Ήταν ισόγειο με τρία δωμάτια και χολ. Ένα καλό στρωτό σπίτι είχε τον οντά και την καμαρούλα, πατωμένα με σανίδια. Χρησιμοποιούνταν ως κατοικία (όπως στο ανώι του παρακάτω αναφερόμενου ορθογώνιου δίπατου σπιτιού). Για στάβλο, αχερώνα και αποθήκες είχαν διάφορα “καλυβοειδή” στην αυλή.

Σχ. 6 - Κάτοψη σπιτοκάλυβου.

Σχ. 7 - Κάτοψη στρωτού σπιτιού.

4.2. Στερφογάλαρο σπίτι (ημιδιόροφο)

Αυτός ο τύπος του σπιτιού δεν ήταν ούτε ισόγειο ούτε δίπατο. Χτιζόταν σε επικλινές οικοπέδο και χωριζόταν, κατά την κατακόρυφη έννοια, σε δύο τμήματα: Το *στέρφο* ή στατό, που δεν είχε υπόγειο και ήταν ανάντη του οικοπέδου και το *γαλάριο*, το δίπατο, που βρισκόταν κατάντη και είχε υπόγειο, το αχούρι.

Είχε σχήμα ορθογώνιο και συνήθως η ανωγόπορτα με την κατωγόπορτα βρισκόνταν σε διαφορετικές όψεις. Γενικά το στερφογάλαρο, όπως εύστοχα υποδηλούσε το ποιμενικό όνομά του, ήταν μισό ισόγειο και μισό δίπατο. Είναι ο παλιότερος ολοκληρωμένος τύπος σπιτιού, που σώζεται μέχρι σήμερα. Ανάλογα με τους χώρους του και κατ' επέκταση με τον όγκο του διακρίνεται σε:

α. μονόχωρο στερφογάλαρο. Είναι ο αρχαιότερος τύπος και χτιζόταν μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα. Είχε χοντρούς λασπόχτιστους τοίχους και τετράριχτη πλακοσκεπή, με μεγάλες αστρέχες. Δεν είχε μπαλκόνια και εξωτερικές σκάλες και μπροστά του εκτεινόταν μια αδιαμόρφωτη αυλή, με κάποια παράσιτα και ένα κομμάτι κήπου. Είχε λίγα και μικρά παράθυρα με ξύλινο κάγκελο και πολλές πολεμίστρες. Ασφάλιζε με χοντρά παρθυρόφυλλα και με δύο βαριές πόρτες, την ανωγόπορτα και την κατωγόπορτα, που έκλειναν εσωτερικά με διαμπερή γερό ξύλινο σύρτη.

Το *ισόγειο* (το στέρφο μαζί με το ανώγι του γαλαρίου) ήταν χώρος πολλαπλών χρήσεων και χρησιμοποιούνταν σαν κατοικία, αποθήκη, αχερώνα και περιστασιακός στάβλος. Ήταν ξεταβάνωτο και είχε πάτωμα: στο στέρφο το φυσικό έδαφος και στο γαλάριο μεσοπάτωμα με στρουπίνες (λατάκια) επιστρωμέ-

νες με λάσπη κοκκινοχώματος.

Το κεντρικότερο και ιερότερο στοιχείο του σπιτιού ήταν η εστία, που βρισκόταν στο μέσον του στέρφου (στατού τμήματος). Η φωτιά περιοριζόταν από τα γωνολίθια κι ο καπνός έβγαινε από έναν ειδικό φεγγίτη της σκεπής.

Μια καταπακτή οδηγούσε εσωτερικά από το ανώγι στο κατώγι (αχούρι). Εκεί ήταν η κατοικία των ζώων του νοικοκυριού. Ενσωματωμένα στους τοίχους ήταν οι πολεμίστρες, οι παραθύρες και το μπουρσί (δηλ. καμουφλαρισμένος κρυψώνας στον πάνω τυφλό τοίχο αντιστήριξης του υπογείου για άκρως έκτακτες περιπτώσεις).

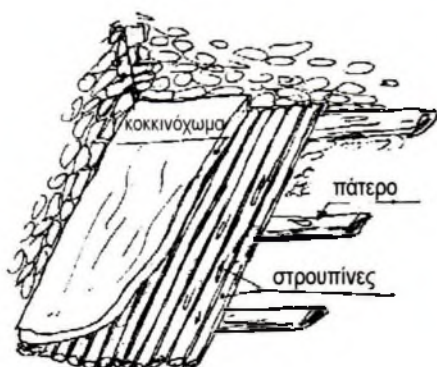
Σταθερά προσαρμοσμένα στους τοίχους και στο δάπεδο ήταν τα παχινά και τα χωρίσματα των ζώων.

Τούτος ο τύπος του σπιτιού ήταν λιγότερο κατοικία και περισσότερο οχυρό και σταβλαχερώνας, που προστάτευε όλο το νοικοκυριό από τις ληστρικές επιδρομές των συμμοριών, οι οποίες εκείνα τα χρόνια αφθονούσαν και λυμαίνονταν τα βουνά. Σ' αυτό το σπίτι με την εστία του και το κακκάβι κρεμασμένο στην αγκούτσα να βράζει, οχυρώθηκε κι απάγκιασε η φαμίλια του κατατρεγμένου Ευρυτάνα, τότε που:

“όλα τάσκιαζε η φοβέρα και τα πλάκωνε η σκλαβιά”

Οι άρχοντες, την ίδια εποχή, κατοικούσαν-οχυρώνονταν σε *πυργοειδή αρχοντικά*, πολύ πιο ασφαλή, άνετα και πολυτελή από τα λαϊκά στερφογάλαρα και σπιτοκάλυβα. Σήμερα διασώζονται σε όλη την Ευρυτανία πέντε τέτοια πυργόσπιτα.

β. δίχωρο στερφογάλαρο. Με το διώξιμο των Τούρκων, την οργάνωση του Ελληνικού κράτους και την κάποια βελτίωση της οικονομίας, οι απειλές λιγότεψαν, οι δυνατότητες μεγάλωσαν κι οι ανάγκες διαφοροποιήθηκαν. Το παλιό στερφογάλαρο σπίτι άλλαξε.

Σχ. 8 - Μεσοπάτωμα με κοκκινόχωμα.

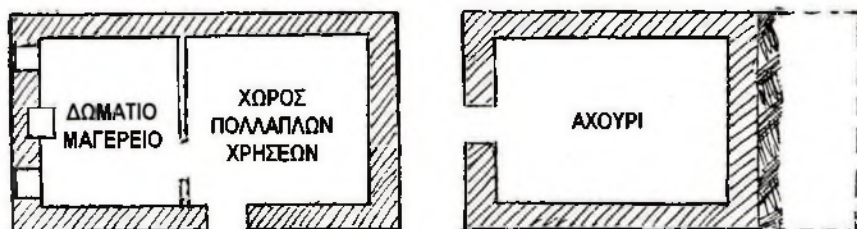
Σχ. 9 - Δίχωρο στερφογάλαρο.

Στο ανώγειο η αμυντική θωράκιση άρχισε να υποχωρεί, για χάρη της λειτουργικότητας και της ανετότερης διαβίωσης. Ο ενιαίος χώρος χωρίστηκε στα δύο. Στη θέση του στέρφου διαμορφώθηκε ένας χώρος ποικίλων χρήσεων και στη θέση του γαλάριου η κατοικία, με δυο μεγάλα ανατολικά τζαμωτά παράθυρα και το τζάκι με την καμινάδα ανάμεσα.

Το κατώγι μεγάλωσε, όμως διατήρησε τον -κατά βάση- οχυρωματικό του χαρακτήρα.

Γενικά στο νεώτερο στερφογάλαρο βελτιώθηκε η λειτουργικότητα και η άνεση προς όφελος της κατοικίας. Διαμορφώθηκαν αυτόνομοι σχετικά χώροι για κατοικία, στάβλο, αχερώνα και αποθήκες και η κατασκευή εσωτερικά έγινε καλύτερη -αισθητικά και πρακτικά- με ξύλινο μεσοπάτωμα, με κάποια επιχρίσματα κ.λπ.

Στερφογάλαρα χτίζονταν μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα.

Σχ. 10 - Κάτοψη κατοικίας και υπογείου δίχworu στερφογάλαρου.

4.3. Δίπατο σπίτι

Η ανάγκη αυτονομίησης των οικιακών λειτουργιών δηλ. της κατοικίας, του στάβλου, της αχερώνας, των αποθηκών κ.λπ. επέβαλλε την ανέγερση μεγαλύτερων σπιτιών. Έτσι το στερφογάλαρο πέρασε στην ιστορία.

Τα καινούργια σπίτια, που κατασκευάζονταν ήταν: όσον αφορά τους ορόφους κανονικά δίπατα, όπου το ανώι και το κατώι ταυτίζονταν κατά το περίγραμμα (είχαν δηλαδή το ίδιο εμβαδόν) και όσον αφορά την κάλυψη και τον όγκο μεγαλύτερα.

Μορφολογικά χωρίζονται σε:

- α. **δίπατο μονόσπιτο.** Χρονολογικά η ζωή των δίπατων μονόσπιτων είναι παράλληλη με αυτή των στερφογάλαρων. Λειτουργικά ικανοποιούσαν τις ίδιες ανάγκες (οχύρωση, ασφάλεια ζώνων κ.λπ.) όμως μορφολογικά κατατάσσονται στα δίπατα σπίτια. Σε κάλυψη ήταν μικρότερα από το στερφογάλαρο. Ήταν τετράγωνα σπίτια με -τυπικά- μήκος όσο το πλάτος του στερφογάλαρου. Το ανώι ήταν μονόχωρη ή δίχωρη κατοικία και το κατώι μονόχωρος στάβλος. Στη φάτσα τους είχαν την πέτρινη σκάλα και το μπαλκόνι, την λεγόμενη *λόντζα* (ιταλ. loggia=εξώστης).
- β. **δίπατο τριώροφο σπίτι** ή αλλιώς ανώγειο, ή ανωγοκάτωγο, ή μακρυλαρίκι (ορθογώνιο) ή και απλώς δίπατο.

Η ανοικοδόμηση αυτού του τύπου των σπιτιών άρχισε από τα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα, κορυφώθηκε στις αρχές του εικοστού και σταμάτησε με τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο.

- Το *ανώγι* είχε τρία δωμάτια και το χολ.

Στην δυτική πλευρά ήταν το μαγεριό, που ήταν ξεταβάνωτο και είχε μεσοπάτωμα, όπως στο παλιό γαλάριο του στερφογάλαρου (δηλ. στρουπίνες στηριγμένες στα πάτερα και επιστρωμένες με κοκκινόχωμα γι' αυτό υπερυψωμένο κατά ένα σκαλί σε σχέση με το άλλο πάτωμα). Είχε ένα μεγάλο τζάκι με παραθύρες εκατέρωθεν, δύο μεγάλα παράθυρα με εσωτερικό θόλο και έφερε επίτοιχο νεροχύτη.

Στην ανατολική πλευρά ήταν το "καλό δωμάτιο" ή οντάς (τουρκ. oda=δωμάτιο) είχε δίφυλλη νταμπλαδωτή πόρτα, τρία παράθυρα, και στην ανατολική πλευρά, αν δεν είχε τζάκι, είχε μπαλκονόπορτα και μικρό μπαλκόνι. Ήταν ταβανωμένος και είχε σανιδένιο πάτωμα.

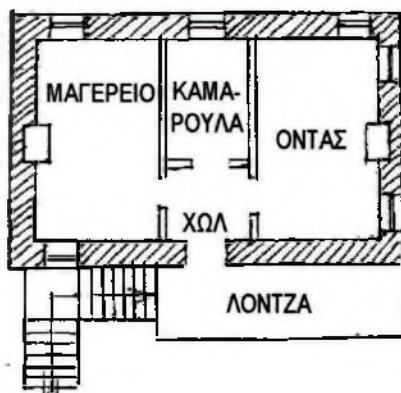

Σχ. 11 - Τρέχωρο δίπατο σπίτι (ανωγικάτωγο).

Μεταξύ οντά και μαγειριού, ήταν η καμαρούλα. Είχε την ποιότητα κατασκευής του οντά, με ένα παράθυρο και μια μονή ταμπλαδωτή πόρτα. Στα παλιά σπίτια αυτού του τύπου το παράθυρο της καμαρούλας ήταν πόρτα χωρίς μπαλκόνι, η λεγόμενη πορτοπούλα, η οποία χρησιμοποιούνταν σαν έξοδος κινδύνου.

Το σαλάκι (χολ) ήταν μεταξύ των δωματίων και οδηγούσε στην ταμπλαδωτή δίφυλλη εξώπορτα.

Στο κατώγι, η μικρή και βαριά κατωγόπορτα με τον χοντρό

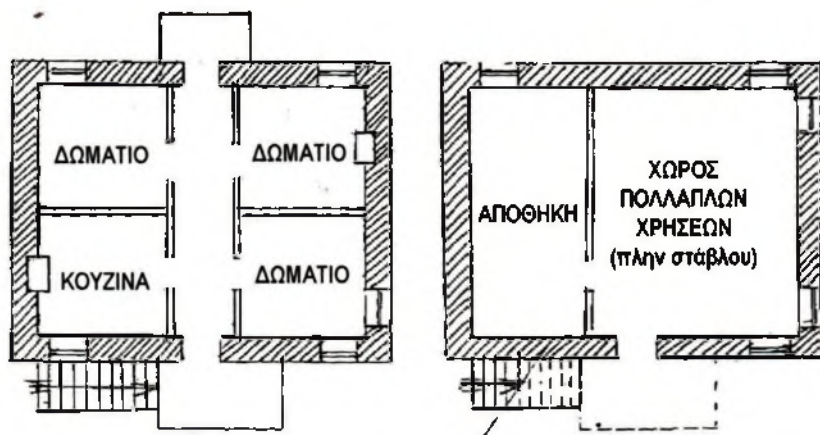
Σχ. 12 - Κάτοψη ορόφου και ισόγειου τρέχωρου δίπατου σπιτιού.

σύρτη των παλιών -αμυντικού τύπου- σπιτιών, έγινε ντελικάτη και δίφυλλη. Η θέση της οριστικοποιήθηκε κάτω από την ανωγόπορτα και κλείδωνε με κλειδαριά. Οι πολεμίστρες έγιναν παρσάδες (μέτρια καγκελόφρακτα ανοίγματα) και η καταπακτή (κλαβανή) έπεσε σε αχρηστία. Δηλαδή το παλιό αχούρι έχασε τις πολεμίστρες του, το σύρτη του, το μπουρσί του, ψήλωσε, φωτίστηκε, χωρίστηκε σε δύο χώρους και χρησιμοποιούνταν σαν αποθήκη, εργαστήριο και περιστασιακός στάβλος.

Η *ολομέτωπη λόντζα* οριστικοποιήθηκε στην φάτσα, πρώτον σαν ανάχωμα στις... ανεμοβροχικές επιθέσεις του Μέγα (νοτιά), με τις οποίες διαβρωνόταν, κοίλιαζε και τελικά κατέρρεε η μεσημβρινή μπάλα (όψη) του σπιτιού και δεύτερον σαν χώρος λειτουργικός και αναγκαίος.

γ. **δίπατο τετράχωρο σπίτι** ή τετράγωνο σπίτι. Στο μεσοπόλεμο άρχισε να χτίζεται το τετράγωνο δίπατο σπίτι και σταμάτησε μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, στο λυκόφως του λαϊκού παραδοσιακού νοικοκυριού. Αποτελούσε συνέχεια του τρίχωρου (ορθογώνιου) δίπατου, ήταν όμως μεγαλύτερο σε κάλυψη και όγκο, με περισσότερα παράθυρα και επιβλητικότερο.

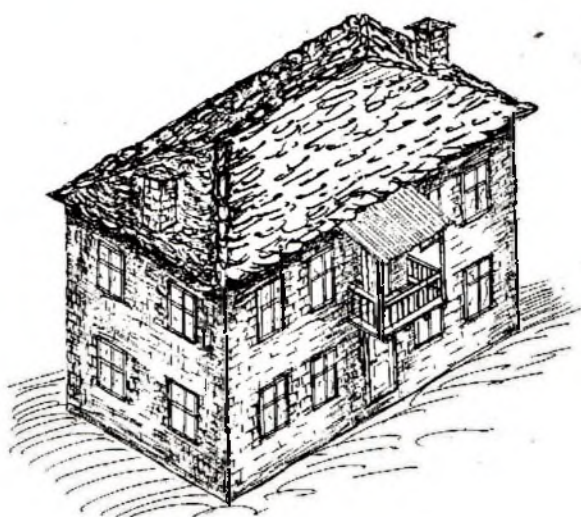
Το *ανώγι* χωρίστηκε σε τέσσερα δωμάτια (τρία υπνοδωμάτια και μια κουζίνα) μ' έναν διάδρομο στη μέση, ο οποίος συνήθως κατέληγε σε μια μπαλκονόπορτα κι ένα μικρό μπαλκόνι. Επίσης απέκτησε ολόκληρο σανιδένιο πάτωμα και ταβανώθηκε.

Σχ. 13 - Κάτοψη ορόφου και ισογείου στο τετράχωρο-τετράγωνο σπίτι.

Γενικά έγινε αμιγής κατοικία. Οι μεταποιητικές οικοτεχνικές δραστηριότητες του παλιού μαγεριού (γαλακτοκομία, υφαντουργία κ.λπ.) μεταφέρθηκαν –κατά κανόνα– στο ισόγειο.

Το **κατώγι**, απέκτησε πολλά και κανονικά παράθυρα και η δίφυλλη μεγάλη κατωγόπορτα, όπως και η ανωγόπορτα, έγιναν μονόφυλλες. Λειτουργικά, σταμάτησε ο οποιοσδήποτε σταβλισμός των ζώων και έγινε αμιγής αποθήκη και εργαστηριακός χώρος, όχι μόνο των διάφορων οικοτεχνικών δραστηριοτήτων αλλά και των όποιων επαγγελματικών εργασιών του νοικοκύρη.

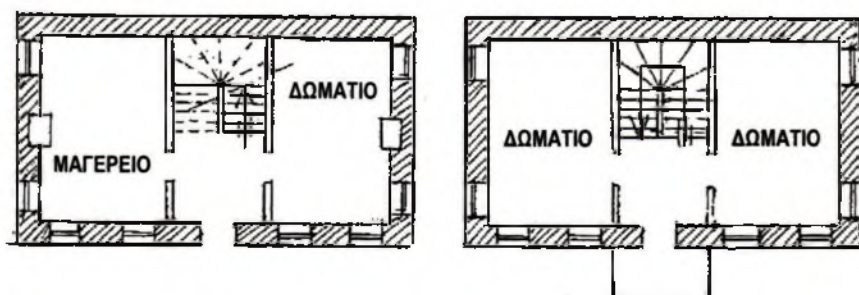

Σχ. 14 – Ορθογώνια “μεζονέτα”.

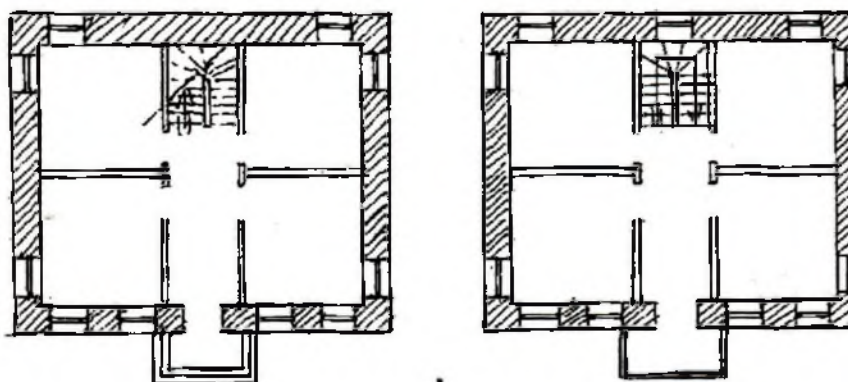
δ. “μεζονέτες” για εύπορους νοικοκύρηδες. Στα δίπατα τρίχωρα ή τετράχωρα σπίτια (δηλ. ορθογώνια ή τετράγωνα) κάνοντας την εξωτερική σκάλα του ανωγιού εσωτερική διαμορφώνεται σε κατοικία και το κατώι. Αυτό το σπίτι είναι η μεζονέτα της παραιοσιακής αρχιτεκτονικής. Είναι δηλαδή:

- i. ορθογώνια “μεζονέτα”.** Έχει δυο μεγάλα δωμάτια στο ισόγειο και δυο στον όροφο.
- ii. τετράγωνη “μεζονέτα”.** Είναι το τετράγωνο σπίτι με εσωτερική σκάλα. Στην ουσία είναι ένα μεγάλο αρχοντικό σπίτι με πολλά παράθυρα και πολλά δωμάτια.

Ανεξάρτητα από τις όποιες παραλλαγές, το τετράχωρο

Σχ. 15 - Κάτοψη ισογείου και ορόφου ορθογώνιας “μεζονέτας”.

Σχ. 16 - Σκαρίφημα ισογείου και ορόφου τετράγωνης “μεζονέτας”.

δίπατο σπίτι εκφράζει την τάση, που θέλει το σπίτι περισσότερο κατοικία, λιγότερο εργαστήριο και καθόλου στάβλο. Οι τρεις συνυπάρχουσες ηλικίες στην παραδοσιακή οικογένεια (παππούδες, γονείς και παιδιά) είναι ομοτράπεζοι, όμως αυτονομήθηκαν όσον αφορά τον ύπνο και κάποιες βασικές λειτουργίες. Έτσι έγινε πραγματικότητα το... πάγιο αίτημα της τρίτης ηλικίας, που ήθελε “την αγκωνή της και τη πορδή της”, θεσμοθετήθηκε το ερωτικό άσυλο της κρεβατοκάμαρας και περιφρουρήθηκε λίγο ή τελείως ανοχύρωτη παιδική ζωή.

ε. αρχοντικά. Είναι δίπατα και τρίπατα σπίτια του 20ου αιώνα και αποτελούν συνέχεια των πυργοειδών αρχοντικών. Δεν έχουν

αμυντικό σχεδιασμό και είναι πιο άνετα και λειτουργικά. Τα παράγγελλαν οι παλιννοστούντες μετανάστες από την Πόλη και κυρίως από την Αμερική και τα καλόχιζαν Ηπειρώτες μαστόροι, με λαξευτές πέτρες και ασβεστοκονίαμα.

Αρχιτεκτονικά αποτελούσαν: α) στην απλούστερη εκδοχή τους, αναπτυγμένες και καλοφτιαγμένες μορφές της λαϊκής κατοικίας (κυρίως του τετράχωρου-τετράγωνου σπιτιού) β) αρχιτεκτονικές συνθέσεις γωνιακών μορφών κατοικίας και γ) ξενόφερτες αρχιτεκτονικές μορφές ή ότι άλλο πρότεινε ο Ηπειρώτης αρχιμάστορας-αρχιτέκτονας.

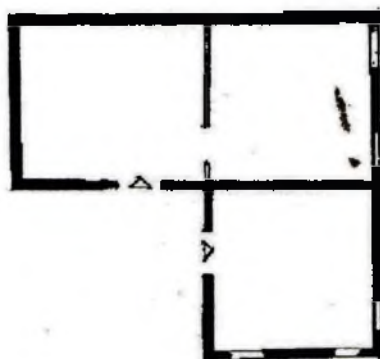
4.4. Διπλοκατοικίες

Παλαιότερα (επί Τουρκοκρατίας) ο βασικός λόγος, που χιζόταν αυτός ο τύπος των σπιτιών, ήταν η ανάγκη στέγασης της παλιάς ανοιχτής παραδοσιακής οικογένειας, υπό την πατριαρχική εξουσία του γέροντα, όπου συνυπήρχαν παππούδες κι εγγόνια, νιφάδες και κουνιάδες και καμιά φορά κουνιάδοι, γαμπροί και μπατζανάκηδες. Στη συνέχεια -αν και έσβησε αυτός ο τύπος της πατριαρχικής οικογένειας- εξακολούθησαν να χιζονται διπλοκατοικίες, γιατί παρουσίαζαν διάφορα οικονομικοτεχνικά πλεονεκτήματα. Στέγαζαν δύο διαφορετικές συγγενικές οικογένειες, που τις ένωναν δεσμοί αίματος, κάποιες αλληλοβοηθητικές εργασίες και τα εν γένει πολιτικοοικονομικά συμφέροντα του σογιού.

Οι διπλοκατοικίες -γενικά- ήταν μία αρχιτεκτονική σύνθεση ζευγαρωτών συνδυασμών στερφογάλαρων και δίπατων μονόσπιτων. Συνηθισμένες μορφές ήταν:

α. **γωνιακό.** Προερχόταν από την γωνιακή ένωση ενός στερφογάλαρου κι ενός δίπατου μονόσπιτου, έχοντας κοινό ένα τμήμα της εμπρόσθιας όψης του στερφογάλαρου (αυτής που αφορούσε τα γαλάρια) και μία πλάγια όψη του μονόσπιτου.

β. **διπλό σπίτι.** Ήταν η μεγα-

Σχ. 17 - Γωνιακό (στερφογάλαρο και δίπατο μονόσπιτο).

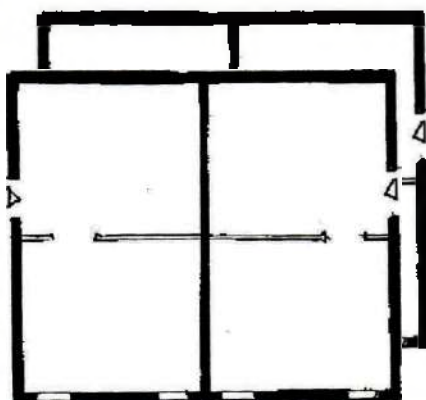
λύτερη διπλοκατοικία και προερχόταν από την ένωση στην σειρά δύο δίπατων μονόσπιτων (μονόχωρων ή όχι), έχοντας κοινή από μία πλάγια όψη. Επίσης είχαν κοινή ολομέτωπη λόντζα και δύο σκάλες (ενίοτε και μία) εκατέρωθεν της λόντζας, που οδηγούσαν στο ανώι.

Σχ. 18 - Διπλό σπίτι.

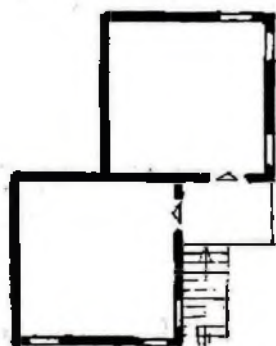
Η πιο ογκώδης μορφή του ήταν δύο δίπατα τρέχωρα (ανωκάτωγα) ενωμένα στη σειρά.

γ. **διπλό στερφογάλαρο.** Προερχόταν από την συμμετρική ένωση (πλάτη με πλάτη) δύο στερφογάλαρων, έχοντας δηλαδή κοινή την οπίσθιά τους όψη. Αυτός ο τύπος δεν συνηθιζόταν στην περιοχή του Κρικέλλου, ίσως λόγω του υποχρεωτικού δυσμενούς βορείου προσανατολισμού του ενός εκ των δύο.

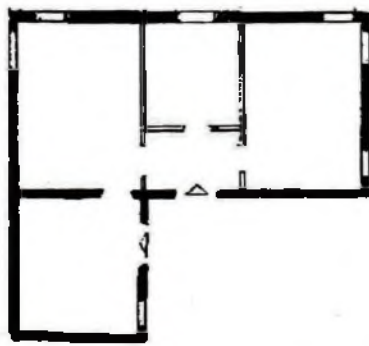

Σχ. 19 - Διπλο στερφογάλαρο.

δ. **προσθήκες.** Όταν ο νοικοκύρης δεν χωρούσε στο σπίτι που έμενε, έχτιζε κολλητά με το πα-

Σχ. 20 - Προσθήκη μονόσπιτου σε μονόσπιτο.

Σχ. 21 - Προσθήκη μονόσπιτου σε ανάγειο σπίτι.

λιό ένα καινούργιο μονόσπιτο (ισόγειο ή δίπατο) με ξεχωριστή είσοδο. Το νέο σπίτι (παλιό και προσθήκη) αρχιτεκτονικά ήταν διπλό σπίτι, ιδιοκτησιακά όμως και λειτουργικά ήταν ένα, δηλαδή ενός νοικοκύρη. Συνήθιζαν να το λένε *ντιβέτικο* σπίτι, που στην κυριολεξία σήμαινε μεγάλο σπίτι.

4.5. Διαμέρισμα

Η τυπική οικογένεια του νεοέλληνα είναι πυρηνική και παιδοκεντρική, με δύο γονείς και δύο παιδιά. Η αρχιτεκτονική λογική του τετράχωρου (τετράγωνου) σπιτιού ήταν κατάλληλη για την κάλυψη των αναγκών αυτής της οικογένειας. Έτσι, αυτό μετασχηματίστηκε σε τριάρι διαμέρισμα, με δύο υπνοδωμάτια, σαλόνι και κουζίνα.

Σήμερα, επειδή το κάθε παιδί θέλει το χώρο του, τη θέση το παλιού τριαριού πήρε το τεσσάρι. Βέβαια ο μέσος νοικοκύρης αποκτώντας και στεγάζοντας την τυπική του οικογένεια σ' ένα τεσσάρι, αμέσως βλέπει, πως του χρειάζεται ένα ακόμα δωμάτιο!

5. Λειτουργική περιήγηση στο τρίχωρο δίπατο σπίτι

Το παραδοσιακό ευρυτανικό νοικοκυριό έφτασε στην ακμή του εκατό χρόνια μετά την απελευθέρωση από τους Τούρκους και στεγάστηκε, κυρίως, στο τρίχωρο δίπατο σπίτι με την αυλή του, τον κήπο του, τον σταβλαχερώνα και τα παράσπιτά του (βλ. σχ. 2).

α. αυλή. Ήταν ζωτικότερος χώρος και υπήρχε σ' όλα τα σπίτια. Οι άνθρωποι, τότε που ακολουθούσαν τις ανάγκες τους και αγνοούσαν τους "όρους δόμησης", γύρω από το σπίτι άφηναν αρκετή γη είτε σαν αυλή είτε σαν κήπο.

Αυλή και κήπος βρίσκονταν σε σχέση ανταγωνιστική. Η αυλή παρείχε υπηρεσίες, ο κήπος λαχανικά κι ο νοικοκύρης συνήθως προτιμούσε τα δεύτερα. Η αυλή εκτεινόταν κι απάγκιαζε στην φάτσα του σπιτιού. Οριοθετούνταν και περιφρουρούνταν με μάντρα από το δρόμο και ξεχώριζε με φράχτη από τον κήπο.

Στην πλακοστρωμένη αυλή οδηγούσε μια μεγάλη στεγασμένη δίφυλλη αυλόπορτα, τόσο μεγάλη, ώστε να χωράει να περάσει ένα μουλάρι φορτωμένο τριφύλλι. Απ' έξω άνοιγε με μάνταλο ή τσαγκάνι κι από μέσα ασφάλιζε με σιδεριά. Ένα κυπρέλι, δίπλα στο μάνταλο, σήμαινε την άφιξη του επισκέπτη κι ο σκύ-

λος ενημέρωνε τον αφέντη, αν δεν ήταν οικείος. Τα λουλούδια της αυλής και τα καλωσόρισμα της νοικοκυράς υποδέχονταν τον επισκέπτη.

Την αυλή την ίσκιωνε ένα μεγάλο δέντρο (συνήθως οπωροφόρο) και η κληματαριά την κάλυπτε σ'

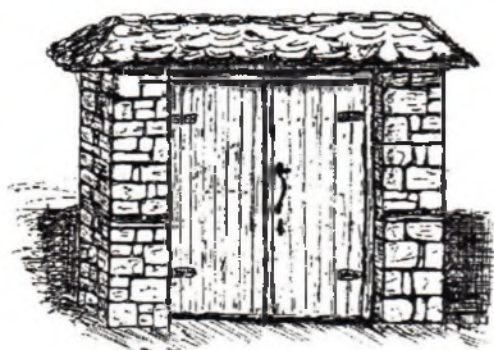
όλη της την έκταση. Μια αμπάρα οδηγούσε στον κήπο κι ένα πέραςμα στον σταβλαχερώνα, όταν αυτή αυτονομούνταν λειτουργικά από το υπόλοιπο σπίτι. Στο εσωτερικό της αυλής υπήρχαν τα διάφορα παράσπιτα όπως: η εξωτερική κουζίνα, ο φούρνος και τα διάφορα υπόστεγα για αποθήκευση καυσόξυλων και άλλων πραγμάτων. Μια ιδιότυπη αποθήκη ήταν η αστρέχα, εκεί έβαζαν τις ξύλινες σκάλες, που δεν έλειπαν από κανένα σπίτι και διάφορα μακριά κυρίως ξύλα. Τελευταία -σε μια άκρη της αυλής- εμφανίστηκε κάποιο πρόχειρο κατασκεύασμα, ο απόπατος.

Η αυλή ήταν χώρος ανοιχτός και ταυτόχρονα απάνεμος. Ήταν το πλέον κατάλληλο μέρος για μαζικές συγκεντρώσεις σε γιορτές, γάμους, βαφτίσια, κηδείες κ.λπ.

- **β. λόντζα.** Ήταν ενδιάμεσος χώρος μεταξύ αυλής και σπιτιού. Ήταν το φαρδύ ξύλινο μπαλκόνι, που κάλυπτε όλη την μεσημβρινή (νότια) φάτσα του σπιτιού. Στηριζόταν στους δυο λιθοκτιστους κιοσιέδες και η στέγη της ήταν συνέχεια της αντίστοιχης πλάτης της σκεπής. Ήταν χώρος λειτουργικότητας και χάριζε στο σπίτι εκείνη την ανεπανάληπτη χάρη και ζεστασιά.

Το ισόγειο της λόντζας ήταν η απάγκια προέκταση της αυλής και η φωτεινή συνέχεια του κατωγιού. Χρησιμοποιούνταν σαν αποθήκη ποικίλων ειδών και σαν περιστασιακός στάβλος. Ήταν χώρος πολλαπλών δραστηριοτήτων, όπως μπουγάδα, μαγείρεμα, μαστορέματα κ.ά.

Το ανώγειο της λόντζας -το μπαλκόνι- ήταν χώρος ευρύχω-

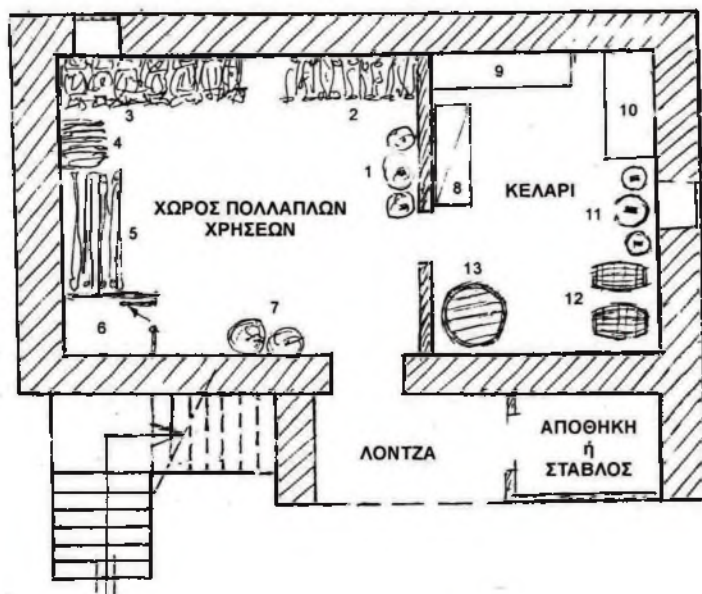
Σχ. 22 - Αυλόπορτα.

ρος σε επιφάνεια και στενάχωρος σε ύψος, εκτός από την αλαμπασάνικη λόντζα, που είχε τρίριχτη σκεπή. Ήταν χώρος αποθηκευτικός και εναποθετικός, με τις αγκούτσες και τις τέμπλες του. Εδώ οι νοικοκυραίοι πραγματοποιούσαν κάποιες μεταποιητικές δραστηριότητες διαφόρων προϊόντων, δηλαδή: έλιαζαν τα καρύδια, άπλωναν τον τραχανά, αποξήρηναν την χορτονομή, έλιαζαν και στούμπαγαν τα καλαμπόκια, άπλωναν την μπουγάδα για να στεγνώσει και τα στρώματα να αεριστούνε κι ένα σωρό άλλα πράγματα. Η λόντζα ήταν χώρος συνάθροισης και ψυχαγωγίας τις ζεστές μέρες του καλοκαιριού. Ήταν επικοινωνιακό αγνάντιο με τους γείτονες, με τα ζώα, με τα χωράφια και τα βουνά!

7. κατώγι. Ήταν -κυρίως τις κρύες μέρες του χειμώνα- ο δημιουργικός χώρος του νοικοκύρη, με τα εργαλεία του και τα μαστορέματά του. Δεξιά κι αριστερά από την κατωγόπορτα υπήρχε ελεύθερος και φωτεινός χώρος, που η προσωρινή του κατάληψη δεν δημιουργούσε προβλήματα. Εκεί επισκεύαζε και κατασκεύαζε τα γεωργοκτηνοτροφικά και μελισσοκομικά του εργαλεία όπως: τα ξυλάλετρο, το σαμάρι, τα κρηνιά κ.ά. Επίσης, ανάλογα με την δεξιότητά του και τα μεράκια του, επεξεργάζονταν τα χοντροξυλόγλυπτα είδη οικιακής χρήσεως (σκαφίδια, κουρέτσες, κ.ά.) και κατασκεύαζε διάφορα οικιακά έπιπλα (σκαμνιά, κούνιες κ.ά.) και σκεύη (ταλάρια, δερμάτια κ.ά.).

Δεξιά, (ανατολικά, λαμβάνοντας υπ' όψιν τον νότιο προσανατολισμό του σπιτιού) μπαίνοντας στο κατώγι ήταν το κελάρι και οι αποθήκες του. Εκεί αποθηκευόταν όλο το καταναλωτικό "έχειν" του νοικοκυριού. Είχαν σαν αποθηκευτικές εγκαταστάσεις: τα πατάρια, (ή αλλιώς κρεβάτια), τις τέμπλες και τις αγκούτσες και σαν εξοπλισμό: τις κουρέτσες, τα ταλάρια, τα βαρέλια, τα γκιούμια, την κάδη και τα κασόνια. Το σαραντάημερο όλα αυτά ήταν γεμάτα με προμήθειες και "πολεμοφόδια" για να βγάλουν το χειμώνα.

Αριστερά, στο πάνω μέρος του σπιτιού, κάτω από το χωματοπατωμένο μαγερειό, ήταν συμπληρωματική χοντροαποθήκη και περιποιημένος ψιλοστάβλος. Εκεί αποθήκευαν καυσόξυλα, άλλα χοντρά ξύλα, ζωοτροφές κ.ά. επίσης, όσο καλό στάβλο κι αν διέθεταν, όλο και θα είχαν κάποιο πρόβλημα με τα φορτιά-

Σχ. 23 - Κάτοψη κατωγίου (ισογείου).

1. Δερμάτια (τουλούμα), 2. Κανσόξυλα, 3. Σανό, 4. Λιανά κανσόξυλα και ποσανάματα, 5. Ξύλα χρήσιμα (παλούκια κλπ.), 6. Τσάρχος, 7. Σακκιά, 8. Κασόνι, 9. Πατάρι, 10. Κρεββάτι (αποθήκευσης), 11. Ταλάρια, 12. Κρασοβάρελα, 13. Κάδη.

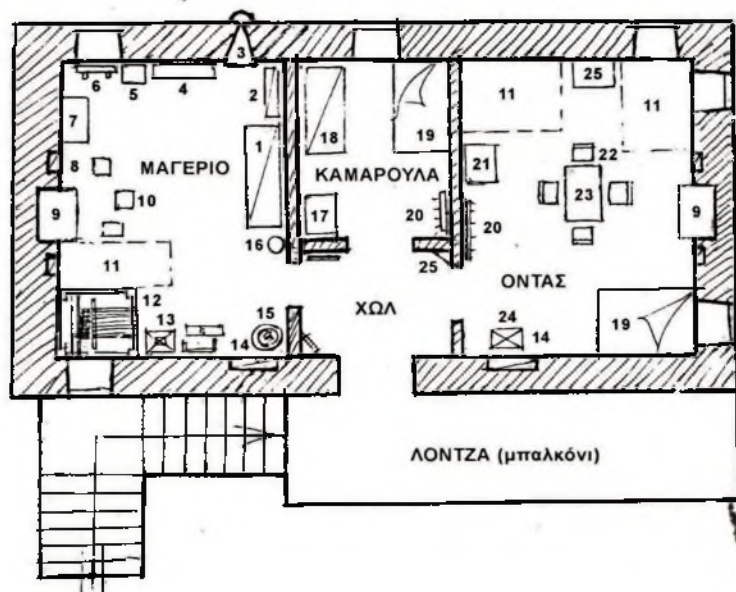
ρικά, με τίποτα λιανώματα, με τα νεογέννητα, τα βυζανιάρικα, τα κουνέλια, τα ετοιμόγεννα και τ' άρρωστα ζώα. Το υπόγειο έλυνε αυτά τα προβλήματα γιατί ήταν ζεστό, καθαρό, υγιεινό και άμεσα παρακολουθήσιμο.

- δ. **ανώγι.** Στο ανώγι οδηγούσε μια εξωτερική πέτρινη σκάλα, συνήθως γωνιακή με πλατύσκαλο (αλωνάκι). Η εξώπορτα ήταν δίφυλλη, ταμπλαδωτή κι εδραζόταν πάνω σ' ένα μεγάλο –σαν πλατύσκαλο– κατώφλι. Μια καλλιγραφική “καλημέρα” στον καθρέφτη του χολ –με το όμορφο διακοσμητικό κέντημα– ήταν η μόνιμη υποδοχή στους εσωτερικούς χώρους του σπιτιού.

Δεξιά μια καλοφτιαγμένη πόρτα –συνήθως δίφυλλη– οδηγούσε στο καλό δωμάτιο του σπιτιού, τον *οντά*. Εδώ σ' αυτόν τον χώρο με τα τρία μεγάλα παράθυρα, ένα στο βορρά και δυο στην ανατολή, περίσσευε ο αέρας και το φως και ήταν διάχυτη η χαρακτηριστική αίσθηση της χωριάτικης πάστρας, κάτι από

αλίσίβα κι αρωματικά σκωροαπωθητικά. Ο οντάς χρησιμοποιούνταν σαν σαλόνι, καθιστικό, υπνοδωμάτιο και ξενώνας. Εκεί ήταν κρεμασμένα στην τέμπλα τα γιορτινά ρούχα, στοιβαγμένα στο γίκο τα κλινოსκεπάσματα και τα προικιά και τέλος φυλαγμένα στο σεντούκι τα γαμήλια ή ό,τι άλλο, μη εν χρήσει, καλό σκουτί. Ο οντάς ήταν χώρος έκθεσης των καλλιτεχνικών επιδόσεων της νοικοκυράς: στο κέντημα, στο υφαντό και στο πλέξιμο και συγχρόνως χώρος ανάδειξης της διακριτικής περιποίησης και των χαρίτων της χωρικής γυναίκας.

Αριστερά, μια κάπως χοντροφτιαγμένη πόρτα κι ένα σκαλί, που ξεχώριζε το σανιδένιο απ' το χωμάτινο πάτωμα, οδηγούσε στο *μαγερείο*, που ήταν χώρος καθημερινός και δημιουργικός. Στο μεγάλο του τζάκι χωρούσε να βράσει ένα καζάνι ή να κά-

Σχ. 24 - Κάτοψη ανωγίου (ορόφου).

1. Αλευροκάσανο, 2. Ντουλάπι, 3. Νεροχύτης (εντοιχισμένος), 4. Πιατοθήκη,
5. Φανάρι, 6. Σοφράς, 7. Κασέλα, 8. Παραθύρες, 9. Τζάκι, 10. Σκαμνιά,
11. Χώρος για ύπνο στο πάτωμα, 12. Αργαλειός, 13. Ανέμη και λοιπά υφαντουργικά εργαλεία (αναμέδι, λανάρι κλπ.), 14. Εντοιχισμένο ντουλάπι, 15.
- Γάστρα, 16. Αλατολόγος, 17. Γοίκος, 18. Κασόνι, 19. Κρεβάτι,
20. Κρεμάστρα, 21. Μπασούλο, 22. Καρέκλες,
23. Τραπεζί, 24. Κλαβανή (καταπακτή), 25. Εικονοστάσι.

ψει μια γάστρα. Είχε ένα εντοιχισμένο ντουλάπι και τον νεροχύτη, (ανάμνηση της παλιάς πολεμίστρας). Η ξεταβάνωτη οροφή ήταν χώρος αποθηκευτικός. Οπωσδήποτε κάποια χρήσιμα ξύλα, σανίδια, καρδόνια κ.λπ. θα ξηραίνονταν από τον άφθονο καπνό, που πολλές φορές δεν... προτιμούσε την καμινάδα. Ο περίπατος (η στέψη του τοίχου) ήταν γεμάτος από διάφορα πράγματα. Στα πάτερα κρέμονταν και στηριζόνταν πολλές τέμπλες, αγκούτσες και στρουπίνες.

Το μαγεριό ήταν εργαστήριο γαλακτοκομικό, υφαντουργικό και αρτοποιητικό. Είχε τον ταβλαμπά και τα διάφορα κακκάβια, είχε τον αργαλειό, τα λανάρια, την ανέμη και τ' ανεμίδι. Είχε το μεγάλο αλευροκάσονο, το σκαφίδι, τα ταιψιά και τη γάστρα. Το μαγεριό ήταν κουζίνα, τραπεζαρία, καθιστικό αλλά και υπνοχώρος. Εκεί είχε κι ο γέρος τ' αχυρόστρωμα στην αγκωνή του, δίπλα στο φωτογόνι.

Στο κέντρο –μεταξύ οντά και μαγεριού– ήταν η μικρή *καμαρούλα*. Ανάλογα με την κατάσταση του νοικοκυριού και τις επιλογές του νοικοκύρη, ο χώρος της μπορούσε να είναι υπνοδωμάτιο, αποθήκη, εργαστήριο (κυρίως υφαντουργικό) ή οτιδήποτε άλλο.

Αυτό ήταν το σπίτι, η εστία και η ύπαρξη του Ευρυτάνα χωρικού, που σήμερα συνθλίβεται στις άπάνθρωπες πόλεις μας. Με βάση το πατρογονικό του σπίτι, αναπολεί και οραματίζεται ένα φωτεινότερο μέλλον, νοσταλγεί και πονάει.

*“ό,τι αγάπησα χάθηκε με τα σπίτια,
που ήταν καινούργια το περασμένο καλοκαίρι
και γκρέμισαν με τον αγέρα τον φθινοπώρου”*

Γ. ΣΕΦΕΡΗΣ

Μ Ε Ρ Ο Σ Β '

ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΕΚΤΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ

Οι δραστηριότητες του αγροτικού νοικοκυριού ήταν πάρα πολλές. Οι άνθρωποι, για να μπορέσουν να επιβιώσουν, ήταν αναγκασμένοι να ασκούν όλες τις μορφές παραγωγής, που χρησιμοποίησε ο άνθρωπος από την πρωτόγονη εποχή μέχρι την εμφάνιση της μεγάλης βιομηχανίας. Η κάθε μια απ' αυτές ασκούνταν εντατικά και εκτατικά τόσο, όσο επέτρεπαν οι φυσικές δυνατότητες του περιβάλλοντος και όσο επέβαλλε η στοιχειώδης κάλυψη των αναγκών των ανθρώπων. Ο τρόπος και οι μέθοδοι άσκησης ήταν εναρμονισμένοι με τις φυσικές λειτουργίες του περιβάλλοντος. Η αξία των παραγομένων προϊόντων, συμπύκνωνε και αντανakλούσε τον ιδρώτα του ανθρώπου και την ευλογία της φύσης και όχι ορμόνες, λιπάσματα, φυτοφάρμακα και γενικά βιασμό της φύσης.

Η εργασία ήταν το πρώτο κι ακαταμάχητο όπλο του Ευρυτάνα, στον πολυμέτωπο αγώνα της επιβίωσης. Ο αγρότης των βουνών υπέφερε από τον καθημερινό μόχτο και βόγχο. Η ανεργία γιαυτόν ήταν άγνωστη και η αεργία όνειδος.

Όλοι επιδίδονταν στην συλλεκτική παραγωγή, την πρώτη δραστηριότητα, που ανέπτυξε ο άνθρωπος εισερχόμενος στον πολιτισμό. Έτσι οι άντρες κινηγούσαν στα βουνά και στα λόγγια και ψάρευαν στα ποτάμια. Οι γυναίκες μάζευαν άγρια χόρτα, μανιτά-

Σχ. 25 - Σκηνή οργώματος
(από αρχ. αγγείο).

ρια, σαλιγκάρια, βελανίδια για τα ζώα κ.λπ. Οι μικροί ήταν κι αυτοί δαιμόνιοι και δραστήριοι εργάτες της συλλεκτικής παραγωγής κινηγώντας πουλιά, ψαρεύοντας ή καταπολεμώντας τήν, αιωνίως ακόρεστη, πείνα τους με χαμοκέρασα, βατόμουρα κι άλλα ψιλοφαγώσιμα, που παρείχε η άγρια φύση.

Η κτηνοτροφία –νομαδική ή ενδημική– ήταν η κατ' αρχήν πολιτισμένη παραγωγική δραστηριότητα του Ευρυτάνα, που σημάδεψε το ριζωμά του εδώ πάνω στ' άγρια βουνά. Όμως η γη ήταν η ρίζα του και γη του τα χωράφια του. Η γεωργία ήταν η επόμενη κι η ζωτικότερη απασχόλησή του.

Το έδαφος, στις πλαγιές και στα φαράγγια, δεν ήταν έτοιμο για καλλιέργεια. Ήθελε ξεχέρσωμα και βαλάρισμα, ήθελε εγγειοβελτιωτικά και αρδευτικά έργα. Τούτη η καλλιεργημένη γη ήταν τα χωράφια του νοικοκύρη και τα συμβόλαια, με τα οποία τα κατείχε, ήταν γραμμένα και σφραγισμένα με τον μόχθο και τον ιδρώτα του. Η υπόλοιπη γη ήταν βοσκοτόπια και τόπος άσκησης των συλλεκτικών δραστηριοτήτων.

Το κεφάλαιο, ο τρίτος συντελεστής παραγωγής –μετά την εργασία και τη γη– δεν ήταν το χρήμα, που... ένας θεός ξέρει, πως φτάνει στις τσέπες του καθένα, αλλά τα απλά εργαλεία, που ο ίδιος κατασκεύαζε και τα ζώα, που εξέτρεφε. Έτσι τα προϊόντα που παρήγαγε, εκτός από την οικονομική αξία που είχαν, εμπεριείχαν μια ηθική και συναισθηματική αξία.

Η γεωργία, η κτηνοτροφία, η υλοτομία, η μελισσοκομία και το κυνήγι ήταν οι κύριες δραστηριότητες του συλλεκτικού και γεωργοκτηνοτροφικού, πρωτογενούς τομέα παραγωγής.

Γεωργία

την ευρυτανική γη περισσεύουν τα κράκουρα και λείπει το χώμα. Ο γεωργός με την δράση του εφάρμοζε ένα αυστηρό σύστημα διαχείρισης του χώματος. Το συγκέντρωνε, το διαμόρφωνε σε πεζούλες και το προστάτευε με πεζούλια. Το ξεχαλίκωνε, το βαλάριζε, το έσκαβε, το λίπαινε και το πότιζε.

Η γη και το ύδωρ είναι δυο πανάρχαιες και διαχρονικές αξίες. Το νερό ήταν και είναι η βασικότερη συνιστώσα στην αξία της γης.

Οι κατηγορίες των χωραφιών ήταν πάρα πολλές. Σε πλαγιές

Σχ. 26 - Θερισμός (από Αναγνωστικό του 1948).

και σε γούπατα, σε λογγιές και σε διάσελα, όπου υπήρχε λίγο χώμα, παχύ ή μελίστα, γλινότοπος ή βελαώρα, κρητσίπια ή ξηριάδες, ο Ευρυτάνας έφτιαχνε τα χωράφια του. Ήταν μικρές πεζούλες φτιαγμένες με τεράστιο μόχθο και με χιλιάδες πεζούλια αντιστήριξης, που συγκρατούσαν το λίγο τους χώμα. Ένα αντίθετο μωσαϊκό φάνταζαν οι καλλιεργημένες πλαγιές των βουνών.

Τα ξερικά και τα ποτιστικά ήταν η πιο ουσιαστική διάκριση των χωραφιών.

Στα ξερικά, τα ποτισμένα με τις βροχάδες και αγιασμένα με τον ιδρώτα του, ο γεωργός έσπερνε δημητριακά για το ψωμί της χρονιάς του, καθώς επίσης τριφύλλι, βρώμη, φακές, ρεβίθια, καλαμπόκι και άλλα διάφορα.

Στα ποτιστικά έσπερνε και φύτευε κάθε τι, που ευδοκίμούσε σαν ορεινή καλλιέργεια. Με περισσή εξυπνάδα, φροντίδα κι αγάπη εκ-

μεταλλευόταν ό,τι νερό υπήρχε. Μάζευε σε γούρνες ακόμα και το ελάχιστο νερό των πηγών, έφερνε από χιλιόμετρα μακριά, μέσα σε χωματένια αυλάκια, νερό από ποτάμια, κεφαλόβρυσα και ρυάκια. Ένα σύστημα κανόνων εθιμικού και άγραφου, ως επί το πλείστον, δικαίου ρύθμιζε και διαφέντευε την χρήση των αρδεύσιμων νερών. Υπήρχαν αυλάκια, που πότιζε όλο το χωριό. Όλοι μαζί –ο καθένας ανάλογα με τα χωράφια του– δούλευαν για την συντήρησή τους και πλήρωναν το νεροφόρο, που έκανε κουμάντο στα νερά.

Κάθε χρόνο ο γεωργός επαναλάμβανε τις γεωργικές του εργασίες, ίδια κι απαράλλαχτα, όπως ακριβώς τις διδάχτηκε από τον πατέρα του, συνεχίζοντας και επαναλαμβάνοντας τον ίδιο κύκλο ζωής. Κανείς δεν παίζει με τη ζωή του κι επί πλέον χρειάζεται πολύ σοφία και τόλμη, για ν' αλλάξει κάποιος το καλό με κάτι καλύτερο. Αρχή του κύκλου των γεωργικών του εργασιών μπορούμε να θεωρήσουμε το φθινόπωρο.

Η πρώμη σπορά άρχιζε μετά τα πρωτοβρόχια –συνήθως τέλος Σεπτέμβρη– και τέλειωνε τον Οκτώβρη. Σπορά σημαίνει όργωμα, γι' αυτό είχαν σε ετοιμότητα τα καματερά και τα ζυγάλετρα. Ανάλογα με τα καματερά ήταν και τα ζυγάλετρα.

Στην εποχή της σποράς, πρωί-πρωί γέμιζαν οι στράτες από ζώα κι ανθρώπους, που σκόρπιζαν στα χωράφια. Μπροστά πήγαιναν πειθαρχημένα οι αγελάδες, με τις τριχιές πλεγμένες στα κέρατα, πίσω ακολουθούσε ο γεωργός με την γυναίκα του, σέρνοντας το φορτιάρικο φορτωμένο τα ζυγάλετρα, το τσουβάλι με τον σπόρο, τον τρουβά με το φαί του και το σανό για τα καματερά. Ελεύθερα ακολουθούσαν τα λιανόπαιδα και τα λιανόματα (κατσίκες, κατσίκια, αρνιά κ.λπ.) κι αδέσποτος –γύρω τριγύρω– περιφερόταν ο σκύλος!

Σχ. 27 – Σπορέας Βυζαντινής τέχνης και σπορέας της αρχαίας.

Φτάνοντας στο χωράφι ξεφόρτωναν κι έξευαν τα ζώα. Σποριά-σποριά και με τέχνη έσπερναν, όργωναν, σκάλιζαν και τέλος αφού αυλάκωναν το χωράφι φόρτωναν τα ζυγάλετρα και πήγαιναν σπίτι τους.

Ο προκομένος νοικοκύρης τελείωνε με τις πρωιμιές έχοντας σπείρει σιτάρι, σίκαλη, κριθάρι, φακές, ρεβίθια και κουριά. Το χειμώνα -Δεκέμβρη, Γενάρη και Φλεβάρη- ξαπόσταινε. Με τις δουλειές του τελειωμένες και τ' αμπάρια του γεμάτα, χωρίς έγνοιες και φασαρίες, απολάμβανε -με την κυρά του- στο φωτογόνι τις μεγάλες χειμωνιάτικες νύχτες. "Ο καλός ο νοικοκύρης το χειμώνα χαίρεται" έλεγαν.

Η όψιμη σπορά άρχιζε στα μέσα του Μάρτη - ανάλογα με τον καιρό. Με τα μουλάρια έκαναν το πρώτο δύσκολο και βαρύ -ειδικά στα μπαϊρία- όργωμα, για να "γένουν" τα χώματα. Ακολουθούσε δεύτερο και τρίτο όργωμα, σπορά, σκάλισμα, σβάρνισμα κι αυλάκωμα. Βγαίνοντας ο Μάης μπίτιζαν με τις οψιμιές, έχοντας σπείρει και φυτέψει πατάτες, φασόλια, καλαμπόκι, τριφύλλι, μιζέλια και βρώμη.

Στη συνέχεια άρχιζε η συνκομιδή σανού και τριφυλλιού. Ο νοικοκύρης με την ακονισμένη κοσιά στον ώμο του και τα κοσιοσφύρια στο σακούλι, περιδιάβαινε τα χορταρολίβαδα. Τη μια μέρα έκοβε το χορταροτρέφυλλο και τ' άπλωνε με το δικούλι, την άλλη το γύριζε με το δικριάνι και την παράλλη το μάζευε σωρούς (το έσπαζε, όπως έλεγε), το τσουγκράνιζε και τόδενε δεμάτια. Το μετέφερε στην αχερώνα και το κεράνιαζε. Μέσα στο καλοκαίρι ακολουθούσε η δεύτερη, η τρίτη και η τέταρτη κοψιά. Με τα χορτάρια των λιβαδιών, τα χορταροτρέφυλλα, τα οψιμοτρέφυλλα, το άχυρο και τα κλαριά του "δέντρου" θα βγάλουν τα ζωντανά του κι... αυτός τον παρατεταμένο και βαρύ ευρυτανικό χειμώνα.

Ο θέρος και τ' αλώνισμα ήταν η επόμενη μάχη στον πολυμέτωπο καλοκαιρινό πόλεμο. Σαν ερχόταν ο Θεριστής κι ωριμάζαν τα στάχυα, έπρεπε να γεμίσουν τ' αμπάρια με σίκαλη και σιτάρι.

Νυν υπέρ πάντων αγών!

Θέρος τρύγος πόλεμος.

Νυχθημερόν -με το μεθύσι των τζιτζικιών και το τιτίβισμα των γρύλων- όλοι, πανστρατιά, χερόβολο-χερόβολο έδεναν το σιτάρι σε δεμάτια και σκλήδα-σκλήδα, τη σίκαλη σε βριζοδέματα. Πήγαιναν κι έρχονταν τα φορτιάρικα στ' αλώνια κι οι θημωνιές ετοιμάζονταν για αλώνισμα.

Τη σίκαλη την “τίναζαν” και έβγαζαν το σάλωμα για τις σκεπές και τα δεματικά. Το στάρι το άπλωναν γύρω από το στροερό τ’ αλωνιού και τ’ αλώνιζαν με τα μούλάρια, τ’ άλογα και τα γαϊδούρια. Ο αλωνιάρης με το καμουτοίκι σαλάγαγε κι ο βοηθός με το δικούλι μάζευε τ’ άχυρο προς τα μέσα τ’ αλωνιού. Σταματούσαν για λίγο, γύριζαν τ’ αλώνι, ξανάρχιζαν και τέλειωναν όντας ξεκαθάριζε ο καρπός από τ’ άχυρο.

Κουβαλούσαν ζαλίκια τ’ άχυρο στον αχυρώνα και τον καρπό στο σύρραχο για λίγνισμα. Έπαιρνε ο αγέρας τον μπουχό και μαζευόταν σωρό ο καρπός, το στάρι κι η βρίζα.

Ο ιερός τούτος σωρός τεμαχιζόταν και διαγουμιζόταν, όπως περίπου σήμερα τα... δημόσια χρήματα. Απ’ αυτόν έπαιρναν κι έτρωγαν ο αγροφύλακας κι ο νεροφόρος, ο παπάς κι ο δάσκαλος, ο μυλωνάς κι οι χρεοφειλέτες, τα ζουλάρια και τα ζούμπερα, οι κατακτητές και οι αφεντιάδες, οι θεοί και οι δαίμονες κ.λπ. Κι έμενε εν τέλει στο γεωργό ένας λειψός κι ελάχιστος σωρός καρπού κι ένα ακέριο και μεγάλο φορτίο από βάσανα, πίκρες και μόχθο.

Ο Ευρυτάνας γεωργός ήτανε λιγότερο επιστήμονας καλλιεργητής και περισσότερο ποιητής της γης. Δεν ήταν έξω και πάνω από τη γη, αυτός κι η γη του ήταν ένα. Δεν παρήγαγε ξένα γι αυτόν εμπορεύματα για να κερδίσει χρήματα, αλλά ποιούσε δικά του αγαθά για να καλύψει τις ανάγκες του.

1. Ξεχέρσωμα-βαλάρισμα

Ο ηρωισμός του Ευρυτάνα δεν αναδεικνυόταν όταν πολεμούσε τον κατακτητή, που επιβουλευόταν την ελευθερία του, αλλά όταν ξεχέρωνε (ξεστρεμάτιζε, όπως έλεγε) και βαλάριζε τα κράκουρα για να τα κάνει χωράφια.

Το βαλάρισμα ήταν βαθύ σκάψιμο 40-60 εκατ. Γινόταν –κατ’ αρχήν απαραίτητα– όταν πρωτοφτιαχνόταν το χωράφι και στη συνέχεια πολύ αραιά, ανάλογα με την όρεξη και τα μεράκια του νοικοκύρη.

Προϊόν του ξεχερσώματος ήταν οι οικοδομήσιμες πέτρες, που τις έφτιαχνε πεζούλια αντιστήριξης του χωραφιού του και ισοπέδωσης του επικλινούς εδάφους και υποπροϊόν μεγάλοι σωροί από πέτρες, διαστάσεων “χούφτας”, οι λεγόμενοι αρμακάδες (από το αρχ. έρμαξ) ή οβολοί, που ήταν... βιότοπος ποντικών φιδιών και άλλων σαυροειδών.

1.1. Εργαλεία εκβραχισμών

Ο άνθρωπος ξεχώρισε από τα ζώα, όταν άρχισε να φτιάχνει και να χρησιμοποιεί εργαλεία. Ο Ευρυτάνας έγινε γεωργός χρησιμοποιώντας εργαλεία για την εκχέρωση και τον εκβραχισμό του εδάφους! Όπου υπήρχαν βράχοι και χώμα, ξεριζώνει τις πέτρες κι έμενε το χώμα. Όπου όμως υπήρχε καθαρός βράχος και χρειαζόταν σπασοδέρτοτε χωράφι-κήτο, τότε κουβαλούσε το χώμα από αλλού!

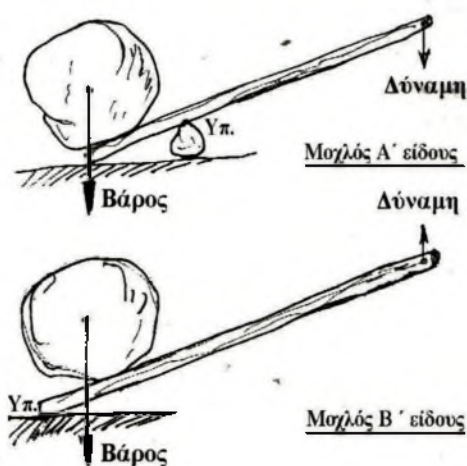
α. λοστός (αρχ. λοίσθος). Ήταν σιδερένιος και χρησίμευε στο σχίσιμο των βράχων και στο ξεριζώμα των ριζιμιών ογκόλιθων. Επίσης με αυτόν άνοιγαν τρύπες στο έδαφος για να μπήξουνε παλούκια, φούρκες κ.λπ. Γενικά ήταν ένα εργαλείο που δεν έλειπε από κανένα σπίτι.

β. γοζίλα ή βοζίλα. Έτσι λεγόταν ένα αντίστοιχο ξύλο στην συντεχνιακή διάλεκτο των καλαϊτζήδων.

Πρόκειται για έναν ξύλινο λοστό. Μαζί με τον σιδερένιο χρησιμοποιούνταν σαν μοχλός για την μετακίνηση των εκβραχισμένων ογκόλιθων. Κυκλώπεια τείχη θυμίζουν κάποιοι τοίχοι αντιστήριξης (σφεντόνες, δέματα ή πεζούλια) των χωραφιών, φτιαγμένοι με τέτοιους ογκόλιθους.

Υπό την φυσική έννοια η γοζίλα και ο λοστός είναι μοχλοί. Ένα τέτοιο υπερφυσικό εργαλείο ήθελε ο Αρχιμήδης όταν έλεγε "δος μοι πα στώ και ταν γαν κινάσω". Σαν μοχλοί εργάζονται ή με το υπομόχλιο (φωτιά) στη μέση και το βάρος στην άκρη (μοχλοί πρώτου είδους) ή με το υπομόχλιο στην άκρη και το βάρος στη μέση (μοχλοί δεύτερου είδους). Η δύναμη εφαρμόζεται πάντοτε στην μία άκρη του μεγάλου μοχλοβραχίονα.

Η γοζίλα είναι ο πρώτος μοχλός που χρησιμοποίησε ο άνθρωπος εισερχόμενος στον πολιτισμό.

Σχ. 28 - Μοχλοί.

γ. **βαριά**. Ήταν η μεγάλη βαριά (η πολύ βαριά), κατάλληλη για το σπάσιμο μεγάλων λίθων από χεροδύναμους άντρες.

“Πρέπει με τη βαριά

ν’ αποτυπώνεσαι

στο καύκαλο του κόσμου”

εβρουχάτο ο λέων της επαναστατικής ποίησης
Βλαδίμηρος Μαγιακόφσκι.

“Θέλει με τη βαριά στο κεφάλι”

έλεγε με την παροιμία του ο λαός, για κάποιον χοντροκέφαλο ή άδικο.

δ. **βαριοπούλα**. Ήταν μεσαίου μεγέθους βαριά.

ε. **μακάπι** (τουρκ. matkar). Ήταν ένα μικρό λοσταράκι, με πλακέ και κοφτερή άκρη. Με αυτό άνοιγαν τρύπες στις πολύ μεγάλες πέτρες, προκειμένου να τους βάλουνε φουρνέλο. Για εκρηκτική ύλη χρησιμοποιούσαν μαύρη μπαρούτη.

στ. **παραμίνα**. Ήταν ένα μεγάλο μακάπι κι ένας ελαφρύς λοστός.

ζ. **ματζακούπι**. Έμοιαζε με μεγάλο ματρακά. Ήταν η πιο μικρή βαριά, η οποία δουλευόταν με το ένα χέρι και πήγαινε συνήθως ζευγάρι με το μακάπι.

Σχ. 29 – Βαριά.

1.2. Εργαλεία χωματουργικών

Εντελώς καθαρό και μαλακό επιφανειακό χώμα στα βουνά είναι πράγμα σπάνιο και αν υπάρχει λίγο, με τις μπότες ταξιδεύει για τους κάμπους μέσα στα θολά νερά των ποταμών. Εκείνο που μένει είναι σκληρό χώμα ανακατωμένο με πέτρες.

α. **κασμάς** (τουρκ. kazma). Πρόκειται για το επαχθέστερο και... απεχθέστερο γεωργικό και γενικά χωματουργικό εργαλείο. Ήταν από την μια μεριά μυτερός, για να διεισδύει στα πετρώδη και ακαλλιέργητα εδάφη και από την άλλη στενός και κοφτερός για σκάψιμο.

β. **φτυάρι**. Το σιδερένιο φτυάρι των χωματουργικών και των οικοδομικών εργασιών είναι ο αντιπροσωπευτικός τύπος φτυαριού. Εκτός από αυτό, στην “οικογένεια” των

Σχ. 30 – Κασμάς.

φτυαριών, ανήκε το πατόφτυαρο (για σκάψιμο), το ξυλόφτυαρο (για το αλώνισμα) και το φουρνόφτυαρο (για τον φούρνο).

7. **σκεπαρνιά.** Ήταν κατάλληλη για ξεριζώματα. Ότι δεν έκοβε η σκεπαρνιά τα έκοβε το τσεκούρι.

2. Σκάψιμο

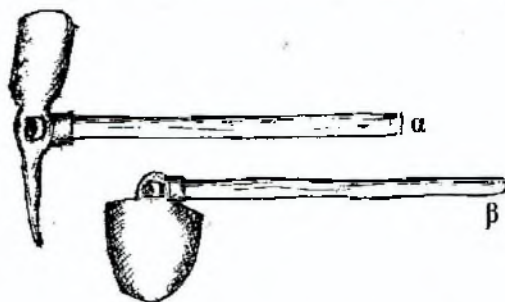
Με το σκάψιμο ο άνθρωπος από συλλέκτης καρπών και τροφών που ήταν -σαν όλα τα ζώα- έγινε παραγωγός φυτικών τροφών και έτσι διαφοροποιήθηκε από αυτά. Σαν εργασία, το σκάψιμο ήταν μονότονο και κουραστικό, γι αυτό και καθόλου θελκτικό. Ο σκαψιάς, σαν επάγγελμα, ήταν κάτι χειρότερο από αυτό του τσοπάνη.

Το έδαφος και το είδος της σκαπτικής εργασίας, προσδιόριζε τη μορφή του σκαπτικού εργαλείου.

2.1. Πρώτο χέρι σκάψιμο

Ήταν το πρώτο σκάψιμο από την μια καλλιέργεια στην άλλη.

- α. **τσαπί** (ιταλ. zappa). Τα συνήθως πετρώδη και σκληρά, εδάφη απαιτούσαν για το σκάψιμο τους ένα "κασμοειδές" τσαπί. Τέτοιο ήταν το γύφτικο τσαπί, κατάλληλο για όλες τις δουλειές. Με το πλατύ του μέρος έσκαβαν τα γαιώδη εδάφη και με το σουβλερό τα ημι-βραχώδη.

Σχ. 31 - Τσαπιά
(α. τσαπί β. πλατοτσάπι).

- β. **δικέλλι.** Χρησιμοποιούνταν κατά πρώτο λόγο στο σκάψιμο των αμπελιών.

"Το τσαπί και το δικέλλι η καρδιά μου δεν το θέλει"
έλεγαν μεταξύ αστείου και σοβαρού και είχαν δίκιο!

- γ. **λισγάρι** (στην καθ. λίσκος). Το λισγάρι ήταν κατασκευή των ντόπιων σιδεράδων. Έσκαβαν μ' αυτό όπως σκάβουμε σήμερα με τη φτυάρα και την πηρούνα.

- δ. **πατόφτυαρο ή φτυάρα.** Αντικαθιστούσε το λισγάρι.

2.2. Δεύτερο χέρι σκάψιμο ή διβόλισμα ή σκάλισμα

Γινόταν για να σπάσουν οι σβόλοι (μπλάνες) του πρώτου σκαψίματος και να ετοιμαστεί το χωράφι για φύτεμα.

- α. **τσαπούλα.** Είχε το ίδιο σχήμα κι από τις δυο μεριές και ήταν το καταλληλότερο τσαπί για το σπάσιμο των σβόλων.
- β. **γουβοτσάπι.** Με αυτό άνοιγαν γουβιά (λάγκους) στ' αμπέλια. Έσκαβε μόνο από την μια μεριά κι από την άλλη είχε κεφάλι (τοίτσικα).

2.3. Σκάψιμο για φύτεμα

Αυτό ήταν επιλεκτικό σκάψιμο για κατάλληλη διαμόρφωση του –ήδη διπλοσκαμμένου– χώματος προκειμένου να φυτευτεί.

- α. **πλατοτσάπι.** Χρησιμοποιούνταν κυρίως για το άνοιγμα των φωλεών στο φύτεμα της πατάτας. Έμοιαζε χονδρικά με το γουβοτσάπι.
- β. **φυτευτήρι ή σουβλί.** Δεν ήταν τσαπί, αλλά ένα ξύλινο κεκαμένο σουβλί, κατάλληλο για κηπευτικά φυτέματα.

Σχ. 32 –
Φυτευτήρι.

2.4. Σκάλισμα ή σκάλος

Γινόταν για το καθάρισμα του σπαρμένου και φυτρωμένου χωραφιού από τα διάφορα ζιζάνια. Σαν εργαλείο, τις περισσότερες φορές, χρησιμοποιούνταν η τσαπούλα.

- α. **σκαλιστήρι.** Ήταν κατάλληλο για ελαφρές κηπευτικές εργασίες.

3. Πότισμα

Το αρδευτικό σύστημα αποτελούνταν από ανοιχτούς αγωγούς δηλαδή χωμάτινους υδραύλακες.

Σε δύσκολα βραχώδη περάσματα το νερό περνούσε πάνω σε εναέριες κατασκευές τα λεγόμενα *κρεβάτια* ή σε ξύλινα *κανάλια*. Ο νεροφόρος μόνιμα περπατούσε μέσα στο αυλάκι για να θολώνει το νερό ώστε να σχηματίζεται η επιφανειακή *γάνα*, που το στεγανοποιούσε.

Η υδροληψία γινόταν από κεφαλόβρυσα κι από γούρνες χωρίς κανένα ιδιαίτερο έργο κι από ποτάμια με την *δέση*, όπως έλεγαν το αντίστοιχο έργο υδροληψίας.

Γούρνα (τουρκ. *kuipa*) ήταν ένας τεχνητός λάκκος ο οποίος γέμιζε νερό από την διπλανή κελαρύζουσα πηγούλα. Η εκροή του νερού γινόταν από την **απολυταριά** ή απολυστήρα ή βουλώστρα, η οποία ήταν μια τρύπα στο στόμιο της γούρνας. Όταν την βούλωναν η γούρνα γέμιζε και όταν την ξεβούλωναν, με το **απολυταρό-ξύλο**, άδειαζε. Η **στέρνα** (λατ. *sterna*) είναι η χτιστή δεξαμενή.

3.1. Εργαλεία ποτίσματος

Το πότισμα γινόταν με τα σκαπτικά εργαλεία. Επικουρικά όμως χρησιμοποιούσαν:

- α. ξυλοτσάπι.** Κατασκευαζόταν εξ ολοκλήρου από ξύλο (στειλιάρι και τσαπί), ήταν αδάπανο και σχετικά λειτουργικό. Χρησιμοποιούνταν σε βρεγμένο χώμα για το κουμαντάρισμα του νερού μέσα στο χωράφι.
- β. μισοτσάπι.** Κάποια τσαπούλα που έσπαζε, έτσι ανάπηρη όπως ήταν, της έβαζαν ένα μακρύ ξύλο και την χρησιμοποιούσαν για πότισμα. Σ' ένα ανάλογο μακρύ ξύλο, για ευκολότερο πότισμα στα περιβόλια, έβαζαν ένα σκαλιστήρι.

3.2. Μονάδες μέτρησης παροχών

Ο αγρότης ούτε μπορούσε ούτε και χρειαζόταν να μετρήσει ακριβώς το μέγεθος της παροχής ενός υδραύλακα. Με την πείρα του και την αίσθηση είχε εκφράσεις που δήλωναν την παροχή και έτσι έκανε τη δουλειά του.

- α. μυλαύλακο.** Ήταν ο μεγαλύτερος αγωγός νερού και είχε παροχή όση χρειαζόταν για να δουλέψει ένας μύλος.
- β. ποτιστής.** Έτσι λεγόταν η παροχή 7 έως 10 κυβ. μέτρα νερού την ώρα, που απαιτούνταν για το πότισμα. Ένας κύριος υδραύλακας (*μάνα*) τροφοδοτούσε έναν έως δύο ποτιστάδες.
- γ. δάχτυλο.** Ήταν παροχή με πάχος όσο ο ροζιασμένος δείκτης του αγρότη, περίπου $1/2$ ins ή $1,5$ m³/ώρα.
- δ. μία τουφεκόβεργα.** Λεγόταν περιφρονητικά και ένα "κατουρίδι" την στιγμή, που και τα δύο είχαν την ίδια παροχή!
- ε. ένα ράμμα.** Είχε διατομή παροχής όση το πάχος ενός μέτριου σχοινιού.
- στ. ένα δάκρυ.** Λεγόταν έτσι στην περίπτωση, που η ροή, λόγω μικρής ποσότητας, δεν ήταν συνεχής.

4. Όργωμα ανυλακώσεως (με Ησιόδειο άροτρο)

Με το όργωμα η διαδικασία ανασκαφής του εδάφους είναι συνεχής και κατά συνέπεια πιο παραγωγική, σε σχέση με το σκάψιμο.

Υπάρχουν δύο τρόποι οργώματος: το όργωμα που συλακώνει το έδαφος και αυτό που αναστρέφει το οργωμένο χώμα. Το Ησιόδειο άροτρο με το παπουτσόυνο (όπως λέγεται το υνί του), σχίζει τη γη χωρίς να αναστρέφει τα χώματα, είναι δηλ. άροτρο ανυλακώσεως. Γενικά αυτό το αλέτρι χρησιμοποιούνταν για ελαφρά και ξύβαθα οργώματα αποράς και ήταν το πλέον κατάλληλο για πετρώδη εδάφη.

Ανάλογα με τα αροτριόντα ζώα, είχαν το *βοϊδάλετρο* και το *αλογάλετρο*.

4.1. Όργωμα με βοϊδάλετρο

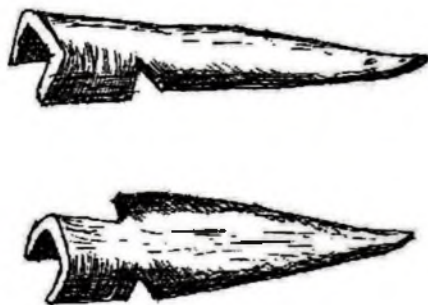
Το όργωμα με το βοϊδάλετρο ήταν χρεωμένο στις αγελάδες. Τα βόδια στην Ευρυτανία δεν αφθονούσαν. Τα ελάχιστα που υπήρχαν... καλοπερνούσαν. Τα είχαν για ζευγάρισμα και όχι για όργωμα. Το κουμαντάρισμα των ζώων γινόταν με τις βοϊδοτριχιές, που ήτανε δεμένες στα κέρατα τους και κατέληγαν στην αλετρονουρά, όπου τις κρατούσε ο ζευγάς.

Ένα πλήρες σετ για όργωμα με βοϊδάλετρο αποτελούνταν από:

α. **αλέτρι**. Είναι η βασική ξυλοκατασκευή, που αποτελεί και το κυρίως σώμα του όλου του συστήματος οργώματος.

β. **υνί ή παπουτσόυνο** (αρχ. ύνις). Λεγόταν έτσι γιατί φοριόταν σαν παπούτσι στην αλετροπόδα του αλετριού. Λόγω του σχήματός του και της δουλειάς που έκανε (σκίζοντας τη γη) το χρησιμοποιούσαν σαν σύμβολο γονιμότητας σε αντίστοιχες τελετές.

“*Ηύρε η νύφη το υνί πίσω από την πόρτα*”, έλεγαν για κάποιον που έβρισκε κάτι ολοφάνερο.

Σχ. 33 - Παπουτσόυνο.

γ. **παράβολο** (αρχ. περρόν). Άνοιγε ακόμα πιο πολύ την αυλακιά του οργώματος.

δ. **ζυγός**. Στην ουσία ήταν το εργαλείο με το οποίο τα βόδια έσερναν το αλέτρι.

4.2. Όργανο με αλογάλετρο

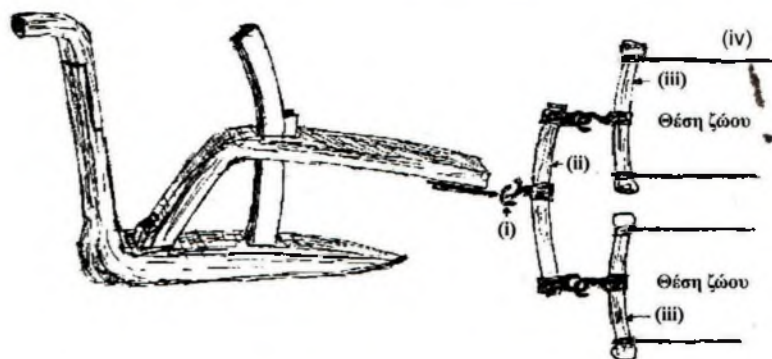
Το όνομα του αρότρου υποδηλώνει ότι τα αροτριόντα ζώα είναι άλογα. Επειδή όμως άλογα στα βουνά σπάνιζαν τα υποκαθιστούσαν τα, εν αφθονία, μουλάρια. Υπ' αυτήν την έννοια το ορεινό όνομα, του εν λόγω αρότρου, θα έπρεπε να είναι... μουλαράλετρο. Το κουμαντάρισμα των ζώων γινόταν με τα καπίστρια, που ξεκινούσαν από τις καπιστράνες των ζώων και κατέληγαν πίσω στα χέρια του ζευγά.

α. **Αλογάλετρο ξύλινο**. Είναι ίδιο με το βοϊδάλετρο, φοράει δηλαδή παπουτσόνο και παράβολο, όμως έχει κοντότερο σταβάρι και άλλο σύστημα ζεύξης.

β. **Αλογάλετρο σιδερένιο**. Ήταν βιοτεχνικό προϊόν. Σαν εργαλείο, σε σχέση με το ξύλινο, είχε όλα τα πλεονεκτήματα που του προσέδιδε η γερή σιδερένια κατασκευή. Η ζεύξη του γινόταν όπως στο ξύλινο αλογάλετρο.

γ. **Μηχανισμός ζεύξης στο αλογάλετρο**. Ανάλογα με το όργανο, ελαφρύ ή βαρύ, έζευαν ένα ή δύο ζώα, αντίστοιχα. Το σύστημα ζεύξης αποτελούνταν:

- i. **ζυγόδεσμος**. Είναι ο ακροτελεύτιος γάντζος του σταβαριού και ο μεσαίος κρίκος του παλαντζόξυλου.
- ii. **παλατζόξυλο ή ζυγός**. Συνδεόταν μέσω του ζυγόδεσμου με το αλέτρι και χρησιμοποιούνταν όταν έζευαν δύο ζώα.

Σχ. 34 - Πλήρες σετ ξύλινου αλογάλετρου
(i. ζυγόδεσμος ii. παλατζόξυλο iii. παλατζόνη iv. ζυγόσχοινα).

- iii. **παλατζόνι.** Συνδεόταν με τον παλατζόξυλο με ένα σύστημα τύπου ζυγόδεσμου και με τις λαιμαριές μέσω των ζυγόσχοινων.
- iv. **ζυγόσχοινα ή τριχιές.** Ήταν δύο για κάθε ζώο και κατέληγαν στην λαιμαριά.
- v. **λαιμαριά.** Μορφολογικά και λειτουργικά μοιάζει περισσότερο με τη ζέβλα του ζυγού στο βοϊδάλετρο. Έτσι λεγόταν (δηλ. ζέβλα) η ξύλινη ή σιδερένια στεφάνη που, για λόγους αντοχής, την περιέβαλλε. Η λαιμαριά είναι σύμβολο μονήρους καταπίεσης και σκλαβιάς δηλ. χωρίς ομόζυγο σύντροφο. Η έκφραση της ζευγαρωτής δυστυχίας είναι το “συζυγικό” ζέψιμο στο ζυγό του βοϊδάλετρου!

5. Εξαρτήματα ξυλάλετρου και ζυγού

Το σύστημα αλέτρι-ζυγός ήταν από τα πιο σύνθετα και πιο χρήσιμα ξύλινα “μηχανήματα” της προβιομηχανικής εποχής. Ήταν το πιο “ωραίο” δημιούργημα του αγρότη νοικοκύρη, γιατί ήταν χρήσιμο και τεχνικά άρτια κατασκευασμένο. Το ωραίο και το χρήσιμο τότε ήταν –κατά κάποιον τρόπο– έννοιες ταυτόσημες.

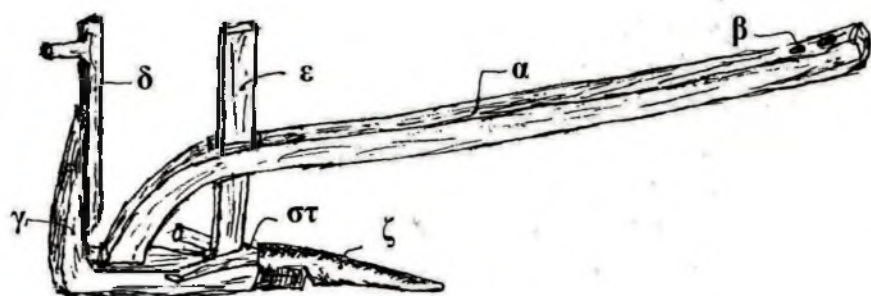
Ο αλετράς μάστορας-γεωργός και όλοι γενικά οι μαστόροι-κατασκευαστές εργαλείων, στέκουν στο ίδιο βάθρο του πολιτισμού μας με τους μεγάλους ποιητές και καλλιτέχνες. Μάλιστα δε ο “ποιητής” των εργαλείων προπορεύεται των ποιητών του λόγου.

5.1. Ξυλάλετρο

Από τα δύο ξυλάλετρα, το βοϊδάλετρο ήταν το πλέον συνηθισμένο. Στην γενική του μορφή και στην λειτουργικότητα, παρέμεινε το ίδιο με αυτό που περιέγραψε ο Ησίοδος. “Ησόδιο” το έλεγε ο αγράμματος γεωργός για να το ξεχωρίζει από την άλετρα. Παρ’αλλαγές κατά τόπους υπήρχουν πολλές. Η κατασκευή του απαιτούσε εμπειρία και τέχνη. Συνήθως κατασκευαστής ήταν ο ίδιος ο γεωργός, όμως υπήρχαν και ειδικοί αλετράδες μαστόροι.

Τα εξαρτήματα όλων των ξυλάλετρων (βοϊδάλετρων και αλογάλετρων) είναι:

- a. **σταβάρι** (αρχ. γής). Το σταβάρι στο αλογάλετρο είναι κοντό και στο βοϊδάλετρο μακρύ. Το μακρύ σταβάρι σε πολλά μέρη κατασκευαζόταν σε δυο τμήματα. Πρώτο το καμπύλο τμήμα, με

Σχ. 35 - Ησιόδειο άροτρο

(α. σταβάρι β. κλειδοτρύπες γ. κουντούρι δ. αλετρονουρά
ε. σπάθα στ. παράβολο (σελ. 52) ζ. υνί (σελ. 52))

μήκος όσο το σταβάρι του αλογάλετρου και δεύτερο το ευθύγραμμο -ή προέκτασή του- που λεγόταν *σύβαλμα* (αρχ. ιστοβοεύς). Όποιος κι' αν ήταν ο τύπος του μακριού σταβαριού, στην άκρη του είχε δυο τρύπες, όπου στην μία από αυτές έμπαινε το κλειδί. Ανάλογα με την χρησιμοποιούμενη τρύπα, ρυθμιζόταν το βάθος του οργώματος. Αν το κλειδί έμπαινε στην εσωτερική, γινόταν ξώβαθο όργωμα και αν στην εξωτερική βαθύτερο.

β. κλειδί σιδερένιο. Έμπαινε σε μια κλειδαρότρυπα του σταβαριού, όπου σε συνεργασία με το σιδερένιο λουριά "πρόσδενε" το ζυγό με το αλέτρι.

γ. κουντούρι ή αλετροπόδα (τουρκ. kyndur= παπούτσι, αρχ. έλυμα). Ήταν ένα γερό και γωνιακό, συνήθως πλατανόξυλο, κάτι σαν σασί στο αλέτρι. Πάνω του καρφωνόταν η αλετρονουρά, σφηνωνόταν το σταβάρι (με την βοήθεια της σπάθας) και στην άκρη του φοριόταν το παπουτσόunny με το παράβολο.

δ. αλετρονουρά ή χερουλάτης (αρχ. εχέτλη). Ήταν μαζί με τις τριχιές των ζώων το σύστημα διεύθυνσης του αρότρου, (...μηχανή ήταν τα βόδια με ισχύ περίπου δύο ίππων).

ε. σπάθα. Συνέδεε σταθερά το σταβάρι με το κουντούρι. Στο αλογάλετρο, ανάλογα με την θέση που σφηνωνόταν το σταβάρι -ψηλά ή χαμηλά- ρυθμιζόταν η γωνία μεταξύ σταβαριού και του οριζόντιου τμήματος του κουντουριού. Μεγάλη γωνία σήμαινε βαθύ όργωμα και μικρή ξώβαθο.

5.2. Ζυγός

Είναι ο κλασσικός ζυγός, το σύμβολο της σκλαβιάς και της τυρά-

γνίας. Είναι αυτός που έδωσε το όνομά του, σαν δεύτερο συνθετικό, σε μια σειρά λέξεις, όπως υποζύγιο, σύζυγος κ.λπ. Το σωστό ζέψιμο δύο υποζυγίων ζώων, ήταν κάτι σαν... ένα πετυχημένο πάντρεμα δύο συζύγων! Τα ζώα έπρεπε να γνωρίζονται μεταξύ τους, να ταιριάζουν, να έχουν την ίδια δύναμη, να είναι συνομήλικα κ.λπ.

Τα παρελκόμενα του ζυγού είναι τα παρακάτω:

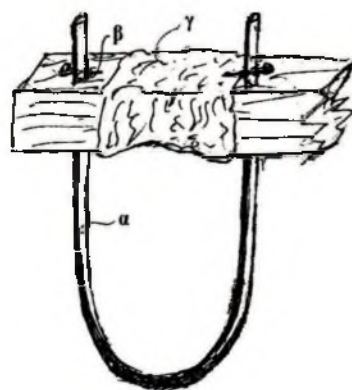
α. σκάλη ή κουλούρα. Η σκάλη ήταν μια απλή ξύλινη κουλούρα με την οποία συνέδεαν το αλέτρι με το ζυγό. Κατ' αρχήν την έδεναν στη μέση στο ζυγό με πλεγμένες λουρίδες (λουριά) από γιδόδερμα ή τυροδέσματα (από παλιά τουλούμια) και στη συνέχεια περνούσαν μέσα της το σταβάρι του αλετριού και το μανδάλωναν.

Σαν τον δεσμό της σκάλης με τον ζυγό, ήταν ο Γόρδιος δεσμός του Μεγαλέξανδρου. Ο Αριανός στην "Αλεξάνδρου ανάβαση" γράφει: *"....παρουσιάστηκε στην αγορά η άμαξα (του Γόρδιου) με τον Μίδα (τον γιό του). Οι Φρύγες έκαμαν τον Μίδα βασιλιά τους και αφιέρωσαν την άμαξα του Γόρδιου στον Δία...."* Ο δεσμός αυτής της άμαξας, που την συνέδεε με τον ζυγό, ήταν ο Γόρδιος δεσμός, τον οποίον όποιος έλυνε (σύμφωνα με τον χρησμό) θα γινόταν κύριος της Ασίας.

β. λουριά (σιδερένια). Με την ανάπτυξη της σιδηρουργίας στα χωριά, η ξύλινη σκάλη έγινε ένα σπαστό διπλό σιδερένιο εξάρτημα, στο οποίο δόθηκε το όνομα "λουριά", σε ανάμνηση των λουριών της παλιάς σκάλης.

γ. τσάρκι ή κλειδί. Ήταν ένα γερό ξύλο ή κόκαλο, το οποίο βοηθούσε το δέσιμο της σκάλης με το ζυγό. Από αυτό άρχιζαν και σ' αυτό τέλειωναν τα λουριά πρόσδεσης. Στα σιδερένια λουριά, το τσάρκι έπαιζε το ρόλο της κόντρας στην συνεργασία αυτών με τον ζυγό.

δ. ζέβλα (αρχ. ζεύγλη). Εκεί μέσα περνούσε και ασφάλιζε με τα πιζάβλια το κεφάλι των υποζυγίων-συζύγων ζώων.

Σχ. 36 - Λεπτομέρεια ζυγού
(α. ζέβλα β. πιζάβλι
γ. ζυγομάχι).

ε. πιζάβλια. Ήταν οι πείροι, που κρατούσαν ενωμένες τις ζέβλες με το ζυγό.

στ. ζυγομάχι. Ήταν ένα πρόβειο δέρμα καρφωμένο στο ζυγό, ανάμεσα στη ζέβλα, το οποίο "μαχόταν" (αλάφραινε) τις δυσμενείς συνέπειες του ζυγού (ζυγοτρίψιμο) στο σβέρκο των ζευμένων ζώων.

ζ. γουρουνόζεβλες. Ήταν πρόχειρες ζέβλες έκτακτης ανάγκης και για ακαμάτηδες.

6. Όργωμα αναστροφής των χωμάτων (με άλετρα)

Η άλετρα ως προς το λειτουργικό της μηχανισμό μοιάζει με το Ησιόδειο αλογάλετρο. Όμως αντί για παράβολο, που ανοίγει το "διεμβολισμένο" από το υνί χώμα, διαθέτει ανατρεπτήρα, που αναστρέφει το "διεμβολισμένο" χώμα και το βάθος του οργώματος ρυθμίζεται μέσω ενός κοχλίου. Χρησιμοποιούνταν για βαθιά οργώματα.

6.1. Άλετρα με εναλλασσόμενο ανατρεπτήρα

Ήταν κατάλληλη για όργωμα με κίνηση ζικ-ζακ, όπως γίνεται με το Ησιόδειο άροτρο. Αυτού του είδους την κίνηση οι αρχαίοι την έλεγαν βουστροφηδόν κίνηση. Σε πολλά γραπτά μνημεία από το 800 ως το 500 π.Χ. απαντάται γραφή με βουστροφηδόν φορά, δηλ. συνεχής γραφή και όχι η γνωστή εξ αριστερών προς τα δεξιά.

6.2. Άλετρα με σταθερό ανατρεπτήρα

Το όργωμα γινόταν με κυκλοστρεφή κίνηση. Για να μην συσσωρεύονται τα χώματα, προς τα έξω ή προς τα μέσα, στο ένα χέρι το όργωμα γινόταν από το εσωτερικό του χωραφιού προς την περιφέρεια και στο άλλο ανάποδα.

Τα εξαρτήματα ζεύξης της άλετρας είναι ίδια με αυτά του αλογάλετρου.

7. Σβάρνισμα

Μετά το όργωμα, συναφής εργασία ήταν το σβάρνισμα, το οποίο γινόταν μάλλον για την λείανση και το φινιρίσμα της τελικής επιφάνειας των οργωμένων εδαφών, παρά για το ουσιαστικό

σπάσιμο των σβώλων. Η ωφελιμότητα του σβαρνίσματος των χωραφιών είναι αμφιλεγόμενη και ίσως γι αυτό το λόγο η χρήση της ήταν περιορισμένη. Πάντως τα μικρά παιδιά καταχαίρονταν, κάνοντας βόλτες με τη σβάρνα εν ώρα λειτουργίας.

α. σβάρνα (σλαβ. *barpa*, στην καθ. βολοκόπος). Σε κατάσταση λειτουργίας αντικαθιστούσε το αλέτρι και με αυτήν έκλεινε η φάση του οργώματος και της σποράς. Κατασκευαζόταν σε δύο μορφές:

- i. καρφωτή.** Καρφωνόταν με χοντρές σανίδες ή άγρια ξύλα (δέντρα, πουρνάρια κ.ά.).
- ii. πλεχτή.** Πλεκόταν έντεχνα με χοντρόβεργες, συνήθως από κλωνάρια νεαρών ελάτων.

8. Σαλάγημα των ζώων

Το σαλάγημα των ζώων δεν ήταν μόνο διαβίβαση εντολών από τον ζευγά στο ζευγάρι των καματερών και καταπολέμηση της οκνηρίας τους, ήταν και ένα είδος επικοινωνίας. Ο ζευγάς έδινε κουράγιο στα ζώα, τους έλεγε τον πόνο του, τους ζητούσε κατανόηση για την σκληρότητά του και γενικά συνέπασχε μαζί τους.

Το καλύτερο εργαλείο σαλαγήματος ήταν η... φωνή του ζευγά. Όπου όμως δεν τα κατάφερνε με το λόγο έπιπτε ράβδος!

α. βουκέντρα. Η βουκέντρα ή δικέντρα είχε στη μian άκρη της σφηνωμένη την ξύστρα, με την οποία ξελάσπωναν την αλετροπόδα και στην άλλη το κεντρί, με το οποίο σουβλίζαν τα καματερά όταν τεμπέλιαζαν. Για την βουκέντρα, έτσι όπως ήταν στημένη όρθια την νύχτα, συνταίριασαν το απεικαστό (αίνιγμα).

*“Την ημέρα τρώει κρέας και το βράδυ
τ’ράει τ’ αστέρια”.*

Κρατώντας την κάθετα με τεντωμένο χέρι, προσδιόριζε το ύψος του ήλιου από τον ορίζοντα. Η έκφραση “*ανέβηκε ο ήλιος μια δικέντρα*” σαν ωρομέτρηση, σήμαινε κοντεύει μεσημέρι και σαν παροιμία εξέφραζε την αδικαιολόγητη πρωινή αργοπορία στην έναρξη των γεωργικών εργασιών. Οι βουκέντρες διακρίνονταν σε:

Σχ. 37 – Βουκέντρα.

- i. **βουκέντρα** με γύφτικο κεντρί και ξελασπωτήρα σαν σπάτουλα.
- ii. **βουκέντρα** με καρφί και γωνιακή ξελασπωτήρα. Αντί για σφηνωμένο γύφτικο κεντρί είχε μια πρόκα καρφωμένη στην άκρη.
- β. **καμουτσιά** (τουρκ. kamci). Το καμουτσιά με την ξύστρα χρησιμοποιούνταν όταν το όργωμα γινόταν με μουλάρια ή άλογα.
- γ. **λούρα**. Μια μακριά και λεπτή κρανίσια λούρα ήταν το πιο εύκολο, πρακτικό, και καλύτερο εργαλείο σαλαγήματος.

9. Δρέπανα

Τα δρέπανα ήταν τα κύρια εργαλεία κοπής στην διαδικασία της συγκομιδής. Ανάλογα με το σχήμα τους και τον σκοπό για τον οποίον προορίζονται, διακρίνονται στα κυρίως δρέπανα και στα ειδικά δρέπανα.

9.1. Κυρίως δρέπανα

Οπλισμένος μ' αυτά ο αγρότης έβγαινε νικητής στον πόλεμο του θέρου, με τον οποίον (υποτίθεται) ότι εξασφάλιζε τον ενιαύσιον άρτον του.

- α. **δρεπάνι**. Ήταν το βασικό εργαλείο του θερισμού. Οι Ευρυτάνες θέριζαν χωρίς προφύλαξη των χειρών τους. Δεν φορούσαν ούτε την δερμάτινη *παλαμαριά* της Θεσσαλίας, ούτε την ξύλινη *δαχτυλήθρα* της Θράκης.

Το δρεπάνι, μαζί με το σφυρί, δοξάστηκε σαν σύμβολο της κομμουνιστικής επανάστασης. Η βιομηχανική εποχή έστειλε το δρεπάνι στο μουσείο και η μεταβιομηχανική, το σφυροδρέπανο στο χρονοντούλαπο της ιστορίας!

Οι Βυζαντινοί το έλεγαν δρέπανο ή θέριστρο.

- β. **λελέκι**. Ανήκει και αυτό στα κυρίως δρέπανα. Διαφέρει από το δρεπάνι ως προς το σχήμα... μοιάζοντας περισσότερο με πελαργό.

Σχ. 38 - Δρεπάνι.

γ. **σβανάς**. Είναι ειδικό δρέπανο. Έχει πολύ ανοικτό και λείο έλασμα και είναι κατάλληλο για κοπή αγροτικών προϊόντων, που δεν έχουν καλαμένιο στέλεχος (όσπρια κ.λπ.).

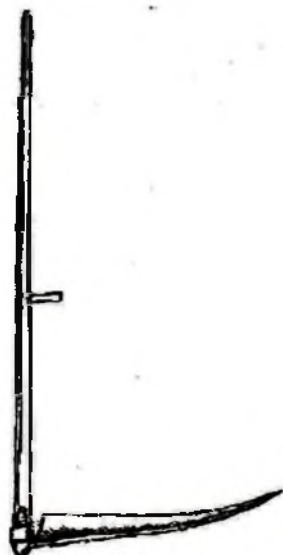
9.2. Κοσιά (σερβ. kosa=δρεπάνι)

Ανήκει στα ειδικά δρέπανα. Ήταν το εργαλείο, που στο πέραςμά του έκοβε τα πάντα, γι αυτό και ο χάρος απεικονίζεται σαν ένας... καλός κοσιατζής. Με αυτήν στα χέρια ο αγρότης, συνέλλεγε το σανό των ζώων του για τον βαρύ χεϊμόνα των βουνών.

Αποτελείται από το *κοσιόξυλο* με την λαβή, την *κοσιά* και τον *σφιγκτήρα*. Ανάλογα με τον σφιγκτήρα διακρίνεται σε:

α. **κοσιά με σφηνωτό σφιγκτήρα**. Είναι η παλαιότερη (προβιομηχανική) μορφή. Αποτελείται από έναν κρύκο και μια σφήνα και σφίγγει με χτύπημα.

β. **κοσιά με βιδωτό σφιγκτήρα**. Είναι βιομηχανική κατασκευή και σφίγγει με βίδωμα.

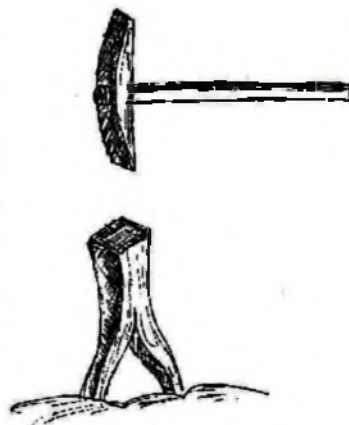
Σχ. 39 - Κοσιά.

9.3. Κοσιοσφύρια

Η κοσιά για να κόβει δεν τροχιζόταν (με τροχό) ούτε λιμαριζόταν (με λίμα), παρά σφυριζόταν με το κοσιοσφύρι και το αμόνι. Για βελτίωση της κόψης, κατά τη διάρκεια της κοπής, την ακόνιζαν με το ακόνι, που κουβαλούσαν στην τσέπη.

α. **αμόνι**. Ήταν ένας δίποδος άκμων με αιχμηρές άκρες τις οποίες, όταν ήθελαν να σφυρίσουν την κοσιά, κάρφωναν σ' ένα σκληρό σημείο του εδάφους.

β. **σφυρί** (κοσιοσφύρι). Πήγαινε ζευ-

Σχ. 40 - Κοσιοσφύρια (σφυρί και αμόνι).

γάρι με το αμόνι. Με την επιμήκη ειδική ακμή του χτυπούσαν την κόψη της κοσιάς πάνω στο αμόνι, η οποία λεπτυνόταν και έτσι έκοβε καλύτερα.

- γ. **ακόνι**. Ήταν ένα κομμάτι ειδικής σκληρής πέτρας, ένα λίθινο εργαλείο, που την αναγκαιότητά του επέβαλλε η είσοδος του σιδήρου στον πολιτισμό. Ήταν μια από τις πολλές ακονιές, που είχε ο νοικοκύρης στο σπίτι του για να βελτιώνει τη κόψη των κοφτερών του.

10. Κλαδευτήρια

Τα δρέπανα κόβουν με σύρσιμο, όπως κόβουμε με το μαχαίρι και τα κλαδευτήρια με χτύπημα, όπως με το τσεκούρι.

- α. **κλαδευτήρα** ή τσιαλοκόπα (από το τουρκ. tsali=θάμνος και το ελλ. ρήμα κόβω). Ήταν, κυρίως για τις γυναίκες, το πιο πρακτικό εργαλείο ξεκλαρίσματος στις γεωργικές δουλειές. Οι άντρες συνήθως χρησιμοποιούσαν το τσεκούρι, γιατί μπορούσαν και το δούλευαν με ένα χέρι.

- β. **κλαδευτήρι**. Είναι κάτι αλαφρότερο από την κλαδευτήρα και συνήθως αντικαθιστούσε την ψαλίδα.

Σχ. 41 - α. Κλαδευτήρα
β. κλαδευτήρι.

- γ. **βατοκόπος**. Μορφολογικά ήτανε κάτι μεταξύ δρεπανιού και κλαδευτηριού.

11. Λοιπά εργαλεία συγκομιδής

Η συγκομιδή ήτανε το έπαθλο του σκληρού αγωνίσματος, που άρχιζε με το όργωμα της άγονης και πέτρινης γης των ευρυτανικών βουνών. Το προϊόν της συγκομιδής διασφάλιζε την χρονιάτικη επάρκεια, για την επιβίωση όλων των ζωντανών του νοικοκυριού (ανθρώπων και ζώων).

11.1. Συλλογή χορτονομής

Για να μαζέψει ο Ευρυτάνας τον αναφακά (τουρκ. anafa-

ka=διατροφή) δηλ. την χορτονομή της χρονιάς του, δεν άφηνε τίποτε πράσινο να πάει χαμένο. Με το δρεπάνι έκοβε ότι μεγάλο αυτοφυές χόρτο υπήρχε στα όχτια, στις πλαγιές και στα λόγγια. Με την κοσιά έκοβε τα, σπαρμένα από τον ίδιον, τριφύλλια και τα χόρτα στα φροντισμένα λιβάδια του.

α. δικριάνι. Στα αρχαία λεγόταν θρίναξ. Σήμερα αλλού λέγεται τρικράνι ή θριάχι, εμείς το λέμε δικριάνι, παρ' ότι έχει τρεις και τέσσαρες αιχμές.

β. τσουγκράνα. Με την τσουγκράνα μάζευαν ότι άφηνε το δικριάνι.

11.2. Συλλογή καρπών

Ο Ευρυτάνας, μη ξεχνώντας τον τροφосуλλέκτη πρωτόγονο πρόγονό του, συνέλεγε όλους τους εδώδιμους καρπούς γι αυτόν και τα ζώα του. Οι ανάγκες και των δύο για τροφή ήταν... φαινομενικά απεριόριστες.

α. λούρος. Χρησιμοποιούνταν στο τίναγμα των καρυδιών. Παλιότερα, πριν μπουν στο μάτι του ξυλέμπορου, τεράστιες, αιωνόβιες και βέβαια δυσκολοτίναχτες καρυδιές ίσκιωναν τα χωράφια και τις ρεματιές της Ευρυτανίας. Στο τίναγμα αυτών μερικοί χωρικοί επιβεβαίωναν ότι... όντως καταγόμαστε από τους πιθήκους.

β. αγκούτσα ή γκλιδέρα. Ήταν μια διχάλα σαν μαγκούρα, που χρησιμοποιούνταν σε περιπτώσεις συλλογής καρπών, από τα εξωτερικά και δυσπρόσιτα κλωνάρια των δέντρων.

Σχ. 42 - Αγκούτσα καρποσυλλογής.

12. Αλώνισμα και λίχνισμα

Κάθε σοβαρό νοικοκυριό, έξω από την πόρτα της αχερώνας, είχε το αλώνι του. Όλα σχεδόν τ' αλώνια ήταν πλακοστρωμένα, ήταν *πετράλωνα*. Με τις πέτρες να αφθονούν στην Ευρυτανία, έπρεπε να είναι πολύ ανεπρόκοπος ο νοικοκύρης για ν' αλωνίζει σε *χωματάλωνο*.

Στο χώρο του αλωνιού γινόταν το αλώνισμα και το λίχνισμα.

12.1. Αλώνισμα

Ήταν ο κύριος τρόπος ξεκαρπίσματος. Τα προϊόντα που αλώνιζαν ήταν ήταν το στάρι και η σίκαλη

Το σιτάρι το αλώνιζαν όπως το μετέφεραν από το χωράφι. Την σίκαλη όμως πρώτα τη στουμπούσαν και την ξεδιάλεγαν παίρνοντας έτσι το *σάλωμα*, το τόσο απαραίτητο για την κατασκευή σκεπών και δεματικών. Στη συνέχεια ότι απέμεινε το αλώνιζαν (το τσάκιζαν όπως έλεγαν) για άχερο.

Τα προϊόντα του αλωνίσματος ήταν το άχερο (ζωοτροφή) και ο καρπός (ανθρωποτροφή). Τα εργαλεία του αλωνίσματος ήταν:

α. καμουτσιάκι. Το ήθελαν για να σαλαγούν τα ζώα όταν αλώνιζαν.

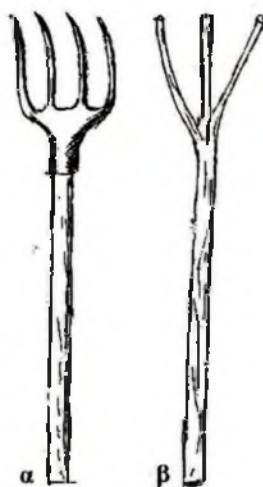
Πολλές φορές τη θέση του έπαιρνε μια μεγάλη λούρα.

β. δικούλι. Ήταν το ξύλινο δικριάνι.

Είχε συνήθως τρεις άκρες γι' αυτό λεγόταν και *τρίκούλι*. Ήταν απλό και αδάπανο εργαλείο και δεν έλειπε από κανένα σπίτι. Χρησιμοποιούνταν στο αλώνισμα για το "γύρισμα του αλωνιού" και το ξαχύρισμα του αλωνισθέντος προϊόντος. Επίσης ήταν χρήσιμο στην συγκομιδή του σανού.

γ. αγκούστα. Στα μεγάλα αλώνια, με τις πολλές προκοπές(!), δεν αλώνιζε ένα ζώο παρά δυο και τρία μαζί. Σ' αυτήν την περίπτωση τα ζώα "συγκαιριάζονταν" το ένα με το άλλο, με τις *θηλιές* που είχαν στο λαιμό τους.

Στη θηλειά του πρώτου ζώου γάντζωναν την αγκούστα που ήταν δεμένη στο σχοινί του στροερού και άρχιζαν το αλώνισμα. Η αλλαγή της φοράς του αλωνίσματος γινόταν με αποσύνδεση της αγκούστας, στροφή των ζώων και επανασύνδεση.

Σχ. 43 - Δικριάνι
και δικούλι.

12.2. Λέχνισμα και ρεμόνιασμα

Μετά το αλώνισμα, αφού ξεχώριζαν (ξαχύριζαν) με το δικούλι το αλωνισμένο προϊόν, έμενε ο καρπός μαζί με τον μπουχό, το *λιώμα* όπως λεγόταν. Ο αλέχνηςτος αυτός σωρός, είτε επί τόπου είτε με-

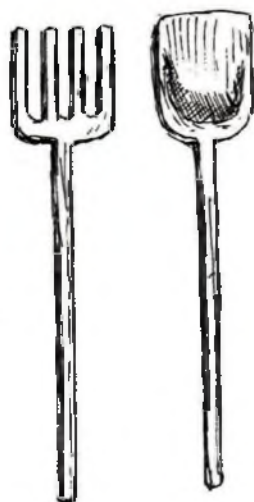
ταφερόμενος σε κάποιο ανεμόδαρτο σύραχο, λιχνιζόταν. Με το ξυλόφτιαρο ή με ένα μικρό ρεμόνι πετούσαν ψηλά τον καρπό μαζί με τον μπουχό. Έπαιρνε ο αέρας τον μπουχό (εξού και η φράση “έγινε μπουχός”) και κάτω έπεφτε ο καρπός χοντροκαθαρισμένος.

α. καρπολοί. Πολλές φορές αντικαθιστούσε το δικούλι. Το χρησιμοποιούσαν, γιατί είχε πυκνότερα δόντια και γανικά έκανε καλύτερα τη δουλειά του χοντροξεδιαλέγματος του καρπού από τα άχερα.

β. ξυλόφτιαρο. Λεγόταν και καρπολοί ή λιχνιστήρι.

γ. ρεμόνι. Ήταν ένα μεγάλο κόσκινο (τετράγωνο ή στρόγγυλο), πατωμένο με τρυπητή λαμαρίνα ή πλέγμα ή οτιδήποτε άλλο και σ' ένα σημείο της περιφέρειάς του έφερε μια θηλιά. Χρησιμοποιούνταν για λίχνισμα και ρεμόνιασμα (κοσκίνισμα) του καρπού επί τόπου, στο αλώνι. Δίπλα στον αλίχνιστο σωρό έστηναν όρθιο το δικούλι

και στην μεσαία διχάλα του περνούσαν την θηλιά του ρεμονιού. Ένας κρατούσε, απέναντι από την θηλιά, το ρεμόνι και το κουνούσε πέρα δώθε κι ένας δεύτερος το γέμιζε με καρπό. Με το κούνημα ο καρπός κι ο μπουχός έφευγαν από τις τρύπες. Ο μεν καρπός έπεφτε στο αλώνι, ο δε μπουχός έφευγε μαζί με τον αέρα. Μέσα στο ρεμόνι έμεναν τα ξαχυρίδια.

Σχ. 44 – Καρπολοί και ξυλόφτιαρο.

13. Στούμπισμα

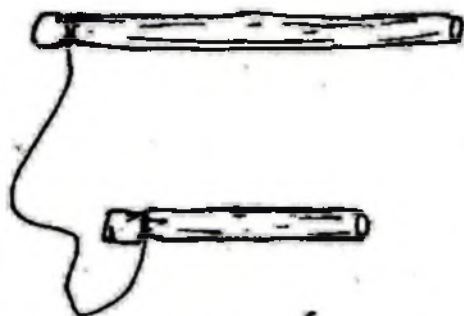
Ο επόμενος τρόπος ξεκαρπίσματος –μετά το αλώνισμα– ήταν το στούμπισμα. Το βασικό αγροτικό προϊόν, που στουμπούσαν ήταν το καλαμπόκι. Μετά την συλλογή του από το χωράφι, το ξεφλούδιζαν (ήταν η γνωστή αλληλοβοηθητική και ψυχαγωγική εργασία, τα ξεφλουδίσια) και στη συνέχεια, αφού το έλιαζαν το στουμπούσαν. Για μικρές ποσότητες, το ξεσπύρισμα γινόταν με το χέρι.

Τα εργαλεία στουμπίσματος ήταν:

α. στούμπος. Ήταν ένα απλό κοντόξυλο, σαν τσαποστύλι που αποτελούσε το απλούστερο μέσο στουμπίσματος.

β. λιοράβι ή διράβδι.

Ήταν ένα εργαλείο που αποτελούνταν από δυο ξύλα συνδεδεμένα μ' ένα σχοινί. Το μακρύτερο, το οποίο κρατούσαν, ήταν ο *χειροκράτης* και το κοντότερο, αλλά σκληρό και γερό, με το οποίο βαρούσαν, ήταν η *ντζιώρα*.

Σχ. 45 - Λιοράβι.

Γι' αυτό μεταφορικά

για κάποιον ισχυρογνώμονα και μπουμπουνοκέφαλο έλεγαν: "μωρέ τι ντζιώρας είναι αυτός".

14. Κοσκίνισμα

Η τελευταία φάση επεξεργασίας των καρπών, πριν την μεταποίησή τους, ήταν το τελικό καθάρισμα. Αυτό γινόταν με κοσκίνισμα και με πλύσιμο. Το κόσκινο στην γενική του έννοια αποτελούνταν από τον *κόθρο* και τον *πάτο*. Το είδος του κόσκινου προσδιοριζόταν από το είδος του πάτου.

α. ρεμόνι ή κόσκινο. Ήταν ένα μικρό ρεμόνι, που χρησιμοποιούνταν για κοινό κοσκίνισμα των δημητριακών. Το έλεγαν συνήθως σκέτο κόσκινο ή *καλαμποκόσκινο*, επειδή μ' αυτό κοσκίνιζαν κυρίως το καλαμπόκι. Επί πλέον, με τις τρύπες του τενεκεδένιου πάτου του, έφτιαχναν τον τραχανά. Μπορούσε να έχει και δερμάτινο πάτο, απ' όπου, κατά μία εκδοχή, αντλεί και το όνομά το (δερμόνι - δρεμόνι - ρεμόνι).

β. αφέλεγος ή σταροκόσκινο (αιρολόγος κατά τους

Σχ. 46 - Ρεμόνι.

Βυζαντινούς). Είχε συρμάτινο πάτο και μ' αυτό κοσκίνιζαν το σάρι για να το ξεχωρίσουν από την ήρα και τα χαλίκια.

15. Μεταφορές

Οι μεταφορές ήταν μια από τις δύσκολες φάσεις της γεωργικής παραγωγικής διαδικασίας. Το σημερινό 4x4 αγροτικό αυτοκίνητο ήταν ο... αχυροκίνητος ημίονος. Επίσης ένα καλό φορτιάρικο ήταν ο... ίδιος ο αγρότης. Τα μέσα μεταφοράς τότε καταλάωναν ενέργεια από ανανεώσιμες πηγές... άχυρο και κριθάρι τα γαϊδουρομούλαρα και ψωμοτύρι ο αγρότης.

15.1. Υφαντουργικά μέσα-εργαλεία μεταφοράς

Υπό την γενική έννοια υφαντουργικό μέσο μεταφοράς ήταν το σακί ή τσουβάλι. Σακιάζω ήταν το ρήμα της αντίστοιχης δραστηριότητας. Το τσουβαλιάζω χρησιμοποιούνταν μεταφορικά όπως στη φράση: *"τους τσουβάλιασαν όλους"*.

α. **σακιά.** Τα σακιά παλιά κατασκευάζονταν από ειδικό υφαντό, που το ύφαιναν άντρες υφαντές. Ήταν η μόνη υφαντουργική δραστηριότητα, που ήταν χρεωμένη στους άντρες. Υπήρχαν όμως και σακιά φτιαγμένα με απολυτό ύφασμα του οικιακού αργαλειού. Ανάλογα με την κατασκευή τους διακρίνονταν σε:

i. **τσαντίλι** (σλαβ. *tsedilo*) ή σακαρέλα. Ήταν σακί φτιαγμένο με βαμβακερό απολυτό ύφασμα του αργαλειού και ήταν το μικρότερο σακί.

"Ακριβοτσαντίλη" έλεγαν τον φιλάργυρο.

ii. **κοινό σακί.** Ήταν μεσαίου μεγέθους και κατασκευαζόταν συνήθως με μάλλινο υφαντό του αργαλειού. Αργότερα με την ανάπτυξη του εμπορίου κυκλοφορούσαν σακιά κατασκευασμένα από λινάτσα. Τα σακιά με τα οποία κουβαλούσαν κοπριά τα έλεγαν *κοπρόσακα*. Ήταν φθαρμένα σακιά άλλων χρήσεων και είχαν το μέγεθος ενός κοινού σακιού.

iii. **σακί της ρίγας.** Ήταν το πιο μεγάλο σακί.

β. **δισάκι.** Το δισάκι, είτε ανάρριχτα στο σαμάρι του φορτιάρικου είτε στον ώμο του αχθοφόρου, διευκόλυνε πάρα πολύ τις μεταφορές. Επίσης ήταν πρακτικό για να κουβαλάει ο σπορέας το σπόρο, όταν έσπερνε.

γ. **βριζόμι** ή **βριζόνι**. Ήταν ένα διχτυωτό για την μεταφορά του άχερου. Το όνομα βριζόμι είναι μάλλον ευρυτανικό. Σε άλλες περιοχές έχει διαφορετικές ονομασίες, όπως γεργάθι, άργαθο, ούργουθας κ.ά. (από τον αρχαίο ελληνικό τύπο γύργαθον) ή αλλού χαράρι, χαράδι κ.ά. (από το τουρκικό *hara*). Επίσης εμφανίζεται σε πολλούς μορφολογικούς τύπους, όπως: με δυο ή περισσότερα ξύλα, που συνδέονται με ένα δίχτυ ή χωρίς ξύλα υπό την μορφή ενός μεγάλου διχτυωτού τσουβαλιού. Η χρήση του δεν ήταν ευρέως διαδεδομένη γιατί υπήρχαν άλλοι, εξ ίσου πρακτικοί, τρόποι γι' αυτές τις μεταφορές.

δ. **μαλλινοτριχιά**. Ένας συνηθισμένος επαχθής τρόπος μεταφοράς ήταν η ζαλίγκα. Το φορτίο μεταφερόταν δεμένο στην πλάτη του μεταφορέα. Η μαλλινοτριχιά ήταν κατάλληλη για ζαλίγκωμα διότι –όντας μαλακή– δεν έκοβε τους ώμους, είχε όμως μικρή μηχανική άντοχή.

Οι γυναίκες στην πορεία τους, από και προς το χωράφι, ήταν συνήθως ζαλικωμένες με πάσης φύσεως φορτίο. Η κάθε γυναίκα ήταν –εν δυνάμει– ένα μικρής ισχύος φορτιάρικο! Για τους άντρες το ζαλίγκωμα ήταν υποτιμητικό.

ε. **πιστρωμή**. Ήταν ένα κομμάτι παλιό ύφασμα που έμπαινε στον ώμο ή στην πλάτη, για προστασία από το μεταφερόμενο βάρος.

15.2. Ξύλινα μέσα-εργαλεία μεταφοράς

Η ευρυτανική φύση δίνει απλόχερα πολλά είδη ξύλων με ποικίλες ιδιότητες. Ο εφευρετικός Ευρυτάνας αξιοποιούσε στο έπακρο αυτή την δυνατότητα.

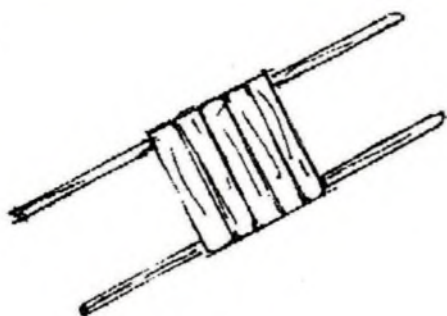
Ο υλοτόμος προιόνάς έσχιζε τα κούτσουρα σε σανίδια και πέταβρα με τα οποία ο νοικοκύρης ή κάποιος χοντρομαραγκός έφτιαχνε, εκτός των άλλων, τα διάφορα εργαλεία-μέσα μεταφοράς.

Αυτά ήταν:

- α. **ξυλόκασα**. Κατασκευαζόταν από λεπτά προιονίσια πέταβρα και χρησιμοποιούνταν κυρίως για την μεταφορά των σταφυλιών.
- β. **κρούπια**. Ήταν ειδικές γερές ξυλόκασες, με μορφή ανάποδης κόλουρης πυραμίδας και συρταρωτό πάτο, κατάλληλες για φόρτωση, μεταφορά και εκφόρτωση άμμου.
- γ. **σανίδες**. Ήταν κοντές, πλατιές και γερές σανίδες με εγκοπές για το δέσιμό τους στο σαμάρι, με τις οποίες μετέφεραν πέτρες.

δ. **καζάκα.** Ήταν ένα είδος φορείου, δουλευόταν με δύο άτομα και χρησιμοποιούνταν για ειδικές μεταφορές με τα χέρια.

ε. **καροτσίνι.** Ήταν ξύλινο καρότσι με σιδερένια ή ξύλινη ρόδα. Η κατασκευή του ήταν δύσκολη και δεν την έκανε ο καθένας.

Σχ. 47 - Καζάκα.

15.3. "Καλαθοπλεκτικά" μέσα μεταφοράς

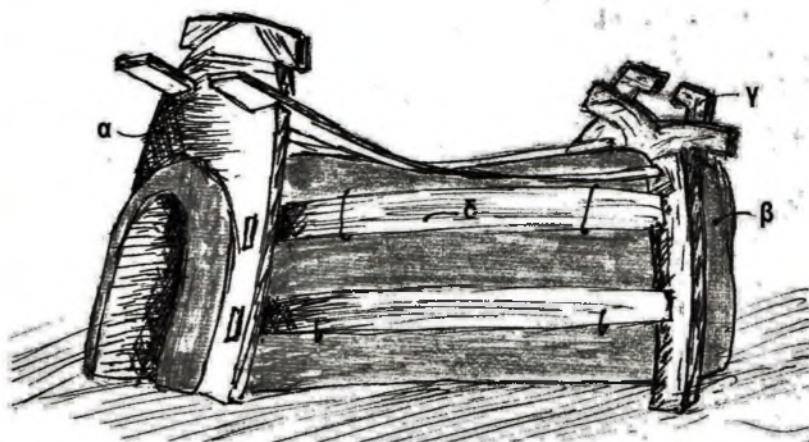
Η καλαθοπλεκτική στην Ευρυτανία δεν ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη. Η παραγωγή και η εμπορία καλαθίνων ειδών ήταν στα χέρια των περιφερόμενων γύφτων. Το εγχώριο υλικό κατασκευής τους ήταν οι ιτόλουργες από τα ρέματα.

α. **κοφίνι ή καλάθι.** Το κοφίνι (αρχ. κόφινος) και το καλάθι (αρχ. κάλαθος) είναι έννοιες συνώνυμες. Σε μερικά μέρη συνηθιζόταν να λέγεται κοφίνι αυτό που ήταν πλεγμένο με βέργες (στα βουνά από ιτιές και στους κάμπους από λυγαριές, καναπίτσες κ.ά.) και το καλάθι αυτό που ήταν με καλάμια. Το κοφίνι είναι πιο ανθεκτικό και ήταν πιο διαδεδομένο στα βουνά.

β. **κόφα ή γαλίκι.** "Θεωρητικά" η κόφα είναι μεγαλύτερη από το γαλίκι και δεν χρησιμοποιούνταν για μεταφορές με ζώο, για τον Ευρυτάνα όμως, λεκτικά, ήταν ίδιο και αντικαθιστούσε την ξυλόκασα στην μεταφορά σταφυλιών. Σαν μέσο μεταφοράς δεν ήταν ευρέως διαδεδομένη.

16. Το σαμάρι

Το σαμάρι (τουρκ. seker) είναι μια αξιοθαύμαστη επινόηση για την εξυπηρέτηση κάθε είδους μεταφοράς με φορτιάρικο ζώο. Σχεδιάστηκε και κατασκευάζεται από το σαραμά με τέτοιες συναρμογές ώστε: πρώτον να εκμεταλλεύονται στο έπακρο οι μηχανικές ιδιότητες του ξύλου και δεύτερον να είναι άρτιο από λειτουργικής πλευράς. Η σύγχρονη τεχνολογία δεν μπόρεσε να βελτιώσει το παραδοσιακό σαμάρι. Τα σαμάρια και τα... γαϊδούρια

Σχ. 48 - Σαμάρι

(α. μπροστάρι β. στρωματιά γ. κοτσάκια, δ. σαμαροπάιδες.

σε τίποτα δεν άλλαξαν μέσα στο διάβα των αιώνων. Τα βασικά μέρη του σαμαριού είναι:

α. ξυλίκι (αρχ. αστράβη). Είναι ο ξύλινος σκελετός, που είναι ο φέρων οργανισμός του σαμαριού. Κατασκευάζεται από ξύλο οξιάς και τα βασικά του μέρη είναι το μπροστάρι και το πιστάρι με τα κοτσάκια τους (βλαχ. kutsake) και οι σαμαροπάιδες (στην καθ. παραπλευρίδια).

β. στρωματιά (στην καθ. τύλη). Φωλιάζει μέσα στο σκελετό και μεταφέρει ομαλά τις δυνάμεις του φορτίου στις πλάτες του ζώου. Το κέλυφός της εσωτερικά είναι κατασκευασμένο από **σαμαροσκούτι** κι εξωτερικά από κατεργασμένο δέρμα (το **μισίγκι**) ή από ακατέργαστο **γουρουνότομαρο**. Το όλο κέλυφος γεμίζεται με εισαγόμενο στα βουνά **ψαθί** ή ντόπιο **σάλωμα**.

γ. λοιπός εξοπλισμός σαμαριού. Το σαμάρι είναι σαν την καρότσα και τις αναρτήσεις του φορτηγού! Ο γάιδαρος είναι η μηχανή και η καπιστράνα με το καπίστρι το σύστημα διεύθυνσης!

Η σταθερή στήριξη του σαμαριού στην πλάτη του ζώου γίνεται με το **μπαλτίμι** (τουρκ. baldim) και το **πανωκάπουλο**, με τη **ζώστρα** ή **ίγκλα** κι ενίοτε με τις **αμασχαλιές**. Η πρόσδεση του φορτίου πάνω στο σαμάρι γίνεται με τη **σαμαροτριχιά** και τις **θηλιές**.

17. Αποθήκευση

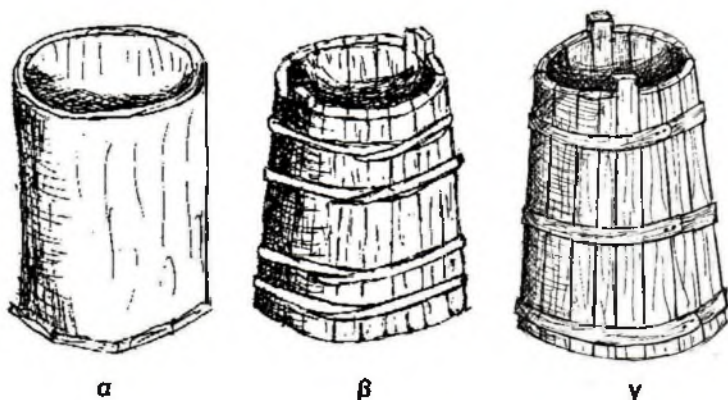
Τα κύρια προβλήματα της αποθήκευσης ήταν πρώτον η ανεπάρκεια των αποθηκευτικών μέσων και χώρων και δεύτερον η ασφάλεια (από θέμα συντήρησης) των αποθηκευομένων αγαθών. Τα μέσα αποθήκευσης, από πλευράς υλικού κατασκευής, ήταν υφαντουργικά και ξύλινα. Υφαντουργικά ήταν τα διάφορα σακιά, τα οποία όμως –κατά κύριο λόγο– προορίζονταν για μεταφορές. Τα κύρια μέσα αποθήκευσης ήταν ξύλινα.

17.1. Οι τάλαιοι (λατ. *talarius*)

Ήταν ξύλινοι και είχαν σχήμα κολουρου κώνου. Αποτελούσαν το σοβαρότερο μέσο αποθήκευσης με στεγανότητα και ασφάλεια. Είχαμε τρεις... “γενιές” τάλαιων, οι οποίες συνυπήρχαν μέχρι τελευταία στο αγροτικό νοικοκυριό.

α. κουρέτσα. Ανήκει στην πρώτη και αρχέγονη γενιά της οικογένειας(!) των τάλαιων. Κατασκευαζόταν από ένα τμήμα κούφιου κορμού κάποιου γέρικου κρανοέλατου (έλατο από προσήλιο και άγονο έδαφος), το οποίο αφού καθαριζόταν εσωτερικά με την γουβιά, πατωνόταν και γινόταν έτοιμο να δεχτεί τα προϊόντα του γεωργού.

β. τάλαιος με ξύλινα στεφάνια. Είναι ο τάλαιος δεύτερης γενιάς. Κατασκευαζόταν από εξειδικευμένους μαστόρους. Η παράπλευρη επιφάνεια φτιαχνόταν με ξύλινες σανίδες, τις δόγες, οι

Σχ. 49 – Οι τρεις γενιές τάλαιων.

(α. κουρέτσα, β. τάλαιος με ξυλοστέφανα και γ. τάλαιος με σιδεροστέφανα).

οποίες συσφίγγονταν με ξύλινα στεφάνια και η βάση με ειδικά διαμορφωμένες σανίδες.

γ. τάλαρος με σιδερένια στεφάνια. Ήταν ίδιας “τεχνολογίας” με τον προηγούμενο, μόνο που δενόταν με στεφάνια από σιδερένιο τσέρκι. Οι τάλαροι, σε σύγκριση με την κουρέτσα, παρείχαν στεγανότητα γι’ αυτό συνήθως χρησιμοποιούνταν για αποθήκευση γαλακτοκομικών προϊόντων.

17.2. Λοιπά μέσα αποθήκευσης γεωργικών προϊόντων

Τα προς αποθήκευση γεωργικά προϊόντα ήταν διαφόρων κατηγοριών. Τα δημητριακά (σιτηρά καλαμπόκι κ.λπ.), τα ψυχανθή (φασόλια, φακές και ρεβίθια), οι διάφοροι καρποί (μήλα, καρύδια κ.λπ.), τα κολοκύθια, οι πατάτες και άλλα. Η αποθήκευσή τους γινόταν σε:

α. κασόνι ή αμπάρι (ιταλ. casone ή τουρκ. ambar). Σ’ αυτό αποθήκευαν κάθε είδος δημητριακού, αλεύρι και πολλά άλλα πράγματα. Είχαν ένα κασόνι οπωσδήποτε στο μαγεριό του σπιτιού και άλλα στο υπόγειο ή

Σχ. 50 – Κασόνι.

στις διάφορες αποθήκες. Τα μεγέθη και τα τεμάχια των κασονιών προσδιόριζαν τις προκοπές του νοικοκύρη.

β. κρεβάτι-πατάρι. Ήταν ξύλινες υπέργειες σταθερές κατασκευές στο υπόγειο του σπιτιού, που εναπόθεταν πάνω τους κολοκύθια, πατάτες, μήλα κ.ά.

γ. τσουβάλι (τουρκ. cuval). Σε τσουβάλια έβαζαν τα ψυχανθή τους (φασόλια κ.λπ.), τα καρύδια κ.ά.

δ. χώστρες. Ήταν διάφορες λακκούβες μέσα στο κήπο, κατάλληλα σκεπασμένες, όπου αποθηκεύονταν και συντηρούνταν καμπρολάχανα, κάστανα κ.ά.

ε. μπουρσί. Στα παλιά χρόνια και σε καιρούς χαλεπούς, στον άναντι και εφραπτόμενον επί του φυσικού εδάφους τοίχου του υπογείου, υπήρχε μια κρύπτη, της οποίας η είσοδος χιζόταν. Εκεί

αποθηκεύονταν τρόφιμα, μακροχρονίως συντηρούμενα, για κάθε έκτακτη ανάγκη.

18. Προστασία αγροτικής παραγωγής

Η αγροτική παραγωγή κινδύνευε από πολλούς εξωτερικούς εχθρούς. Οι βασικότεροι ήταν:

α) Η εξημερωμένη πανίδα (κύρια της οικιακής κτηνοτροφίας) και οι ίδιοι οι συγχωριανοί. Την σύλληψη και τιμωρία αυτού του είδους των ζημιογόνων ζώων(!) ανελάμβανε: τα μεν ζώα ο προεδάρχης (αγροφύλακας), τους δε κλέφτες ο χωροφύλακας μαζί με τον αγροφύλακα.

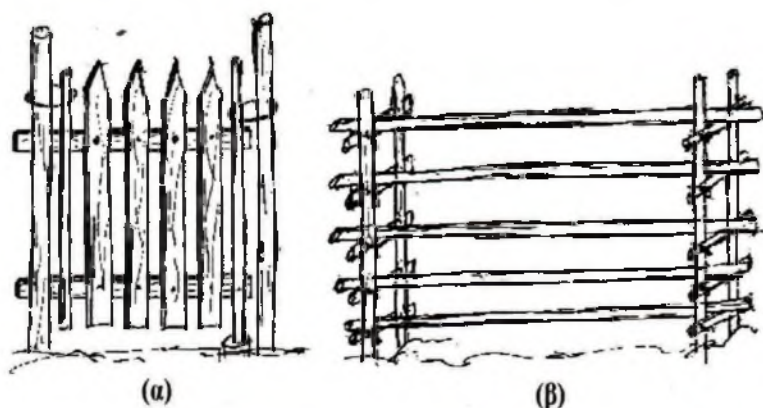
β) Τα επιβλαβή άγρια ζώα και πουλιά.

γ) Το κακό μάτι.

18.1. Φράχτες κι αμπάρες

Η σχέση μεταξύ γεωργίας και κτηνοτροφίας ήταν συμπληρωματική και ταυτόχρονα ανταγωνιστική. Τα ζώα πάντα εποφθαλμούσαν τα προϊόντα της. Για την αντιμετώπιση του ζητήματος υπήρχαν: ο αγροφύλακας, το θεσμοθετημένο όργανο της κοινωνίας και οι φράχτες, οι φτιαγμένες από τον νοικοκύρη.

α. **φράχτης.** Για τα χωράφια υπήρχε συνήθως φυσική περίφραξη με αγκαθιές, πεζούλια κ.ά. και για τους κήπους οι καρφωτές με πέταβρα φράχτες. Τελευταία έφραζαν τα χωράφια με αγκαθω-

Σχ. 51 - Συνηθισμένες αμπάρες

α) κήπων β) χωραφιών.

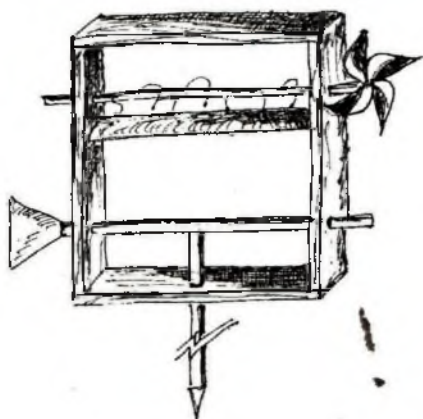
τό σύρμα, το οποίο ήταν φόβος και τρόμος για τις κατοίκες με πληθωρικά μαστάρια (σακκουλοβύζες και καλαμοβύζες).

- β. **αμπάρα κήπου.** Σχεδόν πάντα, ήταν μια καρφωτή με ξύλα αμπάρα, σαν συνέχεια της φράχτης.
- γ. **αμπάρα χωραφιού.** Κατασκευαζόταν στην *αμπουργιά* (πέρασμα) του χωραφιού. Μπορούσε να είναι ένα απλό εμπόδιο ή μια έντεχνη κατασκευή.

18.2. Προστασία από επιβλαβή και πουλιά

Πλήθος επιβλαβών επέδραμον στα καζάντια του νοικοκύρη. Οι καλλιέργειες των χωραφιών ήταν μια καλή λιχουδιά για την φυτοφάγο πανίδα της άγριας φύσης. Όλα τα πετούμενα, άλλο λίγο κι άλλο πολύ, κάτι θα του τοιμπολογούσαν. Για να τα φοβίσει χρησιμοποιούσε την τσακατούρα (ιταλ. *secatura* = ενόχληση), η οποία ήταν μια μηχανή που βροντούσε και έτσι έφευγαν από τις καλλιέργειες τρομοκρατημένα τα διάφορα επιβλαβή, κυρίως βέβαια τα πουλιά. Για την κίνησή της αξιοποιούνταν η αιολική ενέργεια ή η υδροδυναμική. Υπήρχαν διάφοροι τύποι:

- α. **τσιακατούρα αέρος με φτερωτή.** Οι ελικοφόρες "αιολικές" τσακατούρες ήταν οι πιο συνηθισμένες και καλύτερες, που όμως δεν δούλευαν όταν υπήρχε άπνοια. Το καλοκαίρι, στην αιχμή των καλλιεργειών, μετέτρεπαν τα χωράφια σ' ένα γραφικό και θορυβώδες μικροαιολικό πάρκο!

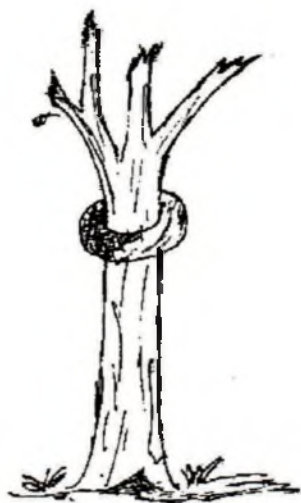

Σχ. 52 - Τσιακατούρα αέρος με φτερωτή.

- β. **νεροτσιακατούρα.** Ήταν ελικοφόρος τσακατούρα και την τοποθετούσαν όπου υπήρχε ανάλογο τρεχούμενο νερό, όπως ποτάμια, αυλάκια κ.ά. Όμως επειδή ο βρόντος ήταν μονότονος και συνεχής, μάλλον... νανούριζε παρά τρομοκρατούσε τα επιβλαβή ζώα των καλλιεργειών.

γ. τσιακατούρα αέρος με στεφάνι. Την κρεμούσαν σ' ένα κλωνάρι δένδρου, το οποίο ταλαντούμενο από τον αέρα έκανε την τσιακατούρα να βροντάει.

δ. πάφλας. Ήταν μια τενεκεδένια στεφάνη, αρκετά πλατιά, που καρφωνόταν κάθετα στον κορμό των καρυδιών, εν είδει γείσου ρεμπούπλικας, η οποία εμπόδιζε την άνοδο επί της καρυδιάς των σκίουρων και των ποντικιών.

Σχ. 53 - Πάφλας.

18.3. Προστασία από κακό μάτι

Αρρώστιες ανερμήνευτες και περίεργες ενέσκηπταν, πολλές φορές, απότομα στον υπαίθριον "βιο" (αγροτικές καλλιέργειες) του νοικοκύρη. Αιτία αυτών των κακών ήταν σίγουρα το... κακό μάτι κάποιων ζηλόφθονων και συνήθως ανεπρόκοπων συγχωριανών. Το μάτιασμα προλαμβανόταν με τα αβασκαντήρια. Αυτά ήταν αντικείμενα περιέργα τα οποία αποσπούσαν την προσοχή του "κακού ματιού" κι έτσι διοχετευόταν εκεί η... καταστροφική ενέργεια που αυτό εξέπεμπε. Αυτήν την ενέργεια, την ξέρουν καλά όσοι πιστεύουν στην βασκανία (και είναι πάρα πολλοί) αλλά κανένας επιστήμονας ακόμα δεν ανακάλυψε!

α. σκιάζουρας. Μορμολύκειον θα τον έλεγαν οι αρχαίοι. Ήταν παλιόρουχα παραγεμισμένα με άχυρα. Είχε ανθρωπόμορφο σχήμα, που έμοιαζε από μακριά σαν ένας σταυρωμένος γιγαντόμορφος νοικοκύρης, που διαφέντευε το χωράφι με τα χέρια ανοιχτά.

Θεωρητικά προστάτευε την παραγωγή από το κακό μάτι και από τα πετούμενα επιβλαβή, γιατί πρακτικά αυτά χρησιμοποιούσαν τον σκιάζουρα σαν... παρατηρητήριο.

Σχ. 54 - Σκιάζουρας.

- β. κάρρακλο.** Ήταν η νεκροκεφαλή ενός φορτιάριου ζώου. Μ' ένα τέτοιο όπλο κατατρόπωσε ο Σαμσών τους άγριους Φιλισταίους, με αυτό κι ο αγρότης έδιωχνε το κακό μάτι!
- γ. παλιοτσάρουχα.** Πολλές φορές ήταν τόσο λειωμένα από το φόρεμα που ήταν αγνώριστα.
- δ. σκορδοπλεξάνα.** Είχε το μειονέκτημα ότι ήταν πολυτέλεια να χαραμίζουν μια σκορδοπλεξάνα για αβασκαντήρι. Η σκορδοφαγία στον Ευρυτάνα ήταν ευρέως διαδεδομένη και κάθε άλλο παρά ενοχλούσε τον, επίσης σκορδοφάγο, πλησίον του.
- ε. λοιπά αντιβασκανικά.** Όσο η αντιβασκανική μανία του νοικοκύρη ήταν μεγάλη και το δεισιδαιμονικό του σκοτάδι βαθύ, κάθε λογής αηδία ήταν αβασκαντήρι. Έτσι έβλεπε κανείς ένα ωραίο περιβόλι ντυμένο και βρωμισμένο με τα χειρότερα σκουπίδια, όπως τσόφλια αυγών, καβούκια χελωνών, και ένα σωρό άλλα. Τελευταία τα πολύχρωμα πλαστικά επιδείνωσαν τη κατάσταση.

19. Μέτρημα-ζύγισμα (μετρικά συστήματα)

Το μέτρημα της αγροτικής παραγωγής δεν γινόταν για λόγους εμπορικούς όπως σήμερα. Γινόταν πρώτον για να προσδιοριστούν τα διάφορα δοσίματα, όπως παπαδιάτικο, αγροφυλακιάτικο, δεκάτη και ένα σωρό άλλα, που είχαν σχέση με την παλιά ανταλλακτική οικονομία και δεύτερον να μετρήσει ο παραγωγός ότι του έμεινε, για να φάει αυτός και η φαμελιά του.

Ο προσδιορισμός των μεγεθών γινόταν περισσότερο με την αίσθηση και πρακτικά και λιγότερο με την νόηση κι αφηρημένα. Γενικά, ο παλιός αγρότης δεν χρειαζόταν πολύ ακρίβεια στα μέτρηματά του.

Τα δημοτριάκα τα μετρούσαν: είτε με τον όγκο τους χρησιμοποιώντας διάφορα δοχεία, είτε με το βάρος τους ζυγίζοντάς τα με το καντάρι.

19.1. Συστήματα μέτρησης με βάση τον όγκο

Χρησιμοποιούσαν σαν μέτρο δοχεία συγκεκριμένης χωρητικότητας (η οποία δεν ήταν σταθερή από τόπο σε τόπο). Γενικά όλα τα δοχεία των μέτρων ήταν κούφιοι κορμοί ελάτων, εσωτερικά

καθαρισμένοι σαν τα κρηνιά της μελισσοκομίας. Για μεγαλύτερη ποικιλία χρησιμοποιούσαν τα μέτρα αυτά *σουρωτά* ή *κοφτά*.

α. Σύστημα “7,5-15-30 οκάδων”. Τα χρησιμοποιούμενα δοχεία ήταν:

- i. τετάρτι.** Χωρούσε επτάμισι οκάδες σιτάρι.
- ii. κουβέλι ή καρδάρι ή κρηνί.** Χωρούσε δεκαπέντε οκάδες σιτάρι.
- iii. κάδος.** Χωρούσε τριάντα οκάδες.

β. “Δεκαδικό” σύστημα

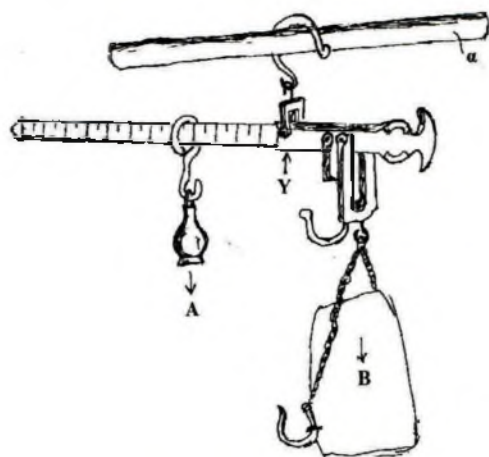
- i. δεκάρι ή βεδούρι.** Ήταν κάδος δέκα οκάδων.
- ii. κοιλό.** Ήταν κάδος είκοσι έως εικοσιτεσσάρων οκάδων.
- γ. Άλλες πρακτικές μονάδες.** Όταν η ανάγκη μετρήματος ήταν άμεση και δεν χρειαζόταν ιδιαίτερη ακρίβεια σαν μονάδες μέτρησης δημητριακών –αλλά και άλλων στερεών αντίστοιχης μορφής– χρησιμοποιούνταν:
 - i. πλόχερο** (από το απλόχερο). Ήταν η χωρητικότητα μιας ημί-κλειστης παλάμης. Οι αρχαίοι το έλεγαν *δράκα*.
 - ii. χούφτα.** Ήταν η χωρητικότητα ενωμένων των πλόχερων και των δύο χειρών.
 - iii. λοιπά.** Επίσης σαν μέτρα χρησιμοποιούνταν το *σακί*, ο *τρουβάς*, το περιεχόμενο μιας γυναικείας *ποδιάς* (μπροστοποδιάς) κ.ά.

Σχ. 55 – Τύπος πρωτόγονου μέτρου.

19.2. Ζυγαριές (συστήματα μέτρησης με βάση τη μάζα)

Η συνηθισμένη κατηγορία των χρησιμοποιούμενων ζυγαριών ήταν οι ζυγαριές με *μοχλοβραχίονες*. Η λειτουργία τους στηρίζεται στις ιδιότητες των *μοχλών*. Στα σπίτια χρησιμοποιούσαν το *καντάρι* για μεγάλα βάρη και την *παλάντζα* για μικρότερα. Στα *μαγαζιά* χρησιμοποιούσαν την *πλάστιγγα* (τον δεκαπλασιαστικό ζυγό) για μεγάλα βάρη και την *επιτραπέζια ζυγαριά* (τον ζυγό ροβερβάλ) για μικρά. Επίσης λιγότερο χρησιμοποιούσαν –στα σπίτια– τις ζυγαριές με *ελατήριο* και *σπάνια* –στα *μαγαζιά*– τις “*φαρμακευτικού*” τύπου ζυγαριές (τους *βισνέδες*).

Σχ. 56 - Καντάρι.

(α: λοστέκι Y: υπομόχλιο A: αντίβαρο-βαρίδι B: βάρος
B-Y: μοχλοβραχίων βάρους A-Y: μοχλοβραχίων αντιβάρου).

α. καντάρι ή στατέρι (τουρκ. kantar, καθ. στατήρ ή ρωμαϊκός ζυγός). Στο καντάρι -εξεταζόμενο σαν μοχλός- το υπομόχλιό του βρίσκεται στο μέσον του μοχλού και μάλιστα στο σημείο στήριξης του. Έτσι από την μια υπάρχει ο σταθερός μοχλοβραχίων του βάρους κι από την άλλη ο μοχλοβραχίων του κινούμενου αντιβάρου με τις υποδιαίρεσεις.

Η θέση του αντιβάρου, όταν ισορροπήσει ο ζυγός, προσδιορίζει το βάρος (για την ακρίβεια την μάζα) του υπό ζύγιση αντικειμένου. Οι γάντζοι-θέσεις στήριξης του κανταριού είναι δύο. Χρησιμοποιώντας τον πλησιέστερο στο βάρος γάντζο, ζυγίζονται τα βαριά αντικείμενα (είναι οι λεγόμενες "βαριές" του κανταριού) και χρησιμοποιώντας τον άλλον ζυγίζονται τα ελαφρά (είναι οι "αλαφρές"). Σαν παροιμία "ζυγιάζει από τις βαριές" υποδηλώνει τον μυαλωμένο άνθρωπο και "ζυγιάζει από τις αλαφρές" τον χαζοβιόλη και την αλαφροκοπιά.

β. λοστέκι ή παλάγκο (ιταλ. palancko). Είναι το ξύλο με το οποίο στηρίζεται στους ώμους το καντάρι φέρον το, υπό ζύγιση, βάρος.

γ. παλάντζα (βενετ. palanza). Η αρχή λειτουργίας της είναι ίδια με αυτήν του κανταριού και ζυγίζει μικρότερα βάρη. Έχει σταθερό αντίβαρο και κινητό μοχλοβραχίονα αντιβάρου. Στο με-

σοδιάστημα μεταξύ οκάς και κιλού, η παλάντζα έδειχνε και τις δυο ενδείξεις. Μιφρ. η έκφραση “αλαφροπάλαντζα” δηλώνει τον χαζό άνθρωπο.

δ. κανταράκι. Είναι ζυγός με ελατήριο και ειδικά ζυγός έλξης ελατηρίου. Είναι το δυναμόμετρο της φυσικής. Χρησιμοποιούνταν για μικρά και πρόχειρα ζυγίσματα.

ε. πλάστιγγα. Λειτουργεί με σταθμά (δεκαπλασιάζοντας ή εκατονταπλασιάζοντας την ονομαστική τους τιμή) ή με κινητό βαρίδι.

στ. ζυγαριά (φαρμακευτικού τύπου). Είναι αυτή που έχει ίσους μοχλοβραχίονες. Η ένδειξη των σταθμών αντιστοιχεί με το βάρος του αντικειμένου.

Σχ. 57 -
Κανταράκι.

19.3. Σταθμά (κοινώς βαρίδια ή δράμια ή ζύγια)

Είναι τα πρότυπα βάρη για την μέτρηση της μάζας των αντικειμένων. Υπάρχουν δύο κατηγορίες:

α. σταθμά μετρικού συστήματος. Είναι το κιλό, το μισόκιλο κ.λπ.

β. σταθμά με βάση την οκά. Είναι η οκά, η μισή οκά, τα δράμια (τετρακόσια δράμια έχει μια οκά) κ.λπ. Το πέρασμα από την οκά στο κιλό, για τον ορεσίβιο, ήταν μια βασανιστική και πολύχρονη διαδικασία (σαν αυτή που περνάμε σήμερα με το ευρώ)! Πέρασε σχεδόν μισός αιώνας από την καθιέρωση του κιλού (από το 1959) και ακόμα υπάρχουν γέροι, που... αν και “τάχουν τετρακόσια”, σκέφτονται με την οκά.

19.4. Εμπειρικές μονάδες βάρους – τεμάχια

Στις καθημερινές δουλειές τους και κουβέντες οι άνθρωποι για να συνεννοηθούν, δεν έπαιρναν κάθε τρεις και λίγο το καντάρι. Έτσι για να επικοινωνήσουν χρησιμοποιούσαν τις εκφράσεις:

α. ένα φόρτωμα. Διακρινόταν ανάλογα με το φορτιάρικο σε γομαροφόρτι ή μουλαροφόρτι.

β. μεριά. Ήταν μισό φόρτωμα.

γ. ζαλίγκα. Ήταν ένα, επί της πλάτης, ...ανθρωποφόρτι.

δ. τεμάχια. Η έννοια του τεμάχιου (ως μονάδα μέτρησης) προσ-

διοριζόταν περισσότερο από την μορφή και τον όγκο και λιγότερο από το βάρος. Έτσι χρησιμοποιούσαν: Το *δεμάτι* (υποπολλαπλάσιο του φορτώματος) και τη *χεριά* (υποπολλαπλάσιο του δεματιού). Άλλες μονάδες υπό μορφή τεμαχίου ήταν η *πλεξάνα*, η *αρμάθα* κ.λπ.

19.5. Μέτρηση μήκους

Τα βασικά εργαλεία για την μέτρηση του μήκους τα... κουβαλούσαν μόνιμα πάνω τους, ήταν τα πόδια και τα χέρια τους.

α. μονάδες με βάση τα πόδια. Το ελληνικό πόδι σαν εργαλείο μέτρησης μήκους έχει καταργηθεί, σε αντίθεση με το... αγγλικό που οι εγωιστές Εγγλέζοι το τυποποίησαν και το χρησιμοποιούν –και μας ταλαιπωρούν– ακόμα σήμερα. Οι κυρίως χρησιμοποιούμενες μονάδες με βάση το πόδι ήταν:

i. **βήμα.** Ισοδυναμεί με περίπου 75 πόντους.

ii. **δρασκίλι** ή **δρασκελιά.** Είναι ένα ανοιχτό βήμα, διπλάσιο περίπου του κανονικού.

iii. **πόδι** ή **πατούσα.** Σπάνια χρησιμοποιούνταν για μέτρηση μήκους.

β. μονάδες με βάση τα χέρια. Οι μονάδες που χρησιμοποιούσε ο Ευρυτάνας με βάση το χέρι του ήταν:

i. **οργιά.** Ήταν όση το άνοιγμα των χεριών του.

ii. **μισή οργιά.** Ισοδυναμούσε με τον τεκτονικό πήχη (περίπου 75 εκ.).

iii. **πιθαμή.** Ήταν το άνοιγμα της παλάμης μεταξύ αντίχειρα και μικρού.

iv. **φουρκί.** Ήταν το άνοιγμα της παλάμης μεταξύ αντίχειρα και δείκτη.

v. **δάχτυλο.** Ήταν όσο το πάχος του δάχτυλου.

γ. λοιπές μονάδες μήκους-εκφράσεις. Εκτός από τις “αυστηρές” μονάδες μέτρησης του μήκους, χρησιμοποιούσαν και διάφορες εκφράσεις, που υποδήλωναν κατά προσέγγιση μήκος δρόμου. Τέτοιες ήταν: *μια τουφεκιά απόσταση* (=όσο το δραστικό βεληνεκές του όπλου), *ένα τσιγάρο δρόμος* (τότε το κάπνισμα.... ωφελούσε στο περπάτημα), *μια πηδηξιά* (συνήθως υποδήλωνε μια υπερφυσική δρασκελιά ή πήδημα από μια ράχη σε μια άλλη).

19.6. Μέτρηση επιφάνειας χωραφιών

Το **στρέμμα** ήταν η σοβαρή μονάδα μέτρησης των χωραφιών. Όμως η ονομαστική του επιφάνεια ήταν διαφορετική, σε σχέση με την πραγματική, και τούτο ανάλογα με το σχήμα του χωραφιού και τον... μαθηματικό τύπο υπολογισμού. Οι βασικές εκφράσεις-μονάδες που υποδήλωναν το μέγεθος του χωραφιού ήταν:

- α. πεζούλα ή λακκοπούλα.** Ήταν το σύνθετο μέγεθος ενός επιπέδου χωραφιού, όπως τούτο διαμορφωνόταν ανάλογα με την κλίση των πλαγιών της περιοχής. Θέλοντας να δηλώσουν μια πολύ μικρή πεζούλα έλεγαν υποτιμητικά μια... *χεσιά* τόπος (παλιά –αλλά και σήμερα– το, εις την φύσιν, αφοδεύειν... αποπνέει έναν αέρα ελευθερίας και αγνάντιου!).
- β. λάκκος.** Ήταν διπλάσιος από μια πεζούλα. Η κάτω άκρη της πεζούλας ή του λάκκου λεγόταν *πατωσιά* και συνήθως έφερε μια αράδα κλήματα.
- γ. μέτρηση ανάλογα με το χρόνο οργώματος.** Χωράφια που ήταν πλαγιερά και σπέρνονταν συνήθως δημητριακά, ο χρόνος οργώματος υποδήλωνε και την επιφάνειά τους. *Μια μέρα χωράφι* ήταν κοντά στα δύο στρέμματα.

20. Ο τρουβάς και το περιεχόμενο του

Ο τρουβάς ήταν ο αχώριστος κι αγαπημένος σύντροφος του γεωργοκτηνοτρόφου. Ήταν προτιμότερο να είναι γεμάτος αλλά και άδειος ήταν πολύ χρήσιμος! Όλο και κάτι θα εύρισκε να βάλει μέσα ο τροφασυλλέκτης Ευρυτάν.

Ο τρουβάς κρεμόταν στον ώμο με τρεις τρόπους. Πρώτος και δεύτερος ήταν επί του ενός ώμου σε θέση χιαστί ή κατακόρυφη και τρίτος επί των δύο ώμων σε θέση χιαστί. Το τελευταίο ήταν το κλέφτικο κρέμασμα, το οποίο εκτός από τους κλέφτες το προτιμούσαν τα ισοπανόπουλα και οι γιδάρηδες.

Στο χωράφι, ο τρουβάς, ήταν στο στόχαστρο όλων των “αργιλέτικων” ζώων (ημιελεύθερων ή αδέσποτων) όπως γίδια, σκυλιά κ.λπ. Αν δεν ήταν κρεμασμένος ψηλά το περιεχόμενό του σίγουρα θα έκανε φτερά.

Το περιεχόμενο του τρουβά ήταν ο καθημερινός πονοκέφαλος της νοικοκυράς. Το τυρί και η βουστίνα (κλωτσούρι), με ένα κομ-

μάτι ψωμί ήταν η βάση. Από κει και πέρα διανθιζόταν –ανάλογα με τις προκοπές του νοικοκύρη– μερικές φορές με πίτες, σπανίως με αυγά και “πανηγυρικά” με ψητό κρέας.

Οι τρουβάδες των διακονιαραίων ήταν πάντα φουσκωμένοι με κομμάτια ψωμί και άλλα εδώδιμα. Η έκφραση “διακονιάρικος τρουβάς” ήταν κάτι ανάλογο με το... κέρας της Αμαλθείας των αρχαίων.

Η φράση “βάζω το κεφάλι μου στον τρουβά” σημαίνει ριψοκινδυνεύω. Στον τρουβά κουβαλούσαν τα αποσπάσματα (και όχι μόνο) τα κεφάλια των επικηρυγμένων ληστών (και όχι μόνο).

20.1. Ο τρουβάς (τουρκ. *torba*)

Ήταν φτιαγμένος με υφαντό του αργαλειού, περίτεχνα υφασμένο. Κάθε περιοχή είχε τον δικό της τρουβά. Ο κάτοχός του ήταν σαν να κουβαλούσε μαζί την ταυτότητα του χωριού του. Οι διαφορές των τρουβάδων προέκυπταν από τον τρόπο ύφανσης και από το πλήθος των χρωμάτων του υφαντιού τους. Για όλους τους τύπους τρουβάδων υπήρχε: ο *καθημερινός*, ο σκέτος, και ο *γιορτινός* με τις φούντες. Ανάλογα με τον τρόπο ύφανσης έχουμε δύο ειδών τρουβάδες: αυτόν που ήταν από απολυτό ύφασμα και αυτόν που υφαινόταν όπως τα σακιά, με ιδιαίτερο τρόπο, σε ειδικούς αργαλειούς, από εξειδικευμένους υφαντές.

α. τρουβάς με απόλυτο ύφασμα. Τέτοιους τρουβάδες είχαν στο Κρίκελλο (πολύχρωμους) και στην Ανιάδα (ασπρόμαυρους).

β. τρουβάς “τύπου σακιού”. Αυτού του είδους οι τρουβάδες συνηθίζονταν στην Άμπλιανη, στην Δομνίστα και στους Στάβλους.

γ. τρουβάς γιορτινός. Ήταν σαν τους άλλους τρουβάδες μόνο που περιμετρικά έβαζαν διακοσμητικές φούντες με πολύχρωμα νήματα.

20.2. Δοχεία φαγητού

Το φαγητό “εκστρατείας” του γεωργοκτηνοτρόφου ήταν συνήθως στεγνό φαγητό. Για την μεταφορά του κάθε είδους φαγητού χρησιμοποιούνταν κλειδοπίνακα και κατσαρόλια.

α. κλειδοπίνακο (βλαχ. *klidopinaku*). Ήταν το αντίστοιχο των σημερινών τάπερ και κυκλοφορούσε σε δύο είδη:

ι. ξύλινο. Ήταν έργο της ποιμενικής ξυλογλυπτικής και ήταν

κατάλληλο για μεταφορές, εντός τρουβά, ημιστερεών φαγώσιμων (τυρί κ.λπ).

- ii. **μεταλλικό (βιομηχανικό).** Ήταν κλειδοπίνακο ασφαλές και μετέφερε οτιδήποτε φαγητό.

Σχ. 56 – Κλειδοπίνακο ξύλινο.

- β. **κατσαρόλι** (από το βενετ. cazzarola).

Ήταν κατάλληλο για μεταφορά στο χέρι οποιουδήποτε φαγητού. Συνήθως η θέση του, για λόγους πιθανών διαρροών, ήταν εκτός τρουβά.

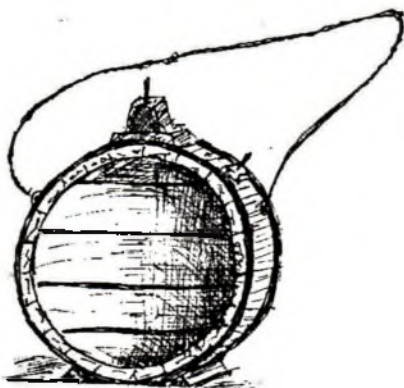
- i. **χαλκωματένιο.** Ήταν ο παλαιότερος –προβιομηχανικός– τύπος κατσαρολιού.
- ii. **αλουμινένιο.** Είναι ο νεώτερος –βιομηχανικός– και ο τελευταίος τύπος κατσαρολιού.

20.3. Υδροδοχεία

Ο σκληρά εργαζόμενος αγρότης διψούσε συνέχεια, γι' αυτό και τα δοχεία μεταφοράς νερού στο χωράφι ήταν άκρως αναγκαία. Αν είχε τα βολικά και πάμφθηνα σημερινά πλαστικά θα ήταν πανευτυχής!...

Η ευρυστανική φύση βρίθει από πηγές. Από κει κουβαλούσε νερό με:

- α. **βαρέλα** (ιταλ. barella) ή βουτσέλα (από το βυτίον-βουτοί-βουτσέλα) ή μπαρδάκα (τουρκ. "dardak). Κατασκευαζόταν από ντόπιους μαστόρους και βέβαια λόγω όγκου δεν ανήκε στο περιεχόμενο του τρουβά αλλά στα συνοδευτικά του.

Σχ. 59 – Βαρέλα.

- β. **παγούρι** (τουρκ. rajuur).

Σαν μολύβδινο χρησιμοποιούνταν για τσίπουρο.

Για νερό χρησιμοποιήθηκε όταν έγινε βιομηχανικό προϊόν, με διαφορετικό υλικό κατασκευής όπως:

- i. **εμαγιέ.** Προερχόταν συνήθως από “διαρροές” των παγουριών του ελληνικού στρατού.
- ii. **αλουμινένιο.** Ήταν το πιο διαδεδομένο βιομηχανικό μεταλλικό παγούρι.
- iii. **πλαστικό.** Ήταν το παγούρι που έστειλε στο μουσείο στην αρχή την νεροβάρελα και στη συνέχεια τα υπόλοιπα παγούρια.

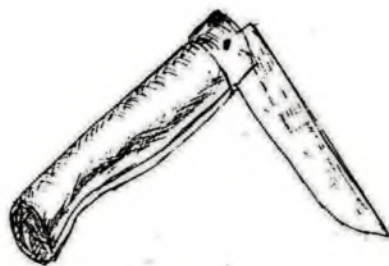
20.4. Κοφτερά

Σπάνια έλειπε το κοφτερό από την τσέπη του αγρότη και της αγρότισσας. Αυτά ήταν:

- α. **σουγιάς ή τσικί.** (Από το Βυζαντιν. τσακίον = αναδιπλούμενο μαχαιριδίο).

Μεταφορικά “σουγιά” κοροΐδευαν τον καμπούρη και τον κακοφτιαγμένο άνθρωπο.

- β. **κολοκοτρώνα.** Είναι ο ευτελέστερος σουγιάς. Πήρε το όνομα του προς “τιμήν” του Κολοκοτρώνη, που όταν τον φυλάκισαν, έναν τέτοιο σουγιά του επέτρεψαν να έχει μαζί του.

Σχ. 60 - Κολοκοτρώνα
(όπως την έλεγαν σε πολλά μέρη).

21. Αμπελουργία

Το κρασί και το τσίπουρο ήταν το... γάλα των γερόντων και η πιο σοβαρή, από τις ελάχιστες, ηδονές του ορεσίβιου. Ήταν ο καλύτερος σύντροφος στις χαρές και στις λύπες του.

Η αμπελουργία ήταν ζωτικής σημασίας δραστηριότητα για την Ευρυτάνα, την οποία ασκούσε ποικιλοτρόπως: με τις *κρεβατινές* γύρω από το σπίτι, με τις *αράδες* των κλημάτων στις πατωσιές των χωραφιών του, με τις αναρριχόμενες στα δέντρα *ακλαδιές* και τέλος με τ' *αμπέλια* του.

Όλο τον χρόνο παιδευόταν με τα κλήματα. Το Φλεβάρη τα κλάδευε, την άνοιξη τα έσκαβε, μετά τα βλαστολογούσε, τα κορφολογούσε, τα ράντιζε, τα θειάφιζε και τέλος μπίτιζε με τον τραγουδισμένο τρύγο.

Αφού διάλεγε μερικά σταφύλια, που τα έκανε *αρμάθες* και τα

αποξήρανε για να τα φάει το σαραντάμηρο, όλα τ' άλλα τα πατούσε και έβγαζε το κρασί του.

Οι καλλιεργούμενες ποικιλίες κλημάτων στην ορεινή Ευρυτανία δεν ήταν πολλές. Τα *πρωιμάδια* ήταν αυτά που πρωτοωρίμαζαν και έφερναν το χαρμόσυνο μήνυμα της σταφυλοφαγίας! Οι *σκυλοπνίχτες*, τα *κοσμάδια* και τα *κοντοκλάδια* ήταν τα καλλίτερα μαύρα σταφύλια για κρασί και οι *φράουλες* (βρωμοστάφυλα) τα δεύτερης ποιότητας μαύρα σταφύλια. Καλό άσπρο σταφύλι για κρασί ήταν οι *ασπρούδες*. Για φαί ήταν οι χοντρόραγες *κολοκυθάρες* και τα *μελισσάκια*.

21.1. Κλάδεμα

Όταν ο αμπελουργός Ευρυτάνας μλούσε για κλάδεμα, εννοούσε κλάδεμα κλημάτων το οποίο δεν γινόταν από όποιον κι όποιον, το επιμελούνταν ο ίδιος ο γερο-νοικοκύρης.

Το πότε έπρεπε να κλαδέψει το ήξερε από την παροιμία: “Γενάρη μήνα κλάδευε, φεγγάρι μην ξετάξεις”.

α. ψαλίδα. Ήταν το βασικότερο εργαλείο κλαδέματος και την χρησιμοποιούσαν για να κόβουν τις κληματοβέργες.

β. ζογανάς. (Από το τούρκ. *zuvana* που σημαίνει ένα αντίστοιχο πριόνι). Τον χρησιμοποιούσαν για να κόβουν τα χοντρά κλωνάρια των κλημάτων. Πολλές φορές, αντί για τον ζογανά, χρησιμοποιούσαν ένα καλοτροχισμένο κλαδευτήρι γιατί αυτό έκοβε πιο γλυκά την τομή.

Σχ. 61 - Ζογανάς.

21.2. Ράντισμα

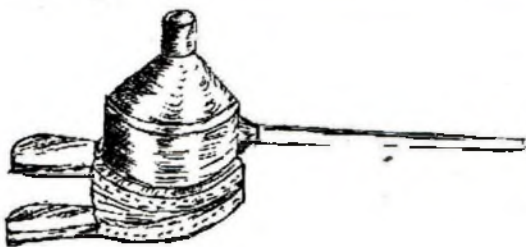
Όταν ο ορεσίβιος έλεγε “έχω ρέντισμα” εννοούσε πως θέλει να ραντίσει τα κλήματα του με χαλκό. Δεν γνώριζε τα σημερινά ραντίσματα (φυτών, δέντρων και κλημάτων) τα οποία αυγαταίνουν τα κέρδη του παραγωγού-έμπορα και λιγοστεύουν τη ζωή του καταναλωτή-θύματος!

α. χαλκοτάλαρος. Ήταν ένας σχετικά μεγάλος τάλαρος τον οποίον, γέμιζαν με νερό, έλιωναν μέσα τη γαλαζόπετρα (θειικό

χαλκό) έριχναν κατασβεσμένον ασβέστη κι έτσι είχαν έτοιμο το μείγμα του ραντίσματος.

β. ψεκαστήρα. Ήταν και είναι το μηχάνημα, που ράντιζαν τα κλήματα με το παραπάνω μείγμα του χαλκοτάλαρου, για να καταπολεμήσουν τον περονόσπορο.

γ. κιαφολόι. Το χρησιμοποιούσαν για να θειαφίσουν τα κλήματα, ώστε να τα προστατέψουν από το “στάχτωμα”. Πολλές φορές αντί για κιαφολόι, για διάφορους λόγους, χρησιμοποιούσαν για “κιάφισμα” ένα παλιό αγανό γυναικείο κεφαλομάντηλο.

Σχ. 62 - Κιαφολόι.

δ. υλικά αμπελουργίας. Ο κάθε αμπελουργός είχε οπωσδήποτε στην αποθήκη του: γαλαζόπετρα κι ασβέστη για το ράντισμα και θειάφι για το κιάφισμα. Επίσης όταν ήθελε να επεκτείνει ή να συντηρήσει τις κρεβατίνες του είχε φούρκες κέδρινες, δηλ. μεγάλα διχαλωτά παλούκια, στρουπίνες και σύρματα.

22. Δεντροκομία

Ο Ευρυτάνας αγαπούσε τα δέντρα για τον ίσκιο τους, για τους καρπούς και το ξύλο τους. Το ειδύλλιο τούτο γεννήθηκε στα βάθη της προϊστορίας, όταν άγριος τότε, τα δέντρα του παρείχαν καρπούς και ασφάλεια.

Στα χωράφια του φύτευε αρκετά δέντρα. Υπήρχαν δέντρα με καρπούς άμεσα καταναλώσιμους. Πανηγυρική έναρξη της καλοκαιριότητας φρουτοφαγίας γινόταν με τα κεράσια. Μια κοιλιά κεράσια ήταν η κλασική μονάδα μέτρησης της χορταστικής κερασοφαγίας... επί της κερασιάς. Την ίδια εποχή άρχιζε και η περίοδος των... οπωροπειρατειών, των αιωνίως πεινασμένων πιτσιρικάδων. Εκτός από τις κερασιές, υπήρχαν και άλλα οπωροφόρα, που ευδοκίμούσαν και ευδοκιμούν στα βουνά, όπως μπαρδακιές, δαμασκηνιές, βυσσινιές, ροδακινιές, αχλαδιές, κορομηλιές κ.ά.

Χρησιμότερα ήταν τα δέντρα που παρείχαν καρπούς αποθηκεύσιμους και εμπορεύσιμους. Τέτοια ήταν οι καρυδιές, οι μηλιές και οι καστανιές. Με γιουρούσια στις καρυδιές έκλεινε η περίοδος των οπωροεπιδρομών των μικρών!

22.1. Φύτεμα

Σπορέας του δέντρου –κατά κανόνα– ήταν η ίδια η φύση. Εκεί το έβρισκε ο αγρότης και το μεταφύτευε όπου βόλεψε και τους δύο (δηλ. ούτε τις άλλες καλλιέργειες να ενοχλεί αλλά και αυτό να ευδοκιμήσει). Τα εργαλεία που χρησιμοποιούσε ήταν αυτά των άλλων γεωργικών του δραστηριοτήτων.

22.2. Κέντρωμα

Όταν το δέντρο μεγάλωνε λίγο, ο δεντροκόμος Ευρυτάν το ημέρευε κεντρώνοντάς το. Τα εργαλεία του κεντρώματος ήταν κατά βάση ίδια με τα εργαλεία του κλαδέματος. Δηλαδή ένα πριόνι, ένα καλοτροχισμένο κλαδευτήρι, για να “γλυκάνει” την πριονίσια τομή, κι ένας κοφτερός σουγιάς για να πελεκήσει το *κεντράδι*. Αφού “κάρφωνε” τα κεντράδια άλειφε την πληγή με *αλοιφή* από κερί και γλίνα και τη περιέδενε με ένα κομμάτι ύφασμα.

Σχ. 63 –
Κεντράδι.

22.3. Κλάδεμα

Τα δέντρα δεν τα κλάδευε τα κλάριζε, όπως έλεγε, είτε για να ξεϊσκιωθεί το χωράφι του, είτε για να πάρει το κλαρί τους για τα λιανώματα (αρνοκάτσικα). Για το κλάρισμα συνήθως χρησιμοποιούσε την κλαδευτήρα ή το τσεκούρι.

22.4. Ελαιουργία

Στην λεκάνη του Καρπενησιώτη και του Κρικελλοπόταμου, –που από τους Γεωμετρικούς ακόμα χρόνους κατοικούνταν από Ευρυτάνες– δεν ευδοκίμούσε η ελιά. Όμως στην γη των αρχαίων Απεραντιών, στα χαμηλώματα του Μέγδοβα και του Αχελώου, ευδοκίμούσαν οι ελιές και οι άνθρωποι κουτσόβγαζαν το λάδι τους.

Έτσι το λάδι, στην ελατόφυτη Ευρυτανία ήταν εισαγόμενο προϊόν και σαν τέτοιο ήταν πανάκριβο και δυσεύρετο. Από τους κατοίκους της, άλλοι κατέβαιναν το σαραντάημερο στους κάμπους και δούλευαν στις ελιές, πληρωνόμενοι σε είδος, άλλοι το προμηθεύονταν, κάνοντας αγωγή, άλλοι το αγόραζαν από το εμπόριο της εποχής και τέλος όλοι το συμπλήρωναν με την ντόπια *γουρουνόλιπα* και το λιγοστό τους βούτυρο.

α. κρέντη. Η παραγωγή του λαδιού γινόταν με πρωτόγονα μέσα. Πρώτα έσπαζαν τις ελιές με μια πολύ μεγάλη στρόγγυλη πέτρα, μέσα σ' ένα αλώνι. Μετά τις έβαζαν σε ειδικά σακιά τα οποία τοποθετούσαν μέσα στην κρέντη. Εκεί τα πατούσαν με γυμνά πόδια ρίχνοντας ταυτόχρονα ζεστό νερό (μέχρι να μην πάθουν μεγάλα εγκαύματα!).

23. Κηπευτική

Ιδιοκτησία του Ευρυτάνα ήταν η γη, η καθαγιασμένη από το μόχθο του κι εξημερωμένη από την αγάπη του. Τέτοια ήταν τα *λιβάδια*, τα *χωράφια*, τα *περιβόλια* κι ο *κήπος*. Ο τελευταίος ήταν το γεωργικό του "ποίημα" και η ολοκλήρωση της δαμασμένης απ' αυτόν φύσης, που τροφοδοτούσε την ψυχή του με σταθερότητα και το... στομάχι του με οπωρολαχανικά. Η κηπευτική ήταν πρώτης γραμμής ζωτική δραστηριότητα, στο παραδοσιακό νοικοκυριό. Χρονικής, ο κήπος στηρίζε και γέμιζε το πιάτο του χωρικού και τότε ακόμα, που το χιόνι σκέπαζε τα πάντα, οι χώστρες τροφοδοτούσαν το νοικοκυριό με καμπρολάχανα, κάστανα κ.λπ.

Ψυχή, δουλεutάρης και κατ' επέκταση σοφός μεταποιητής των οπωροκηπευτικών προϊόντων ήταν η γυναίκα του σπιτιού. Ο κήπος ήθελε καλό φράξιμο, πολύ κοπριά και το καλοκαίρι πολύ νερό. Η καλλιέργεια των κήπων, ήταν εντατική με την έννοια της περικοποίησης και εκτατική λόγω των πολλών καλλιεργούμενων ειδών και των διαδοχικών καλλιεργειών.

Ο κήπος ήταν λαχανόκηπος και παρεμπιπτόντως δεντροόκηπος και καλλωπιστικός.

23.1. Λαχανόκηπος

Σαν τέτοιος φιλοξενούσε κάθε είδος λαχανοκηπευτικού. Καλ-

λιεργούνταν *φυλλώδη* λαχανικά (καμπρολάχανα, σπανάκια, μαρούλια, ξέσκλες, λοβοδιές, ραδίκια, σέλινα, πράσα, μαϊντανό, άνηθο και μάραθο), *βολβώδη* λαχανικά (σκόρδα και κρεμμύδια), λαχανικά με *σαρκώδες ρίζες* (καρώτα, πατάτες και παντζάρια), λαχανικά *που παράγουν καρπούς* (αγγούρια, κολοκύθια, πιπεριές και τομάτες), *ψυχανθή* (κουνιά, φασολάκια και μπιζέλια). Επίσης διάσπαρτα στο λαχανόκηπο φύτευαν καλαμπόκια, σκουπόχορτο κ.ά.

Όλο το χρόνο η νοικοκυρά ήταν μέσα στον κήπο. Έσπερνε και φύτευε πρώιμα και όψιμα, εις τρόπον ώστε να καλύπτει με λαχανικά, όσο γίνεται πληρέστερα, τις αυξημένες ανάγκες της οικογένειάς.

23.2. Δεντρόκηπος

Τα καλλιεργούμενα κηπευτικά ήθελαν ήλιο πολύ για να ευδοκιμήσουν και τα δέντρα ίσκιωναν τον κήπο. Μόνο στη βορειοδυτική –κυρίως– πλευρά, υπήρχαν κάποια οπωροφόρα δέντρα μέτριας ανάπτυξης (κερασιά, ροδακινιά, κυδωνιά κ.ά.). Επίσης, συνήθως, ένα μεγάλο οπωροφόρο (κορομηλιά, μουριά κ.ά.) στο σύνορο με την αυλή, χάριζε το καλοκαίρι ίσκιο και άφθονα φρούτα.

23.3. Καλλωπιστικός κήπος

Ο κήπος ήταν γοητευτικός όλες τις εποχές του χρόνου, όμως το καλοκαίρι βρισκόταν στην παραγωγική κι αισθητική του ακμή. Μια ευαίσθητη νοικοκυρά φύτευε αρκετά λουλούδια, όπως μαντζουράνες, τζιτζίφια, ντάλιες, ήλιους κι οπωσδήποτε βασιλικό, που και ξεραμένος ήταν το φυσικό άρωμα του κήπου. Τα λουλούδια εξέφραζαν την ψυχική ευαισθησία της νοικοκυράς, κάλυπταν πρακτικές ανάγκες, (χρειάζονταν σε γιορτές, σε πανηγύρια, σε γάμους, σε κηδείες κ.λπ.) και τέλος συνέβαλλαν στην βιολογική προστασία των άλλων φυτών, λαμβανομένου υπ' όψη ότι στον κήπο εφαρμοζόταν το σύστημα της συγκαλλιέργειας.

Περιφερειακά, στους φράχτες του κήπου της, η κάθε νοικοκυρά είχε φυτεμένους καλλωπιστικούς θάμνους (τριανταφυλλίες, πασχαλιές, αγιόκλημα, γιασεμί κ.ά.) καθώς επίσης κλήματα, φραγκοστάφυλα κ.ά.

Οι λουλουδότοποι του κήπου λέγονταν αλτάνες (ιταλ. altana).
*“Περιβόλι μου οργωμένο μαργαριτοσπαρμένο
 πόχεις γύρω-γύρω αλτάνες και στη μέση μαντζουράνες”*
 τραγουδούσαν.

24. Υλικά και μικροϋλικά για κάλυψη των αγροτικών αναγκών

Ο παλιός αγρότης, κατά την εκτέλεση των γεωργικών του εργασιών, είχε ανάγκη από αρκετά αναλώσιμα υλικά και μικροϋλικά, τα οποία προμηθευόταν εκ των ενόντων ή από το εμπόριο.

24.1. Υλικά και μικροϋλικά “εκ των ενόντων”

Αυτά δεν τα πλήρωνε σε χρήμα, τα πλήρωνε όμως σε κόπο και ιδρώτα. Η ποσότητα και τα είδη αυτών των υλικών ήταν ανάλογα με την επιδεξιότητα και τα μεράκια του νοικοκύρη. Ήταν όμως κάποια που έπρεπε να υπάρχουν σε κάθε σπίτι όπως:

- α. **σάλωμα** (βλαχ. sal'ma). Είναι η καλαμιά της σίκαλης και ήταν άκρως αναγκαία για την κατασκευή των **δεματικών**.
- β. **φασουλόκλαρες**. Τις ήθελε για τα κλαρωτά του φασόλια.
- γ. **ξύλα για στειλιάρια**. Ήταν διάφορα κοντόξυλα από άγρια και γερά ξύλα όπως κρανιές, πουρνάρια, δέντρα κ.ά. ανάλογα με την επιτόπια χλωρίδα.
- δ. **υλικά για φράχτες και αμπάρες**.
 - i. **στρουπίνες**. Ήταν κορμοί από ψηλές και λιανές ελατοκορφές.
 - ii. **πέταβρα**. Έβγαιναν σχιστά από κοντά ελάτινα κούτσουρα.
 - iii. **παλούκια**. Ήταν γέρικοι (κόκκινοι) κέδρινοι κορμοί.
- ε. **μικροϋλικά**. Τέτοια ήταν πανιά διάφορα, “μικροξυλεία” για σφήνες των εργαλείων και για άλλες μικροδουλειές, λόθρες (μικρά σφηνοειδή σιδεράκια) για τα στειλιάρια κ.ά.

24.2. Υλικά και μικροϋλικά του εμπορίου

Αυτά τα υλικά ήθελαν χρήμα και ο καλός νοικοκύρης έκανε το κουμάντο του.

- α. **σπάγχοι**. Τους είχε να ράβει τα παπούτσια του και για γερά δεσίματα.
- β. **τριχιές**. Ήταν το γενικό όνομα όλων των χοντρών σχοινιών. Ειδικά διακρίνονταν σε:

- i. μαλλινοτριχιές.** Τις έφτιαχνε η νοικοκυρά από γίδινο ή πρόβειο νήμα (περισσότερα στην ενότητα Α1-15.1)
- ii. τροβαδόσχοινα.** Ήταν το μάλλινο καναβίδι των τρουβάδων.
- iii. τριχιές.** Ήταν οι “τρίχινες” τριχιές που κατασκευάζονταν στα σχοινάδικα της Άμφισσας και αλλού.
- iv. καναβιές.** Είναι οι “τριχιές” από κανάβι, οι οποίες σήμερα συνυπάρχουν με τις πλαστικές.
- γ. σιδερικά.** Τα βασικότερα ήταν οι λήμες, τα διάφορα σύρματα, καρφιά, παφίλια, τενεκέδες κ.ά.
- δ. σαμαροσκούντι και ψαθί.** Για το μερεμέτισμα της στρωματιάς του σαμαριού ο νοικοκύρης είχε χειρίσιο πανί του αργαλειού για μπαλώματα και ψαθί (αλλιώς ραγάζι) ή σάλωμα για γεμίματα.

25. Συσκευασίες αγροτικών προϊόντων

Οι συσκευασίες των προϊόντων γίνονταν για διευκόλυνση της μεταφοράς και της αποθήκευσης τους.

25.1. Συσκευασίες μεταφοράς και αποθήκευσης

Τα προϊόντα που μεταφέρονταν μέσα σε τσουβάλια, ξυλόκασες κ.λπ. δεν χρειάζονταν συσκευασία. Τα άλλα όμως “συσκευάζονταν”.

Η σχεδόν αποκλειστική μορφή συσκευασίας ήταν το *δεμάτι*. Υπό μορφήν δεματιών μεταφέρονταν τα δημητριακά και μερικά ψυχανθή στο αλώνι για αλώνισμα ή στο σπίτι για στούμπισμα. Σε δεμάτια μεταφερόταν και αποθηκευόταν η χορτονομή των ζώων στην αγεράνα.

- α. βριζόδεμα** (δεμάτι βριζας). Περίπου δέκα *χειριές* βριζα έφτιαχναν μία *σκληδα*, είκοσι με τριάντα σκληδες ένα βριζόδεμα και τρία βριζοδέματα (δύο μεγάλα για μεριές κι ένα για πανογόμι) ένα φόρτωμα.
- β. δεμάτι σταριού.** Οι χειριές του σταριού δένονταν κατευθείαν δεμάτι. Οχτώ έως δώδεκα δεμάτια αποτελούσαν ένα φόρτωμα (ανάλογα με την... ισχύ του μεταφορικού μέσου), τα οποία φορτώνονταν με τα στάχυα προς τα κάτω.
- γ. λοιπά δεμάτια.** Υπό μορφήν δεματιών μεταφέρονταν στο σπίτι

για περαιτέρω επεξεργασία διάφορα άλλα προϊόντα όπως φακή, βρώμη, ρόβι κ.ά.

δ. δεμάτι τριφυλλίου και χορταριού.

Τρεις χεριές τριφύλλι έφτιαχναν ένα δεμάτι. Οχτώ δεμάτια συμπλήρωναν ένα γουμαροφόρτι και γύρω στα δώδεκα ένα μουλαροφόρτι.

Σχ. 64 - Δεμάτι τριφυλλίου.

ε. λοιπά δεμάτια ζωοτροφών. Εκτός

από το χορταροτρέφυλλο, για να γεμίσει η αχερώνα, έκοβαν, μετέφεραν και αποθήκευαν, υπό μορφήν δεματιών, κλαρί από τα δέντρα και καλαμποκιές.

25.2. Λοιπές συσκευασίες αποθήκευσης

Οι συσκευασίες αποθήκευσης έπρεπε να εξασφαλίζουν τον αερισμό των αποθηκευομένων αγαθών. Η βασικότερη τέτοια μορφή συσκευασίας ήταν οι διάφορες πλεξάνες, δηλαδή κοιτοδόμορφες συσκευασίες, που πλέκονταν με τους βλαστούς (κλαμούρες) των προϊόντων.

α. πλεξάνα σκόρδων.

β. πλεξάνα κρεμμυδιών.

γ. αρμάθα (αρχ. ορμαθός) καλαμποκιού. Ήταν μια ιδιόμορφη πλεξάνα. Κομποθιάζοντας τα ροκόφυλλα γινόταν μια αρμάθα καλαμποκιού. Οι αρμάθες ξηραίνονταν στην κεράνη του μαγειριού. Ήταν ένα είδος ψευδοροφής, της οποίας το μέγεθος και η πυκνότητα προσδιόριζε την επάρκεια της μπομπότας στους σκληρούς χειμωνιάτικους μήνες.

26. Η περιουσία του νοικοκύρη και η διασφάλισή της

Ο Ευρυτάνας ήταν καλός νοικοκύρης, είχε και κατείχε κινητή και ακίνητη περιουσία. Μέσα στο χωριό είχε: το σπίτι του με την οικοσκευή, τον κήπο και τις σταβλαχερώνες του. Έξω από το χωριό είχε: τα κονάκια του (γι' αυτόν και τα ζώα του), τα χωράφια και τα περιβόλια του. Τέλος, κρυμμένο στη σακούλα, είχε το κομπόδεμά του.

26.1. Ορόσημα

Λέγονταν και *ιβελια* (από το αρχ. οβελίσκος). Αυτός που οριοθέτησε το πρώτο ιδιόκτητο κομμάτι γης είναι, όπως γράφει ο Ρουσ-

σώ, ο αληθινός ιδρυτής της κρατικής εξουσίας και ο αίτιος των μεγαλύτερων δεινών του ανθρώπου. Τέτοια σύνορα –για καλό και για κακό– έβαζε κι ο Ευρυτάνας στα χωράφια του. Φυσικά σύνορα ήταν: τα διάφορα ρέματα, οι κορυφογραμμές κ.λπ. τεχνητά ήταν: τα διάφορα πεζούλια. Πάσσαλοι, δέντρα και χαντάκια δεν θεωρούνταν σοβαρά ορόσημα. Οι κοτρώνες (ογκόλιθοι) σαν ορόσημα ήταν δύο ειδών:

- α. ογκόλιθοι ριζιμοί.** Για να χαρακτηριστεί ορόσημο μια ριζιμιά πέτρα χάραζαν πάνω της με σφυρί και καλέμι ένα σταυρό.
- β. ογκόλιθοι φυτευτοί.** Έσκαβαν έναν βαθύ λάκκο, στον πάτο του σκόρπιζαν κάρβουνα και πάνω τοποθετούσαν τον ογκόλιθο. Όποιος αμφισβητούσε τα σύνορα, σήκωναν τον ογκόλιθο και το ορόσημο αποδεικνυόταν από τα κάρβουνα.

26.2. Περιουσιακοί τίτλοι

Η ιδιοκτησία σπάνια κατοχυρωνόταν με συμβόλαια και χαρτιά. Τίτλοι ήταν η χρησικτησία και ο μόχτος του ανθρώπου. Στις μεταβιβάσεις ο λόγος ήταν συμβόλαιο.

- α. ομολογίες.** Οι ομολογίες επί Τουρκοκρατίας αντιστοιχούσαν με τα σημερινά συμβόλαια. Με αυτές ομολογούνταν από τον πωλητή, “κατέμπροσθεν αξιοπίστων” μαρτύρων, η πώληση του ακινήτου. Υπήρχαν φορές, που για σοβαρές αγορές συντάσσονταν επίσημα συμβόλαια σε συμβολαιογράφο.
- β. προικοσύμφωνο.** Το προικοσύμφωνο τακτοποιούσε καλύτερα τα οικονομικά του νέου νοικοκυριού, από πλευράς ιδιοκτησίας και από πλευράς διαχείρισης. Τώρα καταργήθηκε.

26.3. Νομίσματα

Η εξεύρεση των χρημάτων ήταν (είναι και θα είναι) για τον καθένα, ένα από τα πιο ακανθώδη και δυσεπύλτα προβλήματα. Πάντως τότε τα χρήματα δεν ήταν το άπαν στη ζωή, όπως σήμερα. Το “ξειν” ο άνθρωπος το εξασφάλιζε με τα προϊόντα της δουλειάς του. Τα χρήματα τα ήθελε κυρίως για το “ευ ξειν”.

- α. πουνγκί ή σακούλα** (λατιν. *rynга*). Η οικονομία των βουνών ήταν κυρίως ανταλλακτική, γι αυτό μόνο σε λίγες περιπτώσεις είχε σαν βάση το χρήμα. Όμως ο κάθε στοιχειωδώς προκομμένος νοικοκύρης είχε τη σακούλα, που έβαζε τα λεφτά του, είχε

το πουγκί του. Την έλεγαν και *σούφρα*, εξ ου και το ρήμα σουφρώνω!

- β. **κομποδέμα** ή **σιρμαές** (τουρκ. *sermaye*). Μεταφορικά δήλωνε μια μικρή ποσότητα χρημάτων, πρακτικά ήταν ένας κόμπος στην άκρη του μαντηλιού των γυναικών, που έκρυβε αυτόν τον... θησαυρό.
- γ. **κεμέρι** (τουρκ. *kemer*). Ήταν δερμάτινη ζώνη μέσα στην οποία έβαζαν τα χρήματα οι οδοιπόροι.
- δ. **χαρτονομίσματα**. Για αποταμίευση δεν τα είχαν σε ιδιαίτερη υπόληψη, γιατί την αξία τους την καταβρόχθιζε ο πληθωρισμός και η κακή κρατική διαχείριση. Η Γερμανική κατοχή έδειξε το πόσο εύκολα τα χαρτονομίσματα μπορούν να γίνουν "τσολακόγλεια" κουρελόχαρτα!
- ε. **κέρματα**. Είχαν και έχουν την ίδια τύχη με τα χαρτονομίσματα.
- στ. **λίρες**. Το μόνο σκληρό και σταθερό νόμισμα ήταν η λίρα. Όποιος την κατείχε είχε το κεφάλι του ήσυχο. Η μαγεία και η αξία της, σαν νόμισμα αποταμίευσης, τώρα τα τελευταία χρόνια άρχισε να υποχωρεί.

27. Οι θρησκευτικές γιορτές στην καθημερινή ζωή του αγρότη

Στην προβιομηχανική εποχή η θρησκευτική, η κοινωνική και η εν γένει πολιτισμική ζωή ήταν: προσαρμοσμένη στις απαιτήσεις της γεωργικής και κτηνοτροφικής παραγωγής, εναρμονισμένη στις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες και γενικά συνέβαλλε στην εξημέρωση των ανθρώπων και στον εξανθρωπισμό της κοινωνίας.

Οι γεωργοκτηνοτρόφοι θρησκεύονταν σαν παραγωγοί με γνώμονα τις δουλειές τους (περισσότερο φοβούνταν και λιγότερο δοξολογούσαν το Θεό) και σαν άνθρωποι (έτσι ξεχώριζαν από τους Τούρκους και τα ζώα τους!).

Η σοδειά και γενικά η ζωή τους διέτρεχε πάρα πολλούς κινδύνους, από ξηρασίες, από αρρώστιες, από λεηλασίες, από "γλωσσοφαγιά" κι από κακό μάτι! Απαντοχή κι ελπίδα τους ήταν η υπερφυσική και μεταφυσική προστασία από τους δικούς τους Αγίους. Αυτούς είχαν δίπλα τους, αυτούς δόξαζαν, λάτρευαν και φοβούνταν.

Γενικά ο αγροίκος των βουνών θρησκευόταν σαν ένα φοβισμένο “ζώο”, από τις επιθέσεις της άγριας φύσης και από την βαθιά άγνοια των νόμων της ύπαρξής του.

Οι γιορτές ήταν το ημερολόγιο με βάση το οποίο προγραμματίζαν τις δουλειές τους, σε ετήσια βάση. Οι Τετάρτες, οι Παρασκευές κι οι Κυριακές τους βοηθούσαν στον εβδομαδιαίο προγραμματισμό.

Οι γιορτές ήταν δύο κατηγοριών, οι *αλαφρές* (αλαφρογιορτές) και οι *βαριές*. Τις αλαφρές τις τιμούσαν ιδιαίτερα, μόνο αν είχαν τοπικό ενδιαφέρον (πανηγύρια ξωκλήσια κ.λπ.). Οι βαριές ήταν κανονικές αργίες. Δεν όργωναν, δεν έσπερναν, δεν υλοτομούσαν και δεν εκτελούσαν βαριές εργασίες. Οι γυναίκες δεν ζύμωναν, δεν έγνεθαν, δεν ύφαιναν και γενικά απείχαν από σοβαρές οικοτεχνικές (αλλά και συζυγικές!) δραστηριότητες. Παραβαίνοντας αυτές τις αργίες, ο αντίστοιχος Άγιος τιμωρούσε και μάλιστα πολλές φορές σκληρά! Πλήθος ιστοριών είχαν να λένε για τέτοιες τιμωρίες.

27.1. Γιορτές του φθινόπωρου

Ο Σεπτέμβρης ήταν ο πρώτος μήνας του “γεωργικού έτους”. Όπως σήμερα οι εκπαιδευτικοί έτσι παλιά και οι γεωργοί, αρχές του Σεπτέμβρη, εύχονταν ο ένας στον άλλον “καλή χρονιά”. Το Φθινόπωρο και ειδικά ο Σεπτέμβρης κι ο Οκτώβρης, δεν είχαν πολλές γιορτές. Ήταν μήνες της συγκομιδής και της σποράς και δεν περίσσευε χρόνος για αργίες και γλέντια.

- α. **της Αποσοδειάς.** Είναι η γιορτή του Γενεθλίου της Παναγίας στις 8 του Σεπτέμβρη και γιορταζόταν σαν “Παναγιά η Αποσοδειά”. Αυτήν την ημέρα τυπικά τελείωνε η συγκομιδή των βασικών εισοδημάτων (δημητριακά, ψυχανθή, ζωοτροφές κ.ά.)
- β. **του Σταυρού.** Είναι η ύψωση του Τιμίου Σταυρού στις 14 Σεπτέμβρη. Ήταν βαριά γιορτή με αυστηρή νηστεία και προσευχή. Οι επερχόμενες μέρες τις σποράς ήταν δύσκολες και κουραστικές.
- γ. **του Αη-Δημητρίου.** Μεγάλη γιορτή στις 26 Οκτώβρη. Μέχρι αυτή τη μέρα, ο γεωργός έπρεπε να είχε τελειώσει τη σπορά, αν ήθελε να έχει σοδέματα για τον επόμενο χρόνο. “Οκτώβρη και δεν έσπειρες πολύ καρπό δεν παίρνεις” έλεγαν. Στα ψηλώματα έσπερναν βρίζα από τον Ιούλιο ακόμα.

δ. της Πολυσπορίτισας (Πολυσπορίτισας). Είναι τα Εισόδια της Θεοτόκου στις 21 Νοεμβρίου, τα οποία τιμούσαν σαν γιορτή της Παναγιάς της Πολυσπορίτισας. Αυτήν τη μέρα έβραζαν τα πολυσπόρια (καλαμπόκι, σιτάρι, ρεβίθια, φασόλια, κουνιά κ.ά.), τα οποία έτρωγαν οι ίδιοι, μοίραζαν στους δικούς τους και τάζαν τα ζώα τους και τις βρύσες λέγοντας: *“όπως τρέχει το νερό να τρέχει και το βιό”*. Το έθιμο των πολυσποριών είναι κατάλοιπο των αρχαίων “πανσπερμιών”, που αναφέρονταν στην θεά της γεωργίας Δήμητρα.

ε. Άλλες μικρότερες γιορτές του Φθινοπώρου. Αυτές που ξεχώριζαν ήταν:

i. του Αη-Γιάννη του καλαθά. Είναι η γιορτή του Ιωάννη του Θεολόγου στις 26/9, που με λαμπρότητα γιορτάζεται στην Πάτμο. Οι γεωργοί τον ήθελαν καλαθοποιό για να τους εφοδιάζει με καλάθια την εποχή του τρύγου!

ii. των Ταξιαρχών. Γιορτάζουν στις 8/11 και είναι ο Μιχαήλ κι ο Γαβριήλ, οι ταξιαρχοί των ουρανίων στρατιών των αγγέλων. Αυτήν την γιορτή σέβονταν περισσότερο οι γέροντες γιατί ο άρχοντας Μιχαήλ δεν αστειευόταν στις δύσκολες χειμωνιάτικες μέρες, που θα έρχονταν μετά την γιορτή του!

iii. του Αη- Αντριός στις 30/11. Είναι η γιορτή του αποστόλου Αντρέα. Από αυτήν την ημέρα θεωρείται ότι αντριεύει (μεγαλώνει) το κρύο.

27.2. Γιορτές του Χειμώνα

Με το τέλος του Φθινοπώρου τελείωναν για τα καλά οι γεωργικές εργασίες, έτσι οι γιορτές του χειμώνα ήταν μεγάλες και πολλές και είχαν κυρίως θρησκευτικό και κοινωνικό χαρακτήρα.

α. τα Νικολοβάρβαρα. Είναι τρεις γιορτές συνεχόμενες. Στις 4/12 της Αγίας Βαρβάρας, στις 5/12 του Αγίου Σάββα και στις 6/12 του Αγίου Νικολάου Μύρων του Θαυματοργού. Στην Ευρυτανία γιορτάζονταν επίσης ο “εν Βουνένους” Νικόλαος της Λάσσης και ο Νικόλαος ο παντοπώλης του Καρπενησιού, σε άλλες βέβαια ημερομηνίες.

β. λοιπές γιορτές πριν τα Χριστούγεννα. Στις 12/12 γιορτάζει ο Άγιος Σπυρίδωνας ο οποίος θεράπευε τα... σπυριά. και στις 15/12 ο Άγιος Ελευθέριος, που ξελευτέρωνε τις έγκυες!

γ. του Χριστού. Έτσι έλεγαν τα Χριστούγεννα. Αυτή η γιορτή σφραγιζόταν από δυο μεγάλα γεγονότα. Ένα “μεταφυσικό”, την γέννηση του Χριστού και ένα φυσικό, το σφάξιμο του σιτευτού χοίρου. Στην ουσία διαρκούσε δώδεκα μέρες, όσο περίπου και η επάρκεια των διατροφικών προϊόντων του σφαγιασθέντος χοίρου (σουφλιμάς, μπουμπάρια, τσιγαρίθρες, λουκάδικα κ.ά.) Στις έξι πρώτες μέρες αποχαιρετούσαν τον χρόνο που έφευγε και στις έξι επόμενες υποδέχονταν τον καινούργιο.

δ. γιορτές μετά τα Χριστούγεννα. Οι γιορτές σ’ αυτό το διάστημα ήταν πάρα πολλές χωρίς όμως ιδιαίτερο επαγγελματικό-γεωργικό ενδιαφέρον. Πρώτη γιορτή του νέου χρόνου ήταν του Αη-Βασιλειού. Η πρωτοχρονιά σαν κοσμική γιορτή δεν είχε την σημερινή λαμπρότητα. Σαν Άγιος Βασίλειος γιορταζόταν ο ασκητικός και σοφός πατέρας της εκκλησίας μας και όχι ο καλοθρεμμένος και χαζοχαρούμενος “έμπορος” της καταναλωτικής κοινωνίας, Santa Claus. Τα Φώτα στις 6/1 άγιαζαν (ράντιζαν) τα χωράφια με αγίασμα. Μετά γιόρταζαν του Αη-Γιαννιού (7/1), του Αη-Αντωνιού (17/1), του Αη-Θανασιού (18/1). Παρεμπιπτόντως αυτήν την περίοδο απολάμβαναν το “μικρό καλοκαιράκι” (τις Αλκυονίδες ημέρες). Στην συνέχεια ήταν η γιορτή του Αη-Θυμιού (20/1), του Αη-Γρηγοριού (25/1), του Αη-Χρυσοστόμου (27/1) και ο Γενάρης τελείωνε με την γιορτή των Τριανταρχόντων, δηλ. των Τριών Ιεραρχών.

Ο Φλεβάρης έμπαινε με την γιορτή του Αη-Τρύφωνα (1/2), ο οποίος προστάτευε την παραγωγή από τα ποντίκια, ακολουθούσε η Παπαντή (2/2), που οι παραγωγοί την φύλαγαν για να προστατευτούν από το χαλάζι. Γενικά βλέπουμε πως οι γεωργοί άρχιζαν ήδη να ανησυχούν για τις καλλιέργειές τους. Το τέλος της χειμωνιάτικης ανάπαυλας και της όποιας κραιπάλης σφραγιζόταν με τις Απόκριες. Μετά το φαγοπότι της Κυριακής, συνήθως οι γριές, για τρεις μέρες (καθαρή Δευτέρα, Τρίτη και Τετάρτη) έκαναν ανέλαιον και... ανηλεή νηστεία δηλ. άσιτον και άποτον. Γι αυτό και η παροιμία “Όσο θυμάται η γριά τον τρίμερο μαύρες αποκρές κάνει”.

27.3. Οι γιορτές της Άνοιξης

Η Άνοιξη στα βουνά έρχεται βασανιστικά και καθυστερημένα. Στη μεν φύση αργεί να εμφανιστεί λόγω του παρατεταμένου χειμώνα στις δε ψυχές των ανθρώπων λόγω της νηστείας και της ενδημούσης πενίας! Η θριαμβευτική εμφάνιση της γίνεται την Λαμπρή (έτσι συνήθιζε να λέει ο ορεσίβιος την Ανάσταση).

α. τον Ευαγγελισμό. Την γιόρταζαν σαν μεγάλη Εθνική γιορτή και σαν βαριά θρησκευτική. Ήταν ο προπομπός της Άνοιξης που με τόση λαχτάρα περίμεναν οι βουνίσιοι.

β. το Πασχαλινό δεκαπενθήμερο. Η βδομάδα πριν το Πάσχα ήταν το Μεγαλοβδόμαδο και η μετά το Πάσχα το Ασπροβδόμαδο. Την Κυριακή των Βαΐων πήγαιναν στην εκκλησιά για να πάρουν τη *βάγια*, που χρησιμοποιούσαν όλο το χρόνο για μυρωδικό στα φαγητά τους. Η Μεγάλη Παρασκευή ήταν βαριά γιορτή και την φύλαγαν. Η Κυριακή της Ανάστασης ήταν η εορταστική κορύφωση του Πασχαλινού δεκαπενθήμερου. Το Ασπροβδόμαδο έκαναν επιλεκτικές εργασίες αποφεύγοντας τις καθαρές γεωργικές. Τη Λαμπρή δεν την γιόρταζαν τιμώντας, επετειακά ή... ανθεστηριακά, την Ανάσταση του Κυρίου αλλά την βίωναν σαν μια πραγματική Ανάσταση. Η θρησκεία μας είναι ζωντανή έλεγκαν.

γ. λοιπές ανοιξιάτικες γιορτές. Στις 23/4 μαζί με τους τσοπάνηδες γιόρταζαν και οι γεωργοί του **Αη-Γιώργη** τη γιορτή. Στις 25/4 γιόρταζαν τον **Άγιο Μάρκο**, αλλιώς ο Άγιος τιμωρούσε στέλνοντας φίδια επικίνδυνα στον τόπο δουλειάς του παραβάτη. Στις 3/5 της **Αγίας Μαύρας** δεν έκανε να σπείρουν. Αν δούλευαν στις 8/5 ο εορτάζων **Αη-Γιάννης** ο Θεολόγος μετατρεπόταν σε **Αη-Γιάννης** ο Χαλαζιάς και κατέστρεφε τα σπαρτά. Άλλες γιορτές της Άνοιξης που τιμούσαν οι γεωργοί ήταν του **Αγίου Κωνσταντίνου** (21/5), της **Ανάληψης**, της **Πεντηκοστής** και του **Αγίου Πνεύματος** (πολύ βαριά γιορτή).

27.4. Οι γιορτές του καλοκαιριού

Το καλοκαίρι και ειδικά ο Ιούνιος κι ο Ιούλιος, μαζί με τον Μάη της Άνοιξης, ήταν για τους γεωργούς μήνες μόχτου και ιδρώτα και όχι μήνες γιορτών, καλοπέρασης και διακοπών, γι αυτό και σε τούτη την περίοδο δεν υπήρχαν ούτε μεγάλες, ούτε πολλές γιορτές.

- α. **γιορτές Ιουνίου.** Ο Ιούνιος είναι ο φτωχότερος μήνας σε γιορτές. Μια σοβαρή γιορτή είχε, κι αυτή στο τέλος του. Ήταν η γιορτή των **Αγίων Αποστόλων** στις 30/6.
- β. **γιορτές Ιουλίου.** Τον Ιούλιο οι γεωργοί γιόρταζαν, μαζί με τους τσοπάνηδες, τις γιορτές του **Αη-Λιός** και της **Αγίας Παρασκευής**, με πανηγύρια και φαγοπότια.
- γ. **γιορτές Αυγούστου.** Ο Αύγουστος ήταν άνετος μήνας. Είχαν τελειώσει ο θέρος και τ' αλωνίσματα και δεν είχε αρχίσει ακόμα ο τρύγος και η συγκομιδή των λοιπών προϊόντων. Στις 6/8 γιόρταζαν του **Σωτήρος**, (βαριά γιορτή) και τον Δεκαπενταύγουστο την τρίτη κορυφαία γιορτή της Χριστιανοσύνης, την **Κοίμηση της Θεοτόκου**. Τα περισσότερα χωριά αυτή τη μέρα έχουν πανηγύρια. Στις 23/8 γιορτάζονταν τα εννιάμερα της Παναγίας, που είναι η γιορτή της **Παναγίας της Προυσιώτισας**. Στις 29/8 γιόρταζαν την αποτομή της κεφαλής του **Ιωάννη του Προδρόμου** με αυστηρή νηστεία, προετοιμαζόμενοι έτσι για τις δουλειές της φθινοπωρινής συγκομιδής.

Κτηνοτροφία

Ο γεωργοκτηνοτρόφος ήταν ο “πρώτος” στη φύση. Η γεωργία αντιπροσώπευε την εξημερωμένη από τον ίδιο χλωρίδα κι η κτηνοτροφία την δαμασμένη πανίδα.

Ο Ευρυτάνας τσοπάνος, ήταν πληθωρικός και χοντροφτιαγμένος, μ’ ένα αρχέγονο και πρωτόγονο δυναμισμό, ασκητικός –στην μοναχική του πορεία στα δύσβατα ρουμάνια– δύστροπος και θορυβώδης στο πέραςμά του. Ήταν ίδιος με το θεό του –τον τσοπανόθεο– τραγόμορφο Πάνα, ο οποίος πότε χανόταν ρεκάζοντας σε σκοτεινούς λόγγους κι απάτητες κορφές και πότε κρυβόταν βαρύθυμος και σκωπτικός σε γούπατα και σε λούφες. Πότε γινόταν φόβητρο της Σύριγγας και της Δάφνης και πότε οργιαστικός σύντροφος στο χορό της Οπώρας!...

Στα χιλιάδες χρόνια, που ο άνθρωπος ασκούσε την κτηνοτροφία, την ανέπτυξε σε όλες τις μορφές της. Τα είδη κτηνοτροφίας που αναπτύχθηκαν στην Ευρυτανία ήταν:

α) Η κοπαδιάριξη κτηνοτροφία, την οποία ασκούσαν οι βλάχοι (σλαβ. vlah), που ήταν επαγγελματίες κτηνοτρόφοι... κύριας και αποκλειστικής απασχόλησης. Αυτοί εξέτρεφαν μεγάλα κοπάδια προβάτων ή γιδιών. Ο κύριος όγκος των παραγομένων προϊόντων πήγαινε στο εμπόριο και ένα μικρό μέρος χρησιμοποιούνταν για την κάλυψη των δικών τους αναγκών.

Σχ. 65 – Τσοπάνος
(από Αναγνωστικό Δ' τάξης
του 1950).

Αυτό το είδος της κτηνοτροφίας χωριζόταν σε δυο κλάδους: πρώτον στην *νομαδική*, όπου οι βλάχοι (Σαρακατσαναίοι κ.λπ.) δεν είχαν πουθενά μόνιμη εγκατάσταση, ξεκαλοκαίριαζαν στα βουνά και ξεχειμάζαν στους κάμπους και δεύτερον στην *χωρική κοπαδιάρικη* κτηνοτροφία, όπου οι βλάχοι είχαν μόνιμα ποιμνιοστάσια και ξεχειμώνιαζαν στα βουνά.

- Ο νομάς βλάχος ήταν σαν τα... πετεινά του ουρανού, δεν συνέλεγε τροφές για τα ζώα του κι ούτε αποθήκευε εφόδια για τον εαυτό του. Όμως ο επιχώριος ενδημών βλάχος, για τις δύσκολες μέρες του χειμώνα, είχε τις αχερώνες και τ' αμπάρια του γεμάτα.

Ο κάθε βλάχος είχε σωστά και σοφά οργανωμένο το ποιμνιό του. Το είχε χωρισμένο σε κατηγορίες: Είχε τα γκεσέμια (αρσενικοί εκτομίες) για οδηγούς του ποιμνίου, τα κριάρια για επιβήτορες (...αγαθόν εν αφθονία στο ποιμνιο), τα μπλιόρια (παρθένοι αμνάδες), τα στέρφα (στείρες προβατίνες), τα γαλάρια (αρμεγόμενες προβατίνες), τα τσαγκάδια (προβατίνες που στερήθηκαν πρόωρα τ' αρνιά τους) και τα ζυγούρια (τα άρτι απογαλακτισθέντα). Το μπουλούκι του είχε κάθε είδους πρόβατα: σιούτα και κερασφόρα, λάγια, σίβα και άσπρα, καραμάνικα και καραμπάσικα, μπέλα και κρούτα κι ένα σωρό άλλα.

Η κοπαδιάρικη κτηνοτροφία – με τα μπουλούκια να βόσκουν στις καταπράσινες πλαγιές – ήταν και θα είναι ο κύριος τροφοδότης της τέχνης και της ψυχής με ποιμενικό υλικό.

Ήταν η ποιμενική συμφωνία, ενορχηστρωμένη: με κάθε είδους κουδούνια, από βροντάρια μέχρι κυπρέλια, με κάθε κραυγή ζώου, από κελαηδίσματα αηδονιών μέχρι κρωγμούς κοράκιων, με κάθε είδους ανθρώπινη φωνή, από κλάματα μωρών μέχρι αγκομαχητό γερόντων, με κάθε ήχο από το βουητό του δάσους μέχρι το φυλλορρόφημα της δροσοσταλίδας!

Ήταν ο πίνακας ο ζωγραφισμένος με την όμορφη ποιμενίδα, να *“ποιμαίνει τας ερίφους της επί σκηνώμασι ποιμένων”* με τον ποιμενόπαιδα να *“ποιμαίνει εν κήποις και συλλέγειν κρίνα”* και τον ποιμένα τον καλόν (...καμία σχέση με τους ποικιλώνυμους ποιμένες της κοινωνίας) με την γκλίτσα του να πρωταγωνιστεί στο σκάρο και στο σάλαγο, στο στάλο και στ' άρμεγμα.

Αυτό το μεγάλο πολιτισμικό φανέρωμα, με τα μπουλούκια και τα τσοπανόπουλα, τα κουδούνια και τα τραγούδια, πήρε οριστικά

τη θέση του και την πρώτη σκόνη στα ράφια των αποθηκών της ιστορίας!

β) Η οικόσιτη ήταν το δεύτερο είδος κτηνοτροφίας με την οποία οι κατ' επάγγελμα γεωργοί εξέτρεφαν, σε μικρό αριθμό, όλα τα είδη των αγροτικών ζώων. Πρωτεύων στόχος ήταν η κάλυψη των αναγκών της οικογένειας (διατροφή, μεταφορές, όργανο κ.λπ.) και δευτερεύων η εμπορία των κτηνοτροφικών προϊόντων.

Η γεωργία και η κτηνοτροφία ήταν δυο δραστηριότητες, που δρούσαν συμπληρωματικά. Τα χωράφια παρείχαν τροφές για τα ζώα και αυτά με τη σειρά τους παρείχαν λιπάσματα για τα χωράφια. Η φυτική παραγωγή των χωραφιών και της γης μετασχηματιζόταν σε πολύτιμη ζωική. Η κτηνοτροφία παρείχε τα χρήσιμα για την γεωργία ζώα. Τα φορτιάρικα και τα καματερά ήταν ο εξοπλισμός του γεωργού.

Η οικόσιτη κτηνοτροφία αναπτύχθηκε σε πολλές μορφές. Βασικότερη ήταν η "γεωργική" κτηνοτροφία με την οποία οι γεωργοί εξέτρεφαν βοοειδή, κατσίκες, πρόβατα και οπωσδήποτε φορτιάρικα. Όταν υπήρχαν χορτάρια στα χωράφια και στα λιβάδια, τα "τσοπάνευαν" και το χειμώνα τα "πάχνιαζαν".

Η γεωργική κτηνοτροφία δεν είχε το ποιητικό μεγαλείο της κοπαδιάρικης. Όμως και δω, κάθε πρωί, χνουδομούστακα μειράκια και ημιάγουρες παρθένες, σαλαγούσαν στα βοϊδολίβαδα ένα ετερόκλητο κοπάδι ζώων και κατέθεταν στην οργιάζουσα φύση τον διάπυρο ερωτισμό τους! Το τσοκάνια των αγελάδων, τα κυπρέλια των γιδιών, τα κουδούνια των προβάτων, οι κύπροι των μουλαριών και τα γουργουρέλια των σκύλων, συγχορδίζονταν και συντονίζονταν στον ερωτικό ρυθμό των τσοπανόπουλων και της φύσης.

Τούτη η βουκολική κομπανία ήχων και φωτός σίγησε!

Όλες οι στράτες, από και προς τα χωράφια, ξεκινούσαν και τελείωναν στο χωριό. Κάθε πρωί, οι αρτηρίες αυτής της μεγάλης καρδιάς γέμιζαν από ανθρώπους και ζώα, που διασκορπίζονταν σε κάθε γωνιά καλλιεργήσιμης -και μη- γης. Το βράδυ, με τους ανθρώπους να κουβαλάνε τον κάματο της μέρας και τα ζώα να έχουν την κοιλιά τους γεμάτη, γινόταν η αντίστροφη πορεία της επιστροφής.

Αυτή η ποιμενική εικόνα με την πανσπερμία των χρωμάτων ενταφιάστηκε στην βιομηχανική και μεταβιομηχανική κοινωνία.

Επόμενη σοβαρή μορφή οικόσιτης κτηνοτροφίας ήταν η σταβλισμένη, περί την κατοικία του γεωργοκτηνοτρόφου και αφορούσε την εκτροφή κάποιων μαναριών, κουνελιών και του σιτευτού χοίρου.

Η κτηνοτροφία σαν ιδιαίτερη μορφή οικόσιτης κτηνοτροφίας σταματούσε στην ορνιθοτροφία και κατ' εξαίρεση εξέτρεφαν περιστέρια, γαλιά, χήνες και πάπιες.

Τέλος από τα -λεγόμενα σήμερα- κατοικίδια συντροφιάς εξέτρεφαν τα σκυλιά σαν φύλακες του νοικοκυριού και τις γάτες σαν εξολοθρευτές των επιβλαβών (ποντίκια, φίδια κ.λπ.).

Η σταβλισμένη κτηνοτροφία και η κτηνοτροφία ήταν υπόθεση της τρίτης ηλικίας. Επίσης υπό την αιγίδα της τελούσε και το λοιπό ζωικό κεφάλαιο του νοικοκυριού, όπως οι γάτες, τα σκυλιά και πιθανόν κάποια... μικρά εγγόνια. Στο παραδοσιακό νοικοκυριό, όλα τα μέλη της οικογένειας, είχαν το καθένα το δικό του παραγωγικό πόστο και τους δικούς του αλληλοεξαρτώμενους και αλληλοσυμπληρούμενους ρόλους.

Η κοπαδιάρικη κτηνοτροφία μπορεί να χαρακτηριστεί και ως φυσική κτηνοτροφία, γιατί γενικά η ζωή των εκτρεφόμενων ζώων ελάχιστα απείχε από τη ζωή των αντίστοιχων της άγριας πανίδας. Αντίθετα στη γεωργία δεν υπήρχε φυσική καλλιέργεια.

Η γεωργική με την οικόσιτη κτηνοτροφία και η παραδοσιακή γεωργία, αποτελούν το υλοποίησιμο ζητούμενο των σημερινών βιολογικών γεωργοκτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων. Στο βαθμό που αυτές προσεγγίζουν την παραδοσιακή γεωργία και κτηνοτροφία, τόσο περισσότερο ανταποκρίνονται στον όρο βιολογικές.

Γενικά η "φυσική" άσκηση των αγροτικών δραστηριοτήτων μας παραπέμπει σε πρωτόγονες μορφές ζωής, ενώ η "βιολογική - οικολογική" σε συνθήκες προβιομηχανικής εποχής.

1. Κουδούνια προβάτων (αρματωσιά πρατοκοπής)

Τα κουδούνια, στο κοπάδι έπαιζαν μεγάλο ρόλο. Ο τσοπάνος έβαζε όλη του τη γνώση και την τέχνη στην... ενορχήστρωση των κουδουνιών της πρατοκοπής του. Τα κουδούνια τον βοηθούσαν: πρακτικά, στο σκάρο, στο σάλαγο, στη στρούγκα και στο στάλο και καλλιτεχνικά, σαν όργανα συνοδείας στο δικό του φλογερο-

λάλημα. Το κοπάδι του μερακλή βλάχου γινόταν αντιληπτό από την μελωδία των κουδουνιών του και από το συνταιριασμένο κι αρμονικό άκουσμά τους.

Το κάθε κουδούνι είχε το *γλωσσίδι* του. Η πρόσδεσή του με το σώμα του κουδουνιού γινόταν με ένα μικρό πετσί, το λεγόμενο *ψίδι*. Έτσι το γλωσσίδι κινιόταν λεύτερα, δεν τροχούσε πάνω στο κουδούνι και ο ήχος έβγαινε λαγαρότερος.

Τα κουδούνια χαρακτηρίζονταν α) από το μέγεθός τους σε: *κουδούνες*, *μεσοκούδονα* και *κουδούνια*, β) από το είδος του ζώου για το οποίο προορίζονταν σε: *γαλαροκούδονα* και *αρνοκούδονα* και γ) από το σχήμα τους σε: *στρογγυλοκούδονα* (τα Σαλωνίτικα) και *πλακωτά* (τα Ηπειρώτικα και τα Μωραϊτικά).

Σχ. 66 - Κουδούνια

α) Σαλωνίτικο, β) Ηπειρώτικο, γ) Μωραϊτικο.

1.1. Κουδούνες

Ήταν πολύ μεγάλα κουδούνια, με βαρύ και επιβλητικό ήχο και τα φορούσαν στα γκεσέμια. Αυτόν τον ήχο άκουγαν κι αυτόν ακολουθούσαν τα πρόβατα σαν... τους φανατικούς οπαδούς των κομμμάτων. Τέτοια ήταν η προσήλωσή τους και η υπακοή στο γκεσέμι (τον... κομματάρχη τους) που -πολλές φορές- αν αυτό έπεφτε σ' έναν γκερεμό τότε και τα πρόβατα, ένα-ένα και πειθαρχημένα, το ακολουθούσαν!

Τις κουδούνες δεν τις φορούσαν συνέχεια στα γκεσέμια γιατί από το βάρος μπαϊλνιζαν (κουράζονταν και ζαβλακώνονταν).

Οι κουδούνες ήταν δύο ειδών:

- α. *μπουζούκα* ή *πίπα*. Ήταν η πιο μεγάλη κουδούνια και λεγόταν έτσι (δηλ. *πίπα*) λόγω του χαρακτηριστικού της ήχου *πιπ-πιπ*.
- β. *διπλοκούδονα* ή *δίχειλα*. Σε ελάχιστες περιπτώσεις οι κουδού-

νες ήταν διπλά κουδούνια, δηλαδή η κουδούνια περιείχε ένα μικρότερο κουδούνι κι αυτό περιείχε το γλωσσίδι.

1.2. Μεσοκούδουνα

Ήταν τα κουδούνια των κριαριών. Και αυτά, όπως τις κουδούνες, δεν τα φορούσαν όλο το χρόνο στα κριάρια. Συνήθως τα κρεμούσαν μόνο τους καλοκαιρινούς μήνες, φροντίζοντας να αποφεύγουν την περίοδο των... ερώτων τους. Τα ξεχώριζαν ανάλογα με τον ήχο τους σε:

α. κλαπακιόρια ή κλαπακίδες

β. βραχνοκούδουνα

γ. χοντροκούδουνα

1.3. Γαλαροκούδουνα ή απλώς κουδούνια

Τα κρεμούσαν στα γαλάρια πρόβατα και ανάλογα με τον ήχο τους τα ξεχώριζαν σε *λαγαροκούδουνα* (με λαγαρό ήχο) και *ψιλοκούδουνα* (με ψιλό ήχο).

Παλιότερα, γενικά τα κουδούνια, διακρίνονταν ανάλογα με την τιμή τους: σε *σαραντάρια* (αξίας σαράντα λεπτών), σε *εξηντάρια* (αξίας εξήντα λεπτών) και *δραχμάρικα* (αξίας μιας δραχμής). Σήμερα διακρίνονται, ανάλογα με το μέγεθος και τις προδιαγραφές τους, σε 15 νούμερα.

1.4. Αρνοκούδουνα

Στα αρνιά συνήθως δεν φορούσαν κουδούνια. Τους έβαζαν μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις και αν ο τσοπάνος ήταν μερακλής.

α. *γουργούρα*. Επειδή για τα αρνιά δεν υπήρχε μεγάλη γκάμα κουδουνιών, την γουργούρα την έλεγαν και με το γενικό όνομα αρνοκούδουνο.

1.5. Πρατοστέφανο ή πρατοζυγός ή προβατάλουρα

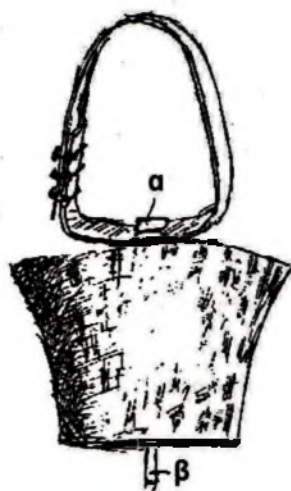
Γενικά τα στεφάνια ήταν ξύλινες κουλούρες φτιαγμένες από κατάλληλο ξύλο και χρησιμοποιούνταν για το κρέμασμα των κουδουνιών στο λαιμό των ζώων. Για να φτιάξουν ένα στεφάνι έπαιρναν ένα χλωρό κλωνάρι, το πελεκούσαν και γινόταν σαν χοντροφτιαγμένος χάρακας. Ακολούθως το λύγιζαν και το έκαναν στεφάνι. Στο κάτω μέρος άνοιγαν μια ορθογώνια τρύπα, για να πε-

ράσει μέσα η κρεμάλα του κουδουνιού.

Η πρόσδεση του κουδουνιού στο στεφάνι γινόταν με το **βαστάκι**. Ένα γυριστό λαμάκι, το **σιδεροβάστακο**, που παρεμβλλόταν μεταξύ κρεμάλας του κουδουνιού και κουλούρας, συνέδεε σταθερά και ελεύθερα το κουδούνι με την κουλούρα. Ανάμεσα στην κρεμάλα του κουδουνιού και στο σιδεροβάστακο έμπαινε ένα **πέτοινο βαστάκι**, έτσι ώστε να μην τροχάει η κρεμάλα με το σιδεροβάστακο.

Οι άκρες της κουλούρας προσδένονταν με δυο τρόπους. Έτσι είχαμε:

- α. **δετό πρατοστέφανο**. Όταν οι άκρες της κουλούρας δένονταν με σχοινί.
- β. **κλειδωτό πρατοστέφανο**. Όταν η κουλούρα έκλεινε κι ασφάλιζε με ξύλινα κλειδιά ενσωματωμένα πάνω της.

Σχ. 67 - Δετό
πρατοστέφανο
με κουδούνι
α) βαστάκι, β) γλωσσίδι.

2. Κυπροκούδουνα γιδιών

Τα γίδια δεν είναι σαν τα πρόβατα, τα ευλογημένα από το Χριστό και τα πειθαρχημένα στο γκεσέμι. Είναι όργανα του διαβόλου κι αντάρτες αναρχικοί στην εξουσία του τσοπάνη! Ανάλογο με τον “χαρακτήρα” της γιδοκοπής είναι και το άκουσμα της αρματωσιάς της.

2.1. Τσοκάνια ή τροκάρια ή τροκάνια (από το σλαβ. tsukan)

Οι ίδιοι μαστόροι, που έφτιαχναν τα κουδούνια, έφτιαχναν και τα τσοκάνια. Χρησιμοποιούσαν το ίδιο μέταλλο, διέφεραν όμως ως προς το σχήμα, γι αυτό είχαν διαφορετικό άκουσμα. Χοντρικά όλα τα τσοκάνια διακρίνονταν σε τρεις ομάδες: τα μικρά τσοκάνια (τσοκανάκια για σκύλους), τα γελαδοτσόκανα και τελευταία τα τσοκάνια των γιδιών (τραγιών και κατοικιών) τα οποία λέγονταν:

- α. **τραγοτσόκανο**. Κρεμιόταν στα τραγιά και τα γκεσέμια και ήταν μεγάλου μεγέθους.
- β. **γιδοτσόκανο**. Το φορούσαν στις κατοίκες και ήταν μεσαίου μεγέθους.

2.2. Κύπρια ή κυπριά (αλβ. *kipre*)

Τα κύπρια ήταν τα βασικότερα και μελωδικότερα όργανα στην “ορχήστρα” μιας γιδοκοπής! Εκτός από τα γίδια, τα κρεμούσαν και στα μουλάρια. Τα προμήθευαν στην αγορά οι κατασκευαστές ορειχάλκινων εκκλησιαστικών ειδών. Διακρίνονταν σε τρεις κατηγορίες: τα κυπρέλια για τις κατσίκες, οι μεσόκυπροι για τα μουλάρια και οι καμπανόκυπροι για τα γκεσέμια.

α. κυπρέλι ή λαγγόκυπρο. Κρεμιόταν με δερμάτινη χανάκα (λουρί) από το λαιμό της κατσίκας.

β. καμπανόκυπρος ή γκεσεμόκυπρος. Είναι ο μεγαλύτερος κύπρος. Μεταξύ κυπρελιού και γκεσεμόκυπρου παρεμβάλλεται ο μουλαρόκυπρος. Ο γκεσεμόκυπρος είναι διπλός, δηλαδή περικλείει έναν μικρότερο κύπρο στον οποίον υπάρχει το γλωσσίδι, γι αυτό το... καλλιτεχνικό του όνομα είναι **τρίφωνο**. Όπως δηλώνει και το όνομά του (γκεσεμόκυπρος) κρεμιέται στα γκεσέμια και αποτελεί την... γκρανγκάσα της ποιμενικής ορχήστρας.

Σχ. 68 – Καμπανόκυπρος (τρίφωνος) με μονοκλείδωτο γιδοστέφανο.

2.3. Γιδοστέφανα ή γιδόκλουρες

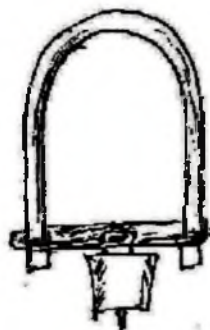
Το κρέμασμα των κυπροκούδουνων στον λαιμό των γιδιών γινόταν με διαφορετικά στεφάνια από αυτά των προβάτων. Διακρίνονταν σε:

α. μονοκλείδωτο γιδοστέφανο. Με ένα κλειδί.

β. διπλοκλείδωτο γιδοστέφανο. Με δυο κλειδιά, για μεγαλύτερη ασφάλεια.

γ. αναποδοστέφανο. Ήταν γιδοστέφανο που κλείδωνε ανάποδα.

δ. γιδόξευλα. Ήταν σαν τη ξέβλα του ζυγού. Στις δυο άκρες είχε εγκοπές, που εφαρμόζοταν μια πέτσινη λουρίδα από την οποία κρεμόταν το κουδούνι.

Σχ. 69 – Γιδόξευλα.

3. Βροντάρια (κουδούνια) λοιπών ζώων

Το κάθε ζώο είχε το δικό του βροντάρι. Έτσι οι τσοπάνηδες ξεχώριζαν τα ζώα χωρίς να τα βλέπουν και αυτά τα ίδια είχαν την... προσωπική τους ταυτότητα.

α. γελαδοτσόκανο. Διέφερε ελάχιστα από το γιδοτσόκανο (ήταν λίγο μακρουλότερο). Το κρεμούσαν στον λαιμό των γελαδιών με ειδική αλυσίδα. Σε μερικά μέρη το έλεγαν *παστέλα*.

β. μουλαρόκνυρος. Ανήκει στην μεσαία κατηγορία των κύπρων και κρεμόταν με αλυσίδα στο λαιμό του μουλαριού.

γ. γουργουρέλι. Από πλευράς υλικού κατασκευής ανήκει στην κατηγορία των κύπρων και είναι το κατ' εξοχήν "βροντάρι" του σκύλου.

δ. τσοκανάκι. Είναι το μικρότερο είδος τσοκανιού και το κρεμούνε στους σκύλους, σε ειδικές περιπτώσεις.

ε. γουρουνοτσόκανο. Το φορούσαν στα γουρύνια όταν αυτά ήταν ελεύθερας βοσκής. Γενικά όμως ίσχυε η παροιμία-ερώτημα "Μπαίν' στου γ'ρουν'κ'δούν'";" και ο χαρακτηρισμός "γουρουνοτσόκανο" ήταν προσβλητικός.

Σχ. 70 -
Γελαδοτσόκανο.

4. Εργαλεία τιθάσευσης ζώων

Ο άνθρωπος εξημέρωσε τα ζώα δηλαδή υπέταξε την ελεύθερη "ψυχή" τους και τα υποδούλωσε στην υπηρεσία του. Όμως αυτό δεν αρκούσε. Χρησιμοποίησε, επί πλέον, διάφορα μέσα για να τα υποτάξει ακόμα περισσότερο και να τα κατευθύνει όπως ήθελε.

4.1. Τιθάσευση φορτιάρικων

Την... εφηβεία τους τα φορτιάρικα την περνούσαν χαρούμενη. Ξεκαπίστρωτα και ξεσαμάρωτα, στην αρχή ακολουθούσαν τη μάνα τους κι αργότερα περιτριγύριζαν το μπουλούκι. Όταν μεγάλωναν και έφτανε η ώρα να... ξανοιχτούνε στη ζωή, τότε ερχόταν η ισόβια σκλαβιά. Τα καπίστρωναν και τα σαμάρωναν!

α. καπιστράνα. Η καπιστράνα μπορεί να σκλάβωνε το φορτιάρι-κο στις ορέξεις του αφεντικού, όμως οι *χάντρες* και το *ασβοτόμαρο* για την βασκανία, το... ομόρφαιναν κιόλας. Για τα ζόρικα γαϊδουρομούλαρα το *περιστόμιο* της καπιστράνας δηλ. αυτό που κάλυπτε τη μύτη, στο μεν *επίρινο* μπροστινό τμήμα του ήταν σιδερένιο, στον δε *γενειαστήρα* (πίσω τμήμα) έσφιγγε με αλυσίδα.

β. καπίστρι (λατιν. capistrum και αρχ. ηνίο). Ήταν η καναβιά που συνέχιζε από την αλυσίδα της καπιστράνας.

γ. φίμωτρο. Είναι ο βυζ. φιμός. Φοριόταν στο γάιδαρο όταν κουβαλούσε τριφύλλι ή άλλα edώδιμα γι αυτόν προϊόντα, καθώς επίσης κι όταν αυτός είχε την κακιά συνήθεια να δαγκώνει.

δ. χαλινάρι. Είναι το γκέμι (από το τουρ. gem). Ο Ευρυτάν ημίονος (γιατί άλογα, ως γνωστόν, έθρεφαν μόνον οι κάμποι) δεν χρειαζόταν χαλινάρι. Η κακοζωία (πολλή πείνα και σκληρή δουλειά) τιθάσευαν τις όποιες επιθυμίες του για... ηρωικές εξεγέρσεις ενάντια στα σκληρά αφεντικά.

Ο Ευρυτάν γάιδαρος (σε αντίθεση με το υβριδικό μουλάρι), κουρασμένος ή ξεκούραστος, νηστικός ή χορτάτος, ήταν ανεβασταγος κι επικίνδυνος στις ερωτικές προκλήσεις(!) όμως τιθασευόταν σχετικά εύκολα χωρίς την χρήση χαλινარიού. Σε τούτον τον χειμαρρώδη και πληθωρικό εραστή, το αφεντικό –για δικούς του λόγους– επέβαλλε ισόβιο εγκράτεια και παρθενία, γι αυτό και τα σπαραξικάρδια Μαγιάτικα γκαρίσματά του στα λιβάδια!

Τα χαλινάρια ήταν *μονοκόμματα*, *σπαστά* ή και άλλων μορφών.

ε. χαβιά. Ήταν ένα πρόχειρο χαλινάρι, έδεναν θηλιά το καπίστρι μέσα στο στόμα του μουλαριού.

στ. χαβασιά ή τσιάτα (τουρκ. yavasa). Την χρησιμοποιούσαν για να πειθαρχήσουν τα φορτιάρικα, όταν αυτά δεν κάθονταν ή συ-

Σχ. 71 – Φίμωτρο.

χα στο πετάλωμα. Ήταν δυο ξύλα σαν τον τσόκανο (σχ. 85), μέσα στα οποία, αντί για τα λιμπά, έσφιγγαν το πάνω χείλος του δυστροπούντος ζώου.

4.2. Πειθάρχηση λιανωμάτων

Τα λιανώματα (γιδοπρόβατα κι αρνοκάτσικα) δεν είχαν την δυναμική των γαϊδουρομούλαρων, όμως στην προσπάθειά τους να φάνε το καλύτερο, που υπήρχε γύρω τους, έκαναν κι αυτά τις... αταξίες τους.

- α. λυτάρι. Ήταν ένα κομμάτι καναβιά, που στην μια άκρη του, για να μην ξεστρίβεται, έφερε έναν μηχανισμό με δυο κρικέλες, τον λεγόμενο *στρίφιγκα*. Με αυτό έδεναν κυρίως τις κατοΐκες.
- β. καπ'τσάλι ή σαλιβάρι. Όταν τα μικρά των ζώων μεγαλώνουν αρκετά και μπορούν να αυτοσυντηρηθούν, οι μανάδες τους από μόνες τους, τα διώχνουν και τ' αποκόβουν. Στις κατοΐκες και στις προβατίνες όμως περιωσεύει το γάλα κι έτσι αυτές αποκόβουν τα μικρά τους καθυστερημένα. Επειδή το περίσσειμα αυτό το ήθελε ο τσοπάνος για τον εαυτό του, φρόντιζε ο ίδιος ν' αποκόβει τα αρνοκάτσικα. Ένας τρόπος ήταν να φοράει στο στόμα των μικρών το καπ'τσάλι με το οποίο, αυτά μπορούσαν να ψευτοβοσκήσουν, δεν μπορούσαν όμως να βυζάξουν, γιατί οι μύτες του καπ'τσαλιού κάρφωναν τα μαστάρια των μανάδων τους.

Σχ. 72 - Στρίφιγκα.

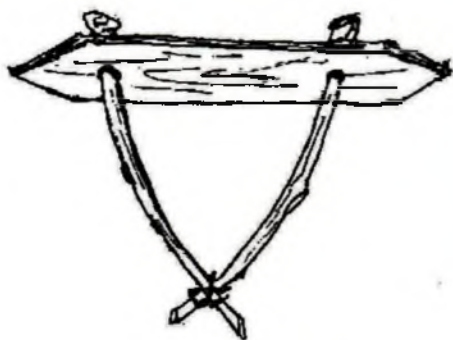
Σχ. 73 - Καπ'τσάλι.

4.3. Έλεγχος λοιπών ζώων

Σε όλα τα ζώα ο άνθρωπος χρησιμοποιούσε διάφορα μέσα για να τα ελέγχει. Άλλα τα είχε μόνιμα κλεισμένα μέσα όπως π.χ. τα κουνέλια, άλλα τα είχε υπό καθεστώς ελεγχόμενης ελευθερίας και άλλα τελείως ελεύθερα, όπως τις γάτες.

- α. γουρουνοζυγός ή γουρουνόζεβλα. Παλιά ζώα και άνθρωποι, σε

αντίθεση με σήμερα, περπατούσαν πολύ. Ελευθέρας βοσκής ήταν μέχρι και τα γουρούνια. Όμως με το ρύγχος τους (σούρλα) άνοιγαν τρύπες στους φράχτες κι έτσι βοσκούσαν λεύτερα σε κήπους και χωράφια. Ο νόμος των Βυζαντινών, γι αυτή την περίπτωση, έδινε το δικαίωμα στον ιδιοκτήτη να *“τοξεύει αυτό ανεγκλήτως”*. Κάπως έτσι ψόφαγαν και τα σκυλιά στ’ αμπέλια *“εν καιρώ των καρπών”*!

Σχ. 74 - Γουρουνόξεβλα.

Με τον γουρουνόζυγό περασμένο στο σβέροκο τους τα γουρούνια μπορούσαν μεν να τρυπήσουν με τη σούρλα τους το φράχτη, δεν μπορούσαν όμως να τρυπώσουν στον κήπο. Έτσι σώζονταν από το... *“τοξεύειν”* των ιδιοκτητών, ησύχαζε το αφεντικό τους και γλίτωναν από τις καταστροφές οι κήποι των συγχωριανών.

- β. βοϊδοτριχιά.** Ήταν μόνιμα δεμένη στα κέρατα της αγελάδας και πλεγμένη σ’ αυτά όταν βρισκόταν σε πορεία.
- γ. χανάκα και άλυσος σκύλου.** Χανάκα είναι ο λαιμοδέτης της αλυσίδας του σκύλου. Είναι κι αυτή βουκολικό σύμβολο της σκλαβιάς και της υποταγής.

“Λευτεριά της χανάκας και του ξύλου”

χαρακτηρίζει και σαρκάζει ο Κ. Βάρναλης την μετεμφυλιοπολεμική ελευθερία μας.

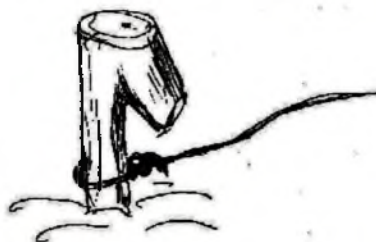
5. Ελεγχόμενη βόσκηση

Η εξοικονόμηση των τροφίμων ήταν το άλφα και το ωμέγα για την επιβίωση όλων των ζωντανών του νοικοκυριού (ανθρώπων και ζώων). Η βρώσιμη χλωρίδα του τόπου –αν και σχετικά επαρκής στα βουνά– ήθελε, λόγω της υπερβολικής *“ζήτησης”*, αυστηρό σύστημα διαχείρισης.

Στα χορτολείβαδα και σε τόπους χλοερούς εντός καλλιεργημένων περιοχών (παραβόλες), τα ζώα βοσκούσαν δεμένα ή ελεγχό-

μενα με: τις τριχιές τους, το λυτάρι, τη βοϊδοτριχιά, το καπίστρι ή την σαμαροτριχιά, ανάλογα με το ζώο. Το, υπό έλεγχο, ζώο δενόταν από κάποιο φυσικό σταθερό όπως: δέντρο, θάμνο ή βράχο ή από κάποιο τεχνητό όπως:

α. παλούκι. Ήταν ένα σουβλερεμένο κοντόξυλο με τσαρπάλα (διχάλα) για κεφάλι, το οποίο έμπτηγαν σε γαιώδες έδαφος χτυπώντας το με μια πέτρα. Σιδερένια παλούκια δεν υπήρχαν.

Σχ. 75 - Παλούκι.

- β. βουρλοθηλιά.** Κομποθιάζοντας δυο χεριές βούρλα από μια βουρλιά -όπου αυτή υπήρχε- ήταν έτοιμο ένα σημείο πρόσδεσης.
- γ. πεδούκλι.** Πεδούκλι έλεγαν ένα κομμάτι τριχιάς, με το οποίο έδεναν κοντά-κοντά τα μπροστινά πόδια του φορτιάρικου και το άφηναν να βοσκήσει, υπό καθεστώς περιορισμένης ελευθερίας.
- δ. λιθάρι.** Ένας άλλος τρόπος ημιελεγχόμενης βόσκησης ήταν το δέσιμο των ζώων -κυρίως φορτιάρικων- από μια κινητή αλλά σχετικά μεγάλη πέτρα. Το πεδούκλι και το λιθάρι χρησιμοποιούνταν, ως επί το πλείστον, για βόσκηση στα εκτεταμένα λιβάδια της νομαδικής κτηνοτροφίας.

6. Ποιμενικά ραβδιά

Εκτός από τα εργαλεία τιθάσευσης, που ο άνθρωπος "φορούσε" στα ζώα του ήταν και ο ίδιος εξοπλισμένος. Κρατούσε στα χέρια του την κορύνη. Έτσι έλεγαν οι αρχαίοι το ρόπαλο και κατ' επέκταση όλα τα ποιμενικά ραβδιά (γκλίτσα, στραβολέγκα κ.λπ.). Κορύνη έφεραν ο Πάνας, οι Σάτυροι, οι βουκόλοι και οι τσοπάνηδες.

α. γκλίτσα (βουλγ. klits= ποιμενικό ραβδί). Η γκλίτσα ήταν για το τσοπάνο όπλο αμυντικό κι επιθετικό. Μ' αυτήν αμυνόταν από τους όποιους κινδύνους και μ' αυτήν επιτίθετο στους εχθρούς του.

"Θα μου μετρήσεις την γκλίτσα!" έλεγε για προειδοποίηση.

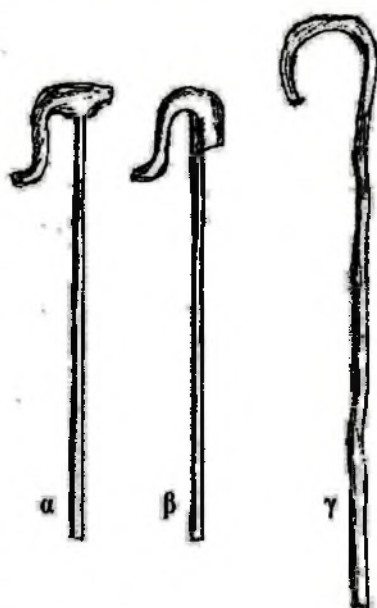
Ήταν εργαλείο εξουσίας στα πρόβατά του. Μ' αυτήν έπιανε, από το πόδι, όποιο πρόβατο ήθελε και μ' αυτήν πειθαρχούσε και κατηύθυνε το ποίμνιο. Ήταν η βακτηρία του στις κακοτράχαλες

πορείες και το στήριγμά του, όταν όρθιος αγνάντευε τα βουνά και τα λαγκάδια. Ανάλογα με τα γούστα του τσοπάνη υπήρχαν πολλών μορφών γκλίτσες, όπως κανονικές ή αρσενικές, σιούτες ή θηλυκές, κεντητές κ.λπ.

Μια ειδική, γκλίτσα ήταν αυτή που είχε κοκάλινη λαβή από τραγίσιο ή κριαρίσιο κέρατο.

β. γιδάγκλιτσα ή ράβδα ή στραβολέγκα. Ο γιδάρης, με την γυριστή σαν μαγκούρα και μακριά στραβολέγκα του, έπιανε από το λαιμό το γίδι που ήθελε.

γ. ματσούκι (ιταλ. mazuko). Η κλασσική γκλίτσα και η γιδάγκλιτσα ήταν επαγγελματικά εργαλεία των ασχολουμένων με την κοπαδιάρικη κτηνοτροφία δηλ. των βλάχων. Οι γεωργοί όμως, που ταυτόχρονα ασχολούνταν με την οικιακή κτηνοτροφία, για το κουμαντάρισμα των ζώων τους δεν μπορούσαν πάντα να κουβαλούν πάνω τους την επαγγελματική γκλίτσα. Έτσι εκ των ενόντων και πρόχειρα, χρησιμοποιούσαν: ένα κοινό ματσούκι ή μια λούρα ή την καναβιά των ίδιων των ζώων ή οι γυναίκες το αδράχτι τους για σούβλισμα και οι άντρες την αρβύλα τους για κλωτσιά!

Σχ. 76 – Ποιμενικά ραβδιά.

α) γκλίτσα αρσενική β) γκλίτσα σιούτα γ) γιδάγκλιτσα.

7. Κόμποι

Οι κόμποι που χρησιμοποιούσε ο γεωργός-κτηνοτρόφος για τα διάφορα δεσίματα δεν ήταν πάρα πολλοί και δεν απαιτούσαν το περίτεχνο δέσιμο και την ασφάλεια των ναυτικών λ.χ. κόμπων.

7.1. Κόμποι για δεσίματα επί του ζώου

Τα συνηθισμένα σημεία, που δενόταν η τριχιά επί του ζώου

ήταν τα πόδια, ο λαιμός και πιο καλά τα κέρατα. Οι κόμπτοι δεν θα έπρεπε να σφίγγουν με το τράβηγμα της τριχιάς. Τέτοιοι κόμπτοι ήταν:

α. κομποθιά. Είναι ο απλούστερος κόμπτος, όχι όμως ιδιαίτερα ασφαλής ο οποίος διακρίνεται σε:

i. απλή κομποθιά. Ήταν για απλά και φευγαλέα δεσίματα.

ii. διπλή κομποθιά. Για σταθερότερα δεσίματα.

iii. σταυρωτή κομποθιά. Για ακόμα πιο σταθερά δεσίματα.

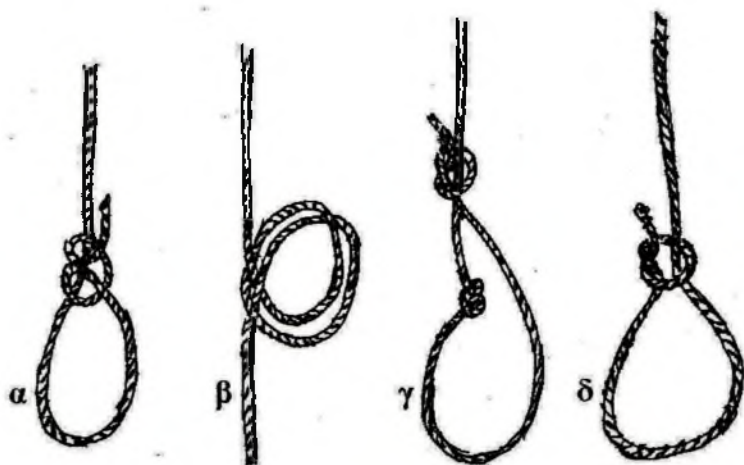
β. αλογόκομπτος ή γαϊδουρόκομπτος απλός. Είναι ο ασφαλέστερος κόμπτος, για το ζώο και το... αφεντικό.

γ. αλογόκομπτος ενισχυμένος. Γίνεται ενισχυμένος αν συνεχιστεί το δέσιμο με κομποθιά. Έτσι γινόταν πράξη το: "Κάλλιο γαϊδουρόδενο παρά γαϊδουρογύρευε!". Ένα καλό δέσιμο του φορτιάρικου το έλεγαν κιουστέκ'. Στα τουρκ. köstek είναι το πεδούκλι.

7.2. Κόμπτοι για δεσίματα στο παλούκι

Ο κόμπτος στο παλούκι έπρεπε, σε αντίθεση με τους παραπάνω κόμπτους, να σφίγγει με το τράβηγμα της τριχιάς.

α. θηλιά. Είναι το αντίθετο του αλογόκομπτου. Είναι αυτός ο κόμπτος που χρησιμοποιούν όσοι... προτιμούν την αυτοκτονία με κρέμασμα.

Σχ. 77 - Κόμπτοι.

α) κομποθιά β) σαμαροθηλιά γ) αλογόκομπτος δ) θηλιά.

- β. **σαμαροθηλιά.** Ήταν σαν τη θηλιά που προσδένεται η σαμαροτριχιά στο μπροστάρι του σαμαριού.
- γ. **μικτός κόμπος.** Είναι απλός κόμπος ή θηλιά και στη συνέχεια, για περισσότερη ασφάλεια, σαμαροθηλιά.

7.3. Ειδικοί κόμπτοι

- Εκτός από το δέσιμο των ζώων τους για βόσκηση, οι γεωργοκτηνοτρόφοι έκαναν και άλλους τύπους δεσιμάτων κατά την άσκηση των καθηκόντων τους!
- α. **κόμπτος δεσίματος αγελάδων στο παχνί.** Σ' αυτή την περίπτωση χρησιμοποιούσαν αναγκαστικά ένα διπλό ή τριπλό κόμπτο με διπλή την καναβιά. Για να μην τον λύνουν οι γελάδες με τα κέρατά τους, περνούσαν όλη την καναβιά μέσα στον θύλακα, που σχημάτιζε στην άκρη του κόμπτου η διπλή καναβιά.
- β. **κόμπτος δεματικών με σάλωμα.** Γινόταν έπειτα από ένα καλό μούσκεμα του σαλώματος.
- γ. **κόμπτος δεματιών.** Προηγείτο μούσκεμα των δεματικών.
- δ. **κόμπτος αγκιστριού.** Αφορούσε τα κυνηγετικά... δρώμενα.

8. Εκτροφή ζώων

Ο άνθρωπος μπορεί να εξημέρωσε-υποδούλωσε κάποια ζώα, όμως τα περιποιόταν κι αυτά καλοπερνούσαν. Δεν ήταν "δυστυχημένα" όπως τα ζώα της σημερινής κτηνοτροφίας. Ζούσαν ευχάριστα τη ζωή τους... όση τους κανόνιζε ο τσοπάνος. Τα είχε και βοσκούσαν λεύτερα κι όταν αυτό δεν αρκούσε ή δεν γινόταν, τα πάχνιαζε και τα τάζε ιδιαίτερα. Για τα φυτοφάγα είχε τα παχνιά και τις ταϊστρος και για τα παμφάγα τα διάφορα κουρήτια, πέτρινα ή ξύλινα.

8.1. Εκτροφή φυτοφάγων ζώων

Το πρόβλημα στην εκτροφή των φυτοφάγων ζώων ήταν η αποφυγή της σπατάλης των ζωοτροφών.

- α. **παχνί "χοντρών" ζώων.** Χοντρά ζώα έλεγαν τις αγελάδες και τα γαϊδουρομούλαρα. Τα παχνιά τους τα έφτιαχναν με χοντροσάνιδες διάφορες και μόνιμα στερεωμένα σ' έναν από τους τοίχους του αχουριού. Για να μην ρίχνουν τα ζώα το χορτάρι

στο δάπεδο, συνήθως πάνω από το παχνί υπήρχε σχάρα, μέσα στην οποία έριχναν το χορτάρι και έτσι τα ζώα το έτρωγαν λίγο-λίγο.

β. παχνί λιανωμάτων.

Ήταν συνήθως μετακινούμενο και "διπλής όψεως" έτρωγαν δηλ. τα ζώα και από τις δυο μεριές. Το σανό, για λόγους ελαχιστοποίησης των απωλειών, το έβαζαν σε μια σχάρα σχήματος V.

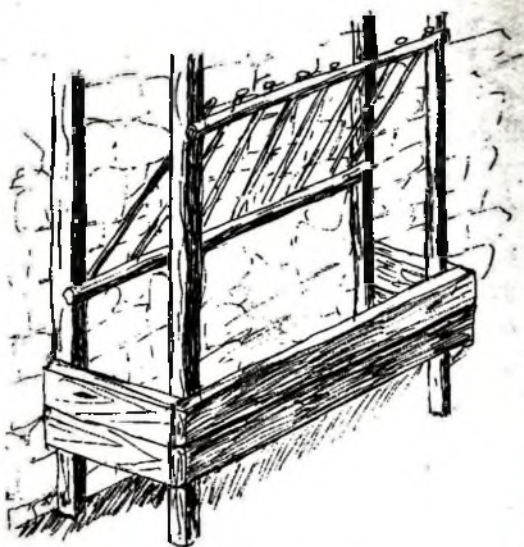
γ. κριθαροτρουβάς ή ταϊσάρι ή ταϊστήρι.

Ήταν σάκος, γεμάτος κριθάρι, που τον κρεμούσαν στο κεφάλι του φορτιάρικου. Έτσι αυτό δούλευε (περπάταγε) κι έτρωγε ταυτόχρονα. Το ίδιο έκανε και το αφεντικό του, όταν τον έπνιγαν οι δουλειές. Έπαιρνε το ψωμοτύρι στα χέρια και το μασούσε καθ' οδόν για το χωράφι.

δ. ταϊστρα. Ήταν σανιδένια ή κοιλωμένους κορμός δέντρου, σαν τα κανώ των Ινδιάνων, μέσα στην οποία τάιζαν ομαδικά τα λιανώματα καρπό.

ε. βυζολόι. Ήταν μια κοινή γυάλινη μποτλία με ρώγα (θήλαστρο) στη θέση του πώματος, με το οποίο βύζαιναν τα μικρά αρνοκάτσικα.

στ. αλαταριά ή αλατίστρες. Ήταν πέτρινες πλάκες διάσπαρτες σε μια λάκα όπου, από καιρού εις καιρόν, έριχναν πάνω οι τσαπάνηδες αλάτι και τα πρόβατα το έγλυφαν μετά μανίας. Σε κάποιες

Σχ. 78 - Παχνί χοντρών ζώων.

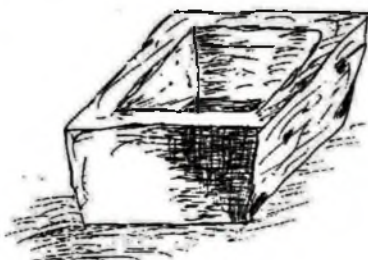
Σχ. 79 - Κριθαροτρουβάς.

μελίσστες υπήρχε ορυκτό αλάτι. Ήταν φυσικές αλατίστρες. Εκεί έτρεχαν οι κατοίκες και έγλυφαν επί ώρες το χώμα.

8.2. Εκτροφή παμφάγων

Τα παμφάγα, εκτός από την φυτική ή ζωική τροφή, τα τάζαν επί πλέον με υγρά υπολείμματα της γαλακτοκομίας (τυρόγαλα κ.λπ.) και διάφορους χυλούς. Οι υποδοχείς αυτών των τροφών ήταν τα κουρήτια.

α. **γουρουνοκουρήτος** ή απλώς **κουρήτος** (από το σλαβ. koryto=σκάφη). Ήταν το ατομικό, πέτρινο κατά κανόνα, ...πιάτο του σιτευτού μοναχοφάη χοίρου. Στην βουκολική αλληγορία είναι σύμβολο της εξουσίας, όταν αυτή ασκείται αντιδημοκρατικά και ιδιοτελώς από τους κάθε φορά διαχειριστές της!

Σχ. 80 - Γουρουνοκουρήτος.

β. **σκυλόκορτο** ή **λιτσαίρι**. Σε αντίθεση με τον γουρουνοκουρήτο που τον λυμαινόταν ένας, στον κουρήτο των σκύλων γινόταν χαμός με τον σκυλοκαβγά, για το ποιος θα φάει περισσότερο! Η βουκολική αλληγορία της λέξης λιτσαίρι παραπέμπει σε σπατάλες ρεμούλες και αναρχία. Τα κατά φύσιν σαρκοφάγα σκυλιά κοντά στον άνθρωπο εκφυλίστηκαν σε παμφάγα, δεν έτρωγαν μόνο... χόρτα βραστά. Πολλά υποπροϊόντα της γαλακτοκομίας κατέληγαν στο σκυλόκορτο.

γ. **κουρτσέλι** για **κουτάβια**. Έτρωγαν χώρια σ' έναν μικρό κουρήτο γιατί δεν τα έβγαζαν πέρα με τον σκυλοανταγωνισμό των μεγάλων!

8.3. Εκτροφή και εκμετάλλευση πτηνών (πτηνοτροφία)

Όταν μιλάμε για πτηνοτροφία στην Ευρυτανία εννοούμε ορνιθοτροφία. Όλα τα νοικοκυριά είχαν οπωσδήποτε το κοτέτσι τους. Στα παλιότερα σπίτια, ήταν ένα τρίγωνο πατάρι σε μια γωνιά του αχουριού.

Σε κάθε σπίτι-νοικοκυριό, που έκλεινε και κλείνει, οι κότες έφευγαν και φεύγουν τελευταίες, μαζί με τους νοικοκυραίους!

α. κουρήτος για τις κότες. Χρησιμοποιούνταν για να πίνουν οι κότες νερό και ήταν συνήθως πέτρινος.

β. φωλιά. Οι φωλιές που γεννούσαν οι κότες, όταν το κοτέτσι βρισκόταν μέσα στο αχούρι, ήταν οι παραθύρες και οι πολεμίστρες του υπογείου. Πάντοτε υπήρχε ένα αυγό μέσα στη φωλιά. Ήταν ο *φάλος*.

Σχ. 81 - Φωλιά κότας σε πολεμίστρα υπογείου.

8.4. Λοιπά εργαλεία εκτροφής ζώων

Όταν περίσσευαν μήλα, πατάτες, κολοκύθια και άλλα, τα λιάνιζαν μέσα σ' ένα παλιό ταψί και τα... σερβίριζαν μεμονωμένα στα διάφορα σταβλισμένα ζώα.

α. χερόμυλος. Χειρομύλη η αιγυπτιακή είναι το επίσημο όνομά του. Χερόμυλος ήταν ο πρώτος μύλος που χρησιμοποίησε ο άνθρωπος (εμφανίστηκε το 1600 π.Χ.), χερόμυλος ήταν κι ο μύλος των αρχαίων. Στην Ευρυτανία λόγω των πολλών νερόμυλων που λειτουργούσαν, δεν χρησιμοποιούνταν ευρέως. Τα λίγα νοικοκυριά που διέθεταν χερόμυλο, έσπαγαν (χοντροάλεθαν) μ' αυτόν τα δημητριακά, που προόριζαν για ζωοτροφή, όπως ρόβι και καλαμπόκι.

9. Προστασία, ασφάλεια και περιποίηση ζώων

Η φροντίδα του τσοπάνη δεν σταματούσε στο φαί των ζώων του. Ενδιαφερόταν και για την ασφάλειά τους από επιθέσεις άλλων άγριων ή ήμερων και... λογικών ζώων της πανίδας.

9.1. Προστασία τσοπανόσκυλων

Οι σκύλοι ήταν στην υπηρεσία ασφάλειας όλου του νοικοκυριού. Έχουν να λένε οι τσοπάνηδες για τις ηρωικές μάχες των τσοπανόσκυλων με τους λύκους. Το αδύνατο σημείο των πολεμιστών είναι ο λαιμός. Η ασπίδα τους είναι η λυκοχανάκα με τα σουβλερά καρφιά, που φέρουν στο λαιμό τους και η οποία ήταν και είναι δύο ειδών:

α. λυκοχανάκα σιδερένια. Ήταν έργο του γύφτου.

β. λυκοχανάκα δερμάτινη. Ήταν ιδιοκατασκευή του βλάχου ή έργο του τσαγκάρη.

9.2. Ασφάλεια και περιποίηση μουλαριών

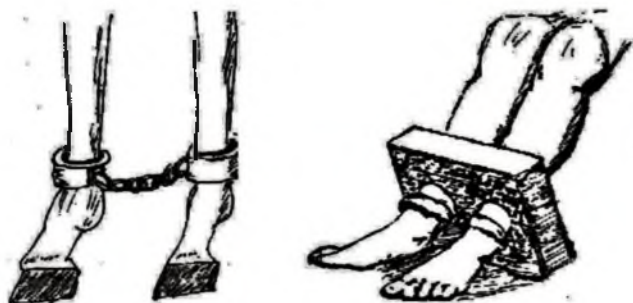
Τα μουλάρια και οι ορεσίβιοι διήγαν “βίους παράλληλους” και οι δυο ήταν σκληροτράχηλοι και πεισματάρηδες, μαχητές και ασηκητικοί!

Η σχέση τους ήταν σχέση αφέντη και δούλου. Έλεγαν πως το μουλάρι σαράντα φορές τη μέρα σκέφτεται να σε σκοτώσει, (μερικοί συμπλήρωναν και η γυναίκα!). Μάλλον το μουλάρι περισσότερο υποτάχτηκε και λιγότερο εξημερώθηκε από τον άνθρωπο.

Όμως ο δούλος-μουλάρι έβγαζε ασπροπρόσωπο τον αφέντη του κι αυτός με την σειρά του πρόσεχε και φρόντιζε τον άξιο υπηρέτη του και σύντροφο, στον αγώνα του πάνω στα κατσάβραχα, μέσ' στις βροχές και μέσα στα λιοπύρια!

α. μουλαροσίδερα. Λεγόταν και πεδούκλι. Ήταν αντικλεπτικό σύστημα των φορτιάρικων, τα οποία πάντα ήταν στο στόχαστρο των ζωοκλεφτών. Διπλοκλειδώνοντας τα σίδερα στα μπροστινά πόδια του ζώου, δυσκολευόταν τα μέγιστα ο αλογοσύρτης. Να τα ξεκλειδώσει ούτε λόγος. Σύμφωνα με τον μύθο ξεκλειδώνονταν μόνο αν το ζώο κυκλοφορούσε λεύτερο στα λιβάδια και δρασκελάγε το αγαποβότανο, έχοντας αναβάτη τον νεαρό κυνηγό της αγάπης!

Για την ανεύρεσή του αγαποβότανου το τραγούδι έστελνε τον κυνηγό μακριά στη Λειβαδιά, υποδεικνύοντας όμως ταυτόχρονα και άλλες πιο κοντινές... κρυψώνες του:

Σχ. 82 - Μουλαροσίδερα και πέδη δεσμώνη.

*“Της αγάπης το βοτάνι κάθε τόπος δεν το κάνει,
κάθε τόπος δεν το κάνει κάθε γης δεν το πετάει
μόν’ της Λειβαδιάς ο τόπος και της έμορφης ο κόρφος”*

β. ξύστρα. Με αυτήν περιποιούνταν και καθάριζαν το τρίχωμα των φορτιάριων. Κάτι τέτοιο για τα βουνίσια αλογομούλαρα ήταν είδος πολυτελείας!

10. Εκμετάλλευση ζώων

Η εκμετάλλευση των ζώων μπορούσε να είναι –από τα ίδια τα ζώα– *επιθυμητή* (κούρεμα, άρμεγμα κ.λπ.), *οδυνηρή* (τροκανίσμα) και *εγκληματική* (σφάξιμο).

10.1. Ο κούρος

Από τις αρχές Απριλίου οι βλάχοι τροχούσαν τα ψαλίδια τους. Το πρατοψάλιδο για τα πρόβατα και το τραγοψάλιδο για τα γίδια. Όταν ακόμα βρίσκονταν στα χειμαδιά, κωλόκριζαν τα γαλάρια, (κούρευαν δηλαδή την κοιλιά και την γενετήσια περιοχή τους) για να παίρνουν αέρα αλλά και να διευκολύνονται οι ίδιοι στο άρμεγμα. Ο κούρος ήταν ένα μέσο υγιεινής του δέρματος των αιγοπροβάτων.

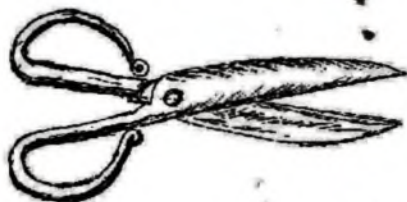
Ο κανονικός και γενικευμένος κούρος γινόταν στα βουνά στις αρχές Μαΐου. Τότε οι κουρευτάδες έπαιρναν θέση στην έξοδο της στρούγκας, έπιαναν ένα-ένα τα πρόβατα, τα ακινητοποιούσαν στο έδαφος και τα κούρευαν.

“Όποιος νόγαι κούρευε δεν κωλοκούριζε” έλεγαν για τον ματαιοπονούντα ή τον αιθεροβάμονα!

α. πρατοψάλιδο. Έπρεπε να έχει στενή λάμα ώστε να εισχωρεί στα πυκνά μαλλιά των προβάτων.

β. τραοψάλιδο. Ήταν φαρδύτερο και μεγαλύτερο από το πρατοψάλιδο.

γ. ψαλίδι «διπλή μάχαιρα». Το ψαλίδι μέχρι τον ΙΔ΄ αιώνα μ. Χ. αποτελούνταν από δυο βραχίονες ενωμένους στη μια άκρη τους με ένα έλασμα τύπου σούστας. Ονο-

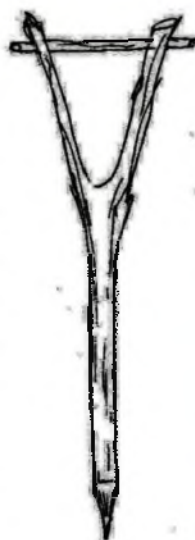

Σχ. 83 – Τραοψάλιδο.

μαζόταν περιφραστικά διπλή μάχαιρα.

δ. κουρεύτρα. Ο κούρος των γιδιών ήταν διαφορετικός από αυτόν των προβάτων. Δεν γινόταν επί... φυσικού εδάφους αλλά με το γίδι όρθιο και ακινητοποιημένο στην κουρεύτρα. Έμπηγαν δηλαδή μια φούρκα στο έδαφος και εκεί μέσα ακινητοποιούσαν το κεφάλι του γιδιού. Όταν απελευθερωνόταν το γίδι από την κουρεύτρα ήταν γεμάτο ψαλιδιές και γενικά σε άθλια αισθητική κατάσταση. Εκείνο που σεβόταν ο κουρευτής και δεν το έκοβε ήταν το γένη του τράγου!

“Κουρεμένο γίδι” παρομοιάζεται και ο άκομπος, που προκαλεί το γέλιο και τον εμπαιγμό. Από το κουρεμένο γίδι – κουρόγιδιο – κορόγιδιο προέρχεται κι αυτός που λέμε σήμερα κορόιδο, όπως γράφει ο Φ. Κουκουλές.

Σχ. 84 –
Κουρεύτρα

10.2. Ευνουχισμός-στείρωση ζώων

Στη φύση το αρσενικό ήταν (και είναι) αγαθό εν επαρκεία!

Στην κοινωνία το έλλειμμα του γυναικείου “αισθησιακού” δυναμικού, που επιδεινωνόταν με την... λαίμαργία των αφεντάδων και την πορνεία γενικά (ήταν κι αυτή φτιαγμένη στα μέτρα των αφεντάδων), εξισορροπούνταν με τον ευνουχισμό των δούλων και τις άλλες απώλειες του ενεργού αντρικού πληθυσμού (πόλεμοι, μοναστήρια κ.λπ.)

Στην άγρια φύση το πλεόνασμα των επιβητόρων πέφτει ηρωικά μαχόμενο στη μάχη της σεξουαλικής επιλογής.

Στην εξημερωμένη πανίδα τον ρόλο, του “εξισορροπιστή του ζητήματος”, αναλαμβάνει ο τσοπάνος με το σφάξιμο και την στείρωση των ζώων.

Οι λόγοι που γινόταν η στείρωση ήταν: α) Στα τρωγόμενα ζώα, όπως στα κριάρια και στα τραγιά, για να παχαίνουν και να μην βρωμίζει το κρέας τους. Μέχρι και τα κοκόρια μονόχαγαν, είναι τα γνωστά καπόνια. β) Στα υπόλοιπα, όπως λ.χ. στο γάιδαρο, για να πειθαρχούν και να υποτάσσονται στις ανάγκες του αφεντικού. Για παράδειγμα, ένας βαρβάτος γάιδαρος είναι μεν κατά πολύ

αξιότερος από έναν τσοκανισμένον αλλά πολύ πιο επικίνδυνος. Ένας βαρβατόσκυλος στον καιρό των ερώτων, από φύλακας του κοπαδιού μετατρέπεται σε κυνηγό θηλυκών, κάνοντας ερωτικές πειρατείες και μακροήμερα ταξίδια! Ένα βαρβάτο κριάρι ή τραγί εκτός από το ότι δεν τρώγεται με τίποτα, είναι επιπλέον και ακατάλληλο για οδηγός του ποιμνίου (γκεσέμι). Τον καιρό των μεγάλων του ερωτικών μαχών ούτε κουδούνι δεν μπορούν να του φορέσουν.

Οι μέθοδοι στείρωσης ήταν:

α. τσοκάνισμα. Γενικά, σαν έννοια, αναφέρονταν σε περιπτώσεις στείρωσης με μηχανικό τρόπο (υπήρχε και ο χειρουργικός τρόπος, το μουνόχημα). Ειδικά, σαν όρος, χρησιμοποιούνταν σε περιπτώσεις στείρωσης με τον τσόκανο.

ι. τσόκανος (από το βλαχ. *tsioku* = σφυρί). Για να τσοκανίσουν τον άνοιγαν σαν ψαλίδι, έβαζαν ανάμεσα το λουρί (το νεύρο των όρχεων) απ' όπου κρέμονταν τα λιμπά του ζώου και έδεναν την άλλη άκρη του. Βαρώντας μ' ένα ξυλόσφυρο το λιανό ξύλο του τσόκανου, κοβόταν το νεύρο κι έτσι νεκρώνονταν τα λιμπά.

Σχ. 85 - Τσόκανος.

ii. ξυλόσφυρο. Η δουλειά μπορούσε να γίνει μ' ένα οποιοδήποτε κρουστικό εργαλείο. Για την τάξη όμως είχαν πολλές φορές το ειδικό ξυλόσφυρο.

β. θηλιά. Ήταν δυο ξύλα ενωμένα με ένα σχοινί ενός μέτρου. Στο μέσον το σχοινί σχημάτιζε μία θηλιά. Εκεί μέσα περνούσαν τους όρχεις όπου, πατώντας το ένα ξύλο και τραβώντας το άλλο, έσφιγγαν με την θηλιά το λουρί όρχεων, μέχρι αυτό να νεκρωθεί.

γ. κοπάνισμα. Με τρόπο ανάλογο του τσοκανίσματος, έσπρωχναν τα λιμπά στο κάτω άκρο της "σακούλας" τους μέχρι αυτή

Σχ. 86 - Θηλιά.

να τοιτώσει. Στη συνέχεια τα στούμπαγαν πάνω σ' ένα ξύλο ή μια πέτρα ώσπου να λιώσουν! Ήταν ο πιο βάρβαρος τρόπος. Έτσι στείρωναν τα σκυλιά, -αν δεν υπήρχε χειρουργός μουννοχάρης- αφού όμως πρώτα εξασφάλιζαν την σωματική τους ακεραιότητα, ακινητοποιώντας το ζώο.

- δ. **μουνόχημα**. Ετυμολογικά μάλλον είναι παραφθορά της λέξης ευνουχισμός. Πρακτικά είναι η αφαίρεση των όρχεων με χειρουργικό τρόπο. Η επέμβαση άρχιζε με προσευχή του μουννοχάρη. Μετά ξύριζε την περιοχή και έκανε την τομή με ξυράφι ή φαλτσέτα και αφαιρούσε τα επίμαχα όργανα. Στη συνέχεια απολύμανε την πληγή με διάλυμα γαλαζόπετρας ή με οινόπνευμα ή στην ανάγκη με ξύδι και την έραβε με τσαγκαροβέλονο και κουβαρίστρα. Με μουνόχημα στείρωνονταν: τα γουρούνια (στα αρσενικά αφαιρούσαν τους όρχεις και στα θηλυκά την μήτρα) και κατά περίπτωση τα σκυλιά.
- ε. **στρίψιμο**. Εργαλείο για το στρίψιμο ήταν τα γερά χέρια του κτηνοτρόφου. Έπιανε με τη φούχτα του τους όρχεις του ζώου και τους έστριβε μέχρι να κοπεί το νεύρο τους.

10.3. Εργαλεία χασάπη

Παλιά το είδος των επαγγελματιών χασάπηδων και κρεοπωλών δεν υπήρχε στα ευρυτανικά βουνά. Συνήθως οι κτηνοτρόφοι μόνοι τους έσφαζαν τα ζωντανά, που οι ίδιοι εξέτρεφαν και μόνοι τους διέθεταν το κρέας.

- α. **χασαπομάχαιρο**. Ήταν το ακριβό και καλοτροχισμένο μαχαίρι του κτηνοτρόφου. Φρόντιζε ο ίδιος προσωπικά για την φύλαξή του και το χρησιμοποιούσε μόνο για σφάξιμο και για γδάρσιμο.
- β. **μασάτι** (τουρκ. masat) ή **μασάκι**. Με το μασάκι ακόνιζαν το χασαπομάχαιρο.
- γ. **χαντζάρι** (από το τουρκ. hancer). Το γουρούνι δεν το έσφαζαν με... χειρουργικά καρφώματα στην καρδιά ή με βόλι στο κεφάλι. Το ακινητοποιούσαν -το λιγότερο- δυο χεροδύναμοι άντρες και ένας τρίτος με το χαντζάρι έκοβε με το πάσο του το κεφάλι του χοίρου. Από τα ουρλιαχτά των σφαζόμενων γουρουνιών, η μέρα των Χριστουγέννων στα χωριά θύμιζε μάλλον νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου παρά μέρα κορυφαίας γιορτής!

“Είδε γουρνίσιο θάνατο!” έλεγαν για κάποιον που πέθανε βασιανιστικά.

δ. **γουρουνόξυλο**. Το χρησιμοποιούσαν αντί για τσιγκέλι στο κρέμασμα του σφαγιασθέντος χοίρου. Μπορούσε να είναι και ένα απλό ξύλο, το οποίο περνούσανε στα πίσω πόδια του γουρνιού και στη συνέχεια το κρεμούσαν από ένα πάτερο για να το ξεφασκιώσουνε και να το τεμαχίσουν.

ε. **τσιγκέλι** (τουρκ. cengel). Έμοιαζε με τα μουστάκια του τσέλιγκα!

στ. **φουσκωτήρα**. Η καλύτερη φουσκωτήρα (το όνομά της δεν αποδίδει πιστά την δουλειά που κάνει) ήταν το αδράχτι της νοικοκυράς, το οποίο από κανένα σπίτι δεν έλειπε. Με αυτό ο εκδορέας διάνοιγε την τρύπα στο πίσω πόδι του σφαγίου και το φούσκωνε μετά με το στόμα.

11. Η στάνη (σλαβ. stan, ρουμ. stana)

Στάνη ήταν όλο το “έχειν” του μετακινούμενου βλάχου (Σαρακατσάνου ή μη). Ήταν το μπουλούκι του, το στανοτόπι του και τα κατοικιά του –τα δικά του και των ζώων του.

11.1. Καλοκαιρινή στάνη

Στηνόταν –κατά κανόνα– στις ομάλιες των βουνών. Στα χαμηλάματα δεν μπορούσαν να τη στήσουν, γιατί εκεί τα βοσκοτόπια χρησιμοποιούνταν ως βοϊδολείβαδα.

Η καλοκαιρινή στάνη αποτελούνταν από:

α. **το κονάκι των τσοπάνηδων** (τουρκ. konak ήταν το σπίτι του τσιφλικά). Στην ουσία ήταν καταφύγιο και όχι κατοικία των τσοπάνηδων. Κατασκευάζοταν πρόχειρα με τα υλικά της περιοχής (ξηρολιθιά, ξύλα, κλωνάρια κ.λπ.) για

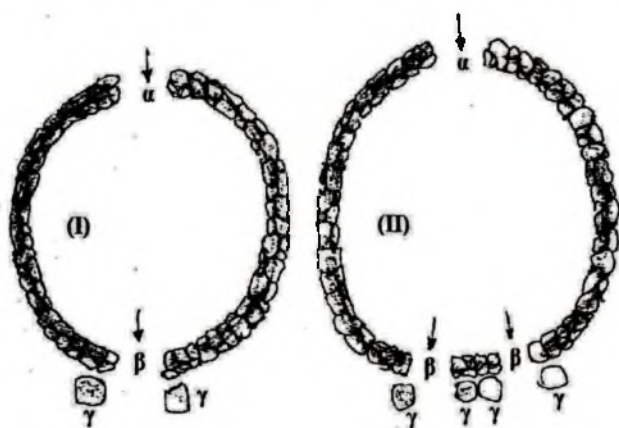
Σχ. 87 – Το κονάκι των τσοπάνηδων.

τις ανάγκες του τρέχοντος καλοκαιριού. Το άλλο καλοκαίρι έφτιαχναν καινούργιο. Εκεί στεγαζόταν όλη η οικοσκευή των τσοπαναράϊων.

Όταν κάποιος τσοπάνος αναγκαζόταν να κοιμηθεί μακριά από το κονάκι του έφτιαχνε ένα *γιατάκι* (τουρκ. yatak), που ήταν ένα στρώμα-λούφα από φτέρες ή λατσούδια.

- β. *τα κατοικιά των ζωντανών*. Αφορούσαν εγκαταστάσεις για την διαβίωση και την εκμετάλλευση των ζωντανών. Για το βράδυ, όταν ο τσοπάνος ήθελε να σταβλίσει το μπουλούκι του, είχε έναν χώρο απλώς περιφραγμένο, *το μαντρί*. Το μεσημέρι, με την πολλή ζέστα, το μπουλούκι στάλιζε (ξεκουραζόταν και αναχάραζε) στο *σταλό*, πού ήταν ο ίσκιος κάποιου μεγάλου και αιωνόβιου έλατου ή άλλου δέντρου που δέσποζε στην περιοχή. *Στάλια* έλεγαν αυτά τα δέντρα, πολλά από τα οποία ήταν μνημεία της φύσης. Επιβίωσαν επί αιώνες γιατί ήταν χρήσιμα. Σήμερα τα περισσότερα έγιναν καυσόξυλα, με τις ευλογίες της “επιχειρηματικής” δασοπονίας!

Η *στρούγκα* (βλαχ. struga) ήταν ένας περιφραγμένος χώρος σε ύψος κοντά στο μέτρο, με μια είσοδο (το *πισωστρούγκι*) και μια έξοδο (το *στρουγκόλιθο*), όπου από την μια έμπαιναν τα γιδοπρόβατα κι από την άλλη έφευγαν αρμεγμένα από έναν ή δύο αρμεχτάδες, που κάθονταν πάνω σε πέτρες, τα *στρουγκο-*

Σχ. 88 - Κάτοψη λιθαρόστρουγκων:

- I) Με ένα στρουγκόλιθο II). Με δύο στρουγκόλιθα
α. είσοδος (πισωστρούγκι) β. έξοδος (στρουγκόλιθο)
γ. καθίσματα αρμεχτάδων.

λίθια. Από αυτές τις πέτρες πήρε το όνομά της και η έξοδος της στρούγκας.

Η συνήθης περιφράξη ήταν με ξηρολιθιά (λιθαρόστρουγκα) για τα πρόβατα και με ξύλινο φράχτη για τα γίδια. Αν η στάνη στηνόταν σε δασωμένο μέρος σπάνια έφτιαχναν λιθαρόστρουγκα. Μεταφορικά “χάλασε η στρούγκα” το λέγανε για τους φαφούτηδες.

11.2. Χειμωνιάτικη στάνη

Ο νομάς βλάχος στην χειμωνιάτικη στάνη του, στα χειμαδιά, έπρεπε να αντιμετωπίσει επιτυχώς τα προβλήματα του χειμώνα και του γέννου (των ζώων του και... ενίοτε της βλάχας). Έτσι έφτιαχνε:

α. το βλαχοκόνακο. Ήταν η κατοικία των τσοπάνηδων. Στην χειρότερη περίπτωση ήταν μια ημισφαιρική Σαρακατσαναύκη τουρλοκάλυβα. (Τούρλα έλεγαν έναν στρογγυλοποιημένο από την βοσκή θάμνο). Έφτιαχναν

Σχ. 89 - Το βλαχοκόνακο.

τον σκελετό της με στύλους και βέργες και την σκέπαζαν με καλάμια. Οι προκοιμένοι όμως βλάχοι έχτιζαν στα χειμαδιά κανονικά σπίτια, τα οποία κλείδωναν το καλοκαίρι.

β. το γρέκι. Λέγοντας γρέκι εννοούσαν τα κατοικία των ζωντανών και γενικά έναν τόπο βολικό για να ξενυχτίσουν με ασφάλεια τα ζώα. Η σύνθεση του γρεκιού απαρτιζόταν από:

i. πρατοκάλυβα. Ήταν μια μεγάλη καλύβα, σαν του τσοπάνη, που έκλεινε μέσα τα πρόβατα. Πολλές φορές είχαν ειδική καλύβα για τα γαλάρια πρόβατα, που την έλεγαν *γαλάρι* ή *γαλαροκάλυβα* και μια πιο μικρή για τα στέρφα, την *στερφοκάλυβα*. Γενικά, ανάλογα με τον τσέλιγκα, υπήρχαν τέτοιες καλύβες για όλα τα είδη του ποιμνίου.

ii. τσάρκος (από το βλαχ. tsarku). Ήταν μια ξεχωρη μικρή καλύβα για τα νεογέννητα.

- iii. **πιτούλι.** Ήταν ιδιαίτερος τσάρκος μέσα στο γαλάρι.
- iv. **ταράτσα ή κατεβατό.** Ήταν ένας στεγασμένος χώρος, ξυλόπλεχτος ή λιθόχτιστος, με μονόριχτη στέγη (με μικρή κλίση γιατί το έλεγαν ταράτσα), για σταβλισμό των φορτιάρικων και άλλες χρήσεις.
- v. **μαντρί.** Το χειμωνιάτικο μαντρί έκανε την ίδια δουλειά με την πρατοκάλυβα και τις άλλες καλύβες των ζωντανών του τσοπάνη. Πολλές φορές, όταν ο τσοπάνος έλεγε μαντριά εννοούσε όλα τα κατοικιά των ζωντανών του. Κατασκευαζόταν λιθόχτιστο (σπιτομάντρι) ή ξυλόπλεχτο, με ποικίλους τρόπους και μορφές που βόλευαν τον τσοπάνο και τα ζώα. Ανάλογα με το είδος του σταβλισμένου ζώου είχαμε προβατομάντρι, γιδομάντρι κ.λπ.

11.3. Ποιμνιοστάσιο μονίμων βλάχων

Οι μη μετακινούμενοι βλάχοι έμεναν συνήθως σε αγροικίες, έξω από το χωριό. Εκεί είχαν, σε μόνιμη βάση, το νοικοκυριό τους σαν όλους τους άλλους ανθρώπους. Είχαν τα κατοικιά τα δικά τους (το σπίτι τους) και των ζώων τους (τα μαντριά, τους τσάρκους κ.λπ.). Δίπλα στα μαντριά είχαν την αχερώνα τους, γιατί ο χειμώνας των βουνών επέβαλλε για πολύ καιρό το πάχνιασμα των ζώων τους.

12. Αντικείμενα εξυπηρέτησης του τσοπάνη

Ο τσοπάνος ήταν “φυσικός άνθρωπος”, αντικαταναλωτικός και αγροίκος. Στο κονάκι του (που λίγο διάφερε από τις... φωλιές των άγριων ζώων), για την κάλυψη των τομικών του αναγκών, ελάχιστα πράγματα διέθετε. Είχε τα ~~χειμώδη~~ σκεύη φαγητού και από ρούχα και κλινοστρωμή ~~σε~~ ^{στον} ~~τον~~ ^{ότι} φορούσε πάνω του!

Οι νομάδες κουβαλούσαν μαζί τους, επί πλέον, και τα εργαλεία των οικοτεχνικών τους δραστηριοτήτων, δηλαδή τα καρδαμπίκια (σκεύη) της γαλακτοκομίας, τον περπατάρικο αργαλειό και τα σκεύη μαγειρικής και ψησίματος.

- a. **τυρολόι ή τυροβόλι.** Είναι ένα διαφορετικό ανάποδο τουλούμι. Έπαιρναν ένα τομάρι από αρνί ή κατσίκι (αρνιακό ή κατσικαδερό), έδεσαν το λαιμό (τη γούλη) και τα μπροστινά πόδια και άφηναν ανοιχτό το πίσω μέρος (την καπουλιά). Εκεί μέσα ο

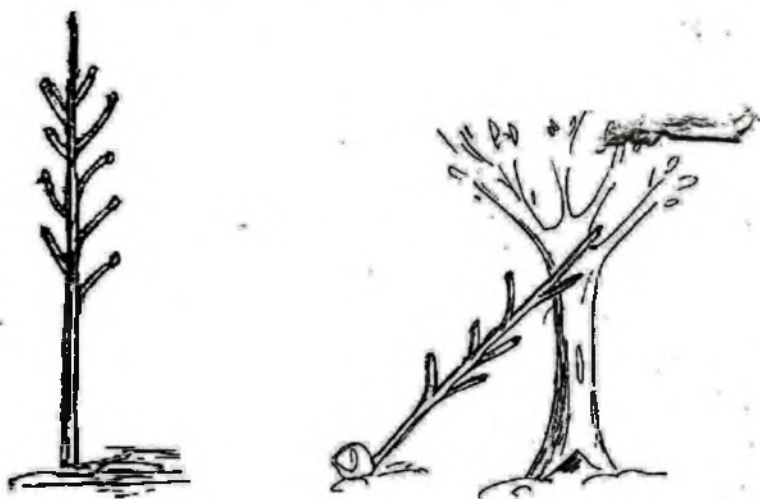
βλάχος έβαζε γύρω στις δυο οκάδες τυρί και το είχε σε ετοιμότητα για άμεση κατανάλωση.

β. **τυροπάνι**. Είναι ένα τυρολόι από κηρόπανο.

γ. **τσέτλας** ή **παίδα** (βεν. cetola). Ο τσέτλας ήταν το τεφτέρι του βλάχου. Γράμματα δεν ήξερε, μπορούσε όμως να χαράζει γραμμές και σημάδια σε μια κέδρινη σανίδα! Έτοι με την αυτοσχέδια γραμμική και... ιερογλυφική γραφή, έκανε τους λογαριασμούς του κι επικοινωνούσε γραπτά με τα άλλα μέλη του βλαχοκόνακου. Επίσης χαράζοντας πάνω στον τσέτλα σταθερά σημάδια και βυθίζοντάς τον στον γαλατολόγο μετρούσε το γάλα, στις διάφορες εργασίες και συναλλαγές του.

δ. **ματαράς** (τουρκ. matara). Ήταν ένα ασκί των βοσκών για μεταφορά νερού στις άνυδρες βουνοκορφές.

ε. **κρεμανταλάς** ή **γκλειδέρα** ή **κρεματζάλα**. Ήταν μια κοντοκλαδεμένη ελατοκορφή -λίγο πιο ψηλή από τον τσοπάνη- την οποίαν έμπτηγαν δίπλα στην καλύβα τους και χρησιμοποιούσαν τα τσαρπάλια της (κλωνάρια) για κρεμάστρες.

Σχ. 90 - Βλάχικοι κρεμανταλάδες.

13. Ζωοτροφές

Ήταν μεγάλο το κεφάλαιο των ζωοτροφών για τον γεωργοκτηνοτρόφο των βουνών. Ο χειμώνας ήταν βαρύς και μεγάλος, οι

αποθήκες-αχερώνες περιορισμένες, τα ζώα πολλά και η συγκομιδή των ζωοτροφών δύσκολη. Γι αυτό και το πιο ανεπτυγμένο είδος κτηνοτροφίας ήταν αυτό της κοπαδιάρικης νομαδικής αιγοπροβατοτροφίας, που τα ζώα βοσκούσαν το καλοκαίρι στα βουνά και το χειμώνα στα καμπίσια χειμαδιά.

13.1. Χορτονομή

Η συγκομιδή της χορτονομής ήταν η πιο κεφαλαιώδης και δύσκολη υπόθεση. Ο γεωργοκτηνοτρόφος συνέλεγε τον αναφακά του (χορτονομή) από την καλλιεργημένη και φροντισμένη, από τον ίδιον, γη (τα χωράφια και τα λιβάδια του) και από τη γύρω του άγρια φύση (τους λόγγους και τους βοσκότοπους).

α. **τριφύλλι.** Ήταν προϊόν καλλιέργειας του αγρότη και το καλό φαί των ζωντανών. Οι δυο πρώτες κοψιές ήταν για τα χοντρά ~~ζώα~~ και δυο τελευταίες για τα λιανώματα.

β. **χορτάρι.** Ήταν τα αυτοφυή χόρτα στα λιβάδια. Ο αγρότης δεν τα έσπερνε, μόνο ξεχαλίκωνε το λιβάδι για να μπορεί να τα κόψει.

γ. **λοιπά.** Κάθε χλωρό το συμμαζεύε ο κτηνοτρόφος. Από την εξημερωμένη χλωρίδα αποθήκευε καλαμποκιές, άχυρο κ.ά. Από την άγρια φύση μάζευε αγριοτρέφυλλα (καβαλαρούς), αγριόχορτα κ.ά. και από τα κλωνάρια των δέντρων (ντούσκα- δέντρα, φτελιές κ.ά.) αποθήκευε το κλαρί τους.

13.2. Καρπός

Ο καρπός ήταν η καλύτερη ζωοτροφή. Ο καλοθρεμμένος άνθρωπος στην βουκολική αλληγορία λεγόταν "καρποταϊσμένος"! Σάν καρπός λογίζονταν δυο κατηγορίες ζωοτροφών:

α. **δημητριακά.** Ήταν το κριθάρι, η βρώμη και το ρόβι.

β. **καρποί δέντρων.** Οι αποθηκεύσιμοι καρποί ήταν, από τα εξημερωμένα δέντρα κυρίως τα μήλα κι από τα άγρια τα βελανίδια για τα γουρούνια και τα ξινόμηλα.

13.3. Χλωρή τροφή

Δεν υπήρχαν πολλές επιλογές για χλωρή τροφή τον χειμώνα. Τα πρώτα κι ευκολότερα ήταν τα κλωνάρια των ελάτων (όπου αυτά υπήρχαν). Μετά έρχονταν τα κλωνάρια των πουργαριών και το καλύτερο απ' όλα ήταν ο μελάς ή ξζός των ελάτων, η συλλογή του οποίου, πολλές φορές, απαιτούσε ακροβατικές ικανότητες!

14. Ο σταβλαχερώνας

Στην προβιομηχανική εποχή κάθε νοικοκυριό, από τα βασιλικά ανάκτορα ως τη χαμοκέλα του χωρικού, είχε το στάβλο του. Μόνο, που στο δεύτερο... Μέγας Σταβλάρχης ήταν ο ίδιος ο νοικοκύρης. Λόγοι ασφαλείας επί Τουρκοκρατίας και σε εποχές άνηθης των ζωοκλοπών και ενδημίας των πολεμικών συρράξεων, υποχρέωναν ανθρώπους και ζώα να συστεγάζονται και πολλές φορές μάλιστα να.... συγκατοικούν.

14.1. Το αχούρι (τουρκ. *ahir*, λατ. *stablum* και νεοελλ. στάβλος)

Στο στερφογάλαρο σπίτι (βλ. ενότητα Α-4.2) συνυπήρχαν κατοικία και στάβλος. Το ανώγι ήταν κατοικία των ανθρώπων και το κατώγι αχούρι. Σε μια πλευρά του αχουριού ήταν τα παχινιά και στη σειρά δεμένα τα χοντρά ζώα: αγελάδες, βόδια και γαϊδουρομούλαρα. Σε μια γωνιά ήταν ο τσάρκος για τα βυζανιάρικα και τα παχινιά με τις ταίστρες για τα λιανόματα. Στην άλλη γωνιά και πάνω από το σωρό με την κοπριά ήταν το πατάρι του κοτετσιού (τουρκ. *cotets*), η λεγόμενη κούρνια, με τις κότες, τις κοτόψειρες και τις κοιτσιές, που έκαναν τη ζωή δύσκολη στ' άλλα ζώα. Η πολεμίστρα (σχ. 81) σε ειρηνική περίοδο, ήταν φωλιά για τις κότες. Στο αχούρι στεγάζονταν πολλά και διαφορετικά ζώα σε πολύ μικρό χώρο κι αν δεν υπήρχαν οι... γνωριμίες μεταξύ τους, θα ήταν δύσκολο να τη βγάζουν καθαρή και αυτά και ο νοικοκύρης!

14.2. Η αχερώνα

Κοντά στο αχούρι-στάβλο υπήρχε η αχερώνα, που αποθηκεύο-

Σχ. 91 - Καλύβα-αχερώνα
σκεπασμένη με σάλωμα.

Σχ. 92 - Τετράριχη πλακοσκεπής
αχερώνα με το αλώνι της.

νταν οι άμεσα καταναλώσιμες ζωοτροφές. Ήταν ένα κατεβατό ή μια μεγάλη καλύβα ή ένα κανονικό καλύβι. Επίσης τέτοιες αχερώνες ήταν διάσπαρτες στα χωράφια και στα λιβάδια. Εκεί αποθήκευαν επί τόπου το καλοκαίρι, την χορτονομή την οποία μετάφεραν το χειμώνα στο σπίτι -ανάλογα με τις ανάγκες τους.

14.3. Η σταβλαχερώνα

Με την ομαλοποίηση των κοινωνικοπολιτικών συνθηκών και την οικονομική πρόοδο, σιγά-σιγά άρχισε να αυτονομείται η κατοικία των ζώων από την κατοικία των ανθρώπων. Έτσι άρχισαν να χτίζονται αυτοτελείς σταβλαχερώνες γύρω από το σπίτι, είτε υπό την μορφή καλυβιού, είτε υπό την μορφή στεροφγάλαρου (βλ. σελ. 25).

Το κατώγι ήταν ο *στάβλος* και το ανώγι μαζί με την κεράνη, *αχερώνας* και *δευτερευόντως* αποθήκη. Η λειτουργική διαρρύθμιση του *στάβλου* ήταν πολύ ίδια μ' αυτήν του αχουριού, στην παλιά ενοποιημένη κατοικία ανθρώπων και ζώων. Στην ανώγεια αχερώνα κάτω στο δάπεδο, σε μια γωνιά, ήταν απλωμένο το άχυρο, στο υπόλοιπο δάπεδο και στην κεράνη ήταν στοιβαγμένα τα δεμάτια με τα διάφορα σανά.

Η *αυλή της σταβλαχερώνας* ήταν χώρος πολλαπλών χρήσεων, κυρίως κατά τους θερινούς μήνες. Τα κτίσματα, που υπήρχαν εκεί ήταν: το κουμάσι, το θερινό κοτέτσι, κάποιες κονικλοτροφικές εγκαταστάσεις και ο όποιος αξιοθρήνητος απόπατος (αποχωρητήριο). Όσο γινόταν πιο κοντά στην πόρτα της αχερώνας και στο ίδιο επίπεδο, ήταν το αλώνι, πετράλωνο ή χωματάλωνο. Ο αύλειος χώρος της σταβλαχερώνας ήταν ο *οβορός* (σλαβ. *obor*) δηλ. η θερινή κατοικία των βοοειδών αλλά και των άλλων ζώων, γι' αυτό και πολλές φορές αυτονομούνταν από τους άλλους υπαίθριους χώρους του νοικοκυριού.

Τελευταία, στα πιο οργανωμένα και σύγχρονα λαϊκά νοικοκυριά, ο σταβλαχερώνας είχε δικιά του μεγάλη δίφυλλη αυλόπορτα με δικό του αύλειο χώρο, που όμως επικοινωνούσε εσωτερικά με τους άλλους χώρους σπιτιού.

15. Ποιμενική ξυλογλυπτική

Η ξυλογλυπτική στην Ευρυτανία δεν αναπτύχθηκε σαν αυτόνο-

μη τέχνη από επαγγελματίες ξυλογλύπτες. Ασκήθηκε ερασιτεχνικά από επαγγελματίες τσοπάνους σαν ποιμενική ξυλογλυπτική και αφορούσε την κατασκευή εργαλείων και σκευών. Τα ξύλα για την ξυλογλυπτική κόβονταν το χειμώνα. Μετά το κόψιμο γινόταν η ωρίμανση-σκότωμα του ξύλου για να απονευρωθεί, ώστε να μην σκεβρώνει και να μην σκίζεται. Ο πιο συνηθισμένος τρόπος ωρίμανσης ήταν το χύσιμο στην κοπριά ή στο χώμα.

Ένα ειδικό υλικό της ποιμενικής “μικρογλυπτικής” ήταν τα κέρατα. Αυτά αφού τα ζέσταιναν και μαλάκωναν, τους έδιναν το σχήμα που ήθελαν και το διαμόρφωναν ανάλογα.

15.1 Εργαλεία κοπής

Με αυτά τα εργαλεία, εκτός από το κόψιμο, γινόταν και η προεργασία ώστε να φτάσει το ξύλο στην φάση της “καλλιτεχνικής” επεξεργασίας του.

Τα εργαλεία για αυτήν την δουλειά ήταν της κατηγορίας των ξυλουργικών εργασιών, όπως: ένα *τσεκουργάκι*, ένα *χαντζάρι*, ένα *πριόνι* και παραπέρα το *τριβέλι*, το *ξυλοφάι*, η *πλάνη* κ.ά.

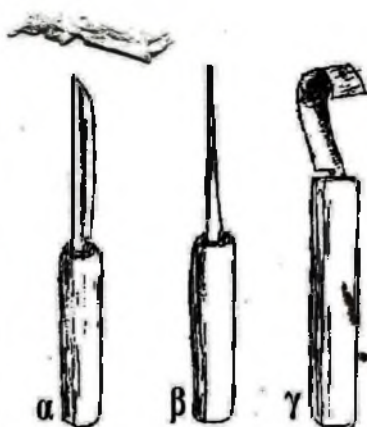
15.2 Εργαλεία γλυφής

Αυτά ο “ποιμενοξυλογλύπτης” τα έλεγε με το γενικό όνομα *ξυράφια*, γιατί συνήθως ήταν παλιά *ξυράφια* που έκλεισαν τον κύκλο τους σαν ξυριστικά εργαλεία.

α. πελεκητάρι. Χρησιμοποιούνταν για το ψιλοπελέκημα του... γλυπτού, ήταν δηλαδή ένα κοφτερό μαχαιράκι ή ένα ξυράφι.

β. τρυπητάρι. Ήταν μυτερό, για τρύπες και κεντρίδια. Λεγόταν και *μπινέλι*, όνομα που το μοιραζόταν πολλές φορές με το πελεκητάρι.

γ. χουλιαρογλύφτης. Ήταν ειδικό εργαλείο γλυφής στην... χουλιαροποιία. Με αυτόν πελεκούσαν την κούπα του χουλιαριού.

Σχ. 93 - Εργαλεία γλυφής

α. πελεκητάρι

β. τρυπητάρι

γ. χουλιαρογλύφτης.

16. Ποιμενικοί αυλοί

Παλιά η ευρυτανική γη μπορεί να έσφυζε από ζωή όμως –παρά τις φαντασιώσεις των ρομαντικών καλαμαράδων!– δεν αντιλαλούσαν οι πλαγιές από τα φλογερολαλήματα και τα τραγούδια των βοσκών και των βοσκόπουλων. Όλοι ήταν στρατευμένοι στον σκληρό αγώνα της επιβίωσης, ταυτόχρονα όμως όλοι κουβαλούσαν μέσα τους το χιλιόχρονο δημοτικό μας τραγούδι. Κάποιοι ελάχιστοι, ευαίσθητοι και μερακλήδες, τραγουδούσαν με την φλογέρα, τα δικά τους και των αλλωνών, τα ντέρτια και τα παράπονα, πλημμυρίζοντας τα βουνά και τα λόγγια με μελωδίες που αποτύπωναν τα ευγενέστερα συναισθήματα της ανθρώπινης ψυχής.

“Αγνή η ψυχή να γράφεται σαν τον τραγούδι αυλού”
λέει ο Σεφέρης στον “Ερωτικό λόγο”.

Δύο ήταν (και είναι) τα χαρακτηριστικά των αυλών:

α) Το κούρντισμα, που λένε οι μουσικοί, το οποίο έχει να κάνει με τις αποστάσεις των οπών μεταξύ τους. Αυτές προσδιορίζουν: τεχνικά το “ύψος των σκαλιών” της μουσικής κλίμακας, και καλλιτεχνικά τους μουσικούς δρόμους και το άκουσμα των τραγουδιών. Οι πρακτικοί λαϊκοί οργανοπαίχτες δεν υποδιαιρούσαν το διάστημα της ογδός σε καθαρούς τόνους και ημιτόνια (όπως στην ευρωπαϊκή μουσική) αλλά σε διαστήματα τέτοια που αποδίδονταν καλύτερα ο δημοτικός σκοπός και άρεσαν στο αυτί και την ψυχή του “φλογερολάλη” όπως έλεγαν τον δεξιότεχνη της φλογέρας. “Φλο’ερούλα” έλεγαν τον χαζοβιόλη!

β) Το μήκος του οργάνου, το οποίο προσδιορίζει την συχνότητα των μουσικών φθόγγων, δηλ. την κλίμακα του τραγουδιού (το μικρό μήκος έβγαζε υψίσυχνο ήχο και το μεγάλο μπάσο και βραχνό).

Οι κυρίως ποιμενικοί αυλοί, δεν είχαν περιστόμιο, και ονοματίζονταν, ανάλογα με το μήκος τους, σε τρεις κατηγορίες, όπως περίπου και τα κλαρίνα (βλ. κεφ. Δ2-6.2γ). Έτσι είχαμε:

α. **καλάμι.** Ήταν ο μικρότερος ποιμενικός αυλός με το πιο υψίσυχνο άκουσμα. Είχε μήκος περίπου μια έως μιάμιση σπιθαμή και χωρούσε παντού, στο σελάχι, στο σακούλι κ.λπ. Ανάλογα με το υλικό κατασκευής διακρινόταν σε:

i. **ξύλινο.** Πρόχειρο και φτηνό καλάμι γινόταν από φροξυλιά,

ανθεκτικότερο και μουσικά καλύτερο από καρυδιά, μηλιά, μουριά κ.ά.

ii. **μπρούτζινο ή νάι.** Φτιαχνόταν εύκολα με μια μπρουντζοσωλήνα.

iii. **καλαμένιο.** Γινόταν από καλάμι –αν έβρισκε ο βουνίσσιος τσοπάνος– και ήταν λίγο καλύτερο από το φροξυλίσιο.

iv. **κοκάλινο.** Ήταν το καλύτερο απ' όλα. Γινόταν από φτερούγα όρνιου. Κορυφαίο όμως απόκτημα του φλογερολάλη ήταν το καλάμι από φτερούγα αετού.

β. **ντραβίρα.** Είχε μήκος το πολύ μέχρι μισό μέτρο και φυσικά πιο μπάσο άκουσμα από το καλάμι. Ανάλογα με το υλικό κατασκευής της διακρινόταν σε:

i. **ξύλινη**

ii. **μπρούτζινη.** Κατασκευαζόταν από μπρουντζοσωλήνα. Καλαμένα ντραβίρα ήταν δύσκολο να γίνει και κοκάλινη αδύνατο.

γ. **τζαμάρα.** Είχε μήκος κοντά στο ένα μέτρο και επειδή ήταν δύσκολο να τρυπήσουν αξονικά ένα τόσο μακρύ ξύλο την έφτιαχναν με λαμνιά (δηλ. κάνες από παλιά όπλα). Ήταν ο πιο βραχνός (μπάσος) ποιμενικός αυλός.

Λέγοντας φλογέρα, ανάλογα με τον τόπο, άλλοι εννοούσαν το καλάμι κι άλλοι την τζαμάρα. Εμείς σήμερα στην καθομιλουμένη εννοούμε τα σουραύλια, γιατί αυλοί χωρίς περιστόμιο δεν κυκλοφορούν.

δ. **σουραύλι.** Ήταν αυλός με περιστόμιο στο οποίο παραγόταν το σφύριγμα. Αυτό στη συνέχεια με τις τρύπες του καλαμιού και τα δάχτυλα του φλογερολάλη μετατρεπόταν σε μαγικές ποιμενικές μελωδίες. Σουραύλια είναι οι σημερινές φλογέρες των μουσικών και οι φλογέρες των τουριστικών ειδών.

ε. **ταράτα.** Ήταν ο παιδικός ποιμενικός αυλός και είχε μήκος όσο περίπου

Σχ. 94 – Ποιμενικοί αυλοί:
α. σουραύλι β. φλογέρα.

Σχ. 95 – Ταράτα.

η ντραβίρα. Ο ηχητικός της σωλήνας φτιαχνόταν, σε χωνοειδή μορφή, από λουρίδες φλούδας νεαρών κλαδιών καρυδιάς ή κοιτακουπιάς, πάνω στον οποίον άνοιγαν τις τρύπες των αυλών. Στην άκρη της προσαρμοζόταν ως περιστόμιο ένα πιπίνι, το οποίο -σαν μουσικό όργανο- την κατέτασσε στην κατηγορία της καραμούζας και του κλαρίνου.

17. Λαϊκή κτηνιατρική

Τα ζώα αρρώσταιναν κι αυτά σαν τους ανθρώπους. Οι αρρώστιες των ανθρώπων και των ζώων αντιμετωπιζόνταν με την ίδια λογική. Υπήρχε περίπτωση να φταίει κάτι πραγματικό, οπότε είχαν τα βότανα και τα ριμέντια (πρωτόγονη ιατρική φροντίδα), μπορούσε όμως να ήταν και κάτι μεταφυσικό -με πρώτο και καλύτερο το μάτι- οπότε είχαν για φάρμακο τα ξόρκια. Εκτός από την κτηνιατρική *παθολογία* οι ορεοσίβιοι είχαν αναπτύξει και την κτηνιατρική *ορθοπεδική*, γιατί τα ατυχήματα στα ζώα τους ήταν συχνά.

17.1. Αρρώστιες ζώων

Οι αρρώστιες ονοματίζονταν συνήθως από το αποτέλεσμα (που ήταν ορατό) και όχι από την αιτία (που ήταν άγνωστη).

α. προβάτων. Μεταφυσικού χαρακτήρα αρρώστιες ήταν: ο *αβασκαμός* (ήπια μορφή ματιάσματος, που εκδηλωνόταν με ξαβλάκωμα των ζωντανών), η *βοή* (ομαδικό μάτιασμα των ζωντανών που εκδηλωνόταν με μάχες μεταξύ τους), ο *ίσκιος* (ήταν ένα δαιμονικό, το οποίο -υπό μορφή ενός ωραίου κριαριού- έμπαινε σαν... ίσκιος στο κοπάδι, μαρκάλαγε τις προβατίνες, στις οποίες μετά μαύριζε η γέννα τους και ψόφαγαν).

Κανονικές αρρώστιες (βιολογικού χαρακτήρα) ήταν: ο *τοίρλος* (διάρροια), η *κλαπάτσα* (αρρώστια του συνκωπισού), η *παρμάρα* (αρρώστια των ποδιών), η *φουσά* (μύξιασμα), η *τρέλα*, ο *βήχας*, η *ψώρα*, ο *κοκκινάντερος* ή *κοκκινοαντερίτιδα* (κοκκίνιζαν τα άντερά τους και ψόφαγαν), η *βλογιά* κ.ά.

Επίσης υπήρχαν αρρώστιες που προκαλούνταν από εξωτερικές αιτίες (κάτι σαν ατύχημα), οι βασικότερες ήταν: το *φαρμάκι* (όταν έτρωγαν ένα χορτάρι που βγαίνει στα ξερβά και σκιερά βοσκοτόπια), το *φίδιασμα* (δάγκωμα φιδιού), το *ασραποβάρεμα* (όταν βαρούσε αστραπή τα ζώα στο στάλο), το *πρήξιμο*

(όταν έτρωγαν πολύ χλωρό τριφύλλι), το *σαάσιμο* (όταν τύχαινε από λάθος να φάνε πολύ καρπό), το *κούτσαμα* (όταν από το πολύ περπάτημα πλήγιαζαν ανάμεσα στα νύχια των ποδιών τους, παλαμόδεχναν όπως έλεγαν). Τέλος πολλά ζώα ψοφούσαν από προβλήματα κατά την διάρκεια της γέννας.

β. αρρώστιες γιδιών Τα γίδια είναι πιο ανθεκτικά από τα πρόβατα. Γενικά προσβάλλονταν από τις ίδιες αρρώστιες, όλων των κατηγοριών. Ειδικές αρρώστιες των γιδιών ήταν: το *ασπριμάτσιασμα* (άσπριζαν τελείως τα μάτια τους) και το *μαστάριασμα* (προερχόταν από παθολογικά αίτια ή από τραυματισμό των μασταριών λόγω... πληθωρικότητας).

γ. βοδιών. Μεταφυσικού χαρακτήρα αρρώστιες των βοδιών ήταν το κοινό μάτιασμα που πρόσβαλλε τα... πάντα. "Αρρώστιες" υπό μορφή ατυχήματος ήταν: το *πηξίμο* (από πολύ τριφύλλι), η *κούκουννας* (δεν ήταν αρρώστεια, ήταν μια μύγα, ο οίστρος, που όταν τα τοιμπούσε τρέχανε συνέχεια μέχρι να απαλλαγούν από αυτή) και το *ιδροπότημα* (όταν έπιναν πολύ νερό ιδρωμένα).

Αρρώστιες "κανονικές" ήταν: ο *βρομόστομος* (αφρός πυρετός), τα *μάτια* (αρρώστια των ματιών), η *πνευμονία* κ.α.

δ. αρρώστιες γαϊδουρομούλων. Τα φορτιάρικα δεν ήταν τόσο ευάλωτα στις αρρώστιες όπως τα άλλα ζώα. Δεν ματιάζονταν και δεν αρρώσταιναν εύκολα. Οι κυριότερες αρρώστιες τους ήταν ο *στρόφος* (θανατηφόρος αρρώστια), το *λάγανο* (πηξίμο του ουρανίσκου) και το *πίασιμο* στις *πλάτες* (πνευμονία).

ε. σκυλιά γάτες και κότες. Τα σκυλιά κι οι γάτες αρρώσταιναν κι όταν ψόφαγαν κανέναν δεν στεναχωριούνταν ("ψόφησε σα σκυλί" λέει η παροιμία). Μόνο τη λύσσα των σκυλιών υπολόγιζαν και τούτο για λόγους αυτοπροστασίας από το λυσιάρικο σκυλί.

Οι κότες όταν αρρώσταιναν -και αυτές σαν τα σκυλιά και τις γάτες- δεν τις περιέβαλλαν ιδιαίτερα, όταν όμως ψόφαγαν προκαλούσαν μια σχετική στεναχώρια!

17.2. Κτηνιατρικά βότανα και φαρμακευτικά υλικά

Γνώριζαν πως υπάρχουν αρρώστιες, που κολλούσαν μόνο σε ζώα και άλλες μόνο σε ανθρώπους. Έτσι είχαν ξεχωρισμένα και τα βότανα. Με αυτά έφτιαχναν αλοιφές (πολλές φορές αναμειγνύοντας και άλλα υλικά) ή διαφόρους ζωμούς και πόπζαν τα ζώα.

Τα βασικότερα βότανα ήταν:

- α. **μουροχόρτι**. Είναι αρσενικό και θηλυκό και θεράπευε διάφορα σπυριά που έβγαζαν τα ζώα.
- β. **βάρβαρο**. Είναι βολβός φυτού που φύτευαν στα βράχια και θεράπευε τον γουρουνόβηχα.
- γ. **πλεμονοχόρτι**. Άνθρωποι και ζώα πολλές φορές αρρώσταιναν από κρούο. Η πνευμονία ήταν μια πιθανή εξέλιξη, γι' αυτό είχαν το πλεμονοχόρτι, κοινό βότανο και για τους δύο.
- δ. **άλλα βότανα**. Η πλούσια χλωρίδα της ευρυτανικής φύσης πλούτιζε την λίστα των βοτάνων του "λαϊκού κτηνίατρου" με πολλά είδη. Έτσι -εκτός από τα παραπάνω- άλλα βότανα, ήταν: το **παρμoxόρτι**, το **τρίμερο**, το **σιαποχόρτι**, η **γαλατοίδα**, η **σκάραφη**, το **σκορπίδι**, το **ψωροχόρτι**, το **γελαδόχορτο** κ.ά.
- ε. **φαρμακευτικά υλικά**. Εκτός από τα βότανα χρησιμοποιούσαν ως φαρμακευτική πρώτη ύλη και πολλές φορές για φάρμακο και άλλα υλικά όπως: **λάδι**, **ξύδι**, **αλάτι**, **γουρουνόλιπα**, **μούργα λαδιού**, **θειάσ**, **γιαλόπετρα**, **μπαρούτι** κ.ά.

17.3. Αβασκαντήρια και ξόρκια

Τα αβασκαντήρια ασκούσαν... προληπτική ιατρική, δεν θεράπευαν το μάτιασμα, απλά ήταν δέκτες και διώκτες της βασκανικής δύναμης των κακών ανθρώπων αλλά και της αιώνιας προσπάθειας του Σατανά να διαβάλλει τον άνθρωπο και να προσβάλλει τα θεάρεστα έργα του! Αν παρ' όλα αυτά οι νοσογόνες δυνάμεις του κακού εισχωρούσαν στο ζώο, τότε μόνο με το ξόρκι έφευγαν.

- α. **κατράμι** (ιταλ. catrame). Ήταν ένα είδος πίσσας με έντονη μυρωδιά η οποία έδιωχνε το κακό μάτι.
- β. **χαϊμαλί** (τουρκ. hamaili). Έλεγαν συνήθως το φυλαχτό που έβαζαν στα ζώα. Χαϊμαλί οι Τούρκοι έλεγαν το φυλαχτό των ανθρώπων. Συνήθιζαν οι Έλληνες να απαξιώνουν πολλές τούρκικες λέξεις όπως σαράι, βουστίνα, τσιγγάνι, ...μπανιστήρι κ.ά. Στο ληστρικό τραγούδι "Το λαγιαρνί" οι ληστές:

"Πήρανε το λαγιαρνί
πούχε το χρυσό μαλλί
και τ' ασημένιο χαϊμαλί."

- β. λοιπά δέρματα.** Με τα δέρματα των άλλων ζώων, χωρίς ιδιαίτερες επεξεργασίες, έφτιαχναν τα δερμάτια κ.ά.
- γ. κόκαλα.** Ήταν και αυτά χρήσιμα. Ένα κάρρακιο (γαϊδουροκεφάλι) γινόταν αβασκαντήρι. Η κνήμη από κριάρι ή τραγί ήταν ένα καλό κλειδί για το αλέτρι. Το κόκαλο από πτερούγα αετού ή όρνιου μετασχηματιζόταν στην πιο γλυκώχη φλογέρα. Με το κότσι (αστράγαλος) παιζόταν ένα πολύ καλό παιδικό παιχνίδι. Το κοκαλάκι της νυχτερίδας ήταν φυλαχτό και ερωτικό φετίχ! κ.ά.
- δ. κέρατα.** Τα κέρατα των ζώων του ήταν τα μόνα κέρατα που... ήξερε ο Ευρυτάνας νοικοκύρης και τα καλύτερα από αυτά τα χρησιμοποιούσε για κατασκευή μαχαιρολαβών και άλλων μικροαντικειμένων.

19. Σημάδια προβάτων

Ο Δ. Λουκόπουλος στα "Ποιμενικά της Ρούμελης" γράφει: "Σημαδεύει ο κάθε τσοπάνος τα πρόβατα του κοπαδιού του κι έχει ο καθένας τα δικά του σημάδια, δεν επιτρέπεται από τον άγραφο νόμο να του τα πάρει άλλος". Μάλιστα οι σοβαροί κτηνοτρόφοι, μερικές φορές για περυσότερη κατοχύρωση, δήλωναν στην κοινότητα το σημάδι του μπουλουνιού τους. Μ' αυτά τα σημάδια ξεχώριζαν τα μπουλουνία και γνώριζαν οι άλλοι τσοπάνηδες τον ιδιοκτήτη των προβάτων. Το σημάδεμα γινόταν στα αυτιά, στο δεξί ή στο ζερβί ή και στα δυο μαζί. Έτσι είχαμε πρόβατα σημαδεμένα από το δεξί, από το ζερβί ή και από τα δυο αυτιά. Όπως γράφει παρακάτω ο Λουκόπουλος, από τα σημάδια τους τα πρόβατα διακρίνονταν σε:

- α. κουτσάφτικα.** Λέγονταν έτσι όταν έκοβαν την άκρη του αυτιού. Αν ήταν κομμένο το δεξί είχαμε κουτσάφτικα από το δεξί, αν ήταν το αριστερό κουτσιαάφτικα από το αριστερό και τέλος αν ήταν και τα δύο κουτσάφτικα κι από τα δυο. Εξυπακούεται αυτή η λογική ισχύει και για τα παρακάτω σημάδια.
- β. φουρκάφτικα.** Όταν έκοβαν στην κορυφή του αυτιού ψαλιδιά από δω, ψαλιδιά από κει και γινόταν κάτι σαν φούρκα (διχάλη).
- γ. κομποδάφτικα.** Όταν η διχάλη γινόταν στο πλάι και το αυτί έμοιαζε σαν κομποθιασμένο.

δ. μπροστοκλείδωτο. Όταν έκοβαν το αυτί ημικυκλικά στο πλάι και κατά μπρος.

ε. πισωκλείδωτο. Αν έκοβαν το αυτί ημικυκλικά, στο ριζάφτι (στον πάτο του αυτιού).

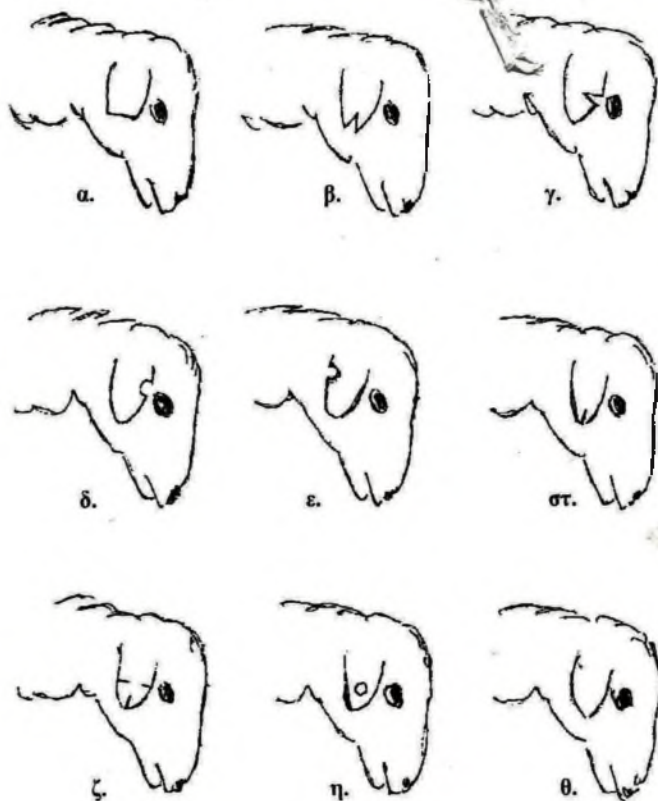
στ. σκιζάφτικο. Αν γινόταν σχισματιά στην μύτη του αυτιού.

ζ. σταυράφτικο. Άμα γίνονταν τρεις κοψιές στο αυτί, μια στην κορφή και από μια στο πλάι.

η. τρυπάφτικο. Όταν τρυπούσαν το αυτί στη μέση.

θ. ασήμαδα. Το σημάδι τους ήταν ότι δεν είχαν καθόλου σημάδι.

Αυτά και άλλα σημάδια είχαν οι βλάχοι στα πρόβατά τους. Όταν όμως, λόγω ιδίων σημαδιών, τύχαινε να μπερδευτούν τα πρόβατα, τότε οι έμπειροι βλάχοι γνώριζαν τα πρόβατά τους από το σόι, από το περπάτημα κι από το βέλασμα ακόμα! Αν όμως οι άλλοι δεν αναγνώριζαν το δίκιο τους, τότε τον λόγο είχαν... οι γκλίτσες.

Σχ. 96 - Σημάδια προβάτων.

20. Ονόματα ζώων

Οι άνθρωποι έως τις αρχές του 20ού αιώνα ζούσαν μαζί με τα ζώα τους. Την ημέρα συμβίωναν στην ύπαιθρο και την νύχτα, για λόγους ασφάλειας από τις ζωοκλοπές, συγκατοικούσαν στο σπίτι! Οι ανάγκες αυτής της συμβίωσης επέβαλλαν την ανάπτυξη της επικοινωνίας μεταξύ τους. Έτσι το κάθε ζώο από μικρό ονοματιζόταν και άκουγε από κει και πέρα με τ' όνομά του.

Τα ονόματα δεν τα έβγαζαν στην τύχη. Είχαν να κάνουν με την εμφάνιση, το χρώμα και άλλα χαρακτηριστικά του ζώου, όπως φέρεσιμο, στυλ, προέλευση κ.λπ.

20.1. Ονόματα προβάτων

Ο βλάχος, όσα πρόβατα και αν είχε, τα γνώριζε ένα-ένα, όπως τα παιδιά του, με τα ονόματά τους και τα χούγια τους. Τα ονόματα που τους έδινε ήταν ανάλογα:

α. με την σωματική τους διάπλαση. Έλεγε: *καραμάννικα* (τουρκ. *karaman-koyunu*=πρόβατα με πλατιά ουρά) τα καλά πρόβατα με ωραία άσπρα μαλλιά, *σιούτα* (βλαχ. *sut*) όσα δεν είχαν κέρατα (μεταφορικά η έκφραση υποδήλωνε την γυναίκα χωρίς στήθος), *κρούτα* (βλαχ. *crute*=άψητη) όσα είχαν μικρά κέρατα, *τσούλα* ή *τσιάρα*, όσα είχαν μικρά αυτιά (άλλη η... *τσιούλα* γυναίκα) κ.ά.

β. με το χρώμα και την εμφάνιση. Έλεγε: *λάγια* έλεγε τα μαύρα πρόβατα, *κάτσινα* (βλαχ. *koatsinu*) όσα είχαν μαύρο χρώμα με καφέ πρόσωπο, *κάλεσια* όσα ήταν λευκά με παρδαλό πρόσωπο, *βάκρα* (βλαχ. *vatra*) όσα ήταν άσπρα και είχαν μαύρα σημάδια στο πρόσωπο, *μπέλλα* (ίσως από το ιταλ. *bella*=ωραία) όσα ήταν άσπρα και λίγο κοκκινωπά γύρω από τα μάτια, *κάλεσια* όσα ήταν άσπρα με μικρές ραβδώσεις στο πρόσωπο, *βάκλισια* (βλαχ. *vaklesiou*), όσα ήταν σκούρα με άσπρη ζώνη στη μέση και άσπρο πρόσωπο.

γ. λοιποί λόγοι. Επίσης ονόματα έβγαζε ο τσοπάνος συνδυάζοντας δύο ιδιότητες του ζώου *λάγια-σιούτα*, *μπέλα-κρούτα* κ.ά.

Ένα ληστρικό τραγούδι μας λέει πως οι ληστές:

“Πήραν τη στερφοκάλεσια με τ' αργυρό κονδούνι
πούχε τις χάντρες στο λαιμό, το χαϊμαλί στ' αστέρι”

δ. “**παρατσούκλια**” κριαριών. Τα έπαιρναν κυρίως λόγω της σεξουαλικής τους συμπεριφοράς. *Πούρνικο* έλεγαν το βαρβάτο. *Ρογγάτρουκο*, έλεγαν το κριάρι ή άλλο αρσενικό ζώο, που δεν είχε τσοκανιστεί καλά και ήταν ανάπηρο σεξουαλικά. *Λούτο*, ήταν αυτό που δεν είχε όρεξη για μαρκάλο. *Κωλοπάνη*, έλεγαν αυτό που αργούσε κατά την σεξουαλική συνεύρεση. Ο χαρακτηρισμός “*κωλοπανάς*” επί ανθρώπων σήμαινε τεμπέλης.

20.2. Ονόματα γιδιών

Ο γιδάρης είχε ονοματισμένα κι αυτός, σαν τον προβατάρη, τις κατοίκες της γιδοκοπής του. Έτσι ανάλογα:

α. **με την σωματική τους διάπλαση.** Έλεγε: *σιούτα* την κατοίκα που δεν είχε κέρατα, *τσιούρα* έλεγε αυτή που είχε μικρά αυτιά, *φρούσια* αυτή που είχε τρίχες γύρω από το στόμα, *τάα*, *άπω* αυτή που είχε μαλλιαρά ποδάρια, *λαγγόνω* όταν είχε μεγάλα λαγγόνια, δηλ. το μεταξύ σφυός και πλευρών μέρος του σώματος, *κουτσοκέρα* όταν είχε σπασμένο κέρατο, (σαρακοκέρα έλεγαν την καμπούρω και κακορίζικη γυναίκα), *σκουλαρίω* όταν είχε στο λαιμό της κρεατώματα σαν σκουλαρίκια.

β. **με το χρώμα και την εμφάνιση.** Έλεγε: *Χιόνω* ή *φλώρα* την κατάλευκη, *αράπω* την κατάμαυρη, *γαλάζια* αυτή που είχε ξασπρισμένο μπλε χρώμα, *κόκια* με κοκκινωπό χρώμα (ρουμαν. *catsia*=κόκκινη), *κανέλλα* με κανελί χρώμα, *κάλεσια* με άσπρο πρόσωπο, *γκίσσα* με καστανό μαύρο χρώμα και κηλίδες στο κεφάλι, *μοσκόρω* (βλαχ. *muskuru*) με λευκά αυτιά και μύτη, *λελούδω* όταν είχε βούλες στο κορμί, *κανούτα* (λατ. *canutus*) όταν είχε γκριζο τρίχωμα, *μπάρτσια* (βλαχ. *barz*) όταν είχε κοκκινωπό χρώμα.

γ. **λοιποί λόγοι.** Επίσης έδιναν ονόματα από την γιορτή της ημερομηνίας γέννησης τους όπως: *γιαννούλα*, *φώτου* κ.λπ. Αν την αγόραζαν έδιναν το όνομα του πρώην αφεντικού όπως *γιώργαινα*, *χλιαρού* (από τον Χουλιαρά) κ.λπ.

20.3. Ονόματα αγελάδων και βοδιών

Τα βοοειδή επειδή ήταν ζώα της οικόσιτης κτηνοτροφίας και επειδή έπρεπε να υπακούουν σε περισσότερες και συχνότερες εντολές, είχαν οπωσδήποτε όνομα, το οποίο προέκυπτε:

- α. από την εμφάνιση. Έλεγαν: *μπάλια* (αλβ. balio=ασπροκέφαλο) την αγελάδα (ή το βόδι) άμα είχε άσπρη την φάτσα του κεφαλιού, *λιάρα* (βλαχ. liagu), όταν ήταν παρδαλή (ασπρόμαυρη), *ρούσα* (λατιν. russeus-rusas) την ξανθιά, *αράπω* έλεγαν τη μαύρη.
- β. λοιποί λόγοι. Υπήρχαν και ονόματα που υποδήλωναν τα χαρίσματα του βοοειδούς ή την αγάπη του βουκόλου... Έτσι είχαν ονόματα όπως: *χάιδω*, *μόρφω*, *αστέρω*, *χελιδόνης* κ.ά.

20.4. Ονόματα λοιπών ζώων

Τα σταβλισμένα ζώα (κουνέλια, κότες και γουρούνια) δεν ονοματίζονταν γιατί κατ' αρχήν δεν χρειαζόταν και κατά δεύτερον ήταν ζώα με χαμηλή νοσημοσύνη και μειωμένη κοινωνικότητα, σε σχέση με τα άλλα ζώα.

Άλλα ζώα που είχαν ονόματα ήταν:

- α. οι σκύλοι. Το βασικότερο όνομα των σκυλιών ήταν: *νταβέλης* (που ήταν και το ψευδώνυμο του πολυτραγουδισμένου ομώνυμου αρχιληστή και σήμαινε δυνατός, λεβέντης), *μούρκος* (βλαχ. myrk=καμένος) λεγόταν το σκούρο σκυλί. Μιφρ. σημαίνει ο ασχημάνθρωπος. Άλλα ονόματα που έδιναν στους σκύλους ήταν *βλάχος*, *κορομπίλης*, *τραχίλης*, ...*ρεζίλης* κ.ά.
- β. τα φορτιάρικα. Τα συνηθισμένα ονόματα των αλόγων και των μουλαριών ήταν *μάρκος*, *κίτσιος*, *γρίβας* (βλαχ. grību=ο γκριζωπός), *ντορή* (τουρκ. dogu) έλεγαν τα πυρότριχα άλογα. Τα γαϊδούρια δεν ήταν απαραίτητο να έχουν όνομα.
- γ. γάτες. Δεν έφεραν ονόματα για πρακτική χρήση.

21. Οι γιορτές των τσοπάνηδων

Η δουλειά των τσοπάνηδων δεν τους επέτρεπε να θρησκειούνται όπως οι γεωργοί. Αυτοί δεν είχαν βαριές γιορτές-αργίες. Τα ζωντανά ήθελαν κάθε μέρα τις ίδιες φροντίδες. Οι δουλειές τους δεν μπορούσαν να αναβληθούν για την άλλη μέρα. Επίσης ζώντας στις στάνες και ροβολώντας στα λόγγια, υπολείπονταν σε κοινωνική, θρησκευτική και κοσμική ζωή. Είναι πολλές οι ευτράπελες χωριάτικες ιστορίες, που διακωμωδούν τα καμώματα και τα παθήματα των ακοινώνητων βλάχων.

Οι τσοπάνηδες, από το εορτολόγιο της Χριστιανοσύνης, είχαν μερικές γιορτές δικές τους, τις οποίες γιόρταζαν δυναμικά, με πολύ φαγοπότι με αγωνίσματα και οπωσδήποτε με χορό και τραγούδι.

α. του Αη-Γιώργη. Γιορταζόταν και γιορτάζεται στις 23 Απριλίου ή την δεύτερη μέρα της Λαμπρής, όταν αυτή πέφτει μετά τις 23/4. Ήταν η αρχή του οικονομικού-παραγωγικού έτους των τσοπάνηδων, γι αυτό και την γιόρταζαν με λαμπρότητα και επισημότητα, που συγκρινόταν με αυτήν της Ανάστασης.

β. της Αναλήψεως. Γιορτάζεται σαράντα μέρες μετά το Πάσχα, που ήταν η καλύτερη εποχή για τους τσοπάνηδες. Ήδη είχαν εγκατασταθεί και βολεντεί στα καλοκαιρινά κατοικιά τους, ο καιρός ήταν καλός, οι βοσκές πολλές και οι δουλειές λίγες. Γιόρταζαν λοιπόν και ξεφάντωναν με την ψυχή τους.

γ. Αγίας Μαρίνας (17/7), Αη-Λιός (20/7), και Αγίας Παρασκευής (26/7). Ήταν οι γιορτές του δεκαημέρου από 17 έως 26 Ιουλίου, τις οποίες οι τσοπάνηδες γιόρταζαν με πανηγύρια και φαγοπότια, συνεπικουρούμενοι και από όλους τους κατοίκους των χωριών.

Οι αρχαίοι τσοπάνηδες των βουνών και των λόγγων, διαφεύευνονταν από τον τραγόμορφο Πάνα και τις εξωτικές νεράιδες. Και οι δυο σκόρπιζαν στην ψυχή τους αρχέγονο ερωτισμό και υπαρξιακό τρόπο.

Οι νεοέλληνες τσοπάνηδες, όπως γράφει ο Δ. Λουκόπουλος στα "Ποιμενικά της Ρούμελης", βλέπουν την Αγία Μαρίνα και την Αγία Παρασκευή γεμάτες θεϊκή ομορφιά, μαζί με άλλες ασπροντυμένες κοπέλες, να τρέχουν μέσα στα δάση χαρούμενες και γελαστές. Βλέπουν τον προφήτη Ηλία, τον Άγιο, που είναι φτιαγμένος σαν κι αυτούς, ολόλαμπρος και πάμφωτος να διαβαίνει στα δάση και να αγναντεύει στα σύραχα. Ο χριστιανισμός κατόρθωσε να εξαϋλώσει και να πνευματοποιήσει τον έρωτα ακόμα και στους τσοπαναραίους!

δ. του Σωτήρος (6/8). Αρχίζει το τσοκάνισμα των αρσενικών (οι έρωτες στο ποίμνιο βρίσκονταν σε ύφεση αφού οι περισσότερες προβατίνες είχαν μαρκαληθεί).

ε. της Παναγίας, τον Δεκαπενταύγουστο, οι τσοπάνηδες την γιόρταζαν με μεγάλη ευλάβεια και κατάνυξη.

στ. ελάσσονες τσοπάνικες γιορτές. Υπήρχαν άγιοι που νοιάζο-

νταν για την βλαχοζωή και προστάτευαν την κτηνοτροφική παραγωγή από τους μύριους κινδύνους, που την απειλούσαν. Μερικοί απ' αυτούς ήταν:

Ο Άγιος Χαράλαμπος, στις 10/2, ήταν προστάτης των ζώων των τσοπάνηδων και κυνηγός της φοβερής πανούκλας.

Τον Άγιο Μάμα οι τσοπάνηδες τον τιμούσαν στις 2/9 και τον είχαν προστάτη τους. Είναι ο άγιος που εικονίζεται με μια στραβολέγκα (γιδάγκλιτσα) στο χέρι. Ο ίδιος (όπως γράφουν τα εκκλησιαστικά βιβλία), φέρεται να λέει για την ζωή του: ".....ήμελγον τας ελάφους και τυρούς ποιών... διέτριβον εν τοις όρεσι και σπηλαίοις....".

Σχ. 97 - Ο Άγιος Μάμας.

Ο Αη-Μηνάς, που γιορτάζει στις 11/9, βοηθούσε τους μπιστικούς στη δουλειά τους και έδιωχνε τα αγριοζούλαπα από τα κοπάδια. Επίσης αυτός έφερνε τα πρώτα μηνύματα του χειμώνα.

Του Αη-Δημητρίου στις 26/10 ήταν το ορόσημο της καθόδου των μετακινούμενων-νομάδων βλάχων στα χειμαδιά. Ήταν το τέλος της καλοκαιρινής καλοπέρασης στα βουνά και η αρχή της χειμωνιάτικης ταλαιπωρίας στους κάμπους.

Υλοτομία

Με κρουσταλλένια σφυριχτά
σε λόγγους φεύγουν σκοτεινούς
κοτσύφια και βοσκόπουλα
με τα λαμπρά τα μάτια”

γράφει ο Ζ. Παπαντωνίου για τη μάνα του τη Ρούμελη.

Σε τέτοιους λόγγους πρέπει να οδοιπορεί ο άνθρωπος, όταν τον “βρίσκει το κακό”. Στους ίδιους λόγγους, που μόλις χθες υλοτομούσε και ζούσε ο ορεσίβιος γεωργοκτηνοτρόφος, συμπορευόμενος με τις νύμφες και τους βουνίσσιους θεούς του. Το δάσος ήταν ο ναός και το σπίτι του. Έκοβε όποιο δέντρο χρειαζόταν, χωρίς άνωθεν υποδείξεις κι απαγορεύσεις. Ο κάθε άνθρωπος, ανεξάρτητα από το επάγγελμα που έκανε, ήταν λίγο πολύ υλοτόμος.

Σχ. 98 – Οι καλικάντζαροι και το δέντρο της γης (από αναγνωστικό Δ' τάξης 1960).

Στον γεωργοκτηνοτρόφο το δάσος κάλυπτε πολλές ανάγκες και γι αυτό το υπερεκμεταλλευόταν με την υπερβόσκηση και την υλοτόμηση. Ο Ευρντάνας ξεχέρωνε, όσο μπορούσε, το δάσος και ειδικά αν τούτο κάλυπτε εύφορη γη, μετατρέποντας το έτσι σε μια γεωργική όαση. Όμως παρ' όλα αυτά δεν το κατέστρεφε, σαν δολοφόνος με τ' αλυσσοπρίονο και δεν το αφάνιζε, σαν στυγερός εγκληματίας εμπρηστής και οικοπεδοφάγος.

Το δάσος –τότε που δρούσαν αβίαστα οι φυσικοί νόμοι– ήταν ένας πλούσιος βιότοπος. Σήμερα μπορεί να αυξήθηκε σε δασοκάλυψη, είναι όμως ερημότοπος, αφιλόξενος και άβατος. Τότε ήταν ένα οικοσύστημα ζωντανό και ισορροπημένο. Ζωντανό, γιατί εκεί μέσα ζούσε μια πλούσια πανίδα και χλωρίδα, ισορροπημένο γιατί τα πάντα συνυπήρχαν αρμονικά κι ανταγωνιστικά, αλληλοεξαρτώμενα κι αλληλοεξοντούμενα. Μέσα σε τούτο το οικοσύστημα αναπόσπαστος κι οργανικά δεμένος ζούσε ο άνθρωπος.

Σχ. 99 – Μοντέρνος υλοτόμος.

Σήμερα το δάσος μας καλεί σε βοήθεια. Θέλει προστασία, και καλλιέργεια η χλωρίδα του, θέλει υποστήριξη κι εμπλουτισμό η πανίδα του. Για χιλιετίες η κάθε γενιά παρέδιδε στην επόμενη ένα δάσος πλούσιο και ζωντανό. Για να συνεχιστεί αυτή η παράδοση, πρέπει να θεσπιστεί και να επιβληθεί ο νέος καταστατικός χάρτης του δάσους. Ένα πλαίσιο αρχών, που θα στηρίζεται στις σύγχρονες περιβαλλοντικές αντιλήψεις και θα περιχαράκωνει τις, εντός του δάσους, δραστηριότητες. Θα επιβάλει ένα καθεστώς περιορισμένης δασικής εκμετάλλευσης κι ένα σύστημα πολύπλευρης περιβαλλοντικής διαχείρισης.

Η προστασία του δάσους και του περιβάλλοντος είναι πρώτης γραμμής αναπτυξιακή δραστηριότητα κι έχει λάβει πλέον διαστάσεις εθνικού συμφέροντος. Η διαβάθμιση της προστασίας των δασών μας (σύμφωνα με τον Ν. 1650/86 και τους άλλους νόμους) είναι αναγκαία όσο ποτέ άλλοτε.

Ακόμα, στα δάση των ευρυτανικών βουνών δεν έχουν ασελήγει και δεν έχουν επέμβει ανεπανόρθωτα οι κάθε λογής αδιάτακτοι κερδοσκοποί. Ακόμα οι στράτες και τα μονοπάτια τους υπάρχουν και περιμένουν τα παιδιά των χθεσινών ξυλοκόπων και στρατοκόπων να το γνωρίσουν και να ζήσουν με τα:

“Ίσια κι ορθά, σαν την ψυχή της Ρούμελης, ελάτια”.

1. Υλοτόμηση και κοπή καυσόξυλων

Τα ευρυτανικά δάση δεν ήταν και ούτε είναι παρθένα, είναι φυσικά δάση, γιατί εκεί μέσα ο άνθρωπος από παλιά, υλοτομούσε, βοσκούσε τα ζώα του και τα ξεχέρωνε για να φτιάξει τα χωράφια του.

Ο ορεσίβιος έκοβε ξύλα, μα δεν κατέστρεφε και τούτο γιατί από τη μια σεβόταν και πρόσεχε το περιβάλλον που ζούσε κι από την άλλη με τα εργαλεία που διέθετε –τα τσεκούρια του, τη βαριά, τις σφήνες, την κόφτρα και τα πριόνια του– λίγη ζημιά μπορούσε να προκαλέσει. Επιπλέον, δεν υλοτομούσε για να εμπορευτεί την ξυλεία, αλλά για να καλύψει τις ανάγκες του.

Δέντρα σημαδιακά και μεγάλα δεν τα πείραζε. Τα χρειαζόταν για καταφύγιο δικό του και των ζώων του, στα καλοκαιρινά λιόπυρρα και στα χιονόνερα του χειμώνα. Τα σεβόταν και τα φοβόταν, γιατί από αρχαιοτάτων χρόνων θεωρούνταν ιερά και κατοικίες των νυμφών. Δέντρα μνημεία της φύσης, που για αιώνες αντιστέκονταν στην υλοτομική μανία του ανθρώπου, σήμερα έχουν εξαφανιστεί. Μαζί τους χάθηκαν και οι νεράιδες, που κατοικούσαν σ' αυτά, με την μαγεία και την ομορφιά τους.

Η κοπή των δέντρων, είτε για τον πρωτόγονο με το πέτρινο τσεκούρι, είτε για τον πολιτισμένο με το σιδερένιο και την κόφτρα, ήταν πάντα μια πολύ κουραστική αλλά άκρως αναγκαία εργασία. Σήμερα με τα αλυσσοπρίονα και τα σύγχρονα ξυλουργικά εργοστάσια, έχει βελτιωθεί “δραματικά” η παραγωγικότητα στην υλοτομία. Η υλοτόμηση χρήσιμης ξυλείας γενικά γινόταν το σαράνταήμερο, με το τέλος του φθινοπώρου, τότε που τα δέντρα είχαν τους λιγότερους χυμούς και το φεγγάρι ήταν στη χάση. “Της σεληνης εν συνόδω ούσης και υπό την γην” όπως γράφει στην Γεωπονική του κάποιος Τιμολέων Βάσος, πριν πεντακόσια χρόνια.

Εκτός από το χρόνο της κοπής διάλεγαν και τον τόπο της υλοτόμησης. Έλατα από προσήλια κι άγονα μέρη, τα λεγόμενα *κρανοέλατα*, είναι ανθεκτικά στο σαράκι και στο σάπισμα, όμως είναι στριφτόξυλα, ροζάριακα, μικροφτιαγμένα κι άκομψα. Έλατα από ξερβά κι εύφορα μέρη είναι ψηλά, ευθυτενή, με ίσια νερά κι άροζα, όμως είναι ντελικάτα κι ευάλωτα στο σαράκι.

1.1. Πριόνια

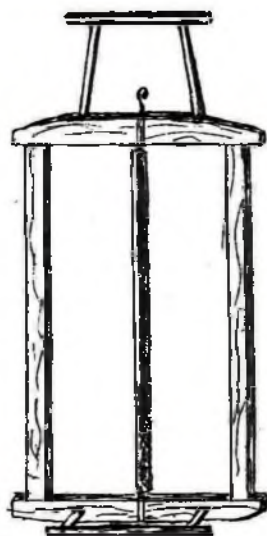
Τα πριόνια ήταν από τα λίγα εισαγόμενα είδη, στην αυτοδιοικούμενη κοινότητα και στο αύταρκες αγροτικό νοικοκυριό.

α. κόφτρα. Ήταν το εργαλείο των... καλικάντζαρων. Χρησιμοποιούνταν για τις ρίψεις των δέντρων και για τον τεμαχισμό του κορμών τους, καθώς επίσης και για το κόψιμο των καυσόξυλων.

β. αμπαροπρίονο ή καταρράχτης. Ήταν το πριόνι για την παραγωγή της πριστής ξυλείας. Αφού πρώτα τετραγώνιζαν, με το τσεκούρι το κούτσουρο (ελατοκορμό) το ανέβαζαν πάνω στο τεζάκι (σχ. 277), εκεί έδεναν κατά μήκους του ξύλου ένα ράμμα –εν είδει χορδής– αφού πρώτα το εμπότιζαν σ' ένα κουτάκι με καρβουνόσκονη ή άλλο χρώμα.

Τεντώνοντας και στη συνέχεια αφήνοντας το ράμμα, αποτυπωνόταν στο ξύλο η γραμμή, που ήταν ο οδηγός για το κόψιμο με το πριόνι.

γ. χειροπρίονο. Ήταν βιοτεχνικό ή και βιομηχανικό προϊόν και έκοβαν μ' αυτό τα λιανά ξύλα, κυρίως καυσόξυλα.

Σχ. 100 -
Αμπαροπρίονο.

1.2. Τσεκούρια (λατιν. *cecuris*)

Το τσεκούρι σαν είδος, αποτελείται από την κόψη, και το σπίτ (τουρκ. *ispit*) δηλαδή την τρύπα, που μπαίνει το στείλιारी. Όταν στο πίσω μέρος έχει τσιόκο (βλαχ. *tsiooko*) ή τσίτσικα λειτουργεί και σαν σφυρί. Είναι ο καθαρευουσιάνος σφυροπέλεκυς.

Διπλοί πέλεκεις (αλήστου μνήμης πολιτικό σύμβολο) δεν χρησιμοποιούνταν ούτε για πολεμικούς ούτε για ειρηνικούς σκοπούς.

Τα τσεκούρια διακρίνονταν σε:

α. τσεκούρι γενικής χρήσης. Με αυτό το όνομα ο αγρότης εννοούσε ένα τσεκούρι μετρίου μεγέθους, ικανό να κόψει άνετα ένα δέντρο ή να σχίσει ένα μέτριο καυσόξυλο. Επίσης διαθέτει και τσίτσικα για σφυροκοπήματα.

β. τσεκουροπούλι ή τσεκουράκι. Ήταν ένα μικρό τσεκούρι για ξεκλάρισμα και για άλλες ελαφρές δουλειές.

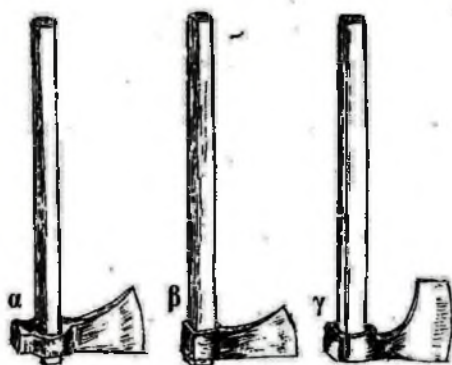
γ. **τσεκούρι μεγάλο.** Ήταν χρήσιμο κυρίως στον σχίσμο των καυσόξυλων και είχε απαραίτητα τσίτσικα.

δ. **τσεκούρι υλοτομικό.** Ήταν μόνο πέλεκυς και όχι σφυροπέλεκυς. Χρησιμοποιούνταν στην υλοτομία για το ξεροξίασμα και το ξεφλούδισμα των κορμών. Επίσης καρφώνοντάς το, στην τομή του κορμού, έπαιζε τον ρόλο του κορμοστροφέως.

ε. **λιάτα.** Ήταν μόνο πέλεκυς με μεγάλη ακμή κοπής, σε σχέση με το κοινό τσεκούρι. Κυκλοφορούσε σε διάφορα μεγέθη:

i. **μεγάλη λιάτα.** Μεγαλύτερη ήταν η εικοσιδύαρη λιάτα, με μήκος ακμής κοπής εκοσιδυό πόντους. Χρησιμοποιούνταν αποκλειστικά για πελέκημα κορμών. Η εργασία του πελεκάνου ήταν βαριά και απαιτούσε τέχνη.

ii. **μικρή λιάτα ή λιατάκι.** Χρησιμοποιούνταν περισσότερο για κόψιμο και λιγότερο για πελέκημα.

Σχ. 101 - Τσεκούρια
(α. κοινό τσεκούρι - σφυροπέλεκυς
β. τσεκούρι υλοτομικό γ. λιάτα).

1.3. Σφήνες

Οι σφήνες ήταν απαραίτητες για την παραγωγή σχιστής ξυλείας και των καυσόξυλων και επιβοηθητικές για τις ράψεις των δέντρων. Απαραίτητο εργαλείο για την χρήση της σφήνας ήταν η βαριά.

α. **σιδηρόσφηνα.** Ήταν η κατ' αρχήν χρησιμοποιούμενη σφήνα, που εισχωρούσε στο ξύλο, σχίζοντάς το. Κατασκευαζόταν από τον σιδερά της περιοχής και κυκλοφορούσε σε πολλά μεγέθη.

β. **ξύλσφηνα.** Την κατασκεύαζε ο υλοτόμος από ξερό πλατανό-ξύλο σε διάφορα μεγέθη και την χρησιμοποιούσε μετά την σιδηρόσφηνα, για να διευρύνει ακόμα περισσότερο το σχίσμα στο ξύλο.

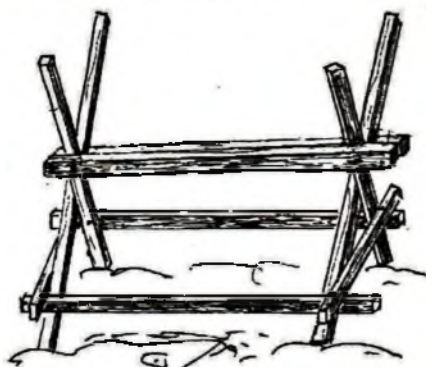
Σχ. 102 - Ξύλσφηνα

1.4. Βοηθητικές κατασκευές

Ήταν κατασκευές διάφορες, άλλες μόνιμες και άλλες ευκαιριακές, χρήσιμες για το κόψιμο των ξύλων με πριόνι.

α. ξυλογαϊδάρα. Ήταν φορητή ξυλοκατασκευή, πάνω στην οποία τοποθετούσαν τα καυσόξυλα προκειμένου να τα τεμαχίσουν ακόμα περισσότερο, ώστε να χωράνε στην σόμπα και τελευταία στην στόφα.

β. τεζάκι (τουρκ. *tezgâh* = πάγκος εργασίας). Ήταν μια πρόχειρη σκαλωσιά, ένα κρεβάτι όπως το έλε-

Σχ. 103 - Ξυλογαϊδάρα.

γαν αλλιώς, που το κατασκεύαζαν στο σημείο της υλοτόμησης μέσα στον λόγγο και έβαζαν πάνω του το ξύλο που ήθελαν να σχίσουν για σανίδια ή καδρόνια.

1.5. Χρήσιμα υλικά για την υλοτομία

α. σπάγκος και χρώμα. Τα χρειάζονταν για να σημαδεύουν την κοψιά, όταν έβγαζαν σανίδια και καδρόνια. Σαν χρώμα χρησιμοποιούσαν καρβουνόσκονη, μπογιά του εμπορίου ή στην ανάγκη κοκκινόχρωμα.

β. πλατανόξυλα για ξυλόσφηνες. Τα χλωρά πλατανόξυλα ήταν τελείως ακατάλληλα για ξυλόσφηνες.

2. Τρόχισμα εργαλείων

Ο υλοτόμος και γενικά ο χρήστης των κοπτικών εργαλείων, πρόσεχε πάρα πολύ την κόψη τους. Ο πολύ επιμελής μάλιστα, όταν δεν χρησιμοποιούσε το τσεκούρι του, το κάρφωνε σε ένα ξύλο για να μην σκουριάζει η κόψη του. Οπωσδήποτε ο κάθε υλοτόμος -και όχι μόνο- έπρεπε να ξέρει να τροχάει τα κοπτερά του.

2.1. Τρόχισμα

Τα υλοτομικά εργαλεία και ειδικά τα τσεκούρια εύκολα σπό-

μωναν και συχνά ήταν τα απρόσεκτα χτυπήματά τους στις πέτρες, γι αυτό ήθελαν τακτικά τρόχισμα. Όλοι ήξεραν να τροχίζουν τα τσεκούρια, λίγοι όμως τα πριόνια.

α. πρυάκονο ή λίμπα (ιταλ. lima). Ως εισαγόμενο προϊόν της ορεινής οικονομίας ήταν είδος πολυτελείας για τον Ευρυτάνα, ήταν όμως αναγκαίο για το τρόχισμα των εργαλείων του. Το έλεγαν πρυάκονο επειδή πολλές φορές το μεταχειρίζονταν αντί για πρυόβολο, για να ανάβουν την ίσκα.

β. ακονιά. Ήταν μια σκληρή πλακουδερή πέτρα, πάνω στην οποία αφού έριχναν λίγο νερό, με πάρα πολύ υπομονή ακόνιζαν τα κοφτερά τους, υποκαθιστώντας έτσι την ακριβή λίμα του εμπορίου.

2.2. Τσιαπράκωμα

Τα δόντια του πριονιού πρέπει να είναι λυγισμένα ένθεν και ένθεν, για να δημιουργείται ικανό πλάτος κοπής, ώστε να παλινδρομεί ελεύθερα το πριόνι. Αυτή η δουλειά λέγεται τσιαπράκωμα του πριονιού και γίνεται από έμπειρο υλοτόμο με ένα ειδικό εργαλείο το τσιαπράκι.

α. τσιαπράκι (τουρκ. tsiaprak). Ήταν μεγαλύτερο ή μικρότερο ανάλογα με το υπό τσιαπράκωση πριόνι. Έτσι είχαμε:

- i. τσιαπράκι κόφτρας.** Ήταν το μεγαλύτερο τσιαπράκι.
- ii. πριονιού.** Που ήταν το μικρότερο.
- iii. μηχανικό τσιαπράκι.** Ήταν ρυθμιζόμενο μηχανικά.

Σχ. 104 -
Τσιαπράκι κόφτρας.

3. Μεταφορά ξύλων

Γενικά οι μεταφορές ήταν ένα δύσκολο πρόβλημα, η μεταφορά όμως της ξυλείας ήταν το δυσκολότερο.

3.1. Μεταφορά με τράβηγμα

Η μεταφορά της στρόγγυλης ξεφλουδισμένης ξυλείας γινόταν με τράβηγμα, από ανθρώπους ή ζώα. Τέτοια ξυλεία ήταν κυρίως τα πάτερα για τις σκεπές και τα πατώματα των οπιτιών.

Εκεί γύρω στο 1960 το ξύλο της καρυδιάς είχε καλή τιμή. Ήταν

η εποχή, που οι αιωνόβιες καρυδιές πλεόναζαν στα χωράφια και στα φαράγγια της Ευρυτανίας και το χρήμα σπάνιζε στις τσέπες των Ευρυτάνων! Διμοιρίες ανδρών ανέβαζαν στις κακοτράχαλες ανηφορίες, με γοζιές και σχοινιά, τα τεράστια κούτσουρα των καρυδιών, μέχρι να τα φτάσουν στο δημόσιο αμαξιτό δρόμο.

Σχ. 105 –
Τσιγκάλι.

Σχ. 106 –
Γκλίτσα.

- α. τσιγκάλι.** Ήταν ο γάντζος που καρφωνόταν στο ξύλο προκειμένου να προσδεθεί το σχοινί έλξεως. Ανάλογα με το ξύλο, μπορούσε να είναι μικρό ή μεγάλο.
- β. γκλίτσα.** Χρησιμοποιούνταν για την καθοδήγηση του κούτσουρου κατά την μεταφορά του με τράβηγμα. Πήρε το όνομά της, λόγω της ομοιότητας της με την γκλίτσα του τσοπάνη.
- γ. γοζίλα.** Είναι ο ξύλινος λοσιός που περιγράφεται στην ενότητα Β1-1.1α (ξεχέρσωμα - βαλάρισμα στο κεφ. γεωργία). Ήταν ένας πρωτόγονος μοχλός αναγκαίος για το τράβηγμα ξύλων στην ανηφόρα.

3.2. Μεταφορά ξύλων με φόρτωμα

Τα μέσα μεταφοράς της ξυλείας με φόρτωμα ήταν δύο, τα γαϊδουρομούλαρα και ο άνθρωπος.

- α. φορτωτήρες.** Ήταν απαραίτητες για το φόρτωμα των ζώων και επειδή μορφολογικά ήταν κάτι μεταξύ ματσουκιού και παλουκιού, συχνά χρησιμοποιούνταν σαν απειλή ενός καλού ξυλοφορτώματος! Έλεγαν: “θέλεις με μια φορτωτήρα”. Οι άνθρωποι για να μεταφέρουν οι ίδιοι την χρήσιμη ξυλεία τους δεν χρειάζονταν κανένα εργαλείο. Τα πάτερα, τις στρουπίνες και τα λοιπά χρήσιμα ξύλα τα κουβαλούσαν στον ώμο.

Σχ. 107 –
Φορτωτήρες.

β. τζινέτι (τουρκ. kinet). Χρειάζεται για τα φορτώματα της βιομηχανικής εποχής, σε αυτοκίνητο.

4. Υλοτομικά προϊόντα

Οι άνθρωποι υλοτομούσαν για να παράγουν: πρώτον τα λεγόμενα χρήσιμα ξύλα, που τα χρειάζονταν για την κατασκευή των σπιτιών και άλλων γενικά κατασκευών και δεύτερον τα καυσόξυλά τους. Επίσης έκοβαν ειδικά ξύλα για την κάλυψη εξεζητημένων αναγκών. Παλιά –σε αντίθεση με σήμερα– ο κύριος όγκος της παραγόμενης χρήσιμης ξυλείας ήταν πολλή σχιστή, λιγότερη πελεκητή και ελάχιστη πριστή.

α. στρόγγυλη ξυλεία. Είναι ξεφλουδισμένοι κορμοί δέντρων, κυρίως ελάτων, μικρών ή μεγάλων. Τα βασικά είδη της στρόγγυλης ξυλείας ήταν τα *πάτερα*, δηλ. μεγάλοι κορμοί κατάλληλοι για την κατασκευή πατωμάτων και στεγών των σπιτιών και οι *στρουπίνες*, τα *παλούκια* και οι *φούγκες* (μεγάλα παλούκια), που ήταν χρήσιμα για φράχτες και άλλες δουλειές.

β. σχιστή ξυλεία. Ήταν κατά κανόνα ελάτινη, κυκλοφορούσε σε *πέταβρα* και *σανίδια* και χρειαζόταν για φράχτες και άλλες ξυλουργίες. Τα σανίδια της σχιστής ξυλείας επειδή τα τετραγωνίζαν και τα φινιρίζαν με το τσεκούρι τα έλεγαν “τοικ’ρίσια”.

γ. πελεκητή ξυλεία. Προερχόταν από έλατα και άλλα άγρια ξύλα (βελανιδιές, κέδρα κ.ά.) κυκλοφορούσε υπό μορφή *πάτερων*, *βιλεσιών* (δηλ. πελεκημένοι κορμοί στο μέγεθος ενός μεγάλου πορτοξυλού) και *στρουπινών* (δηλ. πελεκημένοι κορμοί ελατοκορφών, στο μέγεθος ενός μεσαίου καθρονιού). Ήταν χρήσιμη στην οικοδομική και σ’ άλλες ξυλουργικές εργασίες. Ήταν έργο των πελεκάνων του δάσους.

δ. πριστή ξυλεία. Παραγόταν με το αμπαροπρίονο και ήταν συνήθως ελάτινα *σανίδια* και *καδρόνια*, αναγκαία για τις διάφορες ξυλουργικές εργασίες.

ε. καυσόξυλα. Τα καυσόξυλα ήταν το πρώτο μέλημα του κάθε Ευρυτάνα κι ένας μόνιμος λόγος, που πήγαινε και υλοτομούσε στο δάσος.

στ. “μικροξύλεια”. Ο βουνίσιος γεωργοκτηνοτρόφος εκτός από μανιώδης και δεινός κυνηγός της άγριας πανίδας ήταν και “κυ-

νηγός" ξύλων! Έπρεπε να εντοπίσει και να συλλέξει, στον κατάλληλο χρόνο, μια απίθανη συλλογή μικροξυλείας.

Το ξύλο ήταν το κυρίαρχο υλικό των εργαλείων του. Ξύλα υπήρχαν πολλά, το καθένα με τις δικές του ιδιότητες –πολύτιμες για την ποιοτική κατασκευή των εργαλείων του. Ο ίδιος γνώριζε πολύ καλά τις ιδιότητες τους, καθώς και τους τρόπους βελτίωσής τους. Έτσι στις αστρέχες και στις αποθήκες του είχε ξύλα για σπειλιάρια, ξύλα ωρμασμένα στην κοπριά για τα ξυλόγλυπτά του, ειδικά ξύλα για το αλέτρι του και άλλα πολλά.

Μελισσοκομία

Το χωριό του Ευρυτάνα ήταν ένα σύνολο νοικοκυριών σε τόπο προσηλίο, απάνεμο και πανοραμικό, εύφορο κι όμορφο. Μικρογραφία της κοινωνίας του ήταν η κοινωνία των μελισσιών του στο μελισσομάντρι.

Το μελισσομάντρι (δηλ. το μαντρί των μελισσιών του) ήταν τόπος εύδρος, σύδενδρος και προσηλός, που ο μελισσοκόμος εγκαθιστούσε τα κρινιά.

Το νοικοκυριό ήταν η κυψέλη της ευρυτανικής κοινωνίας. Ήταν ένα μελίσι βουερό κι αυστηρά οργανωμένο εργατικό και προκομμένο. Ο νοικοκύρης, που τρυγούσε κι αυτός σαν τη μέλισσα από τη φύση τ' αγαθά του, ήταν ένας καλός μελισσοκόμος.

Το μέλι ήταν το υποκατάστατο της, σχεδόν άγνωστης, ζάχαρης στα ευρυτανικά βουνά, ήταν φάρμακο και μια γλυκιά νότα στην πικρή ζωή του βουνίσιου! Μαζί με το κερί ήταν το πιο περιζήτητο εμπόρευμα από τα προϊόντα του. Η μελισσοκομία του προσπόριζε λίγα χρήματα, που ήτανε δυσεύρετα εκείνο τον καιρό.

Επίσης ο Ευρυτάνας δίνοντας τον αγώνα της επιβίωσης αξιοποιούσε τα πάντα. Ήτανε μαχητής, δουλευτής και κυνηγός της πανίδας και της χλωρίδας, της ζωής και της αγάπης. Ήτανε δεινός κυνηγός των μελιρούτων θησαυρών των αγριομελισσιών.

Σχ. 108 - Συλλογή γονιδιού
(από παλιό αναγνωστικό).

Τότε, που το οικοσύστημα ήταν στα ζύγια του, υπήρχαν πολλά άγρια μελίσσια. Οι επιτήδαιοι μελισσοκνηγοί τ' ανακάλυπταν σε κουφάλες δέντρων και σε σπηλιές απάτητων βράχων, που πολλά απ' αυτά ο κόσμος τάλεγε στοιχειωμένα, γιατί πολλοί θαρραλέοι πλήρωσαν με τη ζωή τους την αποκοτιά να τρυγήσουν τέτοιους γλυκούς θησαυρούς!

Οι μελισσοκνηγοί έβλεπαν σ' ένα τρεχούμενο νερό μέλισσες να πηγαινοέρχονται και να πίνουν, να ποτίζουν, όπως έλεγαν. Εξακρίβωναν την αράδιαση, το μέρος δηλαδή που κατευθύνονταν για να πάνε στο μελίσσι τους. Με το αετίσιό τους μάτι και την εμπειρία τους εντόπιζαν και σταύρωναν, πελεκώντας ένα σταυρό στη βάση του, τον έλατο που βρισκόταν το μελίσσι. Έτσι το ιδιοποιούνταν και το φθινόπωρο πήγαιναν και το τρυγούσαν.

Λένε πως το άγριο μέλι είναι το καλύτερο, γιατί γίνεται από διαλεχτά λουλούδια και βέβαια δεν είναι προϊόν εργασίας του μελισσοκόμου, είναι κνήγι και σαν τέτοιο είναι όντως το καλύτερο!

1. Παραδοσιακή μελισσοκομία

Ο άνθρωπος, από την αυγή ακόμα της πολιτισμένης του πορείας, είδε ότι δεν έφτανε το φυσικό μέλι των αγριομελισσιών, γι' αυτό μιμούμενος τη φύση, ασχολήθηκε με την μελισσοκομία. Η εγχώρια παραδοσιακή μελισσοκομία ήταν αντιγραφή της άγριας "φυσικής μελισσοκομίας". Το εγχώριο μελίσσι, που εξέτρεφε ο μελισσοκόμος και το άγριο, που θήρευε ο μελισσοκνηγός διέφεραν στο ότι, το μεν πρώτο το εγκαθιστούσε ο άνθρωπος στο κρινί, το δε δεύτερο εγκαθίστατο μόνο του σε κουφάλες δέντρων και σπηλιές βράχων.

Ο πολλαπλασιασμός των μελισσιών γινόταν (και γίνεται) με το γόνεμα. Το εγχώριο μελίσσι, όταν είναι για γόνεμα, δείχνει σημάδια (υπερσυγκέντρωση πληθυσμού, ιδιαίτερη κινητικότητα κ.ά.). Η τελική φάση είναι όταν φύγει το γονίδι, δηλαδή η βασίλισσα με... την συνοδεία της. Εκεί που θα σταματήσει, το βρίσκει ο μελισσοκόμος, ο οποίος αφού τρέψει μέσα σ' ένα καλάθι ή κρινί μελισσοχόρταρο, το συλλαμβάνει (οικιοθελώς βέβαια) και το τοποθετεί στο μελισσομόντρί του.

Τα είδη των εκτρεφόμενων μελισσιών ήταν:

- α) μανάδες (μελίσσια του προηγούμενου χρόνου)
- β) πρωτογόνια ή μιγδάλια (τα πρώτα γονίδια των μανάδων)
- γ) δευτερογόνια (τα δεύτερα γονίδια των πολύ καλών μανάδων)
- δ) πρωτογόνια των πρωτογονιών (σπανίως).

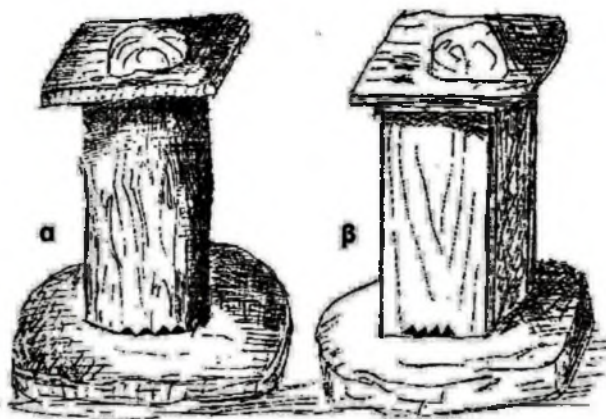
1.1. Εγχώριο μελίσσι

Το μελίσσι ήταν σαν ένα σπίτι. Αποτελούνταν από τα θέμελα (τη βάση), τον σκελετό (το κρινί) και την σκεπή (το σκέπαστρο). Στην Ευρυτανία το καθιερωμένο υλικό κατασκευής των κρινιών ήταν το ξύλο.

α. κρινί ή κουβέλι ή κυβέρτι (σλαβ. křina ή kublu). Το κρινί μπορεί να γίνει πλεχτό σαν κοφίνι, αλειμμένο απ' έξω με γελαδοσβουριά. Ο ορεινός μελισσοκόμος όμως δεν το συνήθιζε. Πήλινο κρινί, όπως σε άλλα μέρη, ποτέ δεν χρησιμοποιούσε. Το ευρυτανικό κρινί ήταν ξύλινο. Στη μέση είχε δύο ξυλάκια περαστά, τον σταυρό, για να συγκρατούνται οι κερήθρες και ένα οδοντωτό κόψιμο στο κάτω μέρος, που ήταν οι πόρτες του μελισσιού. Στηριζόταν πάνω σε μια πέτρινη βάση και έφερε σκέπαστρο.

Υπήρχαν δύο ειδών ξύλινα κρινιά:

- i. "τύπου κουρέτσας". Ήταν κούφιος κορμός από κάποιο γέρινο κρανοέλατο, δηλ. έλατο από προσήλιο και άγονο μέρος, τον οποίον καθάριζαν εσωτερικά με ένα ειδικό εργαλείο, το σγούβι ή γουβιά.
- ii. καρφωτό. Ήταν ένα σανιδένιο κιβώτιο που συνήθως το κα-

Σχ. 109 - Κρινιά α. "τύπου κουρέτσας" και β. σανιδένιο.

τασκεύαζε ο ίδιος ο μελισσοκόμος, μερικές όμως φορές ήταν κατασκευή του μαραγκού. Επειδή είχε λιγότερη στεγανότητα θεωρούνταν υποδεέστερο σε σχέση με το κρινί "τύπου κουρέτσας".

β. βάση. Ήταν μια μεγάλη πλάκα, η οποία βρισκόταν μόνιμα στο μελισσομόντρι.

γ. σκέπαστρο. Για καλύτερη στεγανότητα στην σανιδένια οροφή του κρινιού, πρόσθεταν μια μεγάλη φλούδα από έναν γεροέλατο. Πολλά μεγάλα έλατα είχαν πληγές στη βάση τους, από αυτές τις επιθέσεις των μελισσοκόμων.

1.2. Εξαγωγή κηρόμελου

Στο εγχώριο μέλισσι ο μελισσοκόμος ούτε έλεγχε ούτε και παρενέβαινε στα... εσωτερικά του. Την μόνη παρέμβαση που έκανε ήταν στις αρχές Οκτώβρη, όταν ήθελε να πάρει το μέλι του. Τότε σκότωνε τις μέλισσες και κατέστρεφε ολοκληρωτικά το "νοικοκυριό" τους. Το προϊόν αυτής της "ληλασίας" ήταν το κηρόμελο, δηλ. κηρήθρες μαζί με μέλι. Η όλη εργασία λεγόταν *τρήνημα* του μελισσιού. Παρεμπιπτόντως, αρχές Ιουλίου, *κούρευε* το μέλισσι, αφαιρούσε δηλ. κάποιες κηρήθρες από την κορυφή του κρινιού, απλώς για να δοκιμάσει λίγο μέλι.

α. θειαφοκέρι. Ήταν ένα κερί, που γινόταν βουτώντας ένα κουρέλι σε λιωμένο θειάφι. Στην μελισσοκομία το χρησιμοποιούσαν για να καπνίζουν μ' αυτό το κρινί, ώστε να φοβούν οι μέλισσες και να μπορούν στη συνέχεια να το τρυγούν ανενόχλητοι. Επίσης το χρησιμοποιούσαν σε ειδικές περιπτώσεις και σαν πρόχειρο φωτιστικό μέσο.

β. μελισσομάχαιρο ή σηνομάχαιρο ή κηροκόπος. Ήταν ένα μακρύ μαχαίρι, ικανό να φτάνει μέχρι το σταυρό του κρινιού, με το οποίο έκοβαν τις κηρήθρες.

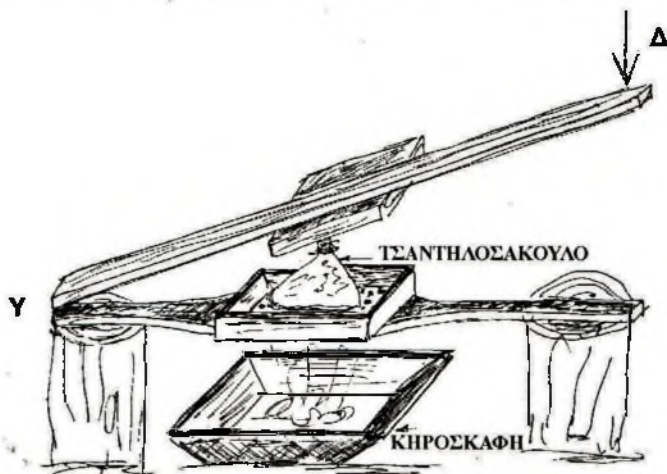
Σχ. 110 - Μελισσομάχαιρο.

1.3. Εξαγωγή μελιού

Το μέλι λαμβανόταν με στράγγισμα ή στύψιμο του κηρόμελου. Στην πρώτη περίπτωση έβγαине το *σταχτό* μέλι και στη δεύτερη το *στιφτό*.

- α. κηροτσάντιλα.** Έμοιαζε με την μάλλινη τυροτσάντιλα. Αντί για το σταλποτύρι (το πηγμένο γάλα) έβαζαν μέσα το κηρόμελο, το οποίο στράγγιζε σιγά-σιγά και έτσι έπαιρναν το σταχτό μέλι.
- β. τσαντηλοσάκουλο.** Αν ήθελαν σφιγτό μέλι, έβαζαν το κηρόμελο μέσα σ' ένα μάλλινο σακί, ίδιας ύφανσης με την κηροτσάντιλα. Εκεί έστυβαν το κηρόμελο, ρίχνοντας ταυτόχρονα λίγο καυτό νερό και το μέλι πεταγόταν έξω από το τσαντηλοσάκουλο.
- γ. κηροσκάφη.** Ήταν μια μεγάλη σκάφη, ικανή να χωράει το τσαντηλοσάκουλο, προκειμένου να το συμπιέσουν και να πάρουν το μέλι.
- δ. πλαστήρι-κηρόξυλο.** Έβαζαν το πλαστήρι λοξά μέσα στην κηροσκάφη, απίθωναν πάνω του το, γεμάτο με κηρόμελο, τσαντηλοσάκουλο και με ένα ξύλο σαν τσαποστίλι, το κηρόξυλο, το συνέθλιβαν. Έτσι πεταγόταν έξω το μέλι και έμεινε μέσα το κερί. Αυτή ήταν η πιο συνηθισμένη μέθοδος εξαγωγής σφιγτού μελιού.
- ε. μελοστίφτης.** Ο δεύτερος και παραγωγικότερος τρόπος εξαγωγής μελιού γινόταν με τον μελοστίφτη.

Αυτός ήταν ειδικό εργαλείο, με το οποίο πολλαπλασιαζόταν η φυσική μυϊκή δύναμη συμπίεσης του κηρόμελου, αξιοποιώντας τις ιδιότητες των μοχλών αλλά και το βάρος του σώματος του μελισσοκόμου. Μεταξύ του σημείου εφαρμογής της δύναμης (Δ) και του υπομοχλίου (Υ) του μελοστίφτη έμπαινε το τσαντηλοσάκουλο, το οποίο δεχόταν πολλαπλάσια δύναμη από αυτήν που

Σχ. 111 - Σχηματική παράσταση ενός τύπου μελοστίφτη.

εφαρμόζε ο μελισσοκόμος. Το μέλι, συνθλιβόμενο μέσα στο τσαντηλοσάκουλο, πεταγόταν έξω από αυτό και στη συνέχεια μέσω των οπών -σαν σουρωτήρι- που έφερε η σκάφη του μελοστήφτη, συλλεγόταν στη κηροσκάφη ή σε ένα οποιοδήποτε δοχείο.

Τον ίδιο πρωτόγονο στίφτη τον χρησιμοποιούσαν και για "ταλιάγρισμα" (συμπίεση) των στέμφυλων, όταν δεν ήθελαν να τα βγάλουν τσίπουρο.

1.4. Εξαγωγή κεριού

Μετά το στήψιμο του κηρόμελου και την εξαγωγή του μελιού, μέσα στο τσαντηλοσάκουλο έμεναν οι κηρήθρες. Η εξαγωγή του κεριού γινόταν με δυο τρόπους (όπως και του μελιού):

α) Τοποθετούσαν και πάλι το, γεμάτο τώρα κηρήθρες, τσαντηλοσάκουλο στο πλαστήρι και το έστυβαν ξανά με το κηρόξυλο, αφού πρώτα του έριχναν άφθονο καυτό νερό. Το κεριό έλιωνε και συμπιεζόμενο πετιόταν έξω από το τσαντηλοσάκουλο και επέπλεε σαν λάδι, μέσα στο νερό που περιείχε η κηρόσκαφη.

β) Την ίδια δουλειά μπορούσαν να την κάνουν και με τον μελοστήφτη.

Όταν κρύωνε και έπηξε, υπό μορφήν πέτσας στην επιφάνεια του νερού, το συνέλεγαν, το έβαζαν σ' ένα καζάνι και το ξανάλιωναν. Το καθαρό πλέον λιωμένο κεριό το έχνυναν σε διάφορα τσουκαλοπίνακα, όπου εκεί σταθεροποιούνταν και έπαιρνε την φόρμα του, που ήταν και η εμπορική συσκευασία του.

2. Σύγχρονη μελισσοκομία

Από το 1856 στην Αμερική εφαρμόστηκε στις κυψέλες το σύστημα των κινητών πλαίσίων και των τεχνητών κηρυθρών, οι οποίες, αφού τελειοποιήθηκαν, είναι οι λεγόμενες σήμερα ευρωπαϊκές κυψέλες. Αυτές επιτρέπουν στο μελισσοκόμο οποιαδήποτε παρέμβαση στην ζωή του μελισσιού και την νομή των προϊόντων του, χωρίς καμιά καταστροφή. Έτσι ο αρχέγονος μελισσοκόμος, έγινε σιγά-σιγά επιστήμονας στο είδος του. Στην Ελλάδα άρχισαν να διαδίδονται οι ευρωπαϊκές κυψέλες το 1906. Το 1927 υπολογίζεται ότι σ' όλη την επικράτεια συντηρούσαν 500.000 κυψέλες, εκ των οποίων 20.000 ήταν ευρωπαϊκές.

2.1. Ευρωπαϊκή κυψέλη

Η κυψέλη της ευρωπαϊκής μελισσοκομίας είναι μια σύνθετη ξυλουργική κατασκευή. Ο αγρότης μελισσοκόμος δεν μπορούσε πλέον να κατασκευάσει τα κρινιά του, έπρεπε να συνεργαστεί με επαγγελματία ξυλουργό. Τα τμήματα ενός ευρωπαϊκού μελισσιού είναι:

α. κυψέλη. Είναι η σύγχρονη κατοικία των μελισσών. Είναι τετράγωνη, κατασκευασμένη με σανίδες και μοιάζει με κανονικό δώροφο ή τριώροφο σπίτι, ανάλογα με την ανθοφορία και την προκοπή του μελισσιού. Το "ισόγειο" είναι ο **εμβρυοθάλαμος** και φέρει άνοιγμα ως είσοδο της κυψέλης. Είναι το μέρος που ανατρέφεται ο γόνος. Ο "όροφος" ή οι όροφοι είναι ο **μελιτοθάλαμος**, όπου οι μέλισσες αποθηκεύουν το μέλι, το οποίο καρπούται ο μελισσοκόμος.

Σχ. 112 - Σύγχρονος μελισσοκόμος.

Η λειτουργική διαφορά μεταξύ κρινιού και κυψέλης είναι πολύ μεγάλη. Ο μελισσοκόμος νέμεται τα μελισσοκομικά προϊόντα χωρίς να σκοτώνει τις μέλισσες, επίσης παρακολουθεί και παρεμβαίνει στην ζωή των μελισσών και επί πλέον προλαμβάνει και καταπολεμά τις αρρώστιες.

β. κινητά πλαίσια. Το κιβώτιο της κυψέλης είναι γεμάτο με κινητά πλαίσια (10 ανά κυψέλη). Στο εσωτερικό του κάθε πλαισίου ο μελισσοκόμος στεριώνει μια τεχνητή κηρήθρα, πάνω στην οποία οι μέλισσες αποθηκεύουν κατ' ευθείαν το μέλι, χωρίς να είναι υποχρεωμένες να φτιάχνουν και την κηρήθρα.

γ. σκέπαστρο. Είναι διπλό (εσωτερικό και εξωτερικό) και εύκολα αφαιρούμενο για να μπορεί ο μελισσοκόμος να παρακολουθεί την εσωτερική ζωή της κοινωνίας των μελισσών.

δ. βάση. Είναι ανεξάρτητη ή ενσωματωμένη με τον εμβρυοθάλαμο.

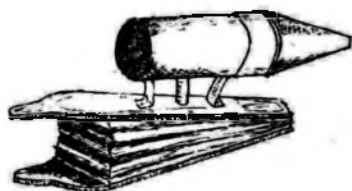
2.2. Εξαγωγή κηρόμελου

Εξάγοντας ο μελισσοκόμος το κηρόμελο από το ευρωπαϊκό μέλισσι, όχι μόνον δεν το εξοντώνει, παρά το βοηθάει με τις τεχνητές κηρήθρες, να ξαναμαζέψει μέλι.

α. προσώπια. Ο παραγωγός παλιά είχε μια μυστική επαφή κι επικοινωνία με το αντικείμενο της παραγωγής του. Τα ζώα γνώριζαν κι αγαπούσαν τον κτηνοτρόφο (μέχρι τούτος να τα... σφάξει). Οι καλλιέργειες δεν πρόκοβαν, όπως έλεγαν, αν δεν τις έβλεπε το μάτι του νοικοκύρη. Οι μέλισσες όμως ήταν "δύσκολες" στην επικοινωνία και τσιμπούσαν μέχρι θανάτου τον μελισσοκόμο, όταν πήγαινε να τις λεηλατήσει, γι αυτό και τούτος φορούσε και φοράει μάσκα και γάντια.

β. γάντια. Η μελισσοκομία ήταν η μόνη εργασία, που ο αγροίκος αγρότης, μερικές φορές, υποχρεωνόταν να την κάνει με το γάντι!

γ. καπνιστήρι. Είναι ένα φυσερό φτιαγμένο από τενεκετζή. Μέσα σ' αυτό ο μελισσοκόμος βάζει αναμμένα κουρέλια ή σβουινιά και φυσάει τον καπνό στο μελίσσι. Έτσι ζαλίζει, χωρίς να σκοτώνει, τις μέλισσες και κάνει ανενόχλητος τη δουλειά του.

Σχ. 113 - Καπνιστήρι.

δ. μαχαίρι εκλεπισμού κηρηθρών.

Για λόγους λειτουργικότητας είναι γωνιακό για να μπορεί να αφαιρεί το μέλι από τα κινητά πλαίσια.

ε. ξύστρα. Είναι χρήσιμη για το άνοιγμα της κηφέλης, για το ξύσιμο των κεριών κ.λπ.

στ. αρμοστήρας. Χρησιμεύει για την επικόλληση των φύλων των τεχνητών κηρηθρών στα σύρματα των πλαισίων.

ζ. τροφοδότης. Χρησιμεύει στο τάισμα των μελισσιών.

η. βασιλικό διάφραγμα. Μπαίνει για να εμποδίζει την κίνηση της βασίλισσας από τον εμβρυοθάλαμο στον μελιτοθάλαμο.

θ. γυροσυλλέκτες. Είναι διάτρητα διαφράγματα, που τοποθετούνται στην είσοδο της κηφέλης ή κάτω από τα πλαίσια μέσα στις κηφέλες και χρησιμεύουν για την συλλογή της γύρης, που φέρνουν οι μέλισσες.

2.3. Εξαγωγή μελιού

Σήμερα η εξαγωγή του μελιού από τις κηρήθρες, δεν γίνεται με στράγγισμα ή συμπίεση, γίνεται με *φυγοκέντρωση*.

α. μελιτοεξαγωγέας. Είναι ένας κυλινδρικός κάδος, όπου τοποθε-

τούνται σε ειδικές θέσεις τα πλαίσια των κηρηθρών, αφού πρώτα απολεπιστούν. Εκεί περιστρέφονται με δύναμη γύρω από κατακόρυφο άξονα, με αποτέλεσμα το μέλι να αποχωρίζεται από τις κηρήθρες και να εκτοξεύεται.

Στη συνέχεια, το μέλι φιλτράρεται στο φίλτρο και συλλέγεται.

Σχ. 114 - Σύγχρονος μελιτοεξαγωγέας.

2.4. Εξαγωγή κεριού

Το κερί εξάγεται με λιώσιμο σε ζεστό νερό, με ή χωρίς πίεση ή σε ειδικές συσκευές τους κηροτήκτες.

3. Κηροπλαστική

Η κηροπλαστική σαν ξέχωρη τέχνη και επάγγελμα δεν αναπτύχθηκε στα ορεινά. Οι λαμπάδες και τα κεριά δεν ήταν προϊόν του κοσμικού εμπορίου, ήταν “εμπόρευμα” της εκκλησίας ή ιδιοκατασκευή του πιστού.

Η οικιακή κηροπλαστική γινόταν με τα χέρια: “Ζύμωναν” για ώρα έναν βώλο κεριού ώσπου να γίνει σαν προζύμι. Μετά πλάθοντάς το και στρίβοντάς το, πάνω σ’ ένα κατακορύφως τεντωμένο σχοινί έφτιαχναν την λαμπάδα τους.

α. στεφάνι κηροπλαστικής. Επαγγελματικότερη άσκηση της κηροπλαστικής γινόταν συνήθως από τον νεωκόρο της εκκλησίας (αν ήταν επιτήδειος). Αρχίζει τη δουλειά κρεμώντας νήματα στα άγκιστρα του ειδικού κηροπλαστικού του στεφανιού. Μετά έχυνε πολλές φορές πάνω τους λιωμένο κερί, από το οποίο ένα μέρος του έπιζε πάνω στο σχοινί. Έτσι έφτιαχνε χυτά κεριά και λαμπάδες, με όσο πάχος του επέβαλλε η ισχνή επάρκεια του ναού σε κερί και η αυξημένη ζήτηση των πιστών σε κεριά.

4. Μελισσοκομικά προϊόντα

Τα βασικά μελισσοκομικά προϊόντα ήταν το μέλι και το κερί.

Το φυσικό μέλι, ας πούμε των αγριομελισσιών, είναι ένα άριστο προϊόν που καμιά επιστημονική παρέμβαση του ανθρώπου δεν μπόρεσε να το βελτιώσει ή να το ξεπεράσει, μπόρεσε όμως να το νοθεύσει!

Στην αγροτική προβιομηχανική εποχή, που το περιβάλλον ήταν υγιές, παρά τις πρωτόγονες μελισσοκομικές μεθόδους, παραγόταν πολύ μέλι. Στα ευρυτανικά βουνά η μελίγκρα του έλατου και η πλούσια χλωρίδα, ήταν εγγύηση για μια άφθονη μελοπαραγωγή.

α. κηρόμελο. Ήταν το προϊόν του τρυγήματος του κρινιού. Πολ-
λές φορές, για να αποφύγουν τις φασαρίες των παρατέρα επε-
ξεργασιών, το πουλούσαν στόν έμπορο σαν κηρόμελο.

β. βασιλικός πολτός. Είναι η τροφή που παράγουν οι εργάτριες
μέλισσες για την βασίλισσά τους. Είναι πλούσια σε βιταμίνες,
ιχνοστοιχεία και σίδηρο. Θεωρείται φυσικό τονωτικό φάρμακο
και χρησιμοποιείται από τους ηλικιωμένους σαν ερωτικό ελιξι-
ριο της χαμένης τους νιότης!

γ. σταχτό μέλι. Ήταν το καλύτερο και χρησιμοποιούνταν σαν
φάρμακο.

δ. στιφτό μέλι. Με αυτό κατασκεύαζαν μελόπιτες και γενικά αντι-
καθιστούσε τη ζάχαρη.

ε. κερί. Εκτός από τις λαμπάδες και τα κεριά, που ο μελισσοκόμος
έφτιαχνε για τις ανάγκες του, είχε και ένα σβώλο κεριού για να
κερώνει τις τσαγκαρκλωνές του. Επίσης, αν ήταν μερακλής, το
χρησιμοποιούσε για να φτιάξει αλοιφή για το κέντρομα.

στ. μελότσιπρα. Μετά από τα επανειλημμένα στυψίματα και την
κατεργασία του κηρόμελου, με τα οποία λαμβανόταν το μέλι
και το κερί, έμενε ένα υπόλειμμα, τα μελότσιπρα. Το κερί που
υπήρχε σ' αυτά δεν μπορούσε πλέον να βγει με στύψιμο, χρεια-
ζόταν ειδικά μηχανήματα τα οποία δεν διέθετε ο επιχώριος με-
λισσοουργός. Σε άλλες περιοχές υπήρχε ειδικός έμπορος, που
τα αγόραζε. Έτσι λοιπόν κι αυτός, αν δεν τα πετούσε, τα έψη-
νε στο ρακοκάζανο και έβγαζε την *μελόρακη*. Ένα δεύτερης
ποιότητας τσίπουρο.

Κυνήγι-συλλεκτική παραγωγή

Η πρώτη μορφή παραγωγής, που ανέπτυξε ο άνθρωπος ήταν η συλλογή καρπών και το κυνήγι. Ο άνθρωπος της παλιάς αγροτικής κοινωνίας ασκούσε την συλλεκτική παραγωγή και κυνηγούσε. Ο άντρας ήτανε κυνηγός της άγριας πανίδας και ψαράς του γλυκού νερού και η γυναίκα συλλέκτης σαλιγκαριών, μανιταριών, αγριολάχανων κ.ά.

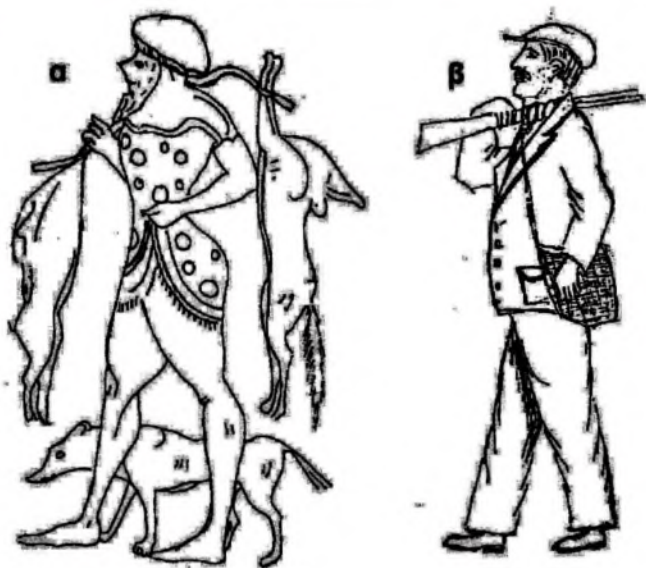
Τα πρωτόγονα ένστικτα, τα κληρονομημένα χαρακτηριστικά του πρόγονού του ληστή και κυνηγού και η ανάγκη να φάει κρέας, έκαναν τον Ευρυστάνα μανιώδη και επιδέξιο κυνηγό. Τα θηράματα ήταν πολλά και καλοθρεμμένα! Ο άνθρωπος όταν καλλιεργούσε τη γη (με τον παραδοσιακό τρόπο), όχι μόνο δεν εξόντωνε τα άγρια ζώα (με τα φάρμακα κ.λπ.) αλλά από τα προϊόντα του έτρωγαν κι αυτά μαζί του. Κατά συνέπεια δικαιωματικά και σε συμφωνία με τους φυσικούς νόμους, κυνηγούσε και σκότωνε.

Το κυνήγι ήταν πολλών μορφών και δεν επιδίδονταν όλοι σε όλα τα είδη. Έτσι:

α) Όλοι οι άνθρωποι, άντρες, γυναίκες και παιδιά, κυνηγούσαν σώμα με σώμα, με πέτρες και με ξύλα, κάθε ζωντανό, τρωγόμενο ή επιβλαβές.

Σχ. 115 - Από το εγχειρίδιο
"Η γλώσσα μου" Ε' τάξης δημ. του 2001.

Σχ. 116 - Επιστροφή κυνηγών

α) Αρχαίου Έλληνα (από αγγείο)

β) Νεοέλληνα (από την... πραγματικότητα).

β) Όλοι οι άντρες, μικροί και μεγάλοι, με το λάστιχο, με τα αγκίστρια και τις παγίδες σκότωναν ή συλλάμβαναν πουλιά, επιβλαβή και άλλα.

γ) Οι περισσότεροι άντρες κατά μόνες ή καθ' ομάδες, με το κουφέκι, με τα σπαυλιά, με τα μπαρουτόσκαγα και τα φυσεκλίκια, κυνηγούσαν και σκότωναν λαγούς, ζαρκαδία, πουλιά κ.ά.

δ) Οι διαλεκτοί άντρες εξοπλισμένοι με δραμιάρες και βόλια στα φυσέκια τους, ομάδες-ομάδες έβγαιναν παγάνες και κυνηγούσαν αγριογούρουνα, λύκους και καμιά φορά αρκούδες.

Επίσης ο βουνίσιος ψάρευε με ιδιαίτερο ζήλο. Στα γάρβαρα νερά των ευρυτανικών ποταμών αφθονούσαν οι πέστροφες, τα μπριάνια και τα χέλια. Ξεβράκωτος κι αρχέγονος - ίσος προς ίσον με το ψάρι - απάλα με τα χέρια και με τέχνη παγίδευε κάτω από τις πέτρες κι έπιανε χέλια, πέστροφες και μπριάνια. Ερωτικό σκίτσημα ήταν η αισθησιακή επαφή των δακτύλων του ψαρά με το σφιχτό και γυαλιστερό δέρμα της πέστροφας, στην υποβρύχια κρύπτη της!...

Το νόμιμο ψάρεμα της πορφυροκέντητης άγριας πέστροφας,

στα νερά των ποταμών της Ευρυτανίας και το ελεγχόμενο κυνήγι στην κακοτράχαλη και κατάφυτη γη της, είναι δυο ισχυρά κι ενδιαφέροντα κίνητρα για να πεζοπορήσει ο άνθρωπος. Να γνωρίσει και να βιώσει την ευρυτανική φύση, που είναι και πρέπει να μείνει σεπτός ναός της παρθένου και ευπλοκάμου Λαφρίου Αρτέμιδος, έτσι όπως την λάτρευαν οι αρχαίοι Αιτωλοί και που ακόμα και σήμερα -παρά τους διωγμούς της- ένα ασκημένο αντί μπορεί να την αφουγκραστεί στους ευρυτανικούς λόγγους.

1. Πρωτόγονα όπλα

Ο άνθρωπος εισήλθε στον πολιτισμό κατασκευάζοντας και χρησιμοποιώντας όπλα και εργαλεία. Κατ' αρχήν η πέτρα και μετά το ξύλο ήταν τα πρώτα του όπλα, που αποτέλεσαν και τα πρώτα του μηχανικά εργαλεία. Το κυνήγι είναι το πρώτο του έργο.

Τα πρωτόγονα όπλα κάλυπταν άμεσες και επείγουσες ανάγκες, χωρίς καμιά προετοιμασία και σκέψη.

1.1. Λίθινα όπλα

Η χρήση της πέτρας σαν όπλο, αμυντικό ή επιθετικό, ήταν πολύ συχνή για τον ορεσίβιο Ευρυτάνα. Σαν είδος ήταν ποσοτικά και... ποιοτικά, αγαθό "εν επαρκεία".

α. λιθάρι. Ήταν κάτι σαν τη σημερινή σφαίρα. Μας παραπέμπει στα πολεμικά αγωνίσματα των κλεφτών "στο πήδημα, στο τρέξιμο και στο βαρύ λιθάρι". Χρησιμοποιούνταν για δραστηριότητες μικρού βεληνεκούς και μεγάλης δραστικότητας.

β. πέτρα. Είχε μέγεθος ικανό να βολευτεί στην παλάμη και κάλυπτε τις ανάγκες με μέσο ωφέλιμο βεληνεκές (γύρω στα 15 μέτρα). Με πέτρα μπορεί κάποιος να σκοτώσει ένα πουλί ή ένα μικρό ζώο ή να αμυνθεί από ένα επιτιθέμενο τσοπανόσκυλο.

γ. λαστιχόπετρα. Είναι το τελευταίο λίθινο βλήμα, που χρησιμοποίησε ο άνθρωπος στις διάφορες μηχανές ρίψης λίθων! Ήταν μια μικρή στρογγυλή πέτρα που... όπλιζαν οι πιτσιρικάδες το λάστιχό τους.

1.2. Ξύλινα όπλα

Το ξύλο σαν υλικό είναι κι αυτό αγαθό εν επαρκεία στα ευρυ-

τανικά βουνά. Ο καθένας, στην ανάγκη, εύκολα εύρισκε ένα κατάλληλο ξύλο για να κάνει τη δουλειά του.

α. **παλούκι** (λατ. *palucus*). Είναι ο εκφυλισμένος απόγονος του ρόπαλου. Χρησιμοποιούνταν για σκληρές “πολεμικές” δραστηριότητες και η συνήθης ειρηνική του χρήση ήταν η... στήριξη κάποιου φράχτη. Σαν ρόπαλο δοξάστηκε στα χέρια του Ηρακλή και στους βασιλικούς θυρεούς!

β. **ματσούκι** ή **ματσούκα** (ιταλ. *mazuko*). Ήταν το συνηθισμένο όπλο (αμυντικό ή επιθετικό) στα χέρια του ορεσίβιου. Είναι το κατ’ εξοχήν ξύλινο όπλο, γι αυτό και επικράτησε σαν έκφραση ενός γερού ξυλοδαρμού. “Θα σου ρίξω ένα ματσούκι” λέει ο λόγος. Επίσης το ματσούκι στήριζε τον ορεσίβιο στις τραχιές ανηφοριές και μ’ αυτό καθοδηγούσε και πειθαρχούσε τα ζώα του.

γ. **λούρα**. Ήταν επιθετική απειλή για τα μικρά παιδιά και... γελοιοποιητική για τους μεγάλους. Ήταν απαραίτητο εκπαιδευτικό όπλο για τον δάσκαλο και αναγκαίο εργαλείο του κτηνοτρόφου για το σάλαγο των ζώων του.

2. Αυτοσχέδια όπλα

Τα αυτοσχέδια όπλα ήταν η επόμενη φάση της ανάπτυξης των... οπλικών συστημάτων του χωρικού των βουνών. Φτιάχνονταν με υλικά που παρείχε η φύση αλλά απαιτούσαν σκέψη και σύνθετη εργασία.

α. **σφενδόνα**. Ο άνθρωπος για να βελτιώσει τις λιθοβολές του χρησιμοποίησε κατ’ αρχήν τη σφενδόνα. Ο Δαβίδ την έκανε “διάσημη” σκοτώνοντας μ’ αυτήν τον Γολιάθ. Με τον καιρό έχασε την αξία της σαν πολεμικό όπλο κι έμεινε στο τέλος σαν παιχνίδι, στα χέρια των παιδιών.

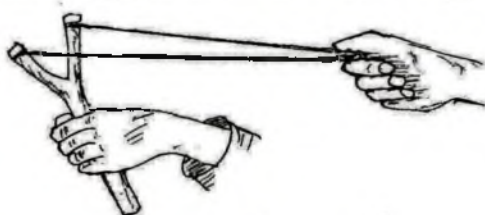
Για να γίνει η ρίψη, ο σφενδονιστής βάζει στο πετοί μια πέτρα και κρατώντας στη χούφτα του γερά τα δυο σχοινένια άκρα, περιστρέφει γρήγορα τη σφενδόνα. Όταν εκτιμή-

Σχ. 117 –
Σφενδόνα.

σει ότι η πέτρα απέκτησε ικανή κινητική ενέργεια, αφήνει το κοντύτερο άκρο της σφενδόνας και η δημιουργηθείσα μεγάλη φυγόκεντρος δύναμη εκσφενδονίζει τη πέτρα, προσδίδοντας της το ανάλογο βεληνεκές. Στην αρχαία Ελλάδα οι Αιτωλοί (κατά συνέπεια και οι Ευρυτάνες) ήταν από τους πιο επιτήδειους σφενδονιστές. Εύκολα έφτιαχναν τη σφενδόνα τους οι αρχαίοι, κυνηγοί, ληστές και πολεμιστές Ευρυτάνες σε αντίθεση με το τόξο ή άλλα όπλα...

β. λάστιχο (ιταλ. lastico). Είναι στα χέρια των παιδιών, ο συνεχιστής του έργου της σφεντόνας, γι' αυτό και ονοματολογικά συγγέεται μ' αυτήν. Στηρίζεται σε άλλη αρχή λειτουργίας και για την κατασκευή του χρειάζεται το βιομηχανικό λάστιχο. Ήταν το σήμα κατατεθέν του αγοριού. Αυτό τον έμπαιζε στον μαγικό κόσμο της περιπέτειας, του κυνηγιού και του κινδύνου.

Σχ. 118 - Λάστιχο.

Κυκλοφορούσε σε δυο μορφές:

- i. **με φούρκα**. Η φούρκα μπορούσε να είναι μια απλή διχάλα ή μια περίτεχνη κατασκευή του ίδιου του "κυνηγού", ο οποίος εκεί πάνω εξαντλούσε την παιδική ξυλογλυπτική του τέχνη.
- ii. **χωρίς φούρκα**. Ήταν κατασκευή για επιδέξιους σκοπευτές.

3. Παγίδες πουλιών

Τα πουλιά ήταν τα πρώτα θηράματα του άντρα και μ' αυτά επικύρωνε την ειδοποιό διαφορά του φύλου του! Ο ζων κατά φύσιν πιτσιρικάς δεν θρηνούσε για ένα σκοτωμένο πουλάκι, παρά εξοργιζόταν για το πουλί που ξέφυγε την παγίδα του!

Γενικά οι παγίδες ήταν έξυπνες αυτοσχέδιες κατασκευές που γίνονταν με φυσικά υλικά. Μπορούμε να τις ξεχωρίσουμε με βάση: πρώτον αν απαιτούσαν ή όχι δόλωμα και δεύτερον αν έφεραν ή όχι σκανταλιά. Πολλές φορές λέγοντας σκανταλιά, εννοούσαν όλη την παγίδα.

3.1. Παγίδες με δόλωμα και σκανταλιά

α. πλακοπαγίδα. Είναι η πιο απλή και η λιγότερο παραγωγική παγίδα. Στήνεται με μια πλάκα ή και ένα κόσκινο, που στηρίζεται σ' ένα ξυλάκι-σκανταλιά σαν αντιστύλι, στο οποίο είναι δεμένο ένα σχοινί. Η άλλη άκρη του σχοινιού είναι στα χέρια του κυνηγού. Κάτω από την πλάκα υπάρχουν για δόλωμα μερικά ψίχουλα. Μόλις μπει το θήραμα κάτω από την πλάκα, "ηλεκτρονεργποιείται" η σκανταλιά από τον κυνηγό και συλλαμβάνεται.

Σχ. 119 - Παγίδες (α. πλακοπαγίδα β. πετροπαγίδα).

β. πετροπαγίδα. Στήνεται με σκανταλιά τέσσερα ξυλαράκια και δυο πέτρες - την πλάκα και το αντιστύλι. Το δόλωμα είναι συνήθως μερικά σπυριά κάτω από την πλάκα. Το θήραμα στην προσπάθειά του να φάει τα σπυριά απασφαλίζει τη σκανταλιά και συλλαμβάνεται.

γ. ξυλοπαγίδα. Είναι μια σχετικά σύνθετη ξυλοκατασκευή που θέλει σαν δόλωμα σκουλήκι.

3.2. Παγίδες με δόλωμα χωρίς σκανταλιά

α. αγκίστρι. Παλιότερα, πριν καταστραφούν οι διάφοροι βιότοποι και που η πανίδα ήταν πλούσια, τον χειμώνα κατακλυζόταν ο τόπος από κυριαρίνες (τσιχλές), γκιάκια, ψευδά κ.λπ. Οι κυνηγοί, μικροί και μεγάλοι, μ' ένα *τενεκεδάκι σκουλήκια* στο χέρι για δολώματα, γέμιζαν τις νεροσυρμές και τα περάσματα των πουλιών με ταϊσμένα αγκίστρια μπηγμένα στο έδαφος και η κυνηγετική τους λεία ήταν συνήθως άφθονη.

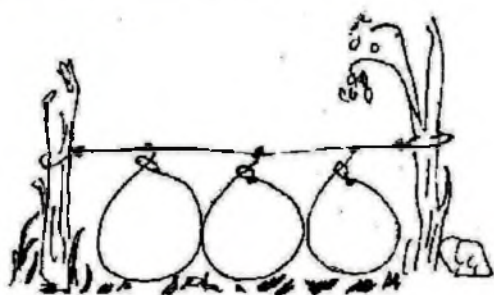
Σχ. 120 - Αγκίστρι.

3.3. Παγίδες χωρίς δόλωμα με σκανταλιά

α. τενέλι. Στην πιο απλή του μορφή είναι μια γερή βέργα λυγισμένη σε σχήμα τόξου, η οποία κρατείται υπό τάση με ένα σχοινί, δεμένο σταθερά στην μια άκρη της και στην άλλη, σταθερά μεν, αλλά σε θέση *σκανταλιάς*. Στηνότιαν σε περάσματα πουλιών, τα οποία αν πατούσαν πάνω στη σκανταλιά αυτή απασφάλιζε και μια θηλιά τους παγίδευε τα πόδια.

3.4. Παγίδες χωρίς δόλωμα και χωρίς σκανταλιά

α. συρτοθηλιά. Τις θηλιές όταν ήταν για πουλιά, τις έφτιαχναν με αλογότριχες και τις έλεγαν *βρόχια*. Τις έστηναν εκεί που περνούσαν (είχαν σύρτες) τα διάφορα βοσκοτικά πουλιά. Όταν ήταν για λαγούς τις έφτια-

Σχ. 121 - Συρτοθηλιά.

χναν με σύρματα και τις έστηναν σε διάφορα περάσματα. Βέβαια τις περισσότερες φορές πιάνονταν σκυλιά και γάτες γι' αυτό και σαν είδος κυνηγιού είναι απαγορευμένο.

β. ξόβεργες. Ήταν παγίδες παιδικής χρήσης για σύλληψη μικρών ωδικών πουλιών. Τα πουλιά που συνήθιζαν να βάζουν στα κλουβιά οι ορεσίβιοι ήτανε κοτούφια και πέρδικες, τα οποία έπιαναν από πεταρούδια χωρίς ξόβεργες.

Ο κυνηγός της αγάπης για να πιάσει την "πέρδικα" και να την βάλει στο κλουβί:

"έστηνε βρόχια στα βουνά
και αντίβροχα στους κάμπους"

όπως μας λέει το δημ. τραγούδι.

4. Παγίδες επιβλαβών

Αυτοσχέδιες παγίδες για επιβλαβή και άλλα φαγώσιμα κυνήγια δεν χρησιμοποιούσαν. Γιαυτήν την περίπτωση είχαν παγίδες - έντεχνες κατασκευές και κάναν τη δουλειά τους.

4.1. Δόκανο ή σίδερο

Με νόμο του 1923 τυπικά απαγορεύτηκε το δόκανο γιατί γίνονταν ζημιές σε ήμερα ζώα και ανθρώπους.

α. μονοτσιτίτικο. Το έσπηναν σε ειδικά περάσματα για τις αλεπούδες. Η αλεπού τα ήξερε όλα αυτά και γι αυτό στα επικίνδυνα σημεία, για να ελαχιστοποιήσει τις πιθανότητες να πατήσει πάνω στην παγίδα, περπατούσε πεδώντας με τα τέσσερα πόδια της ενωμένα. Από δω κι η παροιμία: "Η πονηρή αλεπού πιάνεται από τα τέσσερα".

Σχ. 122 – Μονοτσιτίτικο σίδερο.

β. διπλοτσιτίτικο ή λυκοσίδερο. Ήταν το ισχυρότερο δόκανο και είχε στόχο τον αιμοβόρο βασιλιά της τοπικής μας πανίδας.

4.2. Ποντικοπαγίδα

Η καλύτερη άμυνα του κάθε νοικοκυριού από τα ποντίκια ήταν οι γάτες. Το κάθε σπίτι είχε οπωσδήποτε πάνω από δύο γάτες, οι οποίες καθιστούσαν –κατά κανόνα– περιττές τις ποντικοπαγίδες.

α. τσάκα ή πάτα (είναι ηχοποιημένες λέξεις). Συλλαμβάνει και σκοτώνει ταυτόχρονα τα θύματά της.

β. φάκα (τουρ. faka). Αυτή δεν σκοτώνει τα θύματά της, όπως η τσάκα, αλλά απλώς τα συλλαμβάνει.

5. Πυροβόλα όπλα μπροστογεμή

Μια κοινωνία σαν την ευρυτανική, που στην αρχαιότητα "έζη από θήρας και ληστείας", στην Τουρκοκρατία ήταν λημέρι των κλεφταρματολών και οι άνθρωποι της ζούσαν σαν τσελιγκάδες, τσοπάνηδες και περιπλανώμενοι, το όπλο ήταν η προέκταση του χεριού τους. Τα πυροβόλα όπλα ήταν βέβαια εισαγόμενα, όμως η οπλοουργία, με την έννοια των επισκευών και των μετατροπών, ήταν ιδιαίτερα ανεπτυγμένη.

Τα μπροστογιομή γεμίζονταν, με τα ανάλογα μπαρουτόσακα, από μπροστά με την βοήθεια της τουφεκόβεργας.

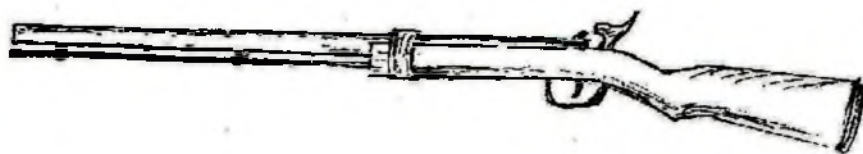
5.1. Μονόκαννο

Το μονόκαννο ήταν το βασικό και κυρίαρχο εμπροστογιομές πυροβόλο όπλο.

α. καριοφλιάς. Το όνομά του προέρχεται από το εργοστάσιο οπλοποιίας του Cario Finglio και όχι από το φυτό καρυοφύλλι. Είναι το θρυλικό καριοφίλι των κλεφτών και των αρματολών της Ελληνικής Επανάστασης και το πρωτοχρησιμοποιηθέν μονόκαννο. Είχε πολύ μακριά κάνη και πυροδοτούνταν με πυρόλιθο (τσακμακόπετρα). Είναι φανερό πόση τύχη, φροντίδα και χρόνο απαιτούσε μια τέτοια πυροδότηση.

Το μακρύ καριοφίλι το έλεγαν και *νταλιάνι*, εξού και νταλιάνι αποκαλούσαν την ψηλή και όμορφη γυναίκα (υπάρχει και το σχετικό, ομώνυμο δημοτικό τραγούδι).

β. φίστα ή αλλιώς *ματζακάσα*. Είναι εξέλιξη του καριοφιλιά. Ο πυρόλιθος αντικαταστάθηκε από καψούλι, το οποίο παρείχε σιγουριά και ταχύτητα στην πυροδότηση.

Σχ. 123 - Φίστα.

5.2. Δίκαννο

Σαν όπλο διπλασίαζε τη δύναμη πυρός και πολλαπλασίαζε την αποτελεσματικότητα του κυνηγού. Όμως δεν χρησιμοποιήθηκε ιδιαίτερα από τον παλιό Ευρυτάνα κυνηγό.

5.3. Πυρομαχικά

Ο παλιός κυνηγός, με τα μπροστογιομή όπλα, κουβαλούσε πάνω του τα πυρομαχικά και μετά από κάθε τουφεκιά, με την τουφεκόβεργα ξαναγέμιζε το όπλο του. Αυτό εκμεταλλεύτηκε ο Καραϊσκάκης όταν, μαζί με τους συντρόφους του, τον πολιορκήσαν οι Τούρκοι σ' ένα σπίτι. Πέταξαν από τα παράθυρα τις κάπες τους, οι Τούρκοι νόμισαν ότι είναι και αυτοί μέσα και άδειασαν πάνω σ' αυτές τα καριοφίλια τους! Όσπου να ξαναγεμίσουν και να πυ-

ροβολήσουν οι πολιορκημένοι έκαμαν έξοδο και εξαφανίστηκαν.

α. μπαρούτι (τουρκ. barut). Ο "τυφεκιοφόρος" ενός εμπροστογεμούς όπλου έπρεπε οπωσδήποτε να έχει πάνω του μπαρούτι για γέμισμα και για αβξότ στον μηχανισμό πυροδότησης. Σε πολλά χωριά των Αγράφων την παρήγαγαν πρωτόγονα και σε μικρές ποσότητες. Μαζικά και με βιοτεχνικό τρόπο παραγόταν στους μπαρουτόμυλους του Μαυρίλου.

β. σκάγια (βενετ. scagia). Τα έφτιαχνε ο ίδιος ο κυνηγός από κατάλληλο σύρμα ή τα αγόραζε έτοιμα.

γ. βόλια κυνηγετικά. Στο κυνήγι σπάνια χρησιμοποιούσαν βόλια. Για τα χοντρά κυνήγια (γουρούνια κ.λπ.) είχαν μεγάλα σκάγια, τις *δραμιάρες*.

δ. τάπεζ. Με αυτές διαχωρίζονταν και ταπώνονταν τα σκάγια και η μπαρούτι στην πυριτοδόχη της κάνης.

6. Πυροβόλα όπλα οπισθογεμή

Τα οπισθογεμή όπλα, με την χρήση των φυσιγγίων, απάλλαξαν τον κυνηγό από το χρονοβόρο γέμισμα, βελτιώνοντας κατά πολύ την κυνηγετική του ετοιμότητα.

6.1. Μονόκαννο

Δεν έχει τη δόξα και την ιστορία του εμπροστογεμούς μονόκαννου και ο χρήστης του σήμερα δεν θεωρείται σοβαρός κυνηγός.

α. γκρας. Ο γκρας ήταν πολεμικό όπλο. Επισοήθηκε από τον Γάλλο στρατηγό Γκρα το 1874 και ανήκε στον ατομικό οπλισμό των φαντάρων, μέχρι την εμφάνιση των επαναληπτικών όπλων. Ήταν οπισθογεμές και σαν πολεμικό έπαιρνε σφαίρα. Οι ντόπιοι οπλουργοί του προσάρμοσαν μια άλλη κάνη, σαν αυτή της φίστας ή του καριοφιλιού κι έτσι έφτιαχναν τον *κυνηγετικό γκρας* με φυσίγγι, δηλαδή οπισθογεμές μονόκαννο.

β. κοντογκράς. Ήταν ο πολεμικός γκρας που έπαιρνε σφαίρες. Τον χρησιμοποιούσαν -όταν είχαν πολεμοφόδια- για χοντρά
κ υ ν ή -
για, λύ-
κ ο υ ς ,
γουρού-
νια κ.λπ.

Σχ. 124 - Κοντογκράς.

γ. μονόκαννο με κόκορα.

δ. μονόκαννο σιούτο. Είναι ο σύγχρονος τύπος μονόκαννου.

6.2. Δίκαννο

Το οπισθογεμές δίκαννο κυριάρχησε στον κόσμο των κυνηγών και αύξησε την παραγωγικότητα (καταστροφικότητα) του κυνηγού (σε κυνηγετική λεία). Στη συνέχεια τα φυτοφάρμακα και η εγκατάλειψη της υπαίθρου κατέστρεψαν ακόμα περισσότερο την πανίδα και στο τέλος εμφανίστηκε ο επιδρομέας κυνηγός με την καραμπίνα, που εξολοθρεύει κάθε τι κινούμενο.

α. δίκαννο με κοκόρια. Είναι ο παλαιότερος τύπος δίκαννου, σήμερα έχει καταργηθεί.

β. δίκαννο σιούτο. Είναι το σύγχρονο δίκαννο.

6.3. Γέμισμα φυσεκίων

Φυσέκι (τουρκ. fisek) είναι το φυσίγγιο.

“Σέρνω φυσέκια στην ποδιά και βόλια στις παλάσκες” απειλούσε τους Τούρκους η Λένω Μπότσαρη.

“Έγινα φυσέκι στο φαί” έλεγαν αν ποτέ χόρταιναν!

Το γέμισμα των κυνηγετικών φυσιγγίων ήταν μια οικιακή χειμωνιάτικη εργασία δίπλα στο φωτογόνο, εκεί όπου στο κακκάβι έβραζαν και μοσχομύριζαν τα θηράματα της μέρας. Υπήρχαν δύο ειδών γεμίσματα, το καλοκαιρινό και το χειμωνιάτικο, με λιγότερο ή περισσότερο μπαρουτί αντίστοιχα.

α. μέτρο μπαρουτιού

β. μέτρο σκαγιών

γ. μηχανή ταπώματος φυσιγγίων. Ήταν χειροκίνητη μηχανή της βιομηχανικής εποχής.

6.4. Συντήρηση όπλου

Η σχέση του κυνηγού (και πολύ περισσότερο του πολεμιστή) με το όπλο του ήταν σχέση ερωτική, γιατί και τούτος το πρόσεχε, το περιποιούνταν και το συντηρούσε.

α. σχοινοκαθαριστήρας. Τον είχαν για εσωτερικό καθάρισμα της κάνης του όπλου.

β. λάδι ψιλό. Με αυτό το λάδωναν για αντισκωριακή προστασία.

7. Κυνηγετικά “αξεσουάρ”

Τα αντικείμενα που ολοκλήρωναν έναν κυνηγό ήταν: πρώτον αυτά που αφορούσαν τον ίδιο (η στολή του κι ο τρουβάς) και δεύτερον αυτά που ήθελε για τα όπλα του (τα φυσεκλίκια και τα μπα-ρουτόσκαγα).

α. φυσεκλίκια. Είναι και αυτά ένα είδος παλάσκας μόνο που φοριούνται σαν ζώνη και χωράνε πολλά φυσίγγια.

β. στολή. Στην στολή του παλιού κυνηγού κυριαρχούσαν τα τράγια ρούχα και στον σύγχρονο τα στρατιωτικά ρούχα παραλλαγής. Ο παλιός κυνηγός θυμίζει τον τραγόμορφο θεό του τον Πάνα και ο καινούργιος τον... Σβαρτσενέγκερ να εξολοθρεύει και τα τελευταία ανυπεράσπιστα ζώα της εξοντωμένης πανίδας μας!

8. Ψάρεμα στο ποτάμι

Εκτός από το πρωτόγονο ψάρεμα με τα χέρια οι ψαράδες του γλυκού νερού χρησιμοποιούσαν και άλλες τεχνικές. Ένα ενδιαφέρον και δημοφιλές ψάρεμα ήταν με “κόψιμο παρακλαδιού”. Σε κάποιο κατάλληλο σημείο εξέτρεπαν την ροή του ποταμού σε άλλη νέα παράλληλη κοίτη κι έφραζαν την παλιά, λίγο πριν την συμβολή της με την καινούργια. Έτσι τα ψάρια, που υπήρχαν στην παλιά κοίτη παγιδεύονταν και αφού δεν υπήρχε τρεχούμενο νερό εύκολα συλλαμβάνονταν. Το παρακλάδι απαιτούσε σκληρή δουλειά και εδώ υλοποιούνταν πλήρως η παροιμία “πρέπει να βρέξεις κώλο για να φας ψάρια”.

8.1. Ψάρεμα με τα χέρια

Για να ψαρέψει κάποιος με τα χέρια απαραίτητη προϋπόθεση είναι το ποτάμι να κυλά μέσα σε σχετικά μεγάλες πέτρες και να μην έχει πάρα πολύ νερό, δηλαδή μετά δυσκολίας να διαβαίνεται “αβρόχοις ποσί”. Επίσης πρέπει να γνωρίζει δύο μυστικά: α) ότι η πέστροφα στην κρύπτη της “δέχεται χαϊδεμα” (...η μοιραία της αδυναμία) δηλ. αν την ακουμπήσει κάποιος απαλά δεν φεύγει και β) ότι η κρύπτη της έχει συνήθως δύο εξόδους.

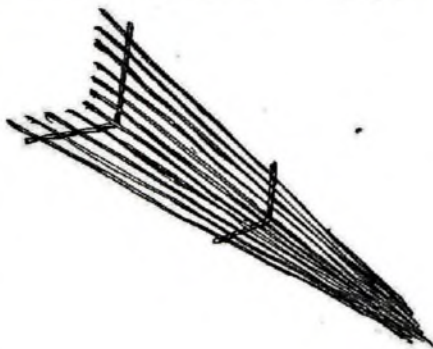
Όταν ο ψαράς την αγγίζει εξαιτίας του σφριγηλού δέρματός της, αντιλαμβάνεται πως δεν είναι νεροφίδα και σταματάει τις επιθετικές κινήσεις για να μην του φύγει από την άλλη έξοδο. Με

το άλλο χέρι εντοπίζει την άλλη έξοδο και «πολιορκώντας» την, την συλλαμβάνει πάντα από το κεφάλι. Αν δεν υπάρχει δεύτερη έξοδος πρέπει να ανοίξει.

8.2. Ψάρεμα με παγίδευση των ψαριών

Με αυτόν τον τρόπο ψαρέματος συλλαμβάνονται εκμεταλλεύσιμα σε μέγεθος ψάρια, όμως επειδή γίνεται μαζική σύλληψη ψαριών είναι απαγορευμένος.

α. καλαμωτή ή λεισιά. Η καλαμωτή –με το καμπίσιο όνομα– στα βουνά κατασκευαζόταν με λεπτούς, σαν καλάμια και ίσιους κορμούς από ελατάκια. Τοποθετούνταν μόνιμα στο ποτάμι, σε θέση υποχρεωτικής διέλευσης των ψαριών.

Σχ. 125 – Καλαμωτή.

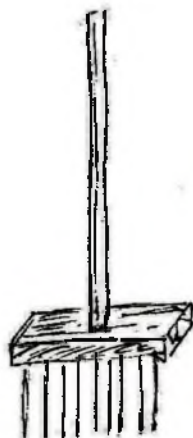
β. δίχτυ ή πόχα. Το δίχτυ κάβει στο ποτάμι τη δουλειά μιας κινητής καλαμωτής.

8.3. Ψάρεμα με κάρφωμα

Το καμάκι (σαν εργαλείο ψαρέματος...) διαδόθηκε τελευταία. Ο παλιός ψαράς ψάρευε με τα χέρια.

α. καμάκι (αρχ. κάμαξ). Στο ψάρεμα με καμάκι ή ψαροτούφεκο χρησιμοποιείται ταυτόχρονα: πρώτον για τη μέρα, μια μάσκα ή ένας αυτοσχέδιος τενεκές, με γυάλινο πάτο και δεύτερον για την νύχτα (παράνομα) ένα δυνατό φως (παλιότερα λουξ), που θαμπώνει κι ακινητοποιεί τα ψάρια.

β. γυαλί. Ήταν ένας τενεκεδένιο κουτί με γυάλινο πάτο, δηλαδή στη ουσία μια πρωτόγονη μάσκα.

Σχ. 126 –
Αυτοσχέδιο καμάκι.

γ. λουξ. Η νόμιμη δουλειά του ήταν να... φωτίζει το ψαρά το βράδυ στο καφενείο.

8.4. Ψάρεμα με δόλωμα

Είναι νόμιμος τρόπος ψαρέματος και ελαφρώς... γεροντίστικος.

α. αγκίστρι. Έβαζαν σκουλήκι σ' ένα αγκίστρι και ψάρευαν. Υπάρχουν ψαράδες που ισχυρίζονται ότι από το είδος ψαρέματος είναι αποδοτικό.

β. πεταλούδα. Η πεταλούδα είναι αγκίστρι με ψεύτικο δόλωμα. Ρίχνεται στο ποτάμι με την βοήθεια καλαμιού. Η λεία είναι ικανοποιητική, αν ο ψαράς είναι μάστορας.

8.5. Ψάρεμα με πρωτόγονη μαζική θανάτωση των ψαριών

Με την μαζική θανάτωση ψαριών έχουμε ταυτόχρονη καταστροφή του γόνου και των μικρών ψαριών. Με τα παλιά πρωτόγονα μέσα... μαζικής καταστροφής είχαμε μια "οικολογική" εγκληματική πράξη περιορισμένης έκτασης.

α. βαριά. Το φωσφικό κύμα που δημιουργεί η βαριά, χτυπώντας την πέτρα που κρύβει το ψάρι, σκοτώνει εκτός από τα μεγάλα εκμεταλλεύσιμα ψάρια, όλα τα μικρά και το γόνο.

β. γαλατσίδα. Είναι το ζουμί που βγαίνει από το στούμπισμα του ομώνυμου φυτού, το οποίο χυνόμενο στο ποτάμι δηλητηρίαζε τα ψάρια.

8.6. Ψάρεμα με σύγχρονη μαζική θανάτωση των ψαριών

Σήμερα με τα δραστικά βιομηχανικά δηλητήρια και τους δυναμίτες το πταίσμα της γαλατσίδας μετατράπηκε σε κακούργημα διαζόντως ειδεχθές.

Η βιομηχανική κοινωνία μεταμόρφωσε τον ξεβράκωτο και αρχέγονο ψαρά των ποταμιών μας σε κομάντο εξολοθρευτή κάθε υποβρύχιας ζωής. Ο σύγχρονος νόμιμος ποταμοψαράς δεν πιάνει ψάρι ούτε για δείγμα!

α. δυναμίτης. Σκοτώνει κάθε τι που ζει, στην περιοχή που θα σκάσει. Για την κατασκευή του απαιτείται τουλάχιστον μισό μασούρι δυναμίτης, ένα καψούλι και περίπου δέκα πόντοι βραδυκαυστο φυτίλι. Όλα μαζί "συσκευάζονται" με μία πέτρα, ανάβεται το φυτίλι και... όποιον πάρει ο χάρος.

β. χημικό δηλητήριο. Είναι βιομηχανικά κατασκευάσματα μαζικής καταστροφής από απλή χλωρίνη μέχρι οτιδήποτε.

9. Ατομικός οπλισμός

Κυνήγι και πόλεμος είναι η αιματηρή σύγκρουση δυο εμπόλεμων μερών. Ο φιλήσυχος Ευρυτάνας μάχονταν επιθετικά σαν κυνηγός και αμυντικά σαν πολεμιστής. Τα κυνηγετικά του όπλα (εκτός από τις παγίδες) ήταν και πολεμικά. Οι κουμπούρες και τα γιαταγάνια ήταν ο βασικός πολεμικός του εξοπλισμός. Σε μια κοινωνία των όπλων –όπως ήταν η ευρυτανική– σε ταραγμένες περιόδους, εφαρμόζοταν για μεγάλες και αγεφύρωτες διαφορές το “δίκαιο της κουμπούρας” και για μικρές το... “δίκαιο της γκλίτσας”. Η αυτοάμυνα και η αυτοδικία ήταν η ηθική νομιμοποίηση της οπλοφορίας.

9.1. Πυροβόλα όπλα

Το δεύτερο ακριβό είδος του ορεσίβιου, μετά τα γαμήλια ρούχα του, ήταν η κουμπούρα. Την έφερνε πάντα μαζί του, αυτή ήταν το καμάρι του και η ασφάλειά του.

α. κουμπούρα ή στουρναροκούμπουρο ή σπιρτένια κουμπούρα. Ήταν το πρώτο “πιστόλι” που χρησιμοποίησε ο άνθρωπος. Ο σπινθήρας της εκτυρσοκρότησης παραγόταν από πυρόλιθο (τοσκαμακόπετρα) μέσω ενός ειδικού μηχανισμού. Η φωτιά μεταδιδόταν αργά στο μπαρούτι, το οποίο αναφλεγόταν και εκτίνασσε το βόλι. Επειδή αργούσε να πυροβολήσει ίσως έδωσε το όνομά του στους βραδύστρους μαθητές!

β. πιστόλα (ιταλ. pistola). Είναι μεταγενέστερη της κουμπούρας, είναι και αυτή εμπροστογιομής όμως η εκτυρσοκρότηση της γίνεται ακαριαία με κόκορα και καψούλι. Όταν ήταν δίκανη την έλεγαν απλώς *διμούτσουνη*.

γ. περίστροφο. Άρχισε να χρησιμοποιείται από το 1850 και δώθε. Ήταν και είναι όπλο επαναληπτικό και ελαφρύ. Τα πρώτα περίστροφα ήταν εμπροστογεμή και στη συνέχεια εξελίχθηκαν σε οπισθογεμή.

δ. πιστόλι. Πιστόλι συνηθίζεται να λέγεται ο τελευταίος τύπος “κουμπουριού”. Είναι αυτόματο (αυτογεμές), επαναληπτικό και φέρει γεμιστήρα. Τέτοια είναι τα σημερινά σαρανταπεντά-

ρια που φέρουν οι αξιωματικοί του στρατού και αρέσκονται να χρησιμοποιούν οι τρομοκράτες!

9.2. Πολεμικές μάχαιρες

Τα γιαταγάνια και τα μεγάλα σπαθιά δεν ήταν όπλα αυτοάμυνας του ειρηνικού αγρότη και βλαχοποιημένα. Τα χρησιμοποιούσαν παλιά οι κλέφτες, οι ληστές κι οι καπεταναίοι και σήμερα οι αξιωματικοί –σαν αξεσουάρ– στις λαμπρές και μεγάλες επίσημες στολές τους.

α. γιαταγάνι (τουρκ. yatagan). Είναι ένα μακρύ μαχαίρι ή μια κοντή σπάθη. Δεν έχει φυλακτήρα στη λαβή και η κόψη του έχει διπλή καμπύλη, πρώτα κοίλη και μετά κυρτή.

Σχ. 127 – Γιαταγάνι με το θηκάρι του.

Ήταν αγχέμαχο όπλο, για μάχες σώμα με σώμα, γιαυτό κι ο Βλαχοθανάσης όταν χρειάστηκε:

“Το γιαταγάνι τράβηξε κι ένα γιουρούσι κάνει”
όπως μας πληροφορεί το κλέφτικο τραγούδι.

β. πάλα (τουρκ. pala). “Γιαννούλα” συνήθιζαν να τη λένε, στην δι-

Σχ. 128 – Ο λήσταρχος Ντελής (με την ενθάρρυνση της αγαπημένης του) και ένας λοχίας μονομαχούν με τις πάλες τους.

κιά τους αργκό, οι ληστές. Είναι πλατύ και κυρτό σπαθί ανατολικής προέλευσης. Αν ήταν φτιαγμένο στη Δαμασκό δηλ. με δαμασκηνό χάλυβα, το έλεγαν *δαμασκή* ή δαμασκηνό σπαθί. Μιτφρ. πάλα σημαίνει αμερμνησία. "Αυτός τόχει πάλα" έλεγε η παροιμία.

γ. *σπάθα*. Φέρει πλατύ και μακρύ έλασμα -συνήθως ευθύ- και έχει φυλακτήρα στη λαβή.

δ. *λάζος*. Είναι μαχαίρι τύπου σιλέτου (εγχειρίδιο) μέσα σε θηκάρι ή μανίκι ή κλουφ (από το τουρκ. *kilif*). Πήρε το όνομά του από τους Λαζούς (Πόντιους), που το έφεραν πάνω τους.

"Κάποτε τράβηξα το λάζο
με το μανίκι το γαλάζο
να μαχαιρώσω το Τζανή..."

εξομολογείται, σαν ήρθε η ώρα να πεθάνει "Ο καλός πολίτης" του Κ. Βάρναλη.

9.3. Λοιπά όπλα

Υπήρχαν και άλλα είδη -ακριβά ή όχι- τα οποία εκτός από την κύρια χρήση τους, μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν και σαν όπλα αμυντικά ή επιθετικά. Τέτοια ήταν τα κυνηγετικά όπλα -πρώτα και καλύτερα- τα τσεκούρια και τ' άλλα κοφτερά, τα μαχαίρια των ειρηνικών εργασιών και τέλος το τσαπί, η γκλίτσα, μια πέτρα ή ένα γερό ματσούκι. Πάντως το ισχυρότερο όπλο του Ευρυτάνα ήταν η ευψυχία, η εξυπνάδα, η σβελτάδα και η αντοχή του στις κακουχίες.

9.4. "Οπλικά" παρελκόμενα

Η οπλοφορία με τις συνθήκες των βουνών ήταν λίγο πολύ υποχρεωτική. Στην φορεσιά του ο βουνίσσιος πρόβλεπε και κάποια "στρατιωτική εξάρτηση". Το *σελάχι*, αν και ανήκει στο ενδυματολογικό σύνολο της φουστανέλας, ήταν σχεδιασμένο σαν οπλοθήκη, θέση δηλαδή για κουμπούρα και γιαταγάνι.

Γενικά ο κάθε αρματωμένος, εκτός από τα άρματά του, έπρεπε να έχει και διάφορα εργαλεία, παρελκόμενα αυτών, όπως:

α. *παλάσκα* (τουρκ. *palaska*). Είναι το ιστορικό αξεσουάρ. Όταν τα όπλα ήταν μπροστογεμιά ήταν θήκη του μαπαρουτιού. Στη συνέχεια, με τα οπισθογεμιά, έγινε μια μικρή θήκη φυσιγγίων.

Σχ. 129 - Παλάσκα.

β. μπαρουτιέρα. Ήταν ένα μικρό δοχείο που συνόδευε την παλάσκα και το έφεραν πάνω τους γεμάτο μπαρούτι. Κατασκευαζόταν από διάφορα υλικά, όπως ξύλο και δέρμα, μέταλλο και μερικές φορές από ένα κατάλληλο κέρατο.

γ. χαρμπί (τουρκ. harbi). Ήταν ένα σιδερικό που κουβαλούσε στο σελάχι του ο κάθε σοβαρός τσέλιγκας. Το ήθελε να γεμίζει την κουμπούρα του ενώ παράλληλα διακοσμούσε και το σελάχι του.

δ. βόλια. Τα βόλια ήταν η ψυχή των όπλων του αρματωμένου και η ίδια η ύπαρξη των κλεφτών και των καπεταναίων, οι οποίοι:

“Ετρωγαν βόλια για ψωμί, μπαρούτι για προσφάι”

όπως μας λέει το δημοτικό τραγούδι.

Όταν ήθελαν να βελτιώσουν την αποτελεσματικότητα της βολής χρησιμοποιούσαν τον **μπαλαρμά** δηλ. δυο και τρία βόλια μαζί, δεμένα με σύρμα σαν κομπολόγι. Με τέτοια μπαταργιά λέγεται ότι σκότωσαν τον Λεπενιώτη.

10. Δευτερεύοντα κυνήγια

Ο άνθρωπος –παλιά– εκτός από το συστηματικό και επιθετικό κυνήγι, επαγγελματικού τύπου θα λέγαμε, ασχολούνταν με το τυ-

χαίο και ευκαιριακό κυνήγι συλλεκτικού τύπου, με το οποίο συμπλήρωνε τα... μεγάλα κενά του στομαχιού του ή ικανοποιούσε άλλες ανάγκες.

10.1. Συλλεξιμη φαγώσιμη πανίδα

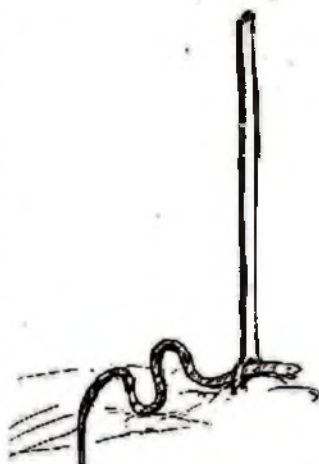
Τέτοια ήταν διάφορα ζωντανά με τρωγόμενο κρέας που, τυχαία ή προσχεδιασμένα, συνέλεγε. Αυτά τα ζώα δεν είχαν καθόλου ενεργητική αυτοπροστασία γι αυτό, όσο μπορούσε, τα προστάτευε με διάφορους τρόπους. Έτσι την *χελώνα*, παρότι ότι έχει φαγώσιμο κρέας την σιχαινόταν, τον *σκαντζόχοιρο* τον ψιλοαπαγόρευε η εκκλησία, τα *καβούρια* τα περιφρονούσε, τα *βατράχια* δεν διανοούνταν καθόλου ότι μπορεί να φαγωθούν.

10.2. Κυνήγι επιβλαβών

Ο γεωργοκτηνοτρόφος ζούσε έναν διπλό ανταγωνισμό. Είχε να αντιπαλέψει τον κοινωνικό ανταγωνισμό (ο οποίος σήμερα είναι επικυρίαρχος και αδυσώπητος) και τον φυσικό ανταγωνισμό από τα επιβλαβή ζώα της πανίδας (που σήμερα δεν λαμβάνεται υπ' όψιν), από τις φυσικές καταστροφές κ.λπ.

Εκτός από τα σοβαρά επιβλαβή (λύκοι, αλεπούδες, κ.ά.), τα οποία είτε εξόντωνε με συστηματικό κυνήγι είτε προφυλασσόταν με απλές κατασκευές (μαντριά κ.λπ.), υπήρχαν και άλλα "δευτεροκλασάτα" επιβλαβή. Αυτά τα εξόντωνε με απλά μέσα ή προφυλασσόταν με απλές κατασκευές. Τέτοια ζώα ήταν οι σκίουροι, οι αρουραίοι, τα φίδια, τα κουνάβια, οι νυφίτσες κ.ά.

α. φιδοδοχάλα. Ήταν και είναι τόσο αβυσσαλέο το μίσος του ανθρώπου προς το φίδι ώστε αν το συναντούσε, ο μεν αγροίκος των βουνών θα έκανε τα αδύνατα δυνατά να το σκοτώσει, ο δε αστικοποιημένος σημερινός άνθρωπος θα το βάλει στα πόδια πανικοβλημένος. Η φιδοδοχάλα ήταν ένα ματσούκι με διχάλα στην κορυφή, με το οποίο συλλάμβαναν

Σχ. 130 - Φιδοδοχάλα.

ζωντανά τα φίδια και στη συνέχεια τα ξεδόντιαζαν, Ήταν μια διασκεδαστική δραστηριότητα και μάλλον γελοιοποιητική τιμωρία, αυτού του προαιώνιου εχθρού του ανθρώπου. Πάντως σε κάποια φάση, που τα φίδια είχαν επικηρυχθεί, οι άνθρωποι και κυρίως οι νέοι είχαν εξελιχτεί σε μανιώδεις κυνηγούς φιδοκεφαλών!

β. **ρόκα της νυφίτσας.** Η νυφίτσα ήταν, όπως δηλώνει και το όνομά της, πάντα σε ετοιμότητα για... γάμο, γι αυτό είχε στόχο τα υφαντά προικιά των κοριτσιών του σπιτιού, τα οποία όταν έβρισκε, ζηλόφθονα και ανταγωνιστικά, τα κατέστρεφε! Τα κορίτσια για να την απασχολήσουν, τοποθετούσαν δίπλα στα προικιά τους μια μικρή ρόκα με τουλούπα και έτσι, όταν πήγαινε εκεί η νυφίτσα άρχιζε το... γνέσιμο.

10.3. Λοιπά εκμεταλεύσιμα κυνήγια

Υπήρχε μια άλλη ομάδα θηραμάτων (λιγότερο ή περισσότερο επιβλαβή) τα οποία κυνηγούσαν για τη γούνα ή το δέρμα τους. Πρώτο και καλύτερο ήταν το *κουνάβι*, το οποίο αν δεν βρισκόταν στο καιρό των ερώτων, το τομάρι του είχε αξία... Δεν το πυροβολούσαν, παρά όταν εντόπιζαν την κρυψώνα του, που συνήθως είχε δύο εξόδους, έβαζαν καπνό στη μία κι ένα τσουβάλι στην άλλη. Το κουνάβι επιχειρώντας απόδραση τσουβαλιαζόταν. Άλλα θηράματα με καλή γούνα ήταν η *βίδρα* και καμιά φορά η *αλεπού*. Επίσης και το δέρμα του *ασβού* ήταν χρήσιμο για αβασκαντήρι. Ο *λύκος* παρά του ότι είχε το καλύτερο δέρμα για νταούλι δεν κυνηγιόταν γι αυτό.

11. Φαγώσιμα φυτικά προϊόντα της συλλεκτικής παραγωγής

Η πρώτη οργανωμένη ασχολία του ανθρώπου ήταν η συλλογή φαγώσιμων προϊόντων της άγριας φύσης. Ήταν αδύνατο ο Ευρυστάνας να μην ήταν ένας τέτοιος δεινός συλλέκτης. Η χλωρίδα και η πανίδα της ευρυτανικής φύσης είναι πλουσιότατη. Ο φυγόδικος ή ο κλαρίτης (κλέφτης, αντάρτης κ.λπ.) των ευρυτανικών βουνών, το καλοκαίρι μπορούσε να επιβιώσει, το χειμώνα όμως αν δεν έφευγε, θα πέθαινε από πείνα κι από κρύο.

Η συλλογή φυτικών προϊόντων της άγριας φύσης ήταν χρεωμένη

στα γυναικόπαιδα. Οι γυναίκες συνέλεγαν ό,τι ήταν για το σπίτι, προς περαιτέρω επεξεργασία και τα παιδιά ό,τι τραγούταν επί τόπου.

α. εποχιακές λιχουδιές. Οι παλιές εποχιακές άγριες λιχουδιές σήμερα καλλιεργούνται και έχασαν την γοητεία και την φυσιογνωμία τους. Αυτές είναι:

i. **μανιτάρια** ή **κουκλιάνες** (βλαχ. *guguliana*). Την άνοιξη και το φθινόπωρο ήταν η καλύτερη συλλεκτική λιχουδιά. Όμως είχαν τα μάτια τους δεκατέσσερα να μην φάνε παλαβομανιτάρεις!... Οι **κουκουμπέλες** (ιταλ. *coco*=αυγό και *bela*=ωραία) ήταν τα πιο σίγουρα.

ii. **μποβόλια** (σαλιγκάρια). Ξεσκάριζαν (έβγαιναν για βόσκη) την άνοιξη, με τις δροσιές και τα χορτάρια και κει τα συνέλεγαν.

β. λάχανα. Είναι αυτά που λέμε σήμερα χόρτα. Ο ορεσίβιος έλεγε λάχανα τα χόρτα που έτρωγε αυτός και χορτάρια τα χόρτα που έτρωγαν τα ζώα του, σήμερα εμείς τα λάχανα που τρώμε τα λέμε χόρτα και τα ζώα ένας θεός ξέρει με τι θρέφονται! Φαγώσιμα αγριολάχανα ήταν πολλά, όπως: **άγρια ραδίκια**, **ζόχια**, **ψωρολάχανα**, **πικραλίθρες**, **ξυνολάχανα**, **νερολάχανα**, **αγριοσέλινα** κ.ά. Η συλλογή των λάχανων ήταν αποκλειστικά γυναικεία δουλειά. Ήταν ταυτόχρονα περίπατος αλλά και αφορμή για λοξοδρομήσεις από τον δρόμο της αρετής!

*“Μωρή Γιάναινα, Γιανάκαινα Κοντογιανακάκαινα
να μην πας για λάχανα, θα μας φέρεις βάσανα”*

έλεγε το τραγούδι.

γ. αρωματικά φυτά. Το κλίμα της Ευρυτανίας ευνοεί την ανάπτυξη κάποιων άγριων αρωματικών φυτών. Τα συλλεγόμενα και αποθηκευόμενα ήταν και είναι η **ρίγανη**, το **τσάι** του βουνού, το **χαμομήλι**, το **τίλιο** κ.ά.

δ. προϊόντα καταναλωνόμενα επί τόπου. Τέτοια προϊόντα με γευσιακό ενδιαφέρον ήταν τα **χαμοκέρασα** (“χορτάτος κώλος χαμοκέρασα γυρεύει” έλεγε η παροιμία), τα **βατόμουρα** και τα **κράνα**, με ασήμαντη αξία ήταν τα **μπουρμπούτσελα**, τα **τσάπουρνα**, τα **γλόινα** και άλλα με άγνωστα ονόματα. Για την εκτροφή των ζώων τα άγρια φρούτα είχαν κάποιο ενδιαφέρον και τα βελανίδια περισσότερο.

ε. σαλέπι (τουρκ. *salep*). Το ελληνικό του όνομα είναι ορχιδέα.

Στην Ελλάδα φύονται είκοσι τρία είδη ορχεοειδών. Ένα ή περισσότερα από αυτά φύονται αφθόνως στα ευρυτανικά βουνά. Διακρίνονται σε δύο είδη:

- i. **αρσενικοβότανο**. Στην καθαρεύουσα λέγεται όρχις ο άρσην.
- ii. **σαλέπια**. Έχουν διάφορα επίσημα ονόματα όπως: όρχις ο εύσμος, όρχις ο γραπτός, όρχις ο στρατιωτικός κ.ά.

Επειδή ο κόνδυλος του σαλεπιού χρησιμοποιείται ως δρώγη (ουσία για την παρασκευή φαρμάκων) και επίσης ως πρώτη ύλη για την παρασκευή του ομώνυμου θερμαντικού και μαλακτικού ποτού, υπήρχαν περίοδοι που είχε καλή τιμή στην αγορά. Ήτανε τότε, που οι αεικίνητες ευρυτάνισες, με ένα σκαλιστήρι στο χέρι κι έναν τρουβά στον ώμο, όργωναν τις σκιερές και εύδρες πλαγιές των βουνών μας και δεν άφηναν κανένα ορχεοειδές να την στολίζει...

12. Η βιοκοινότητα της Ευρυτανικής φύσης

Στην ευρυτανική φύση ζουν πολλοί πληθυσμοί διαφόρων ειδών πανίδας και χλωρίδας. Το κλίμα, το νερό, το έδαφος κ.λπ. ευνοούν μια μεγάλη ποικιλία αυτών των ειδών. Πλήθος ζώων και φυτών συμβιώνουν –ακόμα– εδώ, σε μια σχετικά αδιατάρακτη γαλήνη και ειρήνη.

12.1. Πανίδα

“Τα άγρια και τα ήμερα του βουνού και του λόγγου” είναι ονοματισμένα και αναγνωρίσιμα. Υπάρχουν όμως πολλά έντομα, ζώδια κ.λπ. που είναι “αβάπτιστα” ή έχουν άγνωστα σε μας ονόματα. Η παρακάτω ταξινόμηση είναι εμπειρική και ενδεικτική της μεγάλης βιοποικιλότητας της ευρυτανικής φύσης.

α. θηλαστικά: Τα θηλαστικά χωρίζονται σε σαρκοφάγα, φυτοφάγα και παμφάγα.

Οι **κυνίδες** είναι η βασικότερη ομάδα των σαρκοφάγων. Πρώτη και καλύτερη –και εν αφθονία– είναι η αλεπού, υπάρχουν λίγοι λύκοι, τα τσακάλια έχουν εξαφανιστεί και όσον αφορά τον υβριδικό λυκοτσάκαλο δεν ξέρουμε αν ποτέ υπήρξε.

Από **αйлουροειδή** υπάρχει (ή μάλλον υπήρχε) η αγριόγαια.

Στην ομάδα των **ικτιδών** υπάρχουν κοινάβια, νυφίτσες και

βίδρες. Επίσης υπάρχει ακόμα και ο συγγενής αυτής της οικογένειας ο ασβός.

Από **τροχτικά** υπάρχουν λαγοί, βερβέρες (σκίουροι), ποντίκια (ο οικόστος και ο δεντρόβιος, το λεγόμενο κλαροπόντικο), αρουραίοι και τυφλοπόντικες (ασπάλακες).

Οι **νυχτερίδες** είναι ένα θηλαστικό που με την ερήμωση των χωριών βρήκε την ησυχία της και πολλαπλασιάστηκε στα εγκαταλειμμένα νοικοκυριά!

Υπάρχουν πολλά **αγριογούρουνα**, πάνω στα οποία κάθε χρόνο ξεθυμαίνει η πολεμική μανία των κυνηγών. Επίσης υπάρχουν αρκετοί συνονόματοι τους σκατζόχοιροι, πολλοί από τους οποίους σκοτώνονται κάθε χρόνο από... τροχαία ατυχήματα.

Χορτοφάγα **μηρυκαστικά** στην άγρια πανίδα υπάρχουν τα ελάφια και τα ζαρκαδία.

β. ερπετά: Τα βασικότερα ερπετά είναι τα φίδια και οι σαύρες. Στο λαϊκό λεξιλόγιο αναφέρονται πολλές ονομασίες **φιδιών**, που άλλα υπάρχουν κι άλλα όχι. Η μονομερίδα λένε είναι ένα φίδι με... δυο κεφάλια. Άλλα δηλητηριώδη και επικίνδυνα είναι οι σαϊτούρες, οι σαπίτες, οι αστρίτες οι οχιές κ.ά. Στην ουσία μόνο ένα φίδι είναι δηλητηριώδες, η φαρμακερή οχιά! Τα πολλά ονόματα οφείλονται στις διαφοροποιήσεις που παρουσιάζει η οχιά ανάλογα με την ηλικία της, την εποχή, πιθανόν σε διαφορετικά είδη οχιάς και οπωσδήποτε στη λαϊκή φαντασία, που εξάπτεται με αυτόν τον προαιώνιο εχθρό του ανθρώπου. Άλλα είδη ακίνδυνων φιδιών είναι η δεντρογαλιά, το πρασινόφιδο (που πολλά βλέπουμε σκοτωμένα στους δρόμους από τους τροχούς), ο τυφλίτης και το κονάκι.

Άλλο ερπετό εν αφθονία είναι οι **σαύρες**. Πιο συνηθισμένη είναι η σαύρα η τοιχοδρόμος η κοινώς λεγόμενη γκουστέρα ή σαμιαμίδι. "Σοβαρή" σαύρα είναι ο πρασινογκούστερας ή τσουπελάος.

Με τις πρώτες λιακάδες της άνοιξης ξυπνάνε από τον χειμωνιάτικο ύπνο τους και σιγοπερπατάνε έρποντας οι **χελώνες**.

Αμφίβια ερπετά είναι οι ακίνδυνες νεροφίδες, που ζουν στα ποτάμια και τα μπακακάκια (βάτραχοι). Οι βάτραχοι διακρίνονται σε τρία είδη. Στον πλέον συνηθισμένο, τον βρωμομπάκακα ή νεροβάτραχο, που ζει σε τέλματα ή αργοκίνητα νερά, τον

πράσινο βάτραχο με το επιστημονικό όνομα φρύνη (έδωσε το όνομα του στη Φρύνη της αρχαιότητας) και στον γκριζο βάτραχο τον ελληνικό με το κοινό όνομα μπράσκα.

- δ. **ψάρια** του γλυκού νερού είναι, πρώτη και καλύτερη η πέστροφα, τα μπριάνια, τα ασπρόψαρα οι κυπρίνοι και τα χέλια.
- ε. **πουλιά**. Τα πουλιά ήταν ό πλούτος των ευρυτανικών βουνών. Σήμερα έχουν λιγοστείψει επικίνδυνα.

i. **αρπακτικά**. Το πρώτο αρπακτικό, ο βασιλιάς των πουλιών, ο αετός, ακολουθεί την... τύχη των άλλων βασιλιάδων. Τελεί υπό εξαφάνιση. Άλλα αρπακτικά είναι τα γεράκια ή ξεφτέρια ή σαΐνια καθώς επίσης ο μπούφος, ο γκιώνης και η κουκουβάγια.

Σχ. 131 – Ο υψηλότερος αετός
(η προσωποποίηση του άντρα
του νοικοκυριού.)

- ii. **όρνια**. Τα όρνια τελούν κι αυτά υπό εξαφάνιση. Το μεγαλύτερο είναι ο γυπαετός ή λυκόορνο, του κούκου το άλογο, όπως λένε.
- iii. **κοράκια**. Κοράκια υπάρχουν αρκετά, ώσπου να εξαφανιστούν κι αυτά από τα δηλητήρια που ρίχνουν οι ελάχιστοι γεωργοί για να προστατέψουν, από τις επιθέσεις των κορακιών, τις... ελαχιστότερες καλαμποκοφυτείες τους. Στην οικογένεια των κορακιών συγκαταλέγονται οι κορατζάδες, οι κουρούνες, οι κίσσες ή γκζάνες, και οι καλιακούδες.
- iv. **κοτούφια**. Οι κυριαρίνες ή τσίχλες ή ταρτσάρες, με τα ψευδά και τα γκζάκια συμπεριλαμβάνονται στα κοτσουφοειδή. Από τα κανονικά κοτούφια... καπετάνιος είναι ο κηρομήτης και ακολουθεί ο κοινός κότσουφας.
- v. **σποροφάγα**. Είναι το γαρδέλι ή καρδερίνα ή τουρκοπούλα, ο σπίνος ή τσιώνι, οι σιταρίθρες, ο κορυδαλλός κ.ά.
- vi. **εντομοφάγα**. Είναι τα αηδόνια, ο τρυποφράχτης ή κομπογιάννος ή τσιλιβήθρα, ο τσαλαπετεινός ή αγριοκόκορας, η

μπεκάτσα ή ξυλόκοτα, οι σουσουράδες ή κωλοσούσες (στα αρχ. λέγονταν σεισοπυγίδες), η τσικλητάρα (δρυκολάπτης), ο τρυποκάρυδος, η γιδοβίζα, ο ασπρόκωλος, ο κοκκινόκωλος, το κολύβρι (που μάλλον είναι το σφετζούδι) κ.ά.

vii. περιστέρια. Εδώ ανήκουν, το αγριοπερίστερο, η φάσα και το τρυγόνι.

viii. χελιδόνια. Υπάρχουν τα γνωστά “ημοικόσιτα” χελιδόνια και τα πετροχελιδόνα.

ix. στρουθία ή σπουργίτια. Υπάρχει το αγριοσπούργιτο που σπανίζει και κατοικεί στους βράχους και ο “οικοδίαυτος” σπουργίτης, που τον συναντάμε παντού, ο οποίος μετά την... αυτοκαταστροφή μας θα είναι, μαζί με τις νυχτερίδες, ο μοναδικός κάτοικος των πόλεων!

x. ποταμοπούλια. Είναι ο νεροκότσουφας, το τουρλί και άλλα.

xi. ορνιθοειδή. Είναι η πολυτραγουδισμένη πετροπέρδικα και τα ορτύκια.

xii. μεγάλα αποδημητικά. Είναι οι αγριόπαπιες, οι αγριόχηνες κι ο κούκος.

στ. έντομα και ζωύφια. Από αυτά υπάρχουν πάρα πολλά όπως: μίγες (κοπρόμιγα, σκουληκόμιγα, αλογόμιγα, βοϊδόμιγα ή οίστρος, ταβάνι) κουνούπια, σκνίπτες, ακρίδες (διαφόρων ειδών), αράχνες, αλογάκι της Παναγίας, βοϊδάκι του θεού, βρωμούσες, πασχαλίτσες, γρύλοι ή τριζόνια, ζουζούνια ή μπουρμπουλες, κωλοφωτιές, τζίτζικια, τσιμπούρια, ψαλίδες, μέλισσες, αγριομέλισσες, σφήκες, σερσένια, πεταλούδες (πάρα πολλές ποικιλίες), σαραντοποδαρούσες, σκαθάρια (χρυσοκάνθαροι, χρυσόμιγες), σκορπιοί, οικιακά ζωύφια (ηψύλλοι, κοριοί, κοτόψειρες, ανθρωπόψειρες, σκόρος), βδέλες, σκουλήκια (σκουληκαντέρες, κοπροσκουλήκια, νεροσκουλήκια), μεταξοσκουλήκι, μελιγκόνια, αβάρες, μελίγκρες, κρεμμυδοφάγοι, πρασάγγουρες και άλλα πολλά.

Σχ. 132 - Πέρδικα
(Η προσωποποίηση
της γυναίκας
του νοικοκυριού!).

12.2. Χλωρίδα

Η πολλή υγρασία που υπάρχει στον τόπο μας ευνοεί την ανάπτυξη της χλωρίδας, όμως οι χαμηλές θερμοκρασίες κι ο παρατεταμένος χειμώνας είναι αρνητικοί παράγοντες. Αυτά που ευδοκιμούν είναι:

α. δημητριακά και άλλα αγροτικά προϊόντα: σιτάρι (ασπροσίταρο, κουτρουλιάς, μαυραγάνι, ντεβέτα, αρνασσίτι), βρίζα (σίκαλη), αραποσίτι (καλαμπόκι, ασπροκαλάμποκο), βίκος, βρώμη, κουκιά, κριθάρι, λιοτήρι (ηλίανθος), μπιζέλια, ρεβύθια, σκουπόχορτο (νταρί), φακή, φασόλια (κλαρωτά, νάνα, φασούλες ή γίγαντες), αμπελοφάσουλα (ή χαρόνια ή γυφτοφάσουλα).

β. άγρια και ήμερα λαχανικά: Τα βασικότερα *άγρια* είναι: ραδικία (αγριοράδικο, πικροράδικο, πικραλήθρα), αγριόβλητα, ζόχια, καυκαλήθρες, ξινήθρες ή ξυνολάχανα, αγριοσέσκουλες, βρούβες, τσουνκίδες, αντράκλες (γλιστρίδα), αγριοσέλινα κ.ά.

Τα καλλιεργούμενα *ήμερα* στους κήπους είναι: πατζάρια, λάχανα (κραμβολάχανα) μαρούλια, πράσα, πιπεριές, καρότα, κρεμμύδια, κολοκυθιές, (κοντή και μακριά), αγγουριές, άνηθος, λάπατα, μπαζιά, μαϊντανός (μακεδονίσι ή μυριστικό), μάραθος, μελιτζάνες, ντομάτες, πατάτες, σέλινα, σέσκουλα, λοβοδιές, σκόρδα, σπανάκια, φράουλες (χαμοκερασιές) κ.ά.

γ. λουλούδια του σπιτιού και της αυλής: Στα περιθώρια της αυλής και του κήπου φύτευαν *καλλωπιστικούς θάμνους* όπως: τριανταφυλλιές (πολλές ποικιλίες), αγιόκλημα, γιασεμιά, πασχαλιές *αναρριχώμενα* όπως: αμπελίσινα, κ.ά. *πολυετή φυτά* όπως: κρίνοι, κρούσταλα, κ.ά. *άλλα λουλούδια* όπως: βασιλικός (πλατύφυλλος και σγουρός), βιολέτες, γαρύφαλλα (κόκκινο και άσπρο), γεράνια, δεντρολίβανο, δυόσμος, ζουμπούλια, καλέντουλες (γύφτισσες), καρυοφύλλι, λεβάντα, μαντζουράνες, αρμπαρόριζα (μοσκομολόχα), τζιτζίφια, μαργαρίτες, μέντα (φλισκούνη), μολόχες, χρυσάνθεμα, πετούνιες, πόθοι, σκυλάκια, κ.ά.

δ. αγριολούλουδα-βότανα: σφερδούκλια (ασφόδελοι), αγριοβιολέτες, αγριογαρυφαλλιές, αγριοζουμπούλια, αγριόκρινои, αγριοζαφουριές, αγριόσκορδα μαργαρίτες, παπαρούνες, αγριοτουλίπες, αλόη, αμάραντος, ανεμώνες, σταφύλι του κούκου, σαλέπι, χαμομήλι ασπάλαθρος, αστράκι ή αστρολούλουδο, αχινόποδι, αψιθιά, γιούλι, δακράκι (πριμούλα), καβαλα-

ρού, καλάγκαθο ή καλακάνθι, καμπανάκι, κομπολαριά, κυκλάμνο ή λαγουδάκι, κώνειο ή βρωμόχορτο ή μαργκούτα, λιλιο ή αγριοκρίνος, λομπέλια, μόσκος ή μούσκος, μοσχάνθι ή μοσκολούλουδο, μπελλαντόνα, βούζι, νεραγκούλα, νυχάκι ή μοσκοσίτι (μελιλωτο), παπαρούνα, πολύγαλο, πολύγονο, ρίγανη, σπάρτα, φλισκούνη ή μεντόχορτο, χιονολούλουδο, χιλλειόφυλλο (αχιλλειος) και άλλα πολλά.

ε. αγριόχορτα: Αγριάδα, αγριμόνιο ή φωνόχορτο, αγριόβριζα ή αγριοσίκαλη, αγριοβρώμη, αγριοκεχρί, αγριομάρουλο (τάραξος), αγριομπιζέλο, αγριοτρίφυλλο, αδιάντο ή μαλλόχορτο, αδραχτάκι, άκανθα ή αγκάθια, ακόνιτο, αλεποπουρδή, άλυσσο, ανεμόχορτο ή ακαλήφη, απήγανο, αρνόγλωσσο, ασπερούλα, ασπράγκαθο, αφάνα ή αστοιβιά, βαλεριάνα, καμπανούλα, βέλουρας ή βελούρι, βερονίκι ή αυλακόχορτο, βούρλο, βρωμόχορτο ή αγιοσπανάκι, γαλατσίδα, γάλιο ή αγριορίζαρο ή κολληταιίδα, γεροντοβότανο (υοσκύαμος), γουρουνόχορτο, δελφίνιο ή ψειροβότανο, ήρα, θερμόχορτο, θηλυκοβότανο ή σπαθόχορτο (ερύγκειον), κάρδαμο ή βρωμόχορτο, κολλιτσιίδα ή λάπα, κόνιδα ή κόρυζα, κουνούκλα ή λαδανιά, λεβίστικο, λειχήνα ή νεραϊδόχορτο, λεπίδι ή λεπιδόχορτο, λουίζα ή λεμονόχορτο, λύκος (οροβάγχη), λυκόστομο ή σκυλάκι, μανιτάρι ή γουργουλιάνα, μούσκλια, μουχρίτσα, μυρώνι, νεράγκαθο, νεροκάρδαμο ή αγριόροκα, νεροκολοκυθιά, νερομολόχα, παλαμωνίδα (ονωνίς), πεντάνευρο ή πλεμονόχορτο, πικροχόρτι, πολύκομπο (εφέδρα), πολυτρίχι ή φούντα, ρόκα, σιδηρόχορτο ή σιδεροχόρτι, σινάπι, σκάρφη (ελλέβορος), σκορπίδι ή σκορπιδόχορτο ή αγριοπτέρη, σκυλόχορτο ή κυνόγλωσσο, σπληνόχορτο (ιεροβοτάνη), στεκούλι, στερφοβότανο, σφάκα ή αλισφακιά, σφεφδούκλι, τσαμπούνα ή χελωνοβότανο, τριφύλλι, ύσκα (πολύπορον), φασκομηλιά, φιδόχορτο ή δρακοντιά, φλόμος ή φλομόχορτο, φτέρρα ή φτέρη κ.ά.

στ. θάμνοι: αγριοτριανταφυλλίες, αγράμπελες ή γκουρεπένια, βάτα, αμπελοκλάδι ή περικοκλάδα, γαιδουράγκαθα, καλάμια, κισσός, ρείκι, αγριοσυνιά, σπάρτα, κουτσουπιές και αρκουδοπούρνια (που μοιάζουν περισσότερο με θάμνους), βάια (δάφνη του Απόλλωνα), γάβροι, γλοιινές, τσαπουρνιές και αγκαθιές διάφορες.

ζ. δέντρα οπωροφόρα: κερασιές, αχλαδιές, δαμασκηνιές, καστανιές (άγριες ή κεντρωμένες), αμυγδαλιές, βαρδακιές, βερικοκιές, βυσινιές, κορομηλιές, κυδωνιές, μηλιές (γλακομηλιά, φυρικιά, κεντρομηλιά, αυγουστομηλιά), μουριές, (ασπρομουριά, μαυρομουριά, ρακομουριά), ροδακινιές.

η. δέντρα του δάσους και των βοσκοτόπων: Το κυρίαρχο δέντρο του δάσους είναι ο έλατος, ακολουθεί ο δρυς (δέντρος, βελανιδιά) οι αριές, οι οξιές, οι αγριοκαστανιές, τα κέδρα, τα πουρνάρια, τα πεύκα, οι ιτιές στα ποτάμια (μοσκοϊτιά-αγριοτζιτζιφιά), ακακίες. Στα βοσκοτόπια και στα χωράφια υπάρχουν διάσπαρτα: πλάτανια, φτελιές, σφεντάμια, λεύκες (ορθόκλαδη, καβάκι, οριζοντιόκλαδη), αγριοκορομηλιές, κυπαρίσσια, κουφοξυλιές ή φροξυλιές, γκορτσιές, φλαμουριές ή τιλιόδεντρα, αγριοφουντιουκιές ή λεφτοκαρυές, μέλεγχοι, πυξάρια, σκλήθρα, φυλίκια.

ΟΙΚΙΑΚΗ ΧΕΙΡΟΤΕΧΝΙΑ

Η συλλεκτική και η γεωργοκτηνοτροφική παραγωγή τροφοδοτούσε το νοικοκυριό με τις απαραίτητες πρώτες ύλες. Οι περισσότερες απ' αυτές, για να καλύψουν τις ανάγκες, ήθελαν κάποια επιπλέον επεξεργασία. Όλες τούτες οι μεταποιητικές δραστηριότητες συνέθεταν την οικιακή χειροτεχνία.

Χειροτεχνία είναι η κατασκευή προϊόντων με τα χέρια και την βοήθεια απλών εργαλείων. Οι χειροτεχνικές δραστηριότητες στο παραδοσιακό νοικοκυριό ήταν πολλές. Βασικότερες όμως ήταν εκείνες με τις οποίες παράγονταν προϊόντα, όχι μόνο άμεσα καταναλώσιμα, αλλά *αποθηκεύσιμα* και *εμπορεύσιμα* (αν περίσσευαν). Τέτοιες ήταν η κλωστοϋφαντουργία, η γαλακτοκομία, η ποτοποιία και μερικώς η κατασκευή ενδυμάτων.

Η άσκηση της οικιακής (οικιακής χειροτεχνίας) γινόταν στο σπίτι. Εργάτες και τεχνίτες ήταν οι ίδιοι οι καταναλωτές. Μηχανολογικός εξοπλισμός ήταν οι απλές μηχανές, που κατασκεύαζαν μόνοι τους ή τις προμηθεύονταν από την εγχώρια κλειστή –και κατά βάση ανταλλακτική– οικονομία της μικρής κοινωνίας που ζούσαν. Το κεφάλαιό τους ήταν πλεόνασμα υπεράνθρωπου μόχθου και όχι προϊόν εκμετάλλευσης κι αθέμιτης συσσώρευσης.

Η οικιακή-οικογενειακή οικονομία στηριζόταν στην γεωργία και την κτηνοτροφία –τις δυο βασικές δραστηριότητες του πρωτο-

Σχ. 133 – Ο αργαλειός της Πηνελόπης
(από σκύφο του 5ου αιώνα).

γενοὺς τομέα παραγωγής- και στις οικιακές δραστηριότητες, με τις οποίες γινόταν η μεταποίηση των προϊόντων του πρωτογενούς τομέα. Η κλωστοϋφαντουργία και η γαλακτοκομία αφορούσαν την μεταποίηση των κτηνοτροφικών προϊόντων και η ποτοποιία των σταφυλιών της αμπελουργίας. Με την ραπτική και το πλέξιμο γινόταν η δεύτερη μεταποίηση (σε ρούχα) των προϊόντων της κλωστοϋφαντουργίας.

Πρωταγωνιστής στον γεωργοκτηνοτροφικό τομέα παραγωγής ήταν ο άνδρας και στην οικιακή χειροτεχνία η γυναίκα. Ο Όμηρος, στην αυγή του πολιτισμού μας, τραγούδησε: έναν άντρα, τον "πολύτροπο" πολεμιστή Οδυσσέα και δυο γυναίκες, την Ελένη των ερώτων και του χαλασμού και την Πηνελόπη του νοικοκυριού και της προκοπής!

Κλωστοϋφαντουργία

Ο Ευρυτάνας των βουνών και των λόγγων, για να μην κρυώνει, είχε τη γυναίκα του με τον αργαλειό της. Η Εύρυτάνισα είχε αποκλειστικά την ευθύνη της υφαντουργίας. “Τάκου - τάκου” χτυπούσε νύχτα και μέρα ο αργαλειός, λες και ήταν η καρδιά του νοικοκυριού.

Αλίμονο στο σπίτι αν η γυναίκα δεν έγνεθε, δεν ύφαινε, και δεν έπλεκε.

Η γυναίκα, από μικρό κοριτσάκι ως τα βαθιά γεράματα, ήταν δεμένη με τις υφαντουργικές εργασίες. Ποτέ δεν καθόταν άπραγη και στην ώρα της ξεκούρασης θα έπλεκε ή θα έγνεθε. Όπως λέει ο Ζαχ. Παπαντωνίου, θέλοντας να τελειώσει το γνέσιμό της, ξεγέλασε ακόμα και το χάρο και έτσι:

“...η γιαγιά η βαβά μ’ η αφιντιά τ’ς
γνέθ’ κι θα γνέθ’ ικιά κοντά στ’ φουτιά τ’ς.”

Η εγχώρια πρώτη ύλη (υφαντικές ίνες) της ευρυτανικής κλωστοϋφαντουργίας ήταν αποκλειστικά τα μαλλιά (πρόβια ή τράγια). Εκτός από το μαλλί συνηθισμένη ήταν η χρήση εισαγόμενων βαμβακερών νημάτων, κυρίως για στημόνι. Τα παραγόμενα υφάσματα ήτανε τύπου “ταφτά” δηλ. τα νήματα του στημονιού ήταν μισά πάνω και μισά κάτω από κάθε νήμα-σειρά του υφιδιού και εναλλάσσονταν, με το πάτημα των πατηθρών, στο επόμενο νήμα του υφιδιού.

Σχ. 134 – Από Αναγν. Β' τάξης 1948.
“Τα κρινολούλουδα”.

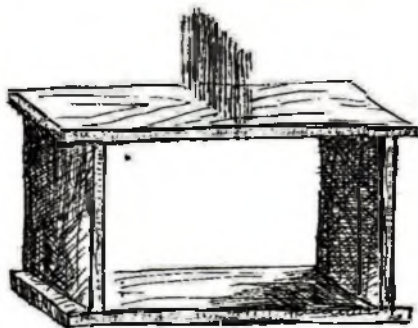
1. Κατεργασία μαλλιών

Ο κούρος των προβάτων τελείωνε με το σάκιασμα των μαλλιών. Τα φρεσκοκοιμένα πρόβεια μαλλιά δένονταν σε στρογγυλές μπάλες, βάρους μιας έως τριών οκάδων η καθεμιά, τα λεγόμενα ποκάρια και στη συνέχεια σακιάζονταν. Τα τραγόμαλλα έμπαιναν κατ' ευθείαν στα τσουβάλια.

1.1. Κατεργασία πρόβειων μαλλιών

Η κατεργασία των πρόβειων μαλλιών άρχιζε με το λύσιμο του ποκαριού, το ξεμάτισμα των μαλλιών στο καζάνι και το κοπάνισμα, πάνω σε μια μεγάλη πλάκα, την πλύστρα. Υποπροϊόν του κοπανίσματος ήταν ο πίνος δηλαδή η θολούρα, που έμεινε στο καζάνι και χρησιμοποιούνταν στο βάψιμο των γαλάζιων (με λουλάκι) ή στην λεύκανση των ρούχων. Ακολουθούσε η μεταφορά των κοπανισμένων μαλλιών στο ποτάμι ή στο κοινοτικό πλυσταριό και το ξέβγαλμά τους με καθαρό νερό. Στη συνέχεια γινόταν το λανάοισμα.

α. γυφτολάναρα ή χοντρολάναρα (στα Λατινικά *lanarius* = εριουργός και στα ιταλ. *lana* = μαλλί). Μ' αυτό το λανάρι γινόταν το λανάρισμα των καλών μαλλιών (μακριών και γερών), που ήταν κατάλληλα για στημόνι, πλεχτά κ.λπ.

Σχ. 135 – Γυφτολάναρα.

β. λαναράκι ή ψιλολάναρα.

Τα απομένοντα κοντόμαλλα του πρώτου λαναρίσματος, όπως επίσης τα αρνόκ'ρα και τα κωλόκ'ρα, λαναρίζονταν με το ψιλολάναρα και γνέθονταν για υφάδι. Τέλος τα λαναρισμένα μαλλιά –μακριά και κοντά– διαμορφώνονταν σε τουλούπες και σακιάζονταν.

1.2. Κατεργασία τραγόμαλλων

Στα τραγόμαλλα, μετά το πλύσιμο, ακολουθούσε το βέργισμα, που ήταν κάτι αντίστοιχο με το λανάρισμα των πρόβειων μαλλιών.

α. στιβάχτρα ή βεργόσχοινα. Χρησιμοποιούνταν για το βέργισμα

των τραγίσκων μαλλιών. “Δέρνοντας” το τραγόμαλλο με τα σχοινιά, αυτά ξεμπερδεύονταν και γίνονταν έτοιμα για γνέσιμο.

Για μικρές ποσότητες τραγόμαλλων, η ίδια δουλειά μπορούσε να γίνει δέρνοντάς τα με απλές βέργες.

2. Γνέσιμο

Η γυναίκα έπαιρνε τις τουλούπες με το λαναρισμένο μαλλί, τις έδενε στη ρόκα της και άρχιζε το γνέσιμο, με το αδράχτι και το σφοντύλι. Όταν το αδράχτι γέμιζε, είχε έτοιμη μια μπάλα νήματος, τη *δρούγα* (για υφάδι) ή το *κουβάρι* (για στημόνι). Η παλιά γυναίκα έγνεθε εν παντί τόπω και χρόνω. Έγνεθε κάνοντας ταυτόχρονα και άλλες δουλειές. Έγνεθε στο σκάρο, στο περπάτημα, στα νυχτέρια, στην φροντίδα των παιδιών και όπου αλλού.

“και με το γόνα κούναγε και με τη ρόκα γνέθει”

λέει το τραγούδι.

Τα χρησιμοποιούμενα εντοπίως κατεργασμένα νήματα ήταν αποκλειστικά μάλλινα. Τα βαμβακερά (κυρίως για στημόνι) ήταν εισαγόμενα και τα υπόλοιπα (λινάρι και μετάξι) ήταν άγνωστα.

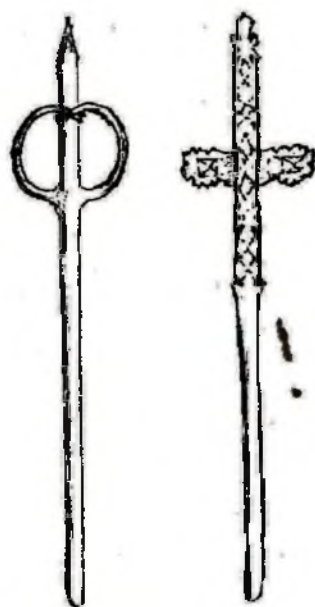
2.1. Ρόκα (λατ. *roca* και αρχ. ηλακάτη)

Η ρόκα και το αδράχτι ήταν η συνέχεια του χεριού της κάθε γυναίκας. Το γνέσιμο ήταν η αναγκαιότερη οικοτεχνική εργασία της νοικοκυράς και ταυτόχρονα η λιγότερο επαχθής. Πολλές φορές μάλιστα συνδυαζόταν και με ερωτικά παιχνιδίσματα!...

“Μαρή που πας απάνω,
την ρόκα γνένοντας
καρτέρα με και μένα,
να πάμε παίζοντας”.

λέει ένα τσάκισμα (εμβόλιμο δίστιχο στα δημοτικά μας τραγούδια).

α. *σταυρόροκα*. Σ' αυτόν τον τύπο της ρόκας εξαντλούνταν η τέχνη της ποιμενικής ξυλογλυπτικής. Συνήθως ήταν ένα “ποίημα”, φτιαγμένο

Σχ. 136 – Κορφόροκα και σταυρόροκα.

από τα χέρια του νέου, που πάνω της χάραζε περίτεχνα τον Έρωτά του για την γνέστρια βοσκοπούλα!

β. κορφόροκα. Ήταν απλή ευκολοκατασκευάστη ρόκα από μια ελατοκορφή, που φτιαχνόταν μόνο για την κάλυψη των αναγκών του γνεσίματος.

γ. μονοκόματη. Δεν πολυχρησιμοποιούνταν στο γνέσιμο των μαλλιών.

2.2. Αδράχτι (αρχ. άτρακτος)

“Ανεβαίνει κατεβαίνει
και χωρίς να τρώει παχαίνει”.

Τι είναι; Είναι το αδράχτι, έλεγε το παλιό αίνιγμα.

α. αδράχτι για στημόνι. Είχε στην άκρη μια εγκοπή για να θηλιάζει η κλωστή. Σβούρα θύμιζε το αδράχτι με το σφοντύλι σε ώρα δουλειάς. Όταν γέμιζε με νήμα, υπό μορφήν κουβαριού, η γνέστρια το έβγαζε και έλεγε έγνεσα ένα “αδράχτι”.

“Πέντε μήνες έξι αδράχτια, πότε τάγνεσε η πλατούλα μ’!”
έλεγε το σχετικό σατυρικό τραγούδι.

β. αδράχτι για υφάδι. Το γνέσιμο του υφαδιού ήταν το ευκολότερο απ’ όλα. Το αδράχτι ήταν μακρύτερο από το προηγούμενο και δεν χρειαζόταν στην άκρη εγκοπή. Όταν γέμιζε νήμα, η γνέστρια το έβγαζε και έλεγε έγνεσα μια “δρούγα”.

2.3 Σφοντύλι

Από το αρχ. ελληνικό σφόνδυλος. Δουλειά του ήταν να βοηθάει την περιστροφική κίνηση του αδραχτιού (όπως ο σφόνδυλος των μηχανών). Όταν το κουβάρι στο αδράχτι μεγάλωνε, έπαιζε αυτό το ρόλο του σφοντυλιού.

Οι κοπέλες είχαν αδυναμία στο σφοντύλι, σπάνια υπήρχε καμία που, αντί για σφοντύλι, να... σούβλιζε ένα κρεμμύδι ή μια πατάτα.

“Μού ’ρθε ο ουρανός σφοντύλι” έλεγε κάποιος όταν παραζαλιζόταν.

α. ξύλινο. Το ξύλινο σφοντύλι είναι ένας αξονικά διάτρητος κούλουρος κώνος. Τις περισσότερες φορές ήταν όμορφα ξυλογλυπτικά διακοσμημένο από τα τσοπανόπουλα, που μ’ αυτόν τον τρόπο εξέφραζαν στην βοσκοπούλα τα ορθεύοντα ερωτικά τους σκιρτήματα!

β. πήλινο ή νεραϊδοσφόντυλο. Στην ουσία δεν θα μπορούσε να είναι πραγματικό σφοντύλι. Σύμφωνα με την δοξασία, ήταν σφοντύλι που έγενεθαι οι νεραΐδες. Τέτοια νεραϊδοσφόντυλα βρίσκονταν σε αλώνια, σε πηγές, σε σπηλιές, σε σταυροδρόμια και όπου αλλού αυτές σύχναζαν. Εκεί έγενεθαι και χόρευαν και, πάνω στο χορό... έχαναν τα σφοντύλια, τα οποία βρίσκουμε σήμερα.

3. Τυλιγάδιασμα

Για να συνεχιστεί η κατεργασία του νήματος (να βαφτεί, να κουβαριαστεί κ.λπ.) έπρεπε να τυλιγαδιαστεί δηλαδή από δρούγες να γίνει *διασίδια* ή *βάντες*.

α. τυλιγάδι. Ήταν το εργαλείο με το οποίο γίνονταν τα διασίδια, περιτυλίγοντας το νήμα στα δύο κάθετα σουβλιά του τυλιγαδιού.

Για την απλούστευση της εργασίας συνήθως οι γυναίκες, τυλιγάδιαζαν τυλίγοντας το νήμα γύρω από τα *γόνατα*, ευρισκόμενες σε καθιστή θέση.

Τυλιγάδι έλεγαν οι διανοούμενοι τους πάπυρους τους τυλιγμένους σε ρολό.

“Κρατούν και σφίγγουν τυλιγάδια και βιβλία”
έγραφε ο Παλαμάς.

Σχ. 137 -
Τυλιγάδι.

4. Βάψιμο και πρώτες ύλες φυτικών βαφών

Στη φυσική ζωή της προβιομηχανικής κοινωνίας ήταν διάχυτο το φως και το χρώμα, τα ρούχα όμως των ανθρώπων δεν είχαν την φαντασμαγορική πολυχρωμία των σημερινών, εκτός από την συνήθη προχωρημένη φθορά τους (τρύπια και μπαλωμένα) απέπνεαν μια γκρίζα ατμόσφαιρα.

4.1. Βάψιμο

Την τέχνη του βαψίματος η υφάντρα την μάθαινε από παράδοση, όπως άλλωστε και τις άλλες εργασίες της υφαντουργίας. Για το βάψιμο χρησιμοποιούσαν το μεγάλο καζάνι, το οποίο δεν έλειπε από κανένα σπίτι. Επίσης χρησιμοποιούνταν:

- α. αναδευτήρας.** Ήταν το ξύλο με το οποίο ανάδευαν τα διασίδια στο καζάνι.
- β. σκαφίδι.** Ήταν το πιο μεγάλο σκαφίδι του νοικοκυριού, το οποίο στο χέλος του έφερε μια εγκοπή για υπερχειλίση. Με αυτό έβαφαν τα γαλάζια, δηλαδή όταν χρησιμοποιούσαν σαν βαφή το λουλάκι.

4.2. Πρώτες ύλες φυτικών βαφών

Πριν διαδοθούν οι βιομηχανικές βαφές, τις οποίες πουλούσαν στις υφάντρες οι μπακάληδες της περιοχής και οι γυρολόγοι, χρησιμοποιούνταν αποκλειστικά οι φυτικές βαφές. Το βάψιμο με αυτές ήταν μια σύνθετη και δύσκολη διαδικασία, η γνώση της οποίας μεταδιδόταν από γενιά σε γενιά. Το τραγούδι:

“Βάφει με σπαρτολούλουδα τα κίτρινα διπλά της.

Βάφει με λαπατόριζες τ’ ολόγλυκο κρεμέζο.

Βάφει με καρυδόφυλλα το καφετί της χρώμα

κι αν το πετύχει στη βαφή πολλές καρδιές θα κάψει”

βοηθούσε τη νέα στην εκμάθηση της βαφικής τέχνης και ταυτόχρονα επισήμαινε τις... ερωτικές συνέπειες ενός πετυχημένου βαψίματος!

Σε γενικές γραμμές όταν χρειάζονταν να βάψουν, πρώτα έβραζαν σε μπόλικο νερό την πρώτη ύλη της βαφής και άφηναν το μείγμα περίπου μια βδομάδα να “φουσκώσει”. Μετά το στράγγιζαν ή το σούρωναν, έριχναν μέσα το νήμα και το ξανάβραζαν.

α. μαύρο. Το μαύρο χρώμα φοριόταν αρκετά. Ιδιαίτερα το φορούσαν οι γυναίκες, που πενθούσαν μαυροφορώντας για πολλά χρόνια –ενίοτε και ισόβια– τα πεθαμένα όλων των σογιών! Φτιαχνόταν χρησιμοποιώντας:

i. φυτικές ύλες. Ωραίο μαύρο χρώμα έβγαине από τις κακαοΐδες του δέντρου.

ii. βαφές εμπορίου. Χρησιμοποιούσαν το μαύρο μπακάμι και την καραμπογιά (τουρκ. kara boya) δηλ. θειικό σίδηρο.

β. γαλάζιο. Το γαλάζιο ήταν το κυρίως χρώμα των σκουτιών (υφασμάτων) του αργαλειού. Το βάψιμο τους ήταν μια χρονοβόρα και περίτεχνη διαδικασία (διαρκούσε περίπου μια βδομάδα). Κατ’ αρχήν έβραζαν στο καζάνι στουμπισμένες ρίζες από λάπατα και μέσα στο ζωμό έριχναν τα σκουτιά. Στη συνέχεια τα

τοποθετούσαν στη μεγάλη ειδική σκαφίδα και τα εμποτίζαν με λουλάκι. Ακολούθως τα ξανάβαζαν στο καζάνι όπου τους έριχναν τον *πίνο* (δηλαδή τις βρωμιές από το, κατ' αρχήν, πλύσιμο των μαλλιών).

γ. κόκκινο. Το φυτικό κόκκινο έβγαινε από το ροδάμι δηλαδή τα κόκκινα σπυριά του αρκοδοπούρναρου. Επίσης, έβαφαν κόκκινο με ρίζες από ριζάρι - όπου αυτό φυόταν. Από το εμπόριο, για κόκκινα βαψίματα, αγόραζαν το κόκκινο μπακάμι και το κρεμέζιο.

δ. κίτρινο. Κιτρινωπό χρώμα παραγόταν από φλούδες ξινομηλιάς ή κρεμμυδιών και από τις αντζιές.

ε. πράσινο. Γινόταν από φύλλα και φλούδες μέλεγου ή από φλούδες μελά (ο ιξός του έλατου).

στ. καφέ. Λαμβανόταν από τα μπουλτσια των καρυδιών ή από φλούδες του κορμού της καρυδιάς.

5. Κουβάριασμα-μασούριασμα

Μετά το γνέσιμο, το τυλιγάδιασμα και το βάψιμο, έπρεπε το νήμα: αν προοριζόταν για στημόνι να γίνει από διασίδι κουβάρια κι αν για υφάδι, να τυλιχτεί στα μασούρια, τα οποία στη συνέχεια τοποθετούνταν στη σάϊτα.

Η δουλειά αυτή γινόταν με την ανέμη ή στο χέρι.

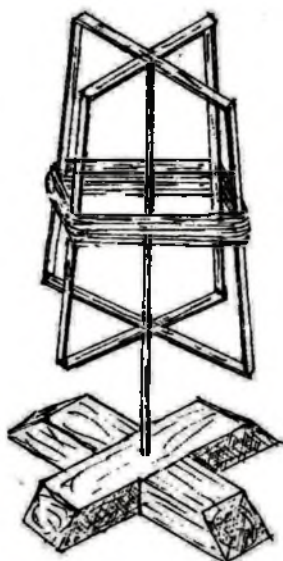
α. ανέμη. Λέγεται και ανεμοδούρα, όπως λεγόταν και την εποχή των Βυζαντινών.

*“Κόκκινη κλωστή δεμένη
στην ανέμη τυλιγμένη
δος της κλώτσο να γυρίσει
παραμύθι ν’ αρχινήσει”*

Να αρχινήσει το πανάρχαιο τραγούδι της υφαντουργίας.

*“Ανήφορο, κατήφορο ανεμοδούρα
τα ποδάρια”* έλεγαν για τα γρήγορα γαϊδουρομούλαρα.

β. μασούρι (τουρκ. *masura*). Ήταν ο ξύλινος σωλήνας, που τυλιγόταν το νήμα

Σχ. 138 - Ανέμη.

και στη συνέχεια έμπαινε στη σαίτα. Κατασκευαζόταν από λεπτά κλωνάρια φροξυλιάς.

γ. **ανεμίδι ή ροδάνι**. Ήταν το “μηχάνημα” εκείνο με το οποίο τυλιγαν το υφάδι στα μασούρια. Ο θόρυβος της συνεχούς λειτουργίας του παραπέμπει σε φλύαρους ανθρώπους, που “πάει η γλώσσα τους ροδάνι”.

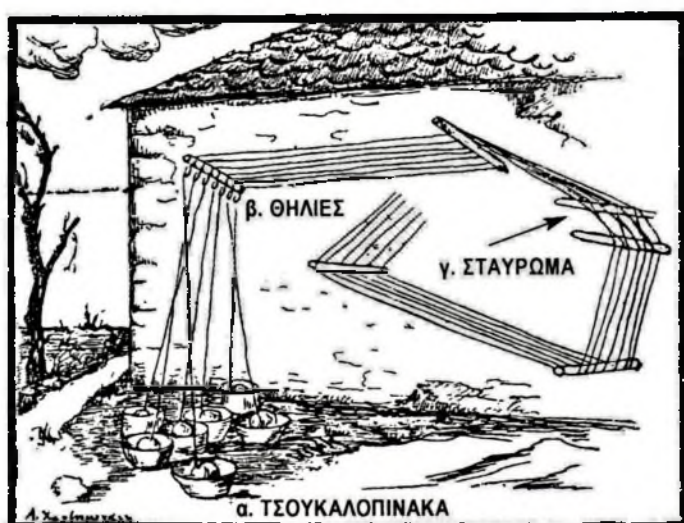
δ. **τσικρίκι** (τουρκ. cikrik). Ήταν βασικά πολυμηχάνημα. Με αυτό μάζευαν μασούρια, που όμως το υφάδι δεν τυλιγόταν σε ξύλινο μασούρι, αλλά σε ένα χαρτόνι ή ροκόφυλλο. Επίσης μ’ αυτό έγνεθαν μαλλί και βαμβάκι. Η χρήση του ήταν περισσότερο διαδεδομένη στα Θεσσαλικά Άγραφα.

6. Ίδιασμα

Τα κουβάρια του νήματος έπρεπε να ξετυλιχτούν και να φτιάξουν το διασίδι του στημονιού. Η δουλειά αυτή λεγόταν **ίδιασμα**.

Υπήρχαν δυο-τρεις μέθοδοι γι’ αυτήν την δουλειά. Ένας τρόπος, που συνηθιζόταν στην ορεινή Ρούμελη, είναι αυτός που περιγράφει ο Δ. Λουκόπουλος στο βιβλίο του “Πως υφαίνουν και ντύνονται οι Αιτωλοί”.

Έμπτηγαν παλούκια στον τοίχο, μήκους περίπου 20 εκ. και πάνω κει **ίδιαζαν** τα κουβάρια.

Σχ. 139 – Το **ίδιασμα** (Από το βιβλίο του Δ. Λουκόπουλου).

Το **ιδίασμα** μπορεί να γίνει με τον ίδιο τρόπο, με τα παλούκια όμως **μπηγμένα** στο έδαφος αντί σε τοίχο.

Η **υφάντρα** για να αρχίσει το **ιδίασμα** έπιανε τις άκρες από τα **κουβάρια**, που ήταν μέσα στα **τσουκαλοπίνακα** (α) τις περνούσε στις **θηλιές** (β), μετά τις **σταύρωνε** στο **σταύρωμα** (γ), έκανε τον κύκλο, ανάλογα με το μήκος του **διασιδιού** που ήθελε να **φτιάξει** και **ξαναρχόταν** στο **σταύρωμα**, όπου **ξανασταύρωνε** τις **κλωστές** και **συνέχιζε**. Ο αριθμός των **διαδρομών** προσδιόριζε τον αριθμό των **κλωστών** του **διασιδιού** και κατ' επέκταση το **πλάτος** αυτού.

Το **μάκρος** του **διασιδιού** **μετριόταν** σε **οργιές** και το **πλάτος** **προσδιοριζόταν** από τα **κεφάλια** του. Κάθε **κεφάλι** αποτελούνταν από **τριάντα** **κλωστές** και **υποδιαίρονταν** σε **δέκα μετρησιές**. Κάθε **μετρησιά** είχε **τρεις** **κλωστές** **νήμα** και **ανά δύο** οι **κλωστές** **ονομάζονταν** **ζεγγάρι**. Κάθε **υφαντό** ανάλογα με το πόσο **αγανό** ή **κρουστό** ήταν **απαιτούσε** **διασίδι** με **λιγότερα** ή **περισσότερα** **κεφάλια**, π.χ. τα **τσόλια** **υφαίνονταν** με **διασίδι** **έξι** **κεφαλιών**, τα **σακούλια** με **δώδεκα** **κ.ο.κ.**

α. πινακωτή. Ήταν σαν την **πινακωτή** της **αρτοποιίας**, μόνο που στις **θέσεις** των **καρβελιών** **έμπαιναν** τα **κουβάρια**. **Δουλειά** της ήταν να μην **μπερδεύονται** τα **σχοινιά**. Αντί αυτής **μπορούσε** να **χρησιμοποιηθούν** **διάφορα** **τσουκαλοπίνακα**, που εκεί μέσα **έμπαιναν** τα **κουβάρια**, ή στη **χειρότερη** **περίπτωση** **σκάβονταν** στο **χώμα** **μικρές** **γούρνες**.

β. θηλιές. Ήταν το **πρώτο** **ξύλο** μετά την **πινακωτή** ή τα **τσουκαλοπίνακα**, που **έφερε** **θηλιές**, μέσα στις οποίες **περνούσαν** το **νήμα** για να μην **τυλίγεται**.

γ. ιδιάστρα. Έκανε **καλύτερα** την **δουλειά** που **έκαναν** οι **θηλιές**.

δ. καλαμίδια. Ήταν **δυο** **ξύλα**, που **βοηθούσαν** να **διατηρείται** το **σταύρωμα**. Η **αρχή** του **διασιδιού** ήταν **λίγο** **πριν** το **σταύρωμα** (σχ. 140, σημείο δ).

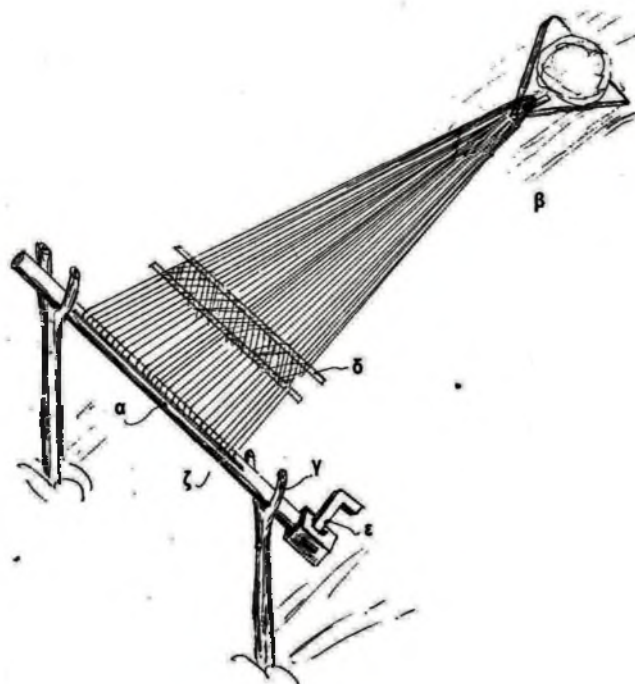
7. Τύλιγμα-μίτωμα

Η **τοποθέτηση** του **διασιδιού** στο **αντί** (συγκεκριμένα στο **μπροστάντι**) του **αργαλειού** **λεγόταν** **τύλιγμα**. **Γινόταν** σε **κατάλληλο** **διαμορφωμένο** **χώρο**, την **τυλίχτρα**. Στην **συνέχεια**, το **τυλιγμένο** στο **αντί** **διασίδι** **δύο** **γυναίκες** το **περνούσαν** στα **μιτάρια** και μετά

στο χτένι. Αυτή η εργασία ήταν το μίτωμα ή μίτιασμα ή μιτάρωμα.

α. παλούκια τυλίχτρας. Ήταν δυο διχαλωτά παλούκια με ύψος περίπου 80 εκ. μπηγμένα στο έδαφος, πάνω στα οποία στηριζόταν το αντί. Μέσα στην αυλακιά στο αντί, πρόσδεναν το ένα άκρο του διασιδιού, που είχαν για τύλιγμα.

β. σβάρνα. Ήταν μια τριγωνή ξυλοκατασκευή στην οποία πρόσδεναν το άλλο άκρο του διασιδιού, προκειμένου να το τυλίξουν στο αντί. Πάνω στην σβάρνα φόρτωναν μια πέτρα (γιαυτό την έλεγαν και *γουμάρα*) κι έτσι, όταν το στημόνι τυλιγόταν στο αντί, αυτή "σβαρνιζόταν" σιγά-σιγά προς τα παλούκια της τυλίχτρας.

Σχ. 140 - Τυλίχτρα

α) αντί β) σβάρνα γ) παλούκια τυλίχτρας δ) καλαμίδα-σταύρωμα
ε) τανύστρα ή χέρι ζ) γκαρδιόβεργα.

8. Αργαλειός

Παρά του ότι η μηχανοκίνητη υφαντουργία μετράει δυο αιώ-

νες ζωής, ο ποδοκίνητος αργαλειός δεν έχει τριάντα χρόνια, που σταμάτησε να χτυπά στην καρδιά του ευρυτανικού νοικοκυριού.

Στην ιστορία της χειροκίνητης υφαντουργίας υπήρξαν τρεις τύποι αργαλειών: *Πρώτος* ήταν ο αργαλειός με βάση, τις λεγόμενες αγνίθες, που κρατούσαν κατακόρυφο το στημόνι και ο οποίος έχει τελείως εξαφανιστεί. Τέτοιος ήταν ο αργαλειός της Πηνελόπης (σχ. 133). *Δεύτερος* είναι αυτός που έχει κάθετο στημόνι, σταθεροποιημένο με αντί πάνω και κάτω, ο οποίος σήμερα χρησιμοποιείται στην ταπητουργία και *τρίτος* είναι ο αργαλειός με οριζόντιο στημόνι, ο οποίος ήταν ο μοναδικός τύπος αργαλειού της ευρυτανικής υφαντουργίας.

Υπήρχαν δυο τύποι εγχώριων αργαλειών: Ο *διπλός*, ο οποίος ήταν μεγάλος και σταθερός και ο *μονός*, συνήθως μετακινούμενος (γιαυτό λέγονταν και περπατάρικος). Οι Σαρακατσαναίοι χρησιμοποιούσαν και πιο απλές μορφές αργαλειών.

Κατασκευαζόταν σε διάφορες φόρμες, από χοντροφτιαγμένες μέχρι αρκετά έντεχνες.

Ανεξάρτητα από την ποιότητα της τεχνικής του κατασκευής, όταν στο σπίτι δούλευε ο αργαλειός ήταν ευλογία και πλούτος κι όταν ο χτύπος του διαχεόταν στη γειτονιά στην καρδιά των αρσενικών σήμανε συναγερμός. Ήξεραν πως εκείνη τη στιγμή η λυγερή και όμορφη υφάντρα του σπιτιού βάζει:

“στον ασημένιο αργαλειό υφάδια μεταξένια”.

8.1. Σκελετός

Ένας απλός και συνήθης, αλλά χοντροφτιαγμένος σκελετός αργαλειού, είναι αυτός που στηρίζεται σε τέσσερα κατακόρυφα ισούψη ξύλα. Οι διαφορές με άλλες - πιο έντεχνες και βολικές για την υφάντρα - κατασκευές σκελετών, δεν είναι ουσιαστικές.

α. ποδάρια. Είναι τα τέσσερα όρθια ξύλα του αργαλειού.

β. αποκατάρια. Είναι τα τέσσερα ξύλα που συνδέουν από κάτω τα ποδάρια.

γ. πανάρια. Είναι τα άλλα τέσσερα ξύλα που συνδέουν από πάνω τα ποδάρια.

δ. κάθισμα ή πάτος. Είναι το κάθισμα της υφάντρας.

8.2. Ευλόχτενο

Είναι το *πρώτο* συνεχώς και ρυθμικά κινούμενο σύστημα του

αργαλειού, το οποίο η υφάντρα, μαζί με την σαίτα, κινεί με τα χέρια. Είναι η πιο έντεχνη κατασκευή στον αργαλειό, μέσα στην οποία φωλιάζει το χτένι.

α. ψαλίδι ξυλόχτενου. Είναι το οριζόντιο ξύλο που στηρίζει το ξυλόχτενο πάνω στον σκελετό του αργαλειού.

β. παλικάρια ή σπάθες. Είναι τα δυο κατακόρυφα ξύλα που συνδέουν το ξυλόχτενο με το ψαλίδι του.

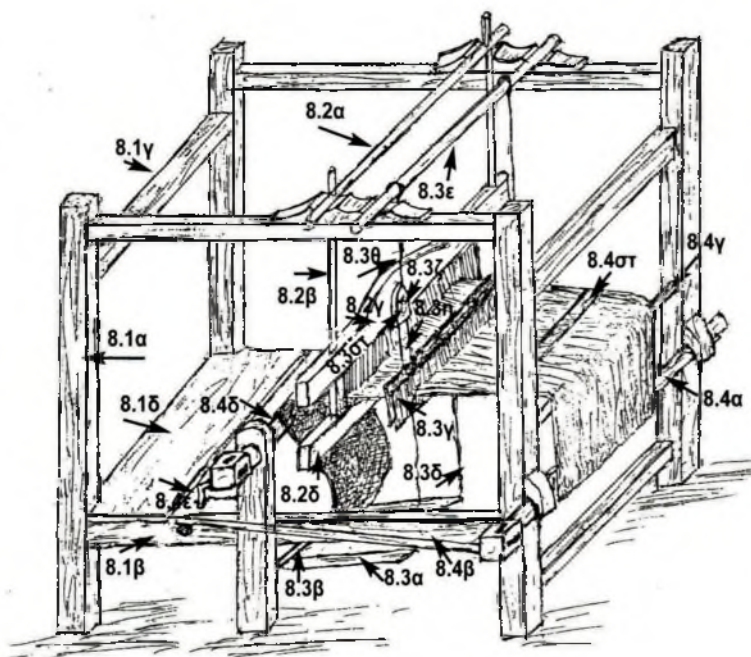
γ. πάνω ξυλόχτενο. Είναι το πάνω αυλακωτό ξύλο, που φωλιάζει μέσα του το χτένι. Κατασκευαζόταν από καλό και βαρύ ξύλο, το οποίο συνήθως είχε και κάποιο διακοσμητικό σχέδιο, για να ξεκουράζει και να εμπνέει την υφάντρα.

δ. κάτω ξυλόχτενο. Είναι το κάτω αυλακωτό ξύλο στο οποίο φωλιάζει το χτένι.

8.3. Πατήθρες-μιτάρια

Είναι το *δεύτερο* συνεχώς κινούμενο σύστημα του αργαλειού, το οποίο η υφάντρα κινεί με τα πόδια.

α. πατήθρες. Βρίσκονται στα πόδια της υφάντρας και αυτές πατάει

Σχ. 141 - Αργαλειός.

για να δώσει κίνηση στο σύστημα. Είναι όσες και τα μιτάρια—δύο ή τέσσερες.

β. πατηθρόξυλο. Προσδένει σταθερά τις πατήθρες με τον σκελετό του αργαλειού.

γ. μιτάρια. Τα κατασκευάζαν οι χτενάδες και οι αξιότερες υφάντρες. Δια μέσω των μιταριών περνάει το στημόνι. Δουλειά τους είναι—μαζί με το χτένι—να παραλληλίζουν και να διαπλέκουν τις κλωστές του στημονιού. Είναι δύο για τα απολυτά σκουτιά και τέσσερα για τα δίμιτα.

δ. πατηθρόσχοινο. Είναι το σχοινί που συνδέει τα μιτάρια με τις πατήθρες.

ε. καρελόξυλο. Είναι το ξύλο στο οποίο προσδέονταν οι καρελομάνες. Μαζί με το πατηθρόξυλο αποτελούν τις δυο σταθερές ευθείες, μέσα στις οποίες λειτουργεί ο μηχανισμός πατήθρες-μιτάρια.

στ. καρέλια. Τα μιτάρια συνδέονται με το καρελόξυλο μέσω των καρελιών.

ζ. καρελομάνες. Είναι το σώμα που στηρίζονται και περιστρέφονται—μέσω του άξονά τους—τα καρέλια. Ήταν δύο ειδών:

i. μονή. Για ύφανση απολυτών σκουτιών.

ii. διπλή. Για ύφανση των δίμιτων σκουτιών.

η. μιταρόσχοινα. Είναι το σχοινιά που συνδέουν τα μιτάρια με τα καρέλια και τα οποία γλιστράνε μέσα στο λούκι των καρελιών.

θ. καρελόσχοινα. Είναι τα σχοινιά, που συνδέουν τις καρελομάνες με το καρελόξυλο.

Σχ. 142 -
Καρελομάνα
διπλή.

8.4 Σύστημα στημονιού-σκουτιού

Εδώ έχουμε μια αργή κίνηση. Όταν η υφάντρα υφάνει περίπου μια σπιθαμή σκουτί "απομανδαλώνει" το μπροσάντι, απασφαλίζει το πιασάντι και τυλίγει πάνω του το σκουτί που υφανε, απελευθερώνοντας ταυτόχρονα στημόνι. Στη συνέχεια μανδαλώνει το μπροσάντι, ασφαλίσει (με την τανύστρα) το πιασάντι και συνεχίζει τη δουλειά της.

α. μπροσάντι ή απλώς αντί. Είναι το μπροστινό αντί πάνω στο οποίο είναι τυλιγμένο το στημόνι.

- β. απολυταριά.** Με αυτήν η υφάντρα απομανδαλώνει το μπροσάντι και “απολάει” στημόνι.
- γ. πανάντι ή καβαλάρης.** Είναι πάνω από το μπροσάντι και βοηθάει στο “στρώσιμο” του υφαντού.
- δ. πιαάντι.** Εκεί τυλίγεται το σκουτί (ύφασμα).
- ε. τανύστρα ή χέρι.** Βοηθάει στο τύλιγμα του σκουτιού στο πιαάντι, με παράλληλο τέντωμα του στημονιού.
- στ. καλαμίδα.** Βοηθούν να διατηρούνται σε “τάξη” οι κλωστές του στημονιού στην διαδικασία: ίδιασμα - μέτωμα - ύφανση.
- ζ. γκαρδιόβεργα.** Είναι μια βέργα, που μπαίνει στην αυλακιά από το μπροσάντι και κρατούνται οι άκρες του διασιδιού.
- η. βαρίδι.** Είναι δεμένο στο μπροστινό καλαμίδι και δεν αφήνει τα καλαμίδα να πλησιάσουν στα μιτάρια.
- θ. ξίγκλα.** Είναι δύο πτυσσόμενα σιδερένια ελάσματα, που χρησιμοποιούν για να κρατάνε τεντωμένο το ύφασμα του αργαλειού, στο μέρος που χτυπιέται από το χτένι.

9. Παρελκόμενα του αργαλειού

Όπως λένε, τα εξαρτήματα του αργαλειού τάχουν μετρημένα, είναι εβδομήντα δύο κομμάτια και ένα φτερό. Από αυτά τα περισσότερα είναι προσαρμοσμένα πάνω στον αργαλειό και μερικά είναι παρελκόμενα όπως:

9.1 Χτένια

Τα μέρη του αργαλειού, που άγγιζαν και κινούσαν τα χέρια της ροδομάγουλης και καλοδεμένης υφάντρας, ο τραγουδιστής δεν τα ήθελε από φτηνιάρικα υλικά:

*“Μια κόρη Αγραφιώτισα και μια Αγραφιωτοπούλα
πόχει ασημένιον αργαλειό, μαλαματένιο χτένι
ανέμιζε, καλάμιζε και σιγοτραγουδούσε”.*

Τα μαλαματένια χτένια τα “ποιούσαν” οι φλεγόμενοι αγροτό-παιδες στο ερωτικό τους εργαστήρι και τα κανονικά τα κατασκεύαζαν και τα πουλούσαν ειδικοί πλανόδιοι έμποροι και μαστόροι οι χτενάδες. Το μέγεθος τους προσδιοριζόταν από τον αριθμό των

Σχ. 143 - Χτένι.

δοντιών του ή αλλιώς χτενόδοντων. Τριάντα δόντια αποτελούσαν ένα κεφάλι. Το κενό μεταξύ των δοντιών λέγεται *θύρα*, το άνοιγμα της οποίας προσδιορίζει το είδος του χτενιού.

α. στρωσιδόχτενο (αρύ). Είχε τα πιο αραιά δόντια και ήταν κατάλληλο για ύφανση κλινοσκεπασμάτων (τσόλια, κ.ά.).

β. διμιτόχτενο (δασύ). Χρησιμοποιούνταν για την ύφανση δίμιτων υφασμάτων και αυτό με τα πιο δασιά δόντια για σεντόνια.

γ. απολυτόχτενο (μεσαίο). Ήταν το ενδιάμεσο χτένι και χρησιμοποιούνταν για την ύφανση απολυτών υφασμάτων.

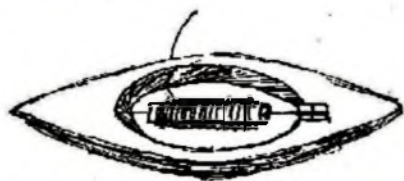
9.2. Σαίτα (βλαχ. *saita*, αρχ. κερκίς)

Η σαίτα πλήρης (με την βελόνα, το γεμάτο μασούρι και το φτερό) ήταν το ταχύτερα κινούμενο σύστημα του αργαλειού. Στα χέρια της άξιας υφάντρας πετούσε. Γινόταν βέλος στην καρδιά των παλικαριών και ήταν το καλύτερο τραγούδι για τον καλό της!

“Πέτα σαίτα μου χρυσή πέτα χρυσό μετάξι

νάρθει ο καλός μου τη Λαμπρή νάβρει χρυσά ν’ αλλάξει”

α. σαίτα. Σαίτα λεγόταν το ξύλινο σώμα του “συστήματος”. Κατασκευαζόταν από καλό ξύλο και τις περισσότερες φορές έφερε ξυλόγλυπτη διακόσμηση.

Σχ. 144 - Σαίτα.

β. βελόνα ή σαϊτόβεργα. Περνούσε μέσα στο μασούρι και το στήριζε στη σαίτα.

γ. φτερό. Ήταν η περόνη, που ασφάλιζε την βελόνα μέσα στο σώμα της σαίτας. “Ο αργαλειός θέλει και της κότας το φτερό”, έλεγαν υπό μορφή παροιμίας.

10. Πλέξιμο

Και η χειρότερη νοικοκυρά έπλεκε, ήξερε οπωσδήποτε να φτιάχνει τσουράπια και κορμοφάνελλες.

Η πορεία της γυναίκας, από και προς τα χωράφια, ποτέ δεν ήταν μια απλή δραστηριότητα δηλ. μόνο περπάτημα. Θα έκανε και κάτι άλλο: θα έπλεκε, θα έγνεθε ή θα ήταν φορτωμένη την ζαλίγκα της (μεταφορά του μωρού ή άλλων πραγμάτων). Συνήθως, παράλληλα με τις παραπάνω δραστηριότητες, έσερνε από το κα-

πίστρι το φορτιάρικο (το ότι... καβάλα σ' αυτό ήταν ο άντρας, είναι συκοφαντία για τον Ευρυτάνα νοικοκύρη).

10.1. Πλέξιμο τσουραπιών

Μια από τις περιπατητικές δουλειές της γυναίκας ήταν το πλέξιμο τσουραπιών.

- α. **τσουραποβέλονες.** "Πέντε αδελφούλες είμαστε κι η μια την άλλη κυνηγά" Τι είναι; Είναι οι πέντε βελόνες με τις οποίες η γυναίκα έπλεκε τα τσουράπια.
- β. **τσουραπομάρουδα.** Εκεί μέσα η νοικοκυρά έβαζε τις βελόνες, το κουβάρι και τα μισοπλεγμένα τσουράπια για να τα έχει κάθε στιγμή σε ετοιμότητα για πλέξιμο.

10.2. Λοιπά πλεξίματα

Τα πλεξίματα της γυναίκας δεν είχαν τέλος. Έπλεκε τα περισσότερα είδη ένδυσης (κορμοφάνελλες, ζακέτες, μπέρτες κ.ά.) καθώς επίσης την προίκια της και την κλινοστρωμένη της (κυρίως κουβέρτες και μικροστρωσίδια).

Όντας νεαρά, έπλεκε τα ερωτικά της δίχτυα για τα παλικάρια, ώριμη "συντάρμωνε" ιστορίες και κουτσομπολιά με τις άλλες γυναίκες και τέλος σαν γιαγιά συνέθετε παραμύθια για τα εγγόνια της!

- α. **βέργες** (ιταλ. verga). Ήταν μεγάλες βελόνες για το πλέξιμο κορμοφάνελλων, μπλουζών και άλλων ειδών ένδυσης.
- β. **βελονάκι.** Χρησιμοποιούνταν κυρίως για το πλέξιμο κεντημάτων, κουβερτών αλλά και πολλών ειδών ένδυσης, όπως μπέρτες κ.λπ.

11. Ράψιμο

Η κύρια ραπτική εργασία της νοικοκυράς ήταν το **μπάλωμα** των ρούχων. Τα ρούχα πετιόνταν όταν έλιωναν και οι ραφές τους! Η κάθε νοικοκυρά φύλασσε στην παραθύρα, δίπλα στο τζάκι, μαζί με τα εργαλεία πλεξίματος και τα ραφτικά της.

Μια εξίσου σημαντική ραπτική δραστηριότητα της γυναίκας –ανάλογα βέβαια με την επιδεξιότητά της– ήταν το **ράψιμο** απλών ρούχων.

11.1. Βελόνια

Τα βελόνια ήταν το βασικά εργαλεία ραψίματος. Για την “τριμαλιά της ραφίδος” (τον κώλο του βελονιού) και γενικά για το βελόνι, μας μιλάνε αρκετές παροιμίες, μύθια και παραμύθια. Διακρίνονταν ανάλογα με το μέγεθός τους σε:

- α. **ψιλοβέλονο**. Με αυτό γίνονταν τα “καλλιτεχνικά” και στέρεα μπαλώματα σε υφάσματα του εμπορίου. Ήταν “ωραίο” να βλέπεις κάποιον με καλομπαλωμένα και καθαρά ρούχα.
- β. **χοντροβέλονο**. Με χοντροβέλονο έραβαν -χρησιμοποιώντας κλωστές χειροποίητες ψιλογνεσμένες, μάλλινες ή βαμβακερές - τα σκουτιά του αργαλειού, δέμπα, απολυτά, κ.λπ. Ήταν δύο ειδών:
 - i. **χοντροβέλονο σχιζόκωλο**. Ήταν κοντό και κάπως πλακέ.
 - ii. **χοντροβέλονο στρογγυλόκωλο**. Ήταν μακρύ και χοντρόκωλο.

11.2. Λοιπά εργαλεία

Τα βελόνια και τα άλλα μικροεργαλεία της ραφτικής τα προμήθευαν στη νοικοκυρά οι γυρολόγοι και οι έμποροι της κοινότητας.

- α. **ψαλίδι**. Τρία κύρια ψαλίδια υπήρχαν στο αγροτικό σπίτι. Ένα της νοικοκυράς, ένα του νοικοκύρη για της χοντροδουλειές του και ένα κουροψαλίδο.

Η παροιμία “πάει η γλώσσα του ψαλίδι” μάλλον βγήκε από το ψαλίδι της νοικοκυράς!

- β. **σακοράφα**. Όπως δηλώνει το όνομά της και... μας υποδηλώνει η παροιμία “Βροντάν όλα τα σίδερα βροντάν κι οι σακοράφες”, χρησιμοποιούνταν για ευτελή και άκομψα ραψίματα όπως: σακίων, σαμαριών, καπών κ.λπ.
- γ. **δαχτυλήθρα**. Ήταν είδος πολυτελείας και αχρείαστο για την νοικοκυρά. Πολυτελείας γιατί ήθελε χρήματα να το αγοράσει κι αχρείαστο γιατί τα γερά δάχτυλα της αγρότισσας, με την σκληραγωγημένη σαν “σολόδεσμα” επιδερμίδα τους, δεν κατάρβανιναν τίποτα από τον κώλο του βελονιού!
- δ. **βελονολόγος**. Ήταν η μπιλότα της νοικοκυράς, εκεί που κάρφωνε τα βελόνια της για να τα βρίσκει. Μια άλλη προσφιλής θέση για κάρφωμα-τοποθέτηση βελονιών ήταν το τζακοπάνι.

11.3. Υλικά

Από κανένα σπίτι δεν έλειπαν τα υλικά της ραπτικής, γιατί τα

ξηλώματα, τα σχισίματα και οι τρύπες στα ρούχα ήταν καθημερινό φαινόμενο και ο κίνδυνος γελοιοποίησης, από τις όποιες αποκαλύψεις, ήταν άμεσος!

α. κλωστές. Οι ψιλές κλωστές ήταν συνήθως του εμπορίου και οι χοντρές χειροποίητες.

β. κουβαρίστρα ή μακαράς (τουρκ. makara). Ήταν λεπτή κλωστή του εμπορίου για ψιλοβέλονο.

γ. κουτί με κουμπιά. Κανένα κουμπί δεν πετιόταν. Η κάθε νοικοκυρά διέθετε μια αξιόλογη συλλογή κουμπιών.

δ. μπαλώματα. Γερό ύφασμα δεν πετιόταν ούτε τετραγωνικό εκατοστό. Τα απομεινάρια των ρούχων κάλυπταν πολλές ανάγκες.

12. Κέντημα

Το κέντημα μπορεί να χαρακτηριστεί και σαν ξεχωριστός χειροτεχνικός κλάδος. Στο βαθμό που ο άνθρωπος απελευθερωνόταν από τον “βραχνά” της επιβίωσης οι γυναίκες ασχολούνταν περισσότερο με το κέντημα και την αισθητική.

“Το κέντισμα είναι γλέντισμα κι ρόκα το σιεργάνι”
έλεγε το “διαπαιδαγωγικό” δημοτικό τραγούδι.

Πράγματι το κέντημα ήταν η μύηση του κοριτσιού στις εικαστικές τέχνες και τα κεντήματά του οι αντίστοιχες καλλιτεχνικές δημιουργίες του. Υπό αυτήν την έννοια το “γλέντισμα” είναι η ηδονή του καλλιτέχνη όταν δημιουργεί! Το κορίτσι κεντούσε: με τη σαίτα στον αργαλειό και με το βελόνι ή το βελονάκι του, “εν παντί τόπω και χρόνω”. Τα θέματα που κεντούσαν πάνω στο ύφασμα τα έλεγαν *ξόμπλια*.

12.1. Υφαντουργικά κεντήματα

Τα κεντίδια στον αργαλειό είναι η *καλλιτεχνική υφαντουργική*. Επειδή ο Ευρυτάνας με το ζόρι αντιμετώπιζε τις ανάγκες του για φαί και για ντύσιμο, οι γυναίκες υφάντρες ασχολούνταν μόνο με την *πρακτική υφαντουργική*. Η συνήθης υφαντουργική διακόσμηση ήταν μερικές χρωματιστές ρίγες κατά πλάτος του υφαντού. Ήταν η *ριγωνή* διακόσμηση.

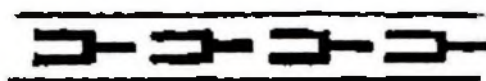
Σαν εξαίρεση του κανόνα, λίγες υφάντρες, εξαντλούσαν την υφαντουργική τους καλλιτεχνία, υφαίνοντας κεντητές *ταϊστές* μα-

ντιανίες και ίσως στρωσίδια. Σταχυολογώ μερικά κεντήματα και πληροφορίες από το βιβλίο του Δ. Λουκόπουλου "Πως υφαίνουν και ντύνονται οι Αιτωλοί"

α. κλειστά κοκκότια. Κεντιέται με χρωματιστά νήματα πάνω στο υφαντό του αργαλειού.

β. κλειδάκια. Κεντιέται και αυτό όπως το πιο πάνω σχέδιο.

γ. σταυρός. Πήρε το όνομά του από το σχήμα του σταυρού.

δ. καραμελωτή. Έτσι υφαίνονταν οι καραμελωτές μαντινιές. Τα τετραγωνάκια μπορούσαν να έχουν διάφορους συνδυασμούς χρωμάτων.

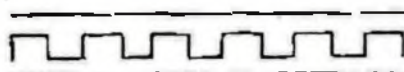
ε. λιθαρόπουλα. Ήταν διαφόρων μορφών και λέγονταν επίσης μαστραπάδες.

στ. σκαρπίδια. Διάλεγαν μερικά από αυτά και τα ύφαιναν στα χεράμια.

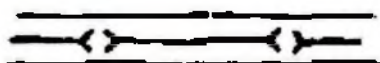
ζ. το κλειδί της πόλης. Είναι ο παλιός "μαϊάνδρος".

η. τα μπαλιατσάκια. Μπαλιάτσα έλεγαν την κανάτα και το σχέδιο αυτό μοιάζει με κανάτες.

θ. πατερίτσες. Πήρε το όνομά του από τις δεσποτικές πατερίτσες.

ι. πανσές. Κεντιόνταν πολλά μαζί πάνω σε κιλίμα με πολύχρωμη σύνθεση και πήρε το όνομά του από το αντίστοιχο λουλούδι.

ια. αλυσίδα. Είναι μια αλυσίδα από πολύχρωμα τετράγωνα, που διασχίζουν διαγώνια τον κάμπο (φόντο) του υφαντού.

12.2. Κεντήματα με βελόνες, βελόνια και βελονάκια

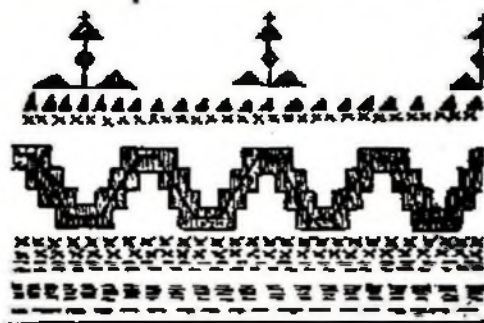
Τα κεντήματα διακρίνονταν:

α) Ανάλογα με τις χρησιμοποιούμενες κλωστές. Βασικότερη ήταν η εγχώρια μάλλινη κλωστή, ψιλογνεσμένη από την ίδια την κεντήστρα. Επόμενη, ημιεγχώρια κλωστή, ήταν η βαμβακερή την οποία η κεντήστρα έστριβε με το αδράχτι της, όπως την ήθελε. Σπάνιες ήταν οι μεταξωτές κλωστές –παρά του ότι σε κάποια μέρη της Ευρυτανίας ή σηροτροφία ήταν αναπτυγμένη– και ανύπαρκτα βέβαια τα χρυσονήματα και τα αργυρονήματα.

β) Ανάλογα με την τεχνική του κεντήματος. Έτσι έχουμε το γρα-
πτό κέντημα, όπου το μοτίβο ζωγραφίζεται πάνω στο ύφασμα και το μετρητό, όπου το μοτίβο κεντιέται με μετρητές βελονιές. Το μετρητό κέντημα ήταν το κυρίαρχο είδος στην ευρυτανική κεντητική τέχνη.

Εκείνο που έπαιξε ρόλο για την κεντήστρα ήταν τα εργαλεία που χρησιμοποιούσε για τα κεντήματά της. Έτσι έχουμε:

- α. κέντημα με τις βελόνες.** Η κεντήστρα με τις βελόνες του πλεξίματος έφτιαχνε τα ξόμπλια (κεντίδια) στο πλεχτό της. Τα καλλιτεχνικότερα γίνονταν στα τσουράπια και στα μανίκια των φανέλων (πουλόβερ και κορμοφάνελων).
- β. κέντημα με βελόνι.** Με βελόνι γινόταν το κλασσικό μετρητό κέντημα με βασικότερη βελονιά, την σταυροβελονιά. Τα είδη που κεντούσαν ήταν διάφορα “είδη προικός” και ενδύματα.
- i. είδη προικός.** Ανάλογα με τον βαθμό ανάπτυξης του νοικοκυριού η υποψήφια νύφη κεντούσε προσκέφαλα, πάντες για το κρεβάτι, τραπεζομάντηλα, πετσετάκια κ.ά.
- ii. το κέντημα στη φορεσιά.** Η κεντημένη ποδιά των γυναικών ήταν η καθ’ αυτό... πινακοθήκη κεντιδιών και τόπος... σφαγής των παλικαριών! Επόμενο καλοκεντημένο είδος ήταν το μαλλινοφούστανο, στον ποδόγυρο και στην τραχηλιά.

Σχ. 145 – Κέντημα ποδόγυρου σε μαλλινο φούστανο.
(Από το βιβλίο του Δ. Λουκόπουλου
“Πως υφαίνουν και ντύνονται οι Αιτωλοί”).

- γ. κέντημα με βελονάκι.** Με το βελονάκι κεντούσαν δαντέλες και κουβέρτες τις οποίες ταυτόχρονα έπλεκαν κιόλας.

12.3. “Κεντήματα” του ράφτη

Μια άλλη κατηγορία διακοσμητικών κεντιδιών, ήταν αυτά που έκανε ο ράφτης, ράβοντας διάφορα, “κορδελοειδή” πάνω στα ρούχα. Οι γυναίκες έφτιαχναν και έδιναν στους ράφτες *σεράδια*, *στρίμματα* και *κλωστές* διάφορες. Οι καζάζηδες τους προμήθευαν *χάρτσια*, *τοπάρια*, *γαϊτάνια*, *μεταξωτά ράματα* κ.ά. Με αυτά διακοσμούσαν τα γιλέκα, τις σκούφιες, τις σεγκούνες κ.ά.

12.4. “Κεντητικό επιμήθιο”

Το κέντημα ήταν τέχνη και σαν τέτοιο η ερωτική και μαγική σημειολογία του ήταν πλούσια!

α. το μαντήλι (λατ. mantelium). Η κεντητική τέχνη εξαντλούνταν στο κεντημένο μαντήλι, το οποίο βέβαια δεν ήταν... σφογγομάντηλο.

Ήταν έκφραση και σύμβολο της αγάπης:

*“Το μαντηλάκι που κεντάς εμένα να το στείλεις
και μην το στείλεις μοναχό παρά με την αγάπη”.*

Ήταν η σημαία του χορευτή:

“Η μπροστινή με το μαντήλι μούβαλε καημό στα χείλη”.

Ήταν η ρίζα και η πονεμένη ψυχή του ξενιτεμένου:

*“-Γιάννη μου το μαντήλι σου τι τόχεις λερωμένο
-Η ξενιτιά το λέρωσε.....”.*

Ήταν το μαντήλι του αποχαιρετισμού, ήταν ενδυματολογικό στολίδι.

β. το γαϊτάνι (λατ. gaitanum και τουρκ. kaytan). Ξεχωριστή θέση στα “ερωτικά δρώμενα” κατείχε το γαϊτάνι. Γαϊτάνια και πλεξίδια ήταν τα πρώτα που μάθαιναν να φτιάχνουν οι κοπέλες. Γαϊτάνια άρεσαν σαν δώρα στα κορίτσια:

“Χρυσό γαϊτάνι σούφερα να δέσεις στα μαλλιά σου”.

Με γαϊτάνια, απλά ή χρυσοκέντητα, δένονταν οι έρωτες:

“Του νιου γω μήλο τούστεϊλα και μούδωκε γαϊτάνι”.

Γαϊτανοφρύδα ήταν και η όμορφη κυρά.

γ. βροχαλίδα ή σαλαμάντρα. Είναι ένα ακίνδυνο σαυροειδές, που κρύβεται μέσα στα πεζούλια σε δροσερά μέρη. Έχει σχεδόν μαύρο χρώμα κεντημένο με κίτρινες βούλες. Την έβαζαν στον κόρφο της άγουρης κοπέλας για να μάθει να κεντάει, έτσι γινόταν το “κεντητικό της βάπτισμα”.

Ήταν μια φοβιστική διαδικασία, που το λαϊκό παιδαγωγικό σύστημα την θεωρούσε ωφέλιμη!

13. Προϊόντα (υφαντά)

Η καλή νύφη κατέθετε στο γάμο της παρθενιά, αξιοσύνη και υφαντουργική προϊόντα.

“Τα παλικάρια τα καλά θέλουν καλά κορίτσια,
να ξέρουν ρόκα κι αργαλειό, να ξέρουν να υφαίνουν”
έλεγε το δημοτικό τραγούδι.

Τα υφαντά του αργαλειού, τα σκουτιά (από το αρχ. σκύτος)
ήταν δίμιτα κι απολυτά.

“Και δίμιτα κι απολυτά” έλεγαν για κάποιον που τα ήθελε, μονά-ζυγά δικά του.

13.1. Απολυτά

Υφαίνονταν με ένα ζευγάρι μιταριών και διακρίνονταν ανάλογα με το είδος του νήματος (υφαιδιού) σε:

α. **μάλλινα**. Τα βασικότερα ήταν: *βελέντζες* (τουρκ. *velence*, βλαχ. *velentza*), *φλοκάτες* (βλαχ. *floc* και λατιν. *flocus* = φούντα) ή *τσέργκες* (σλαβ. *tserga*), *μαντανίες*, *χράμια* (τουρκ. *ihram*), *μαλλινοσέντονα*, *τροβαδόσκουτα*, *προσκέφαλα*, *σακόσκουτα*, *καλτσόσκουτα*, *σαμαρόσκουτα* και *μεσάλια*.

Επίσης απολυτά ήταν και τα διάφορα μάλλινα *σκουτιά* (υφάσματα), τα οποία προορίζονταν για μαλλινοφούστια σεγκούνες, συντροφία (σώβρακα) κ.ά.

β. **τράγια**. Ήταν εξίσου βασική κατηγορία υφαντών με τα μάλλινα. Τα *τραγότσιολα* ήταν κλινოსκεπάσματα και τα *καποσκούτια* υφάσματα.

γ. **βαμβακερά**. Ήταν κυρίως διάφορα *τσαντίλια* (σακιά) και *σεντόνια*.

Ένα ειδικό απολυτό υφαντό προστέθηκε τελευταία στην υφαντουργική παραγωγή της νοικοκυράς και ήταν η *κουρελού*. Ήταν αποτέλεσμα της επίθεσης των βιομηχανικών υφασμάτων τα κουρέλια των οποίων δεν πήγαιναν χαμένα. Πρόγονος της κουρελούς ήταν το *ρουμπότσιολο*, ένα πρόχειρο χαλί που κατασκευαζόταν από ρούμπες δηλ. κουρέλια (ρούμπα είναι υποκοριστικό του ιταλ. *roba*).

13.2. Δίμιτα

Χρησιμοποιούνταν κυρίως για υφάσματα ανδρικών κουστουμιών αλλά και για άλλες χρήσεις όπως τροβάδες κ.ά. Υφαίνονταν με δύο ζευγάρια μιταριών -και βέβαια πατηθρών.

14. Τελική κατεργασία σκουτιών (νεροτριβισμα-μαντάνισμα)

Ο νερόμυλος απαρτιζόταν από τρία αυτοτελή τμήματα, τα οποία δούλευαν με τη δύναμη του νερού. Ήταν ο μύλος (δηλ. οι μυλόπετρες), στην υπηρεσία της αλευροποιίας και η νεροτριβή με τα μαντάνια στην υπηρεσία της υφαντουργίας.

Μέσα στον τεράστιο “κουβά” της νεροτριβής ή ντριστιλας (βλαχ. dristeali) τα σκουτιά, περιδινιζόμενα με τη δύναμη του νερού, “φούσκωναν”. Έτσι αποκτούσαν μεγαλύτερο πάχος και καλύτερο “συντελεστή θερμοπερατότητας”, γίνονταν δηλ. ζεστότερα. Τα σκουτιά που νεροτριβίζονταν ήταν τα κλινοσκεπάσματα (βελέντζες, τσέργκες, μαντανίες και τσιόλια).

Τα μαντάνια (βλαχ. batane) ήταν ένα σύστημα κοπάνων, που κινούνταν με το νερό του μύλου και χτυπούσαν αλληλοδιαδόχως το σκουτί. Σκουτιά που μαντανίζονταν ήταν τα δίμιτα. Πριν το μαντάνισμα γινόταν ένα μικρό νεροτριβισμα. Έτσι το ελαφρώς φουσκωμένο ρούχο συμπτυκνωνόταν με το κοπάνισμα (έστρωνε όπως έλεγαν) και γινόταν κατάλληλο για ύφασμα.

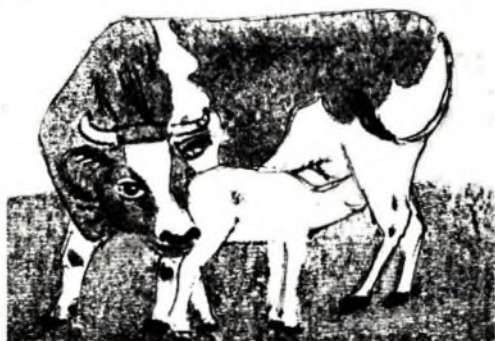
Γαλακτοκομία

Οι Ευρωπαίους “πεταμένοι” κι εγκατεστημένοι σε μια γη, που περίσσευαν οι πέτρες και το χώμα το μάζευαν με το κοντάλι, ήταν κυρίως κτηνοτρόφοι και γι’ αυτό γαλακτοκόμοι, γαλακτοφάγοι και γαλακτότροφοι. Ήταν καλοί τυροκόμοι κι ακόμα καλύτεροι... τυροφάγοι.

Σήμερα είμαστε οι καλύτεροι τυροφάγοι στην Ευρώπη, όχι όμως και οι καλύτεροι τυροκόμοι! Η φέτα μας, παρά του ότι “εκσυγχρονίστηκε” (ξαλατιίστηκε, τετραγωνίστηκε κ.λπ), δεν κατέκτησε την αγορά της Ευρώπης.

Από γάλατα υπήρχαν πολλά. Το πρόβειο ήταν το καλύτερο για τυρί και... βραστογαλιές. Το γίδινο έβγαζε το καλύτερο βούτυρο και το γελαδινό ήταν τελευταίο –ήταν νερουλό και συνήθως το κοπάνιζαν. Το γομαρόγαλο το είχαν για φάρμακο γιατί μοιάζει πιο πολύ, σε σχέση με τα άλλα, με το γυναικείο γάλα.

Ένα χαρακτηριστικό γάλα ήταν το πρώτο γάλα μετά τη γέννα, το πρωτόγαλο ή *κολάστρα* ή *κοκοφρίνι* (βλαχ. *colastra*, στην καθ. πύαρ). Αυτό ήταν πολύ πηχτό και όταν το έβραζαν “κοβόταν” και γινόταν κάπως σαν... τραχανάς. Δεν είχε ιδιαίτερο γευσιακό ενδιαφέρον, για τους βλάχους όμως ήταν μια νοστιμιά με την ξηροφαγία που τους... έδερνε, κατά την περίοδο του γέννου των ζωντανών τους.

Σχ. 146 – Η καλή μας αγελάδα
(από Αναγν. Α' τάξης του 1958).

1. Άρμεγμα αιγοπροβάτων και μεταφορά γάλακτος

Το άρμεγμα γινόταν στη *στρούγκα*, η οποία ήταν ένα μαντρί με δύο πόρτες. Στην είσοδο –στο πισωστρούγκι– ένας τσοπάνης υποχρέωνε τα πρόβατα να μπαίνουν μέσα και να βγαίνουν από την έξοδο –το στρουγκόλιθο– αφού πρώτα τα άρμεγε ο αρμεχτής ο οποίος καθόταν πάνω σ' ένα λιθάρι (βλ. ενότητα Β2-11.1β). Το άρμεγμα ήτανε δύσκολη υπόθεση και είχε να κάνει κυρίως με την μορφή των μασταριών των αιγοπροβάτων.

Γενικά υπήρχαν τρεις κατηγορίες κατοικιών και προβατίνων. Οι *σακουλοβύζες*, που τα μαστάρια τους ήταν πάνω στη κοιλιά και κρέμονταν σαν σακούλες. Οι *καλαμοβύζες*, που είχαν μακριά μαστάρια τα οποία μπορεί να έφταναν μέχρι το έδαφος (τέτοιες συνήθως ήταν οι κατοίκες) και τέλος οι *τσιμπουροβύζες*, που είχαν μικρό μαστάρι και μικρή ρόγα σαν τσιμπούρι. Οι δύο πρώτες κατηγορίες ήταν εύκολες στο άρμεγμα. Μάλιστα οι καλαμοβύζες αρμέγονταν και μόνες τους, όταν έτρεχαν στις πλαγιές και στα λιβάδια! Εκείνες που ήταν δύσκολες (στο άρμεγμα) ήταν οι τσιμπουροβύζες.

1.1. Δοχεία αρμέματος

Στην κοπαδιάρικη κτηνοτροφία το δοχείο, που άρμεγαν το γάλα, έφερε το γενικό όνομα καρδάρα ή αρμέχτρα. Τα ζώα της οικόσιτης κτηνοτροφίας, κατά κανόνα, αρμέγονταν μέσα σε κάποιο κακκάβι ή άλλο σκεύος της κουζίνας του σπιτιού. Με το ίδια δοχεία που άρμεγαν, μετέφεραν μικρές ποσότητες γάλακτος σε κοινές αποστάσεις.

α. καρδάρα ξύλινη (λατ. *guartarius* = μέτρο χωρητικότητας).

Ήταν ένας μικρός τάλαρος με αρβάλι (χερουλί). Την χρησιμοποιούσαν οι βλάχοι στο άρμεγμα των προβάτων.

“Έδωσε κλωτσιά στην καρδάρα”

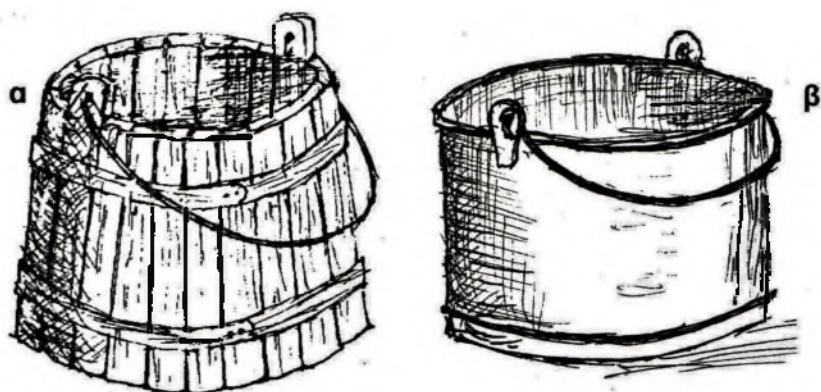
έλεγαν για κάποιον που ήταν απρόσεκτος ή που μπορούσε:

“όσα έχτισε να τα γκρεμίσει μονομιάς

κι απ' την αρχή να ξεκινήσει πάλι!”

όπως λέει στο “Αν” ο Κίτλιγκ.

Επίσης την χρησιμοποιούσαν και σαν μονάδα μέτρησης του γάλακτος. Ήταν από τα βασικότερα καρδαμπήκια (ξύλινα αγγεία) των βλάχων.

Σχ. 147 - α. Καρδάρα ξύλινη, β. Καρδάρα τσίγκινη.

β. καρδάρα τσίγκινη. Είχε το μέγεθος της ξύλινης και ήταν κατασκευή των φαναρντζήδων.

γ. βιδούρα ή καρδάρι (σλαβ. vidura = ξύλινο δοχείο). Ήταν μια μικρή καρδάρα με αρβάλι -κάτι σαν ξύλινο κακκάβι. Ήταν χρήσιμη για το πήξιμο του γιαουρτιού.

1.2. Μεταφορά γάλακτος

Η μεταποίηση του γάλακτος γινόταν στον τόπο της παραγωγής του, σε αντίθεση με σήμερα, που μεταφέρεται χιλιόμετρα με αυτά τα θηριώδη βυτία, προκειμένου να μεταποιηθεί.

α. γαλατολόγος ή μπουύλα. Χρησιμοποιούνταν για μεταφορά ή προσωρινή και ασφαλή αποθήκευση του γάλακτος.

β. γαλατόσκουπλο ή ασκόπουλο. Ήταν ειδικό δερμάτι για μικρο-μεταφορές γάλακτος, που κατασκευαζόταν από αρνιακά ή γατοικαδερά (τομάρια αρνιών και κατοικιών) αργασμένα με πουρναρόριζες.

2. Τυροκομία

Η εγχώρια παραδοσιακή τυροκομία συγκρινόμενη με την σύγχρονη μπορεί να χαρακτηριστεί πρωτόγονη, όμως επιβιώνει ακόμα και σήμερα λόγω της ελάχιστης υφιστάμενης νομαδικής κτηνοτροφίας και επειδή αποτελεί μια οικοτεχνική δραστηριότητα που κάποια αγροτικά νοικοκυριά δεν θέλουν να την εγκαταλείψουν.

Η τυροκομία αφορούσε αποκλειστικά την παραγωγή του άσπρου τυριού –της σημερινής φέτας.

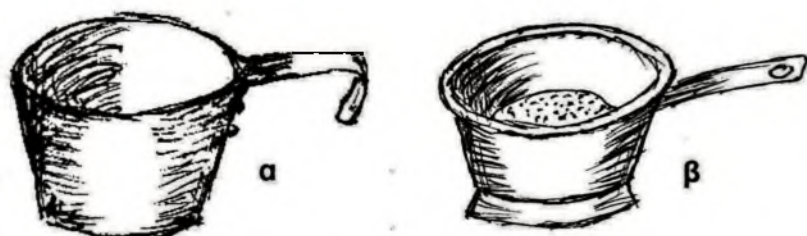
2.1. Επεξεργασία γάλακτος

Ολόκληρα εργοστάσια υπάρχουν σήμερα για την επεξεργασία του γάλακτος και πλήθος σοβαρών επιστημόνων εξειδικεύονται σ' αυτή τη δουλειά. Παλιά ο βλάχος, με ελάχιστα δοχεία και ανύπαρκτη υποδομή, έστηνε αμέσως το τυροκομείο του και σε λίγο είχε έτοιμο –προς βρώσιν– το χλωροτύρι του!

α. κούτλας. Δοχείο που μετρούσαν ή μετάγγιζαν το γάλα. Αντίστοιχο είναι το αρχαιοελληνικό κοτύλη ή κότυλος = ποτήρι, δοχείο.

β. στραγγιστήρα. Ήταν το μόνο μέσον καθαρισμού του γάλακτος, πριν την οποιαδήποτε μεταποίησή του. Οι τυροκομούντες βλάχοι δεν ήξεραν ούτε βρασίματα ούτε παστεριώσεις!

δ. τουλοπάνι (τουρκ. tülbent). Ήταν ένα αγανό και λεπτό πανί που το είχαν για στράγγισμα του γάλακτος.

Σχ. 148 – α. Κούτλας, β. Στραγγιστήρας

2.2. Πήξιμο τυριού

Το πήξιμο του τυριού είναι φανερό πώς γινόταν τελείως εμπειρικά. Ένα σοβαρό πρόβλημα ήταν η καθαριότητα. Τα διάφορα αγγεία και οι τσαντίλες ήθελαν καλό πλύσιμο και αυτό ήταν δύσκολο για τον βλάχο!

α. λεβέτι (από το αρχ. λέβης). Ήταν ένα μεγάλο κακκάβι ή ένα μικρό καζάνι, μέσα στο οποίο ζέσταιναν και έπηξαν το γάλα. Το πηγμένο, μέσα στο λεβέτι, γάλα το έλεγαν **στάλη** ή **σταλποτύρι**.

β. τυροτσάντιλα. Επί το απλούστερον λεγόταν τσαντίλα. Ήταν ένα τετράγωνο αγανό πανί, μέσα στο οποίο έβαζαν τη στάλη (το πηγμένο γάλα) και στράγγιζε. Παλιά ήταν μάλλινο απολυτό ύφασμα του αργαλειού. Τελευταία αντικαταστάθηκε με ειδικό ύφασμα του εμπορίου. Το προϊόν της τσαντίλας ήταν ένα κεφάλι *χλωροτύρι* και είχε τέσσερες έως πέντε οκάδες βάρος. Σαν μέτρο, προσδιόριζε κατά προσέγγιση την τυροκομική παραγωγή.

β. πυτολόος. Ήταν ένα παφιλένιο ή γυάλινο δοχείο, μέσα στο οποίο οι βλάχοι φύλαγαν την πυτιά για το τυρί τους. Οι πυτιές ήταν το τελευταίο τμήμα του στομαχιού των νεογέννητων μηρυκαστικών (αρνοκάτσιων και μοσχαριών), όσο ακόμα τρέφονταν αποκλειστικά με το γάλα της μάνας τους. Δηλαδή, αφού έσφαζαν το αρνί, αφαιρούσαν με προσοχή την κοιλίτσα του, την οποία –γεμάτη γάλα όπως ήταν– την έδεναν και την κρεμούσαν δίπλα στο τζάκι. Όταν ξεραίνονταν καλά την έβαζαν στον πυτολόο. Από εκεί έπαιρναν ένα κομματάκι, όσο χρειαζόνταν, το έτριβαν στο χέρι και το έριχναν στο γάλα για να πήξει.

Σχ. 149 – Μια τσαντήλα τυρί.

3. Κοπάνισμα

Μετά την τυροκομία, το κοπάνισμα ήταν η δεύτερη σοβαρή μεταποιητική γαλακτοκομική δραστηριότητα. Μάζευαν το γάλα σε κάποιο δοχείο, όπου το άφηναν να ξινίσει και να επιπλεύσει το *κορφόγαλο* και στη συνέχεια το έριχναν στον ταβλαμπά.

α. ταβλαμπάς (τουρκ. tavlabas). Ήταν ο ειδικός τάλαρος, με τα πολλά ονόματα (βούρτσα, καράμπα, κοπανέλος, κοπανόκαδη και μποτινέλος) μέσα στον οποίον η νοικοκυρά κοπάνιζε με το ταβλαμπόξυλο το γάλα και λάμβανε το “ευγενές” βούτυρο και το δροσιστικό ξινόγαλο. Με την παλινδρομική και ταυτόχρο-

να περιστροφική κίνηση του ταβλαμπόξυλου γινόταν ο αποχωρισμός του βούτυρου από το γάλα. Αυτό πετυχαινόταν με τον διάτρητο ξύλινο σφόνδυλο, που ήταν σφηνωμένος στην κάτω άκρη του ταβλαμπόξυλου. *Μεταφορικά η λέξη ταβλαμπάς δηλώνει τον ράθυμο και τον αμελή άνθρωπο.

β. ταβλαμπόξυλο ή αλλιώς βουρτσόξυλο, καρραμπόξυλο κ.λπ. Ήταν αχώριστο ζευγάρι με τον ταβλαμπά!

γ. τσαντίλα (σλαβ. *tsedilo*). Δεν ήταν ίδια με την τσαντίλα της τυροκομίας. Ήταν πιο πυκνή και είχε το σχήμα σακούλας. Εκεί στράγγιζαν το βρασμένο ξινόγαλο και έπαιρναν το “αγενές” κλωτσοτύρι ή βουστίνα!

Σχ. 150 - Ταβλαμπάς και ταβλαμπόξυλο.

4. Γαλακτοκομικά προϊόντα

Οι κλιματολογικές και οι εδαφολογικές συνθήκες των βουνών, οι τρόποι κτηνοτροφικής εκμετάλλευσης και η πρωτόγονη χρησιμοποιούμενη υποδομή, δεν ευνοούσαν την ανάπτυξη μιας μεγάλης γκάμας τυροκομικών. Όμως παρ' όλα αυτά οι κτηνοτρόφοι παρήγαγαν όλα τα αναγκαία γαλακτοκομικά προϊόντα.

4.1. Προϊόντα πρώτης μεταποίησης

Με την πρώτη μεταποίηση του γάλακτος, παράγονταν τα βασικά γαλακτοκομικά προϊόντα. Το τυρί ήταν το κυριότερο και το βούτυρο το ακριβότερο.

α. τυροκομικά. Μετά το πήξιμο και το στράγγισμα λαμβανόταν το *χλωροτύρι* και το *τυρόγαλο*. Αφού πρώτα έκοβαν σε σφήνες (σφαιρικούς τομείς) το κεφάλι του χλωρού τυριού της τσαντίλας, το αλάτιζαν και το αποθήκευαν. Κατ' αντιστοιχία σφήνα και όχι φέτα, έπρεπε να λέγεται το σημερινό άσπρο τυρί, αν θέλουμε να σεβόμαστε το παραδοσιακό του όνομα!

Αφού έμενε κάμποσο καιρό αλατισμένο και αποθηκευμένο, ωρίμαζε και γινόταν *τυρί*, έτοιμο για φάγωμα.

Γενικά το τυρί του βλάχου είναι αυτό που σήμερα λέμε *μαλακό τυρί*. Ο βλάχος το προτιμούσε γιατί κατασκευαζόταν εύκολα, ωρίμαζε γρήγορα και επιπλέον ήταν εύγευστο και θρεπτικό. Το μειονέκτημά του ήταν ότι ήθελε πολύ αλάτι για να συντηρηθεί.

β. προϊόντα κοπανίσματος. Μετά το ξίνισμα του γάλακτος και το κοπάνισμα στον ταβλαμπά, έβγαζαν *φρέσκο βούτυρο* και *ξινόγαλο*. Αν είχαν πολύ βούτυρο και ήθελαν να το συντηρήσουν για μεγάλο διάστημα, το αλάτιζαν ή το έλιωναν και έπαιρναν το *λιωτό βούτυρο*, όπου στην συνέχεια το αποθήκευαν.

γ. λοιπά προϊόντα. Αφού έβραζαν το γάλα, το αλάτιζαν και το άφηναν να ξινίσει. Στην συνέχεια το στράγγιζαν και έτσι έφτιαχναν το *κατίκι* (τουρκ. *katiki*) ή *τσαλαφούτι*, το οποίο ή κατανάλωναν αμέσως ή το αποθήκευαν. Επίσης βράζοντας το γάλα και ρίχνοντας πυτιά έπηζαν το *γιαούρτι*, το οποίο -για καλύτερα- το στράγγιζαν και το κατανάλωναν άμεσα. Ένα ενδιαφέρον γαλακτοκομικό έδεσμα ήταν το *χουσμάρι* (τουρκ. *hoshmerim*). Γινόταν με ελαφρώς ξινισμένο χλωροτύρι, το οποίο έβραζαν σ' ένα κακκάβι με φρέσκο γάλα και καλαμποκάλευρο. Η παρασκευή του υποδήλωνε αφθονία γαλακτοκομικών στη στάνη, διαφορετικά δεν περίσσευε τυρί για χουσμάρι!

4.2. Προϊόντα δεύτερης μεταποίησης

Τα υποπροϊόντα της πρώτης μεταποίησης ήταν υδαρή υπολείμματα. Το τυρόγαλο της τυροκομίας και το ξινόγαλο του κοπανίσματος μεταποιούνταν σε μυζήθρα και βουστίνα αντίστοιχα. Το "τυρόγαλο" του κατικιού το έδιναν στα γουρούνια. Τα υποπροϊόντα της δεύτερης μεταποίησης ήταν άχρηστα.

α. μυζήθρα. Το τυρόγαλο από το πήξιμο του τυριού δεν ήταν τελείως "ξηνερωμένο" έτσι, αφού το έβραζαν, το στράγγιζαν και έπαιρναν την μυζήθρα. Στα σύγχρονα τυροκομία προσθέτουν λίγη κρέμα γάλακτος και το πουλάνε με το "εξευγενισμένο" όνομα *ανθότυρο*.

β. βουστίνα. Ήταν ένας επαχθής τούρκικος φόρος των χριστιανοπαίδων και ένα -από τα πολλά- σύμβολα της κακοφαγίας και

της πενίας των ποιμενοπαίδων! Από την... αγάπη τους οι άνθρωποι την βάφτιζαν και την ξεβάφτιζαν με πολλά ονόματα όπως: *κλωτσοτύρι, πρέτζα, αρτυμή, ξινοτύρι, κοπανοτύρι, ξινομυζήθρα, γατοπνίχτης, ξίνα και τεντομάτα!*

Την ελάμβαναν ως γαλακτοκομικό υποπροϊόν, βράζοντας και στραγγίζοντας –στη συνέχεια– το ξινόγαλο. Αφού την αλάτιζαν την είχαν σ' ετοιμότητα για να την βάλουνε στις πίτες, να την τηγανίσουν με αυγά ή –στην ανάγκη– να τη φάνε με ψωμί. Να την πετάξουν δεν διανοούνταν!

Σήμερα δεν κυκλοφορεί στην αγορά...

Το υποπροϊόν του στραγγίσματος της βουστίνας ήταν το άχρηστο *καπέτσι*, που δεν έκανε ούτε για τα γουρούνια.

5. Μέσα αποθήκευσης γαλακτοκομικών

Η αποθήκευση των γαλακτοκομικών ήταν δύσκολη υπόθεση. Έπρεπε τα αποθηκευτικά μέσα να είναι στεγανά και στέρεα. Τα βασικά γαλακτοκομικά είδη αποθηκεύονταν και συντηρούνταν για μεγάλο διάστημα. Ο μόνος τρόπος συντήρησης ήταν το αλάτισμα. Το αλάτι όμως, για την οικονομία των βουνών, ήταν εισαγόμενο προϊόν και ως εκ τούτου δύσκολα προμηθεύσιμο.

5.1 Ξύλινα μέσα αποθήκευσης

Οι Ευρυτάνες ξυλογλύπτες, ξυλουργοί, βαρελάδες και κανατάδες, αξιοποίησαν όλες τις δυνατότητες του ξύλου, όσον αφορά την κατασκευή χρηστικών αντικειμένων. Τα ξύλινα σκεύη –για οποιαδήποτε χρήση– είχαν αρκετά πλεονεκτήματα για τον βουνίσιο. Ήταν ανθεκτικά στις καταπονήσεις και κατασκευάζονταν σε ατομική βάση, με υλικά εκ των ενόντων, με ελάχιστα εργαλεία και περιοσκή δεξιότητες.

α. τυροτάλαρος. Εδώ ο νοικοκύρης αποθήκευε το τυρί του.

β. βουτυροτάλαρος. Ήταν μικρότερος από τον τυροτάλαρο, όπως επέβαλλε και η μειωμένη παραγωγή βούτυρου. Το βούτυρο ήταν είδος πολυτελείας.

5.2 Δερμάτινα μέσα αποθήκευσης

Τα δερμάτια ήταν τα βασικότερα αποθηκευτικά μέσα των γα-

λακτοκομικών προϊόντων. Τα έφτιαχναν μόνοι τους από τα τομάρια των ζώων τους. Γενικά η γκάμα των κατασκευών με τομάρια ήταν πολύ μεγάλη. Έφτιαχναν: τουλούμια, πρετζοτόμαρα, κατσιούρια, τυρολόγια, ταργαζίκες, ματαράδες, μουστάσκια και κρασάσκια.

α. τουλούμι (τουρκ. tulum). Το τουλούμι χρησιμοποιούνταν για την αποθήκευση του τυριού. Τα καλύτερα τομάρια, γι αυτήν την δουλειά, ήταν από κριάρια και ζυγούρια –οι λεγόμενες *κριαρικές* και *ζυγουριακές*. Για να φτιάξουν το τουλούμι, καθάριζαν καλά το τομάρι από τις τρίχες, κουρεύοντας και κοπανίζοντάς το επί ώρα για να αργάσει, (εξ ου πιθανόν και η φράση “τον έκαναν τουλούμι στο ξύλο”). Στη συνέχεια το γύριζαν με το τριχωτό προς τα μέσα, έδεναν αεροστεγώς τα καπούλια και τα πόδια κι άφηναν την σφαγή λεύτερη για τη *γούλη* (το στόμιο).

“Γύρισε με τη γούλη κάτω” και όχι “βρέχει καρεκλοπόδαρα” έλεγαν σε περίπτωση νεροποντής.

β. πρετζοτόμαρο. Ίδιο δερμάτι ήταν και το πρετζοτόμαρο στο οποίο δερμάτιαζαν τη πρέντζα, σκέτη ή ανακατεμένη με τυρί, το *πρετζοτύρι*, όπως έλεγαν.

γ. κατσιούρι. Από τα ίδια δέρματα έφτιαχναν και τα κατσιούρια, τα οποία ήταν δερμάτια για βούτυρο κι είχαν το τριχωτό απέξω (γιαυτό και κοροΐδευτικά, κατσιούρια έλεγαν τους παπαδες και τους κακοφτιαγμένους).

Σχ. 151 –
Τουλούμι πλήρες.

5.3. Πηλίνα

Η κεραμική τέχνη είναι από τις πρώτες που ανέπτυξε ο άνθρωπος. Οι αρχαίοι Έλληνες εξάντλησαν τις τεχνικές δυνατότητες του πηλού και την ανέπτυξαν όσο κανένας άλλος μέχρι σήμερα. Όμως στην ορεινή Ευρυτανία η κεραμική δεν αναπτύχθηκε. Το κλίμα και κυρίως ο νομαδικός τρόπος ζωής των Ευρυτάνων, δεν βοήθησε στην ανάπτυξη των κεραμιδαριών. Επί πλέον τα κερα-

μικά αντικείμενα δεν ήταν τα προσφορότερα για τον ορεινό τρόπο ζωής. Τα λίγα κεραμικά, που χρειάζονταν, τα προμηθεύονταν από τους κάμπους, είτε ως περιπλανώμενοι νομάδες, είτε ως αγωγιάτες και εμπορευόμενοι.

α. **λαίνα** (αρχ. λάγηνος). Η λαίνα ήταν αποθηκευτικό περιορισμένης χωρητικότητας. Έβαζαν μέσα βούτυρο, που υπήρχε σε περιορισμένες ποσότητες και τυρί άμεσης κατανάλωσης για αυτό συνήθως βρισκόταν στο μαγεριό του σπιτιού. Οι λαίνες έφεραν πήλινο σκέπαστρο, επειδή όμως πολλές φορές έσπαγε τις σκέπαζαν με μια κοινή πλάκα, το βήσαλο. Κυκλοφορούσαν σε δύο είδη:

i. λαίνα με λαιμό

ii. λαίνα χωρίς λαιμό

Σχ. 152 – Λαίνα με λαιμό και χωρίς λαιμό.

Ποτοποιΐα

Ο Ευρυτάνας, οδοιπόρος των αετοκορφών και των τραχειών ανηφοριών, αιμοδότης και πρωταγωνιστής στα ερωτικά δρώμενα του θεάτρου των βουνών και των λόγγων, ήθελε τον θερμιδοδότη του και τον εμψυχωτή του!

Ήθελε κρασί και τσίπουρο.

Εκεί έπνιγε τους καημούς και τα βάσανα, είτε κατεβαίνοντας με τους Πάνες και τις Νύμφες, σε λόγγους σκοτεινούς κι ασέληνες χαράδρες, είτε ανεβαίνοντας με την Άρτεμη και τον Λάφριο Απόλλωνα, σε καταπράσινες πλαγιές και σε κορφές ηλιόλουστες!

Ο Θεός ευλόγησε τον οίνον. Ο παπάς μ' αυτόν τελεί το μυστήριο της Θείας Κοινωνίας, μ' αυτόν κι ο Ευρυτάνας τελεί στον σοφρά του το μυστήριο της ψυχικής του ευφροσύνης!

Όμως υπήρχε ένα μεγάλο πρόβλημα. Ενώ το λαρύγγι και η ψυχή του ζητούσε άφθονο και δυνατό κρασί, στο ορεινό έδαφος, με το κρύο κλίμα παραγόταν λίγο κι αδύνατο.

Ο ορεσίβιος οίνος πίνεται σε θερμοκρασία υπογείου, σερβίρεται δίπλα στο φωτογόني με λουκάνικο, σουφλιμά, λιπαρό τυρί και σταχτοκούλουρα και τραγουδιέται με τη φλογέρα ή με το κλαρίνο στην χαμηλή περιοχή (στα χοντρά), σε μουσικούς δρόμους νοσταλγίας και στοχασμού!

Το κρασί, το τσίπουρο, η φασολάδα κι η φέτα, προσδιόριζαν την καθημερινή λαρυγγική και γαστριμαργική μας ευοχία.

Σχ. 153 - Από Αναγνωστικό Γ' τάξης του 1965.

1. Οινοποιία

Η Ευρυτανία δεν είναι τόπος για καλά σταφύλια. Οι σκυλοπνίχτες, τα κοσμάδια, οι ασπρουδες και οι άλλες ποικιλίες που ευδοκιμούν εδώ πάνω στα βουνά, βγάζουν από ένα καλό μπρούσκο κρασί (το καλύτερο γίνεται στα χαμηλώματα του Τρικεριώτη) μέχρι μια ξιδοθολούρα που δεν γλωσσιάζεται ("δρόλαπας" είναι το χιούμοριστικό παρατσούκλι του καφεενείου).

Όλα τα σπίτια διέθεταν τα σύνεργα του κρασιού.

1.1. Πάτημα σταφυλιών

Ο κάθε νοικοκύρης τρυγούσε και μετέφερε τα σταφύλια στο σπίτι του. Εκεί είχε τα εργαλεία του πατητηριού του, όπου τα πατούσε και έβγαζε τον μούστο.

α. κάδη. Ήταν ο μεγαλύτερος ξύλινος τάλαρος της ευρυτανικής ταλαροποιίας! Αν ήταν πολύ μεγάλη μερικοί την έλεγαν *τραπεζονιά* κι αν ήταν μικρή (όχι μικρότερη από το μεγαλύτερο τάλαρο) λεγόταν *χερόκαδη*. Βρισκόταν μόνιμα σε μια γωνιά του υπογείου, την *καδόσταση*.

Στον πάτο είχε τον πείρο, απ' όπου τραβούσαν το κρασί. Στο μέσα μέρος του πείρου, για να μην βγαίνουν μαζί με το κρασί και τα τσίπουρα, είχε ένα πλέγμα από ιτόλουργες, τη *λεσιά*. Αντί αυτής πολλές φορές έβαζαν λατσούδια.

β. κρασοτάλαρος. Ήταν ένας μικρός τάλαρος, μέσα στον οποίον πατούσαν τα σταφύλια και στη συνέχεια τον άδειαζαν στην κάδη.

γ. στούμπος. Ήταν ένα ροπαλοειδές ξύλο με το οποίο στουμπούσαν τα σταφύλια. Οι Βυζαντινοί το έλεγαν μάδη.

δ. πατητήρι. Αν διευκόλυναν τα αρχιτεκτονικά του σπιτιού και η θέση της καδόστασης, ήταν ιδιαίτερα χρήσιμο. Είχε σχήμα κολουρης πυραμίδας και σε θέση εργασίας τοποθετούνταν στα χείλη της κάδης, όπου δεχόταν τα σταφύλια και τα... ποδάρια των πατητών.

ε. ταλιάγρα. Είναι το τσιπουρομάγγανο των Βυ-

Σχ. 154 –
Στούμπος

ξαντινών. Ήταν μηχανήμα για επιπλέον συμπίεση και ολοκληρωτικό ξεξούμισμα των τσίπουρων. Δεν ήταν ιδιαίτερα χρειαζόμενη γιατί τα ταλιαγρισμένα τσίπουρα δεν έκαναν για ψήσιμο.

1.2. Μεταφορά κρασιού

Η μεταφορά του κρασιού δεν ήταν σύνηθες φαινόμενο. Η αποθήκευσή του γινόταν στο τόπο κατανάλωσης. Μεταφορές για εμπορικούς λόγους δεν υφίσταντο. Ο οινοποιός Ευρυτάν νοικοκύρης ήταν ένας μερακλής πότης και όχι ένας έμπορος κρασιού!

α. μουστάски ή μουσιτιά. Καμιά φορά όταν ο νοικοκύρης είχε μεγάλο αμπελότοπο με καλύβι, αντί να μεταφέρει τα σταφύλια στο σπίτι, τα πατούσε επί τόπου και μετέφερε τον μούστο με ασκιά στο σπίτι.

β. κρασάски. Το κρασάски ήταν δερμάτινο αγγείο κρασιού από γιδोटόμαρο, γιδιά όπως έλεγαν. Κατασκευαζόταν όπως όλα τα δερμάτια (π.χ. το τουλούμι), με αυξημένες όμως απαιτήσεις κατεργασίας του δέρματος και στεγανότητας.

γ. νταμιτζάνα (ιταλ. damizana = γυάλινο δοχείο).

Σχ. 155 - Νταμιτζάνα.

2. Παραγωγή τσίπουρου (καζαναριό)

Δυο παρανομίες του Ευρυτάνα δεν μπόρεσε να αναχαιτίσει το παλιό χωροφυλακίστικο δαιμόνιο! Το κάπνισμα με λαθραίο καπνό και το λαθραίο ψήσιμο των τσίπουρων. Το κράτος, πάντα ευαίσθητο στην σύλληψη της φορολογητέας ύλης, κυνηγούσε με ιδιαίτερο ζήλο –και κυνηγά ακόμα και σήμερα– τους λαθροτσιπουροποιούς (αν έμεινε κανένας)!

Με το καζαναριό, τα νοικοκυριά παρήγαγαν –κι ελάχιστα παράγουν και σήμερα– το τσίπουρο της χρονιάς τους.

Το τσίπουρο, που παραγόταν στην Ευρυτανία, ήταν μονής απόσταξης. Ματαιψημένο δηλ. διπλής απόσταξης σπάνια έβγαζαν. Οι Ευρυτάνες έπιναν –και πίνουν– τσίπουρο ελαφρό (με πολύ... απόρακο), μονής απόσταξης και χωρίς αρωματικά διάφορα (γλυκάνι-

σο κ.λπ.) πίνουν δηλαδή “τράγιο” τσίπουρο κατά την έκφραση των Θεσσαλών, που το πίνουν με γλυκάνισο και συνήθως ματαιημένο.

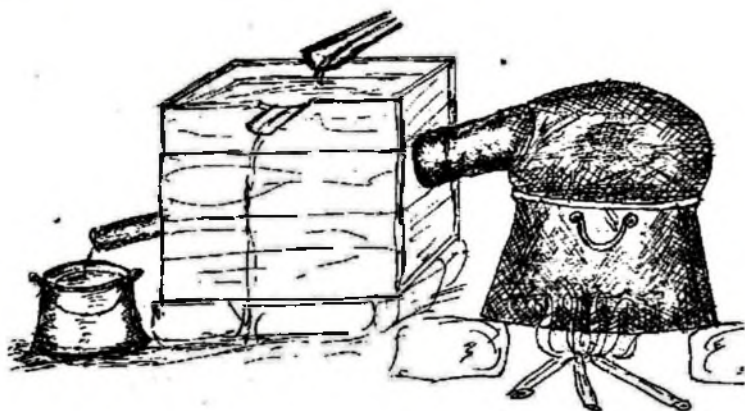
Όμως το καλύτερο “οικοτεχνικό” ποτό –σε πανελλήνια ίσως εμβέλεια– είναι το μούρο, που παράγεται στο Καλεσμένο και όπου αλλού υπάρχουν τα κατάλληλα μούρα.

α. **ρακοκάζανο.** Είναι το μέρος που βράζουν τα τσίπουρα. Ήταν χάλκινο, μικρό ή μεγάλο, αναλόγως με την νόμιμη άδεια και τις αμπελουργικές προκοπές του νοικοκύρη!

β. **καπάκι** (τουρκ. *karak*). Εδώ ανεβαίνουν οι ατμοί της αλκοόλης και είναι αυτό που σφραγίζουν ή πολτοποιούν σε περίπτωση απόσυρσης, ακόμα και σήμερα, οι τελώνες της κρατικής φορολογίας.

γ. **λουλάς** (τουρκ. *lula*). Σ’ αυτόν ψύχονται οι ατμοί της αλκοόλης, όπου υδροποιούνται και στην συνέχεια ρέουν στο καζάνι, με πάχος παροχής όσο ένα ράμμα μέτριου σπάγκου.

δ. **κουρήτος.** Ήταν ένα ξύλινο δοχείο μέσα στο οποίο έτρεχε κρύο νερό και έψυχε τον λουλά, για να υδροποιηθούν οι ατμοί της αλκοόλης. Ήταν ή συμπαγές σκαφτό πλατανόξυλο ή καρφωτό κασόνι.

Σχ. 156 – Καζαναριό.

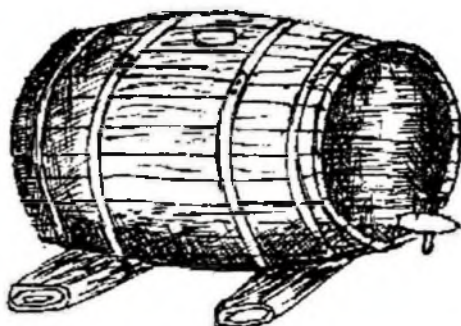
3. Αποθήκευση προϊόντων ποτοποιίας

Λέγοντας ευρυτανική ποτοποιία εννοούμε κρασί, τσίπουρο και τίποτε άλλο. Δευτερογενές παράγωγο του κρασιού (ηβελημένο ή αθέλητο!) ήταν το ξίδι.

3.1. Αποθήκευση κρασιού

Σαράντα περίπου μέρες, μετά το πάτημα των σταφυλιών, ο ορεσίβιος οινοποιός σφράγιζε τα βαρέλια του. Εκεί περί τα Χριστούγεννα άνοιγε το πρώτο βαρέλι και περνούσε ευτυχισμένες βραδιές με την κυρά του και τα καλά του! Ο άνθρωπος παλιά, με την λιτότητα και την στέρηση, απολάμβανε εντονότερα τις στιγμές της ευωχίας και των ηδονών.

α. κρασοβάρελο ή βαένι. “Ο θιος μου ο Κουτσοθόδωρος με τα πολλά ζωνάρια” Τι είναι; Ρωτούσαν υπό μορφήν ανιγμάτος τα μικρά παιδιά.

Σχ. 157 - Κρασοβάρελο.

Ο αριθμός και τα μεγέθη των κρασοβάρελων ήταν δείκτης της κλάσης του νοικοκύρη! Βαρέλι και βαένι ήταν σχεδόν συνώνυμα. Πολλές φορές με την λέξη βαένι υπονοούσαν ένα μεγάλο βαρέλι.

Τα βαρέλια τα κατασκεύαζαν οι βαρελάδες από ξύλο δέντρου ή κέδρου ή χοντρών κλωναριών ελάτων (γκριζιών). Τοποθετούνταν οριζόντια, πάνω σε μια βάση, στο πιο σκοτεινό και δροσερό μέρος του υπογείου, με αποκλειστική αποστολή να “ευφραίνουν την καρδιά” των νοικοκυραίων!

Τα βαρέλια τα είχαν μόνο για αποθήκευση και όχι για ωρίμανση του κρασιού. Τα πετούσαν μετά από χρήση χρόνων και αφού πλέον είχαν σαπίσει από τα... γεράματα.

β. χωνί. Ήταν το μεγαλύτερο χωνί, που κυκλοφορούσε στο σπίτι και χρησιμοποιούνταν για την μετάγγιση του κρασιού στα βαρέλια.

3.2. Αποθήκευση τσίπουρου

Το τσίπουρο ήταν πάντα είδος εν ανεπαρκεία, γι αυτό και η αποθήκευσή του δεν ήταν μεγάλος πονοκέφαλος.

- α. ρακοβάρελο. Ήταν ένα μικρό βαρέλι για αποθήκευση μεγάλων ποσοτήτων τσίπουρου.
- β. λοιπά μέσα. Τα πιο συνηθισμένα μέσα αποθήκευσης του τσίπουρου ήταν ένα πήλινο μπότι, μια νταμιτζάνα καθώς και μπουνκάλες διάφορες.

3.3. Αποθήκευση ξιδιού

Το ξίδι παλιά, σε σχέση με σήμερα, ήταν πολύ πιο χρήσιμο για τα φαγητά, για τα τουρσιά και για άλλες χρήσεις.

- α. ξιδοβάρελο. Ήταν ένα μικρό βαρέλι, που εμπεριείχε την πυτιά του ξιδιού. Εκεί έριχναν το κρασί και αυτό μετά από λίγο καιρό μετατρεπόταν σε ξίδι.

“Ξιδοβάενο” έλεγαν τον ασυνεννόητο άνθρωπο.

- β. λοιπά μέσα. Για το ξίδι, λίγοι είχαν ειδικά ξιδοβάρελα, οι περισσότεροι χρησιμοποιούσαν άλλα μέσα όπως: ένα μπότι, μια νταμιτζάνα ή κάποιες μπουνκάλες.

Ντύσιμο και πόδεμα

Ο Ευρυτάνας, ζώντας και ροβολώντας στα κράκουρα και τις αετοκορφές, ήθελε εκτός από πολλές θερμίδες, χοντρά ρούχα και γερά παπούτσια. “Πείνα, γύμνια και ξυπολησιά”, ήταν το τρίπτυχο της τραγωδίας του!

Από την πείνα γλύτωνε με τα γεωργοκτηνοτροφικά προϊόντα του κι από τη γύμνια, μεταποιώντας σε σκουτιά και

ρούχα τα μαλλιά των αιγοπροβάτων του ή –κατ’ εξαίρεση– ράβοντας βαμβακερά του εμπορίου. Την ξυπολησιά την αντιμετώπιζε είτε εκ των ενόντων με τα γουρουνοτσάρουχα, είτε παραγγέλλοντας και πληρώνοντας στον τσαγκάρη της κοινότητας μαστορικά τσαρούχια και παπούτσια.

Δηλαδή το ντύσιμο και το πόδεμα αντιμετωπιζόταν είτε οικιατεχνικά (εκ των ενόντων) είτε με τους μαστόρους της κοινότητας. Σε μια πρωτόγονη μορφή νοικοκυριού και κοινότητας, ήταν περισσότερο οικιατεχνική υπόθεση και λιγότερο μαστορική.

Τα ρούχα ήταν *ραφτά* ή *πλεχτά*, με νήματα γνεσμένα από μαλλιά των προβάτων του. Το πλέξιμο ήταν αποκλειστικά δουλειά των γυναικών. Το ράψιμο το έκαναν οι καποράφτες, οι βλαχοράφτες και οι γυναίκες. Οι καποράφτες έραβαν με τα σκουτιά του αργαλειού τα καθημερινά ρούχα, οι βλαχοράφτες τις φουστάνελες και τα βλάχικα και οι γυναίκες τα φουστάνια τους, τα παιδικά ρούχα

Σχ. 158 – Από Αναγνωστικό
Β' τάξης του 1966.

και όποια άλλα τους επέτρεπε η δεξιοσύνη τους. Στη συνέχεια, με την βιομηχανική ραπτομηχανή και το σίδερο, ο φραγκοράφτης έραβε –για τους πολλούς– τα ευρωπαϊκά καθημερινά ντρίλινα παντελόνια και –για τους λίγους– τα γιορτινά κοστούμια.

Γενικά το θέμα των ρούχων ήταν μεγάλο κεφάλαιο. Διαφοροποιούνταν από τόπο σε τόπο, είχε να κάνει με την ιστορική εποχή, το είδος του ντυσίματος (καθημερινά, γιορτινά, γαμήλια, χειμωνιάτικα, καλοκαιρινά), το επάγγελμα των ανθρώπων (γεωργόι, κτηνοτρόφοι κ.λπ.) και την κατάσταση τους (νέοι, γέροι, ανύπαντροι, παντρεμένοι κ.λπ.).

1. Γαμπριάτικα ρούχα

Αρματωσιά έλεγαν μια πλήρη φορεσιά.

Τα γαμήλια ρούχα –σε άντρες και γυναίκες– ικανοποιούσαν δυο παραμέτρους. Πρώτον κάλυπταν τις βασικές ανάγκες, δηλ. προστάτευαν και κρατούσαν ζεστό τον άνθρωπο και δεύτερον πρόβαλλαν την αισθητική του ατόμου (χρήστη) και της εποχής του.

1.1. Ρούχα κάλυψης βασικών αναγκών

Οι βασικές ανάγκες του Ευρυτάνα για ένδυση ήταν άτεγκτες, χειμώνα καλοκαίρι. Το δριμύ ψύχος και το τραχύ έδαφος δεν του επέτρεπαν, όπως στους καμπίσιους, να αντιμετωπίζει επιπόλαια το θέμα των ρούχων.

α. συντρόφι ή βρακί ή σώβρακο (ιταλ. braca). Το έλεγαν συντρόφι γιατί δεν το αποχωρίζονταν ποτέ, το θεωρούσαν σαν το πιο αναγκαίο ρούχο. Ραβόταν με απολυτό ύφασμα του αργαλειού ή με... πολυτελές βαμβακερό του εμπορίου και κρατιόταν στη θέση του με τη **βρακοζώνα**.

Άβρακος ο άντρας δύσκολα κυκλοφορούσε.

“Άβρακος βρακί δεν είχε, είδε το βρακί και χέστ’κε”
έλεγε η παροιμία.

Οι γυναίκες σπάνια φορούσαν βρακί! Εξ αιτίας αυτού, είχαν καταρρήψει και το τελευταίο επιχείρημα της... φαλλοκρατίας: σε θέση διάστασης των ποδών, κατούραγαν όρθιες! Έτσι το κατούρημα θύμιζε τα λούκια της στέγης εν ώρα καταιγίδας!

*“Πέντε έξι βλαχοπούλες ορθές κατούραγαν
σαν γύφτικο κλαρίνο το λιανοσουράγαν”*

έλεγε ένα εύθυμο τσάκισμα των δημοτικών μας τραγουδιών.

Ο λαός... τίμησε ιδιαίτερα το βρακί, χρησιμοποιώντας το σε πολλές παροιμίες όπως: “Δεν έχει βρακί στον κώλο του”, “κατέβασε τα βρακιά στο γόνα”, “κώλος και βρακί” κ.λπ. Όμως και στην έντεχνη ποίηση έκανε την εμφάνισή του! Ο Κ. Βάρναλης βάζει τον “Τρελό” στο έργο του “Σκλάβοι πολιορκημένοι” να λέει:

*“Έχω τρύπα στο βρακί, λίγδα στην καπότα μου,
έχω ψείρα σαν κουκί και βρωμάν τα χνώτα μου”*

β. κορμοφάνελα (βεν. fanela). Γινόταν πλεχτή, με μάλλινο γνέμα ή ραφτή, με απολυτό ύφασμα του αργαλειού. Το φόρεμά της προστάτευε από πλευρίτιδες και πνευμονίες, τον αεικίνητο και συνήθως ιδρωμένο Ευρυτάνα των κατσάβραχων.

γ. κοντό ή **πουνκάμισο**. Λεγόταν κοντό σε αντιδιαστολή με το γυναικείο που ήταν μακρύ. Ραβόταν –από τον βλαχοράφτη ή από τις τις γυναίκες– με βαμβακερό ύφασμα του εμπορίου ή με χειρίσιο του αργαλειού.

δ. πατατούκα (ιταλ. patatuco). Ήταν κάτι σαν το σημερινό ημίπαλτο. Ραβόταν από τον βλαχοράφτη με δίμιτο ύφασμα. Αργότερα ο φραγκοράφτης, με ευρωπαϊκό ανάλογο ύφασμα, έραβε τις βραχείες.

Με την ίδια έννοια χρησιμοποιούσαν και την λέξη **σουρτούκο**. Στα βενετ. sortuoco = κοντό παλτό.

ε. σελάχι (τουρκ. silah = όπλο και silahlı = οπλοθήκη). Αν και δεν ήταν ρούχο ήταν όμως απαραίτητο συμπλήρωμα της φορεσιάς, γιατί κάλυπτε την βασική ανάγκη της αυτοάμυνας. Κατασκευάζοταν από τους τσαρουχάδες με αργασμένο δέρμα, είχε μέχρι πέντε σακουλόμορφες πτυχώσεις και προσδενόταν στη μέση του φουστανέλα, με δερμάτινη ζώνη πάνω από το ζωνάρι της φουστανέλας.

Στο σελάχι, μπροστά-μπροστά, έβαζαν εμφανώς τον οπλισμό, δηλαδή την κουμπούρα και το χαρπί για να τη γεμίζουν. Στις εσωτερικές πτυχώσεις του έβαζαν, την καπνοσακούλα τους, τα προβολικά, το τοιμπούκι, το γιορτινό σφουγγομάντηλο κι άλλα πολλά. Ο σελαχοφόρος δεν ήταν ένας απλός τσοπάνος, ήταν ο αφέντης της περιοχής, ήταν η άρχουσα τάξη!

στ. τσουράπια (τουρκ. *corap*). Ήταν πλεχτά κοντοτσούραπα, που κάλυπταν το, εντός του τσαρουχιού, μέρος του ποδιού.

1.2. Ρούχα με κυρίαρχο το αισθητικό στοιχείο

Η φουστανελοφορεσιά, σαν ενδυματολογικό σύνολο, κυριάρχησε την εποχή της Τουρκοκρατίας. Η φουστανέλα έγινε το σύμβολο της νεοελληνικής μας υπόστασης, αποπνέοντας ταιπτόχρονα καθέναν αέρα ελευθερίας, η οποία έγινε πραγματικότητα το 1821. Είναι συνυφασμένη με την νεότερη ιστορία και τις παραδόσεις του έθνους.

α. φουστανέλα. Ήταν βασικά ένα ρούχο επίδειξης. Δεν είχε καμιά πρακτική σκοπιμότητα, δεν ήταν καθόλου βολικό και ήταν πανάκριβο στην κατασκευή του! Ένα τόπι ύφασμα (55 πήχια ή 35μ.), αμερικάνικο ή χασέ, χρειαζόταν μια καλή φουστανέλα. Το ύφασμα κοβόταν σε μικρά τραπεζοειδή κομμάτια, τα *λαγγιόλια*. Έξι από αυτά –ραμμένα μαζί– έφτιαχναν τις *μάνες*, οι οποίες συραπτόμενες συγκροτούσαν την πολύπτυχη φουστανέλα. Σαράντα μανάδες ήθελε μια μερακλίδικη φουστανέλα. Επειδή μία τέτοια κατασκευή ήταν βαριά για να φορεθεί μονοκόμματα, διαιρούνταν σε δυο κομμάτια (μάνες τα έλεγαν κι αυτά), που συνδέονταν με κόπιτσες.

“Δεν του λείπει λαγγιόλι, του λείπει μάνα ολόκληρη”
έλεγαν για τους πολύ τρελούς!

Λένε τετρακόσιες δίπλες κάνει μια καλή φουστανέλα, όσα δηλαδή είναι και τα χρόνια της τούρκικης σκλαβιάς!

Η ρουμελιώτικη φουστανέλα έφτανε μέχρι το γόνατο, ήταν κοντύτερη σε σχέση με την μοραίτικη και μακρύτερη από την μοντέρνα των ευζώνων της Προεδρικής Φρουράς.

Σχ. 159 – Φουστανελάς.

Παραλλαγή, φτηνότερη της κλασσικής γνωστής φουστανέλας, ήταν η *κορμιοφουστανέλα*. Φτιαχνόταν με χοντρό χειρίσιο πανί του αργαλειού και είχε λίγες δίπλες. Κουμπωνόταν και γινόταν ενιαία με το πανωκόρμι, που ήταν ένα είδος γιλέκου.

Άλλος τύπος ήταν η *λερή* φουστανέλα των κλεφταρματολών, η οποία εκφυλίστηκε σ' ένα φουστανελοειδές κατασκευάσμα τον *ντουλαμά* (τουρκ. *dolama*=περιβάλλω).

β. ζωνάρι. Ήταν μονόχρωμο ή πολύχρωμο και έσφιγγε στο ύψος της μέσης την φουστανέλα, που μάλλον την ομόρφαινε παρά την συγκρατούσε.

γ. γιλέκο (τουρκ. *yelek*). Το έφτιαχναν οι ραφτάδες με δίμιτο ύφασμα του αργαλειού ή με ευρωπαϊκό αγοραστό. Το διακοσμούσαν με μεταξωτά χάρτσια και μάλλινα σεράδια. Μπροστά έφερε μια σειρά κουμπιών και θηλειών, που συνήθως κούμπωναν μόνο τα πάνω κουμπιά.

δ. κάλτσες (ιταλ. *calza*). "*Μπαίνει τεντωμένη και βγαίνει ξαρωμένη*". Τι είναι; Δεν δίσταζε να ρωτήσει πονηρά ο εύθυμος άνθρωπος του λαού!

Είναι η κάλτσα που προστάτευε το πόδι, όμως ταυτόχρονα, όταν φοριόταν σωστά, ήταν ένδειξη φιλοκαλίας. Ένας λεβέντης φουστανελάς έπρεπε να την έχει τεντωμένη! Έχοντας την πάντα κορδωμένη (τεντωμένη) λεγόταν και *κόρδας*.

Τις κάλτσες τις έραβαν οι ραφτάδες με καλτσοσκούτι του αργαλειού.

"*Διαόλου κάλτσα*" έλεγαν για τον... σατανικό άνθρωπο.

ε. καλτσοδέτες. Δεμένες σωστά –με την φούντα τους να κρέμεται ομόρφαιναν ακόμα περισσότερα τα καλτσοφορεμένα πόδια.

στ. σκούφια (ιταλ. *skuffia*). Είναι το μόνο είδος της παλιάς φορεσιάς που φοριέται ακόμα και σήμερα από ελάχιστους υπερήλικες. Τις σκούφιας τις έραβαν οι βλαχοράφτες. Ήταν θα λέγαμε η ελληνική εκδοχή του τούρκικου φεσιού. Στον καιρό της Επανάστασης, αντί για σκούφια, φορούσαν φέσι με την μεγάλη φούντα, που έπεφτε ανάρριχτα.

"*Βάρα τον με τη σκούφια σου*", "*Από που κρατάει η σκούφια του*", "*Φέρνει η σκούφια μου γυροβολιά*" Με αυτές και άλλες παροιμίες τίμησε τη σκούφια του ο λαός. Είναι περισσότερες και από αυτές που αναφέρονται στο βρακί!

2. Νυφιάτικα (βλάχικα)

Στα χωριά του τέως Δήμου Ευρυτάνων, όταν η γυναίκα φορούσε την νυφιάτικη φορεσιά, έλεγαν ότι φοράει τα “βλάχικα”. Όπως γράφει ο Δ. Λουκόπουλος τα “βλάχικα” έμοιαζαν πάρα πολύ με τα Καραγκούνικα και τα Σαρακατσάνικα (Καραγκούνηδες έλεγαν ένα τμήμα νομάδων Κουτσοβλάχων, που κατοικούσε στην Ακαρνανία και το καλοκαίρι ανέβαινε στα βουνά).

Δηλαδή οι βλαχόφωνοι Καραγκούνηδες (κατ’ εθνότητα Βλάχοι), οι ελληνόφωνες Σαρακατσαναίοι (κατ’ επάγγελμα βλάχοι) και οι αιτόχθονες Ευρυτάνες (αν υπήρχαν!), που κατοικούσαν στον ναχιγιέ των Βλαχοχωριών (επί Τουρκοκρατίας), ή στον μετέπειτα Δήμο Ευρυτάνων (επί Βαυαροκρατίας), ή στον νυν Δήμο Δομνίστας είχαν κοινό σημείο την γυναικεία φορεσιά.

2.1. Ρούχα κάλυψης βασικών αναγκών

Τέτοια ήταν τα εσώρουχα και τα χοντρά εξωτερικά ρούχα, αναγκαία –πρώτα και κύρια– να αντιμετωπίζουν το δριμύ ψύχος των βουνών. Εξετάζοντας βέβαια τα γυναικεία ρούχα –υπό το πρίσμα της κάλυψης των βασικών αναγκών– βλέπουμε ότι είναι πάρα πολλά. Θα μπορούσε η γυναικεία φορεσιά να είναι ελαφρότερη και οικονομικότερη. Ίσως όμως η αισθητική παράμετρος από τη μια και η ηθική διάσταση της ενδυμασίας από την άλλη, να βαρυφόρτωσαν με ρούχα την γυναίκα, γιατί και τούτη άρχισε σιγά-σιγά να τα πετάει, ώσπου σήμερα έφτασε σε ακραίες εικόνες... αποκάλυψης!

- α. κορμοφάνελα. Την έραβαν με υφαντό του αργαλειού και την κεντούσαν στα μανίκια και την τραχηλιά δηλ. εκεί που φαινόταν.
- β. πουκάμισο. Το γυναικείο πουκάμισο, σε αντίθεση με το αντρικό, ήταν μακρύ και κεντημένο στα μανίκια και την τραχηλιά.
- γ. φουστάνι. Το καλό νυφιάτικο φουστάνι ήταν φτιαγμένο από ύφασμα του εμπορίου. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις μπορούσε να είναι με απολυτό ύφασμα του αργαλειού. Έφερε μανίκια και ήταν καλοκεντημένο στον ποδόγυρο και την τραχηλιά.
- δ. σεγκούνα (αλβαν. sigun). Ήταν κάτι σαν το παλτό των σημερινών ρούχων, μόνο που δεν είχε μανίκια. Φτιαχνόταν με δίμιτο ύφασμα του αργαλειού και έφερε γιορτιάνια και κεντίδια.

ε. τσουράπια. Ήταν ψιλοπλεγμένα κοντοτσούραπα με ξόμπλια, που κάλυπταν την πατούσα και τους αστραγάλους.

2.2. Ρούχα αισθητικού χαρακτήρα

Στα νυφιάτικα ρούχα –σε σχέση με τα γαμπριάτικα– έδιναν περισσότερη έμφαση στην αισθητική παράμετρο με μιγλμιπιδία και κεντήματα και προσπαθούσαν με κάθε τρόπο, να εξαφανίσουν κάθε στοιχείο αισθησιακής πρόκλησης. Ήθελαν τη νύφη *αισθητικό πρότυπο* και όχι *αισθησιακό προϊόν*!

α. βλαχόκαλτσες. Οι βλαχόκαλτσες, είτε ραφτές είτε πλεχτές, είχαν αρκετά κεντρίδια και δεν είχαν πατούσα, κάλυπταν το πόδι μόνο στη γάμπα.

β. ποδιά. Η ποδιά ήταν σαν την μπροστοποδιά των καθημερινών ρούχων, μόνο που το ύφασμά της ήταν ακριβότερο και ειδικό γι αυτή τη δουλειά. Είχε αισθητική και όχι πρακτική χρησιμότητα, γι αυτό, όπως λέει και το τραγούδι, ήταν πάντα καλοκεντημένη. Σ' αυτήν την ποδιά της Μαρίας της Πενταγιώτισσας σφάζονταν τα παλικάρια κι αυτήν... φιλούσαν οι νέοι της εποχής για να ξήσουν και να προκόψουν με την αγαπημένη τους!

γ. κεφαλομάντηλο. Ήταν από ειδικό ύφασμα του εμπορίου.

2.3. Στολίδια-ασημικά

Η νέα κοπέλα, με την νυφιάτικη φορεσιά της, κουβαλούσε τόσα στολίδια κι ασημικά (τρόπος του λέγειν) που ο... θησαυρός της Κλυταιμνήστρας (ποσοτικά) ωχριούσε μπροστά τους.

α. σκουλαρίκια. Σε όλα τα κορίτσια –πολύ πριν την εφηβεία τους– τρυπούσαν τα αυτιά και τα είχαν σε ετοιμότητα, να κρεμάσουν τα φτηνά σκουλαρίκια των γυρολόγων.

β. καρφίτσα. Είναι μεγάλη όσο ένα πιατάκι του γλυκού και ο χρηστικός της σκοπός ήταν να κουμπώνει την τραχηλιά του πουνάμσου.

γ. δαχτυλίδι. Δαχτυλίδι ή δαχτυλίδια (παφιλένια και χαλκωματένια) φορούσαν συνήθως μόνο οι παντρεμένες γυναίκες.

δ. θηλυκωτάρι. Γεννήθηκε από την ανάγκη να θηλυκώνει (κουμπώνει) το ζωνάρι, που συνήθιζε να φορά στη μέση της η γυναίκα και κατέληξε σε μια μεγάλη αλυσωτή διακόσμηση της ποδιάς της.

ε. ασημοσουγιά. Ίσως επειδή, παλιά στην καθημερινότητα, η σουγιά δεν έλλειπε από κανέναν, δεν θα μπορούσε να λείπει και σαν διακοσμητικό στοιχείο από την νυφιάτικη φορεσιά.

Σχ. 160 - Σουγιάς.

στ. φλουριά. Στεριώνονταν στο τσεμπέρι και στόλιζαν το κεφάλι της νύφης.

ζ. γιορτινάκι. Ήταν το σημερινό περιδέραιο το οποίο φοριόταν ευχαρίστως.

η. βραχιόλι. Τα βραχιόλια δεν πολυφοριόνταν, όμως αν υπήρχαν συμπλήρωναν την, ήδη βαρυφορτωμένη, γυναικεία φιλοκαλία και φιλαρέσκεια.

3. Γιορτινά και καθημερινά αντρικά ρούχα

Τα εγχώρια γιορτινά σύνολα μπορούμε να τα κατατάξουμε:

α) Στα γαμήλια ρούχα (αν είχαν), που ήταν το κορυφαίο γιορτινό σύνολο μέχρι τον μεσοπόλεμο, για άντρες και γυναίκες.

β) Το επόμενο αντρικό σύνολο, που εξέπνευσε λίγο μετά την φουσιτανέλα, ήταν: πανωβράκι, πονκάμισο παλιακό, γιλέκο, ζωνάρι, πατατούκα, σκούφια και τσαρούχια με φούντες.

γ) Το τελευταίο εγχώριο γιορτινό σύνολο ήταν το δίμιτο κουστούμι, ραμμένο από φραγκοράφτη, πονκάμισο ευρωπαϊκό, μαστορικά σκαρπίνια και σκούφια.

Τα καθημερινά ρούχα ήταν ποικίλα. Από τα παραπάνω σύνολα φοριόνταν οπωσδήποτε το συντρόφι (σώβρακο) και η κορμοφάνελα κι από κει και πέρα ότι περίσσευε (πάντως όχι η φουσιτανέλλα).

3.1. Ρούχα από καπόσκοντο

Ήταν τα βασικότερα καθημερινά ρούχα ζωτικής σημασίας για τις άγριες συνθήκες του χειμώνα, όμως αισθητικά παρέπεμπαν σε... προϊστορικά μοντέλα ένδυσης.

α. κάπα (λατ. carpa). Την κάπα την έραβαν οι καποράφτες με καπόσκοντο. Ήταν πολύ φαρδιά και μακριά ως κάτω από το γόνα. Είχε δυο μανίκια (τα μανικοκάπια), των οποίων το άνοιγ-

μα ήταν ραμμένο κι έτσι χρησιμοποιούνταν σαν δυο μεγάλες εσωτερικές τσέπες. Στην πλάτη είχε ραμμένο ένα κομμάτι καπλόσκοντο με θηλιές και κουμπιά, που σαν κουμπωνόταν γινότανε κατσούλα.

Η κάπα (καπότα συνήθιζαν να τη λένε παλιότερα) ήταν το “σήμα κατατεθέν” της ποιμενικής ζωής. Η τράγια τρίχα της προσέδιδε στεγανότητα και το πάχος της πολύ καλή θερμομόνωση και έτσι εξασφάλιζε τον τσοπάνο από το κρύο. Ήταν η φορητή του καλύβα, το ίδιο χρήσιμη, χειμώνα-καλοκαίρι.

*“Πάνω στην καπότα μου φορεσιά και στρώμα μου
είδα ονειράτα γερός ξυπνητός και κοιμιστός”*

Γράφει στον “Γεροβοσκό” του ο Ζαχ. Παπαντωνίου.

Σε καπότες λογάριαζαν την εκλογική τους πελατεία παλιότερα οι πολιτικοί, τότε που οι ψηφοφόροι μιας οικογένειας ήταν ομαδοποιημένοι και πειθαρχημένοι στην κάπα και την... γκλίτσα του αρχηγού του νοικοκυριού ή του τσελιγκάτου.

β. κατσούλα (ρουμ. catsiula, λατ. casula). Την κατσούλα ή αλλιώς καπότι, ή κοντοκάπι ή κατσουλόκαπα τη φορούσε κυρίως ο τσοπάνος και ήταν μια κάπα ελαφράς κατασκευής. Είχε μόνιμη κατσούλα, ήταν κοντύτερη από την κάπα κι είχε μανίκια ανοιχτά στο περισσότερο μήκος τους, τα οποία κούμπωνε ο τσοπάνος, όταν κρύωνε ή βρέχονταν τα χέρια του.

γ. μπουραζάνα. Ήταν φτιαγμένη από καπλόσκοντο και αποτέλεσε το πρώτο παντελόνι, που φόρεσε ο Έλληνας τσοπάνος, για τις περιπλανήσεις του στις ομάλίες των βουνών.

3.2. Ρούχα από δίδιμο ύφασμα

Ήταν τα καλής ποιότητας υφάσματα του αργαλειού. Εξτός από την πατατούκα της γαμπριάτικης φορεσιάς, με δίδιμο ύφασμα ράβονταν:

α. πανωβράκι. Ήταν δίδιμο παντελόνι, κατάλληλο για τις ηπιότερες συνθήκες ζωής του γεωργοκτηνοτρόφου, σε σχέση με αυτή του επαγγελματία τσοπάνη. Σαν γιορτινό ήταν συνήθως λευκό.

β. δίδιμο κουστούμι. Ήταν το τελευταίο ενδυματολογικό προϊόν, από τον αργαλειό του ευρυτανικού νοικοκυριού και ο επίλογος της παραδοσιακής ραπτικής. Το ατσούμπαλο πανωβράκι έγινε ευρωπαϊκό παντελόνι (ιταλ. pantalon) και η πατατούκα σακάκι.

3.3. Ρούχα από απολυτό ύφασμα

Με απολυτό ύφασμα αντρικά ρούχα ράβονταν κυρίως *σώβρα-κα* και καμιά φορά *κορμοφάνελλες*.

3.4. Ρούχα πλεχτά

Τα έπλεκαν οι γυναίκες με πρόβειο μαλλί, που έγενεθαι οι ίδιες. Τελευταία εμφανίστηκαν στα κεφαλοχώρια οι *πλεκτομηχανές*. Όμως, εκτός από πουλόβερ, δεν ήταν κατάλληλες να πλέξουν άλλα είδη ρούχων γιατί τα έφτιαχναν πολύ κρουστά.

α. κορμοφάνελα. Κατασκευαζόταν αμάνικη και πλεχτή, με γερό προβατίσιο μαλλί. Ήταν το πλέον κατάλληλο εσώρουχο, για ανθρώπους που ιδρώναν συχνά και εκτίθονταν σε ρεύματα αέρος.

β. ζιλές (γαλλ. gilet). Ήταν ανοιχτός μπροστά με κουμπιά και μπορούσε να είναι αμάνικος ή όχι. Οι ζιλέδες, σαν όλα τα πλεχτά με ντόπιο μαλλί, είχαν την τραχιά υφή των πρόβειων εγχώριων μαλλιών.

γ. τσουράπια (τουρκ. corap). Τα έπλεκαν μάλλινα για το χειμώνα και βαμβακερά για το καλοκαίρι. Παλιά ήταν νιροπή και επικίνδυνο να κυκλοφορεί κάποιος ξεκάλτσωτος.

δ. χειρότια ή γάντια. Ο σκληραγωγημένος ορεσίβιος σπάνια χρησιμοποιούσε γάντια.

3.5. Ρούχα από υφάσματα εμπορίου

Ένδειξη πολυτέλειας ήταν τα ρούχα με υφάσματα του εμπορίου, έστω και αν ήταν από φτηνό νιρίλι.

α. νιρίλινα. Το νιρίλι (γαλλ. drille) ήταν σχετικά χοντρό βαμβακερό ύφασμα, που ο φραγκοράφτης έραβε τα παντελόνια.

β. ρούχα από χασέ (αραβ. hassa). Ήταν άσπρο και λεπτό ύφασμα του εμπορίου κατάλληλο για πουκάμισα και άλλα ρούχα.

γ. κασμίρια (τουρκ. kazmir). Είναι τα γνωστά πανάκριβα υφάσματα, που τα χαίρονταν όσοι τόλεγε η σακούλα τους.

4. Γιορτινά και καθημερινά γυναικεία ρούχα

Η εξέλιξη των γυναικείων ρούχων από τα βλάχικα στα ευρωπαϊκά ήταν πιο αργή σε σχέση με τα αντρικά. Η μεταπολεμική

πλημμυρίδα της γυναικείας μόδας ήρθε σαν αντίβαρο του προπολεμικού συντηρητισμού!

Η ποιότητα και η ποικιλία των ειδών υφασμάτων ήταν περίπου ίδια και για τα δύο φύλα. Από τα υφάσματα του αργαλειού, τα δίμιτα ήταν περισσότερο κατάλληλα για αντρικά ρούχα και λιγότερο για τα γυναικεία, ενώ τα απολυτά ήταν περισσότερο για τα γυναικεία ρούχα.

4.1. Ρούχα από καπδόσκουτο

Στην... καρδαρόμπα της γυναίκας δεν είχαν ιδιαίτερη θέση τα τράγια ρούχα.

α. κοντοκάπι ή καπότη. Το κοντοκάπι ήταν το ανάλογο της αντρικής κατσουλόκαπας. Έμοιαζε μ' αυτή στα μανίκια, τα οποία η γυναίκα κατά κανόνα δε χρησιμοποιούσε, δεν είχε κατσούλα και ήταν κοντύτερη.

4.2 Ρούχα δίμιτα

Τα δίμιτα ήταν πιο πολιτισμένα από τα τραγόσκουτα.

α. κοντογούνι. Ήταν ένα κοντό παλτό.

4.3. Ρούχα από απολυτό ύφασμα

α. μαλλινοφούστανο. Το καθημερινό μαλλινοφούστανο δεν είχε τα πλούσια κεντήματα, του αντίστοιχου γαμήλιου.

4.4. Ρούχα πλεχτά

α. μπέρτα (γαλλ. berthe). Την έπλεκαν με το βελονάκι από λεπτό πρόβειο μαλλί.

β. μπλούζα (γαλλ. bluse). Ήταν το σημερινό πουλόβερ.

γ. πόλκα (ιταλ. polca). Ήταν ζακέτα ανοιχτή μπροστά με κουμπιά και έφερε μανίκια.

δ. κορμοφάνελλα. Ήταν ίδια με την αντρική κορμοφάνελλα.

ε. τσουράπια.

4.5. Ρούχα με υφάσματα του εμπορίου

α. πουκάμισο. Ραβόταν με χασέ λευκό ύφασμα.

β. τσεμπέρι (τουρκ. ceber) ή μαντήλι ή μαντίλα ή μπόλια ή φακιά-λι ή βαμβακέλα. Πουλιόταν έτοιμο ραμμένο με λεπτό ύφασμα

Σχ. 161 - Κεφαλόδεσμος
αρχαίας Ελληνίδας.

Σχ. 162 - Κεφαλομάντηλο
αγρότισσας.

του εμπορίου. Ενδιαφέρον είχαν οι τρόποι δεσίματος του μαντηλιού στο κεφάλι. Γενικά ήταν πιο ελευθεριάζον από το μουσουλμανικό δέσιμο και πιο σεμνότυφο από το αρχαίο ελληνικό. Συνηθισμένο ήταν το δέσιμο *κουιρούκι* (τουρκ. *kyuyuk*=η πλατιά ουρά των προβάτων). Έτσι έμοιαζε και το πίσω μέρος του μαντηλιού.

- γ. **μπροστοποδιά.** Ραβόταν με οποιοδήποτε φτηνό ύφασμα του εμπορίου και ήταν το καθημερινό ανάλογο της κεντημένης ποδιάς.

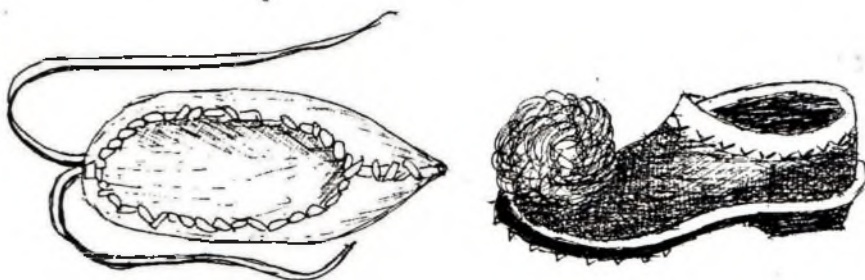
5. Ποδεσιά με τσαρούχια

Πρακτική και φτηνή λύση της καθημερινής ποδεσιάς του Ευρωπαίου αλλά και “*μνώμα κακοζωίας*” ήταν το γουρουνοτσάρουχο. Ταπεινό και καταφρονημένο έκλεισε τον ιστορικό του κύκλο! Ήταν ταπεινωτικό και δείγμα έσχατης ένδειας να φοράει κάποιος γουρουνοτσάρουχο στην δεκαετία του '60. Γι αυτό και σήμερα έχει ταφεί μαζί με τις μνήμες της μιζέριας και της κακομοιριάς μας!

5.1. Λουροτσάρουχο ή τσαρούχι (τουρκ. *carık*)

Τα λουροτσάρουχα τάφτιαχνε ο καθένας μόνος του, από ακατέργαστο δέρμα γουρουνιού, βοδιού και ενίοτε αλόγων. Από κατεργασμένο δέρμα σπάνια έφτιαχναν. Ο μεγάλος εχθρός των καινούργιων λουροτσάρουχων ήταν τα αιωνίως πειναλέα σκυλιά. Αν τα πετύχαιναν ελάχιστα μακριά από τον κάτοχό τους, τα άρπαζαν και τα καταβρόχθιζαν!

- α. γουρουνοτσάρουχο.** Κατασκευαζόταν από ξηραμένο και αλατισμένο γουρουνοτόμαρο, κομμένο σε φασκιές (λουρίδες). Το γουρουνοτόμαρο ήταν το κατ' εξοχήν δέρμα κατασκευής των λουροτσάρουχων, γι αυτό και τα λουροτσάρουχα είναι πιο γνωστά με το όνομα γουρουνοτσάρουχα.
- β. βοϊδοτσάρουχο.** Τα τσαρούχια από βοϊδοτόμαρο ήταν μαλακότερα και πιο γερά από τα γουρουνοτσάρουχα. Όμως το βοϊδοτόμαρο ήταν δυσεύρετο γιατί τα βόδια, όντας καματερά ζώα, δεν τα έσφαζαν.
- γ. καποτσάρουχα ή σγαρόνια.** Τα καποτσάρουχα φτιάχνονταν από καπόσκουτο, ήταν στεγανά όσο και οι κάπες και κατάλληλα για το χιόνι. Για άλλες χρήσεις στα κράκουρα των βουνών ήταν τσαρούχια μιας χρήσης!

Σχ. 163 - Γουρουνοτσάρουχο και μαστορικό τσαρούχι.

5.2. Μαστορικά τσαρούχια

Κόσμημα και καμάρι της φουστανελοφορεσιάς, αλλά και των γυναικείων “βλάχικων” ήταν το μαστορικό τσαρούχι με την φούντα. Ακόμα κι όταν η φουστανέλα σταμάτησε να φοριέται, αυτό συνέχισε να συμπληρώνει τα γιορτινά ρούχα των μερακλήδων.

“Ποιητής” του ήταν ο τσαρουχάς! Ήταν σολιασμένα με χοντρό σολόδεσμα και είχαν προκαδούρα. Από πάνω ήταν φτιαγμένα με κατεργασμένο δέρμα από τους ταμπάκηδες και βαμμένο κόκκινο ή μαύρο. Στη μύτη του φάνταζε η φούντα, η οποία, αν θεωρήσουμε ότι αντιστοιχεί με το λοφίο του κόκορα ή τα φτερά των ινδιάνων, θα πρέπει να συμβόλιζε την υπεροχή των... υπόδουλων Ελλήνων.

- α. **αντρικά.** Τα τσαρούχια στην γενική τους μορφή ήταν ίδια. Τα αντρικά ξεχώριζαν από την μαύρη φούντα τους.
- β. **γυναικεία.** Είχαν παρδαλή φούντα –μεταξωτή ή όχι– και έφεραν διάφορα κεντίδια.
- γ. **παιδικά.** Έμοιαζαν περισσότερο με τα γυναικεία τσαρούχια.

6. Πόδεμα με παπούτσια

Με τα παπούτσια (τουρκ. *parus*) ο ορεσίβιος ποδαινόταν με ασφάλεια και άνεση. Η προμήθειά τους όμως ήταν δύσκολη υπόθεση γιατί του έλειπαν τα χρήματα.

6.1. Τσαγκάρικα παπούτσια

Ο εκχρηματισμός της οικονομίας στα βουνά και η ανάπτυξη της βυρσοδεψίας στους κάμπους, είχαν σαν αποτέλεσμα την ανάπτυξη του εμπορίου, το οποίο προμήθευε την ορεινή οικονομία με κατεργασμένα δέρματα. Έτσι πλήθηναν τα τσαγκάρικα και οι Ευρυτάνες ποδένονταν ακριβά μεν αλλά καλά.

- α. **αρβύλες** (αρχ. αρβύλη). Οι αρβύλες με την προκαδούρα ήταν το κατ' εξοχήν μαστορικό παπούτσι των βουνών. Ένα ασκημένο αυτό μπορούσε εύκολα να ξεχωρίσει το πέρασμα ενός αρβυλοφορεμένου ανδρός και ενός... πεταλωμένου μουλαριού.
- β. **σκαρπίνια** (ιταλ. *scarpino*). Η διαφορά μεταξύ γουρουνοτσάρουχου και σκαρπινιού ήταν τεράστια. Τεράστια ήταν και η χαρά αιπουνού που από... γουρουνοποδαράς γινόταν σκαρπινοφόρος!
- γ. **γόβες** (βενετ. *goba*). Στα καλά νοικοκυριά, οι άντρες φορούσαν την κάθε μέρα τις αρβύλες και είχαν τα σκαρπίνια για γιορτινά και οι γυναίκες φορούσαν την κάθε μέρα σκαρπίνια και είχαν τις γόβες για γιορτινές.

6.2. Παπούτσια του εμπορίου

Η βιομηχανική παραγωγή πόδεσε φτηνά και γερά το ποδάρι του λαού.

- α. **λαστιχένια.** Είναι τα αλήστου μνήμης παπούτσια της βιομηχανικής παραγωγής. Έμειναν κι αυτά στη μνήμη, όσων τα φόρεσαν, σαν σύμβολο κακοζωίας και... βρωμοποδαροσύνης.

- β. **πάνινα.** Η ευτέλεια της κατασκευής και τα τρόχαλα των βουνών τα έκαναν παπούτσια μιας χρήσης!
- γ. **δερμάτινα.** Για τους νέους της εποχής της αρβυλοπροκαδούρας και του βρωμοκαουσούκ, ήταν παπούτσια ονειρικά!

7. Η στράτευση στη ζωή του ορεοσίβιου

Η μόνη ίσως θετική “στρατιωτική επέμβαση”, που γινόταν στην ειρηνική-πολιτική ζωή της κοινωνίας, ήταν η επίδραση της στράτευσης στη ζωή του νέου ορεοσίβιου αγρότη. Η μέρα της στράτευσης του δεν ήταν –όπως και μέχρι σήμερα– μόνο ημέρα θλίψης, ήταν ημέρα σταθμός στη ζωή του. Ήταν το πρώτο και ίσως το “μόνον της ζωής του ταξίδιον”. Ο νέος έφευγε άγουρος, φοβισμένος, με φαλκιδευμένα τα ατομικά του δικαιώματα (μέχρι τότε δεν τον άφηναν να πάει στα καφενεία, δεν τον υπολόγιζαν σαν γαμπρό κ.λπ.) και γύριζε ώριμος αεράτος και ισότιμο μέλος στην κοινωνία των ανδρών! Η στράτευσή του σε ειρηνική περίοδο ήταν ένα φωτεινό πέραςμα από την εφηβεία στην ενηλικίωση και σε πολεμική, πιθανότατα τροφή των κανονιών και θυσία στον βωμό των συμφερόντων.

Το ευρωπαϊκό στρατιωτικό ντύσιμο συνέβαλλε πάρα πολύ στον ενδυματολογικό εκσυγχρονισμό του Ευρυτάνα. Ο στρατός ήταν ο πρώτος οίκος μόδας(!) που αλλοίωσε καταλυτικά την εθνική μας εμφάνιση.

- α. **στρατιωτική στολή.** Ο νέος, στρατευόμενος παρουσιαζόταν στο στρατό κουρελής και βλαχοντυμένος και αποστρατευόμενος εμφανιζόταν στο χωριό κυριλές και φραγκοφορεμένος. Φρόντιζε να είναι τόσο κουρέλια τα ρούχα του όταν παρουσιαζόταν, ώστε μόλις ντυνόταν τα στρατιωτικά αυτά τα πετούσε. Όταν απολυόταν ήταν αγνώριστος. Ήταν ένα ευτραφές μοντελάκι! Το χιτώ-

Σχ. 164 – Ποιμενόπαις άρτι απολυθείς από το στρατό.

νιο, το παντελόνι, το πουκάμισο, και οι αρβύλες ομόρφαιναν τον ευσταλή νέο.

β. **χλαίνη** (αρχ. χλαίνα). Ήταν το πολιτισμένο υποκατάστατο της αναντικατάστατης κάπας του. Ήταν αυτό το στρατιωτικό είδος που, όντας πολίτης, τον εγκατέλειπε τελευταίο. Πολλές φορές την μεταποιούσε στον τοπικό ράφτη και έτσι αποκτούσε μια κομψή βραχεία.

γ. **καραβάνα** (τουρκ. karavana). Η караβάνα και η κουραμάνα ήταν σύμβολα ευωχίας και καταπολέμησης της αθεράπευτης πείνας των ορεοσίβιων! Ο νέος έφευγε για το στρατό συνήθως “πετσι και κόκαλο” και γυρνούσε... πετσι και κρέας. Η ξεκούραση, η κουραμάνα και η караβάνα έκαναν καλά τη δουλειά τους.

8. Είδη πολυτελείας

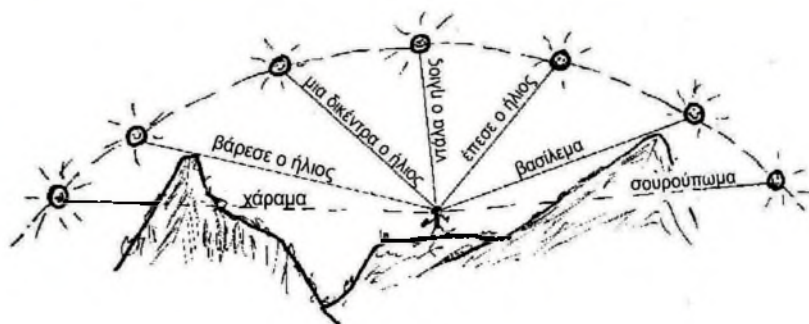
Τα συνηθισμένα ακριβά είδη –αλλά όχι πολυτελείας– που έκρυβε στο σεντούκι του ο καλός νοικοκύρης, ήταν τα γαμήλια ρούχα, δηλαδή: η φουστανέλα η δικιά του και τα βλάχικα της γυναίκας του. Την φουστανελοφορεσιά την κρατούσε εφ’ όρου ζωής. Όταν πέθαινε άφηνε παραγγελιά να του την φορέσουν, ώστε στον κάτω κόσμο να κάνει γαμπριάτικη εμφάνιση!

Τα είδη πολυτελείας, χειροτεχνικά ή βιομηχανικά, δεν έφταναν στο ευρυτανικό νοικοκυριό. Μεταξωτά ρούχα δεν κυκλοφορούσαν. Στην καλύτερη περίπτωση έφτιαχναν στη νυφιάτικη φορεσιά κάποια μεταξωτά κεντίδια. Μερικά είδη πολυτελείας που είχαν κάποιοι τυχεροί ήταν:

α. **ρολόι τσέπης**. Η ζωή του παλιού αγρότη κυλούσε υπό μορφήν κυκλικής τροχιάς. Ρύθμιζε τις δουλειές του με βάση τις εποχές, τους μήνες και τις μέρες. Καμιά μέρα δεν ήταν ίδια με την προηγούμενη.

Ο άνθρωπος της υπαίθρου δεν καταδυναστευόταν από την τυραννία του μηχανικού ρολογιού, που καταστρέφει τον αυθορμητισμό και τη χαρά της ζωής.

Το ημερήσιο ρολόι του Ευρυτάνα ήταν ο ήλιος. Αυτόν πάντα κοιτούσε, μ’ αυτόν ρύθμιζε τις δουλειές του και αυτόν έκρυβε μέσα στην ψυχή του. Δεν επικοινωνούσε με την σημερινή αριθμηση του χρόνου. “Χάραξε” σήμαινε την ώρα του λυκαυγούς,

Σχ. 165 – Το ημερήσιο ηλιακό ρολόι του Ευρυτάνα.

“*βάρεσε ο ήλιος*” ήταν η ανατολή, “*πήγε μια δικέντρα ο ήλιος*” ήταν κολατσιό, “*ντάλα ο ήλιος*” ερχόταν μεσημέρι, “*έπεσε ο ήλιος*” ήταν απόγευμα και “*βασίλεψε ο ήλιος*” ήταν η τοπική δύση. Η θέση της γραμμής των απόσκων, ήταν οι χρονικές υποδιαιρέσεις μεταξύ δύσης και λυκόφωτος. Τέλος “*σουρούπωμα*” ήταν το τελευταίο λυκόφως.

Πρώτος, ο εξ Αμερικής μετανάστης με το ρολόι τσέπης, ως απαραίτητο αξεσουάρ της “ευρωπαϊκής” φορεσιάς του, διεμβόλισε αυτό το σύστημα μέτρησης του χρόνου. Η βιομηχανική κοινωνία θέλοντας να επιβάλλει τον ακριβή, συγχρονισμένο και μαζικοποιημένο εργασιακό ρυθμό, καθιέρωσε το “ωρολογιακό” σύστημα.

β. κοσμήματα. Τα κοσμήματα για τον άντρα ήταν ακατανόητα και για την γυναίκα είδη πολυτελείας. Κοσμήματα πολλά αλλά φτηνά κοσμούσαν τα βλάχικα της γυναικείας φορεσιάς. Ο άντρας το μόνο που, αν φορούσε ήταν η βέρα του.

Οι καπεταναίοι της κλεφτουριάς και της ληστοκρατίας φορούσαν πλουμίδια και κοσμήματα τα λεγόμενα *αλύσια*.

9. Τα ενδύματα των νεκρών

Στο πιο περίοπτο μέρος κάθε χωριού υπήρχε το νεκροταφείο. Εκεί, συνέχιζαν να ζουν όλοι οι κάτοικοι που εγκατέλειπαν τον μάταιον τούτον κόσμο. Από κει αγνάντευαν πανοραμικά, τις κορφές και τα φαράγγια, που ροβολούσαν στην επίγεια ζωή τους! Για την αναπόφευκτη ώρα του θανάτου, ο καθένας φρόντιζε να έχει τα αναγκαία στο σπίτι του.

- α. σάβανο.** Ήταν ένα κομμάτι λευκό ύφασμα (σεντόνι) του εμπορίου ή χειρτίσιου του αργαλειού, που το είχαν φυλαγμένο στο μπαούλο και το φορούσαν κατάσαρκα στον πεθαμένο. Απέξω τον έντυναν με τα γιορτινά του ρούχα.
- β. νεκροπάπουτσα.** Ήταν καινούργια, γυαλιστερά, μαύρα και φτηνιάρικα παπούτσια, ειδικά φτιαγμένα από τον τσαγκάρη * γιαυτήν την περίπτωση.
- γ. πανίδια για το κιβούρι ή φέρετρο.** Στην κεράνη τους έπρεπε να έχουν κάποιες ξερές σανίδες, ώστε όταν είχαν νεκρό στο σπίτι να έφτιαχναν με αυτές το φέρετρο. Οι χλωρές σανίδες ήταν ακατάλληλες γιατί αργούσαν να σαπίσουν!
- δ. λοιπός εξοπλισμός.** Στο σπίτι έπρεπε να υπάρχει ξεραμένος βασιλικός (αντί για σφουγγάρι) για να πλύνουν τον νεκρό, με κρασί και λίγο ξύδι, όπως συνηθίζεται και σήμερα.

Μέσα στην κάσα έβαζαν τα αγαπημένα του αντικείμενα, όπως: την καπνοσακούλα του, την γκλίτσα του, το ψωμοσάκουλο και ότι άλλο είχε αγαπήσει σε τούτη τη ζωή (και... μπορούσε να πάρει μαζί του). Έβαζαν επίσης λουλούδια από τον κήπο τους, φρούτα κ.ά. είτε ως χαιρετίσματα σε προηγούμενους νεκρούς είτε σαν κατευόδιο στο αγύριστο ταξίδι. Αν φορούσε χρυσό δαχτυλίδι το έβγαζαν πριν κλείσει, άπαξ δια παντός, το φέρετρο (σήμερα του φορούν ένα ψεύτικο).

Ο καθένας για να μην τον “σκατοψυχάνε” τα παιδιά του φρόντιζε, πριν πεθάνει, να μοιράσει δίκαια την περιουσία του και να έχει τα αναγκαία, για μια αξιοπρεπή έξοδο από τη σπηνή των βουνών και των λόγγων, που πρωταγωνιστούσε μια ολόκληρη ζωή!

ΜΕΡΟΣ Δ'

ΟΙΚΙΑΚΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ - ΟΙΚΟΣΚΕΥΗ

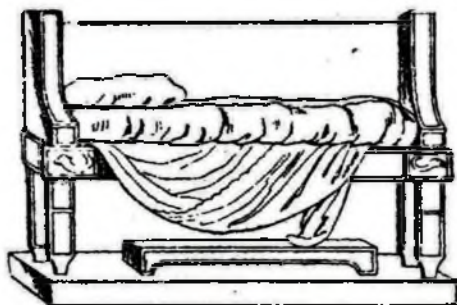
Το ποσοστό των εργαζομένων, σε κάθε τομέα παραγωγής, προσδιορίζει και το βαθμό ανάπτυξης της χώρας. .

Πριν την βιομηχανική επανάσταση, στις αγροτικές κοινωνίες η συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού ήταν ενταγμένη στον πρωτογενή τομέα, μικρότερο ποσοστό στον δευτερογενή κι ένα πολύ μικρό στον τριτογενή. Στην βιομηχανική εποχή υπήρξε μια μεγάλη μετακίνηση, από τον πρωτογενή στο δευτερογενή και στον τριτογενή. Η μετακίνηση αυτή, στην σύγχρονη κοινωνία, συνεχίζεται, με μεγάλες "διαρροές" από τον δευτερογενή στον τριτογενή.

Μια σειρά υπηρεσίες που, για την κάλυψή τους, σήμερα δραστηριοποιείται πλειάδα επιχειρήσεων - μικρών ή μεγάλων, δημόσιων ή ιδιωτικών - παλιά ασκούσαν μέσα στο ίδιο το νοικοκυριό ή το πολύ σε επίπεδο κοινότητας.

Οικοσκευή είναι το σύνολο των οικιακών σκευών και επίπλων. Είναι το νοικοκυριό με την στενή έννοια. Είναι τα σεία του νοικοκύρη (τουρκ. sey = πράγμα). Είναι αυτά που χάριν ευφωνίας... ζευγαρώνουν με τα μέα και γίνεται η παροιμία: "Τα σεία μου, τα μέα μου".

Το είδος της οικοσκευής αντανακλά την ταξική δομή της κοινωνίας. Από την μια, υπάρχει η πολυτελής οικοσκευή των πλουσίων, με κύριο κατασκευαστικό υλικό το ακριβό ξύλο, το χρυσό, τον άργυρο, τους πολύτιμους λίθους κ.ά. κι από την άλλη - υπάρχει - η

Σχ. 165 - Ανάκλιντρο αρχαίου Έλληνα.

ευτελής οικοσκευή των φτωχών, κατασκευασμένη με φτηνά υλικά όπως ξύλο, πέτρα, σίδηρο κ.ά. Με την πρώτη ο άρχοντας προβάλλει την κενοδοξία του και την εξουσία του και με την δεύτερη ο απλός άνθρωπος καλύπτει -όσο γίνεται- τις ανάγκες του.

Η οικοσκευή του Ευρυτάνα γεωργοκτηνοτρόφου ήταν κάτι παρακάτω από ευτελής. Ο ίδιος χρησιμοποιούσε το σπίτι του, όπως περίπου τα αγρίμια του δάσους χρησιμοποιούν τις φωλιές τους! Όλη μέρα ζούσε και ροβολούσε στα χωράφια του, στα βουνά, και στα λόγγια, δίνοντας την σκληρή μάχη για τον άρτον τον επιούσιον. Το βράδυ κούρνιαζε στο σπίτι του κι αυτό όχι πάντα. Τα έπιπλα και τα σκεύη στο λαϊκό νοικοκυριό ήταν λίγα, λιτά και φτηνά. Ο ίδιος, όντας σκληροτράχηλος κι ένα κομμάτι στο παζλ της άγριας φύσης, ενδιαφερόταν μόνο για τις βασικές του ανάγκες, τις οποίες από πλευράς σκευών τις κάλυπτε με το παραπάνω.

Οι μαστόροι του χωριού του, αλλά και ο ίδιος, κατασκεύαζαν τα λίγα απλά έπιπλα και τα λοιπά σκεύη. Μόνο τα χαλκωματένια τα έκαναν "εισαγωγή" από τα Γιάννενα και αλλού. Τα πήλινα ήταν κι αυτά εισαγόμενα για την οικονομία των βουνών.

Με την οικοσκευή του ο νοικοκύρης "παρήγαγε" πρώτον *υπηρεσίες*, καθαριότητας, καλλωπισμού, ψυχαγωγίας, παιδοκομίας, ιατρικής, θέρμανσης, φωτισμού, ύπνου και ξεκούρασης και δεύτερον *προϊόντα άμεσα καταναλώσιμα και μη εμπορεύσιμα* όπως ψωμί και φαγητό.

Καθαριότητα και καλλωπισμός

Παλιά το νερό δεν έτρεχε άφθονο σε κάθε γωνιά του σπιτιού και το σαπουνι ήταν ακριβό και δυσεύρετο. Η ατομική και η οικιακή καθαριότητα του Ευρυτάνα ήταν κάτω από το στοιχειώδες επίπεδο, γιατί δεν είχε επάρκεια νερού, υλικών και μέσων καθαριότητας κι επιπλέον οι δουλειές, που έκανε, δεν τον ήθελαν καθόλου καθαρό. Όμως παρά τις δυσκολίες κάθε

Σχ. 167 - Από αναγνωστικό
"Τα κρινολούλουδα"
Β' τάξης του 1948.

Κυριακή πρωί, στα καλά νοικοκυριά, το σπίτι ήταν σαρωμένο και οι άνθρωποι όμορφοι και καθαροί, πήγαιναν στην εκκλησιά.

Δυο ειδών καθαριότητες έκανε ο αγρότης, η μία αφορούσε τον εαυτό του και η άλλη το σπίτι του.

Στο θέμα του καλλωπισμού υπήρχε ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών. Με το νύμφιο και το χτένισμα, άρχιζαν οι καλλωπιστικές εργασίες, επί του προσώπου και των δύο φύλλων. Επιπλέον κάθε βδομάδα, διέθεταν ακόμα λίγο χρόνο, οι μεν άνδρες για ξύρισμα, οι δε γυναίκες για να πλέξουν την κοτσίδα τους. Το καλλωπιστικό κόστος τελείωνε: στους άντρες με το κούρεμα και στις γυναίκες φορώντας συρμάτινα σκουλαρίκια, ορειχάλκινα φλουριά κ.ά.

Η βιομηχανική-αστική κοινωνία, με τα καλλωπιστικά προϊόντα της σπρώχνει τη γυναίκα σ' έναν ξέφρενο ρυθμό καλλωπι-

σμού, που πολλές φορές, συγγέεται το αισθητικό, το αισθησιακό και το πορνικό. Η κοπέλα της αγροτικής κοινωνίας ανταποκρινόμενη στο ερωτικό προσκλητήριο καλλωπιζόταν και τραγουδούσε:

«Παπαρούνα κόκκινη -κι άλλη κατακόκκινη-
δος μου το κοκκινάδι σου- το ανθοκοκκινάδι σου-
να ντυθώ να στολιστώ, στο γιαλό να κατεβώ».

1. Ατομική καθαριότητα και καλλωπισμός

Στην ατομική του καθαριότητα ο ορεσίβιος έμοιαζε περισσότερο με τα... ζώα του, παρά με τον σύγχρονο άνθρωπο. Κάθε μέρα νιβόταν με σκέτο νερό και χτενιζόταν, κάθε βδομάδα έπλυνε το κεφάλι και τα πόδια του με σαπούνι και ξυριζόταν και κάθε χρόνο (και τότε αν) έπλυνε όλο του το κορμί!

1.1. Νύψιμο και χτένισμα

Το νύψιμο μάλλον ήταν μια καθημερινή διαδικασία αφύπνισης, παρά καθαριότητας, που συνοδευόταν από ένα στοιχειώδες χτένισμα.

Σχ. 168 - Σκηνές από αρχαία λουτρά (ανδρών, γυναικών και μικτά).

- α. νιπτήρας.** Ήταν “δεξαμενή ύδατος” με βρύση και όχι “υποδοχέας ύδατος-λυμάτων” όπως ο σημερινός νιπτήρας.
- β. χτένα.** Ήταν χρήσιμη για το ξεδάγγλισμα δηλαδή χτένισμα-ξετύλιγμα των μαλλιών. Με αυτήν χάραζαν και τη χωρίστρα. Ανάλογα με την περίπτωση μπορούσε να είναι:
- i. ξύλινη.** Πρωτόγονη χτένα δύσχρηστη και άβολη.
 - ii. σιδερένια.** Βιοτεχνική χοντροφτιαγμένη χτένα.
 - iii. κοκάλινη.** Ήταν χειροποίητη χτένα πολυτελείας.
- γ. τσατσάρα** (ιταλ. zazzara). Είχε πυκνότερα δόντια από τη χτένα.
- δ. χτένι.** Χρησιμοποιούνταν για ξειψείρισμα και για ψιλοχτένισμα.

Η ανθρωπόψειρα, που ταλαιπώρησε γενιές και γενιές ανθρώπων, από το 1950 και δώθε έπαψε να υπάρχει. Τα ισχυρά ψειροκτόνα την εξαφάνισαν ολοσχερώς. Τα τελευταία “θύματα” των ψειρών ήταν οι αντάρτες της Αντίστασης και του Εμφυλίου. Το ψιλό χτένι αφαιρούσε τις ψείρες από τα τριχωτά μέρη του σώματος, που ήταν το καλύτερο καταφύγιό τους.

Σχ. 169 - Χτένι ξειψείριματος.

- ε. καθρέφτης** (από το αρχ. κάτοπτρο). Ο “σοβαρός” καθρέφτης ήταν αυτός που βρισκόταν στο χολ με την καλλιτεχνική καλημέρα, που ξεπροβόδιζε κάθε πρωί τους νοικοκυραίους, στις εκτός οίκου δραστηριότητες.
- στ. καθρεφτάκι.** Ο βουκολόπαις, όταν άγουρος όρθριζε την παρθενική του αγάπη, πρώτη του δουλειά ήταν να στρώσει την καπέτα του (την κόμμωση του). Για καθρέφτη -σαν τον αρχαίο Νάρκισσο κι αυτός -χρησιμοποιούσε το αντιφέγγισμά του στ’ αυλάκια και στις λούμπες με τα καθάρια νερά! Μετά το 1950 όμως είχε στην κλωτόσεπα το double face ορθογώνιο καθρεφτάκι του.
- ζ. στεκάκι.** Το είχαν τα κορίτσια για να συγκρατούν τα μαλλιά τους.
- η. φουρκέτα** (βενετ. forceta). Το χρησιμοποιούσαν για τα μαλλιά τους οι μεγάλες γυναίκες.

1.2. Ξύρισμα

Το ξύρισμα παλιά ήταν “μόνο” αντρική και όχι εύκολη υπόθεση... Δύσκολη ήταν η προμήθεια του ξυραφιού, αλλά και η χρήση του δεν ήταν εύκολη. Μερικοί, κυρίως τσοπάνηδες –όπως λένε– για να “αλαφρώσουν” την γενειοφορία τους, καψάλιζαν τα γένια τους. Πάντως το ξύρισμα ήταν αρκετά διαδεδομένο. Ως και:

• “οι κλέφτες εξουρίζονταν και στρίβαν το μουστάκι”
όπως λέει το δημοτικό-λυστρικό τραγούδι.

Φημισμένο ήταν το Καρπενησιώτικο ξύρισμα, χωρίς σαπουνάδα και με κρύο νερό. Το ίδιο ξύρισμα... διεκδικείται και από τους Σουλιώτες.

α. **ξυράφι**. Διαδεδομένη είναι η έκφραση “ξουράφι Καρπενησιώτικο”. Η σημασία του είναι διφορούμενη. Ίσως να δηλώνει την οξύνοια του Καρπενησιώτη, ίσως και την ποιμενική φαινομενική του βραδύνοια. (Για την... χοντροκοπιά του υπάρχει η άλλη

Σχ. 170 – Παλιό ξυράφι.

έκφραση “στειλιάρι Καρπενησιώτικο!”). Επειδή όμως η έκφραση κυκλοφορεί και σαν “ξουράφι Κωσταντινοπολίτικο”, μάλλον προήλθε από τα καλά ξυράφια, που παρήγαγαν ή εμπορεύονταν, οι –όντως διαπρέποντες– Καρπενησιώτες μετανάστες στην Πόλη, την εποχή της Τουρκοκρατίας.

β. **λουρί**. Χρησιμοποιούνταν για το τρόχισμα του ξυραφιού. Το σέτ ξυράφι και λουρί είναι τα πρώτα βιομηχανικά εργαλεία ξυρίσματος.

γ. **ξυριστική μηχανή**. Ήταν αυτή που έπαιρνε τα αυτοτελή ξυραφάκια, είναι ιστορικά το δεύτερο σέτ ξυρίσματος. Το τρίτο είναι οι σημερινές ξυριστικές μηχανές.

δ. **πινέλο** (ιταλ. pannelo).

ε. **τάσι σαπουνάδας**. Μαζί με το πινέλο αποτελούσε το σέτ της σαπουνάδας, το οποίο σήμερα εκτοπίστηκε από τον αφρό ξυρίσματος.

στ. **καθρέφτης**. Ήταν ένας μετρίου μεγέθους επιτραπέζιος καθρέφτης.

1.3. Οι γυναικείες κομμώσεις

Η γυναίκα, ότι είδος κόμμωσης κι αν χρησιμοποιούσε, δεν αποκαλυπτόταν πλήρως στην δημόσια θέα! Λίγο ή πολύ κάλυπτε την κόμμωσή της με το μαντήλι (το τσεμπέρι). Σπάνια κυκλοφορούσε ξεμαντήλωτη - ξετσιώπωτη, (τσιόπα = μαντήλι, τσεμπέρι).

Ανάλογο με το είδος της κόμμωσης, την ηλικία και την κατάσταση της γυναίκας (ύπανδρος ή ανύπανδρος) ήταν και το δέσιμο του μαντηλιού.

Δύο ήταν τα βασικά είδη της κόμμωσης:

α. κοτσιίδες ή κοσιίδες (αρχ. κοττίς). Ήταν το κατ' εξοχήν και θελκυκότερο χτένισμα. Η γυναίκα αφού άλειφε τα μαλλιά της με λίγο λάδι -σκέτο ή αναμεμειγμένο με φύλλα δάφνης για μυρωδιά- τα ξεδάγκλιζε (χτένιζε). Στη συνέχεια τα χώριζε στα δύο με τη χωρίστρα και έπλεκε τις δυο κοτσιίδες, τις οποίες: έριχνε πίσω στην πλάτη ή μπροστά στο στήθος ή τις κουλούριαζε πάνω από το κεφάλι.

Ανάλογο με την θέση των κοτσιδών ήταν και το δέσιμο του κεφαλομάντηλου.

β. κότσος. Ήταν δέσιμο των μαλλιών στο κεφάλι, σε σφαιροειδές σχήμα. Έτσι τα έδεναν και οι παπάδες. Ο τρόπος δεσίματος του κότσου ήταν διαφόρων μορφών.

Σχ. 171 – Μια νεαρή *
με τις κοτσιίδες της.

2. Οικιακή καθαριότητα

Κάθε μέρα η νοικοκυρά σάρωνε, κάθε βδομάδα έκανε μπουγάδα και κάθε χρόνο έπλυνε τα κλινοσκεπάσματα στη νεροτριβιά του μύλου.

2.1. Σάρωμα

Ήτανε ντροπή για την αγρότισσα νοικοκυρά να έχει το σπίτι

της ασάρωτο. Η καθαριότητα του σπιτιού δεν είχε να κάνει με το ανελέητο κυνήγι της σκόνης και των οσμών. Η νοικοκυρά σκούπιζε μέσα το σπίτι όπως σκουπίζουμε σήμερα έξω τις αυλές.

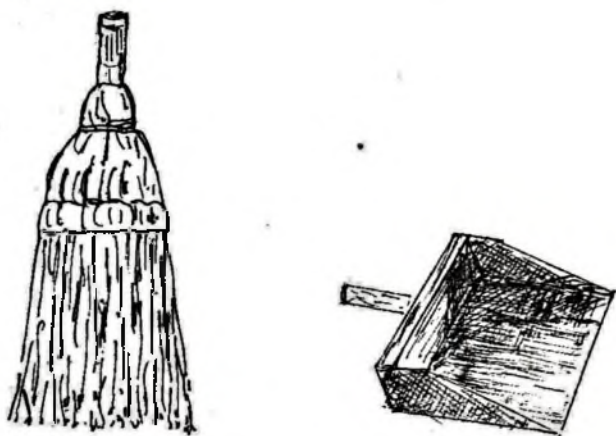
α. σάρωμα. Συνήθως ήταν δυο λατσούδια ή μια σκλήδα σάλωμα, για το σάρωμα της αυλής και του χωματοπατωμένου μαγεριού του σπιτιού.

β. σκούπα ή φροκάλι (ιταλ. scopa, αρχ. κότηθρον). Είναι η γνωστή σκούπα, που κατασκευάζεται και σήμερα, από σκουποχόρτι δηλ. τους μακρούς σπερματοφόρους θυσάνους του φυτού σόργου, τον οποίον πολλοί καλλιεργούσαν στον κήπο τους.

Οι γυναίκες των Βυζαντινών “φιλοκαλούσαν” την αυλή και το πάτωμα του σπιτιού τους, σκουπίζοντάς τα με σπάρτα. Οι Ευρυτανισες “φροκαλούσαν” (παραφθείροντας το Βυζαντινό φιλοκαλούσαν, όπως γράφει ο Φ. Κουκουλές) τα σπίτια τους με το φροκάλι.

γ. σκύφα. Είναι το ξύλινο φαράσι.

δ. φαράσι (τουρκ. faras). Ήταν κατασκευή του γύφτου – σιδερά ή του τενεκτζή.

Σχ. 172 – Σκούπα και σκύφα (φαράσι).

2.2. Ασβέστωμα

Το ασβέστωμα ήταν καθαριότητα και απολύμανση ταυτόχρονα. Οι καλοί νοικοκυραίοι ασβέστωναν μια φορά το χρόνο όλο το σπίτι. Στις γιορτές, επιλεκτικά και για λόγους αισθητικούς, άσπριζαν τον περιβάλλοντα χώρο. Τους εξωτερικούς τοίχους του

σπιτιού δεν συνήθιζαν να τους ασβεστώνουν. Ένα πρόχειρο μέσο ασβεστώματος ήταν η σκούπα, όμως είχαν και τις βούρτσες τους.

α. μαλάς (τουρκ. mala). Ήταν ένα εργαλείο ασβεστώματος που στη θέση της βούρτσας είχε ένα κομμάτι ακούρευτης προβιάς. Ήταν μια προβιομηχανική και πρωτόγονη βούρτσα.

Μπατανάς (τουρκ. badana), σαν εργασία ήταν το ασβέστομα και σαν εργαλείο έτσι λεγόταν αλλιώς ο μαλάς.

β. βούρτσα. Ήταν απλή βούρτσα (σαν αυτή των παπουτσιών) που πολλές φορές ήταν προσαρμοσμένη σ' ένα ξύλο.

γ. ταβανόβουρτσα. Είναι η σημερινή βούρτσα των μπογιατζήδων με την οποία μπορούν να βάφουν και τα ταβάνια.

2.3. Μπουγάδα

Τότε που το νερό δεν ερχόταν στο σπίτι, πήγαιναν τα άπλυτα εκεί που αυτό υπήρχε! Στα ποτάμια και στις πηγές έσπηναν το καζάνι γεμάτο νερό, πάνω στα κακκαβολίθια με την φωτιά. Μέσα στο νερό αιωρούνταν το σακουλάκι με τη στάχτη, για την προσωρινή αποσκλήρυνση του. Ήταν η αλισίβα (βλαχ. alisiva). Σ' ένα πρόχειρο πεζουλάκι ήταν στημένη η σκάφη με το σαπούνι, πιο πέρα ο κόπανος και πάνω απ' όλα η όμορφη κοπέλα-πλύστρα.

Το πλύσιμο στο ποτάμι και γενικά η όποια επαφή με τα γάργαρα κελαρύζοντα νερά της ευρυτανικής φύσης, απέπνεε (και αποπνέει) μια ερωτική περιωρρέουσα ατμόσφαιρα! Το περιβάλλον της βρύσης ήταν το ερωτικότερο, γιαυτό και τραγουδήθηκε από πολλά τραγούδια. Το πλύσιμο στο ποτάμι τραγουδήθηκε κι αυτό, υπό την σκιά όμως της "βάνανσης" δουλειάς της μπουγάδας.

"Καραγκούνα πάει να πλύνει

κι ο βοριάς δεν την αφήνει....."

μας λέει το τραγούδι της... πλύστρας Καραγκούνας (γιατί υπάρχει και η σβαρνιέρα Καραγκούνα).

"Κάτω στο ρέμα το βαθύ, πλένει η Ρηνούλα μοναχή...

*Στα κατσαρά της τα μαλλιά λαλούν αηδόνια και πουλιά
και στα λευκά της γόνατα τσοπάνος με τα πρόβατα."*

μας λέει άλλο τραγούδι, προσπαθώντας να ρίξει λίγο φως στη "θλίψη" της δουλειάς.

α. σκαφίδια. Τα σκαφίδια μπουγάδας υπήρχαν σε πολλούς τύπους:

i. κουρήτα. Ήταν γενικό όνομα και αφορούσε όλα τα πέτρινα ή ξύλινα συμπαγή, ρηχά και πλατύστομα δοχεία. Η κουρήτα της μπουγάδας ήταν μια πελεκητή σκάφη από χοντρό πλατανόξυλο. Τις περισσότερες φορές ήταν έργο των ίδιων των νοικοκυραίων.

ii. σκαφίδα. Έτσι συνήθιζαν να λένε την καρφωτή με σανίδια σκάφη, η οποία ήταν έργο του μαραγκού της κοινότητας.

iii. σκάφη. Ήταν λαμαρινένια και τη έφτιαχναν οι βιοτέχνες φαναρτζήδες της πόλης.

Όλες οι παραπάνω κατηγορίες σήμερα αντικαταστάθηκαν από τις πλαστικές και όλες μαζί... καταργήθηκαν από τα πλυντήρια.

Γενικά κάθε σοβαρό νοικοκυριό είχε τουλάχιστον τέσσερες σκάφες. Μια για μπουγάδα, μια για ζύμωμα, μια για το βάψιμο των γαλάζιων και μια για το μέλι και το κηρί.

β. τρίφτης. Ήταν παρελκόμενο της καρφωτής σκάφης, πάνω στον οποίον έτριβαν τα ρούχα.

γ. κόπανος. Σήμερα χρησιμοποιείται σαν... χαρακτηρισμός. Σαν παροιμία κυκλοφορούσε:

"Νόμ' κυρά μ' τον άντρα σόν
και συ κράτα τον κόπανο"

i. ο μεγάλος κόπανος που δουλευόταν με τα δύο χέρια

ii. ο μικρός κόπανος που δουλευόταν με ένα χέρι.

δ. πλύστρα. Ήταν μια μεγάλη και χοντρή πλάκα πάνω στην οποία βαρούσε ο κόπανος. Μεταξύ κόπανου και πλύστρας υπήρχε το κοπανούμενο σκουτί.

ε. κοφίνι. Το κοφίνιασμα των ασπρόρουχων γινόταν μέχρι να διαδοθούν οι χλωρίνες. Μπορούσε να γίνει με πραγματικό κοφίνι ή μ' ένα κούφιο κούτσουρο σαν μελισσοκρίνι (κουβέλι) χωρίς πάτο. Όποιο και νάταν, το γέμιζαν ασπρόρουχα, τα οποία σκέπαζαν με το **σταχτοπάνι**. Μέσα σ'

Σχ. 173 -
Ο μεγάλος
κόπανος.

αυτό έχυναν την αλυσίδα, η οποία διηθιζόταν στα ασπρόρουχα και εξέρχονταν από τον πάτο του κοφινιού παρασύροντας μαζί τις βρωμιές των ρούχων.

στ. κουρούπι. Ήταν ένα ευτελές ξύλινο αγγείο, το οποίο χρησιμοποιούσαν για την μετάγγιση του νερού. Ίσως προέρχεται από το Βυζαντινό κουτρούβιον (κουτρούβι - κουτρούπι - κουρούπι) ή από το αρχ. κορύπιον. Σαν χαρακτηρισμός σήμαινε τον ανυπόληπτο και άχρηστο άνθρωπο.

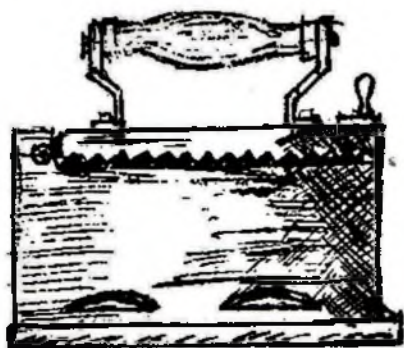
Όπου ευδοκίμούσε η νεροκολοκύθα χρησιμοποιούσαν αυτή, αντί για κουρούπι, την οποίαν έλεγαν *αγγλιά*.

ζ. κανίστρα (ιταλ. canestro, αρχ. κάνιστρον). Ήταν ένα πλατύστομο καλάθι με χερούλια, χρήσιμο για την εναπόθεση και μεταφορά των πλυμένων.

2.4. Σιδέρωμα

Το σιδέρωμα ήταν σπάνια δραστηριότητα στο παλιό αγροτικό νοικοκυριό. Τα ρούχα που φορούσαν -από τα σκουτιά του αργαλειού- δεν ήθελαν σίδερο. Με τη εξάπλωση των βιομηχανικών βαμβακερών υφασμάτων, σχεδόν όλα τα νοικοκυριά διέθεταν ένα σίδερο, για να σιδερώνουν τα γιορτινά τους ρούχα.

α. σίδερο. Ήταν κούφιο εσωτερικά και το γέμιζαν με πυρακτωμένα κάρβουνα τα οποία απέδιδαν την αναγκαία θερμότητα για το σιδέρωμα. Η αναθέρμανση των κάρβουνων γινόταν αερίζοντάς τα, κουνώντας το σίδερο εν είδει εκκρεμούς.

Σχ. 174 - Σίδερο.

β. συμπαγές σίδερο. Ήταν σε όγκο μικρότερο από το κοίλο σίδερο των κάρβουνων. Για να ζεσταθεί τοποθετούνταν στη φωτιά και η (ενδεχομένως) μεγάλη του θερμοχωρητικότητα, του επέτρεπε να σιδερώνει κάποια λαγγιόλια της φουστάνελας.

- γ. στεφάνι. Χρειάζονταν σαν βάση για την, "εν θερμώ", τοποθέτηση του σιδήρου.
- δ. σκανταλέτο (ιταλ. scaldaletto=μαγκάλι). Έβαζαν μέσα σ' ένα χαλκοπήγανο κάρβουνα και μ' αυτό, αντί για σίδερο, σιδέρωναν. Ήταν ένας πρωτόγονος τρόπος σιδερώματος της φουστανέλας.

Ψυχαγωγία και φιλοξενία

Οι Ευρυτάνες, παρ' όλες τις σκληρές και φτωχές συνθήκες διαβίωσης, ψυχαγωγούνταν πολύ περισσότερο από τον σύγχρονο άνθρωπο. Η ψυχαγωγία δεν ήταν ξεφάντωμα και καταχρήσεις, ήταν δημιουργική συνέχεια της καθημερινότητας και πολιτισμική ανατροφοδότηση. Ήταν αγωγή ψυχής.

Σχ. 175 – Από εγχειρίδιο "Η γλώσσα μου"
Δ' τάξη δημοτ. του 2002.

Η ζωή των γεωργοκτηνοτρόφων ήταν ένα δύσκολο παιχνίδι κι ένας σκληρός αγώνας, με μια συνεχή εναλλαγή μόχθου κι ανάπαυσης. Ο άνθρωποι της γης, από τη φύση της δουλειάς τους, γνώριζαν κι απολάμβαναν την ηδονή της ξεκούρασης. Ο χώρος εργασίας ήταν ο ζωτικός, δικός τους χώρος, όπου δούλευαν ψυχαγωγούμενοι και ψυχαγωγούνταν δουλεύοντας.

Οι γεωργοκτηνοτρόφοι των βουνών ψυχαγωγούνταν:

α) Κάθε μέρα με χωρατά και ιστορίες, που έλεγαν και άκουγαν, με τους άλλους συνανθρώπους τους. Μεγάλο ενδιαφέρον για τους άντρες είχε η βραδινή έξοδος στα καφενεία.

β) Κάθε βδομάδα, την Κυριακή πήγαιναν όλοι στην εκκλησία, ξεκουράζονταν έτρωγαν καλύτερα και ίσως να το έριχναν στο χορό και στο τραγούδι.

γ) Σε ετήσια βάση ψυχαγωγούνταν με τραγούδια και χορούς: στις ονομαστικές γιορτές, στα πανηγύρια και στις μεγάλες θρησκευτικές γιορτές (Χριστούγεννα, Πάσχα κ.λπ.).

Οι γιορτές ήταν μέρες, που σημαδεύονταν από ψυχαγωγικές αιχμές και κορυφώσεις. Σ' αυτές όλοι τραγουδούσαν και χόρευαν καταθέτοντας την ψυχική τους μεγαλοσύνη. Όλοι κουβαλούσαν μέσα τους ένα χιλιόχρονο τραγούδι, ποιητικά και μουσικά δουλεμένο και σμιλευμένο στο συνειδησιακό λαϊκό εργαστήρι.

δ) Ευκαιριακά ψυχαγωγούνταν, γιορτάζοντας τα διάφορα κορυφαία γεγονότα στη ζωή του ανθρώπου όπως: τελειώματα, αρραβώνες, γάμοι και βαπτίσιμα. Ειδική περίπτωση ήταν οι κηδείες, οι οποίες ναι μεν δεν ήταν γιορτές, όμως δεν απέπνεαν την σημερινή υπαρξιακή οδύνη.

Η φιλοξενία ήταν και είναι αταβιστικό χαρακτηριστικό των Ευρυτάνων. Στις ρίζες του καθένα υπάρχει ένας ατίθασος πρόγονος, ένας Οδυσσεάς, που βρέθηκε ξένος και μόνος στα άγρια ευρυτανικά βουνά. Το ριζωμά τους εδώ βοήθησε η αγάπη κι η βοήθεια των άλλων συνανθρώπων τους. Η φιλοξενία ήταν ιερή υποχρέωση όλων, ήταν επιταγή του φυσικού ουμανισμού της μικρής κοινωνίας, ήταν ένα παράθυρο στον κόσμο και μια προσφορά στους δικούς του ξένους.

Η Ευρυτανία, στις καλές της εποχές, είχε περισσότερους κατοίκους από όσους μπορούσε να θρέψει.

Οι Ευρυτάνες ήταν δουλεντάρηδες κι ανήσυχοι, γι' αυτό ελεύθεροι και... ταξιδιάρηδες. Οι γύρω τους κάμποι ήταν διεξόδος και απειλή. Ήταν εύφορη γη, μεροκάματο, λάδι κι αλάτι, ήταν όμως ελονοσία, καύσωνας, φυματίωση και μούχλα. Πάντα εποφθαλμούσαν την πεδινή αφθονία. Επί Τουρκοκρατίας έφευγαν μετανάστες στην πόλη και την Βλαχία, μετά στην Αμερική και τελευταία στην Αυστραλία και την Γερμανία. Όλοι γνώριζαν από πρώτο χέρι τα φαρμάκια της ξενιτιάς.

Οι εξοχίτες μοναχικοί τσοπάνηδες ήταν ιδιαίτερα φιλόξενοι και δεν φείδονταν περιποιήσεων στον ξένο. Αν είχαν λίγο καθαριότητα και λίγο πιο λεπτούς τρόπους, ίσως να ήταν σύμβολα φιλοξενίας. Η μοντέρνα προβολή της παραδοσιακής ποιμενικής (και όχι μόνο) φιλοξενίας, θα συνέβαλλε στην τουριστική μας προβολή και κυρίως θα ήταν ένα από τα στοιχεία της πολιτισμικής

μας κληρονομιάς, που θα μπορούσαν να συνδιαμορφώσουν την τουριστική μας ταυτότητα. Ο Ευρυτάν... sheep boy (προβατάρης) της σπάνης δεν έχει να ζηλέψει τίποτα από τον Αμερικάνο cow boy (γελαδάρη) του σαλούν!

Η αρετή της ευρυτανικής φιλοξενίας είναι ένα ισχυρό κεφάλαιο για την ανάπτυξη των εναλλακτικών μορφών τουρισμού.

Σχ. 176 – Προπολεμικός
τσοπάνος.

Σχ. 177 – Μοντέρνος
τσοπάνος.

1. Σερβίτσια

Με τα σερβίτσια της η νοικοκυρά “τράταρε” τον περαστικό στο σπίτι της και κερνούσε τους καλεσμένους στις γιορτές. Το κέρασμα δεν ήταν μια οποιαδήποτε στιγμή. Άνοιγαν οι καρδιές των μεγάλων και σκιρτούσαν ερωτικά οι άγουροι της αγάπης, στο κέρασμα της μαυρομάτας.

Στα λημέρια τους οι κλέφτες το μόνο που υποχρέωναν, την όμορφη αιχμάλωτή τους, ήταν να τους κερνάει κρασί!

“Της νύχτας οι αρματολοί και της αυγής οι κλέφτες
είχανε σκλάβια νέμορφη και τους κερνάει και πίνουν”
μας λέει ένα κλέφτικο τραγούδι.

1.1. Σερβίτσια ποτού

Το τσίπουρο υπήρχε σε κάθε σπίτι. Το κέρασμα του επισκέπτη ή του ξένου ήταν ένα είδος σπονδής στο Ξένιο Δία. Τα σερβίτσια που χρησιμοποιούσαν ήταν:

α. ταβλάς. Ήταν ένας μεγάλος ξύλινος δίσκος.

β. δίσκος. Ήταν ένας μικρός... ταβλάς.

γ. σινί (τουρκ. *sini*). Ήταν ένα μεγάλο ταψί το οποίο χρησιμοποιούνταν σαν δίσκος σερβιρίσματος.

δ. μποτίλια (ιταλ. *botilia*). Ήταν το καλύτερο μπουκάλι του σπιτιού και περιείχε ηδύποτο.

ε. παγούρι για το τσίπουρο. Το έφτιαχναν με μολυβδόφυλλο ειδικοί παγουράδες. Ήταν οικιακό σκεύος αλλά και σκεύος εκστρατείας. Ο Άρης Βελουχιώτης, όταν εμφύχωνε και οργάνωνε την Αντίσταση στα βουνά της Ελεύθερης Ελλάδας, μαζί με τα κουμπούρια του είχε και το παγούρι με το τσίπουρο.

στ. ρακοπότηρο. Με ρακοπότηρο γινόταν το κέρασμα με το γυαλί, που αναφέρεται στα δημοτικά μας τραγούδια. Σε παλιότερες εποχές ήταν είδος πολυτελείας γι αυτό και οι πότες έπιναν τσίπουρο κατ' ευθείαν από το ραγοβύζι του παγουριού.

1.2. Σερβίτσια γλυκού

Σε κάθε σπίτι έπρεπε να υπάρχει απαραίτητως γλυκό του κουταλιού. Στα παιδιά και στις γυναίκες συνοδευόταν με ένα ποτήρι νερό και στους άντρες επιπλέον ακολουθούσε το "υποχρεωτικό" τσίπουρο.

Ο εξοπλισμός σερβιρίσματος γλυκού ήταν:

α. βάζο με το γλυκό (ιταλ. *vaso*). Το γλυκό ήταν "ποίημα" των χειρών της νοικοκυράς και με αυτό -ως μάνα- έπαιζε το παιγνίδι του... κρυμμένου θησαυρού με τα ανήλικα παιδιά της.

β. σύνεργα σεβιρίσματος. Το σεβιρίσμα γινόταν με τον γενικό δίσκο σερβιρίσματος. Η νοικοκυρά κάλυπτε την επιφάνειά του με ένα καλοκεντημένο πετσετάκι και πάνω του τοποθετούσε:

i. πιατέλο (ιταλ. *piattelo*=μικρό πιάτο), γεμάτο γλυκό.

ii. κουταλάκι γλυκού, δίπλα στο πιατέλο.

iii. νεροπότηρο ή κύπελλο, γεμάτο νερό από την κρυόβρυση.

2. Σύνεργα του καφέ

Ο καφές, αν και αποικιακό προϊόν, έφτανε και στην Ευρυτανία. Η φτώχεια επέβαλλε τον... εμπλουτισμό του με ρεβίθι. Έτσι το προϊόν του καφόμευλου ήταν ρεβιθοκαφές και η κίκαρη γέμιζε ρεβιθοζουμο νοθευμένο με καφέ. Θα μπορούσαμε να τον βαφτίσουμε... ελληνο-τουρκικό καφέ. Σήμερα παίρνουμε το αίμα μας πίσω, με την αλόγιστη και ασυλλόγιστη χρήση των τόσων ειδών καφέ.

2.1. Καβούρδισμα και κόψιμο

Ο καφές ερχόταν στο σπίτι όπως συλλεγόταν στις φυτείες. Η επεξεργασία –πριν μπει στο καφόμευλο– δηλαδή καβούρδισμα και κόψιμο, γινόταν από τον ίδιο τον καταναλωτή.

α. καβουρδιστήρι (από τὸ τουρκ. *kavurdim*, στην καθαρεύουσα φρύγετρον). Με το καβουρδιστήρι γινόταν τὸ καβούρδισμα του καφέ (εννοείται εμπλουτισμένος με ρεβίθι). Υπήρχαν τρεις τύποι:

- i. καβουρδιστήρι περιστροφικό που έμοιαζε σαν κατσαρόλα.
- ii. Με κάθετο άξονα, που έμοιαζε με βαθύ τηγάνι.
- iii. Το περιστρεφόμενο σε οριζόντιο άξονα, που ήταν το πλέον διαδεδομένο και το οποίο κατασκεύαζαν οι περιφερόμενοι τενεκετζήδες.

Σχ. 178 – Καβουρδιστήρι περιστρ. σε οριζόντιο άξονα.

β. καφόμευλος. Ήταν ο μπρούτζινος χερόμευλος με τον οποίον έχο-
βαν τον καφέ. Τον προμηθεύονταν από το εμπόριο και επειδή
ήταν ακριβός δεν υπήρχε σε όλα τα σπίτια.

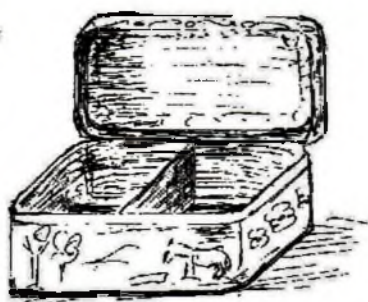
2.2. Παρασκευή και σερβίρισμα του καφέ

Μπορεί ο καφές να ήταν... ρεβιθοκαφές, το ψήσιμό του όμως
στη χόβολη γινόταν με όλους τους κανόνες της τέχνης.

α. καφοκούτι. Εσωτερικά ήταν δί-
χωρο, από τη μια είχε τον καφέ,
από την άλλη τη ζάχαρη και
από πάνω το κουταλάκι. Μετα-
φορικά υποδήλωνε την ζαρό-
γρια.

β. καφόμπρικο. Ήταν το μικρότε-
ρο μπρίκι της παλιάς κουζίνας.

**γ. φλιτζάνι ή κίκαρη (τουρκ. filcan
και ιταλ. chichehera).** Ήταν μι-
κρού μεγέθους γιατί ο καφές δεν ήταν για... χόρταση.

Σχ. 179 – Καφοκούτι.

3. Είδη καπνιστού

Ο Ευρυτάνας ήταν θεριακλής στο κάπνισμα. Μέχρι τελευταία θεωρούσε ότι το λίγο κάπνισμα ωφελεί... σοβαρά την υγεία. Η ώρα του καπνίσματος ήταν ώρα κοινωνικότητας, ξεκούρασης και ψυχικής ευφορίας. Ήταν ιεροτελεστία!

3.1. Εργαλεία καπνιστή

Ο καπνός έφτανε στα χέρια του χρήστη όπως τον μάζευε ο παραγωγός στο χωράφι του. Στο σπίτι κάθε καπνιστή υπήρχε ένα σκαμνί, που το κάθισμά του ήταν γεμάτο χαρακιές. Εκεί πάνω ψιλόκοβε ο νοικοκύρης τον καπνό του.

α. μαχαίρι καπνού. Συνήθως κατασκευαζόταν από κάποια “σωμένη” και αποσυρμένη κοσιά. Ήταν –κατά κάποιον τρόπο– ανακυκλωμένο προϊόν.

Σχ. 180 – Μαχαίρι καπνού
(φτιαγμένο από κοσιά).

β. καπνοσακούλα. Αποτελούσε για τον διάκτι χωροφύλακα το... σώμα του εγκλήματος, της παράνομης καπνιστικής δραστηριότητας του ορεσίβιου.

γ. τοιμπούκι (τουρκ. cubyk). Ήταν ένα από τα δημιουργήματα της ποιμενικής ξυλογλυπτικής. Όπου ευδοκίμούσε το ρείκι –κυρίως στον Απεράντιο– οι τοιμπουκάδες διάλεγαν μια καλή ρίζα από κόκκινο ρείκι, έβαζαν την μαστοριά τους κι έτσι κάπνιζαν με

ένα σοβαρό τοιμπούκι. Όσοι έφτιαχναν από άλλο ξύλο, μαζί με τον καπνό... κάπνιζαν και το τοιμπούκι!

δ. πίπα χειροποίητη. Την κατασκεύαζαν από μια βέργα λεπτοκαρυάς ή άλλου ξύλου, που είχε εσωτερικά λεπτή ψίχα.

ε. πίπα του εμπορίου.

3.2. Αναλώσιμα

Τα αναλώσιμα ήταν ο μεγάλος πονοκέφαλος του καπνιστή και αυτά βέβαια ήταν ο καπνός και το τσιγαρόχαρτο.

α. καπνός. Ο ορεσίβιος καπνιστής για να μην του λείπει ο καπνός αντιπάλευε θεούς και δαίμονες! Στη γη του δεν ευδοκιμούσε κι ο χωροφύλακας κυνηγούσε ανηλεώς, την παράνομη καπνοσακούλα του.

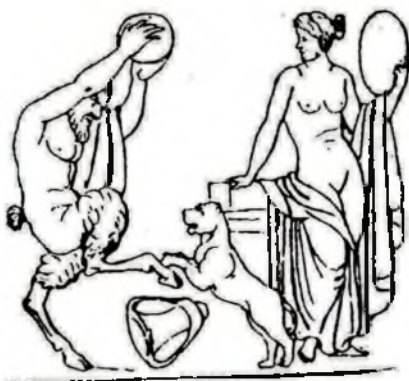
β. τσιγαρόχαρτο. Πρόκειται για το ροζέ τσιγαρόχαρτο των καμπίσιων καπνοπαραγωγών, το οποίο ώσπου να φτάσει στα χέρια των ορεσίβιων καπνιστών περνούσε από σαράντα κύματα.

γ. ροκόφυλλο. Όταν δεν έβρισκαν χαρτί, προκειμένου να θεραπεύσουν το πάθος τους, έστριβαν τσιγάρα με καλαμποκόφυλλα. Ήταν το μόνο... τσιγαροχαρτικό υποκατάστατο, που τους πρόσφερε ο τόπος τους. Οι έφηβοι ήταν αδύνατο να προμηθευτούν καπνό, γι αυτό και τούτοι ξεκινούσαν την καπνιστική τους... σταδιοδρομία στρίβοντας και καπνίζοντας, σε κοινό χαρτί ή ροκόφυλλο, εξωτερική αρωματική κεдрόφλουδα τριμμένη στις παλάμες!

4. Τα αποκριάτικα δρώμενα

Στις αποκριές ο ασηκητισμός και ο χριστιανικός χαρακτήρας των γιορτών περνούσε σε δεύτερη θέση. Οι νεοέλληνες ξέδιναν κάπως σαν τους αρχαίους προγόνους τους. Αυτή την ημέρα ήταν παραδομένοι στους αρχέγονους Δαίμονες, τους Σάτυρους και τους Πάνες της ελληνικής μυθολογίας.

Η σαρκική-στομαχική ηδο-

Σχ. 181 - Ο Πάνας χαριεντιζόμενος και ψυχαγωγούμενος.

νή στοιχειωδώς καλυπτόταν με το τελευταίο χρωστουγεννιάτικο λουκάνικο, με έναν κόκορα, με τυρί και μπόλικο κρασί. Είναι αυτονόητο πως ακολουθούσε τραγούδι και χορός. Τα σατυρικά τραγούδια και οι Αριστοφανικές αθυροστομίες αυτής της μέρας ήταν η ασφαλιστική βαλβίδα του καθημερινού βουκολικού καθωσπρεπισμού.

Επίσης, εκτός από την φαγοποτική κραταιάλη, ντύνονταν *μπούλες* δηλ. μεταμφιέζονταν χρησιμοποιώντας υλικά και ρούχα εκ των ενότων.

α. προσωπίδα. Η αποκριάτικη μεταμφίεση γινόταν φορώντας ετερόκλητα ρούχα, άλλα από την καλή και άλλα από την ανάποδη και χρησιμοποιώντας για προσωπίδα ένα αγανό γυναικείο τσεμπέρι.

β. σταχτοτσούραπο. Στο χέρι –εν είδει θυματού– κρατούσαν ένα τσουράπι, παραγεμισμένο με στάχτη. Όπου και όποιον μπορούσαν τον κοπανούσαν με το τσουράπι, πασπαλίζοντάς τον ταιντόχρονα με μπόλικη στάχτη.

Σχ. 182 –
Σταχτοτσούραπο.

5. Λοιπά είδη ψυχαγωγίας

Ο παλιός αγρότης των βουνών δεν στερούνταν καθόλου την ψυχαγωγία, μόνο που δεν είχε καμία σχέση με την σημερινή αγοράία έννοιά της. Όλες τις ώρες της ημέρας είχε ανθρώπους γύρω του και επικοινωνούσε μαζί τους, τότε χωρατεύοντας και τότε σοβαρολογώντας.

Τα ψυχαγωγικά μέσα και εργαλεία ήταν πολύ λίγα.

5.1. Είδη φθηνά και για όλους

Το κύριο υλικό ψυχαγωγίας (και όχι φτηνό!) του χωρικού των βουνών ήταν ο πλούσιος ψυχοπνευματικός του κόσμος, με τα χωρατά και τα καλαμπούρια του. Τα εμπορικά είδη ήταν ελάχιστα. Για όλους, στα καφενεία υπήρχε η τράπουλα και κατ' ιδίαν ο καθένας πιθανόν να είχε:

α. κομπολόι. Τα κομπολόγια του αγρότη δεν ήταν πολυτελείας. Δεν ήταν "εξ ηλέκτρου μετά μεταξίνης θώμιγκος, αποληγούσης εις ομογενή θύσανον" όπως γράφει η παλιά εγκυκλοπαίδεια

του Ελευθερουδάκη.

β. καζαμίας (ιταλ. *casamia*).

Ήταν και είναι ένα λαϊκό ημερολόγιο, με διάφορες πληροφορίες, προφητείες και άλλα, που αποτελούσε το βουκολικό *best seller* ανάγνωσμα της κάθε χρονιάς.

Τα διάφορα λαϊκά αναγνώσματα της εποχής όπως “Η φυλλάδα του Μεγαλέξαντρου”, “Οι πονηριές του Μπερτόδουλου και του υιού αυτού Μπερτουδουλίνου” και άλλα, δεν έφταναν στο παλιό ευρυτανικό σπίτι. Γενικά ελάχιστη ήταν η επαφή του βουνίσσιου με τον έντυπο λόγο.

Σχ. 183 - Κομπολόι.

5.2. Είδη ακριβά και για λίγους

Παλιά οι ταξικές αντιθέσεις, στον τομέα της ψυχαγωγίας, δεν προβάλλονταν τόσο κραυγαλέα όπως σήμερα. Οι φτωχοί -αν και τους συνέθλιβαν οι μυλόπετρες της μιζέριας και πολλές φορές της κακομοιριάς- ψυχαγωγούνταν σαν... αφέντες.

Έλεγαν “η φτώχεια θέλει καλοπέραση”

και τραγουδούσαν:

“Ο πλούσιος έχει τα φλουριά
και ο φτωχός τα γλέντια”

Τα ακριβά είδη ψυχαγωγίας που δεν μπορούσαν να έχουν οι φτωχοί ήταν κυρίως βιομηχανικά είδη:

α. γραμμόφωνο. Το παλιό γραμμόφωνο με το χωνί, πρώτοι (και ίσως τελευταίοι), το έφεραν στον μεσοπόλεμο οι εξ Αμερικής παλιννοστούντες. Οι μελωδίες του χύθηκαν στις πλαγιές και στα φαράγγια των βουνών. Οι βοσκοπούλες μαγεμένες άφησαν το κέντημα και σταμάτησαν το τραγούδι, τα βοσκόπουλα άρχισαν να χορεύουν -στον ξενόφερτο ρυθμό- το χορό της πολιτισμικής μας “απώλειας”. Μετά ήρθε το πικ-απ, το οποίο όμως δεν πρόλαβε... εν ζωή το παλιό αγροτικό νοικοκυριό.

β. ραδιόφωνο. Μετά το γραμμόφωνο εμφανίστηκε το ραδιόφωνο. Η πρώτη συνήθως ακουστική επαφή του αγρότη ήταν με το ραδιόφωνο της κοινότητας. Στο σπίτι μπήκε αρκετά καθυστερημένα. Τα ογκώδη προπολεμικά ραδιόφωνα δεν έφτασαν στο

νοικοκυριό του Ευρυτάνα.

6. Το τραγούδι, ο χορός και μουσικά όργανα

Η επαφή των ανθρώπων του χωριού με την τέχνη, ήταν ζώσα και δημιουργική. Ο άνθρωπος δεν ήταν απαθής και αδαής καταναλωτής ξένων ή ντόπιων προϊόντων και υποπροϊόντων. Ο καθένας είχε μέσα του μια σοβαρή πολιτισμική παρακαταθήκη-κεφάλαιο, με κυριότερο το δημοτικό μας τραγούδι, το οποίο αναπαρήγαγε και αναδημιουργούσε τραγουδώντας και χορεύοντας. Όποιος δεν χόρευε και δεν τραγουδούσε θεωρούνταν ψυχικά ανάπηρος!

6.1. Τραγούδι και χορός

Το αίσθημα της ελευθερίας που απέπνεαν τα βουνά και το μεγαλείο της ευρυτανικής φύσης απελευθέρωνε και “υποχρέωνε” τον Ευρυτάνα να τραγουδάει και να χορεύει. Το τραγούδι και ο χορός δεν τον οδηγούσαν σ’ έναν μοναχικό δρόμο ηδονικών αισθήσεων και... παραισθήσεων παρά –μέσα από μια κοινωνική μέθεξη– σε μια κατάσταση χαράς και έκστασης.

α. τραγούδι. Το... ρεπερτόριο του Ευρυτάνα τραγουδιστή ήταν ίσως μεγαλύτερο από κάθε άλλου Έλληνα. Τραγουδούσε όλα τα είδη τραγουδιού –όπως αυτά έχουν καταγραφεί από τους πρωτοπόρους μελετητές των δημοτικών μας τραγουδιών.

Έτσι –ανάλογα με το περιεχόμενο– τραγουδούσαν τραγούδια: *ακριτικά, ιστορικά, κλέφτικα, ληστρικά, παραλογές, ερωτικά, του γάμου, σατυρικά, της ξενιτιάς, βλάχικα, γνωμικά, κάλαντα και παιδικά.*

Ανάλογα με το ρυθμό και (δευτερευόντως) τον μουσικό τρόπο τα παραπάνω τραγούδια διακρίνονταν σε τραγούδια της *τάβλας* και *χορευτικά*.

β. χορός. Η βασική εκπαίδευση στο χορό κάθε αγροτόπαιδου αφορούσε την εκμάθηση τριών χορών: του *συρτού*, του *τσάμικου* και *στα τρία*. Από κει και πέρα η εκπαίδευση συνεχιζόταν με την εκμάθηση και άλλων ειδών χορού και παραλλαγών όπως ο *καλαματιανός*, ο *συρτοκαλαματιανός*, ο *χασάπικος*, ο *καγκελωτός* ή *μαζωχτικός* κ.ά.

6.2. Μουσικά όργανα

Τα μουσικά όργανα πάντα ήταν χρήσιμα κι ας ήταν –τις περισσότερες φορές– λίγα και πρωτόγονα. Ένα αξιοπρεπές γλέντι απαιτούσε ένα ρυθμικό μουσικό όργανο και ένα μελωδικό. Αυτή ήταν η *ζυγιά*. Όταν εμπλουτιζόταν και με άλλα όργανα (βιολί κ.λπ.) μετασχηματιζόταν σε *κομπανία*.

α. νταούλι (τουρκ. *danul*). Ήταν το ρυθμικό όργανο του χορού. Όταν έλεγαν “έφερα τα όργανα” εννοούσαν πολλές φορές μόνο νταούλια και χόρευαν “ξεροντάουλο”. Για την κατασκευή του το δέρμα του λύκου ήταν το καλύτερο. Αν όμως δεν υπήρχε λυκοτόμαρο χρησιμοποιούσαν δέρματα τράγων ή βοδιών και καμιά φορά βλαχόσκυλων!

β. καραμούζα ή πίπιζα ή ζουρνάς (ιταλ. *corna masa*, αλβαν. *ripeza* και τουρκ. *zurna*). Ο Πάνας στα κέφια του σολάριζε μόνος του με τον αυλό του. Ο καλλιτέχνης τροπάνος των βουνών σολάριζε: είτε με την καραμούζα του –σε δρόμους και κλίμακες Διονυσιακής έκστασης και ερωτισμού– είτε με την φλογέρα του, παίζοντας απαλά και χαμηλά –σε δρόμους νοσταλγίας και στοχασμού– εκφράζοντας τον πόνο του, τους πόθους και τα πάθη του.

Η καραμούζα είχε καλαμμένα γλωττίδα (τσαμπούνα την έλεγαν) και χωνοειδή απόληξη, ανάλογη με την καμπάνα του κλαρίνου. Στα χέρια του έμπειρου καραμζιάρη, μαζί με το ταμπούρλο του νταουλιάρη, αποτελούσαν την ζυγιά, με την οποία ξεφάντωναν στους γάμους και τα πανηγύρια.

Μια αυτοσχέδια παιδική καραμούζα ήταν η ταράτα.

γ. κλαρίνο (ιταλ. *clarino*). Είναι ο Ευρωπαίος αδελφός της καραμούζας. Τα πολλά κλειδιά διευκόλυναν τον μουσικό, στα δύσκολα ή και ακατόρθωτα μουσικά περάσματα με την καραμούζα. Επίσης με τα πολλά είδη κλαρίνου δηλαδή: το κοντό (κλαρίνο *do*), το μεσαίο (κλαρίνο *sib*) και το μακρύ (κλαρίνο *la*), μπορούσε ο μουσικός να παίζει όλες τις αναγκαίες κλίμακες.

Συνεργαζόταν με τα άλλα ευρωπαϊκά όργανα (βιολί, κιθάρα, αρμόνιο κ.λπ.) και έτσι η ζυγιά έγινε μια σύγχρονη κομπανία. Το κλαρίνο εξέφρασε

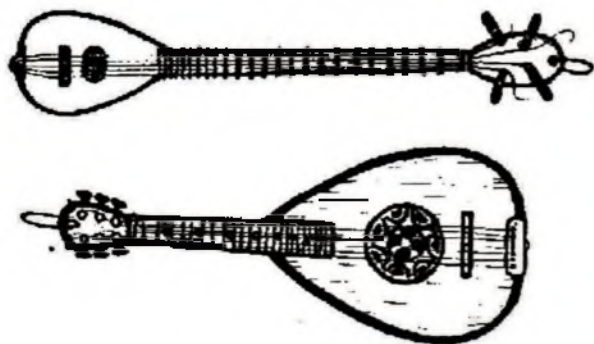
Σχ. 184 – Κλαρίνο και καραμούζα.

με τον καλύτερο τρόπο τον πληθωρικό και ελεύθερο άνθρωπο των βουνών και των λόγγων. Μαζί με το νταούλι είναι τα όργανα των ανοιχτών χώρων και των καθαρών καρδιών!

- δ. **ταμπουράς.** Σύμφωνα με την εγκυκλοπαίδεια του Ελευθερουδάκη, ταμπουράς είναι το παραδοσιακό όργανο λαούτο. Τα πατήματά του (τάστα) δεν υποδιαιρούν το διάστημα της ογδόης σε δώδεκα ημιτόνια (όπως στα όργανα της Ευρωπαϊκής μουσικής) αλλά σε δέκα εφτά ώστε, εκτός από το ημιτόνιο, να αποδίδεται ο μείζων κι ο ελάσσων τόνος.

Σύμφωνα με άλλη εκδοχή ο ταμπουράς μοιάζει με το λαούτο στο κούρδιομα, έχει όμως διαφορετικές κατασκευαστικές διαστάσεις και κατά συνέπεια διαφορετικότερο ήχο. Όπως λένε οι παλιότεροι οι ορεσίβιοι "οργανοποιοί" και καλλιτέχνες, για να φτιάξουν έναν ταμπουρά πελεκούσαν ένα ξύλο και το έκαναν σαν... κόπανο.

"Εσκαβαν" το κεφάλι και γινόταν κατά κάποιον τρόπο το ηχείο, έδεναν τρία σύρματα και έτσι η ζυγιά αποκτούσε το έγχορδο όργανό της και μετασχηματι-

Σχ. 185 - Ταμπουράς και λαούτο.

ζόταν σε μια πρωτόγονη κομπανία.

Λέγοντας "βαράει ταμπουράς" εννοούσαν τον... στομαχικό ταμπουρά και όχι τον μουσικό.

7. Παιγνίδια για μεγάλους

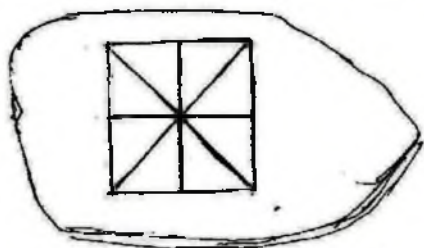
Οι γεωργοκτηνοτρόφοι της υπαίθρου δεν μπορούσαν να διανοηθούν την σημερινή συστηματική γυμναστική. Αυτοί έπαιζαν αθλητικά παιγνίδια (αθλοπαιδιές) και παιγνίδια, "καθιστικού" τύπου.

Οι γεωργοί μοχθώντας και ιδροκοπώντας καθημερινά, αρέσκονταν το βράδυ στο καφενείο, σε παιγνίδια "καθιστικού" τύπου με την τράπουλα, όπως κοντσίνα (ιταλ. concina), ξερή, δηλωτή,

πρέφα (γαλλ. *preference*) κ.ά.

Οι βλάχοι όμως, όντας ξεκούραστοι και έχοντας πολύ χρόνο λεύτερο, έπαιζαν την ήμέρα παιγνίδια: α) καθιστικά όπως τριότα, εξάρα, εννιάρα, κότσι κ.ά. και τώρα τελευταία τραπουλόχαρτα και β) κινητικά, με πρώτα και καλύτερα τη γουρούνα και τις αμιάδες.

Τις νύχτες, κυρίως τις χειμωνιάτικες, έπαιζαν παιγνίδια... θάβρους. Όλοι ήταν δεισιδαίμονες και φοβόντουσαν τα στοιχειωμένα μέρη. Έβαζαν λοιπόν στοιχήματα και οι πιο θαρραλέοι αντιπάλευαν τα στοιχειά, τους δαιμόνους και όλους τους... κοσμοκράτορες του σκότους, για να προσκομίσουν στους δειλούς του βλαχοκόνακου ένα τεκμήριο της νίκης τους (καρφώνοντας λ.χ. το μαχαίρι τους στο στοιχειωμένο μέρος ή άλλο τι).

Σχ. 186 - Τριότα (σχεδιασμένη πάνω σε πλάκα).

Στις μεγάλες γιορτές (Πάσχα, Αη Γιωργιού, πανηγύρια κ.λπ.) όλοι -γεωργοί και βλάχοι- ασκούνταν και αμύλλονταν σε αθλητικά παιγνίδια (αθλοπαιδιές). Για τον νικητή υπήρχε κάποιο έπαθλο, συνήθως αρνί ή κάτι υποδεέστερο. Αυτά τα παιγνίδια ήταν:

α. πήδημα. Τα συνηθισμένα άλματα ήταν το μονό με φόρα (απλούν), στις τρεις (τριπλούν) και το εις ύψος, με την έννοια της υπερπήδησης κάποιου εμποδίου.

β. τρέξιμο. Γινόταν σε μήκος γύρω στα 400 μέτρα.

γ. λιθάρι. Για τους μεγάλους ήταν ένα άθλημα κάτι μεταξύ σφαίρας και δίσκου. Οι μικροί διαγωνίζονταν στο πέταγμα, μιας πλακουδεράς πέτρας, σε μήκος και σε ύψος.

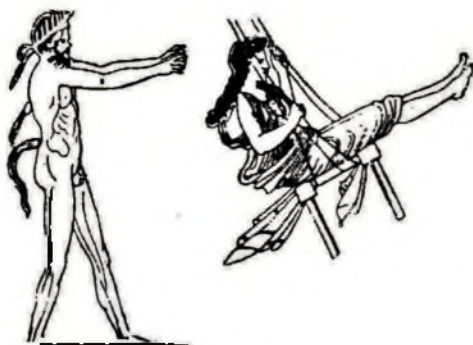
δ. πάλεμα. Πιανόντουσαν "μέση με μέση" -όπως έλεγαν. Ήταν κάτι σαν την σημερινή πάλη, χωρίς κανόνες, γι' αυτό πολλές φορές η ειρηνική παιδιά μετατρέπóταν σε πολεμική γκλιτσομαχία. Χαμένος (στο πάλεμα) ήταν όποιος "έτρωγε η πλάτη του χόμα".

ε. σημάδι. Το σοβαρό σημάδι γινόταν με πυροβόλα όπλα. Ο νικητής -εκτός από το όποιο έπαθλο που έπαιρνε- προκρινόταν και σαν αρχηγός στα ομαδικά κυνήγια.

Τα παιδιά ασκούσαν και αγωνίζονταν στο σημάδι με πέτρες. Ήταν μια χρήσιμη άσκηση για το κυνήγι των πουλιών και των ζώων, το κατέβασμα φρούτων από τα δέντρα και για της -χάριν παιδιάς ή κανονικές- ...πολεμικές συγκρούσεις με πραγματικά πυρά (πετροπόλεμος).

στ. λοιπές αθλοπαιδιές. Ήσσανος αγωνιστικής σημασίας αθλοπαιδιές ήταν η *άρση βαρών* λ.χ. ενός γεμάτου τσουβαλιού, μιας πέτρας ή οτιδήποτε άλλου, καθώς επίσης οι *ιπποδρομικοί αγώνες* με τα.... μουλάρια.

Μια άλλη, μάλλον... ερωτοπαιδιά παρά αθλοπαιδιά ήταν η *κούνια*, η αρχαία αιώρα. Γινόταν με μια σαρμαροτριχιά δεμένη από κάποιο χοντρό κλωνάρι ενός δέντρου. Ήταν η μόνη μικτή παιδιά, οι άντρες (έφηβοι) έσπρωχναν την αιώρα και τα κορίτσια αιωρούντο, τραγουδώντας πολλές φορές και ανάλογα τραγούδια!...

Σχ. 187 - Αιώρα
από αρχαία παράσταση.

Τέλος έπαιζαν τις *καβάλες*, που ήταν μια διασκεδαστική και καθαρά αντρική παιδιά, στις γυναίκες απαγορευόταν αυστηρώς!

Παιδοκομία-παιδικά παιγνίδια

Ο Ευρυτάνας χωρικός, σαν όλους τους ανθρώπους, που ζούνε στη φύση, έβλεπε συνέχεια ανθρώπους και ζώα να γεννιούνται και να πεθαίνουν, δέντρα και φυτά να φυτρώνουν και να ξηραίνονται, βίωνε καθημερινά και βαθύτατα υπαρκτικά τη ζωή και το θάνατο. Ήταν ταυτισμένος με τη φύση και τη μικρή κοινωνία του χωριού του. Ήταν κι ο ίδιος ένα οργανικό κύτταρο σε τούτον τον αιώνιο χορό του Έρωτα και του Θανάτου, γι' αυτό και πειθαρχούσε στην νομοτέλεια που έβλεπε γύρω του. Δεχόταν το θάνατο σαν φυσικό γεγονός, χωρίς φρίκη και τρομακτικές διαστάσεις. Συμμετείχε κι αυτός –από το δικό του πόστο– στην γέννηση και την αναγέννηση της ζωής, κάνοντας πολλά παιδιά.

Η σύλληψη του παιδιού σπάνια ήταν προϊόν... ερωτικής αμοιβαιότητας των γονιών. Η εγκυμοσύνη ελάχιστα διαφοροποιούσε τον καθημερινό μόχτο της γυναίκας και η γέννα γινόταν στο σπίτι. Οι γιατροί και τα νοσοκομεία ήταν μόνο για τους αρρώστους και μάλιστα τους εύπορους. Η λοχεία όμως προστατευόταν ικανοποιητικά.

Σε λίγα παιδιά, η ζωή τους ήταν φωτεινή και χαρούμενη. Τα περισσότερα ζούσαν στερημένα ακόμα και από τα βασικά πράγματα, τα ρούχα, τα παπούτσια και το φαί. Αντές οι στερήσεις τα πίκραιναν αλλά και τα ατσάλωναν ταυτόχρονα.

Η παλιά κοινωνία δεν ήταν παιδοκεντρική.

Σχ. 188 – Από Αναγνωστικό
"Τα κρινολούλουδα".

Οι τυχεροί σφράγιζαν την παιδική τους ηλικία με το σχολείο. Κρατώντας το αναγνωστικό, την πλάκα και το κοντύλι, έμπαιναν στο δρόμο των γραμμάτων. Οι περισσότεροι όμως γρήγορα τα εγκατέλειπαν, για να συνεχίσουν τις σπουδές στο μεγάλο σχολείο της ζωής, κοντά... στα πρόβατα και στα γελάδια.

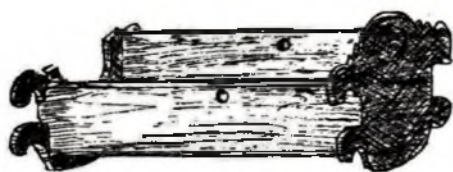
Από τις λίγες χαρές του κάθε παιδιού ήταν το παιχνίδι.

Οι περισσότεροι Ευρυτάνες έκρυβαν και κρύβουν μέσα τους ζωντανό ένα παιδί, από τότε, που αμούστακα μειράκια έτρεχαν στα χωράφια, παλεύοντας μεταξύ τους με υπόκρουση τα κελαηδίσματα των πουλιών και τον τραγόμορφο Πάνα να παρακολουθεί “μ’ ανα-σκωμένο, τ’ απάνω χείλη”, (όπως γράφει ο Α. Σικελιανός) κι από τότε, που οι άγουρες παρθένες των βουνών κεντούσαν στον νυφιάτικο καμβά, τα ορθρίζοντα ερωτικά τους σκιρτήματα!

1. Ύπνος του παιδιού

Το παιδί στην αρχή –όντας μωρό– κοιμόταν στην σαρμανίτσα. Μπαίνοντας στη φάση του νηπίου έπαιρνε τη θέση του στο πάτωμα, συμπληρώνοντας την κοιμώμενη... αρμαθιά των υπολοίπων παιδιών της οικογένειας.

α. σαρμανίτσα ή κούνια (λατ. cuna). Ετυμολογικά η λέξη σαρμανίτσα προέρχεται από το τούρκικο sar-mak = τυλίγω και τη σλαβική κατάληξη -ιτσα.

Σχ. 189 – Σαρμανίτσα.

Πρόχειρη και πρωτόγονη σαρμανίτσα, μπορούσε να είναι ένα σχισμένο κρηνί, μια σκάφη πλυσίματος ή ένα... αναποδογυρισμένο σαμάρι. Η σαρμανίτσα ήταν σπουδαία εφεύρεση στην υπηρεσία της παιδοκομίας. Το νήπιο, όπως και όπου κι αν βρισκόταν, έπρεπε να είναι σχεδόν ακινητοποιημένο μέσα στη σαρμανίτσα του. Η ακινητοποίηση έλυνε το πρόβλημα των... βλαβερών συνεπειών του λερώματος και του ξεσκεπάσματος. Το σχήμα της σαρμανίτσας διευκόλυνε την μεταφορά του βρέφους στα χωράφια και με το κρέμασμά της στα δέντρα, το προφύλασσε από τους διάφορους “επίγειους” κινδύνους. Επίσης παρέχοντας ευκολία στο κούνημα λόγω σχήματος βοηθούσε στο κοίμισμα του μωρού.

Ο ταλαιπωρημένος αγρότης με παράπονο τραγουδούσε στην νεαρή του γυναίκα:

*“Γέρασα Χαϊδω μ’ γέρασα και συ θέλεις παιγνίδια
θέλεις στην κούνια βάλε με θέλεις στη σαρμανίτσα...”*

β. μπισίκι (τουρκ. *besik*). Είναι μια μεγάλη σαρμανίτσα, το αντίστοιχο της σημερινής κούνιας.

2. Φαγητό του παιδιού

Το παιδί όντας μωρό –όσο η μάνα του είχε γάλα– θήλαζε, μετά έπινε γάλα από τα ζώα. Με την εμφάνιση των πρώτων δοντιών έμπαινε στο διαιτολόγιο των μεγάλων.

α. βυζολόι. Το βυζολόι (μπιμπερό) της παιδοκομίας ήταν ίδιο με αυτό της κτηνοτροφίας, δηλ. με το βυζολόι για τ’ αρνοκάτσικα... Ήταν ένα κοινό μπουνιάλι στο στόμιο του οποίου έμπαινε μια ελαστική ρώγα, την οποία προμηθεύονταν από το εμπόριο. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις χρησιμοποιούσαν ξύλινη, με όλες τις δυσμενείς επιπτώσεις, που αυτό συνεπάγεται.

β. τάσι. Όταν το παιδί άρχιζε να τρώει φαγητό, χρησιμοποιούσαν ένα μικρό ξύλινο πιάτο: το τάσι, καθ’ ότι το παιδί δεν είχε τις ποσοτικές διατροφικές απαιτήσεις των μεγάλων.

Σχ. 190 –
Βυζολόι.

3. Ρούχα του παιδιού

Τα ρούχα του παιδιού δεν απορροφούσαν ένα σημαντικό κονδύλι του οικογενειακού προϋπολογισμού. Το παιδί δεν το παρεξηγούσε κανένας, φορούσε ότι και όπως νάταν. Ράφτης και περισσότερο... μπαλωματής των ρούχων του ήταν η μάνα του.

3.1. Μωρουδιακά

Το παιδί, όντας βρέφος, και μέχρι να ελέγξει τις κενώσεις του, ήταν δεμένο στη σαρμανίτσα κι η μάνα του δεμένη με τα.... κλωδπανα. Το μωρό δεν φορούσε ρούχα με την κυριολεξία του όρου.

α. σπάργανα ή φασκιές (αρχ. σπάργανον). Ήταν μακριές και πλατιές λουρίδες υφάσματος, με τις οποίες περιτύλιγαν το μω-

ρό, σαν... κοκορέτσι και το έφτιαχναν *κόπανο*, όπως έλεγαν. Ήταν η πρώτη ένδυση και η πρώτη φυλακή του ανθρώπου!

β. κωλόπανα. Η μάχη με τα κωλόπανα ήταν μια από τις ηρωικές μάχες της αγρότισσας μάνας, στο σκληρό στίβο της παιδοκομίας. Σήμερα, με τις πάνες μιας χρήσης, η αντίστοιχη διαδικασία, είναι μια μικρή αψιμαχία του γονέα (πλέον!) στο μέγαλωμα του παιδιού.

3.2. Βαφτιστικά ρούχα

Τα βαφτίσια ήταν και είναι η τυπική είσοδος του νεογνού στην νηπιακή ηλικία αλλά και η ένταξή του, ως χριστιανός πλέον, στην πολιτισμένη ανθρώπινη κοινωνία (κοτσιόρω έλεγαν το αβάπτιστο κορίτσι και... δράκο, το αβάπτιστο αγόρι). Ο νονός, λιγότερο πνευματικός και περισσότερο “εφεδρικός” πατέρα του μωρού, μετά το λάδι που τούριχνε, το έντυνε με τα πρώτα υποχρεωτικά ρονχαλάκια τα οποία ήταν:

α. λαδόπανο

β. σκουφίτσα

γ. σαλιάρα

δ. φουστανάκι

ε. καλτσούλες

3.3. Νηπιακά ρούχα

Η νηπιακή ηλικία του παιδιού άρχιζε όταν έβγαινε από την σαρμανίτσα. Μεγαλώνοντας, η μάνα του έραβε φουστανάκια από τσίτι, του έπλεκε τσουραπάκια, στη συνέχεια του έφτιαχνε τσαρουχάκια κι από κει και πέρα, ανάλογα με το «έχειν» της, διάφορα άλλα πραγματάκια. Από την στιγμή που το μωρό άρχιζε να περπατάει, φορούσε και κάποια υποτυπώδη ρούχα όπως:

α. φουστανάκι

β. τσουραπάκια

γ. βρακάκι. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις.

Σχ. 191 – Ρονμελιώτισσα
(του Αλ. Κοντόπουλου).

3.4. Παιδικά ρούχα

Το μικρό θεωρούνταν παιδί, όταν μπορούσε ν' αναλάβει την ευθύνη του τσopanέματος των οικιακών ζώων και γενικά όταν άρχιζε να γίνεται μια υπολογίσιμη παραγωγική μονάδα. Μπαίνοντας στην παιδική ηλικία άρχιζε να φορά τα ρούχα του φύλου του δηλαδή:

- α. **βρακί.** Σε περιόδους αυστηρής λιτότητας γινόταν περικοπή του είδους!
- β. **παντελονάκι.** Φοριόταν μόνο από αγόρια και ήταν κοντό χειμώνα, καλοκαίρι.
- γ. **κορμποφάνελα μάλλινη.** Μια τέτοια φανέλα, πλεγμένη με άγριο βροντοτριχιασμένο προβατίσιο μαλλί, σήμερα μπορεί να φορεθεί κατάσαρκα μόνο από έναν... ενήλικα φακίρη.
- δ. **φουστανάκι.** Το φορούσαν τα κορίτσια, αν και στην δεκαετία του '60 στα δημοτικά σχολεία, φορούσαν ίδιες γαλάζιες ποδιές (...όχι φουστανάκια) αγόρια και κορίτσια.
- ε. **πουκαμισάκι** στ. **μπλούζα μάλλινη**
- ζ. **ζακέτα μάλλινη** η. **τσουράτια**
- θ. **σκαλτσούνια** (ιταλ. caltsone). Ήταν οι βαμβακερές πολιτισμένες κάλτσες.

4. Παιδικά παπούτσια

Τα παιδιά των βουνών, σε αντίθεση με τα παιδιά των κάμπων, σπάνια κυκλοφορούσαν ξυπόλητα. Τα κράκουρα, τα τρύχαλα, τα τριβόλια, τα βάτα και οι κάθε λογής ελοχεύοντες κίνδυνοι (φίδια, σκορπιό κ.ά.) απαγόρευαν κάτι τέτοιο.

4.1. Νηπιακά

Μωρουδιακά παπούτσια ήταν αδιανόητα. Όμως στη φάση του νηπίου και στο βαθμό που αυτό ανέπτυξε τις αύλειες περιπατητικές του δραστηριότητες, έπρεπε να προστατεύει τα πόδια του με κάποιο είδος ποδημάτων -ιδιοκατασκευές των γονιών του.

- α. **γουρουνοτσάρουχα.** Τα έφτιαχνε συνήθως ο πατέρας.
- β. **σγαρόνια.** Ήταν έργο της μάνας.

4.2. Παιδικά

Τραπεζώνοντας (μεγαλώνοντας) το παιδί άρχιζε ο πονοκέφα-

λος της ποδεσιάς. Το παιδί δεν ήταν... σταβλισμένο κοτόπουλο, αεικίνητο χαρτογραφούσε και την παραμικρή λεπτομέρεια του φυσικού περιβάλλοντος, που ήταν υποχρεωμένο να ζήσει. Έτσι εκτός από τα κλασσικά γουρουνοτσάρουχα φορούσε:

α. τσαρούχια μαστορικά. Ήταν έργο των τσαρουχάδων.

β. αρβύλια. Τα έφτιαχναν οι τσαγκάρηδες.

5. Σχολικά είδη

Τα σχολικά είδη ήταν ελάχιστα και λιτά. Αυτή η λιτότητα των ειδών δυσχέραινε την μάθηση του παιδιού, όμως ταυτόχρονα, όσα υπήρχαν εγγράφονταν στην συνείδησή του σαν σύμβολα της κορυφαίας αξίας της παιδείας.

5.1. Σχολικά είδη της πρώτης τάξης

Επειδή τα χαρτιά και οι μελάνες δεν αφθονούσαν και επιπλέον ήταν ακατάλληλα για την εκμάθηση των πρώτων γραμμάτων, η εισαγωγή των παιδιών στον μαγικό κόσμο της μάθησης γινόταν, παλιότερα με το πινακίδι και το μολύβδινο μολύβι κι αργότερα με την πλάκα και το κοντύλι.

α. πινακίδι. Πινακίδι και μολύβι ήταν παλιά ο στοιχειώδης εξοπλισμός του παιδιού για να μάθει γράμματα. Το πινακίδι ήταν μια ξύλινη πλάκα (συνήθως κέδρινη), πάνω στην οποία έγραφαν οι μαθητές με πραγματικό μολύβι.

*“Από μικρός στα γράμματα μικρός στα πινακίδια
και τώρα που μεγάλωσες αρματολός και κλέφτης.*

..... (ορέ Παπαγιώργη)

*Όλα τα κάστρα πάτησες κι όλα τα μοναστήρια
και του Βαρλάμη το κελί! (ορέ Παπαγιώργη)”*

λέει το δημοτικό τραγούδι.

β. μολύβι. Ετυμολογικά είναι υποκοριστικό του αρχαίου μόλυβδου. Ήταν μολύβδινα βόλια όπλων, τα οποία οι ίδιοι οι μαθητές σφυρηλατούσαν και τους έδιναν το σχήμα γραφίδας. Τα γράμματα, που έγραφαν στο πινακίδι, τα έσβηναν ξύνοντας τα μ' ένα σουγιάδάκι. Μερικοί δάσκαλοι υποχρέωναν τους κακούς μαθητές για να... χωνέψουν καλύτερα τα γράμματα, να τρώνε αυτά τα ξύσματα. Πιθανόν εξού και η μεταγενέστερη φράση

για τον επιμελή μαθητή ότι “το έφαγε το βιβλίο”.

- γ. **πλάκα** ή στην καθ. αβάνιον. Είναι η πλάκα (από σχιστόλιθο) του εμπορίου, με το ξύλινο πλαίσιο, που έσβηγε με ένα βρεγμένο πανάκι ή, μερικές φορές, με το σάλιο και το... μανίκι των παιδιών. Το δίδυμο: πλάκα-κοντύλι, αντικατέστησε το παλιότερο: πινακίδι-μολύβι και αυτό με τη σειρά του αντικαταστάθηκε με το βιομηχανικό δίδυμο: κοινό μολύβι-χαρτί.

Σχ. 192 - Πλάκα.

- δ. **κοντύλι** (αρχ. κόνδυλος). Το πέτρινο κοντύλι (πετροκόνδυλο) ήταν αυτό με το οποίο οι μαθητές έγραφαν στην πλάκα τα πρώτα τους γράμματα. Το κονδύλιον στα Βυζαντινά χρόνια ήταν ένα κομμάτι καλαμιού, μήκους όση η απόσταση δύο κόμπων (κονδύλων). Αυτό το “κονδύλιον” το σουβλέρευαν στην μια άκρη του και διαμόρφωναν την *κάλαμον* δηλ. ένα είδος καλαμένιας πέννας. Έτσι έγραφαν στο πινακίδι, το οποίο ήταν αλειμμένο με κερί. Εκτός από το καλαμένιο κονδύλι, για να γράψουν στο ...επικηρωμένο πινακίδι, χρησιμοποιούσαν μια μεταλλική βέργα με οξεία αιχμή, την οποίαν έλεγαν *στύλο* ή *γραφείον*.
- ε. **δείχτρα**. Ως κόρην οφθαλμού πρόσεχαν τα βιβλία τους οι μαθητές. Τα χέρια τους ήταν συνήθως βρώμικα και για να μην λερώσουν το βιβλίο, στις πρώτες τάξεις έδειχναν την σειρά των γραμμάτων με ένα μικρό ξυλάκι, τη δείχτρα.
- στ. **βέργα** (ιταλ. verga). Ήταν το ισχυρότερο μέσο επιβολής του δόγματος “ο μη δαρείς μηδέ παιδευθέτω!”. Προς ολοκλήρωση του παιδαγωγικού σαδομαζοχισμού, τις βέργες προμήθευαν στο δάσκαλο οι ίδιοι οι δερόμενοι. Καλύτερες ήταν οι κρανίσιας. Με αυτές ο δάσκαλος δεν είχε κανένα φόβο, να επιβάλλει... απρόσκοπτα (χωρίς κίνδυνο να σπάσει η βέργα) στον μαθητή την ποινή των “τεσσαράκοντα παρά μία”, με όσο δυναμικό και... ηχηρό τρόπο βεργισμάτων ήθελε!

ζ. **βίτσα** (σλαβ. *vitsa*). Ήταν μια λεπτή βέργα.

η. **λοιπά**. Με πολύ προσοχή και ευλάβεια, έμπαινε στην πνευματική ζωή του παιδιού, το *χαρτί* και το *μολύβι* με συνοδευτικό τη *σβήστρα*. Λοιπά υλικά ήταν τα *ξυλάκια* και άλλα είδη, με μονάδα μέτρησης το τεμάχιο για να μάθουν τα παιδιά να μετρούνε, ίσως κάποιες *ξύλομπογιές*, ένα μπουνκαλάκι με αυτοσχέδια κόλλα π.χ. *μέλιγκρα* (φτιαχνόταν από τις μελίγκρες της κερασιάς) κ.ά.

5.2. Γραφή με μελάνι

Με μελάνι γινόταν το σοβαρό και ανεξίτηλο γράψιμο με το οποίο: οι μεν γραμματικοί εξαντλούσαν την καλλιτεχνία τους στο γράψιμο, τα δε δασκαλούδια (οι μαθητές) την υπομονή τους, ώσπου να το καταφέρουν! Τα είδη γραφής με μελάνι ήταν:

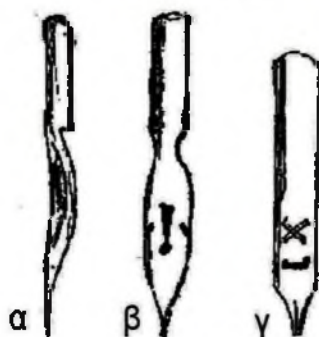
α. **πένα**. Είναι η λατινική λέξη *pena* και δηλώνει το *φτερό*, που χρησιμοποιούνταν για γράψιμο από την εποχή των Βυζαντινών μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα. Οι βιομηχανικές πένες ήταν φτιαγμένες από διάφορα ελάσματα και διακρίνονταν σε:

i. **πένα γραφής**. Ήταν η πλακέ συνηθισμένη πένα για γράψιμο με μελάνι, που αντικαταστάθηκε από τα στυλό διαρκείας.

ii. **πένα καλλιγραφίας**. Η καλλιγραφία στο παρελθόν ήταν σοβαρό προσόν του μορφωμένου, γι αυτό σήμερα βλέπουμε παλιά χειρόγραφα αληθινά έργα τέχνης, με τόσα ποικίλματα, που μερικές φορές δεν βγάζει ούτε λέξη ο αμύητος στην καλλιτεχνική γραφή!

iii. **πένα χι**. Έφερε ένα εγκάρσιο *χι* και χρησιμοποιούνταν για γρήγορο γράψιμο.

β. **καλαμάρι** (λατ. *calamaria*). Ήταν το εργαλείο των καλαμαράδων (γραμματικών της εποχής). Ήταν μεταλλικό και είχε θήκη για τα καλάμια γραφής (φτερά-πένες ή κοντυλοφόρους) και ενσωματωμένο μελανοδοχείο.

Σχ. 193 - πένες
(α. γραφής,
β. καλλιγραφίας,
γ. πένα χι).

- γ. **κοντυλοφόρος.** Ο κοντυλοφόρος έφερε τα “μοντέρνα κονδύλια” δηλαδή τις πένες (γραφής, χι και καλλιγραφίας).
- δ. **μελανοδοχείο.** Είναι το γυάλινο δοχείο μελάνης της μαθητικής μαρούδας (τσάντας). Το έλεγαν και καλαμάρι.
- ε. **στυπόχαρτο.** Ήταν χρήσιμο για να απορροφά το παραπανίσιο μελάνι που έχυνε η πένα στο χαρτί.

Σχ. 194 -
Κοντυλοφόρος.

5.3. Η σχολική τσάντα

Η σχολική τσάντα δεν είχε το τεράστιο υλικό βάρος που έχει η σημερινή. Πάνω στον σκληραγωγημένο ώμο του μαθητή περνούσε απαρατήρητη.

- α. **μαρούδα.** Ήταν η παλιά σχολική τσάντα και έμοιαζε σαν ένας μικρός τρουβάς.
- β. **αναγνωστικό.** Ήταν το κύριο σχολικό βιβλίο.
- γ. **λοιπό περιεχόμενο της τσάντας.** Η τσάντα, εκτός από τα μολυβοκόντυλα, περιείχε λίγα τετράδια και κάποια άλλα βοηθητικά βιβλία.

6. Τα σχολεία

Στις αρχές του 20ου αιώνα άρχισαν χτίζονται στα χωριά μεγάλα δημοτικά σχολεία, ενάερα και ευήλια. Πολλά από αυτά ήταν Νεοκλασικού τύπου, σύμφωνα με τα σχέδια του 1898, που εκπόνησε ο μηχανικός του Υπουργείου Παιδείας Δ. Καλλίας. Τα κτίρια τούτα, για λόγους προσαρμογής στις δυσμενείς τοπικές καιρικές συνθήκες απ' έξω, αντί για σοβά είχαν εμφανή την ημίξυστη λιθοδομή και αντί για δίριχτη στέγη, τετράριχτη.

Τέτοια σχολεία υπάρχουν, στη Μεσοκώμη (“Μονοτάξιο τύπου Β”), στο Κρίκελλο (“Διτάξιο τύπου Γ”) και αλλού.

Το ελεύθερο και... αδέσποτο τσοπανόπουλο των βουνών και των λόγγων, άφηνε τις καλύβες και τις στάνες και πήγαινε στο “σχολικό μέγαρο” να μάθει γράμματα και να εκπολιτιστεί (=να υποταχτεί στις απαιτήσεις της βιομηχανικής εποχής!). Δεν έφειυγε από ένα άνετο σπίτι-φυλακή για να στοιβαχτεί σ' ένα αποθηκόμορφο και απρόσωπο σχολείο!

7. Παιδικά παιγνίδια

Το παιγνίδι στο παιδί ήταν το φως, που κουβαλούσε μέσα του, σ' όλη του τη ζωή. Μπορεί να φορούσε ό,τι αποφόρι και κουρέλι υπήρχε και να ζούσε... σαν τ' άλλα ζωντανά του νοικοκυριού, όμως μεγάλωνε μέσα σ' έναν πλούτο παιδικών παιχνιδιών.

Επί αιώνες και χιλιετηρίδες παιζόνταν πληθώρα παιγνιδιών τα οποία εξαντλούσαν και πλούτιζαν την παιδική φαντασία, μόρφωναν και λύτρωναν το παιδί, το μούσων στη ζωή και στα μυστικά της παρέας-ομάδας και το κοινωνικοποιούσαν. Παλιά, όχι μόνο δεν ξοδευόταν δραχμή για παιδικά παιχνίδια, αλλά και κανένας οικονομικός ή ταξικός διαχωρισμός δεν στερούσε από την παιδική ψυχή το παιχνίδι. Και ο δούλος και ο αφέντης κουβαλούσαν μέσα τους -ισόβια- το φως των παιδικών τους παιχνιδιών.

Σήμερα όλα αυτά πέθαναν.

Τα παιδιά έπαιζαν με απλά πράγματα και όσο μεγάλωναν έφτιαχναν από μόνα τους τα παιγνίδια με άχρηστα υλικά του σπιτιού ή άλλα υλικά, που τους παρέχει η φύση. Το κυρίαρχο βέβαια υλικό των παιχνιδιών είναι ο δυναμισμός, η ψυχή κι η φαντασία των παιδιών.

7.1 Παιγνίδια με υλικό την πέτρα

Η πέτρα σαν υλικό αφθονούσε στο περιβάλλον του παιδιού και για τις ανάγκες των παιγνιδιών του δεν απαιτούσε ιδιαίτερη κατεργασία.

α. αμάδα (βλαχ. *amada*). Ήταν μια μικρή στρογγυλή πέτρα, με την οποία τα παιδιά έπαιζαν διάφορα παιγνίδια ευστοχίας. Το καλύτερο ήταν η *γουραίνα*, η οποία εκτός από ευστοχία απαιτούσε και αντανακλαστικά. Παιζόταν με δύο τρόπους: Ο ένας ήταν με αμάδες, που κρατούσαν οι παίχτες κι ένα τενεκάκι, που φύλαγε ο τιμωρημένος και ο άλλος με ματσούκια, που κρατούσαν οι παίχτες και ένα τενεκάκι, που βαρούσε ο τιμωρημένος.

β. πεντόβολα. Παιζόταν με πέντε στρογγυλές πετρούλες.

γ. τριότα. Σχεδιαζόταν πάνω σε μια πλακουνδερή πέτρα και παιζόταν σαν την σημερινή τριλιζα.

δ. εννιάρα. Η σχεδίαση της απαιτούσε μια μεγάλη πλάκα.

7.2. Ξύλινα παιγνίδια

Ξύλα υπήρχαν άφθονα, όμως για να γίνουνε παιγνίδια ήθελαν κάποια τεχνική επεξεργασία.

α. βροντάρα ή τσουντσού-μπέκα ή τσουφλέκα (βλαχ. tsufleka). Αποτελούνταν από έναν κοίλο σωλήνα και ένα ξύλο, εν είδει εμβόλου. Ο κοίλος σωλήνας ταπωνόταν, στην μια του άκρη, μ' ένα κεδρομπούπουλο. Εφαρμόζοντας στην άλλη άκρη το έμβολο και χτυπώντας το απότομα, εκτινασσόταν θορυβωδώς το κεδρομπούπουλο.

β. τσελίκα-τσουμάκα. Είναι το γνωστό τοίλκι. Αποτελείται από δυο ξύλα, την τσελίκα και την τσιουμάκα (στα τουρκ. celik=μικρή ράβδος, σκληρός, ατσάλι και comak=ρόπαλο). Απαντάται και με το όνομα τσελίκα-τσιλικόνι.

γ. τουφεκόξυλο. Ήταν κάποιο ξύλο που έμοιαζε με τουφέκι.

δ. ξυλοπόδαρα. Είναι τα γνωστά ξύλα που προσθέτουν ύψος στον παίχτη.

ε. τραμπάλα (ιταλ. traballare=ταλαντεύομαι).

στ. βούγκα ή βρούζα. Είναι μια λεπτή ξύλινη πλάκα δεμένη με ένα σχοινί, η οποία περιστρεφόμενη βουίζει.

7.3. Παιγνίδια κοκάλινα

Τα παιδιά, χρησιμοποιώντας τα κόκαλα των ζώων για τα παιγνίδια τους, έκλειναν τον κύκλο της μεταποίησης των ζωικών προϊόντων!

α. κότσι ή βεζίρης (τουρκ. coci και αρχ. κότιον). Σαν αντικείμενο είναι ο αστράγαλος των ζώων. Η κάθε μια από τις τέσσερες πλευρές αντιστοιχούσε σε μια εντολή. Οι δυο πλευρές αφορούσαν εντολές, οι οποίες καθόριζαν την εξουσία. Η μία έβγαζε τον βεζίρη δηλ. τον αρχηγό του παιγνιδιού και η άλλη τη μάνα, η οποία με ένα λουρί ασκούσε την... εκτελεστική εξουσία. Οι άλλες δύο πλευρές

Σχ. 195 -
Βροντάρα.

Σχ. 196 - Κότσι.

αφορούσαν εντολές ποινών, η μια βαριές και η άλλη αλαφρές. Πετούσαν ψηλά το κότσι, το οποίο πέφτοντας θα στηριζόταν σε μια πλευρά, δείχνοντας ταυτόχρονα και μια εντολή. Έτσι ο παίχτης μπορούσε ή να πάρει την εξουσία και να γίνει.... Βεζίρης ή να γίνει μάνα ή να τιμωρηθεί με βουρδουλιές, ελαφριές ή βαριές, ανάλογα με το τι έδειχνε το κότσι. Έτσι ο Βεζίρης διέταζε λ.χ. τρεις καμπανάτες βουρδουλιές ή τέσσαρες ξιδάτες ή πέντε λαδάτες κ.λπ. τις οποίες εκτελούσε η μάνα με το λουρί της.

β. κόζια. Ήταν μικρά κοκαλάκια που έπαιζαν τα παιδιά, όπως με τους βώλους.

7.4. Παιγνίδια με πανιά και άλλα άχρηστα υλικά

Άχρηστα υλικά, ώστε να διατεθούν στα παιδιά για παιγνίδια, δύσκολα περίσσευαν. Με το όγκο των σημερινών απορριμμάτων τα παιδιά της αγροτικής κοινωνίας θα... μεγαλουργούσαν.

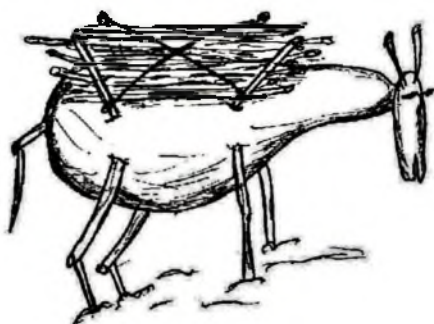
α. τόπα πάνινη. Σαν αντικείμενο ήταν κάτι μεταξύ σκούφιας κλωτσοσκούφι και μπάλας ποδοσφαίρου. Το κλωτσοσκούφι παιζόταν ως εξής: Οι παίχτες σχημάτιζαν κύκλο. Στο κέντρο υπήρχε ένας παλιός σκούφος και ένας παίχτης "τιμωρημένος" ο οποίος προσπαθούσε, κλωτσώντας το σκούφο ή να τον βγάλει έξω από τον κύκλο ή να χτυπήσει με αυτόν κάποιον στο κεφάλι ή στο κορμί. Οι άλλοι παίχτες, μόνο με τα χέρια και τα πόδια, εμπόδιζαν το σκούφο να βγει έξω από τον κύκλο.

Όταν άρχισε να διαδίδεται το ποδόσφαιρο, το κλωτσοσκούφι υποχώρησε και τέλος εξαφανίστηκε. Οι μαθητές της δεκαετίας του '60, μη έχοντας κανονική μπάλα, έφτιαχναν μία με διάφορα κουρέλια και έπαιζαν ποδόσφαιρο, με κανόνες περισσότερο ποδοσφαιρικούς και λιγότερο... κλωτσοσκούφικους.

β. κούκλα. Με διάφορα πανιά τα κορίτσια έφτιαχναν και έπαιζαν τις κούκλες, μιμούμενα παιδοκομικές δραστηριότητες και όχι μιμούμενα στη φιλαρέσκεια και τον καταναλωτισμό, όπως με τις σημερινές κούκλες!

γ. τυφλοπάνι. Με το κεφαλομάντηλο, συνήθως της μάνας, παιζόταν το τυφλοπάνι.

δ. σβούρα ή φουρλίγγα. Μια καλή σβούρα κατασκευαζόταν από καρούλι κουβαρίστρας. Ένα καρούλι έβγαζε δύο σβούρες.

Σχ. 197 - Μια γομάρα φορτωμένη.

ε. γομάρα. Ένα μικρό κολοκύθι με κάποια ξυλάκια και μια πατάτα, μετασχηματιζόταν σε μια γομάρα... έτοιμη για φόρτωμα.

Γενικά πολλά γεωργικά προϊόντα αποτελούσαν ένα καλό υλικό για τα παιδικά παιχνίδια, με πρώτα και καλύτερα -κάθε φθινόπωρο- τα καρύδια.

7.5. Παιχνίδια του εμπορίου

Τα παιχνίδια του εμπορίου ήταν ελάχιστα. Σ' αυτήν την περίπτωση τα παιδιά της αγροτικής κοινωνίας ήταν τυχερά!

α. μπίλιες (ιταλ. *biglia*). Γενικά ήταν ένα παιχνίδι, που απαιτούσε ευστοχία, η οποία επιβραβευόταν κερδίζοντας τις μπίλιες του αντιπάλου. Υπήρχαν πολλά παιχνίδια με μπίλιες όπως: κυνηγητό, μπιλιάρδο, τρίγωνο και μπάζ. Εκτός από τις ακριβές φαντασμαγορικές μπίλιες του εμπορίου, τα ίδια παιχνίδια παίζονταν με κουκουμπέλες (τα κακατοΐδια του δέντρου).

β. πάρτα όλα. Ήταν μια σβούρα-τυχερό παίγνιο του εμπορίου.

7.6. Σφυρίχτρες

Όλα τα παιδιά ήξεραν να σφυράνε δυνατά και πολύμορφα -χρησιμοποιώντας ή όχι τα δάχτυλά τους. Το σφύριγμα δεν ήταν μόνο παιχνίδι, ήταν *εργαλείο* για πολλές δραστηριότητες.

Ο γεωργοκτηνοτρόφος σφυρίζε: σιγανά και μελωδικά στα ζώα του για να πιούν νερό, στα φορτιάρικα για να τα σταματήσει και σ' άλλα ζώα για να τα προσκαλέσει, επίσης με σφύριγμα επικοινωνούσε και συνεννοούνταν -σε πολλές περιπτώσεις- με τους άλλους συνανθρώπους του.

Στον τσοπάνο ήταν αναγκαίο επαγγελματικό προσόν. Με ποι-κίλα σφυρίγματα έδινε εντολές στο μπουλούκι του, με σφυρίγμα εκφραζόταν μελωδικά στις ομάδες των βουνών, με σφυρίγμα τη-λε-επικοινωνούσε από ράχη σε ράχη!

Η απάντηση στην σκλαβιά του κάθε ανυπότακτου γεωργού ή βλαχοποιμένα ήταν:

• “Να σουρίζει κλέφτικα από λημέρι σε λημέρι ”

με τους καπεταναίους της λευτεριάς. Βέβαια υπάρχει και η σχετι-κή παροιμία.. “Να μου σφυρίζεις κλέφτικα!”

Εκτός από τα παραπάνω υπήρχαν τα συνθηματικά σφυρίγμα-τα (σημαντική ήταν η ερωτική σημειολογία του σφυρίγματος). Υπήρχε (και υπάρχει) το σφυρίγμα των γλεντιών και των κρασο-κατανύξεων, καθώς επίσης το αδιάφορο και το... χαζοβιόλικο σφυρίγμα.

Το σφυρίγμα με τις σφυρίχτρες (εκτός από αυτό του αγροφύ-λακα) γινόταν χάριν παιδιάς από τα μικρά παιδιά. Οι κυκλοφο-ρούσες παιδικές σφυρίχτρες ήταν:

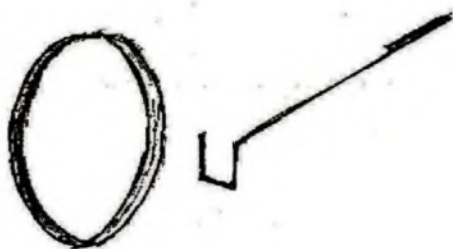
- α. σφυρίχτρα ή πιπιρίνι. Την έφτιαχνε ο τενεκετζής και έμοιαζε με αυτήν του αγροφύλακα.
- β. τζαφάρι. Φτιαχνόταν από νεαρό κλαδί καρυδιάς ή από άλλο ξύ-λο κατάλληλα διαμορφωμένο. Το τζαφάρι και η σφυρίχτρα του τενεκετζή σπηρεύονται στην ίδια λειτουργική αρχή.
- γ. πιπίνι. Κατασκευαζόταν από φλούδα νεαρού κλαδιού κουτσου-πιάς. Έμοιαζε με μικρή πίπα καπνίσματος –εξ ου και το όνομά του– και ο ήχος παραγόταν από τις παλμικές κινήσεις του πε-ριστομίου.

7.7. Παιγνίδια σύνθετες κατασκευές

Τα παιδιά μεγαλώνοντας έφτιαχναν πιο σύνθετα παιγνίδια. Στην προσπάθειά τους αυτή ζητούσαν την βοήθεια των μεγάλων αλλά και των μαστόρων του χωριού.

- α. κάρφο (στα ιταλ. karrfo και στα αρχ. αμαξίς). Ήταν τετράτροχο όχημα κινούμενο δια της βαρύτητας.
- β. πατίνι (γαλλ. patine). Ήταν το δίτροχο παιδικό όχημα. Σαν κα-τασκευή ήταν δύσκολη και δαπανηρή και σαν παιγνίδι δυσκο-λόπεχτο, γι αυτό και δεν ήταν ευρέως διαδεδομένο.
- γ. στεφάνι-αγκλιδέρα. Είναι αρχαιότετη ελληνική δρομική παιδιά

και λεγόταν κρικηλασία. Ήταν ένα στεφάνι (κρίκος), το οποίο με την βοήθεια ενός κατάλληλα διαμορφωμένου χοντρού σύρματος, τη αγκλιδέρα (ελατήρα), τα παιδιά το κυλούσαν και έτρεχαν μαζί του.

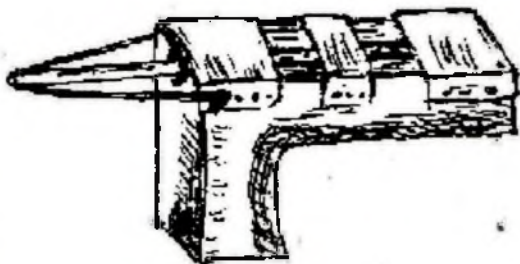
Σχ. 198 - Στεφάνι και αγκλιδέρα.

- δ. **ξυλοκούμπουρο.** Απάνω σε έναν ξύλινο κουμπουροσκελετό στέριωναν έναν κάλυκα, τον οποίον, αφού γέμιζαν με μαύρο μπαρούτι και τον τάπωναν, τον πυροδοτούσαν. Το ξυλοκούμπουρο εισήγαγε τον νέο στον μαγικό και ταυτόχρονα αιματοβαμμένο κόσμο των πυροβόλων όπλων!

Η μυρωδιά του μπαρουτιού είναι το αφροδισιακό του πολεμοσύνης.

- ε. **παφλοκούμπουρο.** Αξιοποιούσε τις εκρηκτικές δυνατότητες της σπιρτάδας των παλαιών σπέρτων.

Τα εξαρτήματά του ήταν ένα κρανίο ξυλάκι, που δρούσε σαν έμβολο κρούσης με την βοήθεια ενός λάστιχου που ήταν προσδεμένο στον σκελετό του.

Σχ. 199 - Παφλοκούμπουρο.

Ο εκρηκτικός του μηχανισμός ήταν ένα βλήμα όπλου με σκαμμένο το εσωτερικό του μολύβι. Μέσα εκεί έμπαινε ή σπιρτάδα, η οποία "ταπωνόταν" με μια αρβυλόπροκα. Πάνω σ' αυτήν χτυπούσε το έμβολο κρούσης και η σπιρτάδα εκτυρσοκροτούσε.

- στ. **λαμνί** (από το ιταλ. lamina). Κατασκευαζόταν από ένα κομμάτι σιδηροσωλήνα, το οποίο σφυρηλατούνταν στην άκρη και ταπωνόταν. Άνοιγαν μια τρύπα στη μέση, μέσω της οποίας γέμιζαν τον σιδηροσωλήνα με μαύρο μπαρούτι και περνούσαν το

φυτίλι. Με το άναμμα του φυτιλιού, πετούσαν μακριά το λαμνί και αυτό εκρήγνυταν, σαν μια πρωτόγονη χειροβομβίδα, σκορπώντας γύρω τα θραύσματα του σιδηροσωλήνα.

Δεν ήταν, ιδιαίτερα παιδικό παιχνίδι, ήταν ένα επικίνδυνο βεγγαλικό που το χρησιμοποιούσαν στη Ανάσταση. Λαμνί έλεγαν και την κάνη του όπλου.

Λαϊκή ιατρική-γιατροσόφια

Οι Ευρυτάνες φτωχοί, κλεισμένοι στα βουνά και σκληροτράχηλοι – όπως ήταν – δεν ήξεραν τι θα πει γιατρός.

Στο ευρυτανικό νοικοκυριό γιατρός ήταν η νοικοκυρά του σπιτιού ή ο νοικοκύρης ή ο αφιλοκερδώς προσφερόμενος, εξειδικευμένος και καταξιωμένος από τις επιτυχίες του, θεραπευτής της κοινότητας. Νοσοκομείο και ιατρείο ήταν το ίδιο το σπίτι, το οποίο διέθετε τον ανάλογο ιατρικό εξοπλισμό.

Όταν εμφανιζόταν μια αρρώστια την αντιμετώπιζαν *πρωτοβαθμώς* στο πόδι, με κάποιο ξόρκι, από τον... οικογενειακό εξορκιστή, με λιγότερη κούραση και περισσότερο φαϊ. Το βράδυ, αν η αδιαθεσία δεν υποχωρούσε, η περίθαλψη συνεχιζόταν στο κρεβάτι με εντριβές, βεντούζες, ζεστά και ξόρκι από τον... εξορκιστή του χωριού.

Αν η αρρώστια επέμενε, άρχιζε η *δευτεροβάθμια* λαϊκή ιατροφαρμακευτική περίθαλψη με την οποία: α) από πλευράς οικογενειακής φροντίδας ενισχύονταν οι περιποιήσεις του πρώτου βαθμού σε: φαϊ, καθαριότητα και ησυχία. Συνεχίζονταν και πολλαπλασιάζονταν τα ριμέντια: με καταπλάσματα, κλύσματα, βδέλλες, βιζακάντια και πιθανόν άρχιζε φαρμακευτική αγωγή με κινίνο, ρετοινόλαδο κ.ά. Τέλος ανανεωνόταν η... εξορκιστική αγωγή. β) Αν

Σχ. 200 – Από παλιό σχολικό "Ανθολόγιο".

τα παραπάνω δεν απέδιδαν γινόταν επίσκεψη του κομπογιαννίτη (όταν κυκλοφορούσε τέτοιος). Αυτός άρχιζε την κομπογιαννίτικη φαρμακευτική αγωγή με μαντζούνια, βότανα κ.λπ. και τελευταία με ενέσεις. γ) Αν παρ' όλα αυτά η αρρώστια συνεχιζόταν και αντιλαμβάνονταν ότι ήταν... προσκλητήριο του Κυρίου, τότε τον λόγο είχε ο παπάς που ερχόταν και μεταλάβαινε τον άρρωστο. Αν όμως εκλάμβαναν την αρρώστια σαν έργο του Σατανά, τότε έφερναν τον παπά για διάβασμα και αν η αρρώστια επέμενε, μερικές φορές κατέφευγαν σε... περιφερειακούς εξορκιστές και μάγους, οι οποίοι όχι μόνο τους ξεζούμιζαν αλλά μαύριζαν ακόμα περισσότερο την ψυχή του ασθενούς και του περιβάλλοντος.

Σχ. 201 – Παπάς
καθ' οδόν
για διάβασμα
ασθενούς.

Βέβαια υπήρχε και η επιστημονική ιατρική περίθαλψη με γιατρό κανονικό. Σ' αυτή την περίπτωση, αν ο άρρωστος ήταν ευκατάστατος (σπάνια περίπτωση) και μπορούσε να πληρώσει, συνήθως γινόταν καλά και ζούσε πολλά χρόνια, αν όμως ήταν φτωχός (γενική περίπτωση) και γινόταν καλά, στη συνέχεια θα... πέθαινε από πείνα (λόγω ιατρικών εξόδων).

Παλιά ο άνθρωπος κινδύνευε να πεθάνει από πείνα και σωματική κούραση, σήμερα κινδυνεύει από πολυφαγία και ακινησία.

Η λαϊκή πρακτική ιατρική έχει πολλά χρήσιμα πράγματα να μας υποδείξει.

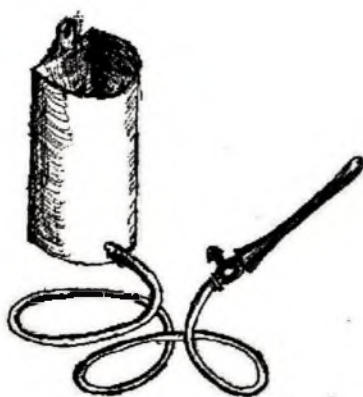
1. Υγειονομικός εξοπλισμός του σπιτιού

Τα ιατρικά εργαλεία, που είχε στο σπίτι του ο χωρικός τα προμηθευόταν από το εμπόριο ή τα κατασκεύαζε μόνος του. Το οικιακό ιατρείο του σημερινού ανθρώπου είναι πολύ φτωχό σε σχέση με του παλιού αγρότη, σιγά – σιγά όμως εμπλουτίζεται και αυτό σε φάρμακα και ιατρικά εργαλεία, όπως πιεσόμετρο, μετρητής σακχάρου κ.ά.

α. κλύσμα ή σιρβιτσάλι (αρχ. κλύσμα και ιταλ. serviviale). Είναι "το υγρόν όπερ εισάγεται σε κοιλότητα του σώματος δια κλυ-

Σχ. 202 - Κλύσμα
(απιόσχημος κύστις).

Σχ. 203 - κλύσμα
(εκχύτης ή καταιονιστήρ).

στήρος προς πλύσιν, υποκάθαρσιν, εκκόπρωσιν κ.λπ.” γράφει η παλιά εγκυκλοπαίδεια του Ελευθερουδάκη. Το κλύσμα και οι βεντούζες ήταν οι πλέον συνήθεις –εκ των ενόντων– ιατρικές φροντίδες. Υπήρχαν δύο ειδών κλυστήρες (κλύσματα):

i. Η “ελαστική απιόσχημος κύστις μετά καλαμίσκον”.

ii. Ο “εκχύτης ή καταιονιστήρ ο συγκείμενος εκ κυλινδρικού δοχείου μεταλλίνου ή υαλίνου, εις το κάτω στόμιον του οποίου προσαρμόζεται ελαστικός σωλήν απολήγων εις κατάλληλον καλαμίσκον”.

β. βεντούζες (ιταλ. ventosa). Με το κάθε μικροσινάχωμα οι βεντούζες ήταν το πρώτο φάρμακο. Η φυσική αρχή λειτουργίας τους στηρίζεται στην υποπίεση, που δημιουργεί η καύση του οξυγόνου στο εσωτερικό του ποτηριού, το οποίο έτσι κολλάει πάνω στο δέρμα, ρουφώντας το προς τα έξω. Αν το μέρος, που είναι κολλημένη η βεντούζα, το χαράξουμε με ξυράφι ή με ένα ειδικό εργαλείο το **τσάρκι** (καθ. κατασχαστήρ), τότε το ποτήρι ρουφάει αίμα και αυτό το είδος της βεντούζας λέγεται **κοφτή** ή **υγρή**. Αλλιώς, αν δεν υπάρχει λύση της συνέχειας του δέρματος, λέγεται **ξηρή**.

Σχ. 204 -
Βεντούζα.

Απαραίτητα παρελκόμενα ήταν ένα κουτάλι, έχοντας τυλιγμένο στη άκρη της λαβής του ένα πανάκι, ένα μπουκάλι οινό-

πνευμα και ένα τσιακμάκι. Στ' Άγραφα -παλιά- χρησιμοποιούσαν για βεντούζες ένα κέρατο, κατάλληλα διαμορφωμένο.

γ. κεραμίδι. Ο υπ' αριθμόν ένα εχθρός του βουνίσιου ήταν το κρύο και θεωρούνταν αιτία πολλών πόνων του. Το ζεστό κεραμίδι τυλιγμένο σ' ένα πανί θεράπευε αυτούς τους πόνους.

δ. βδέλλες. Οι βδέλλες ήταν, κατά κάποιον τρόπο, ένα φυσικό ιατρικό εργαλείο και τις χρησιμοποιούσαν για τις αφαιμάξεις (αν ποτέ τους... περίσσειε αίμα). Τις φύλαγαν μέσα σ' ένα μπουκάλι και όταν χρειαζόταν τις έβαζαν στον οβέρο ή όπου αλλού και αυτές έπιναν αίμα. Η αφαίμαξη θεωρούνταν θεραπευτικό μέσο. Ο Ροΐδης γράφει ότι κάποιοι καλοθρεμμένοι καλόγεροι στα μοναστήρια έκαναν φλεβοτομή για να μην σκάσουν. Εξ άλλου υπήρχε και η παραϊατρική ειδικότητα του φλεβοτόμου.

ε. σύριγγα. Την έβαλε στο αγροτικό σπίτι η πενικιλίνη και η στρεπτομυκίνη.

στ. δοντάγρα. Όταν ο πονόδοντος έφτανε στο απροχώρητο, κάποιος ψύχραιμος μάστορας, συνήθως αλμπάνης ή σαμαράς ή... άλλης συναφούς ειδικότητας, έλυνε το πρόβλημα με την δοντάγρα, που είχε για τη δουλειά. Σύμφωνα με αφηγήσεις γυναικών... μαρτύρων ο πόνος μιας τέτοιας εξαγωγής είναι μεγαλύτερος από τον πόνο της γέννας.

ζ. φλίτ (flit ήταν όνομα αμερικάνικης φίρμας). Είναι μια συσκευή για την εκτόξευση υγρού, υπό μορφήν πυκνών σταγονιδίων, επίσης ήταν και είδος εντομοκτόνου

Σχ. 205 - Φλίτ.

φαρμάκου. Το παρθένο, ορεινό, φυσικό περιβάλλον της προβιομηχανικής εποχής έβριθε από πάρα πολλά ενοχλητικά και επικίνδυνα ζώδια, όπως κουνούπια, κοτόψειρες, ανθρώποψειρες, τσιμπούρια, ψύλλους, κοριοούς κ.ά. Τα βιομηχανικά δηλητήρια, με την τρόμπα του φλίτ και τους άλλους ψεκαστήρες, μας απάλλαξαν από την παρουσία τους. Τώρα μένει να δούμε πως θα απαλλαγούμε από την παρουσία των δηλητηρίων και των ψεκαστήρων!

2. Φαρμακευτικό υλικό

Το σπίτι του αγρότη ήταν φαρμακείο. Το φαρμακευτικό υλικό το έβαζε σε διάφορες θέσεις. Συνήθως έβαζε τα αποθηκευόμενα βότανα στα χατάνια και τα διάφορα σκευάσματα στα ντουλάπια. Όσα νόμιζε ότι χρειαζόνταν... λίγο μαγικοθρησκευτική ενίσχυση τα έβαζε στο εικονοστάσι. Τέλος για τα φάρμακα του εμπορίου διέθετε κάποιον ειδικό χώρο τύπου φαρμακείου.

2.1. Βότανα

Τα βότανα ήταν φυτά και βολβοί περιέργοι στην όψη ή στη γεύση, τα οποία μετά από στοιχειώδη επεξεργασία βαφτίζονταν φάρμακα. Η πολύχρονη δοκιμή και η παράδοση ήταν μια κάποια εγγύηση. Τα προμηθεύονταν από το απέραντο κι ανεξάντλητο εργαστήρι - φαρμακείο της φύσης. Όταν ερχόταν η κακιά ώρα της αρρώστιας, δεν κάθονταν με τα χέρια σταυρωμένα κι αν ερχόταν ο θάνατος καλοδεχούμενος. Η σοφία και η δικαιοσύνη του Θεού είναι αδιαμφισβήτητη.

Τα τελευταία βότανα, που κυκλοφορούν ακόμα και σήμερα, είναι αυτά που θεραπεύουν χρόνιες μορφές... καρκίνου και άλλες σοβαρές αρρώστειες και αυτά, που ανακαλύφθηκαν τώρα τελευταία και κατεβάζουν την χοληστερίνη! Μερικά από τα πολλά παραδοσιακά βότανα ήταν:

- α. βάλσαμο.** Ήταν φάρμακο για το στομάχι.
- β. σκορπίδι.** Χρησιμοποιούνταν σαν βότανο (σκορπούσε τον πόνο) αλλά και σαν εξορκιστικό βοήθημα.
- γ. λεβιθοχόρτι.** Φάρμακο για τις λεβίθες (παράσιτα του στομαχικού τύπου... σκουληκαντέρας), οι οποίες τώρα εξαφανίστηκαν.
- δ. δρακοντιά ή ρακοντιά.** Ήταν φιδόχορτο. Χρησιμοποιούνταν σε δαγκώματα φιδιών, μετά το ανάλογο ξόρκι και πριν... από τον παπά.
- ε. γασκμοχόρτι.** Είναι ένας μικρός βολβός για εκτεταμένο πονόδοντο.
- στ. αρκουδοπούρναρο.** Φάρμακο για την ενούρηση.
- ζ. αγριάδα.** Ήταν φάρμακο για τα νεφρά.
- η. γαλατσίδα.** Για τον τριχοφάγο.
- θ. αμπελοκλάδι.** Για τα κοιλιακά των μωρών.

2.2. Φαρμακευτικά ιδιοσκευάσματα

Τα διάφορα ιδιοσκευάσματα δεν ήταν περίτεχνα, πολύμορφα και περίεργα μαντζούνια, αλοιφές, σιρόπια και άλλα τέτοια. Ήταν απλά φυσικά υλικά ή μείγματα, τα οποία με μια απλή διαδικασία, απάλυναν τον πόνο του πάσχοντα.

- α. **ρετσίνι.** Με το ρετσίνι γινόταν η ρετσιναριά. Οι Βυζαντινοί την έλεγαν *ρετσινιά*. Αλειφαν ένα καπόσκουτο με ρετσίνι και το κολλούσαν στο πάσχον μέρος. Ήταν ένα πρωτόγονο έμπλαστρο που δύσκολα ξεκολλούσε, γιαυτό έμεινε και η φράση “του κόλλησαν τη ρετσινιά”.
- β. **βυζακάντι** (βενετ. *vissicante*). Ήταν ένα έμπλαστρο του εμπορίου, το οποίο πλήγιαζε το μέρος που κολλούσε. Αυτή η πυορροούσα πληγή, υποτίθεται πως θεράπευε, ότι πονούσε πέριξ αυτής.
- γ. **ρητσινόλαδο.** Είναι το κικινέλαιο (από το ιταλ. *cicino* και το ελλ. λάδι). Θεράπευε την δυσκοιλιότητα. Έγινε διάσημο επί Μεταξά όταν χρησιμοποιήθηκε σαν... φάρμακο για τους δυσκοιλιούς αριστερούς.
- δ. **ποντικόλαδο.** Μέσα σ' ένα μπουκάλι με λάδι έριχναν αμάλλιαγα νεογνά ποντικάκια, τα οποία κατακάθονταν στο πάτο. Αυτό το λάδι με τα ποντικοπτώματα θεράπευε τα αυτιά!
- ε. **κηρόπανο.** Χρησιμοποιούνταν –κι αυτό– για τα αυτιά. Μέσα σ' ένα λιωμένο κερί βουτούσαν ένα πανί. Στη συνέχεια του έδιναν σχήμα χωνιού και αφού στερεοποιούνταν, τοποθετούσαν το στενό του μέρος στο αυτί και του άναβαν φωτιά. Με την ζέση και τις αναθυμιάσεις του κεριού, καθάριζε και γιατρευόταν το αυτί.
- στ. **σταχτοφούσκι.** Μέσα σ' ένα καπάκι έβαζαν ζεστή στάχτη, την τύλιγαν με ένα πανί και την τοποθετούσαν στο πάσχον μέρος.
- ζ. **γδουράς.** Με έναν σουγιά έξυναν μια δερμάτινη ζωστήρα. Τα παραγόμενα ξύσματα τα έβαζαν πάνω στην πληγή και σταματούσε το αίμα. Η ίδια δουλειά γινόταν και με την *ίσκα*, που είχαν για τον πριόβολο.
- η. **κατάπλασμα.** Γινόταν με ψημένο ή στουμπηγμένο κρεμμύδι για στουμπήγματα και σοβαρούς μώλωπες.

2.3. Φάρμακα

Ανάλογα με τη ιστορική περίοδο, που αναφερόμαστε, το ιατρικό ενδιαφέρον και την ενημέρωση του νοικοκύρη, στο φαρμακείο του σπιτιού υπήρχαν μερικά φάρμακα του εμπορίου, για την κάλυψη εκτάκτων αναγκών.

Γενικά τα φάρμακα ήταν προϊόντα της βιομηχανικής εποχής.

α. κινίνο. Ήταν θεραπευτικό μέσο για τον πυρετό, την πνευμονία, την ελονοσία, τους ρευματισμούς κ.λπ.

β. ενέσεις. Εμφανίστηκαν στο φαρμακείο του αγρότη μετά τον πόλεμο. Πρώτη και καλύτερη ήταν η *πενικελίνη*, αυτό το αντιβιοτικό έσωσε πολύ κόσμο και πολλά ζώα του τσοπάνη των βουνών. Δεύτερη ήταν η *στρεπτομυκίνη*, που μάλλον την έφεραν στα βουνά οι φυματικοί του κάμπου.

γ. οινόπνευμα. Σαν οινοπνευματώδες... ήταν -και είναι- φάρμακο για τα βάσανα και τα σεκλέτια, σαν οινόπνευμα-ξυλόπνευμα δεν είναι φάρμακο, όμως ήταν το πλέον κατάλληλο για εντριβές, οι οποίες ανακούφιζαν από πολλές αρρώστιες. Για εντριβές επίσης χρησιμοποιούσαν και καθαρό πετρέλαιο!

δ. λοιπά φάρμακα. Το οικιακό φαρμακείο του προκομμένου αγρότη νοικοκύρη μεταπολεμικά εμπλουτίστηκε αρκετά. Δεν είχε στο χωριό φαρμακευτικό κατάστημα για να προμηθευτεί άμεσα τα χρειαζούμενα, γι' αυτό και τούτος τα είχε στο σπίτι του. Έτσι εκτός από τα παραπάνω φάρμακα, είχε ένα μπουκαλάκι με αιθέρα για τις λιποθυμίες, χάπια για τις δηλητηριάσεις, αλγκόν για τους πονοκεφάλους κ.λπ. Τελευταία εμπλούτισε το φαρμακείο του με διάφορα αντιαλλεργικά και αντιφλεγμονώδη φάρμακα και ότι άλλο του σύστηνε ο γιατρός.

ε. υλικά επίδεσης τραυμάτων. Στον τόπο του ατυχήματος γινόταν η κατ' αρχήν απολύμανση της πληγής με *κατούρημα* και η περίδεση αυτής με ότι πανί βρισκόταν. Η κατ' οίκον απολύμανση γινόταν με οινόπνευμα, οξυζενέ, έβαζαν και σουφλαμιδόσκη, και έδεναν την πληγή με ένα καθαρό πανί.

3. Ξόρκια

Κάθε αρρώστια στην αρχή αντιμετωπιζόταν με ένα ξόρκι, που ήταν η μεταφυσική και ανέξοδη ασπιρίνη της λαϊκής ιατρικής. Το

εξορκιστικό... οπλοστάσιο διέθετε ξόρκια για τις περισσότερες αρρώστιες. Θεράπευαν πάσαν νόσον, ψυχική τε και σωματικήν και εκτελούνταν συνήθως από... χαρισματικά άτομα για τέτοιου είδους απάτες και μαγγανείες. Από το κακό μάτι δεν γλίτωνε τίποτε. Άνθρωποι, ζώα, φυτά, ακόμα και... πέτρες έσκαγαν από την φοβερή βασκανική ακτινοβολία, που εξέπεμπαν μερικοί άνθρωποι! Η λαϊκή “φυσική-υλιστική” ερμηνεία του ματιάσματος ήταν ~~και είναι~~— ότι το κακό μάτι διοχετεύει νοσογόνο (και δαιμονικό) ηλεκτρομαγνητισμό, που μπορεί να προσβάλλει τα πάντα. Τα ξόρκια έχουν άλλα μαγικοφυσικό περιεχόμενο κι άλλα μαγικοθρησκευτικό.

3.1. Ξόρκια μαγικοφυσικά

Τα ξόρκια χάνονται στην προϊστορία του ανθρώπου. Στον Όμηρο αναφέρεται ότι ζήτησαν να σταματήσουν το αίμα από την πληγή του Οδυσσέα (αφού την έδεσαν) με ξόρκι.

Τα ξόρκια με μαγικοφυσικό περιεχόμενο είναι:

- α. Τα καθαρά φυσιοκρατικά και ειδωλολατρικά, *χωρίς χριστιανικές αναφορές*, όπως π.χ. το ξόρκι για το *φίδισμα*:

“Τρεις βιδούρες, τρεις στρογγούλες, τρεις ραχούλες
η μια έχει το γάλα, η άλλη έχει το μέλι
και η άλλη του φιδιού το φαρμάκι.
Το γάλα το ήπια, το μέλι το έφαγα
και του φιδιού το φαρμάκι το έχυσα.”

- β. Αυτά που είναι μεν φυσιοκρατικά και ειδωλολατρικά, έχουν όμως στο τέλος εμβόλιμη κάποια *χριστιανική αναφορά*, π.χ. το ξόρκι για το *ανεμοπύρωμα* (δερματική πάθηση):

“Φεύγα-φεύγα ροσοπίλι, σε κυνηγάει το κόκκινο ρούχο
η πικρή φροξυλιά κι η μπουρντούνα (;)
να πας στα άγρια βουνά, σ’ ένα βαθύ λαγκάδι
που δεν λαλεί ο κόκορας και δεν χτυπάει η καμπάνα.
Ο άνεμος το έφερε ο Χριστός να το πάρει (τρεις).”

- γ. *ασυναρτησίες διάφορες*. Εκτός από ασυναρτησίες μπορούν να χαρακτηριστούν και σουρεαλιστικοί ποιητικοί στίχοι, μόνο που δεν... βρέθηκε κανένας ακόμα κριτικός ή ποιητής να τις αξιολογήσει. Σταχυολογώ μερικές από τα “Λαογραφικά της Ρούμελης” του Κ. Σέττα:

“Κάτω στα κατούμενα και στα κατοικούμενα...
 Έχω πέτρα, έχω πάφλα, έχω δώδεκα Αποστόλ’ς...
 Άρατα και πέρατα, σε ξορκίζω με το διάολο να χαθείς....
 Περάσαν τρεις αντίρρησης και τρεις αβασκαντήρησες.....
 Τρεις καλές, τρεις κακές, τρεις εννιά φαρμακωμένες.... ”
 Η άσκα η βάσκα πήγαινε ανάποδα ντυμένη...

3.2. Ξόρκια μαγικοθρησκευτικά

Είναι αυτά που έχουν χριστιανικό περιεχόμενο και διακρίνονται σε:

α. περικοπές από εκκλησιαστικά κείμενα με γλώσσα, υποφερτά έως φρικτά, παραμορφωμένη. Παραθέτω το βασικότερο ξόρκι για το ξεμάτιασμα, το οποίο είναι η προσευχή του Αγίου Αντωνίου, (...υποφερτά παραμορφωμένο), όπως το κατέγραψα από έναν γέρο “εξορκιστή”:

“Κύριε όπλον κατά του διαβόλου, το Σταυρόν σου ημίν δέδω-
 κας, φρίκη γαρ και τρέμει, ότι μοί φέρων αυτού καθαράν την
 δύναμιν ότι νεκρούς αναστά και θάνατον κατήγησες. Δια τού-
 το προσκυνούμεν την Ταφήν σου και την Ανάστασίν σου. Μέγα
 το όνομα της Αγίας Τριάδος, Παναγία Θεοτόκε και πάσαι αι
 ουράνιαι δυνάμεις να πάρετε το μάτι του δούλου σας.....”.

β. λαϊκές συνθέσεις στην νεοελληνική γλώσσα με θρησκευτικό και λίγο κοσμικό περιεχόμενο, π.χ. το ξόρκι για το ρήμα (οφθαλμολογική πάθηση):

“Στο όνομα του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος
 Παναγία και Άγιοι Ανάργυροι γιατρέψτε τον δούλον σας.....
 που ρήμα φέρει εις τον οφθαλμόν του και σκούζει και φωνάζει.
 Η Παναγία είπε:

Δεν είναι σκορπίδι από τον τοίχο να τον σταυρώσετε
 να πάει στ’ άγρια βουνά στα έρημα λαγκάδια
 που δεν λαλεί ο κόκκορας, κότα δεν κακαριέται
 μικρού παιδιού κουλούρα δεν ψήνεται
 κι ο ήλιος ανήφορο κατήφορο πηγαίνει.”

Η διαχωριστική γραμμή μεταξύ των ξορκιών τούτης της ομάδας και της ομάδας 3.1β, δηλ. των ξορκιών με φυσιοκρατικό περιεχόμενο και με κάποιες χριστιανικές αναφορές, είναι πολλές φορές ασαφής. Ένα τέτοιο ξόρκι είναι αυτό που θερα-

πέυει τρεις περβέργες αρρώστιες, τον στρόφο, τον μπρούφλα, και το στούμπωμα:

“Ο κακός ο στρόφος, ο κακός ο μπρούφλας και το κακό το στούμπωμα, όντας κίνησαν να πάνε στο δούλο του Θεού..., τα ποτάμια στρίψαν, οι βρύσες στέρεψαν και τα βοννά ραΐσαν. Παναγία Παρθένα και πάσαι αι ουράνιαι δυνάμεις κάνετε καλά τον δούλο σας...”

3.3 Εξορκιστικά εργαλεία

Η μαγική θεραπευτική δύναμη των λόγων του ξορκισού, για να είναι αποτελεσματική, χρειάζεται μερικά εργαλεία και υλικά και πρέπει να συνοδεύονται από κάποιες κινήσεις.

- α. **μαυρομάνικο μαχαίρι** ή σουγιάς. Ένα μαχαίρι με μαύρη λαβή από κέρατο (πιθανόν όπως το κέρατο του σατανά)

Σχ. 206 – Μαυρομάνικο μαχαίρι.

ήταν το, φетиχιστικού τύπου, εργαλείο, το οποίο με τα λόγια του ξορκισού απάλλαξε τον πάσχοντα από το κακό πνεύμα, που έβρισκε καταφύγιο μέσα του.

- β. **υλικά χρήσιμα** στο ξεμάτιασμα είναι: σκορπίδι, αλάτι, αμίλητο νερό, κάρβουνα, λάδι, μαύρο φτερό κότας, πανί (κατά προτίμηση κόκκινο), η πικρή φροξυλιά κι η μπουρντούνα (με τα οποία το ξόρκι (3.1β)... απειλεί το ροσοπίλι) κ.ά.
- γ. **κινήσεις εξορκιστικές**. Οι κυριότερες ήταν το θεραπευτικό μούντζωμα, το συνηθισμένο φτύσιμο και το χριστιανικό σταύρωμα!

3.4. Προληπτική... αντιβασκακή ιατρική

Οι παλαιοί ήξεραν πολύ καλά την αξία της προληπτικής ιατρικής, Γιαντό και ασκούσαν την... ανέξοδη προληπτική αντιβασκανική ιατρική. Τα μέσα που χρησιμοποιούσαν ήταν:

- α. **φυλαχτό**. Έραβαν σ' ένα πανί λιβάνι, κερί, τίμιο... ξύλο, (που το διακινούσαν διάφοροι απατεώνες) και άλλα ακόμα απίθανα μικροπράγματα, το περνούσαν από κάποια μαγγανιστική διαδικασία και το έκαναν γενικής φύσεως φυλαχτό.

“Φυλαχτό από αρρώστια φυλαχτό από χάρο”

που γράφει ο Γ. Δροσίνης.

- β. αγίασμα.** Το φύλασσαν από τον αγιασμό των Φώτων, ή το προμηθεύονταν από άλλες πηγές, σύμφωνα με τις οδηγίες της εκκλησίας. Ήταν πολύ χρήσιμο στην... αντιβασκανική ιατρική είτε ως πρόληψη είτε ως καταστολή.
- γ. λιβάνι ή θυμίαμα.** Ο θεοσεβούμενος νοικοκύρης, λιβανίζόταν συστηματικά στην εκκλησία κάθε Κυριακή και περιστασιακά στο σπίτι του όταν προέκυπτε ανάγκη (αρρώστια, βοή κ.λπ.).

4. Λατρευτικά

Το κάθε σπίτι είχε το “ταμείον” του, το εικονοστάσι και το προσευχητάρι του. Αυτός ήταν ο χώρος, που ο νοικοκύρης μιλούσε με τους Αγίους, στους οποίους είχε ιδιαίτερη αδυναμία, προσευχόταν στην Παναγία και λάτρευε το Θεό.

- α. εικονοστάσι.** Σαν αντικείμενο μπορούσε να είναι από μια έντεχνη ξυλοκατασκευή μέχρι μια τριγωνική σανίδα σε μια γωνία κάποιου δωματίου (συνήθως χώλ).

Εκεί μέσα είχε τα λατρευτικά του αντικείμενα και υλικά (εικόνα, καντήλι, λιβανιστήρι κι αγίασμα). Επίσης εκεί τοποθετούσε πολλά βότανα, αυτοσχέδια φάρμακα και άλλες μαγγανείες. Τις περισσότερες φορές η ιατροφαρμακευτική φροντίδα ξεκινούσε από το εικονοστάσι. Θρησκευτική λατρεία και ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, ήταν δύο κύκλοι τεμνόμενοι στο μεγαλύτερό τους μέρος. Ο διαχωρισμός και η απεμπλοκή της ιατρικής, από τις θρησκευτικές δραστηριότητες και δοξασίες, είναι το ζητούμενο από την εποχή του Ιπποκράτη μέχρι σήμερα.

- β. λιβανιστήρι μπρούντζινο.** Ήταν ακριβό και έπρεπε να περισεύουν χρήματα για την προμήθειά του.
- γ. λιβανιστήρι παφιλένιο.** Ήταν φτηνό και το έφτιαχναν οι τενεκτζίδες. Επίσης χρησιμοποιούσαν και άλλες ιδιοκατασκευές, στις οποίες προσθέτοντας μια συρμάτινη ουρά, τις μετασχημάτιζαν σε λιβανιστήρια.
- δ. καντήλι** (τουρκ. kandil και λατ. candela). Η πιο φτηνή εκδοχή καντηλιού ήταν ένα ποτήρι ή άλλο δοχείο, με μια απλή συρμάτινη κατασκευή για την στήριξη του φυτιλιού.

Σχ. 207 - Λιβανιστήρι
μπρούτζινο.

Σχ. 208 - Λιβανιστήρι
παφιλένιο.

ε. εικόνα. Αφού προμηθεύονταν την νεόκοπη εικόνα, για να γίνει λατρευτικό αντικείμενο την πήγαιναν στην εκκλησία όπου, για σαράντα μέρες, διαβαζόταν και λιβανιζόταν από τον παπά.

στ. στέφανα. Τα στέφανα του γάμου μπορεί να μην ήταν αντικείμενα λατρείας ήταν όμως ιερά και ως εκ τούτου η θέση τους ήταν μέσα ή δίπλα στο εικονοστάσι, στην στεφανοθήκη.

Στην αγροτική κοινωνία άντρες και γυναίκες κυκλοφορούσαν και δούλευαν μαζί στο χωριό, στα χωράφια και στα λόγια. Συζητούσαν για τις δουλειές τους, γνώριζε ο ένας τα προβλήματα του άλλου και τα συζητούσαν, καθώς επίσης ψυχαγωγούνταν με αστεία και χωρατά. Άμα είχαν οικογενειακές σχέσεις ήταν φίλοι και συνεργάτες σε όλα τα ζητήματα εκτός από τον ερωτικό - σεξουαλικό τομέα. Γι' αυτό το θέμα ο καθένας είχε το στεφάνι του, το οποίο δεν απατούσε και τιμούσε μέχρι την τελευταία στιγμή της ζωής του.

Θέρμανση και φωτισμός

Θέρμανση. Η Εστία ήταν θεά του οικογενειακού βίου και της φωτιάς του σπιτιού. Οι εστίες και οι βωμοί ήταν τα ιερά και τα όσια των αρχαίων.

Οι πηγές θέρμανσης στο σπίτι, ήταν από μπροστά το τζάκι και από... πίσω η κάπα.

Το τζάκι στα παλιά –επί Τουρκοκρατίας– σπίτια το έφτιαχναν στο κέ-

ντρο του σπιτιού και χωρίς καμινάδα. Ήταν ταυτόχρονα η κεντρική θέρμανση, ο κύριος φωτισμός και το μαγειρείο του σπιτιού, εκεί ζέσταιναν το νερό, εκεί στέγνωναν και τα ρούχα τους. Σ' αυτή τη θέση απέδιδε στο χώρο όλη του τη θερμική και φωτιστική ισχύ. Γύρω του χωρούσε, ζεσταινόταν και κοιμόταν (με τα πόδια προς τη φωτιά) όλη η πολυμελής φαμελιά, μπορούσε να κάψει κάθε είδος ξύλου και τέλος δεν είχε καθόλου κόστος κατασκευής.

Το τοποθέτησαν στην άκρη του σπιτιού με καμινάδα –όπως είναι σήμερα– όταν αντιμετωπίστηκε με άλλα μέσα το θέμα του φωτισμού, όταν τα σπίτια μεγάλωσαν και βελτιώθηκαν θερμομονωτικά, όταν οι οικογένειες μίκρυναν κι όταν έγινε ευκολότερη η υλοτόμηση των ξύλων. Στην νέα θέση το τζάκι ήταν βολικότερο και λειτουργικότερο κι ο καπνός έβγαινε έξω χωρίς να μπαίνει στα μάτια και στο σπίτι.

Σχ. 209 – Από Αναγνωστικό Δ' τάξης του 1968.

Φωτισμός. Ο ήλιος ήταν ο φωτισμός του ορεσίβιου Ευρυτάνα κι αυτό ήταν το φως, που έκρυβε και τον φώτιζε μέσα του. Όταν αυτός χανόταν στη δύση του, η νύχτα άπλωνε στα πάντα το πέπλο της. Τις ασέληνες νύχτες το μόνο φως που ερχόταν, ήταν από τα βάθη του αστερόεντα ουρανού. Για λίγο, τις πρώτες βραδινές ώρες, θαμποφεγγαν στα σπίτια τα λυχνάρια και μετά όλο το χωριό, τυλιγόταν σε πηχτό σκοτάδι.

1. Άναμμα φωτιάς

Η πρώτη δουλειά που έκανε, εκεί που καταυλιζόταν, ο πολιτισμένος αγροίκος των βουνών, ήταν να ανάψει φωτιά για να ξεσταθεί και να ψήσει το φαί του.

Η νοικοκυρά φρόντιζε να μη σβήνει η φωτιά στη γωνιά (την εστία του σπιτιού). Με την θράκα, που παράχωνε στη στάχτη, άναβε τη φωτιά την άλλη μέρα. Αν δεν είχε αναμμένα κάρβουνα, τότε χρησιμοποιούσε τα διαθέσιμα μέσα ανάματος της φωτιάς.

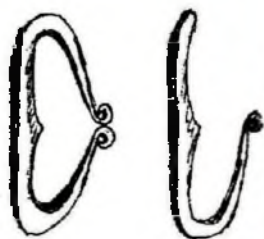
1.1. Μέσα ανάματος

Με τα κλιματολογικά δεδομένα της Ευρυτανίας, το άναμμα της φωτιάς ήταν δύσκολη υπόθεση. Ίσως σ' αυτή τη δυσκολία να οφείλεται το, ότι οι αρχαίοι Ευρυτάνες ήταν ωμοφάγοι, όπως γράφει ο Θουκυδίδης. Βέβαια η πιο προσφιλής δικαιολογία της ωμοφαγίας είναι η βρώση παστών κρεάτων από τους αρχαίους Ευρυτάνες.

α. Ξυλοφωτιά. Σαν καθαρός πρωτόγονος, ο τσοπάνος άναβε την ξυλοφωτιά για να διώξει τον "ίσκιο" (ένα δαίμονικό), όταν έλεπτε στα πρόβατά του. Έπαιρνε δηλαδή δυο στεγνά ξύλα, τα έτριβε μεταξύ τους δυνατά και πολύ ώρα, ώσπου να αναφλεγούν. Πράγμα αδύνατο. Η ξυλοφωτιά είναι θρύλος και ξόρκι.

β. πριόβολος ή πυριόβολος ή πριοβολικά.

Ήταν ο μόνος τρόπος ανάματος της φωτιάς, πριν εμφανιστούν τα τσακμάκια (αναπτήρες) και τα σπέρτα. Σαν εργαλείο ήταν ένα ατσαλένιο σιδεράκι, με το οποίο χτυπούσαν μια μικρή στουρναρόπετρα και παραγόταν σπινθήρας. Έτσι άναβε ένα κομματάκι κα-

Σχ. 210 - Πριόβολοι
(με δύο και με ένα
γύρισμα).

τεργασμένης ίσκας, που το κρατούσαν κολλητά στην στουρνάρωπετρα. Όταν ενέσκηπτε “δαιμονική συνεργεία”, ένας τρόπος για να την αντιμετωπίσουν ήταν να ανάψουν με τον πριόβολο *αναποδοφωτιά*, δηλαδή με τα χέρια πίσω.

“Κουτσοπριόβολος” σήμαινε αναποδιά.

Το σιδεράκι (ο πριόβολος) ήταν τριών τύπων:

i. με δυο γυρίσματα. Οι γυριστοί πριόβολοι ήταν εργονομικοί και χρηστικοί και κατασκευάζονταν εύκολα από τον σιδερά με μια παλιά λίμα ή άλλο σκληρό ατσάλι.

ii. με ένα γύρισμα. Σε σχέση με τον πριόβολο των δύο γυρισμάτων ήταν φτωχότερος.

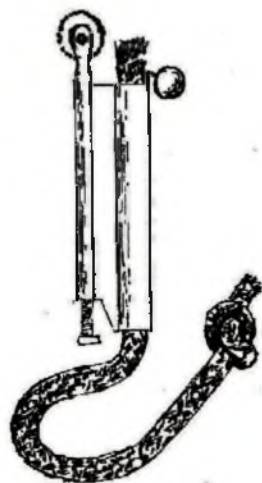
iii. μονοκόμματος. Δεν ήταν ιδιαίτερα εν χρήσει.

γ. αγρότης. Ήταν η βιομηχανική εκδοχή του πριόβολου. Αντί για στουρνάρι είχε τσακμακόπετρα κι αντί για ίσκα φυτίλι.

δ. τσακμάκι. Είναι ο αναπτήρας. Στα τούρκικα *sakmak* σημαίνει πριόβολος. Έκαιγε σαν καύσιμο καθαρό πετρέλαιο. Σαν εργαλείο ήταν αυτό που αντικατέστησε τον αγρότη.

ε. σπίρτα (ιταλ. *spirto*). Τα προμήθευε στον καταναλωτή, μέχρι που καταργήθηκε, το Ελληνικό Μονοπώλιο. Αυτό δεν ήταν σαν τα “κακά” μονοπώλια των πολυεθνικών εταιρειών. Φρόντιζε για την απρόσκοπτη και σχετικά φτηνή, προμήθεια του λαού σε αλάτι, πετρέλαιο και σπίρτα.

Τα σπίρτα και τα τσακμάκια ήταν προϊόντα της βιομηχανικής επίθεσης στην προβιομηχανική... ταλαιπωρία!

Σχ. 211 - Αγρότης.

1.2. Υλικά

Τα απαιτούμενα υλικά για το άναμμα της φωτιάς ήταν τα αυτοσχέδια (ίσκα και στουρνάρι), που αφορούσαν τον πριόβολο και του εμπορίου, που αφορούσαν τα τσακμάκια.

α. κατεργασμένη ίσκα (λατ. *eska*). Για να κατεργαστούν την ίσκα, ώστε να γίνει κατάλληλη για χρήση, πρώτα την κοπανούσαν

άγρια με μια πέτρα ή ένα ξύλο για να αργάσει, μετά την έβραζαν επί ώρα στην αλισίβα και την άφηναν μέσα μέχρι να κρυώσει το νερό. Στη συνέχεια, για να στεγνώσει την κρεμούσαν υπό μορφή αρμάθας.

β. **στουρνάρι** για τον προίβολο (βλαχ. *sturnare*). Το επίσημο όνομά του είναι κερατόλιθος και σαν πέτρωμα αφθονεί στα κράκουρα των ευρυτανικών βουνών.

γ. **τσακμακόπετρες** και **φυτίλι** για τον αγρότη.

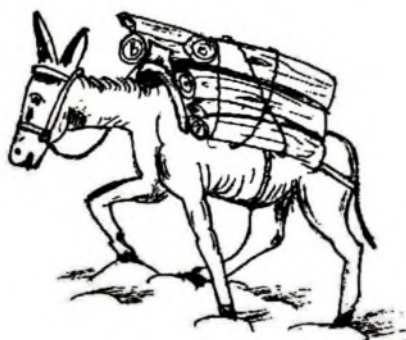
δ. **πετρέλαιο** για το τσιακμάκι.

2. Κανσόξυλα

Όλον το χρόνο ο άνθρωποι πάλευαν με τα κανσόξυλα, γιατί όλον το χρόνο το τζάκι τους έκαιγε. Εκεί μαγείρευαν και έβηναν το ψωμί τους, εκεί ζεσταίνονταν και ξαπόδσταναν τον χειμώνα με τα κρύα και τους χιονιάδες.

Την άνοιξη έκοβαν τα κανσόξυλα και τα έσχιζαν στο λόγγο. Το καλοκαίρι και το φθινόπωρο τα κουβαλούσαν και τ' αποθήκευαν στις λόντζες και τα κατεβατά τους και το χειμώνα τα κατανάλωναν. Τα δρομολόγια για το κόψιμο και την μεταφορά των κανσόξυλων δεν είχαν τελειωμό. Εξήντα μουλαροφόρτια ελατίσια ξύλα ήθελαν για να ξεχειμωνιάσουν.

Έτσι στο έμπα του χειμώνα είχαν:

Σχ. 212 - Ένα γομαροφόρτι
και μία ζαλίγκα κανσόξυλα.

- α. **κούτσουρα** χοντρά και μακριά γύρω στο μέτρο για να φορτώνονται στο γάιδαρο και να χωράνε στο τζάκι.
- β. **γκρίζια** για το μαγείρεμα.
- γ. **κλαρίδια** για ψήσιμο στη γάστρα.
- δ. **φλούδες** για ενίσχυση της θερμικής ισχύος του τζακιού τους.
- ε. **προσανάμματα** για το άναμμα της φωτιάς.

3. Βιομηχανικά μέσα παραγωγής θερμικής ενέργειας

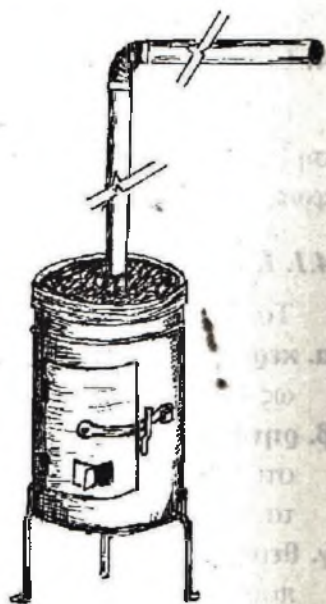
Ο άνθρωπος, από την ανακάλυψη της φωτιάς μέχρι χτες, για να καλύψει τις καθημερινές του ανάγκες σε θερμότητα, παρήγαγε θερμική ενέργεια στο φωτογόνι, χρησιμοποιώντας σαν καύσιμο ύλη την ανανεώσιμη πηγή ενέργειας το ξύλο. Με την ανάπτυξη της βιομηχανίας τα πράγματα στο αγροτικό νοικοκυριό άρχισαν να αλλάζουν. Οι τρόποι και τα μέσα παραγωγής θερμικής ενέργειας από τα καυσόξυλα βελτιώθηκαν, καθώς επίσης και άλλες μοντέρνες καύσιμες ύλες μπήκαν στο σπίτι του Ευρωπαίου, όπως το πετρέλαιο, το οινόπνευμα και το γκάζι. Όταν διαδόθηκε η χρήση του ηλεκτρικού ρεύματος, για την παραγωγή θερμικής ενέργειας (κουζίνες, σόμπες κ.λπ.), το παραδοσιακό αγροτικό νοικοκυριό είχε ήδη... εκπνεύσει.

α. **σόμπα χειροτεχνική** (τουρκ. *soba*).

Στην αρχή την έφτιαχναν οι σιδεράδες, από χοντρή λαμαρίνα σιδεροβάρελων και μετά οι φαναρτζήδες με ψιλή λαμαρίνα. Χρησιμοποιούνταν μόνο για θέρμανση και επικουρικά για ζέσταμα νερού.

β. **σόμπα βιοτεχνική.** Στην οροφή έφερε μαντεμένα δαχτυλίδια και αυτό έδινε την δυνατότητα μαγειρέματος, εκτός από θέρμανση.

γ. **στόφα** (ιταλ. *stofa*). Ήταν και είναι βιομηχανικό προϊόν και έχει πολλαπλές χρήσεις. Χρησιμοποιείται για θέρμανση, μαγείρεμα και ψήσιμο. Η χρήση της διαδόθηκε με

Σχ. 213 - Σόμπα χειροτεχνική.

την εμφάνιση του αλυσσοπρίονου, που έδωσε την δυνατότητα εύκολου τεμαχισμού των καυσόξυλων. Έτσι σήμερα στα σπιτία, που στεγάζουν τους εναπομείναντες γέρους στα χωριά, εστία του σπιτιού είναι η στόφα και όχι το φωτογόνο. Στο άμεσο μέλλον θα σταματήσει και ο εκ της στόφας “ανωθρόσκαν καπνός” των προγονικών μας εστιών!

- δ. **γκαζιέρα.** Είχε σαν καύσιμο ύλη το πετρέλαιο. Λόγω των ευκολιών που παρείχε –σαν εργαλείο και σαν καύσιμος ύλη– χρησιμοποιούνταν όπου δεν υπήρχε καμιά υποδομή εστίας, όπως στα μαθητικά δωμάτια των επαρχιωτών γυμνασιόπαιδων στο Καρπενήσι και σε κάποιες υπαίθριες δραστηριότητες.
- ε. **καμινέτο.** Για καύσιμο ύλη έκαιγε (και καίει) οινόπνευμα. Επειδή η θερμική του ισχύς είναι μικρή και το καύσιμό του ακριβό, σπάνια χρησιμοποιούνται.
- στ. **πετρογάζ.** Η ανάπτυξη του εμπορίου διευκόλυνε τη εξάπλωσή του και χρησιμοποιήθηκε στο παλιό αγροτικό νοικοκυριό όταν αυτό έπνεε τα λούσθια. Η χρήση του καθάρισε τα, αιωνίως μαύρα και καπνισμένα, κακκάβια και τεντζέρια της νοικοκυράς.

4. Εσωτερικός φωτισμός

Ο εσωτερικός φωτισμός του σπιτιού του Ευρυτάνα –σε αντίθεση (πιθανόν) με το δικό του εσωτερικό φως– ήταν ανυπόφορος. Η φωτιά του τζακιού ήταν ένα πρόχειρο μέσο εσωτερικού φωτισμού.

4.1. Κεριά

Τα κεριά ήταν ιδιοκατασκευές του κάθε χρήστη.

- α. **κερί.** Γινόταν από κερί μέλισσας και το χρησιμοποιούσαν κυρίως για τις θρησκευτικές τους ανάγκες.
- β. **ρητινοκέρι.** Το έφτιαχναν από το βαγενορέτσινο, που έμενε στο βαρέλι, όταν τελείωνε το κρασί ή με ρετσίνι από τα έλατα.
- γ. **θειαφοκέρι.** Το έφτιαχναν με λιωμένο θειάφι και το χρησιμοποιούσαν κυρίως για το τρύγημα των μελισσιών.
- δ. **ξυγκακέρι.** Δεν πολυχρησιμοποιούνταν. Το ξύγκι προτιμούσαν να... το φάνε κι όχι να το κάψουν.

4.2. Λυχνάκια λαδιού και πετρελαίου

Το άναμμα των λυχναριών -η λυχναφία, όπως έλεγαν οι δάσκαλοι- πριν την εμφάνιση των ρολογιών ήταν ενταγμένο στο σύστημα ωρομέτρησης. Οι χωροφύλακες, που κυνηγούσαν τους ληστές, την ημέρα κυκλοφορούσαν στα χωριά και τη νύχτα αποσύρονταν στις κωμοπόλεις αφήνοντας τα χωριά στην κυριαρχία των ληστών. Στις αναφορές των επικεφαλής, η ώρα της αναχώρησής τους προσδιοριζόταν ως η ώρα "περί λύχνων αφάς".

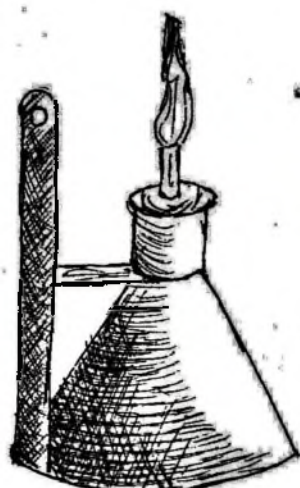
α. λαδολύχναρο ή καντηλέρι. Καντηλέρι λεγόταν συνήθως το παλύψατο λαδολύχναρο. Γενικά τα λαδολύχναρα δεν ήταν διαδομένα στα βουνά, καθότι το λάδι ήταν είδος πολυτελείας, όπου όμως υπήρχαν έκαιαν χοιρινά λίπος.

β. καντήλι. Ήταν μικρός λύχνος λαδιού.

γ. λύχνος πετρελαίου κρεμαστός. *Τσιμπλής* ήταν το υποτιμητικό του ψευδώνυμο. Τα γράμματα που μάθαιναν οι Ευρυτανόταδες των χωριών, μέχρι το 1965 περίπου, μύριζαν... πετρέλαιο και καπνιά από το φως του λύχνου. Ο μεσήλικας Ευρυτάνας του 2000 δεν είναι πενήντα ή εξήντα χρονιών, είναι... πεντακοσίων κι ακόμα περισσότερο, αφού έζησε συνθήκες ζωής, που

Σχ. 214 -
Λαδολύχναρο

Σχ. 215 -
Λύχνος πετρελαίου

για αιώνες ήταν ίδιες κι απαράλλαχτες. Για να γνωρίσει την καθημερινή ζωή των αρχαίων, δεν χρειάζεται να εντυπώσει σε βιβλία και μουσεία. Αρκεί να αναπολήσει και να μελετήσει την δικιά του ζωή!

δ. **λύχνος μεγάλος πετρελαίου** με ενσωματωμένο λυχνοστάτη.

ε. **λυχνοστάτης**. Ήταν ένα όρθιο μετακινούμενο ξύλο με καρφιά, για το κρέμασμα του λύχνου, το οποίο ήταν πακτωμένο πάνω σε μια ξύλινη βάση.

Ο συνηθισμένος “λυχνοστάτης” ήταν μερικά καρφιά καρφωμένα, μέσα κι έξω από το τζακόξυλο. Τα εξωτερικά τα χρησιμοποιούσαν, όταν ήθελαν να εκμεταλλευτούν όλα τα... lux του λύχνου και τα εσωτερικά, όταν πάσχιζαν να γλιτώσουν από τη βρώμα και την καπνιά του πετρελαίου!

“Λύχνος επί λυχνοστάτην” είναι το παλιό νοικοκυριό, λύχνος που φωτίζει και αναδεικνύει –από μια άποψη– μια ανθρώπινη ζωή.

Σχ. 216 –
Λυχνοστάτης.

4.3. Λάμπες (αρχ. λαμπάς, ιταλ. και βλαχ. *lampa*)

Έλεγαν λάμπες τις λυχνίες, που απέδιδαν πολύ φως.

α. **λάμπα πετρελαίου**. Ήταν αυτή, που φωτίσε κάπως καλύτερα το φτωχικό του Ευρυτάνα και εξανθρωπίστηκε λίγο ο φωτισμός της νυχτερινής μελέτης των σχολιαρόπαιδων. Κυκλοφορούσε και κυκλοφορεί γυάλινη και ορειχάλκινη σε διάφορα μεγέθη.

Είναι φωτιστικό σκεύος της βιομηχανικής εποχής.

β. **λάμπα ασετιλίνης** (ιταλ. *acetilene*). Χρησιμοποιούνταν κυρίως για φωτισμό στα μαγαζιά.

γ. **λουξ**. Ήταν μια λάμπα με πολλά lux και αποτελούσε το βασικό μέσο φωτισμού των μαγαζιών. Στα σπίτια χρησιμοποιούνταν σπάνια και τούτο όταν κάποιος μερακλής, ήθελε να φωτίσει καλύτερα ένα σημαντικό του γλέντι.

5. Εξωτερικός φωτισμός

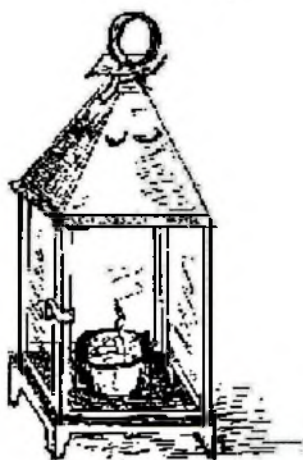
Ο μόνιμος εξωτερικός φωτισμός ήταν ανύπαρκτος. Μεγάλα κεφαλοχώρια, που την ημέρα έσφυζαν από ζωή και κίνηση, το βράδυ σαν έπεφτε η νύχτα, χάνονταν μέσα στο σκοτάδι. Σήμερα σε πολλά χωριά την ημέρα δεν κυκλοφορεί ψυχή ζώσα και την νύχτα, με τον ηλεκτροφωτισμό των δρόμων τους "ζωντανεύουν".

α. φωτέρι (δαυλί). Είναι το πρώτο και πρωτόγονο μέσο φωτισμού. Ήταν ένα δαυλί αντίστοιχο με την δάδα των αρχαίων. Το καλύτερο φωτέρι γινόταν από κόκκινο κεδρόξυλο. Άναβε εύκολα και πέταγε λαμπάδα. Το να φωτίζει κάποιος το σπίτι του με δαυλιά ήταν ένδειξη έσχατης πενίας. Ήταν όμως πρακτικό για στοιχειώδη και πρόχειρο εξωτερικό φωτισμό. Γενικά ο δαδούχος και δαυλοφωτιζόμενος χωρικός ήταν φουκαράς σε αντίθεση με τον Δαδούχο των αρχαίων, που ήταν αξιωματούχος του ιερατείου.

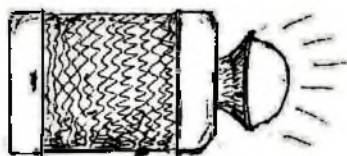
β. λαδοφάναρο. Δεν σβήνει με τον αέρα, γιατί παρεμφερές σήμερα χρησιμοποιείται σαν καντήλι στα νεκροταφεία.

Σχ. 217 -
Φωτέρι.

Σχ. 218 -
Λαδοφάναρο.

Σχ. 219 -
Φακός.

- γ. κλεφτοφάναρο. Είναι ο λεγόμενος “φανός θυέλλης”, ο οποίος κι αυτός δεν σβήνει με τον αέρα μόνο, που σε σχέση με το λαδοφάναρο, καίει πετρέλαιο και φωτίζει καλύτερα. Ήταν το φανάρι των κλεφτών.
- δ. φακός. Ο φακός με την ηλεκτρική πλάκα ήταν ο προάγγελος του ηλεκτρικού ρεύματος, το οποίο πλημύρισε με άπλετο φως το νοικοκυριό, αλλά και όλο το χωριό του Ευρυτάνα. Ήταν το μηχανήμα εκείνο, που άνοιξε την όρεξη του πολυμήχανου παλιού αγρότη, να ασχοληθεί με ένα από τα τελευταία μαστορέματα της ιστορίας του, τα ηλεκτρολογικά.

Κουζινικά και σκεύη διατροφής

Ο κνηγνημένος, παίρνοντας το δρόμο των βουνών, δυο πράγματα κουβαλούσε μαζί του, ένα σκουτί για να "ζεσταίνεται κι ένα κακκάβι για να βράζει το (όποιο) φαί του.

Σε κάθε σπίτι ένα μέρος της οικοσκευής του ήταν τα σίφηρα (τουρκ. sefer) της νοικοκυράς, δηλαδή τα κουζινικά της.

Το μαγείρεμα του φαγητού ήταν λίγο οικοτεχνική δραστηριότητα, λίγο υπηρεσία και προπαντός μια διαδικασία που διαφοροποιούσε τον άνθρωπο από τα ζώα! Το κρέας του κνηγιού του ο άνθρωπος το έψηνε στη φωτιά, ενώ το ζώο το έτρωγε ωμό. Τα φυτικά προϊόντα ο άνθρωπος τα συνέλλεγε και τα έβραζε ενώ τα ζώα τα έτρωγαν εκεί που τα έβρισκαν.

Στο βαθμό που το νοικοκυριό και η κοινότητα αναπτυσσόταν οικονομικά, συστηματοποιούνταν η διατροφή και βελτιωνόταν η μαγειρική.

Η ετήσια διατροφική γραμμή του παλιού ανθρώπου ήταν εποχιακή και κυκλική και όχι ισοπεδωτική και ευθύγραμμη, σαν του σημερινού. Δεν έτρωγε τομάτες το χειμώνα και σταφύλια την άνοιξη, έτρωγε το κάθε πράγμα στον καιρό του.

Ο γεωργοκτηνοτρόφος τηρούσε αυστηρά τις νηστείες. Τον μισό χρόνο έτρωγε φαγητά νηστίσιμα της γης του όπως: όσπρια,

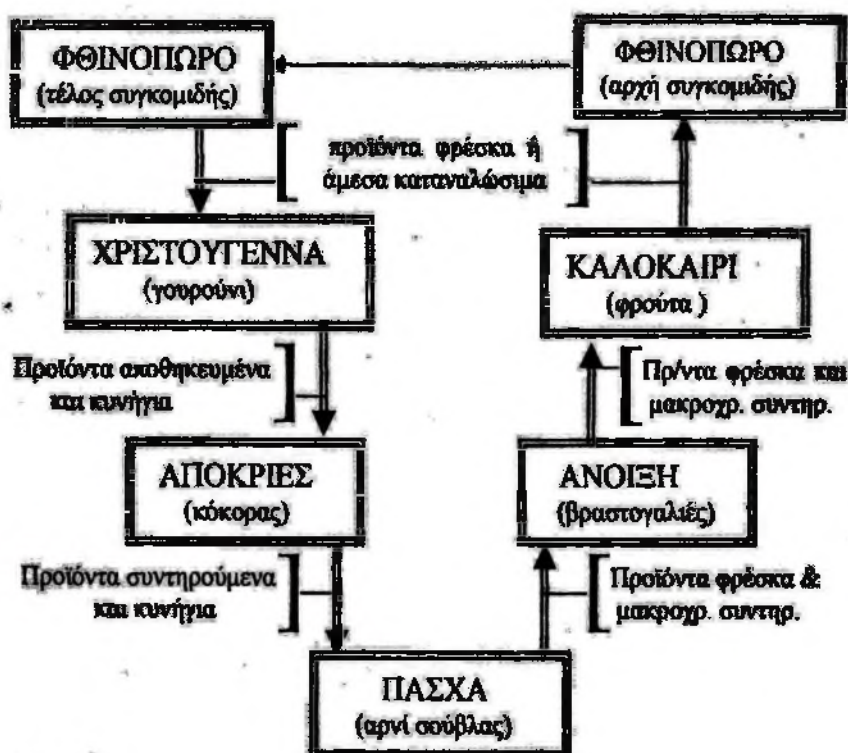

Σχ. 220 - Από Αναγνωστικό "Κρινολούλουδα"
Β' τάξης, του 1948.

χόρτα, λαδερά κ.ά. και τον άλλο μισό αργυμένα φαγητά από τα ζώα του, όπως: κρέας, γαλακτοκομικά, χυλούς κ.ά. Τότε η νηστεία δεν ήταν στείρος μεταφυσικός διαλογισμός, ιατροφιλοσοφική φλακαρία, και κατάλοιπο άλλων κοινωνιών, που προ πολλού είχαν κλείσει την ιστορική τους τροχιά. Ήταν επαβεβλημένη και εναρμονισμένη με τους κυρίαρχους, εκείνη την εποχή, καταναλωτικούς και παραγωγικούς νόμους. Ήταν η... πολιτική της λιτότητας, θεσμοθετημένη και επαβεβλημένη από θείους κανόνες!

Ο ορεσίβιος δεν νήστευε για την ψυχή του και ούτε για να ασκηθεί στην στέρηση! Με την φτώχεια που τον έδερνε ήταν αδύνατο να κατακυλήσει στις... υλικές απολαύσεις και τις ασυτηίες! Παραβαίνοντας τους κανόνες της νηστείας δεν απειλούνταν από την μεταφυσική κόλαση αλλά την... κόλαση της πείνας.

ΕΤΗΣΙΟΣ ΔΙΑΤΡΟΦΙΚΟΣ ΚΥΚΛΟΣ

1. Παρασκευή φαγητού (σκεύη μαγειρικής)

Τα σκεύη μαγειρικής ήταν κυρίως χάλκινα, τα οποία κυριαρχούσαν στην κουζίνα από τα αρχαία χρόνια. Ήταν τα χαλκώματα όπως έλεγαν. Τελευταία εμφανίστηκαν στο αγροτικό σπίτι, δειλά-δειλά τα εμαγιέ, στη συνέχεια επιθετικά τα αλουμινένια και τέλος... σαρωτικά τα πλαστικά. Τα σημερινά ανοξείδωτα δεν τα γνώρισε το παλιό σπίτι.

Τα χαλκώματα ήταν το αναγκαιότερο και ακριβότερο τμήμα της οικοσκευής του ανθρώπου. Αντιστοιχούσαν με τα ηλεκτρικά είδη του σημερινού νοικοκυριού, μόνο που αυτά ήθελαν κάθε τρεις και λίγο γάνωμα! Τα έφτιαχναν οι μπακιρτζήδες. Φημισμένα για την ανάπτυξη της χαλκούργιας ήταν τα Γιάννενα και η Κωνσταντινούπολη, περιστασιακά όμως η χαλκούργια είχε αναπτυχθεί και στην Ευρωπαική.

1.1. Σκεύη για το βράσιμο του φαγητού

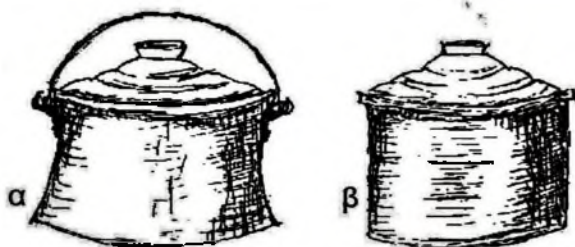
Για να βράσουν το φαί, χρησιμοποιούσαν τα *κακκαβόχημα* σκεύη, που είχαν μορφή κολουρου κώνου. Αυτά, κατά σειρά μεγέθους, διακρίνονταν σε καζάνια, κακκάβια και μπακιράτσια. Με κυλινδρικό σχήμα ήταν τα *τενζέρια* και σε σχήμα ανάποδου κολουρου κώνου οι *καραβάνες*.

α. κακκάβι. Ήταν το αναγκαιότερο και βολικότερο κατασarloειδές σκεύος του νοικοκυριού. Όπου και αν βρισκόταν ο τροφoσυλλέκτης και κυνηγός Ευρωτάνας, κάτι φαγώσιμο θα κονομούσε, για να βάλει στο κακκάβι του να βράζει.

Οι αρχαίοι χρησιμοποιούσαν τον *κάκκαβο*, που ήταν πηλινος ή χάλκινος και τον στέριωναν πάνω σε πυροστιά. Το νεοελληνικό κακκάβι ήταν χάλκινο με αρβάλι, για να το κρεμάνε πάνω στη φωτιά, όταν το τζάκι ήταν στη μέση του σπιτιού, καθώς επίσης για να μπορούν να μεταφέρουν και διάφορα υγρά.

β. μπακιράτσι (τουρκ. bakir-bakrac = μικρό μπακιρί). Ήταν ένα μικρό κακκάβι και το χρησιμοποιούσαν για μαγείρεμα ή για μεταφορά μικρών ποσοτήτων φαγητού. Επίσης μέσα σ αυτό έβαζαν οι παπάδες το νερό του αγιασμού.

γ. καζάνι (τουρκ. kazan). Ήταν το μεγαλύτερο κακκαβοειδές χάλκιωμα. Ως μαγειρικό σκεύος, χρησιμοποιούνταν στους γάμους

Σχ. 221 - α) Κακκάβι και β) τέντζερη.

και σε... προεκλογικές περιόδους, όταν οι πολιτευτάδες, σαν επιστέγασμα της προεκλογικής τους εκστρατείας, μαγειρεύουν φασολάδα στην πλατεία και ψήφιζε ο κόσμος χορτασμένος! "Έχω να φάω από τις εκλογές" έλεγαν σε περιπτώσεις παρατεταμένης πείνας. Το καζάνι δεν είχε αρβάλι και καπάκι, όπως τα κακκάβια, για την μεταφορά του έφερε δυο χερούλια στα πλάγια.

- δ. **τέντζερης** (τουρκ. tencere). Ήταν χαλκωματένιος και δεν είχε αρβάλι, γιατί δύσκολα χρησιμοποιούνταν, όταν το τζάκι ήταν στη μέση του σπιτιού. Όταν εμφανίστηκε ο αλουμινένιος τέντζερης ο ονομαζόμενος **κατσαρόλα** (βεν. cazzarola), ο χαλκωματένιος άρχισε να αποσύρεται ώσπου καταργήθηκε.

Η βασικότερη παροιμία που τον συνοδεύει είναι η πανελληνίως γνωστή: "Κύλησε ο τέντζερης και βρήκε το καπάκι".

- ε. **τεντζεροπούλα**. Είναι ένας μικρός τέντζερης.
στ. **καραβάνα** (τουρκ. karavana=σκεύος συσσιτίου των στρατιωτών). Έμοιαζε στο σώμα με κούτλα και στην ουρά με τηγάνι.
ζ. **ντζισβές** (τουρκ. cezve). Ήταν το μεγάλο μπρίκι.
η. **μπρίκι** (τουρκ. ibrik=δοχείο). Ήταν ένα κανονικό μπρίκι μέσα στο οποίο έφτιαχναν τσάι ή έβραζαν λίγο γάλα.

1.2. Σκεύη ψησίματος και τηγανίσματος

Τα ψητά φαγητά ήταν ευρέως διαδεδομένα, με πρώτες και καλύτερες τις πίτες. Τα τηγανητά όμως, επειδή δεν τους περίσσευε λάδι για τηγάνισμα, ήταν ελάχιστα.

- α. **ταιψί** (τουρκ. tepsi). Είχε "αξία χρήσης" ισότιμη με αυτήν του κακκαβιού. Σε αυτό έψηναν τον επιούσιον άρτον και τις σχεδόν καθημερινές πίτες. Ανάλογα με το μέγεθος διακρινόταν σε:

i. ταψάκι το μικρό.

ii. ταψί το μεσαίο.

iii. τάψα το μεγάλο.

β. νταβάς (τουρκ. tava).

Μορφολογικά έμοια-

ζε με ένα μικρό ταψί.

Είχε μεγάλο κόθρο,

έφερε καπάκι και κυ-

κλοφορούσε με ή χω-

ρίς χερούλια.

Σχ. 222 - Νταβάς.

γ. γκιβέτσι (τουρκ. guvez). Ήταν ο πηλινός νταβάς.

δ. χαλκοτήγανο. Ήταν κακκαβόσχημο και έφερε μονοκόμματα

και σταθερή ουρά. Ήταν βαθύ για τηγάνι και ξώβαθο για κακ-

κάβι. Τις περισσότερες φορές, το χρησιμοποιούσαν για βράσι-

μο φαγητών, στη θέση του κακκαβιού και του τέντζερη.

ε. βλαχοτήγανο. Είχε το μέγεθος του χαλκοτήγανου, μόνο που

έφερε σπαστή ουρά, για να εξυπηρετεί τον βλάχο στις μετακι-

νήσεις του.

στ. σιδηροτήγανο. Είχε καθαρά μορφή και χρήση τηγανιού, όπως

την νοούμε σήμερα.

1.3. Εργαλεία για το κένωμα και το βράσιμο του φαγητού

Το κένωμα του φαγητού εκτός από μια διαδικασία πολιτισμέ-
νης κατανάλωσης αυτού, ήταν και τρόπος διαχείριση του. Αν
εφορμούσαν όλοι στο κακάβι ή στο ταψί, οι μισοί θα έμεναν νη-
στικοί!

α. χουλιάρα. Λέγοντας χουλιάρα εννοούσαν συνήθως την ξύλινη
κουτάλα, που ήταν ένα από τα δημιουργήματα της ποιμενικής
ξυλογλυπτικής. Διακρινόταν σε:

i. ξώβαθη και κοντή. Για ανακάτωμα του φαγητού.

ii. μακριά. Για ανακάτωμα και κένωμα του φαγητού από καζάνι.

iii. βαθιά. Για κένωμα από κατσαρόλα.

β. κουτάλα. Είναι η μεταλλική χουλιάρα. Είναι σύμβολο διαχείρι-

σης της εξουσίας. Η έκφραση "έχει την κουτάλα" κάτι τέτοιο

υποδηλώνει. Υπάρχει σε δύο μορφές:

i. χαλκωματένια κουτάλα, που θέλει γάνωμα.

ii. σιδερένια κουτάλα.

γ. **κόφτης** ή ξύστρα ή τρίφτης. Ήταν ένα ξύλινο εργαλείο που ανακάτω-
ναν το γάλα ή την μαμα-
λγάκα και έτριβαν τον
πάτο του κακαβιού, για να μην κολλήσει.

Σχ. 223 - Κόφτης.

- i. μικρός (για κακκάβι).
- ii. μεγάλος (για καζάνι).

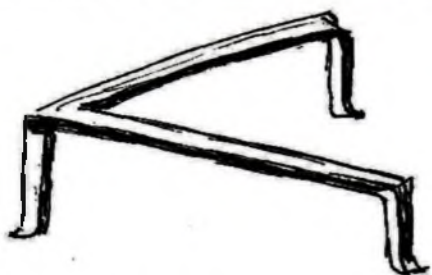
δ. **κεψές** ή ξαφριστήρι. Ήταν η τρυπητή χουλιάρα για το ξάφρι-
σμα του κρέατος (με την επικρατούσα κρεατοφαγική λιτότητα
ήταν αχρείαστο είδος!).

1.4. Εργαλεία εστίας για το μαγείρεμα

Στην εστία επιτελούνταν τρεις λειτουργίες. Εκεί ο άνθρωπος
ζεσταινόταν, από εκεί φωτιζόταν (παλιά) και εκεί έφτιαχνε το
φαγητό του. Ο απαιτούμενος εξοπλισμός για το μαγείρεμα
ήταν:

α. **αγκούτσα**. Ήταν ένας ξύλινος γάντζος και καμιά φορά σιδερέ-
νιος, που χρησιμοποιούνταν όταν τα τζάκι ήταν στη μέση του
σπιτιού. Την έδεναν μ' ένα σχοινί, από κάποιο ξύλο της στέγης
και αιωρούνταν στη μέση της εστίας. Εκεί κρεμούσαν το κακ-
κάβι από το αρβάλι κι έβραζαν το φαγητό, χωρίς να παρεμπο-
δίζονται οι άλλες δραστηριότητες του τζακιού. Μέχρι τελευ-
ταία την χρησιμοποιούσαν, για τον ίδιο λόγο, οι νομάδες κτη-
νοτρόφοι στις τουρλοκάλυβες τους.

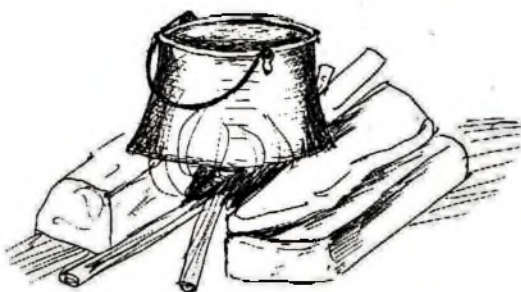
β. **πυροστιά**. Αντικατέστησε την αγκούτσα, όταν το τζάκι πήγε στη
άκρη του σπιτιού. Η κανονική πυροστιά είχε τρεις πλευρές και
τρία ποδάρια, και η "κατ' οικονομίαν" δύο πλευρές και τρία
ποδάρια, θύμιζε δηλαδή
τα ποδάρια καθημένου
ανδρός. Αυτήν θα είχε υπ'
όψιν του ο Κ. Βάρναλης
όταν έγραφε στο σονέτο
το αφιερωμένο σε κάποια
Τάνια:

"Ω! που βράζεις σε
πυροστιές γονάτων...."

Σχ. 224 - Πυροστιά.

γ. **κακκαβολίθια**. Βρίσκονταν στημένα στην αυλή και ήταν ένα είδος πρόχειρης πυροστιάς. Χρησιμοποιούνταν για ζέσταμα νερού και για μαγειρέματα εκτός σπιτιού.

Σχ. 225 - Κακκαβολίθια.

δ. **πάφλας**. Ήταν τενεκεδένιο συνήθως έλασμα σε σχήμα κυκλικής στεφάνης δηλ. με τρύπα στη μέση (και ας λεγόταν πάφλας δηλ. ορείχαλκος). Έμπαινε πάνω από την πυροστιά όταν ήθελαν, να προφυλάξουν από τον καπνό τα τοιχώματα του τέντζερη. Επίσης πάφλα έλεγαν σαρκαστικά και την ψεύτικη βέρα, που φορούσαν οι φτωχοί νιόπαντροι, ελπίζοντας κάποτε να αγοράσουν χρυσή!

2. Κατανάλωση φαγητού (σκεύη και εργαλεία)

Στην κατανάλωση του φαγητού το βασικό πρόβλημα δεν ήταν τα σκεύη, αλλά το... περιεχόμενο αυτών.

2.1. Πιάτα

Πίνακες και πινάκια, ξύλινα ή πήλινα, είχαν οι Βυζαντινοί. Ξύλινες καυκίες και καυκιά (από την ομοιότητά τους με το καύκαλο της χελώνας) και πήλινες τσανάκες και τσανάκια είχαν οι Ευρωπαίοι. Όταν ήρθαν τα βιομηχανικά προϊόντα αυτά αντικαταστάθηκαν από τις σουπιέρες και τα πιάτα.

α. **ξύλινο πιάτο**. Ήταν το μόνο επιτοπίως κατασκευαζόμενο πιάτο και γι αυτό το λόγο, σε περιόδους και μέρη, που δεν υπήρχε εμπόριο ήταν το κυρίως χρησιμοποιούμενο. Ανάλογα με το μέγεθος διακρινόταν σε:

- i. **καυκή** (το μικρό) ii. **καυκιά** (το μεγάλο)

β. **πήλινο πιάτο**. Στα τούρκικα λέγεται τσανάκι (canak), η οποία έκφραση μεταφορικά δηλώνει τον αχρείο και φαύλο άνθρωπο, τον τσανακογλύφτη. Επίσης η έκφραση "χώρισαν τα τσανάκια τους" δηλώνει διακοπή συνεργασίας. Διακρινόταν σε:

- i. **τσανάκι**. Είχε το μέγεθος ενός πιάτου.

ii. **τσανάκα**. Είχε το μέγεθος μιας σουπιέρας. Η εξευρωπαϊσμένη έκφραση της καυκιάς και της τσανάκας ήταν η γαβάθα (λατ. *gavata*).

γ. **χάλκινο πιάτο**

i. **σαγάνι** (τουρκ. *sahan*) ή **κουρπένι** (ρωμ. *cupren*) ή **ασπρόκωλο** κατά την συντεχνιακή διάλεκτο των καλαϊτζήδων. Ήταν χάλκινο βαθύ σκεπαστό πιάτο. “Σαγανάς” ήταν προσβλητικός χαρακτηρισμός, για όποιον γύριζε και έτρωγε σε ξένα σπίτια.

Σχ. 226 - Σαγάνι.

ii. **λεγκέρι** ή **λεγγέρα**. Χάλκινο ξώβαθο πιάτο.

δ. **πιάτο** (ιταλ. *piatto*). Είναι η τρέχουσα ονομασία των βιοτεχνικών και βιομηχανικών πιάτων.

i. **γυάλινο πορσελάνης** ή **φιρφιρένιο** (τουρκ. *firfir*). Είναι το πιο παλιό χρησιμοποιούμενο πιάτο, το οποίο ακόμα χρησιμοποιείται και θα χρησιμοποιείται στο μέλλον.

ii. **εμαγιέ**. Είχε το μειονέκτημα ότι με το παραμικρό χτύπημα “ξεϊψωνόταν”, δηλαδή έφευγε ο σμάλτος.

iii. **αλουμινένιο**. Είναι το τελευταίο βιομηχανικό πιάτο που εμφανίστηκε και το πρώτο που εξαφανίστηκε.

ε. **σουπιέρα**. Ήταν και είναι ένα πιάτο (γυάλινο, εμαγιέ και ενίοτε χάλκινο) μεγάλου μεγέθους.

2.2. Χουλιάρια και κουταλοπήρουνα

Στο Βυζάντιο λέγονταν κοχλιάρια, γιατί αρχικά κατασκευάζονταν από κελύφη κοχλιών (καβούκια σαλιγκαριών). Στη συνέχεια καθιερώθηκαν σαν χουλιάρια (κοχλιάριον - κοχλιάρι - χουχλιάρι - χουλιάρι). Το υλικό κατασκευής τους ήταν ανάλογο με την... ταξική θέση του τρώοντα. Με “χρυσά κουτάλια” έτρωγαν οι πλούσιοι και με ξύλινα οι φτωχοί. Οι Ευρυτάνες έτρωγαν αποκλειστικά με... ξύλινα και όταν ήθελαν να δηλώσουν, πέραν των ανθρωπίνων ορίων, τυράγνια και φτώχεια έλεγαν: “έφαγα με το σκατοχούλιαρο”.

α. **χουλιάρι**. Λέγοντας χουλιάρι συνήθως νοούνταν το ξύλινο κουτάλι. Τα χουλιάρια, σε αντίθεση με τα πιρούνια, χρησιμοποιού-

νταν πάντα. (Εξ ου και το επίθετο Χουλιάρας είναι ευρέως διαδεδομένο ενώ... Πιρουνάς δεν υπάρχει κανένας).

β. κουτάλι σιδερένιο. Είχε το κακό ότι ήθελε συνέχεια γάνωμα. Το όνομα του προέρχεται από το κύτος (=κύλωμα) -κυτάλιον-κουτάλιον.

γ. πιρούνι (αρχ. περόνη). Τα πιρούνια ήταν βιομηχανικά προϊόντα και σαν τέτοια διαδόθηκαν πολύ αργά στα ευρυτανικά βουνά. Είναι σχεδόν βέβαιο (όπως αναφέρει ο Φ. Κουκουλές) ότι οι φτωχοί Βυζαντινοί δεν χρησιμοποιούσαν πιρούνια.

2.3. Κρέμασμα-εναπόθεση χουλιαριών

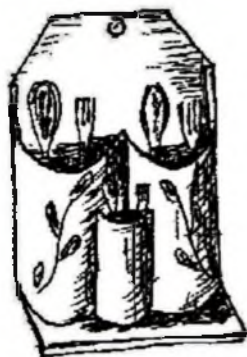
Τα χουλιάρια πρακτικά τα κρεμούσαν για λόγους υγιεινής και τάξης. Μεταφορικά, στην παροιμία "θα σου κρεμάσω το κουτάλι", σήμαινε στέρηση του δικαιώματος στο φαί.

α. χουλιαρολόγος. Ήταν ξύλινη κατασκευή, που κρεμούσαν τα χουλιάρια και τα κουτάλια. Για την τοποθέτηση των κουταλιών είχε εγκοπές ή τρύπες.

β. κουταλοθήκη. Ήταν τενεκεδένιος χουλιαρολόγος, κατασκευή του τενεκτζή, χρήσιμη περισσότερο για τα σιδερένια κουτάλια.

Σχ. 227 - Χουλιαρολόγος με εγκοπές.

Σχ. 228 - Κουταλοθήκη.

3. Σκευή μεταφοράς νερού

Οι πολλές πηγές, με τα γάρφαρα και κρύα νερά, είναι η ευλογία των ευρυτανικών βουνών. Η κάθε πηγή ήταν προσβάσιμη και σ' ετοιμότητα να σβήσει την δίψα κάθε ζωντανού. Ιδιωτικές πηγές δεν υπήρχαν.

Εκεί ξεδιφούσαν τα άγρια και τα ήμερα των βουνών και των

λόγγων, εκεί θέριευαν τα τρανά πλατάνια, εκεί πήγαιναν οι ροδαλές και καλοδεμένες χωριατοπούλες για να γεμίσουν, εκεί και τα διψαλέα αρσενικά ακροβολίζονταν στα ερωτικά τους μετερίζια!

“Αν πας Μαλάμω μ’ για νερό
εγώ στη βρύση καρτερώ
να σου τσακίσω το σταμνί
να πας στη μάνα σου αδειανή...”

...απειλούσε ο ερωτοχτυπημένος αρσενικός.

Σε κάθε πηγή γινόταν ένα υποτυπώδες έργο υδρομάστευσης και κατασκευαζόταν μια βρύση.

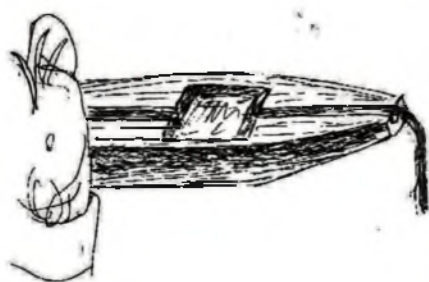
Άλλα έργα υδραγωγείου δεν γίνονταν. Η μεταφορά του νερού από την πηγή στο σπίτι γινόταν με δοχεία.

α. βαγένα (σλαβ. *bagan*). Ήταν το κύριο μέσο μεταφοράς νερού από τις κοινοτικές βρύσες και αυτή η δουλειά ήταν χρεωμένη στις γυναίκες. Μετέφεραν τη γεμάτη βαένα στον ώμο ή ζαλίγκα στην πλάτη ή τέλος πάνω στο κεφάλι, επιδεικνύοντας ταυτόχρονα τις ισοροπιστικές τους ικανότητες.

β. γκιούμι (τουρκ. *gügüm* = δοχείο). Υπήρχε σε δυο τύπους:

i. χαλκωματένιο. Χρησιμοποιούνταν για μεταφορά νερού από τη βρύση στο σπίτι.

ii. τενεκεδένιο. Υπήρχε ένας τύπος, με μορφή ίδια με αυτήν του χαλκωματένιου γκιουμιού, για μεταφορά με το χέρι και ένας δεύτερος τύπος για μεταφορά επί της πλάτης (υπό μορφήν ζαλίγκας). Ειδικά ο δεύτερος τύπος, χρησιμοποιούνταν για την μεταφορά νερού και το ξεδίψασμα των διάφορων εργατικών συνεργείων. Όλοι, ο καθένας με την σειρά του, έπιναν νερό με το καπάκι του γκιουμιού, χωρίς βέβαια να σιχαίνεται ο ένας τον άλλον.

Σχ. 229 – Ξύλινη βρύση με κούπα.

Σχ. 230 –
Βαγένα.

Σχ. 231 - Γκιούμια
(α. χαλκωματένιο β. και γ. τενεκεδένια).

γ. **ποτίστρα**. Το μποτσινάρι της εξυπηρετούσε σε ψιλοποτίσματα και στις μεταγγίσεις του νερού.

δ. **κουβάς** ή **σατίλι** (τουρκ. kova). Επειδή ήταν φαρδύς πάνω, βόλευε για το πότισμα των ζώων. Επίσης είναι το καταλληλότερο δοχείο για λήψη νερού από πηγάδια.

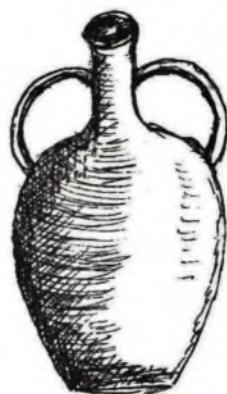
“Ο κουβάς χαλάει το πηγάδι δεν έχει ανάγκη” έλεγαν, υπονοώντας τις βλαβερές συνέπειες από τις υποτιθέμενες σεξουαλικές καταχρήσεις των ανδρών!

ε. **μπότι** ή **λαγήνι** (αρχ. λάγηνος). Είναι η γνωστή στάμνα. Οι Βυζαντινοί την έλεγαν **εμπότη** ή **εμποτόπουλο**. Χρησιμοποιούνταν κυρίως για αποθήκευση κρασιού και τσίπουρου και λιγότερο για την μεταφορά νερού.

στ. **στάμνα** ή **σταμνί** (βλαχ. stamna). Είναι μετρίου μεγέθους μπότι.

ζ. **μπότσα** (ιταλ. boccia = μπουκάλι). Δοχείο χωρητικότητας δύο οκάδων. Τελευταία έτσι λεγόταν ένα νταμιζανοειδές πλαστικό δοχείο.

η. **επικουρικά μέσα μεταφοράς νερού**. Άλλα μέσα μεταφοράς νερού ήταν: από την κατηγορία των κουζινικών, τα **κακκάβια** και τα **κατσαρόλια**, επίσης τα διάφορα **παγούρια**, οι **νεροβάρελες**

Σχ. 232 - Μπότι.

και τελευταία, ένα πρακτικό και σοβαρό μέσο, ήταν οι *γκαζο-τενεκέδες*. Άλλο μέσο μεταφοράς ήταν τα *ασκιά*, τα οποία όμως χρησιμοποιούνταν σε ειδικές περιπτώσεις, όπως π.χ. οι *ματαράδες*, με τους οποίους κουβαλούσαν οι βλάχοι το νερό στις άνυδρες κορφές.

4. Σκεύη χρήσης νερού και κρασιού

Δεν υπήρχε αυστηρός διαχωρισμός μεταξύ των υδαρών και οινηρών αγγείων. Το ίδιο δοχείο χρησιμοποιούνταν για νερό, για κρασί, για γάλα και για άλλα πόσιμα υγρά. Υπήρχε όμως για κάθε δοχείο μια ιεράρχηση χρήσεων.

4.1. Τσουνκάλια (τουρκ. *sukal*)

Λέγοντας τσουνκάλια εννοούσαν τα χάλκινα αγγεία υγρών.

- α. *τσουγκάλι*. Χωρούσε περίπου μια οκά και έφερε λαβή για την μεταφορά του.
- β. *τσουγκάλα*. Ήταν σαν το τσουγκάλι μόνο, που εκτός από λαβή, είχε και αρβάλι για την μεταφορά της σε μεγάλες αποστάσεις. Πολλές φορές χρησιμοποιούνταν και για μαγείρεμα.
- γ. *οκά*. Ήταν τενεκεδένιο τσουγκάλι, χωρητικότητας μιας οκάς.

Σχ. 233 - Τσουνκάλι.

Σχ. 234 - Τσουνκάλι
ή μαστραπάς.

4.2. Μαστραπάδες (τουρκ. *mastrapa*)

Είναι υδροφόρο και οινηρό αγγείο, αντιστοιχεί με τον αρχαίο κρατήρα και τον κύλικα και με το “μέγα ποτήριον” των Βυζαντινών. Διαφέρει από το τσουνκάλι, διότι από το στόμιό του εξέρχει κρουνός για την καλύτερη εκροή των υγρών.

α. χαλκωματένιος. Ο κυρίαρχος τύπος χαλκωματένιου μαστραπά δεν έφερε κρουνό εκροής και ήταν στην βάση του πεπλατυσμένος σαν... γκαστρωμένος. Λεγόταν πολλές φορές και τσουνκάλι.

β. ξύλινος. Ήταν ο μόνος μη “εισαγόμενος” μαστραπάς, στην κλειστή οικονομία των βουνών.

γ. πήλινος.

δ. κανάτα (λατιν. *cannata*). Είναι ο γυάλινος μαστραπάς (στα Βυζ. κανάτιον ή κανάτη).

4.3. Κούπες (λατ. *cupa*)

Οι Βυζαντινοί έλεγαν ποτήρια τα αγγεία με τα οποία έπιναν νερό και κρασί. Οι νεοέλληνες, ειδικά για το αγγείο του κρασιού, χρησιμοποιούσαν την λέξη κούπα. Σήμερα λέγοντας μια κούπα κρασί εννοούμε ένα νεροπότηρο.

α. κούπα. Είναι ξύλινο “ποτήρι”. Σαν σχήμα ήταν ένα μικρό κανκί, που πολλές φορές είχε και χερούλι. Την πήλινη κούπα οι Βυζαντινοί την έλεγαν *καύκο* και για όποιον έπινε πολύ κρασί και παραφερόταν έλεγαν:

“Πάλιν τον καύκον έπιες πάλιν τον νουν απώλεσες”.

Κατ’ αντιστοιχία σήμερα λέμε:

“Ηπιες τα ποτηράκια σου”!

β. τάσι (τουρκ. *tas*). Εκτός από χάλκινο υπήρχε και το ασημένιο τάσι, το οποίο ο Ευρυτάνας ήξερε μόνο από το τραγούδι: “Ένα τραγούδι θα σας πω σ’ ένα ασημένιο τάσι”.

γ. κρασοπότηρο. Είναι το γυάλινο ποτήρι. Σε γυάλινα ποτήρια κερνούσε τους κλέφτες η όμορφη αιχμάλωτη γυναίκα, με το “καψουρεμένο” κλεφτόπουλο να παρακαλεί: “και στο δικό μου το γυαλί ρίξε σπυρί φαρμάκι” όπως λέει το δημοτικό τραγούδι.

Σχ. 235 - Τάσι.

4.4. Κύπελλα

Τα κύπελλα έφεραν χερούλι και είχαν κυλινδρικό σχήμα. Χρησιμοποιούνταν περισσότερο σαν αγγεία πόσης νερού.

α. κύπελλο. Σαν χαλκωματένιο είναι ένα μικρό τσουκάλι. Τελευταία αντικαταστάθηκε από τα *εμαγιέ* και τα *αλουμινένια* κύπελλα.

β. μπεκιόνι. Είναι συνώνυμο με το κύπελλο. Επειδή όμως η λέξη είναι ελαφρώς “βάρβαρη” χρησιμοποιούνταν για να δηλώσει το ευτελές τενεκεδένιο κύπελλο, το οποίο τελευταία ήταν “ανακυκλωμένο” προϊόν * από κονσέρβες κυλινδρικού σχήματος.

γ. τσάσκα (σλαβ. *tsaska*). Είναι το μεγάλο φλυντζάνι.

Σχ. 236 –
Μπεκιόνι.

4.5. Σκεύη εκστρατείας

Γενικά σκεύη εκστρατείας ήταν όσα περιέχονταν στον τρουβά του γεωργοκτηνοτρόφου (βλ. κεφ. Α1-13). Βασικά σκεύη μεταφοράς και πόσης νερού ήταν η ξύλινη *νεροβάρελα* και τα *παγούρια*. Εκτός από αυτά επιπλέον χρησιμοποιούνταν:

α. τσίτσα ή τσότρα (τουρκ. *cotra*). Ήταν σκεύος μεταφοράς και πόσης κρασιού στο ταξίδι, στα χωράφια, στα υπαίθρια γλέντια και στους γάμους. Κατασκευαζόταν με μονοκόμματο ξύλο, δια εκκαφής ή με δόγκες σαν την νεροβάρελα. Από το στόμιο της τσίτσας έπιναν κρασί, ένας-ένας με τη σειρά. Με αυτήν γινόταν και η πρόσκληση στο γάμο. Πήγαιναν με την τσίτσα στο σπίτι του προσκαλούμενου, ο οποίος έπινε κρασί και ευχόταν καλορίζικα.

β. φλασκί (ιταλ. *flasca* = ξηρό κολοκύθι). Κατασκευαζόταν από ξεραμένο καρπό νεροκολοκύθας. Στην Ευρυτανία δεν ήταν ιδιαίτερα εν χρήσει λόγω έλλειψης νεροκολοκυθιών.

5. Λοιπά κουζίνα

Τα σκεύη –σε είδη– στο παλιό μαγειρείο ήταν περισσότερα από αυτά της σημερινής κουζίνας. Η τυποποίηση και η εμπορευματοποίηση της διατροφής μας, αφαίρεσε σκεύη και δουλειά και πρόσθεσε ύπουλους κινδύνους για την υγεία και εξοδα.

5.1. Σκεύη και εργαλεία αλατιού

Το αλάτι παλιά ήταν χρησιμότερο απ' ό,τι σήμερα, γιατί ήταν βασικό μέσο συντήρησης των τροφών. Επίσης αλάτι χρειαζόνταν να ταΐζουν τα ζώα και να νοστιμεύουν το φαγητό τους. Ήταν όμως δυσεύρετο και ακριβό, Γιαντό το πρόσεχαν ιδιαίτερα και το κονομούσαν. Το προμηθεύονταν κάνοντας δύσκολα αγωγή στο Μεσολόγγι. Σε περίπτωση μεγάλων παραπόνων για μικρή ταλαιπωρία έλεγαν σκαπτικά «πήγε η παπαδιά στην αλυκή...» ή «πήγε η παπαδιά για αλάτι...».

α. αλατολόγος. Ήταν ξύλινη αποθήκη αλατιού για καθημερινή χρήση και βρισκόταν κρεμασμένος σε κάποιο κούνταλο στο μαγειρείο. Υπήρχε σε δύο μορφές:

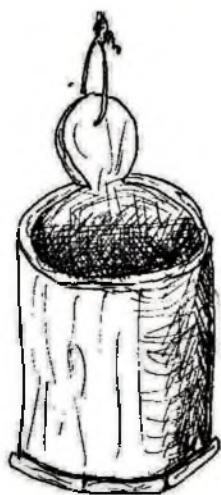
i. καρφωτός. Ήταν ένα μικρό σανιδένιο κιβώτιο.

ii. τύπου “κουρέτσας”. Ήταν ο πρωτόγονος αλατολόγος κατασκευασμένος από ένα τμήμα κούφιου ελατοκορμού κατάλληλα επεξεργασμένου.

β. αλατολοί. Ήταν ένα σακούλι αλάτι, το οποίο συνήθιζαν να κρεμάνε δίπλα στο τζάκι, για να καπνίζεται και να φεύγει η υγρασία.

γ. στούμπος (σλαβ. stonpa). Ήταν ένα εργονομικό, για τη χούφτα, ποταμολίθι κατάλληλο για το στούμπισμα του αλατιού. Η ίδια δουλειά μπορούσε να γίνει και με ένα μπουκάλι.

δ. αλατόπλακα. Ήταν μια σκληρή πλάκα (όχι καμιά χωματόπλακα), η οποία είχε δύο αποστολές. Στην μόνιμη θέση της ήταν σκέπαστρο του “πρωτόγονου” αλατολόγου και όταν την χρειαζόνταν, την χρησιμοποιούσαν σαν βάση πάνω στην οποία στουμπούσαν το αλάτι.

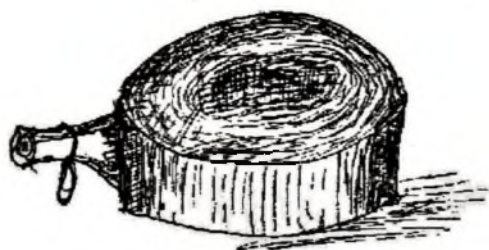

Σχ. 237 –
Αλατολόγος.

5.2. Εργαλεία κρέατος

Μπορεί η κρεατοφαγία να ήταν... πανηγυρικό γεγονός, δεν έλειπαν όμως τα εργαλεία κατανάλωσης του κρέατος.

α. κρεατοκόπι ή ταλιούρι. Είναι το επίκορμον ή αβάκιον των Βυ-

Σχ. 238 - Κρεατοκόπι.

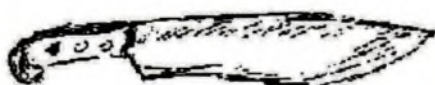
ξαντινών. Γιαυτό και οι Ρουμελιώτες λένε “βακίζω το κρέας για να φτιάξω λουκάνικα”.

- β. **μηχανή κιμά.** Τελευταία, που τα φαγητά με κιμά μπήκαν στο διαιτολόγιο του Ευρυτάνα, έκανε την εμφάνισή της και η χειροκίνητη μηχανή του κιμά. Επίσης χρησιμοποιούνταν και χρησιμοποιείται στο γέμισμα των λουκάνικων.
- γ. **σουβλί.** Ήταν χρήσιμο κάθε Πάσχα. Απαραίτητες για την λειτουργία του ήταν δυο ξύλινες *φούρκες*, πάνω στις οποίες στηριζόταν και στριφογύριζε.
- δ. **σούβλα** (λατιν. *subula*). Είχε την τιμητική της τα Χριστούγεννα, όταν σ' αυτήν ψηνόταν το ψαρονέφι του γουρουνιού καθώς επίσης και το Πάσχα, όπου ψηνόταν το χοκορέτσι.
- ε. **σχάρα.** Ο Αναστάσιος Γόρδιος (ο συνεχιστής του έργου του Ευγένιου του Αιτωλού) έγραφε στον ανιψιό του στη Θεσσαλονίκη: “*Ηθελες μου κάμεις μεγάλην χάριν, αν μου έπεμπες μιάν σκάραν από εκείνες που ψένουν ψάρια.....*”

5.3. Κοφτερά

Σαν κοφτερό κουζίνας η νοικοκυρά χρησιμοποιούσε και το σουγιά που έφερε πάνω της. Η γκάμα των κουζίνομάχαιρων αποτελούνταν από:

- α. **χαντζάρα** (τουρκ. *hancer*). Ήταν μαχαίρι “γίγας” γενικής χρήσης, μορφολογικά είναι ένα.... ειρηνικό γιαταγάνι. Μπορούσε να χρησιμοποιηθεί και για ξεκλάρισμα των δέντρων καθώς επί-

Σχ. 239 - Χαντζάρα.

σης -στην ανάγκη- σαν αμυντικό ή επιθετικό όπλο. Αν δεν υπήρχε στο σπίτι το αντικαθιστούσε το τσεκούρι.

β. **χαντζάρι μικρό**. Συνήθως δεν συνυπήρχε στο σπίτι με το μεγάλο χαντζάρι. Θα υπήρχε ή το ένα ή το άλλο.

γ. **μπαλτάς** (τουρκ. *balta*). Είναι ένα χαντζάρι ειδικό για τον τεμαχισμό κρέατος και έχει ευθεία κόψη. Ήταν και είναι επαγγελματικό εργαλείο των χασάπηδων. Ήταν λίγο πολυτέλεια να υπήρχε στο σπίτι μπαλτάς, αφού ένα χαντζάρι, σε σχήμα μεγάλου μαχαιριού, έκανε πολύ καλά τη δουλειά του χασάπη.

δ. **ψωμομάχαρο**. Ήταν ένα κοινό μαχαίρι κουζίνας.

ε. **κάμα**. Είναι το δίκκοπο μαχαίρι. Πρακτικά δεν το χρησιμοποιούσαν, μεταφορικά όμως έλεγαν την έκφραση: "είναι δίκκοπο μαχαίρι".

στ. **ακονιά**. Δεν ανήκε στα κοφτερά, χρειαζόταν όμως για το τρόχισμα τους. Πολλές φορές, για την ίδια δουλειά, χρησιμοποιούσαν και τα γωνολίθια του τζακιού.

5.4. Μποτίλιες ή μπουκάλες και κούπια (λατιν. *botiglia*, βενετ. *bykal* και τουρκ. *küp*)

Ήταν δοχεία για αποθήκευση υγρών.

α. **μποτίλιες**. Διακρίνονται ανάλογα με το βάρος του περιεχομένου τους σε:

i. **χιλιάρα**. Χωρούσε χίλια δράμια.

ii. **πεντακοσάρα**. Χωρούσε πεντακόσια δράμια.

iii. **οκάρα**

iv. **μυσηοκάρα**

β. **κιούπι**. Το κιούπι ήταν ένα μικρό πιθάρι.

γ. **πλιθάρι**. Ήταν ένα κιούπι λαδιού πολύ καλά εφυσωμένο. Με την έλλειψη λαδιού, που επικρατούσε στην Ευρυτανία, ήταν εξωτικό.

5.5. Χωνιά

Κατασκευάζονταν από τους τενεκτζήδες. Ήταν χρήσιμα για την μετάγγιση υγρών. Τότε τίποτε δεν κυκλοφορούσε εμφιαλωμένο. Ένα τεράστιο χωνί από λαμαρίνα ή χαρτόνι ήταν ο τηλεβόας των τελάληδων. Είναι ο πρόγονος της σημερινής ντουντούκας των διαδηλωτών και των γύφτων λιανοπωλητών. "Πήρες το χωνί" έλεγαν για κάποιον που διαλάλησε ένα μυστικό.

Για τις μεταγγίσεις και άλλες δουλειές είχαν διάφορα χωνιά.

α. λαδιού. Ήταν μεσαίο χωνί κατάλληλο για να γεμίζουν τα μπουκάλια λάδι, κρασί ή ξύδι. Επίσης με αυτό πότιζαν τα ζώα διάφορα φαρμακευτικά σκευάσματα, όταν αρρώσταιναν.

β. πετρελαίου μεγάλο. Έμοιαζε με το χωνί του λαδιού και μετάγγιζαν πετρέλαιο.

γ. πετρελαίου μικρό. Το είχαν για να βάζουν πετρέλαιο στο λύχνο και στη λάμπα.

δ. λουκάνικων. Στην ανάγκη μπορούσε να χρησιμοποιηθεί, σαν χωνί για γέμισμα των λουκάνικων και ένα κατάλληλο κέρατο ζώου.

Σχ. 240 - Χωνί λουκάνικων.

5.6. Λοιπά σκεύη και εργαλεία μαγειρικής

α. λαδοροί ή ροί. Λέγονταν επίσης *λαδικό* ή *λαδηρό*, έκφραση με την οποία παρομοίαζαν μια φλύαρη και κακολόγο γριά.

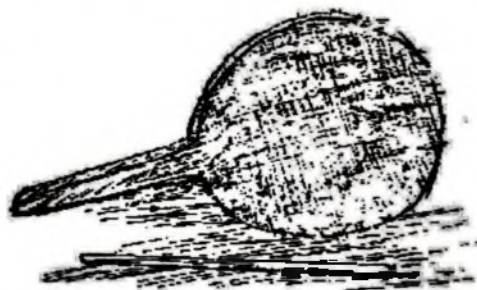
Η μικρή παροχή του μπιτσιναριού βοηθούσε στην εξοικονόμηση του λαδιού. Αν το λάδι ήταν σε μπουκάλι, προς αποφυγή μεγάλων παροχών λαδοροής, έβαζαν το δάχτυλο στο στόμιο. Περιστασιακά, σε φάσεις μεγάλης λιτότητας, το λάδωμα των φαγητών γινόταν με το αδράχτι. Το βουτούσαν μέσα στο μπουκάλι και στη συνέχεια, λαδωμένο όπως ήταν, ανακάτωναν το φαί!

β. στραγγιστήρα. Χρησιμοποιούνταν για το στράγγισμα του γάλακτος και των διαφόρων αφεισημάτων.

γ. ριντές (τουρκ. *rende*) Με αυτόν έτριβαν πατάτες και κολοκύθια για τις πίτες.

δ. σουρωτήρι ή τρυπητό. Ήταν χάλκωμα όχι ιδιαίτερα αναγκαίο.

ε. πλαστήρι. Ήταν μια ενιαία πλατανίσια σανίδα. Χρησιμοποιούνταν περισσότερο στην "πιττοποιία" και λιγότερο στην αρτοποιία.

Σχ. 241 - Πλαστήρι και πλάστης.

Εκεί πάνω άνοιγαν οι νοικοκυρές τα φύλλα για τις πίττες. Στο πλαστήρι έπλαθαν το λειψό ψωμί, την λεγόμενη κουλούρα ή πλαστάρι.

στ. πλάστης ή πετρόβεργο (βλαχ. *petura* = φύλλα χυλοπίτας). Είναι η ράβδος με την οποία, ακόμα και σήμερα, οι απαιτητικές νοικοκυρές ανοίγουν τα φύλλα για τις πίττες τους. Παλιότερα ήταν επίσης και ένα πρόχειρο μέσο, με το οποίο οι μανάδες απειλούσαν ή και τιμωρούσαν τα άτακτα παιδιά!

ζ. χαβάνι (τουρκ. *havan*). Χρειαζόταν όπως και σήμερα, για το τρώσιμο ή την πολτοποίηση διαφόρων προϊόντων (καρύδια, σκόρδα κ.α.). Ανάλογο με το υλικό κατασκευής ήταν:

i. ξύλινο. Πολλές φορές ήταν ξώβαθο και έμοιαζε περισσότερο με κανυιά. Το χαβανόξυλο ήταν ανάλογο με το χαβάνι.

ii. μπρουτζίνο ή γουδί. Είναι το ιγδίον των Βυζαντινών και... αχώριστο ζευγάρι με το γουδοχέρι.

5.7. Βουλώματα και κουπώματα

Το σπίτι του αγρότη νοικοκύρη διέθετε πολλά δοχεία με μικρά ή μεγάλα στόμια. Για τα μικρά στόμια είχε τα **βουλώματα** και για τα μεγάλα τα **κουπώματα**. Όσα δοχεία δεν είχαν ή χάνονταν τα πώματά τους, προστάτευαν το περιεχόμενο τους με άλλα αυτοσχέδια.

Πρόχειρα και άμεσα για βουλώματα χρησιμοποιούσαν ένα απελέκητο ξύλο ή ένα ματσάκι φύλλα ή ένα πανί. Για **μόνιμη** χρήση είχαν βουλώματα από ευτελή εγχώρια υλικά, όπως ρούμπαλα, ένα πελεκημένο ξύλο κ.ά. ή από φελλό του εμπορίου.

Η έκφραση "**κολοκυθοβούλωμα**" ήταν χαρακτηρισμός κοντού ανθρώπου και... "**πορδοβούλωμα**" κοντού και σιχαμερού.

α. βήσαλο (ιταλ. *vassalo* = πλάκα). Το βήσαλο ήταν μια στρογγυλεμένη πλάκα που χρησιμοποιούνταν σαν σκέπαστρο (κούπωμα) πλατυστόμων δοχείων όπως λαΐνες κ.λπ.. Ήταν το ευτελέστερο οικιακό σκεύος. "**Δεν έμεινε βήσαλο**" έλεγαν, όταν ήθελαν να δηλώσουν ολοσχερή καταστροφή.

β. ρούμπαλο (ρούμπα είναι υποκ. του ιταλ. *roba* που σημαίνει κουρέλι, ευτελές αντικείμενο) ή κότσαλο ή κορμούζι. Είναι αυτό που μένει αν ξεσπυρίσουμε το καλαμπόκι. Για καλύτερη στεγανότητα το τύλιγαν με ένα πανί. Σε ευτέλεια συναγωνιζόταν το βήσαλο.

γ. **φελλός.** Σε κάθε σοβαρό σπίτι υπήρχε μια πλάκα φελλού για ασφαλή βουλώματα. Από αυτήν ο νοικοκύρης έκοβε ένα κομμάτι και ψιλοπελεκούσε με τον σουγιά του ένα ασφαλές βούλωμα.

6. Η ευρυτανική κουζίνα

Τελευταία “ανακαλύφθηκε” η μεσογειακή διατροφή, σαν η γευστικότερη και η υγιεινότερη από τις άλλες. Υπάρχει ακόμα πιο υγιεινή διατροφή και είναι αυτή της ευρυτανικής κουζίνας. Η Ευρυτανίσα μαγείρισσα είχε λίγα υλικά στην διάθεσή της κι ακόμα λιγότερα λάδια και λίπη. Έτσι, για να πετύχει την βέλτιστη γεύση, αντιπαρέθετε την τέχνη της στο μαγείρεμα και την άριστη ποιότητα των υλικών της. Η ευρυτανική και γενικά η ορεινή μαγειρική δεν “καταργεί” την γεύση των πρώτων υλών του φαγητού με μπαχαρικά, σάλτσες κ.λπ. και πετυχαίνει, ειδικά για τα σημερινά δεδομένα, υγιεινό φαγητό.

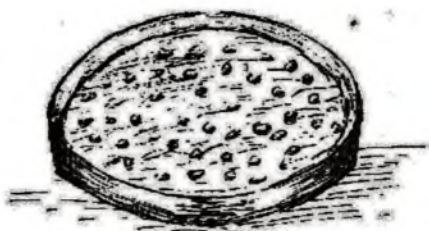
Η λιτότητα σε υλικά (και προπαντός σε λίπη), η ποιότητα αυτών, ο τρόπος και η τέχνη του μαγειρέματος (όχι τηγανητά κ.λπ.) είναι τα ζητούμενα της σύγχρονης διατροφής και τα δεδομένα της ευρυτανικής κουζίνας.

Η ανάδειξη της τοπικής κουζίνας, χρησιμοποιώντας τοπικά προϊόντα, *βοηθάει* στην ανάπτυξη των ορεινών γεωργοκτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων, *ενισχύει* τον τουρισμό, προβάλλοντας μια νέα δυναμική μορφή του –τον γαστρονομικό τουρισμό, *αναδεικνύει* μια πτυχή της πολιτισμικής μας ταυτότητας, που έχει σχέση με την λιτότητα και την ποιότητα της διατροφής –υποδεικνύοντας ταυτόχρονα μια σύγχρονη υγιεινή διατροφική αντίληψη– και τέλος *αποτελεί* μια πράξη αντίστασης στην ισοπεδωτική αντίληψη των fast food και –παραπέρα– συστράτευση στο “κίνημα” του slow food.

α. πίτες. Οι πίτες ήταν το βαρύ πυροβολικό της ορεινής μαγειρικής, ήταν κάτι ανάλογο με τις ιταλικές πίτσες, μόνο που αυτές εδραιώθηκαν στο σύγχρονο διαιτολόγιο. Οι πίτες ήταν... πολυσυλλεκτικές. Για την κατασκευή του κυριότε τους (τουρκ. kegeste) δηλαδή των υλικών της γέμισης, τα πάντα ήταν κατάλληλα. (Ο “πορδοκυριστός” ήταν έκφραση που δήλωνε τον φοβιτσιάρη και τον κακορίζικο!).

Η κατηγορία των πιτών προσδιορίζεται από την κατασκευαστική τους δομή –αν είναι πίτες με φύλλα ή όχι– και το είδος τους από το κυρίαρχο υλικό του κυριστέ.

Ι. χωρίς φύλλα. Ήταν οι πρόχειρες πίτες, που λέγονταν με το γενικό όνομα *ζυμαρόπιτες* ή *προζυμόπιτες*. Ανάλογα με το βασικό υλικό κατασκευής τους τις έλεγαν *τραχανόπιτες*, *τραχανοκολοκυθόπιτες*, *πατατόπιτες* (με καλαμποκίσιο αλεύρι), *φουσκοπιτες* (με καθαρίο αλεύρι), *παπανέτσες* (με καλαμποκάλευρο και χόρτα) και άλλες ακόμα συνθέσεις, που προέκυπταν ανάλογα με το έχουν και την... πείνα των νοικοκυραίων. Στο ταψί τις “έστρωναν” με τις παλάμες δηλ. σαν να τις... μούντζωναν και με τα δύο χέρια, γι αυτό τις έλεγαν και *μουντζωτές*. Επειδή ο πάτος του χάλκινου ταψιού δεν ήταν επίπεδος, για να ισοκατανέμεται η λίπα, έφτιαχναν *δαχτυλιές*.

Σχ. 242 – Ένα ταψί μουντζωτή με δαχτυλιές.

ii. πίτες με φύλλα. Ήταν οι σοβαρές πίτες. Τα διαπιστευτήρια και η σφραγίδα κάθε νοικοκυράς ήταν η πίτα της. Τέτοιες πίτες ήταν *γαλατόπιτες*, *λαχανόπιτες* (*χορτόπιτες*), *κολοκυθόπιτες*, *μακαρονόπιτες*, *κρεατόπιτες* και πολλές άλλες ακόμα παραλλαγές και συνθέσεις.

β. κρέατα. Το κρέας ήταν η κορυφή των φαγητών. Έτρωγαν το κρέας όλων των δίχειλων ζώων, μόνο το βοδινό δεν πολυέτρωγαν, γιατί το βόδι ήταν καματερό ζώο. Έτρωγαν επίσης κρέας από τις κότες, τα κουνέλια και τα κυνήγια. Οι τρόποι μαγειρέματος ήταν πολλοί:

i. βραστό κρέας. Το έλεγαν κρέας με ζουμί. Εκτός από τη γίδα έκαναν και άλλα κρέατα βραστά όπως αρνί, μοσχάρι και κότες, εξ ου (πιθανόν) και η φράση: “*η παλιά κότα έχει το ζουμί*”.

ii. μαγειρευτό ή γιαχνί. Τσιγαρίζαν το κρέας με κρεμμύδια και τοματοπελτέ και στην συνέχεια, βάζοντας το ανάλογο νερό, έριχναν μέσα μακαρόνια, χυλοπίτες, ρύζι, πατάτες, λαχανικά διάφορα, φασολάκια κ.ά.

Σχ. 243 - Σουβλί και σουβλα... πλήρη.

- iii. στιφάδο.** Έφτιαχναν κυρίως τα κυνήγια και τα σκληρά κρέατα.
- iv. ψητό.** Το ψητό σουβλας ήταν το κορυφαίο ψητό και βασιλιάς όλων των φαγητών. Στη γάστρα έψηναν κρέας με πατάτες, κρέας γκιουβέτσι αλλά και σκέτο κρέας. Το καλύτερο ήταν το ψητό των κλεφτών. Άνοιγαν ένα λάκκο, άναβαν φωτιά, έβαζαν το σφάγιο στο τομάρι του, το τοποθετούσαν στο λάκκο, το σκέπαζαν με τη χόβολη, εξαφάνιζαν τα ίχνη της φωτιάς και... εξαφανίζονταν και οι ίδιοι. Όταν, μετά από εύλογο χρόνο ξανάρχονταν, το ξέχωναν και το ξεκοκκάλιζαν.
- γ. μεζέδες.** Οι μεζέδες ήταν για τσιμπολόγημα κι όχι για χορταση. Οι φτιαγμένοι με κρέας και εντόσθια ήταν οι καλύτεροι. Τέτοιοι ήταν ο σουφλιμάς, οι κεφτέδες, το κοκορέτσι, το σπληνάντερο, οι γαρδούμπες και τα τηγανητά εντόσθια. Μεζέδες φυτικής προέλευσης ήταν ταμανιτάρια, οι πατατοκεφτέδες κ.ά.
- δ. χοιρινό.** Το γουρούνι, τα Χριστούγεννα γέμιζε το σπίτι. Η “γουρουνοχαρά” άρχιζε με σουφλιμά από ψαρονέφρι. Σε μια πλήρη διατροφική μεταποίηση, το γουρούνι παρείχε γλίνα, τσιγαρίθρες, λουκάνικα, μπουμπάρια, προκοίλι βραστό, μούκλα, πατσά, κρέας αλατισμένο και πασπαλά. Το δέρμα θα τρωγόταν και τούτο, μεταποιημένο σε λαρδί, αν δεν πόδενε την οικογένεια. Η ουροδόχος του κύστης (κατεργασμένη με στάχτη και φουσκωμένη, με καλαμποκόσπυρα στο εσωτερικό της) και το κότσι των αστραγάλων του, ήταν δυο καλά παιδικά παιχνίδια. Από το γουρούνι τίποτα δεν πήγαινε χαμένο.
- ε. ψάρια.** Ήταν οι νοστιμότες πορφυροκέντητες άγριες πέστροφες των ευρυτανικών βουνών, όπως επίσης τα μπριάνια και τα χέλια. Μαγειρεύονταν τηγανητές ή ψητές. Επίσης έτρωγαν μπακαλιάρο πασπό και ρέγκες.

στ. αυγά. Θεωρούνταν ευγενές φαγητό και τρώγονταν βραστά ή ψητά. Τηγανητά γίνονταν μάτια ή ομελέτα, ενισχυμένη πολλές φορές με τυρί και πατάτες.

ξ. σαλάτες - λαχανικά. Αυτό που σήμερα θεωρούμε σαλάτα τις περισσότερες φορές ήταν το κύριο πιάτο στο τραπέζι του ορεοσίβιου. Σαλάτες με χαρακτήρα κύριου φαγητού ήταν οι πατατοσαλάτες, τα βραστά χόρτα, άγρια ή ήμερα (σπανάκια, λοβοδιές, λάπατα, και καμπρολάχανα) τα ξερά φασόλια κ.ά. Σαλάτες συνοδευτικές άλλων φαγητών ήταν οι μαρουλοσαλάτες, οι τοματοσαλάτες, το τουρσί κ.ά.

η. σούπες-χυλοί. Υπό μορφή σούπας μαγειρεύονταν το ρύζι, οι φακές, τα ρεβίθια και τα φασόλια. Η... πανεθνική μας φασολάδα αποτελούσε ιδιαίτερη περίπτωση. Ήταν ο κορμός όχι μόνο της... οσπριακής αλλά και της "ορεινής" μεσογειακής διατροφής μας. Τα φασόλια τρώγονταν χλωρά ή ξερά. Μια εξαμελής οικογένεια, για να χορτάσει φασόλια, ήθελε εβδομήντα οκάδες το χρόνο.

Οι χυλοί ήταν ευρέως διαδεδομένοι στους πενόμενους Ευρυτάνες. Ο τραχανάς ήταν η καλλίτερη εκδοχή. Αλήστου μνήμης χυλοί ήταν το κουρκούτι με καλαμποκίσιο αλεύρι και οι τριφτάδες ή μπιρμπιλόνια με σταρένιο. Αν το κουρκούτι γινόταν πηχτό και με μπόλικο λάδι, λεγόταν μαμαλίγκα (ρουμ. mamaliga), που ήταν αρκετά εύγεστη. Ενδιαφέρουσα περίπτωση πολύ πηχτού χυλού ήταν το κατσιαμάκι (τουρκ. kacamak), που γινόταν με ζεστό νερό, καλαμποκάλευρο και τσιγαριζόταν με λάδι και κρεμμύδι. Είναι το ανάλογο της ιταλικής πολέντας. Γενικά κατσαμάκι και μαμαλίγκα είναι συνώνυμα. Μια ειδική περίπτωση χυλού ήταν η βραστογαλιά. Γινόταν "παπαριάζοντας" ξερό ή μαλακό ψωμί σε καυτό γάλα.

Οι χυλοί γενικά ήταν πρόχειρο φαγητό. Ένα άλλο συνηθισμένο πρόχειρο φαγητό ήταν η μπουκουβάλα. Έλιωναν στο τηγάνι αρκετή γουρουνόλιπα, έριχναν μέσα τυρί ή βουστίνα και ψωμί, το ανακάτωσαν στη φωτιά για λίγη ώρα και το έδεσμα ήταν έτοιμο.

θ. ζυμαρικά-ρύζι. Τα ζυμαρικά ήταν αγοραστά (μακαρόνια και κριθαράκι) και χειροποίητα (χυλοπίτες κι ο τραχανάς). Συνήθως μαγειρεύονταν με σάλτσα και ζουμί. Το ρύζι μαγειρευόταν είτε μόνο του σαν πιλάφι, είτε με άλλα σαν λαχανόρυζο, σπα-

νακόρυζο, πρασόρυζο κ.λπ. Όμως όντας αγοραστό ήταν... ακριβοθώρητο και μαγειρευόταν σαν φάρμακο, όταν κάποιος αρρώσταινε.

ι. **λαδερά.** Τα λαδερά (στην Ευρυτανία είχαν μόνο... το όνομα), ήταν οι πατάτες γιαχνί, τα φασολάκια, το μπριάμ, τα γιαπράκια και οι κολοκυθοκορφάδες, οι πατάτες φούρνου κ.ά.

ια. **γλυκά.** Δεν υπήρχε μεγάλη ποικιλία γλυκών στο ευρυτανικό σπίτι. Τα βασικά γλυκά ήταν του τσιπσιού (μπτακλαβάς, παντεσπάνι και καρυδόπαστα) και του κουταλιού (κεράσι, βύσσινο, καρύδι κυδώνι κ.ά.).

ιβ. **“ξηροφαγικά”.** Η ξηροφαγία υποδήλωνε φτηνό και πρόχειρο φαγητό το οποίο επέβαλλε η φτώχεια και η νηστεία, ήταν όμως και πρακτικό περιεχόμενο του τρουβά στις αδιάκοπες περιπλανήσεις του τσοπάνη και γενικά του αγροίκου των βουνών.

Ευτελής και κακοζωική ξηροφαγία ήταν ξερό ψωμί και κρεμύδι. “Βασιλική” ξηροφαγία ήταν ψωμί κι ελιές διανθισμένες με καμιά τομάτα, με τυρί ή με άλλο τι.

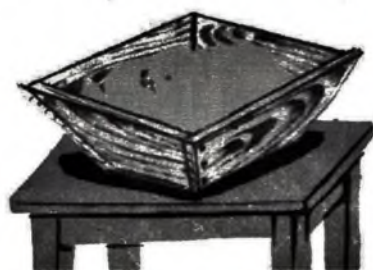

Σκεύη αρτοποιίας

Ο άνθρωπος... τρώει ψωμί εδώ και 9.000 χρόνια, η παρασκευή του όμως σαν αρτοποιητική τέχνη ξεκίνησε πριν 3.500 χρόνια. Οι λαοί όλων των εποχών το εξύμνησαν σε όλες τις φάσεις παραγωγής του και το αποτύπωσαν σε όλες τις πολιτισμικές τους εκφάνσεις.

Ο Ευρυτάνας μπορεί να μη φοβόταν όλα τα θηρία του δάσους μαζί, έτρεμε όμως μπροστά στην απειλή της πείνας. Ευπόλητος κι άοπλος διασέλωνε ράχες και βουνά, όμως χωρίς ψωμί δεν το κουνούσε ρούπι. Στρατοκόπος, δουλευτάρης και μαχητής, όπως ήταν, ήθελε ψωμί πλούσιο σε συστατικά και θερμίδες και τέτοιο ήταν το ψωμί των γεννημάτων της γης του, ζυμωμένο, ψημένο κι ευλογημένο από τα χέρια της γυναίκας του. Έξω να λυσομανάει ο βοριάς και μέσα να λαμπαδιάζουν τα κούτσουρα, στο σοφρά ν' αχνίζει η ζεστή μοιρολόγια με το προσφάγι της, κι η μαυρομάτα με τον περιρρέοντα αρχέγονο ερωτισμό της, να κερνάει κόκκινο κρασί, είναι μια παλιά και ξεχασμένη εικόνα αγροτοποικιμικής ευτυχίας!

ζ ζυμάρι

Σχ. 244 – Από Αναγνωστικό
Α' τάξης του 1958.

1. Κοσκίνισμα-σίτισμα

Το αλεύρι του νερόμυλου δεν ήταν τόσο καθαρό, όσο το σημερινό αλεύρι του εμπορίου, γι' αυτό πριν ζυμωθεί ήθελε καλό κοσκίνισμα.

1.1. Κοσκίνισμα

Κοσκινίζοντας το αλεύρι απομακρύνονταν τα σκουπιδάκια, τα τσάχαλα, οι τρίχες κ.λπ.

α. κόσκινο ή κρησάρα (αρχ. κρησέρα). Το χρησιμοποιούσαν για να κοσκινίζουν το αλεύρι. Είχε πάτο με πολλές μικρές τρυπίτσες, φτιαγμένον από τεντωμένο και κατεργασμένο δέρμα ή λαμαρίνα.

1.2. Σίτισμα

Για να γίνει ένα καλό ψωμί έπρεπε να καθαριστεί και από τα πύτουρα. Αυτή η δουλειά γινόταν με την σίτα, η οποία έφερε πάτο από αγανό ύφασμα ή τελευταία από λεπτό συρμάτινο πλέγμα.

α. χοντρόςιτα. Κοσκινίζοντας με την χοντρόςιτα απομακρύνονταν τα χοντρά πύτουρα.

β. ψιλόςιτα. Με την ψιλόςιτα περνούσε μόνο το ψιλό αλεύρι. Το ψιλοσιτισμένο ψωμί ήταν το καλύτερο.

γ. πυκνάδα ή μεταξόςιτα. Ήταν ψιλόςιτα με πάτο από ειδικό μεταξωτό ύφασμα.

2. Ζύμωμα και γένωμα (ωρίμανση) του ψωμιού

Ζύμωμα είναι η καλή ανάμειξη αλεύρου, νερού και προζυμιού ώστε να γίνει ζυμάρι. **Γένωμα** σημαίνει διόγκωση του ζυμαριού από το διοξειδίο του άνθρακα, το οποίο εκλύεται με την ζύμωση που προκαλεί το προζύμι στα σάκχαρα του ζυμαριού.

α. σκαφίδι ζυμωτάρικο. Επειδή τα τρανά πλατάνια αφθονούν στην Ευρυτανία, το ζυμωτάρικο σκαφίδι ήταν πελεκητό από ατόφιο σκαπτό πλατανόξυλο.

β. ξύστρα. Ήταν μια σπάτουλα απαραίτητη για να ξύνουν το ζυμάρι από το σκαφίδι. Υπήρχε σε δύο είδη:

ι. παλιά ξύστρα, η οποία μπροστά ήταν **σκαφιδοξύστρα** και πίσω **κολοκυθοξύστρα** δηλ. κατέληγε σ' ένα κοφτερό γύρι-

Σχ. 245 - Σκαφίδι.

σμα, με το οποίο έξυναν το κολοκύθι για την κολοκυθόπιτα.

ii. νεότερη ξύστρα, στην οποία η κολοκυθοξύστρα αντικαταστάθηκε με κρίκο, λόγω της διάδοσης του ριντέ και των σιδερένιων κουταλιών, με τα οποία έξυναν ευκολότερα τα κολοκύθια.

γ. προζυμολός. Ήταν ένα πρόχειρο σκεύος, όπου η νοικοκυρά έβαζε λίγο ζυμάρι ώστε να “γένει” προζύμι για το επόμενο ζύμωμα.

Στο προζύμι κρύβονται (στην κυριολεξία) τα μυστικά της αξεπέραστης χωριάτικης αρτοποιίας.

3. Ψήσιμο του ψωμιού

Το ψήσιμο του ψωμιού ήταν η τελευταία φάση της αρτοποιίας. Με το ξεσκέπασμα της φρεσκοψημένης κουλούρας πλημμύριζε το σπίτι ευωδιά, που προκαλούσε αισθήσεις και ένστικτα. Ήταν η ποιητική και αισθησιακή κορύφωση των αρτοποιητικών δραστηριοτήτων.

3.1. Ψήσιμο σε τζάκι

Το παραδοσιακό τζάκι –κατά παράβαση των κανόνων φυσικού ελκυσμού– είχε μεγάλη εστία σε ύψος και επιφάνεια, για να μπορεί να χωράει τη γάστρα. Οι νοικοκυρές, για να ψήσουν στο τζάκι, έκαιγαν διάφορα κλαρίδια και ο “ανωθρόσκων” καπνός θύμιζε φουγάρο εργοστασίου. Αν το μαγερείο δεν ήταν ξεταβάνωτο θα ήταν αδύνατο να φύγει τόσοσ καπνός από την καμινάδα.

α. γάστρα (αρχ. γάστρα). Είναι το κλιβάνιον των Βυζαντινών και κλιβανίκιον έλεγαν το ψωμί που ψηνόταν σ’ αυτήν. Γαστρίσιο το έλεγαν οι Ρουμελιώτες.

Σε πολυμελείς ποιμενικές οικογένειες η γάστρα ήταν είδος καθημερινής χρήσης. Η νοικοκυρά πρώτα την έκαιγε στην φλεγόμενη εστία (σχεδόν

Σχ. 246 – Ψήσιμο στη γάστρα.

κακκίνιζε). Τοποθετούσε στην πυρωμένη γωνιά το ταψί με την ζύμη, το σκέπαζε με την γάστρα και σε μια ώρα περίπου το σπίτι μοσχομύριζε από την αχνιστή κουλούρα.

Για να αναχαιτίσει τις γαστρομαργικές επιθέσεις των παιδιών της, έλεγε:

“Περιμένετε λίγο να πάει η ψυχή του στο χωράφι”.

β. στεφάνι. Τοποθετούνταν στην πυρωμένη εστία και πάνω του απίθωναν το ταψί.

γ. πιάσματα. Όσο σκληρές κι αν ήταν οι παλάμες της αγρότισσας, χρειαζόταν δυο πανάκια, για να παίρνει από τη γωνιά το καμένο ταψί!

3.2. Ψήσιμο σε φούρνο

Στην Ευρυτανία, λίγα σπίτια είχαν φούρνο στην αυλή τους. Το ψωμί που έφηναν σ' αυτόν το έλεγαν φουρνίσιο (φουρνίσιον το έλεγαν οι Βυζαντινοί).

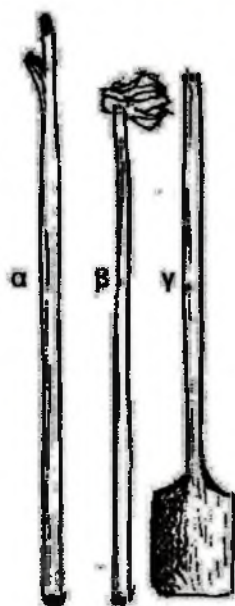
α. πινακωτή. Ήταν κυρλωτό ξύλινο κατασκευάσμα από συμπαγές ξύλο ή σανίδες, μέσα στο οποίο έμπαιναν τα καρβέλια για να “γένουν”.

β. φουρνόξυλο. Με αυτό σύμπαγαν τη φωτιά.

γ. ξύστρα. Καθάριζαν τον καμένο φούρνο από στάχτες και κάρβουνα.

δ. φουρνόπλανο. Βρέχοντάς το σκούπιζαν το φούρνο και γινόταν έτοιμος να δεχτεί τα καρβέλια για ψήσιμο.

ε. φουρνόφτυαρο. Ήταν ένα επίπεδο ξυλόφτυαρο, με το οποίο έβαζαν και έβγαζαν τα καρβέλια από το φούρνο.

Σχ. 247 –
α) φουρνόξυλο,
β) φουρνόπλανο,
γ) φουρνόφτυαρο.

3.3. Ψήσιμο στην ύπαιθρο

Στην ύπαιθρο ψηνόταν το ψωμί “εκοιτρατείας”. Αυτό ήταν το χαμοκούκι ή κραμποκούκι. Ανακάτωσαν θαλαμποκούσιο αλεύρι, αλάτι και νερό και το ζυμάρι ήταν έτοιμο. Το τύλιγαν με λαχανόφυλλα ή κολοκυθόφυλλα και σε λίγη ώρα ήταν ψημένο και ετομοφάγωτο.

α. σάτσι (τουρκ. sac). Ήταν γάστρα εκοιτρατείας γι αυτό ήταν μι-

κρή και κατασκευασμένη από λαμαρίνα. Με αυτήν έψηναν στο χωράφι, στη στάνη και όπου αλλού στρατοπέδευαν.

β. τομάρι. Το χρησιμοποιούσε η νοικοκυρά αντί για σκαφίδι, δεν είχε που αλλού να ζυμώσει στο χωράφι. Μια άλλη πρωτόγονη λύση ήταν μια πλάκα αναλόγου επιφανείας.

4. Ειδικές χρήσεις

Εκτός από το ζύωμα της καθημερινής επιούσιας κουλούρας, η νοικοκυρά έφτιαχνε και άλλες κουλούρες για ειδικές περιπτώσεις. Έψηνε τις ψιλοσιτισμένες και *κεντητές κουλούρες* στις μεγάλες γιορτές της Χριστιανοσύνης: το χριστόψωμο, το βασιλόψωμο και το λαμπρόψωμο.

Επίσης τις ίδιες κουλούρες έψηνε προς τιμήν των μεγάλων γεγονότων –σταθμών της ζωής του ανθρώπου– της γέννησης και του γάμου (στις κηδείες έφερενε πίτες και ψωμιά όλο το χωριό). Κεντητή ήταν η κουλούρα της νύφης, που έσπαζε στο κεφάλι της εισερχόμενη στο σπίτι του γαμπρού. Επίσης κεντητή ήταν η κουλούρα, που μαζί με το κρέας, το κρασί και την πίτα αποτελούσαν το λεγόμενο κάλεσμα του γάμου. Αυτό ήταν το αντίστοιχο του δώρου, που κάνουν σήμερα οι καλεσμένοι στο γάμο. *Προβέντα* έλεγαν το ψωμί του γάμου, που ήταν κεντημένο με πουλιά και αλειμένο με μέλι.

Επί πλέον εκείνο, που οπωσδήποτε ζύμωνε η κάθε νοικοκυρά, ήταν οι *λειτουργιές*. Είναι τα “στρόγγυλα καρβέλια” σφραγισμένα με τον βλοερό, που “προσφέρονται” στην εκκλησιά (πρόσφορα) για να τελέσει ο παπάς την θεία ιερουργία. Μια παράπλευρη αρτοποιητική δραστηριότητα ήταν η κουλουροποιία. Το κουλούρι ήταν ένα γαργαλιστικό δώρο, για τα αιωνίως πεινασμένα παιδιά.

α. βλοερό ή σφραγίστρα ή βουλόγυρος.

Το βλογερό το χρησιμοποιούσαν και το χρησιμοποιούμε, για τις λειτουργίες. Το κεντρικό θέμα στο σκάλισμά του είναι ICXC NIKΑ. Αριστερά, όπως τυπώνεται στη λειτουργιά, είναι ένα Α, με εκατέρωθεν μια λόγχη κι ένα καλάμι και δεξιά εννιά τρίγωνα, που συμβολίζουν τα εννιά τάγματα

Σχ. 248 – Βλοερό
(όπως τυπώνεται
στη λειτουργιά).

των Αγγέλων. Για να γίνουν οι λειτουργιές κανονικά έπρεπε, πρώτον το αλεύρι να ψιλοσιτιστεί, δεύτερον να ζυμωθεί από γυναίκα, άνευ εμμηνοροής και απέχουσα από πάσαν... σαρκικήν αμαρτίαν, τρίτον να σφραγιστεί με το βλογερό και τέταρτον να καλοψηθεί.

β. κεντηστήρι. Το κέντημα της κουλούρας μπορούσε να γίνει πρόχειρα με ένα ή δυο πιρούνια. Όμως για μια πιο καλλιτεχνική κατασκευή έφτιαχναν στον τενεκτζή πριονωτά λαμάκια, σαν τομπίδες.

γ. φόρμες κουλουριών. Για το φορμάρισμα των κουλουριών, πριν το ψήσιμο, είχαν λαμάκια φτιαγμένα στον τενεκτζή, σε σχήμα μαργαρίτας, μισοφέγγαρου, καρδιάς, αστεριού κ.ά.

δ. ταργαζίκα. Ήταν ένα ασκί κατάλληλο για την μεταφορά αλεύρου. Κατασκευαζόταν από δέρμα τράγου (εξ ου και το όνομά του τραγαζίκα-ταργαζίκα). Μερικές φορές αντικαθιστούσε και τον τρουβά. Όταν εξέπνεε, σαν μέσον μεταφοράς αλεύρου, την γέμιζαν με καλαμποκόφυλλα και την χρησιμοποιούσαν για σκαμπό, *κωλοσκούτι* το έλεγαν.

5. Εργαλεία τζακιού

Το τζάκι-εστία ήταν μέχρι χτες ο ομφαλός του σπιτιού, ήταν το σημείο αφετηρίας, αναφοράς και τερματισμού του δρόμου κάθε ανθρώπου. Ο μπουχαρής με τα κούτσουρα και τη θράκα, τα γυαλισμένα γωνολίθια και τα καπνισμένα τζακόξυλα, με τις παραθύρες εκατέρωθεν, γεμάτες καφόμπρικα, πιοβολικά και τσακμάκια, με το σύντραβλο, τη μάσια και την πυροστιά, είναι η προγονική αίσθηση και μνήμη όλων των ανθρώπων.

α. σύντραβλος. Ήταν το βασικότερο εργαλείο στο τζάκι. Μ' αυτόν η νοικοκυρά σήκωνε τη γάστρα και την έβαζε ή την έβγαζε από την γωνιά, σύμπαγε τη φωτιά και... απειλούσε τα άτακτα παιδιά της. Η πιο απλή κατασκευή σύντραβλου ήταν ένα ξύλινο στείλιαρι. Όλοι όμως είχαν στο σπίτι τους το γύφτικο σύντραβλο.

Σχ. 249 - Σιδερένιος σύντραβλος (ξυθάλι).

i. **συντράφι.** Ήταν ο ξύλινος σύντραβλος.

ii. **ξυθάλι ή μασιά.** Ήταν ο γύφτικος σιδερένιος σύντραβλος. “Ξυθαλιάς” ήταν απαξιωτικός χαρακτηρισμός για κάποιον που καθόταν συνέχεια στο τζάκι.

“Τι κακόχω η κακομοίρα με τον ξυθαλιά που πήρα”

Παραπονιόταν σ’ ένα περιπαιχτικό τραγούδι μια κακοπα-
ντρεμένη.

β. **λαπάτα** (αλβαν. *lorata*=φτιάρι). Για να μαζεύουν τη στάχτη ή να βάζουν τη σπούρη (κάρβουνα) πάνω στη γάστρα είχαν τη λαπάτα. Υπήρχε λαπάτα μυτερή (κάτι σαν ίσιο ξυθάλι), λαπά-
τα στρογγυλή σαν πέταλο και λαπάτα ευθεία μπροστά, η σημε-
ρινή ξύστρα. Λαπάτσα λέει σήμερα ο σιδεράς, μια μικρή τε-
τράγωνη λαμαρίνα, που κολλάει για στήριγμα στις μεγάλες σι-
δηροκατασκευές.

i. **λαπάτα μυτερή.** Ήταν
χρησιμότερη για να συ-
μπάνε τη φωτιά.

Σχ. 250 - Λαπάτα μυτερή.

ii. **λαπάτα πέταλο.** Πολλές φορές ήταν ένα πραγματικό πέταλο.

iii. **λαπάτα ξύστρα.** Ήταν καταλληλότερη για μεταφορά κάρ-
βουνων και στάχτης.

γ. **τσιμπίδα.** Είναι η μάσια (*masa*) των Τούρκων, το διλάβιον των
Βυζαντινών και η πυράγρα των καθαρευουσιάνων. Με αυτήν ο
νοικοκύρης “τσιμπούσε” κάρβουνα, για να ψήσει τα σπεσιαλι-
τέ του στο φωτογόι ή να ανάψει το τσιγάρο του.

6. Είδη ψωμιού

Το γαστρίσιο ψωμί, ανάλογα με το μέγεθος του λεγόταν: αν
ήταν ολόκληρο μια *κουλούρα* ψωμί, ένα τέταρτο αυτής *φιλί* (αλβ.
felli=κομμάτι ψωμιού) και μια φέτα ενός φιλιού *φλέγκα*. Η *τρεμό-*
ψυχα (ψίχουλο) χωρίς να έχει ιδιαίτερο... γαστριμαργικό ενδια-
φέρον δεν πετιόταν.

Ο άνθρωπος για να ζήσει στα βουνά δεν πετούσε τίποτα.

Το είδος του ψωμιού καθοριζόταν από το αλεύρι (σταρένιο,
καλαμποκίσιο, βρώινο κ.ά.) και τον τρόπο παρασκευής του (ανε-
βατό ή λειψό). Με μείγματα αλεύρων έφτιαχναν το ανακατωτό
ψωμί. Όλα τα ψωμιά ήταν ολικής αλέσεως.

α. σταρένιο. Λεγόταν *καθάριο*, γινόταν ανεβατό και ήταν το καλύτερο ψωμί. Λευφό σταρένιο μόνο στην ανάγκη έφτιαχναν. Στην γκριζα μεταπολεμική δεκαετία του 1960, το λευκό καρβέλι των φούρνων της πόλης, το πολυτελείας ονομαζόμενο(!) για τους αγροτόπαιδες των χωριών ήταν λιχουδιά. Ψωμί χωριάτικο, διαλαλούν σήμερα οι φουρνάρηδες και πουλούν τα κερδοσκοπικά τους κατασκευάσματα.

β. καλαμποκίσιο. Όταν γινόταν ανεβατό με μόνο καλαμποκάλευρο λεγόταν *μπομπότα*. Συνήθως όμως, για καλύτερο, το έφτιαχναν ανακατωτό με σιτάρι ή σίκαλη. Το λευφό καλαμποκίσιο ψωμί λεγόταν *χαμοκούκι*, το οποίο αν ήταν φτιαγμένο με ξερικό και γλυκό καλαμπόκι, ζυμωμένο και ψημένο από μια νοικοκυρά μνημένη στα μυστικά του και συνοδευόταν με βουτυράτο πρόβειο τυρί, ήταν θερμιδικός πλούτος και γευστικό ποίημα.

Σήμερα θα μπορούσε να ήταν ένα από τα ευρυτανικά γαστρονομικά σπεσιαλιτέ.

γ. βρίζινο. Ψωμί σκέτο βρίζινο, χωρίς άλλες προσμιξεις, γινόταν σαν λάσπη και δεν τρωγόταν. Ανακατεμένο όμως με καλαμπόκι ή σιτάρι ήταν διαδεδομένο, γι' αυτό και το βρίζινο ήταν κατά κανόνα ανακατωτό ψωμί.

δ. κρίθινο. Κρίθινο ψωμί σπάνια έφτιαχναν, ακόμα και σε μεγάλες πείνες κι ανέχειες με μεγάλη δυσκολία το έτρωγαν.

Τέλος ψωμί από αλεσμένα ρούμπαλα καλαμποκιών, θυμίζει το μαγείρεμα των γάτων(!) και ανασύρει μαύρες μνήμες πείνας και δυστυχίας, ατομικής και συλλογικής.

ε. λοιπά είδη αρτοποιημάτων. Τα διάφορα είδη αρτοποιημάτων όπως εφτάζυμα, παξιμάδια κ.ά. δεν ήταν ιδιαιτέρως διαδεδομένα στην Ευρυτανία. Έφτιαχναν όμως μικρές κουλούρες σαν λαγάνες και πυρωμάδες από ξεραμένο ή φρέσκο ψωμί. Με πίτουρα και ελάχιστο αλεύρι έφτιαχναν το *σκυλόψωμο*.

Έπιπλα

Τα έπιπλα του αγροτόσπιτου δεν είχαν καμιά σχέση με την ποιότητα και την ποσότητα της επίπλωσης ενός σημερινού νοικοκυριού. Ο άνθρωπος της υπαίθρου δεν πήγαινε στο σπίτι του να καθίσει, κατά συνέπεια δεν είχε και ούτε χρειαζόταν έπιπλα σαλονιού και καθιστικού. Δεν είχε να

Σχ. 251 – Από Αναγν.

“Τα καλά παιδιά”

Α΄ τάξης Δημοτικού του 1950.

επιδείξει ακριβιά πράγματα και μπιμπελό, γι’ αυτό δεν χρειαζόταν σύνθετο και βιτρίνες. Δεν είχε πολλά ρούχα να αποθηκεύσει, γι’ αυτό δεν χρειαζόταν μεγάλες ντουλάπες και άλλα αποθηκευτικά ρούχων. Η νοικοκυρά δεν καλλωπιζόταν με την σημερινή έννοια, γι’ αυτό και δεν χρειαζόταν τα ανάλογα έπιπλα. Ο αγροίκος των βουνών πήγαινε σπίτι του να φάει και να κοιμηθεί σαν Σπαρτιάτης.

Το κύριο βάρος της εμπράγματης προίκας της νύφης, δεν αντιπροσωπευόταν από έπιπλα αλλά από υφαντά.

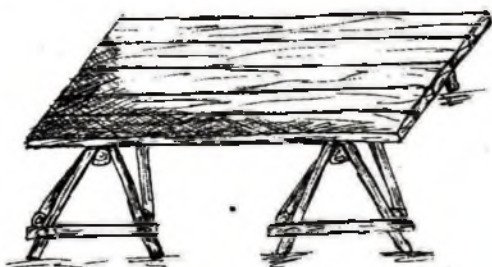
Μάστορας με την έννοια του επιπλοποιού δεν υπήρχε. Η επιπλοποιία ήταν ένα πάρεργο του μαραγκού. Αυτός όταν δεν έφτιαχνε πορτοπαράθυρα, ταβάνια, πατώματα, αργαλειούς κ.λπ. έφτιαχνε σκαμνιά και άλλα χρειαζούμενα του σπιτιού.

1. Έπιπλα ύπνου και οντά

Είχαμε τριών ειδών υποδομές για τον ύπνο. Πρώτη ήταν η κλέφτικη υποδομή με στρώμα τη γης, προσκέφαλο ένα λιθάρι και κλιννοσκεπάσμα την κάπα. Δεύτερη ήταν η ευτελής υποδομή του εν οίκω ύπνου, με το ξυλοκρέβατο και το αχυρόστρωμα. Τρίτη ήταν και είναι η πολυτελής υποδομή με τορνευτό αργυροκέντητο κρεβάτι, με βαμβακερά και πουπουλένια στρώματα, με μεταξωτά σετάνια κ.λπ. Ο Ευρυτάνας δύο ύπνους έκανε ή τον κλέφτικο στα χωράφια και στα λόγγια ή τον ευτελή στο κονάκι του.

Δεν υπήρχε ειδικό δωμάτιο ύπνου στο ευρυτανικό σπίτι. Στον οντά προτεραιότητα για να κοιμηθεί είχε το αντρόγυνο, (στην παραδοσιακή οικογένεια δεν υπήρχε άντρας και γυναίκα, υπήρχε αντρόγυνο, άσχετα αν κοιμόταν ο καθένας όπου βόλευε!). Οι υπόλοιποι, ανάλογα με τις περιπτώσεις, κοιμούνταν άλλοι στο μαγειριό, άλλοι στο σαλάκι και άλλοι όπου αλλού.

α. ξυλοκρέβατο. Ήταν το κατ' εξοχήν κρεβάτι (λατ. grabatus). Αποτελούνταν από λίγες χοντροκομμένες σανίδες πάνω σε δυο καβαλέτα. Όμως και σ' αυτό το κρεβάτι λίγοι και λίγες φορές κοιμόντουσαν. Ο συνηθισμένος ύπνος ήταν επί φυσικού εδάφους, εντός ή εκτός του σπιτιού.

Σχ. 252 - Ξυλοκρέβατο
σε καβαλέτα.

β. κρεμάστρα ή τέμπλα (βλαχ. tembyla). Ήταν ένα καδρόνι ή μια σανίδα, απλή ή με περίτεχνο πλάνισμα των ακμών της. Επάνω είχε καρφωμένα για κρεμαστρούκια, απλά καρφιά ή μπιρμπιλωτά γαντζάκια του εμπορίου. Βρισκόταν στερεωμένη σ' έναν από τους τοίχους του οντά και απάνω της έφερε κρεμασμένα τα γιορτινά ρούχα τω νοικοκυραίων.

γ. μπαούλο ή κασέλα ή σεντούκι (βενετ. baul, ιταλ. cassela και τουρκ. sandok). Εδώ ο νοικοκύρης φύλασσε τα γαμπριάτικα ρούχα (αν είχε) και άλλα υφαντά. Συνήθως πάνω στο μπαούλο η νοικοκυρά, κάθε πρωί, έφτιαχνε τον γοίκο (τουρκ. yük) με τα κλιννοσκεπάσματα της νύχτας.

δ. φορτσέρι (ιταλ. forziere). Έτσι συνήθιζαν να λένε ένα μικρό μπαούλο.

ε. τραπέζι. Ήταν ένα μεσαίου μεγέθους ξύλινο τραπέζι καλυμμένο με τραπεζομάντιλο. Γύρω του είχε καρέκλες (ψάθινες ή σανιδένιες) και πάνω του ένα ανθοδοχείο, μια φρουτιέρα ή κάτι άλλο.

στ. αγγειό. Γενικά σημαίνει δοχείο, ειδικά όμως είναι το καθόικιον των Βυζαντινών δηλ. το κατουροκάνατο του νεοέλληνα ή επί το ευρύτερο, το δοχείο νυκτός!

Μεταφορικά το “αγγειό” υποδηλώνει τα γεννητικά όργανα και το “καθίκι” τον αχρείο άνθρωπο.

Στον Ευρυτάνα δεν περίσσευαν αγγεία για καθίκια. Έβγαινε έξω από την πόρτα του σπιτιού του και κατούραγε όπου ήθελε!

2. Επίπλα μαγεριού

Η τυπική θέση του μαγεριού στα αρχιτεκτονικά του “ανώγειου” σπιτιού (βλ. κεφ. Α-4.3β) ήταν στην νοτιοδυτική πλευρά του ορόφου. Δεν έφερε ταβάνι και είχε μεσοπάτωμα φτιαγμένο με στρουπίνες (μικρούς κορμούς ελάτων) καλυμμένες με κοκκινόχωμα. Είχε διάφορες σταθερές κατασκευές και εντοιχισμένο νεροχύτη, που έμοιαζε με πολεμίστρα.

Αρκετοί νοικοκυραίοι, για να αποσυμφορήσουν το σπίτι, έφτιαχναν ένα χαγιάτι, συνήθως δίπλα στη σκάλα, και μετέφερναν εκεί τις λειτουργίες του μαγεριού (βλ. σχ. 2).

Το μαγεριό του αγροτικού σπιτιού δεν ήταν σαν την κουζίνα του σημερινού, δηλαδή μόνο χώρος παρασκευής και κατανάλωσης φαγητού. Ήταν επιπλέον και χώρος πολλών μεταποιητικών δραστηριοτήτων (κυρίως της γαλακτοκομίας και της υφαντουργίας). Σαν επίπλωση του μαγεριού μπορούμε να θεωρήσουμε τα επίπλα, που αφορούσαν την διατροφή και την προσωρινή εναπόθεση-αποθήκευση των φαγητών.

α. καθίσματα. Ο άνθρωπος της υπαίθρου δεν είχε καλές σχέσεις με την “καρέκλα” και ούτε, πολύ περισσότερο, ήταν... καρεκλοκένταυρος, όπως ο σημερινός. Τα συνηθισμένα καθίσματα ήταν:

i. σανιδοκαρέκλα. Ήταν κατασκευή του μαραγκού του χωριού και την είχαν συνήθως στον οντά ή και στο μαγεριό.

ii. καρέκλα ψάθινη (βεν. chareglia). Ήταν είδος πολυτελείας,

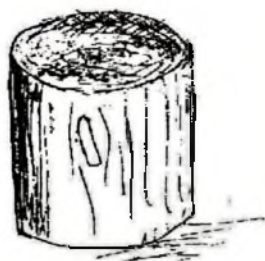
την είχαν στον οντά και την χρησιμοποιούσαν σε εξαιρετικές περιπτώσεις σοβαρών επισκέψεων στο σπιτικό τους.

iii. **σκαμνί** (λατιν. *scamnum*). Παλιά ο άνθρωπος ζούσε και δούλευε όρθιος και κινητικός. Η συνηθισμένη δραστηριότητα, που απαιτούσε κάθισμα, ήταν το φαγητό. Τα σκαμνιά (σκάμνοι ή θρονιά των Βυζ.) του παρείχαν μια άνεση στην τάβλα.

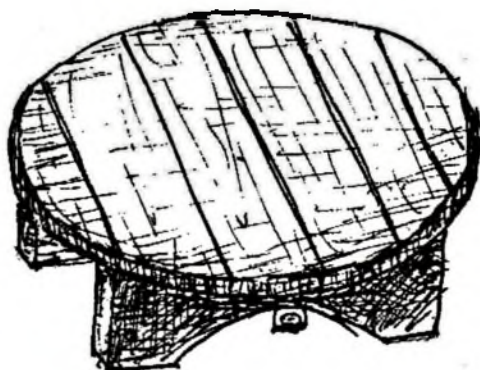
Σχ. 253 - Σκαμνί.

iv. **κωλοκάτσι**. Το όνομά του υποδήλωνε την ευτελείά του. Ήταν ένα μικρό κούτσουρο, υποκατάστατο του σκαμνιού.

Σχ. 254 - Κωλοκάτσι.

β. **σοφράς** ή τάβλα (τουρκ. *sofra* και ιταλ. *tabla*). Ο σοφράς για λόγους "ίσων ευκαιριών" των συνδαιτυμόνων, στο φάγωμα της πίττας και των άλλων φαγητών, ήταν στρογγυλός και χαμηλός. Έτσι μπορούσαν να φάνε πολλά άτομα, που κάθονταν σε σκαμνιά και κωλοκάτσια ή σταυροπόδι (χαμόκουμβα κατά τους Βυζαντινούς, όπως γράφει ο Φ. Κουκουλές). Όποιος καθόταν κοντά στον στρογγυλό σοφρά για να φάει "στρογγυλοκαθόταν". Έτσι λέμε και σήμερα "στρογγυλοκάθεται" για όποιον δεν λέει να φύγει, από το

Σχ. 255 - Σοφράς.

σπίτι μας ή την εξουσία ή γενικά από όπου έχει φαί και συμφέρον!

Επίσης ο σοφράς όρθιος, σε μια γωνιά του μαγεριού, δεν έπιανε πολύ χώρο.

Η τάβλα (σοφράς) ήταν το οικιακό έπιπλο, που δενόταν με τις δυνατότερες χαρές, ηδονές και συγκινήσεις του ορεσίβιου. Τα τραγούδια της τάβλας είναι από τα καλύτερα δημοτικά μας τραγούδια.

γ. πιατοθήκη. Έγινε αναγκαία όταν αυξήθηκαν, σε είδη και ποσότητα, τα πιάτα στο σπίτι (χωρίς πάντοτε αντίστοιχη αύξηση του... περιεχομένου αυτών).

δ. ντουλάπι (τουρκ. dolap). Ήταν κάποιο κινητό ντουλάπι, μεγάλο ή μικρό, που έβαζαν κυρίως το ψωμί. Κατά τους Βυζαντινούς είναι το πανάριον ή αρτοφόριον. Τελευταία έφτιαχναν το ντουλάπι μεγάλο και το έλεγαν *μεσάντρα* (τουρκ. musandra).

ε. φανάρι. Ίσως να είναι παραφθορά του Βυζαντινού παναρίου. Ήταν κατασκευή του φαναριτζή ή τενεκιτζή. Σαν μέσο προσωρινής εναπόθεσης τροφίμων υποκαθιστούσε το σημερινό ψυγείο.

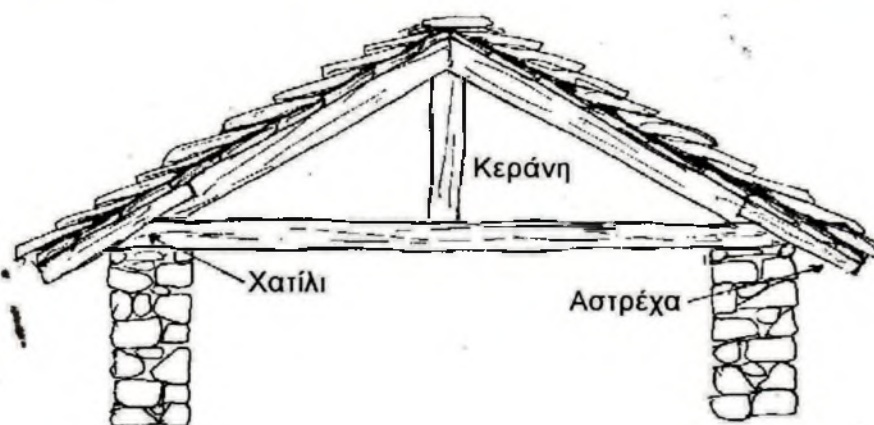
3. Αποθηκευτικά μέσα μαγεριού

Ο Ευρυτάνας ήταν σαν τα πετεινά του ουρανού! Δεν μπορούσε, δεν είχε και ίσως δεν ήθελε να συσσωρεύει θησαυρούς επί της γης, γιαντό και τα αποθηκευτικά του μέσα ήταν λίγα.

α. αλευροκάσσο. Ήταν κι αυτό ένα από τα κασόνια που αποθήκευε τον ενιαύσιον διατροφικό... θησαυρό του, τον οποίον μετρούσε και ξαναμετρούσε για να βεβαιωθεί ότι μπορεί να βγάλει το χειμώνα!

β. κασέλα. Ήταν μια απλή ξύλινη κατασκευή, όχι ξυλόγλυπτη κι αργυροκέντητη, όπου φύλασσε διάφορα αντικείμενα και υφάντα καθημερινής χρήσης.

γ. λοιπά αποθηκευτικά. Μέσα στο μαγεριό βρίσκονταν και άλλα αποθηκευτικά μέσα. Υπήρχαν κάποια ταλαράκια, δερμάτια και λαίνες που είχαν τυρί, βουσίνα και βούτυρο για άμεση κατανάλωση. Υπήρχαν μπουτιλιές με λάδι και ξύδι, σακούλες και τσουβάλια με δημητριακά, όσπρια, χυλοπίτες, τραχανά κ.ά. Υπήρχαν μικρά μπουκάλια και βαζάκια για τα μικρούλικά της

Σχ. 256 - Χατίλι, κεράνη και αστρέχα.

μαγειρικής, υπήρχε ο αλατολόγος και το αλατολόϊ. Πολλά πράγματα ήταν εναποθετημένα στο μαγεριό και βρισκόνταν σε ετοιμότητα για χρήση.

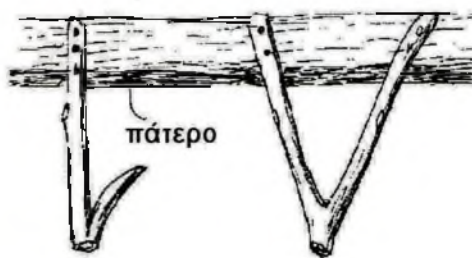
4. Σταθερές κατασκευές μαγεριού

Το φτωχικό του Ευρυτάνα είχε *εντοιχισμένα έπιπλα*, τον ντουλάπι και τις παραθύρες. Είχε *σταθερές κατασκευές*, τις κρεμάστρες, τα γροθάρια και τις αγκούτσες καρφωμένες στα πάτερα. Είχε για *αποθηκευτικούς χώρους* τις διάφορες αρχιτεκτονικές εσοχές, όπως τον περίπατο ή χατίλι (τουρκ. hatil=μεγάλο ύψος) που είναι ο χώρος ανάμεσα στη σκεπή και το τελείωμα του τοίχου, κατάλληλος για αποθήκευση ή απόκρυψη μικρών και μεσαίων αντικειμένων. Είχε την κεράνη (το χώρο της σημερινής σοφίτας) για αποθήκευση, ξήρανση ή και ωρίμανση καλαμποκιών, ξύλων κ.λπ.

α. ντουλάπι. Το εντοιχίζαν όταν έχτιζαν το σπίτι και είχε ειδική θέση χωρίς πόρτες για τα ταιψιά, τον *ταψολόο*.

β. παραθύρες. Ήταν επίτοιχες εσοχές, ένθεν και ένθεν του τζακιού, γεμάτες ψιλολόγια της νοικοκυράς (βελόνες και ραφτικά) και υλικά μικροχαρών του νοικοκύρη (καφοζάχαρη, καφόμπρικα, καπνός κ.ά.).

γ. γροθάρια ή κούνταλα. Ήταν εντοιχισμένες γροθόμορφες κρεμάστρες στα πλακώματα των θυρών και των παραθύρων, προσιτά προς χρήση.

Σχ. 257 - Αγκούτσες.

Σχ. 258 - Γροθάρι
(από το "Αιτωλικαί οικήσεις
σκεύη και τροφαί"
του Δ. Λουκόπουλου).

- δ. **αγκούτσες**. Ήταν διχαλωτά ξύλα, τύπου κρεμάστρας ή τύπου "ζεύλας" καρφωμένα στα πάτερα της οροφής.
- ε. **λουκανικόξυλο ή τέμπλα**. Ήταν ένα οριζόντιο ξύλο κρεμασμένο από τα πάτερα πάνω από το τζάκι, όπου κρεμούσαν τα λουκάνικα για να στεγνώσουν. Η ποσότητα των κρεμασμένων λουκάνικων προσδιόριζε και τον αριθμό των ευτυχισμένων χειμωνιάτικων ημερών. Πάντα όμως "οι μέρες ήταν περισσότερες από τα λουκάνικα!" όπως έλεγε η παροιμία.
- στ. **ράφι** (τουρκ. raf). Ήταν μια απλή σανίδα στερεωμένη στον τοίχο, πολύ χρήσιμη για την εναπόθεση των χαλκωμάτων.
- ζ. **πολίτσα** (βλαχ. politsa). Ήταν ένα μικρό εντοιχισμένο ή όχι ανοιχτό ντουλαπάκι ή ράφι για τοποθέτηση μικροαντικειμένων.
- η. **κρεμάστρα**. Στον πλέχτη, που αποτελούσε το εσωτερικό χώρο σιμα του μαγεριού, υπήρχε καρφωμένη-εντοιχισμένη μια χοντροφτιαγμένη κρεμάστρα με πρόκες αντί για γαντζάκια. Επίσης, μια ιδιότυπη κρεμάστρα ήταν το πίσω μέρος της πόρτας, το οποίο έφερε αρκετά καρφιά γι' αυτή τη δουλειά.

5. Υφαντουργικός οικιακός εξοπλισμός

Στα υφαντουργικά, ο φτωχός και πρακτικός Ρουμελιώτης, δεν ήταν τόσο λιτός όσο στα έπιπλα. Τα τσόλια τον ζέσταιναν ενώ τα πολλά έπιπλα τον εμπόδιζαν!

- α. **κλινოსκεπάσματα ή τσιόλια** (τουρκ. cul=φθαρμένο χαλί ή ρούχο). Το **τραγότσιολο** ήταν το βασικό κλινοσκέπασμα, είτε για

τον εντός είτε για τον εκτός του σπιτιού, ύπνο. Ήταν ζεστό κι επιπλέον η τραγότριχα του προσέδιδε στεγανότητα. Ήταν το πλέον κατάλληλο για υπαίθριους νυχτερινούς ύπνους με δροσιές και... για λούφες σ' ανεμόδαρτα σύραχα. Η **βελέντζα** ήταν ζεστή και παρείχε τρυφλότερο και ηδονικότερο ύπνο. Η **φλοκάτη** ή τσέργα ήταν μια βαριά και ζεστή βελέντζα και η **μαντανιά** για ελαφρούς ύπνους την ημέρα. Σε ειδικές περιπτώσεις σαν κλινოსκέπασμα χρησιμοποιούνταν και το **μαλλινοσέντονο**. Η **κουρελού** είναι το τελευταίο υφαντουργικό δημούργημα και τούτο όταν τα υφάσματα του εμπορίου εκτόπισαν τα χειρίσια σκουτιά του αργαλειού.

β. στρώμα. Στρώματα βαμβακερά και πουπουλένια δεν υπήρχαν. Το συνηθισμένο στρώμα του Ευρυτάνα ήταν ένας σάκος από χειρίσιο πανί του αργαλειού, γεμάτος άχυρα ή καλαμποκόφυλλα. Όμως αν ήταν ανεπρόκοπος και φτωχός και δεν είχε στρώμα, πέθαινε πάνω σε φτέρες και λατσούδια και όχι σε ψάθα, σαν όλους τους ομοιοπαθείς του Έλληνες! Η θέση του στρώματος ήταν πάνω στο ξυλοκρέβατο ή πεταμένο κατάχαμα, που συνήθως αποτελούσε την αγκωνή του γέρον.

γ. μαξιλάρι. Κατασκευαζόταν με απολυτό μάλλινο ύφασμα του αργαλειού και τις περισσότερες φορές ήταν κεντημένο.

δ. σιλτές (τουρκ. silte). Ήταν ένα μεγάλο μαξιλάρι.

ε. μεσάλι (λατ. mensalium). Ήταν τραπεζομάντηλο, το οποίο όμως λίγες φορές χρησιμοποιούνταν σαν τέτοιο. Η κύρια χρήση του ήταν το σκέπασμα, της κουλούρας του ψωμιού.

στ. στρωσίδα. Σπάνια περίσσευαν υφαντά για να τα πατάνε! Σε μια ζωή μέσα στις λάσπες και τις κοπριές, δεν ενδεικνύονταν τάπητες και χαλιά. Σε εξεζητημένες περιπτώσεις ένα κομμάτι παλιό τραγότσιολο έπαιζε το ρόλο του χαλιού. Η μόνιμη τάπητα στην εξώπορτα ήταν μια αγκαλιά **λατσούδια**.

ζ. κουρτινάκια. Στα παλιά σπίτια, του 19ου αιώνα δεν υπήρχαν παράθυρα με τζάμια, οπότε δεν μπορούμε να μιλάμε για κουρτινάκια. Στα επόμενα όμως σπίτια, οι περισσότερες νοικοκυρές στόλιζαν τα παραθύρια τους με κουρτινάκια. Οι κουρτίνες βέβαια ήταν άγνωστες και άχρηστες.

η. πάντα. Σκοπό είχε να ζεσταίνει λίγο την αγκωνή των νοικοκυρηδων.

θ. τζακόπανο. Ομόρφαινε (εξωτερικά) τον καπνοθάλαμο του μπουχαριού.

6. “Πολυτελής” εξοπλισμός

Ο Ευρυτάνας γεωργοκτηνοτρόφος, σε σχέση με τον αγρότη των κάμπων, διήγγε τον βίον του “πολυτελώς”. Απολάμβανε αδάπανα και πλουσιοπάροχα τη *δροσιά*, το *κρύο νερό* και τον *καθαρό αέρα*, και ζούσε την *ελευθερία* του, την οποία κατοχύρωναν: τα δυσπρόσιτα βουνά, το μπαρούτι της κουμπούρας του και η ευψυχία του. Στην καταναλωτική πολυτέλεια τον εισήγαγε και τον διέφθειρε η βιομηχανική κοινωνία.

α. επιτραπέζιο ρολόι. Το επιτραπέζιο ρολόι προσαρμοσε όλη την οικογένεια στο σύστημα μέτρησης του χρόνου με τις ώρες. Η *καμπάνα* της εκκλησίας ήταν το παραδοσιακό ωρολογιακό υποκατάστατο. Σήμανε εσπερινό, καλούσε τους μαθητές στο σχολείο κ.λπ. Στη συνέχεια το *μεγάλο ρολόι* του καμπαναριού εκσυγχρόνισε την ωρομέτρηση σε επίπεδο κοινότητας.

β. ανθοδοχείο. Τα λουλούδια δεν έλειπαν από κανέναν κήπο και καμιά αυλή. Μέσα στο σπίτι υπήρχε ένα δοχείο, ειδικό ή γενικής χρήσης, ευτελές ή όχι, που χρησιμοποιούνταν σαν ανθοδοχείο, το οποίο γέμιζε λουλούδια μόνο τις γιορτινές μέρες.

γ. φρουτιέρα. Ήταν αστικού τύπου σκεύος, γιατί τα μη συντηρήσιμα φρούτα καταναλώνονταν επί ή υπό του οπωροφόρου δέντρου και τα συντηρήσιμα απλώνονταν σε κάποιο κρεββάτι - πατάρι του υπογείου.

δ. λουκουμέρα. Έφερε ονομασία κατά... παράδοση, γιατί σπάνια ήταν γεμάτη με λουκούμα.

ε. τασάκι. Η συνηθισμένη ονομασία του ήταν τσιγαροθήκη και υπήρχε στον οντά. Στο μαγεριό δεν χρειαζόταν, τίναξαν το τσιγάρο κάτω στο χωματένιο πάτωμα.

Τότε το λίγο κάπνισμα θεωρούνταν καλό για την υγεία και συμφέρον για την τσέπη, ήταν μια σοβαρή... δημοσιοσχεστική δραστηριότητα και οπωσδήποτε μια πρόχειρη και “απενοχοποιημένη” απόλαυση του παλιού βασανισμένου άντρα!

στ. πίνακες-κάδρα. Κορνιζομένοι... αφισσοπίνακες υπήρχαν στα μαγαζιά, όπως αυτοί που απεικόνιζαν την αμαρτωλή ζωή του

Αλή Πασά, τα ερωτικά ντέρτια του Τάσου και της Γκόλφως, τα βάσανα του “πωλούντα επί πιστώσει” και τον επιτυχημένο “πωλούντα τοις μετρητοίς”, την “σκάλα της ζωής του (κυρίαρχου) άντρα” κ.λπ. Από αυτούς τους πίνακες, ξέπεφτε κανένας και διακοσμούσε τον οντά του ευρυτανικού σπιτιού.

Ξ. φωτογραφίες. Στο γενεαλογικό δέντρο κάθε Ευρυτάνα “ιστορικά” φωτιζόταν μόνο η κορφή του! Ελάχιστοι γνώριζαν για τους προγόνους τους, που έλαβαν ή όχι μέρος στην επανάσταση του 1821. Από κει και κάτω δεν ήξεραν τίποτα.

Στο σπιτικό του Ευρυτάνα δεν υπήρχαν φωτογραφίες του 19ου αιώνα, ελάχιστες έως καθόλου ήταν οι προπολεμικές και αρκετές οι μεταπολεμικές.

Μ Ε Ρ Ο Σ Ε'

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΕΣ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ

Η κλειστή αγροτική κοινωνία ήταν οικονομικά αυτόαρκτης και αυτοκαταναλωτική. Σε κάθε αγροτικό νοικοκυριό οι άνθρωποι παρήγαγαν μόνονι τους (οικοτεχνικά) όλα σχεδόν τα αναγκαία καταναλωτικά προϊόντα, κατασκεύαζαν πάρα πολλά εργαλεία και γενικά καταπιάνονταν με ένα σωρό εργασίες, που απαιτούσε η λειτουργία του νοικοκυριού τους. Όσα δεν μπορούσαν να φτιάξουν οι ίδιοι στο σπίτι τους τα έφτιαχναν οι εξειδικευμένοι μαστόροι και τα εργαστήρια, που λειτουργούσαν στην κοινότητα ή στην ευρύτερη περιοχή.

Οι επαγγελματίες του χωριού κατατάσσονται σε δύο μεγάλες ομάδες. Στην πρώτη ομάδα εντάσσονται αυτοί που ασκούσαν διάφορα τεχνικά επαγγέλματα και παρήγαγαν υλικά προϊόντα-εμπορεύματα (χτίστης, σιδεράς, μαραγκός κ.ά.), δηλαδή δραστηριοποιούνταν στον δευτερογενή τομέα παραγωγής. Στην δεύτερη ομάδα ανήκαν αυτοί που δραστηριοποιούνταν στον τριτογενή τομέα και οι οποίοι ή ασκούσαν ένα "λειτουργήμα" αναγκαίο για την ύπαρξη μιας οργανωμένης κοινωνίας όπως δήμαρχος, παπάς, δάσκαλος, χωροφύλακας κ.λπ. ή παρείχαν υπηρεσίες στους πολίτες όπως εμπορευόμενοι, αγωγιάτες κ.λπ.

Οι μαστόροι των τεχνικών επαγγελμάτων με τα εργαστήριά τους είναι οι τυπικοί και φυσικοί πρόγονοι των βιοτεχνών και των βιομηχάνων της αστικής-βιομηχανικής κοινωνίας. Οι Ευρυτά-

Σχ. 259 - Ο Ήφαιστος σε ώρα δουλειάς.

νες μαστόροι και επαγγελματίες με την αγάπη τους για την δουλειά, την γνώση τους και την εργατικότητά τους, βοήθησαν στην μεταμόρφωση της ελληνικής αγροτικής, προβιομηχανικής κοινωνίας σε μια, έστω στρεβλή και υποτυπώδη, βιομηχανική. Ελάχιστοι απ' αυτούς, μετεξελίχθηκαν και έγιναν μεγάλοι βιοτέχνες, βιομήχανοι και έμποροι.

Η αρχή "γίνε μάστορας να ζήσεις κι έμπορος να καζαντίσεις" ως προς το πρώτο σκέλος της, είχε κυρίως εφαρμογή στην προβιομηχανική εποχή, λιγότερο στην βιομηχανική και πολύ λίγο σήμερα, στη μεταβιομηχανική.

Με την ανάπτυξη της βιομηχανίας συντελέστηκε, μια μεταμόρφωση των μαστόρων σε εμπόρους αντιστοίχων βιομηχανικών ειδών της τέχνης τους, π.χ. τα ραφεία της αναπτυνγμένης προβιομηχανικής κοινότητας έγιναν "εμποροραφεία" και τα τσαγκαράδικα "υποδηματοπωλεία ετοιμών υποδημάτων και επί παραγγελία". Σήμερα η ιδιότητα του μάστορα διαφοροποιήθηκε και εκφυλίστηκε ακόμα περισσότερο και κυριαρχεί ο έμπορος κι ο... αεριτζής (διαφημιστές, χρηματιστές κ.λπ.)

Από τους λοιπούς επαγγελματίες οι μεν της εξουσίας δεν άλλαξαν ιδιαίτερα, οι δε εμπορευόμενοι υπέστησαν "στρατηγική ήττα" από τα πολυκαταστήματα, τα σούπερ μάρκετ κ.λπ.

Τεχνικά επαγγέλματα

Τα τεχνικά επαγγέλματα προσδιορίζονταν κατ' αρχήν από το υλικό που κατεργάζονταν. Έτσι είχαμε για την πέτρα: χιτισιάδες (αρχιμάστορας, μάστορας, κάλφας και λασπιάς) και ασβεστάδες, για το ξύλο: μαραγκούς, βαρελάδες, πελεκάνους, πριονάδες, ξυλογλύπτες και καρβουνάδες, για το δέρμα: τσαρουχιάδες, τσαγκάρηδες, μπαλωματήδες, για το ξύλο-δέρμα: σαμαράδες (ήταν συνήθως και πεταλωτήδες), για το μαλλί: υφαντές, υφάντρες, λαναράδες, χτενάδες, για το ύφασμα: ραφτιάδες (βλαχοράφτης ή ελληνοράφτης, καποράφτης και φραγκοράφτης) για τον τενεκέ, τενεκτζήδες ή φαναρτζήδες, για τον κασσίτερο: καλαντζήδες, για το σίδερο: σιδεράδες, πεταλωτήδες (αλμπάνηδες), σπλουργούς, τροχαντζήδες και για τα δημητριακά: μυλωνάδες (που έφτιαχναν και τις ξυλουργίες του μύλου).

Όλοι οι μαστόροι, εκτός από τους χτίστες και μερικούς καποράφτες, είχαν ένα υποτυπώδες ή άρτια εξοπλισμένο εργαστήριο. Εκεί δούλευαν και παρήγαγαν τα προϊόντα τους ή από εκεί ορμώμενοι έκλειναν δουλειές και περιφέρονταν από την μια εργασία στην άλλη ή φόρτωναν την πραμάτεια τους (εμπορεύματα και εργαλεία) και πλανώνταν, από τόπου εις τόπον, προς άγραν πελατών και εργασίας.

Από την αρχή του 20ού αιώνα ο παραγωγικός ιστός του παραδοσιακού νοικοκυριού άρχισε να χαλαρώνει. Η βιομηχανική πα-

Σχ. 260 - Από Αναγνωστικό
"Τα κρινολούλουδα"
Β' τάξης του 1948.

ραγωγή προμήθευε στον αγρότη νοικοκύρη μηχανές, εργαλεία και υλικά, καλύτερα και φτηνότερα απ' αυτά που –επί αιώνες– κατασκεύαζε η δεξιότητά του και τα εργαστήρια του χωριού του.

1. Χτίστης

• Σαν επαγγελματίας ο χτίστης δεν εργαζόταν σε εργαστήρι, ήταν μάστορας περιφερόμενος, δουλεύοντας επί τόπου τον έργο. Η πέτρα στην Ευρυτανία κυριαρχεί. Πολλοί ήταν οι Ευρυτάνες μαστόροι της πέτρας. Όμως η επαγγελματική τους εμβέλεια έφτανε μέχρι τα όρια του χωριού τους ή το πολύ εντός των ορίων της γύρω περιοχής. Δεν ήταν οργανωμένοι, σαν τους Ηπειρώτες, σε περιφερόμενα μπουλούκια, που αναλάμβαναν εργολαβίες σπιτιών οπουδήποτε. Δεν είχαν το μεγαλείο και την τελειότητα αυτών των μαστόρων, όμως έχτιζαν όμορφα και γερά λιθόκτιστα σπίτια.

Οι καλύτεροι –οι πελεκάνοι– εξαντλώντας την τέχνη τους, λάξευαν αγκωνάρια, βρύσες, γουρουνοκουρήτους κ.ά.

Η *λιθογλυπτική*, σαν “καλή τέχνη”, δεν αναπτύχθηκε στην Ευρυτανία. Δείγματα όμως μπορούμε να δούμε σε κάποια υπέρθυρα εκκλησιών, στα “κτητορικά” αγκωνάρια των σπιτιών και στις ταφόπλακες, παριστάνοντας κάποιες φορμαρισμένες παραστάσεις ζώων, φυτών και γεωμετρικών μοτίβων.

1.1. Εργαλεία εξαγωγής λίθων

Η πέτρα μπορεί να αφθονεί στην Ευρυτανία, όμως η εξαγωγή της από το νταμάρι και στη συνέχεια η μεταφορά της, τσάκαγε κόκαλα. Τα χρησιμοποιούμενα εργαλεία ήταν ίδια με αυτά των ημιβραχιδών εκσκαφών, για το ξεχέρσωμα των χωραφιών (βλ. κεφ. Α1-1.1). Ήταν δηλαδή ο λοστός, η βαριά, η βαριοπούλα, η παραμύνα, το μακάπι και το ματζακούπι.

1.2. Σφυριά κατεργασίας άξεστων και ημίξεστων λίθων

Η όψη των χρησιμοποιούμενων οικοδομικών λίθων ήταν άξεστη ή στην καλύτερη περίπτωση ημίξεστη.

α. σφυρί (με κούπα δηλ. ένα βαθούλωμα στον τσιόκο). Ήταν το βασικό σφυρί του χτίστη. Με αυτό ο μάστορας διαμόρφωνε τους άξεστους οικοδομικούς λίθους και χοντροπελεκούσε τους

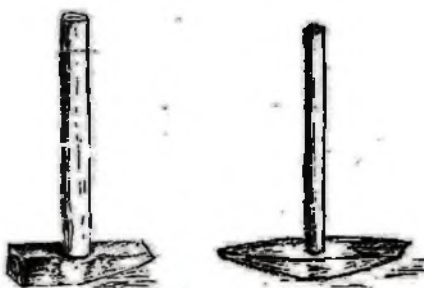
ημιξέστους. Τα αγρώως υβριζόμενα και εκμεταλλευόμενα μαστορόπουλα, όταν ήθελαν να τιμωρήσουν το μάστορα, τον απειλούσαν λέγοντας ότι:

“θα χέσουν μέσα στην κούπα του σφυριού του!”

β. μπίγκος ή πικούνι. Ήταν χρήσιμος και αυτός σαν το σφυρί.

γ. τσιόκι (βλαχ. tsioku = σφυρί). Ήταν ένα είδος χοντροκομμένου σφυριού των χιτιστών. Σαν παροιμιακή έκφραση χρησιμοποιούνταν για να εκφράσει τον αργόστροφο και τον χοντροφτιαγμένο.

δ. χτενιά. Έχει τη μορφή σφυριού και χρησιμοποιούνταν για την διαμόρφωση των ημιξέστων λίθων.

Σχ. 261 - Σφυρί με κούπα και μπήγκος.

1.3. Εργαλεία κατεργασίας ξεστών λίθων

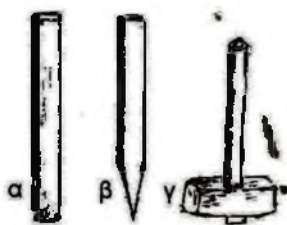
Τα ακωνάρια στα περισσότερα σπίτια, για λόγους αντοχής και ομορφιάς, ήταν ξεστοί λίθοι. Μπορούσε να είναι απλά κατεργασμένα (απλή κατεργασία) και καλλιτεχνικά κατεργασμένα (δεύτερη κατεργασία).

α. καλέμι ή κοπίδι (τουρκ. kalemi).

Έχει πλακέ κόψη. Είναι το βασικό εργαλείο της πρώτης κατεργασίας. Αν ήταν χοντρό και πλατύ το έλεγαν καλέμι κι αν ήταν στενό λαμάκι. Για την δεύτερη κατεργασία χρησιμοποιούσαν καλέμια μακριά και με στενή κόψη που τα έλεγαν γλώσσες. Αν είχαν καμπύλη κόψη τις έλεγαν λουκλούδικες γλώσσες.

β. βελόνι. Έχει μυτερή κόψη και ήταν εργαλείο πρώτης κατεργασίας των λίθων.

γ. καλαμοχτενιά ή χτένι. Είναι ένα κοπίδι με μικρά δοντάκια. Αυτό που είχε ίσια κόψη χρησιμοποιούνταν στην φάση της πρώτης

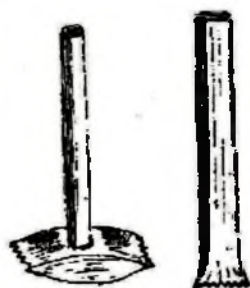

Σχ. 262 -

α) καλέμι β) βελόνι
γ) ματρακάς.

κατεργασίας των λίθων. Αν είχε μεγάλα και αραιά δόντια το έλεγαν *φαγάνα* και αν είχε μικρότερα και αραιά το έλεγαν *ντισλίδικο*.

Για την δεύτερη κατεργασία χρησιμοποιούσαν χτένια με καμπύλη κόψη. Το φαρδύ σαν το ντισλίδικο το έλεγαν *λουκλούδικο* και το στενό *λουκλούδικο ντισλιδάκι*. Αν είχε μακρύ στέλεχος με ίσια και στενή κόψη το έλεγαν *γλώσσα ντισλιδάκι*.

Σχ. 263 - Χτενιά και
καλαμοχτενιά.

- δ. *ματρακάς*. Είναι το σφυρί με το οποίο δουλεύεται το καλέμι, το βελόνι και η καλαμοχτενιά.

1.4. Λοιπά εργαλεία χτισίματος

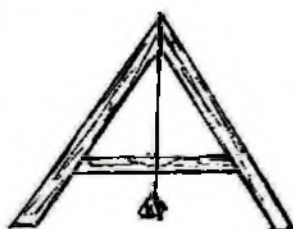
Μέσα στο *ζεμπίλι* του (τουρκ. *zembil*), που ήταν κι αυτό ένα εργαλείο της δουλειάς του, ο χτίστης εκτός από τα σφυριά και τα καλέμια έβαζε και τα υπόλοιπα εργαλεία του:

- α. *μυστρί* (αρχ. *μύστρος*). Ήταν, επί χούντας, το αγαπημένο εργαλείο του Πατακού, που αρέσκονταν να ρίχνει την εναρκτήρια μυστριά στα δημόσια έργα...

- β. *ζύγι*. Μαζί με το σφυρί και το μυστρί αποτελούσαν τα βασικά εργαλεία του χτίστη. Με αυτό έφτιαχναν κατακόρυφους τους τοίχους.

- γ. *γωνιά*. Μ' αυτήν γώνιαζαν τις κατασκευές τους.

- δ. *αλφάδι*. Χρησιμοποιούνταν για την οριζοντίωση των πλακωμάτων στα πορτοπαράθυρα των ξυλοδεσιών κ.λπ. Συνήθως όμως για αυτή τη δουλειά χρησιμοποιούσαν το ζύγι σε συνδυασμό με τη γωνιά.

Σχ. 264 - Αλφάδι
(προβιομηχανικό).

- ε. *αεροστάθμη - αλφάδι*. Είναι το βιομηχανικό αλφάδι, το οποίο μόνο στο όνομα έμοιαζε με το προβιομηχανικό.

- στ. *φτυάρι*. Ήταν το επαχθέστερο φτυάρι του νοικοκυριού. Το ευαίσητο σημείο του ήταν τα ζύγια του φτυαρόξυλου.

- ζ. *κοπάνι*. Είναι το σανιδένιο προβιομηχανικό πηλοφόρι.

2. Μαραγκός και βαρελάς

Ο μαραγκός (ιταλ. *maragone*) ανήκει στην κατηγορία των μαστόρων, που για να δουλέψει ήθελε εργαστήριο εξοπλισμένο με έναν *πάγκο*, κατάλληλα διαμορφωμένο για το πλάνισμα των σανίδων και των καδρονιών. Ο βαρελάς ήθελε και αυτός το εργαστήρι του, μόνο στην εποχή του τρύγου πήγαινε στα σπίτια των νοικοκυραίων και επιδιόρθωνε επί τόπου τις κάδες και τα βαρέλια τους.

2.1. Πλάνες

Οι κύριες πλάνες του ξυλουργού ήταν:

α. **πλάνες λείανσης.** Με αυτές λείαναν και ευθυγράμμιζαν τις επιφάνειες των ξύλων. Βασικότερες ήταν:

i. **ροκάνι** (καθ. ρυκάνη). Ήταν η πλάνη που υπήρχε στα περισσότερα σπίτια. Ο νοικοκύρης και καθόλου να μην σκάμπιζε από μαραγκοσύνη, το ροκάνι το χρειαζόταν.

ii. **συρταριά ή τουρτούρα.** Ήταν η μεγαλύτερη πλάνη του μαραγκού, κατάλληλη για ευθύγραμμο και αποδοτικά πλάνισμα.

β. **ολκοξόοι.** Έτσι λέγονταν στην καθαρεύουσα οι πλάνες που έφτιαχναν τα διάφορα διακοσμητικά λούκια και τις αναγκαίες λειτουργικές πατούρες. Οι βασικές πλάνες για πατούρες ήταν:

i. **κινόσα.** Την χρησιμοποιούσαν για να φτιάχνουν τις πατούρες στα κασώματα κ.λπ.

ii. **κινισιά αρσενική.**

iii. **κινισιά θηλυκή.** Μαζί με την αρσενική έφτιαχναν τις αρσενικοθήλυκες πατούρες.

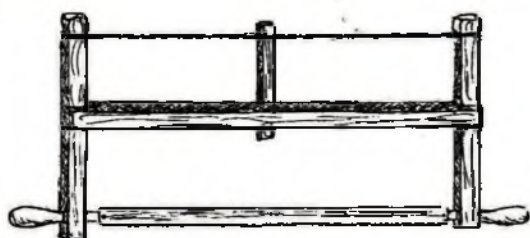
2.2. Πριόνια

Τα πριόνια του μαραγκού ήταν μικρότερα από αυτά του υλοτόμου. Για το τρόχισμά τους είχε τις *λίμες* και για το τσιαπράκιωμά τους τα *τιαπράκια*, όπως ο υλοτόμος.

α. **χειροπρίονο.** Ήταν το πριόνι για μικρά μαστορικά κοψίματα.

β. **μπρατσοπρίονο ή καροστάρι** (τουρκ. *kurastar*). Ήταν το βασικό πριόνι του μαραγκού και το χρησιμοποιούσε για μεγάλα και ίσια κοψίματα. Για την απόκτηση του αγόραζε από το εμπόριο

τη λάμα και τα υπόλοιπα ήταν δικιά του κατασκευή. Η λάμα του μπρατσοπρίονου τεζαριζόταν με το στριψτό σχοινί της, απέναντι της πλευράς.

Σχ. 265 - Μπρατσοπρίονο.

γ. **ξεγυριστάρι**. Χρησιμοποιούνταν για ειδικά κοψίματα (κυκλικά κ.λπ.)

2.3. Σκεπάρνια

Τα σκεπάρνια του παλιού μαραγκού ήταν πολλά. Τα χρειαζόταν περισσότερο για πελέχημα, λιγότερο για κάρφωμα και καθόλου για ξεκάρφωμα (γι αυτό και δεν είχαν την ανάλογη εγκοπή). Τότε οι πρόκες ήταν δυσεύρετες. Όταν κυκλοφόρησαν οι βιομηχανικές πρόκες, εμφανίστηκε ο τελευταίος τύπος “μαραγκούδικου” σκεπαρνιού, με την αντίστοιχη τρύπα για ξεκάρφωμα. Γενικά ο σημερινός ξυλουργός σπάνια χρησιμοποιεί σκεπάρνι, αφού οι πρόκες αντικαταστάθηκαν από τις βίδες.

Το σκεπάρνι μεταφορικά είναι σύμβολο αγραμματοσύνης, χοντροκοπιάς και βλακειάς. Στην παροιμία: “Καμαρώνει σαν γύφτικο σκεπάρνι” υποδηλώνει τον ψωροεγωιστή και τον ξιπασμένο.

α. **σκεπάρνι προβιομηχανικού τύπου** (αρχ. σκέπαρνον). Είχε το μέγεθος του σημερινού σκεπαρνιού μόνο που δεν έφερε εξολκέα καρφιών.

β. **σκεπαρνιά**. Ήταν μεγαλύτερο από το τυπικό σκεπάρνι.

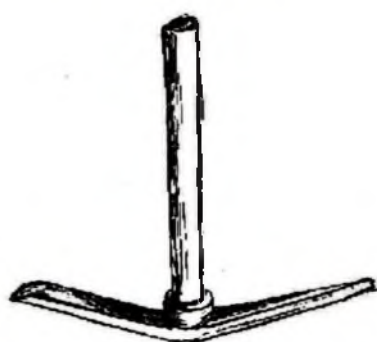
γ. **στενοσκέπαρνο**. Ήταν στενό και αντικαθιστούσε το σκαρπέλο.

δ. **σκεπάρνι πλατύ**. Είναι το τελευταίο μαραγκούδικο σκεπάρνι και έκανε για κάρφωμα - ξεκάρφωμα και πελέχημα.

ε. **σκεπάρνι καλουπαντζή**. Είναι το σκεπάρνι που χρησιμοποιεί σήμερα ο καλουπαντζής και κάνει για κάρφωμα-ξεκάρφωμα και καθάρισμα ταβλίων.

2.4. Εργαλεία τροχίσματος

Τα κοφτερά του μαραγκού, για να μην κουράζεται και για να κάνει καλή δουλειά, έπρεπε να κόβουν πάρα πολύ καλά. Ένα βα-

Σχ. 266 - Στενοσκέπαρνο.

Σχ. 267 - Παλαιό σκεπάρνο.

σικό εργαλείο τροχίσματος ήταν η *λίμα*, η οποία όμως είχε δυο σοβαρά μειονεκτήματα: Πρώτον ήταν ακριβή και δεύτερον δεν μπορούσε, από μόνη της, να κάνει την αθέρα (λεπτή ακμή κοπής) στις πλάνες και τα σκαρπέλα.

α. λαδάκονο. Ήταν μια ακονιά, συνήθως τετραγωνισμένη και ενσωματωμένη σε ξύλινο πλαίσιο, που ακόνιζαν τα εργαλεία ρίχνοντας αντί για νερό λάδι.

2.5. Λοιπά εργαλεία

Τα εργαλεία του ξυλουργού ήταν πολλά. Σήμερα όλα σχεδόν αντικαταστάθηκαν από τα ηλεκτρικά ξυλουργικά εργαλεία.

α. τανάλια (ιταλ. tanaglia). Οι αρχαίοι την έλεγαν καρκίνο και οι καθαρενουνισιάνοι ηλάγρα.

β. τριβέλι (ιταλ. tribello). Είναι ένα τρυπάνι, που παίρνει την περιστροφική του κίνηση κατ' ευθείαν από το χέρι του μάστορα.

γ. αρίδα. Είναι το βιομηχανικό τριβέλι. Λειτουργικά ήταν ένα χειροκίνητο δράπανο και τρυπάνι μαζί.

δ. σκαρπέλο (ιταλ. scarpello).

ε. γωνιά. Έχει άνοιγμα ενενήντα μοιρών και δυνατότητα χάραξης γωνιάς σαράντα πέντε μοιρών (φαλτσογωνιά).

στ. στέλα. Ήταν γωνιά με ρυθμιζόμενο άνοιγμα.

Σχ. 268 - Τριβέλι.

- ξ. νταβίδι σιδερένιο η. σφιγκτήρας ξύλινος
 θ. ξυλόσφυρο ι. ράσπα (ιταλ. gaspa) ή ξυλοφαί

2.6. Ειδικά εργαλεία βαρελά

Εκτός από τα βασικά ξυλουργικά εργαλεία (πριόνια, σκεπάκια κλπ.), ο βαρελάς χρησιμοποιούσε και άλλα ειδικά εργαλεία, αναγκαία για την δουλειά του.

- α. **βουβοσκέπαρνο**. Χρησιμοποιούνταν για το ξεϊσiasμα και φινίρισμα του βαρελιού από μέσα.
 β. **γραδοτήρι**. Με αυτό έφτιαχνε στις δόγες (σανίδες της παράπλευρης επιφάνειας της κατασκευής) την υποδοχή που δεχόταν το φούντωμα (τον πάτο).
 γ. **τριτόρες**. Ήταν μικρές πλάνες.
 δ. **κουμπάσο** (βενετ. compasso). Είναι ο νεοελληνικός διαβήτη.
 ε. **ζουμπάς** (τουρκ. zimba). Χρειαζόταν για να ανοίγει τρύπες στα σιδερένια στεφάνια.
 στ. **πατητό**. Με την βοήθειά του χτυπούσε το στεφάνι να πάει στη θέση του.

3. Σιδεράς ή γύφτος ή χαλκιάς

Ήταν ο χρησιμότερος μάστορας για τον γεωργό, ο οποίος μόνο με την δύναμη του σιδήρου μπορούσε να υποτάξει την άγρια φύση (δηλ. να καλλιεργήσει τα χωράφια του). Ο σιδεράς κατά κανόνα είχε το δικό του εργαστήριο, όμως καμιά φορά ήταν και περιπλανώμενός. Το εργαστήρι του ήταν κατ' εξοχήν εργαστήρι της φωτιάς, γι αυτό χρειαζόταν τα **γυφτοκάρβουνα**. Αυτά έμοιαζαν με τα κοινά κάρβουνα του τζακιού. Κατά την παραγωγή τους, η απανθράκωση των πυρωμένων κάρβουνων (δαυλιών) γινόταν με νερό και όχι με "ασφυκτική" κάλυψή τους με χώμα, όπως στα ξυλοκάρβουνα.

3.1. Εργαλεία

Τα εργαλεία στο εργαστήρι του σιδερά ήταν: πρώτον σταθερές κατασκευές (καμίνι και φουσερό), δεύτερον εργαλεία πακτωμένα γερά (αμόνι και μέγγενη) και τρίτον μεταφερόμενα.

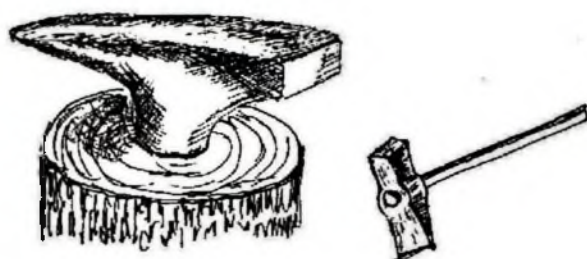
- α. **καμίνι**. Ήταν η εστία του εργαστηρίου του σιδερά. Εκεί πύ-

ρωνε τα σίδερα, τα οποία μαλάκωναν και έτσι τα κατεργαζόταν.

β. φυσερό. Το φυσερό, με τον κινητήριο μηχανισμό του, τροφοδοτούσε το καμίνι με αέρα και οξυγόνο.

γ. αμόνι. Είναι το σήμα κατατεθέν του σιδερά. Πάνω σ' αυτό σφυρηλατούσε το σίδερο.

δ. σφυριά. Το σφυρί πάει ζευγάρι με το αμόνι. Είναι η σφύρα και ο άκμων.

Σχ. 269 - Αμόνι και σφυρί.

ε. βρεχτούρα. Ήταν ένα είδος βούρτσας με την οποία ο σιδεράς κατάβρεχε τη φωτιά.

στ. κουρήτα. Ήταν το υδροδοχείο του εργαστηρίου. Εκεί βουτούσε τη βρεχτούρα του, εκεί "δενόταν και τ' ατσάλι..." έβαφε δηλ. το σίδερο.

ζ. αμπόλι. Με αυτό άνοιγε τρύπες στο πυρακτωμένο σίδερο.

η. ανοιχτοτρύπι. Είναι το τρυπάνι του σιδερά. Ήταν το αντίστοιχο της αρίδας του ξυλουργού.

θ. μέγγενη (ιταλ. *megene*). Ήταν ένας σφιγκτήρας στερεωμένος πάνω σε φορητή βάση.

ι. τσιμπίδες. Ήταν χρήσιμες για το πιάσιμο των πυρακτωμένων σιδερων.

3.2. Γύφτικα σιδηρικά οικοδομής

Οι κατασκευές αλλά και οι ιδιοκατασκευές του σιδερά ήταν πάρα πολλές. Όλες σχεδόν οι δουλειές απαιτούσαν κάποιο σιδηρό εργαλείο. Η κατασκευή ενός σπιτιού ήταν αδύνατο να μην απαιτούσε κάποιες σιδηροκατασκευές. Αυτές ήταν:

α. κλειδαριά θηλυκή

β. κλειδαριά αρσενική

γ. σύρτης

δ. τσαγκάνια. Τα σημερινά πόμολα.

ε. κρικέλες. Υπήρχαν δύο ειδών κρικέλες: πρώτη η ευτελής γύφτικη, με την οποία ο χωρικός έκλεινε και ασφάλιζε την πόρτα του καλυβιού του και δεύτερη η πολύτιμη δημοσιούπαλληλική, που του εξασφάλιζε μια άνετη ζωή. Για την απόκτηση της πρώτης έδινε παραγγελιά στο σιδερά του χωριού του και για τη κατάκτηση της δεύτερης... "φιλούσε κατορημένες ποδιές".

στ. ρεξέδες (τουρκ. reze) ή μεντεσέδες (τουρκ. mentese).

ζ. τσέρκι αγκωναριών. Έδενε τους ακρογωνιαίους λίθους.

η. στήριγμα παντζουριού.

θ. πηρόνια (καρφιά). Είναι οι σημερινές βιομηχανικές πρόκες.

ι. σιδεριά αυλόπορτας ή εξώπορτας. Είναι το δεύτερο σε ασφάλεια, μετά τον διαμπερή χοντρό ξύλινο σύρτη των παλιών οσιτιών.

Σχ. 270 - Ρεξές.

4. Σαμαράς

Ήταν στην υπηρεσία του γαϊδάρου (η γνώμη του... ίδιου ουδέποτε ζητήθηκε). Σ' αυτόν τον πήγαιναν και του έπαιρνε μέτρα για το σαμάρι. Αν χρειαζόταν του παράγγελναν και καινούργια καπι-στράνα. Την δεύτερη φορά που πήγαινε, το σαμάρι ήταν έτοιμο (δεν χρειαζόταν πρόβα). Ένας μερακλής (και θεωρακλής!) γαϊδαρος φορούσε σαμάρι με μαύρα διακοσμητικά καρφιά και η καπ'στράνα του είχε χάντρες και ασβοτόμαρο για την βασκανία. Ο σαμαράς, μαζί με το καινούργιο σαμάρι και την καπ'στράνα, συνήθως τον πετάλωνε και τον κούρευε στη χαίτη και την ουρά. Έτσι ο γαϊδαρος από το σαμαράδικο έβγαινε... γαμπρός.

4.1. Εργαλεία

Ο σαμαράς ήταν ξυλουργός όταν κατασκεύαζε τον σκελετό του σαμαριού (ξύλικι) και... ράφτης όταν έφτιαχνε την στρωματιά του ή έπαιρνε μέτρα στο γαϊδαρο.

α. Ξυλουργικά εργαλεία. Ήταν ίδια με τα εργαλεία που χρησιμοποιούσε ο Ξυλουργός. Περισσότερο χρήσιμα του ήταν τα *σκεπάρνια* (γουβοσκέπαρνο, στενοσκέπαρνο και κοινό σκεπάρني) για πελέκημα. Για να ανοίγει τις τρύπες χρησιμοποιούσε τα *σκαρπέλα* και τα *τριβέλια*. Από πρόνια κυρίως χρησιμοποιούσε το *ξεγυριστάρι* και σαν εργαλεία “γλυφής” το *ξυλοφάι* και την *ξύστρα* ή ένα σπασμένο τζάμι.

β. εργαλεία στρωματιάς. Για να κόβει τα σαμαροσκούτια και τα δέρματα είχε ένα *χοντροψάλιδο* για ράψιμο, είχε *σακοράφες* και μεγάλες *βελόνες*, επίσης είχε ένα *δρεπανάκι* για να κόβει το ψαθί και τέλος είχε ένα *μέτρο* για να παίρνει τα μέτρα στα ζώα και για άλλα μετρήματα.

Σχ. 271 -
Δρεπανάκι.

4.2. Υλικά

Το πρώτο υλικό του σαμαρά ήταν το *ξύλο*. Χρησιμοποιούσε ξυλεία από πλάτανο, από οξιές και από μουριές. Μετά ήταν το *δέρμα*. Με αυτό κάλυπτε το εξωτερικό της στρωματιάς που το έλεγαν *μισίγκι* ή *σαχτάνι*. Με *ύφασμα* κάλυπτε το εσωτερικό της στρωματιάς και ήταν απολυτό υφαντό του αργαλειού, το λεγόμενο *σαμαροσκούτι*. Το *χοντρό ψαθί* ή *ρογάζι* (σλαβ. *rogoz*) το ήθελε για γέμισμα της στρωματιάς. Τέλος από τους σιδεράδες προμηθευόταν τα σιδερένια *κοτσάκια*.

5. Πεταλωτής ή αλμπάνης ή καλιγωτής

Ο *αλμπάνης* (αλβαν. *alban*) ήταν ο παπουτστής των αλογομούλαρων. Καλιγάριους έλεγαν οι Βυζαντινοί τους πεταλωτήδες αλλά και κάποιους υποδηματοποιούς (καλίγες έλεγαν οι Ρωμαίοι τα στρατιωτικά παπούτσια).

Όλα τα φορτιάρικα ήθελαν πετάλωμα. Ο γάιδαρος, όμως πολλές φορές, διάβαινε τις πλαγιές και τα τρόχαλα ξεκαλίγωτος. Το πόσο σημαντικό ήταν το πετάλωμα φαίνεται κι από τη Οθωμανική νομοθεσία, η οποία απαγόρευε να κυκλοφορούν ξεπετάλωτα τα αλογομούλαρα. Όμως η Ξυπολησιά στους ανθρώπους επιτρεπόταν!

Ένας “ολοκληρωμένος” αλμπάνης ήταν πεταλουργός (δηλ. κατασκεύαζε πέταλα και καρφιά) και πεταλωτής (δηλ. πετάλωνε τα

ζώα). Μόνο... ψήλους δεν πετάλωνε. Στον τόπο μας ήταν κατά κανόνα πεταλωτής και όχι πεταλουργός, εκτός κι αν ήταν επαγγελματίας σιδεράς.

Ο θόρυβος στο καλντερίμι των πεταλωμένων αλογομούλαρων και των αρβυλοφορεμένων αφεντικών τους ήταν η βασική πηγή μηχανικής... ηχορύπανσης στην προβιομηχανική κοινωνία.

5.1. Εργαλεία πεταλουργού

Ο πεταλουργός διέθετε ένα μίνι σιδηρουργικό εργαστήριο. Τα εργαλεία του ήταν: το καμίνι, το αμιόνι, ταμπίδες διάφορες, μια βρεχτούρα, σφυριά, ένας ζουμπάς (αμπόλι) και καλούπια για την κατασκευή των πεταλόκαρφων.

5.2. Εργαλεία πεταλώματος

Ο πεταλωτής μπορούσε να είναι περιφερόμενος μάστορας γιατί τα εργαλεία της δουλειάς του ήταν λίγα και εύκολα μεταφερόμενα.

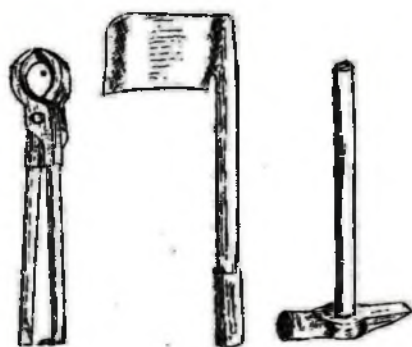
α. **σιατράτσι** ή **σιατράνι** (τουρκ. santrac). Ήταν ο... νυχοκόπτης θα λέγαμε των αλογομούλαρων.

β. **καλιγουσφύρι**. Ήταν ειδικό σφυρί για το κάρφωμα των πεταλόκαρφων. Ένα αδέξιο βαθύ κάρφωμα έφτανε στο ζωντανό τμήμα της οπλής και το ζώο κούτσαινε.

γ. **τανάλια**. Έφερε στο ένα σκέλος της σπάσιμο με το οποίο καθάριζαν την, υπό πετάλωση, οπλή.

δ. **χατζάρι**. Χρησίμευε για το κόψιμο του νυχιού, που περρίσσευε από το πέταλο.

ε. **αρνάρι** (ράσπα). Τελειώνοντας το πετάλωμα γινόταν το φινιρίσμα της δουλειάς. Με το αρνάρι λείαναν και στρογγύλευαν τις άκρες των πεταλωμένων νυχιών. Ήταν ένα είδος... μουλαροπετικιούρ. Στο τέλος οι "καλλιτέχνες" πεταλωτές έβαφαν το νύχι του ζώου και πετύχαιναν έτσι μαζί με την στέρεα δουλειά και ένα άρτιο αισθητικό αποτέλεσμα.

Σχ. 272 - Εργαλεία πεταλώματος (τανάλια, σιατράνι και καλιγουσφύρι).

5.3. Υλικά πεταλώματος

Τα υλικά που χρειαζόταν ο πεταλωτής, ήταν πέταλα και καρφιά. Με σφυριές "μια στο καρφί και μια στο πέταλο", όπως μας λέει η παροιμία, γινόταν το πετάλωμα.

α. πέταλο εγχώριο (ιταλ. petalo). Ήταν το μονοκόμματο πέταλο, που κατασκευαζόταν με λαμάκι 3 χιλιοστών και ήταν το πιο κατάλληλο για τις κακοτράχαλες στράτες των ευρυτανικών βουνών.

β. πέταλο ευρωπαϊκό.

Είναι το γνωστό σαν γούρι ημισελήνοειδές πέταλο, που κατασκευαζόταν με σιδερένιο λαμάκι 25x8 χιλιοστά και χρησιμοποιούνταν περισσότερο στον κάμπο.

Σχ. 273 - Πέταλο εγχώριο και ευρωπαϊκό.

Στα βουνά προτιμούσαν να το βάζουν στα πίσω πόδια.

γ. πεταλόκαρφα. Παλιά ήταν χειροποίητα.

6. Τενεκτζής ή φαναρτζής

Ήταν πολύτιμοι κατασκευαστές οικιακών σκευών και άλλων αντικειμένων από πάφιλα (τουρκ. rafila και ελλ. ορείχαλκος), από τσίγκο (ιταλ. zinco και ελλ. ψευδάργυρος) και από τενεκέ (τουρκ. teneke και ελλ. λευκοσίδηρος). Τα βιομηχανικά μεταλλικά σκεύη του είδους τους και τα πλαστικά στη συνέχεια, εξαφάνισαν το επάγγελμα του τενεκτζή. Οι σημερινοί φαναρτζήδες των αυτοκινήτων το μόνο κοινό που έχουν με τους παλιούς συνονόματους μαστόρους είναι ότι και οι δυο ασχολούνται με τη λαμαρίνα! Οι Καψιώτες ήταν ονομαστοί τενεκτζήδες.

6.1. Εργαλεία

Οι τενεκτζήδες αν και συνήθως περιφερόμενοι είχαν αρκετά εργαλεία. Αυτά ήταν:

α. ψαλίδα, β. κολλητήρι, γ. ξύ-

Σχ. 274 - Κολλητήρι.

λινα σφυριά (ματσόλες), δ. σιδερένια σφυριά, ε. πένσες, στ. τανά-
λιες, ζ. μέγγενη, η. αμόνι, θ. συρματόβουρτσες, ι. διαβήτη, ια.
μέτρο, ιβ. κορδονιέρα (για δημιουργία νεύρων στις λαμαρίνες),
ιγ. φουφού (για να ζεσταίνει τα κολλητήρια).

6.2. Υλικά

- Καλάι, σπέρτο του άλατος, νισαντήρι (τουρκ. nicadir) μολύβι, πριτσίνια (τουρκ. percin) κ.ά.

7. Καλαντζής ή γανωματής

Το υλικό που δούλευαν οι καλαντζήδες ήταν το καλάι (τουρκ. kalay = κασσίτερος). Υπήρχαν δυο ειδών γανωματήδες, αυτοί που διέθεταν εργαστήριο και οι πλανόδιοι. Οι δεύτεροι γύριζαν τα χωριά φορτωμένοι το *μεγαλοσσάκι* τους (ειδικό σακί για την μεταφορά των χαλκωμάτων), τα εργαλεία και τα υλικά τους. Όταν έφταναν στο χωριό στρατοπέδευαν σε κάποιον στεγασμένο χώρο και γάνωναν επί τόπου.

Στο εργαστήρι τα πράγματα ήταν ευκολότερα. Αν τους έφεραν καζάνι για γάνωμα, άρχιζαν τη δουλειά τους χορεύοντας. Για να το καθαρίσουν, έριχναν μέσα τη στουρναροπετρίσια άμμο και με τα πόδια, κάνοντας ρυθμικές κινήσεις, την έτριβαν στο χάλκιμα ώσπου να καθαρίσει. Από αυτό βγήκε και ο σατυρικός χορός του γανωτή.

Φημισμένοι καλατζήδες ήταν οι Ηπειρώτες. Όμως και αρκετά χωριά των Αγράφων, ήταν γνωστά για τους καλατζήδες τους.

7.1. Εργαλεία

- α. *καμίνι* με φουσερό. Ήταν σαν αυτό που χρησιμοποιούσαν οι χαλκουργοί.
- β. *βούτα*. Ήταν ένα δοχείο με νερό, για κατάσβεση των πυρακτωμένων σκευών.
- γ. *κουμουκάσι*. Εργαλείο με το οποίο έκλεινε τις όποιες τρύπες των υπό γάνωση δοχείων, στρώνοντας ισόπαχα την κόλληση.
- δ. *λοιπά εργαλεία*: σιδηροστιά, τσιμπίδες, σφυριά, ζουμπάδες, ψαλίδια, προβατοτόμαρο, μέτρο, κουμπάσο, γωνιά, χάρακας κ.λπ.

7.2. Υλικά

Καλάι, νισαντήρι, κατασβησμένο και ακατάσβεστο σπύρτο, μολυβδότοιγκος, άμμος ψιλή, βαμβάκι, πριονίδι, φύλλα χαλκού κ.ά.

8. Τσαρουχάς, τσαγκάρης

Τότε, που οι άνθρωποι ή θα περπατούσαν ή θα κοιμόντουσαν, τα παπούτσια ήταν είδος πολυτελείας. Άμεση λύση στο πρόβλημα δινόταν εκ των ενόντων. Ο κάθε στοιχειωδώς προκομμένος ενήλικας ήτανε *γουρουνοτσαρουχάς*. Με μόνο το σουγιά του, που ποτέ δεν έλειπε από πάνω του, μετέτρεπε μια γουρουνοφασκιά σε ένα... ωραίο γουρουνοτσάρουχο. Ο μάστορας *τσαρουχάς* έφτιαχνε τα μαστορικά τσαρούχια. Ο *τσαγκάρης* με το εργαστήρι του, τα εργαλεία του και την σύνθετη τέχνη του, ήταν ο κανονικός υποδηματοποιός.

Στο Βυζάντιο οι υποδηματοποιοί ονομάζονταν υποδηματοράφοι ή σκυτοτόμοι. Τσαγκάριους έλεγαν αυτούς που έφτιαχναν τα "τσαγγιά", όπως έλεγαν τότε τις βασιλικές μπότες. Τσαγκάρι ήθελε να λέει ο λαός τον μάστορα των παπουτσιών του, γιατί τα τσαγκάρικα παπούτσια ήταν πράγματι βασιλικά μπροστά στα γουρουνοτσάρουχα! Ο *μπαλωματής* ή παλιοράφος κατά τους Βυζαντινούς, ήταν κάτι πάνω από τον γουρουνοτσαρουχά και κάτω από τον τσαγκάρι. Ο εξοπλισμός του τσαγκάρικου ήταν αρκετά σύνθετος.

8.1. Έπιπλα

Το τσαγκάρικο ήταν εργαστηριακός χώρος και χώρος υποδοχής των πελατών, γιατί είχε έπιπλα για τις ανάγκες της τέχνης και έπιπλα για τους πελάτες.

- α. *πάγκος-τεζιάκι*. Πάνω στον πάγκο ο τσαγκάρης είχε κάθε είδους καρφιού και μικρουλικού και γύρω του κρεμασμένα εργαλεία.
- β. *κάθισμα*. Ήταν η καρέκλα του μάστορα.
- γ. *πάγκος*. Τον είχε για να κόβει τα δέρματα.
- δ. *καρέκλες*. Πάνω κει κάθονταν οι πελάτες.

8.2. Εργαλεία

Τα εργαλεία του τσαγκάρι ήταν πάρα πολλά και τα περισσότερα από αυτά βιομηχανικά είδη.

χανής (χειρός ή ποδός, όπως έλεγαν) και των βιομηχανικών υφασμάτων εμφανίστηκε στα χωριά η τέχνη της *μοδίστρας*. Οι γυναίκες άρχισαν δειλά-δειλά, ενδυματολογικά να εξευρωπαϊζονται και ένας... αρσενικός ράφτης (για λόγους ηθικούς) δεν θα μπορούσε να κάνει πρόβα λ.χ. σε ένα γυναικείο φορεμάκι.

9.1. Εργαλεία κατοράφτη και ελληνοράφτη

Τα εργαλεία του ράφτη δεν ήταν σαν τα εργαλεία των άλλων "βάνανυσων" τεχνών. Τα χέρια του ήταν βελούδινα. Ο ράφτης ήταν κυρίε επαγγελμα, γι αυτό και ήταν προτιμητέος σαν γαμπρός, έναντι πολλών άλλων.

- α. *κιάκας*. Ήταν σιδερένια κιάστρα, που κρατούσε το σπυρί τεντωμένο ώστε να ράβεται πιο εύκολα.
- β. *πήχης*. Για περισσότερη διευκόλυνση στις μεταφορές ήταν απαστός.
- γ. *δαχτυλήθρα*. Ο ράφτης χρειαζόταν τη δαχτυλήθρα γιατί δεν είχε τα ροζιασμένα χέρια και τα χοντρόπετα δάχτυλα της αγρότισσας!
- δ. *βελόνια*. Βασικότερο ήταν ένα κοτσάχοντρο βελόνη, το λεγόμενο *σπανέλι*.

9.2. Εργαλεία φραγκοράφτη

Ραπτομηχανή, σίδερο κ.λπ.

10. Μυλωνάς

Η Ευρυτανία, σύμφωνα με την ετυμολογία της λέξης, είναι "εφ' ουτος χώρα" (χώρα των αφθονών και καλοτρεχουσέμενων νερών). Είναι ο τόπος των ορμητικών ποταμών και των πολλών νερόμυλων. Οι ξηριάδες ήταν οι βιοτεχνικές ζώνες της Ευρυτανίας.

Ο νερόμυλος -όπως και ο ανεμόμυλος- είναι από τις πιο θαυμαστές μηχανές, που κατασκευάσε ο άνθρωπος της προβιομηχανικής κοινωνίας, για να μπορεί να εκμεταλλεύεται ενέργεια πέρα από την δική του και των ζώων του.

Η κινητική ενέργεια, που ανέπτυξε το νερό μέσα στην κάνηλη, κινούσε τη φτερωτή του μύλου κι αυτή με τη σειρά της την μολόστρα, με την οποία αλέθονταν τα γεννήματα. Με ανάλογο τρό-

πο κινούνταν τα *μαντάνια* και δούλευε η *νεροτριβή*. Στην νεροτριβή και τα μαντάνια κατεργάζονταν τα σκουτιά του αργαλειού (βλ. κεφ. Γ1-14), επιπλέον στην νεροτριβή οι νοικοκυρές έπλυναν τα κλινოსκεπάσματα (βλ. κεφ. Δ1-2). Δηλαδή ο νερόμυλος ήταν ένα τριπλό βιοτεχνικό συγκρότημα, στην υπηρεσία της αλευροποιίας-αρτοποιίας, της υφαντουργίας και της καθαριότητας.

Γενικά όλοι οι μαστόροι της προβιομηχανικής εποχής, κατανάλωναν ενέργεια από ανανεώσιμες πηγές. Οι περισσότεροι χρησιμοποιούσαν αποκλειστικά την μυική τους δύναμη, μερικοί έπαιρναν από τα ξυλοκάrbouna επιπλέον θερμική ενέργεια, όπως ο σιδεράς κ.ά. και τέλος ο μυλωνάς: για την κίνηση του μύλου του χρησιμοποιούσε την υδροδυναμική ενέργεια του νερού και για τις λοιπές λειτουργικές δουλειές το μυαλό του και τα χέρια του.

Η εκμετάλλευση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας είναι σήμερα επιτακτική ανάγκη και από αυτό εξαρτάται η “αιφορική” συνέχεια του τεχνολογικού μας πολιτισμού. Η Ευρυτανία με τα νερά των ποταμών της, που τροφοδοτούν την λίμνη των Κρεμαστών, συμβάλλει περισσότερο από κάθε άλλη περιοχή σ’ αυτή την κατεύθυνση. Η εκμετάλλευση της αιολικής ενέργειας των βουνοκορφών μας, με την δημιουργία ενός αιολικού πάρκου, το οποίο όμως θα είναι *βιώσιμο* και προπαντός αυστηρά *περιβαλλοντικά χωροθετημένο* και οργανικά ενταγμένο σ’ ένα *ολοκληρωμένο σχέδιο τοπικής ανάπτυξης*, μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελεί συνέχεια της εθνικής προσφοράς της Ευρυτανίας, στην παραγωγή ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές.

Ο μυλωνάς χρησιμοποιούσε δύο ειδών εργαλεία: Τα τεχνικά και τα εμπορικά.

10.1. Τεχνικά εργαλεία

Ως επάγγελμα ο μυλωνάς ήταν χοντρομάστορας και εμπορευόμενος μαζί. Τα υλικά που ήταν κατασκευασμένα τα μηχανικά μέρη της βιοτεχνίας του (κάναλη, μυλόπετρες, φτερωτή) ήταν πολύ ξύλο, λίγη πέτρα και ελάχιστο σίδερο. Έτσι στο μύλο είχε τα βασικά ξυλουργικά εργαλεία (πλάνες, ξυλοφάι, αρίδες, σκεπάκια κ.ά.) και κάποια εργαλεία για την μυλόπειρα τα οποία ήταν:

α. σηκωτήρα. Χρησίμευε για να ανασηκώνει το πανάρι (την πάνω μυλόπειρα) ώστε να μπορεί, στη συνέχεια, να την μετακινήσει.

β. κυλινδρος. Ήταν ένα κυλινδρικό ξύλο, το οποίο χρησιμοποιούνταν σαν τροχός για την μετακίνηση της μυλόπετρας.

γ. μυλοκόπι. Ειδικό σφυρί με το οποίο ο μυλωνάς χάραζε το πανάρι για να κόβει.

δ. χτένι. Χρησιμοποιούνταν για καλύτερο χάραγμα.

ε. σμιλάρι. Ήταν μια σμίλη για το χάραγμα των στουρναριών της μυλόπετρας, που αδυνατούσε το μυλοκόπι.

στ. βαρίδι. Ήταν ένα νήμα της στάθμης με το οποίο ο μυλωνάς έλεγχε το κατακόρυφο του άξονα της φτερωτής.

Σχ. 276 - Μύλος

α. μυλαύλακο β. κάναλη γ. ζωριό.

10.2. Εμπορικά και λειτουργικά εργαλεία

Ως εμπορευόμενος, ο μυλωνάς, έκλεβε λίγο παραπάνω από τους λοιπούς ασχολούμενους με το εμπόριο. Επί πλέον του προσάπτουν και -όχι σπάνιες- ερωτικές... λαθροχειρίες στις πελάτισσες του. Είναι πολλές οι ιστορίες και τα μολογήματα για τις λεφτοπονηριές και τις ματσαραγκιές των μυλωνάδων. Γενικά ο μύλος ήταν ένας τόπος μαγευτικός και ερωτικός. Εκεί δραστηριοποιούνταν εύκολα οι διάφοροι ερωτιδεείς και σμίγαν οι κρυφά ερωτευμένοι, εκεί και οι αλαφροϊσκιωτοι έβλεπαν με τρόμο νεράιδες να χορεύουνε και διαβόλους να τους απειλούν!

Τα εργαλεία που χρησιμοποιούσε ο μυλωνάς για τις εμπορικές και τις άλλες λειτουργικές δραστηριότητες του μύλου ήταν:

α. καντάρι. Με αυτό ζύγιζαν το σιτάρι (πριν) και το αλεύρι (μετά) και έτσι υπολογιζόταν ακριβοδίκαια το ξάι, δηλαδή το, εις εί-

δος αλεστικό δικαίωμα του μυλωνά. Χοντρικά ήταν δυο οκάδες αλεύρι για κάθε φόρτωμα.

β. αλευρόφτυαρο. Με αυτό σάκιαζαν το αλεύρι.

γ. λυχνάρι. Ο μύλος δούλευε νυχθημερόν. Το λυχνάρι ήταν απαραίτητο για τις νυχτερινές βάρδιες.

δ. αγκλειδέρα. Ήταν ένα γερό ξύλο με διχάλη σαν την αγκούτσα καρποσυλλογής (βλ. Α1-11.2β), που χρησιμοποιούνταν στο βάλοιμο και στο βγάλσιμο των κλινοσκεπασμάτων από την νεροτριβή.

11. Κουρέας

Ο κουρέας δεν ήταν μάστορας κάποιας “βάνανυσης” τέχνης. Δεν ήταν εμπορευόμενος ούτε όμως και παραγωγός εμπορευμάτων. Ήταν μάστορας φιλοκαλλιτέχνης και παρείχε τις αισθητικές του υπηρεσίες επί των κεφαλών των βουνίσσιων!

Κουρεία υπήρχαν στο Καρπενήσι και στα κεφαλοχώρια. Οι κουρείς εκτός από... φλύαροι ήταν και πρακτικοί γιατροί πολλών ειδικοτήτων, μέχρι και τους... αλμπάνηδες συναγωνίζονταν στην οδοντιατρική. Σήμερα τα μεν κουρέματα και την... φλυαρία των παραδοσιακών κουρέων, τα ανέλαβαν οι γυναίκες με τα κομμωτήρια, τις δε ιατρικές υπηρεσίες οι γιατροί και τα νοσοκομεία.

Στο κουρείο υπήρχαν έπιπλα, εργαλεία και υλικά.

α. έπιπλα. Τα βασικά έπιπλα ενός κουρείου ήταν μια πολυθρόνα για τον κουρευόμενο πελάτη και κάποιες καρέκλες για τους εν αναμονή, καθώς επίσης ένα κομοδίνο και μια κρεμάστρα, για τις... κάπτες και τις σκούφιες.

β. εργαλεία. Ο κουρέας ήθελε αρκετά εργαλεία. Είχε δύο έως τρία ξυράφια και ψαλίδια, τάσια σαπουνάδας, πινέλα, καμινέτο για ζεστό νερό, λαδάκονο και λουρί για το ακόνισμα των ξυραφιών, τουλάχιστο δυο κουρευτικές μηχανές (ψιλή και χοντρή), οδοντωτό ψαλίδι για αραίωμα των μαλλιών, χτένες και τσατσάρες, βούρτσες για το κεφάλι και τα ρούχα, τριφτης για το τρίψιμο του σαπουνιού κ.ά.

γ. υλικά. Είχε σαπούνι, απολυμαντικό ξυραφιών (σουπλιμέ), τάλκ για να φεύγουν με τη βούρτσα οι φιλοκομμένες τρίχες, κολόνιες, πούδρα, μαντέκα (μαύρο ή καφέ βερνίκι για το μουστάκι), στίψη για τα εξ απροσεξίας κοψίματα κ.ά.

12. Λοιποί μαστόροι

Παραδοσιακοί μαστόροι είναι και άλλοι, εκτός από αυτούς που αναφέρθηκαν πιο πάνω. Υπήρχε μια ομάδα που δραστηριοποιούνταν στα *χωριά του κάμπου* όπως: βυρσοδέψες, καλαθοπλέχτες, σχοινοπλέχτες κ.ά. και μια άλλη που είχαν τα εργαστήριά τους στις *πόλεις*, όπως: καζαντζήδες, αργυροχόοι, χρυσοί, κονδυνάδες κ.ά. Λοιποί και ήσσοнос, κατά κάποιον τρόπο, σημασίας μαστόροι, που δραστηριοποιούνταν στα *χωριά* ήταν:

12.1. Καμινάρηδες (ασβεστάς, καρβουνάς, κεραμάς)

Ο ασβέστης ήταν χρήσιμο υλικό κυρίως στην οικοδομική αλλά και σε άλλες δραστηριότητες, ο ασβεστόλιθος είναι συνηθισμένο πέτρωμα των βουνών της Ευρυτανίας και έτσι υπήρχαν αρκετά *ασβεστοκάμينا*.

Τα εργαλεία που χρησιμοποιούσαν οι ασβεστάδες, ήταν τα εργαλεία του χτίστη, για το χτίσιμο του καμινιού και τα υλοτομικά εργαλεία, για το κόψιμο των καυσόξυλων.

Συλοκαρβουνάδες και κεραμάδες ή κεραμάρηδες, ήταν σπάνιοι στην Ευρυτανία.

12.2. Χτενάς, λαναράς, υφαντής

Ήταν περιπλανώμενοι μάστορες, με ειδικότητες στην υπηρεσία της υφαντουργίας. Ο χτενάς και ο λαναράς, κουβαλώντας την πραμάτεια τους (εμπόρευμα και εργαλεία), περιφέρονταν στα χωριά, όπου πουλούσαν καινούργια χτένια και λανάρια ή επισκεύαζαν τα παλιά. Το ίδιο και ο υφαντής ύφαινε επί τόπου *κρουβάλια* και *σακούλια*.

12.3. Άλλες τεχνικές εξειδικεύσεις

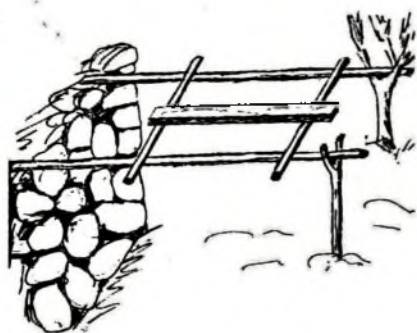
Εκτός από τις τέχνες, που τις ασκούσαν οι επαγγελματίες μαστόροι, υπήρχαν κι άλλες τεχνικές εξειδικεύσεις. Αυτές, με λίγη προσπάθεια, μπορούσαν να τις μάθουν οι περισσότεροι άνθρωποι, ώστε να κάνουν μόνοι τις δουλειές τους.

α. Ξυλογλύπτης. Η ξυλογλυπτική στην Ευρυτανία αναπτύχθηκε σαν ποιμενική τέχνη και πάρεργο.

β. πριονάς. Οι πριονάδες με το μεγάλο αμπαροπρίονο έβγαζαν πρι-

στη ξυλεία. Εκεί, στο *τεζάκι*, οπλισμένοι με ωβία υπομονή, ο ένας (ο μάστορας) πάνω κι ο άλλος (ο βοηθός) κάτω, πριόνιζαν για να βγάλουν σανίδια, καδρόνια κ.λπ.

γ. *πελεκάνος*. Από τα χέρια των πελεκάνων έβγαινε η πελεκητή ξυλεία κι άλλα χρήσιμα αντικείμενα (κουρήμες, κανάλια κ.λπ.).

Σχ. 277 - Τεζάκι πριονάδων.

δ. *τροχαντζής*. Περιπλανώμενος ή στο υπόγειό του έφτιαχνε με το αρνάρι (λίμα) ή με τον τροχό του τις αθέρες (κόψη) των κοφτερών.

13. Μαστορέματα του αγρότη

Οι γεωργοκτηνοτροφικές εργασίες απαιτούσαν και επέβαλλαν στον αγρότη να χοντρομαστορεύει. Αν όμως ήταν μυαλωμένος, επιδέξιος και προκομμένος καταπιανόταν, λίγο ή πολύ, με διάφορες τέχνες, που από μόνες τους αποτελούσαν κύρια επαγγελματική δραστηριότητα. Όλοι μπορούσαν να καταπιαστούν με κάποια μαστορέματα. Όποιος δεν μαστόρευε, ήταν απλώς τεμπέλης και καταδικαστός από την κοινωνία.

Η πολυαπασχόληση, που προβάλλεται σαν το νέο μοντέλο της επαγγελματικής σταδιοδρομίας των ανθρώπων, παλιά για τον γεωργοκτηνοτρόφο του χωριού ήταν ανάγκη και γεγονός.

13.1. Χοντροδουλειές (για όλους)

Ήταν οι διάφορες κοινές δουλειές, όπως χωματουργικά (χαντάκια, ξελακκώματα, βαλαρίσματα), υλοτομήσεις (καυσόξυλα, στρουπίνες, παλούκια κ.ά.) και χοντροξυλουργικά (φράχτες, αμπάρες, παχινά κ.ά.).

Τα εργαλεία, που είχαν όλοι στο σπίτι για τις χοντροδουλειές τους ήταν: τα γεωργικά χωματουργικά εργαλεία, τα βασικά υλοτομικά και από τα εργαλεία τεχνιτών ελάχιστα, όπως ένα σκεπάρι, ένα πριόνι, μια τανάλια κι ένα ξυλοφάι.

13.2. Χοντρομαστορέματα (για τους πολλούς)

Ήταν απλές λιθοκατασκευές (κατασκευή πεξουλιών, πιάσιμο σταλαματιών της σκεπής κ.ά.), διάφορες ξυλουργίες (αμπάρες, υπόστεγα, στυλιάρια κ.ά.) και δουλειές κατεργασίας δέρματος (κατασκευή τσαρουχιών, επιδιορθώσεις σαμαριών, παπουτσιών κ.ά.).

Τα εργαλεία αυτής της κατηγορίας των μαστορεμάτων, εκτός από τα παραπάνω, εμπλουτιζόνταν ανάλογα με τον βαθμό εξειδίκευσης του νοικοκύρη. Έτσι για την κατασκευή τοίχων είχαν ένα σφυρί, πολλές φορές και ζύγι, για τις ξυλουργίες τους μια πλάνη, αρίδες, κ.α. για τα τσαρούχια τους κοπίδια και τσαγκαροσουβλία κ.ο.κ.

13.3. Ειδικά μαστορέματα (για λίγους)

Υπήρχαν αγρότες που ή διέθεταν ταλέντο σε κάποιες δουλειές ή είχαν από κάπου “κλέψει” ματτέχνη και την επιτηδεύονταν. Τέτοιοι ήταν:

- α. **αλετράς.** Χρησιμοποιώντας το τσεκούρι στενοσκεπάρονο και άλλα εργαλεία του μαραγκού, κατασκεύαζε ή επιδιόρθωνε τα ξυλάλετρα.
- β. **ακονιστής.** Είχε ειδικότητα κυρίως στο τρόχισμα των ψαλιδιών που δεν μπορούσε να το κάνει ο “πάσα ένας”.
- γ. **καλαθοπλέκτης.** Τα βασικά εργαλεία που χρειαζόταν ήταν ένας *σουγιάς* σαν σβανάς (ηλεκτρολογικός θα λέγαμε σήμερα) και ένα άλλο σαν *τσιμπιδάκι*, που ξεφλούδιζε τις λούρες. Με αυτά τα ελάχιστα και απλά εργαλεία και την τέχνη του ο αγρότης καλαθοπλέκτης έκανε αντίπραξη στους... γύφτους.
- δ. **σκουπάς.** Μερικοί δίπλα στα καλαμπόκια, καλλιεργούσαν σκουποχόρτι, με το οποίο φτιάχνονται ακόμα και σήμερα οι “φυτικές” σκούπες (σόργος είναι το επίσημο όνομά του). Για να φτιάξουν τη σκούπα χρησιμοποιούσαν ένα ειδικό *καρούλι*, για το σφίξιμο των δεσιμάτων της λαβής και μια *λαβίδα* (σαν τον τσόκανο) επιβοηθητική στο ράψιμο.

13.4. Επαγγελματικά μαστορέματα (για ελάχιστους)

Πολλοί, ενώ η κύρια δουλειά τους ήταν αγρότες, ταυτόχρονα ήταν και μέτριοι έως καλοί μάστορες και επιτηδευματίες, μιας ή και παραπάνω ειδικοτήτων, όπως χτίστες, μαραγκοί, τσαρουχάδες, πεταλωτήδες, τενεκετζήδες, καλαντζήδες, κ.ά. Βέβαια πάντα

ελλόχευε ο κίνδυνος αυτοί οι άνθρωποι να μην μπορούν να στρώσουν σε καμία δουλειά και να είναι “πολυτεχνίτες και ερημοσπίτες” όπως έλεγε η παροιμία.

Πρέπει να τονιστεί ότι σχεδόν όλοι οι επαγγελματίες μαστόροι και επιτηδευματίες, είχαν τις γνώσεις και την εμπειρία ενός καλού γεωργοκτηνοτρόφου. Η στοιχειώδης και υποχρεωτική εκπαίδευση του νέου ήταν η εκμάθηση των γεωργοκτηνοτροφικών εργασιών, όχι βέβαια σε στρατιωτικού τύπου μαζικοποιημένα σχολεία, σαν τα σημερινά, αλλά μέσα στο τεράστιο σχολείο της φύσης και της ζωής!

Τα εργαλεία για κάθε είδος μαστορέματος ήταν ίδια με αυτά του αντίστοιχου επαγγελματία μάστορα.

13.5. Ανακύκλωση και ιδιοκατασκευές

Λύματα και σκουπίδια, αυτά που σήμερα αποτελούν το πρώτο περιβαλλοντικό πρόβλημα, στην παλιά κοινωνία δεν υπήρχαν. Ότι βιολογικό προϊόν περίσσευε μετασχηματιζόταν σε κοπριά (χούμο κ.λπ.). Τα βιοτεχνικά ή βιομηχανικά προϊόντα και εργαλεία, όταν δεν μπορούσαν άλλο να χρησιμοποιηθούν στην κύρια χρήση τους, ο νοικοκύρης ή τα μετασχημάτιζε σε άλλα χρήσιμα πράγματα ή τα χρησιμοποιούσε σαν υλικά άλλων εργασιών.

α. κασελάκι με υλικά και μικροϋλικά. Σε κάθε σπίτι ο άντρας είχε ένα κασελάκι, που μέσα υπήρχαν μικροσιδηρικά παρελθουσών χρήσεων, ψίδια (κομμάτια δερμάτων), παφίλια, τσιγκάκια, σύρματα, σχοινιά και ένα σωρό άλλα. Αυτά ήταν η μαγιά για τα επιδιορθωτικά του μαστορέματα και τις ιδιοκατασκευές του.

β. ανακύκλωση στο αγροτικό νοικοκυριό. Με παλιά τσέρκια από βαρέλια και άλλες λαμαρίνες ο αγρότης, μπορούσε να φτιάξει π.χ. μια τομπίδα για τη φωτιά, μια σχάρα για ψήσιμο, ένα φαράσι κ.ά. Όταν η βιομηχανία τον τροφοδότησε με διάφορες κονσέρβες, τα τενεκεδένια δοχεία ήταν πολύτιμα είτε χρησιμοποιούμενα αυτούσια είτε επεμβαίνοντας σ' αυτά. Με αυτά μπορούσε εύκολα να φτιάξει ένα μπρίκι, ένα κύπελλο, αν ήταν μάστορας έναν λύχνο κ.ά. Από τα εκατομμύρια βιομηχανικά κονσερβοκούτια ελάχιστα ήταν... τυχερά να ζήσουν την μαγευτική -γι' αυτά- ζωή της προβιομηχανικής εποχής, μεταμορφωμένα σε χρηστικά αντικείμενα.

γ. ιδιοκατασκευές. "Πενία τέχνας κατεργάζεται" έλεγαν οι αρχαίοι. Οι νεώτεροι Ευρυτάνες το έκαναν πράξη είτε ασκούμενοι στην πολυπαισχόληση -μαθαίνοντας πολλές δουλειές- είτε επινοώντας και δημιουργώντας -με τα μέσα που διέθεταν- "μηχανές", εργαλεία και αντικείμενα.

14. Τεχνικά επαγγέλματα του 20ού αιώνα

Εκτός από τα παραδοσιακά τεχνικά επαγγέλματα που σφράγισαν τον ανθρώπινο πολιτισμό από την γέννησή του μέχρι την κυριαρχία της βιομηχανικής εποχής, υπήρξαν και κάποια επαγγέλματα, που τα γέννησε η βιομηχανική επανάσταση, βρήκαν το παραδοσιακό νοικοκυριό ζωντανό και συντηρήσαν με αυτό.

14.1. Οι τηλεπικοινωνίες

Οι τηλεπικοινωνίες δεν ήταν αναπτυγμένες στα βουνά. Οι ορεσίβιοι όχι μόνο δεν χρησιμοποιούσαν ένα εξελιγμένο σύστημα, λ.χ. σαν τις φρυκτωρίες των αρχαίων, αλλά ούτε καν διέθεταν κάτι σαν το πρωτόγονο σύστημα των ινδιάνων με... τον καπνό. Χαθ-γιαζαν από την μία ράχη κι αν άκουγαν στην άλλη, είχε καλώς!

Το υπουργείο των 3Τ (Τ.Τ.Τ.) στην αρχή ανέπτυξε τις τηλεπικοινωνίες στην Ελληνική επικράτεια. Είχε την ευθύνη των Τηλεφωνείων, των Τηλεγραμμάτων και των Ταχυδρομείων. Από το 1952 δημιουργήθηκε ο Ο.Τ.Ε. ο οποίος ανέλαβε μόνο τις τηλεπικοινωνίες, ξεχωρίζοντας έτσι από το Ταχυδρομείο.

Η Ευρυτανία με τα 3Τ και τον ΟΤΕ έπαυσε το φράγμα της απομόνωσής της. Οι κολώνες, οι μονωτήρες, τα σύρματα, ο συντηρητής των γραμμών και το τηλεφωνείο-τηλεγραφείο άρχισαν να μπαίνουν στη ζωή του χωριού. Σήμερα με την Τ/Υ και κυρίως στο μέλλον με το διαδίκτυο και την πληροφορική, η Ευρυτανία θα βρίσκεται σε ισότιμη θέση πληροφόρησης, με όλα τα μέρη του κόσμου.

α. μονωτήρα. Είναι οι άσφρες πορσελάνινες μονωτήρες που δένονται τα σύρμα-

Εχ. 278 - Μονωτήρα (ή επί το βουκολικό-τερο κίκαρη).

τα στις κολώνες. Κίκαρες τις έλεγαν στη καθομιλουμένη των βουνών. “Κίκαρ’ πάν’ κίκαρ’ κατ’ χαμπέρ’ στο Καρπενήσ’” σάτιριζαν οι μη ομιλούντες το Ρουμελιώτικο ιδίωμα. Οι ποιμενόπαιδες τις έβαζαν στόχο πετροβολώντας τες και αμιλλώνταν ποιος θα σπάσει περισσότερες!

β. πέδιλο αναρρίχησης. Ήταν το ειδικό πέδιλο με το οποίο οι τεχνίτες ανέβαιναν στις κολώνες.

Οι αιλουροειδείς βουκολόπαιδες ανέβαιναν σαν τους πιθήκους (χωρίς πέδιλα) πάνω στα τηλεγραφόξυλα, είτε για άσκηση και επίδειξη είτε για να.. σπάσουν ολοσχερώς την κίκαρη (μονωτήρα).

14.2. Άλλα επαγγέλματα

Ο αγρότης των βουνών ήταν προοδευτικός (στην κυριολεξία άνθρωπος). Ότι καινούργιο και καλό έφερε η βιομηχανική κοινωνία γρήγορα το ενστερνιζόταν και το αφομοίωνε. Από τον μεσοπόλεμο ακόμα, πολλά αγροτόπαιδα μάθαιναν πρωτόγνωρες μέχρι τότε τέχνες.

Τελευταία τέχνη που έμαθαν –ελάχιστοι βέβαια– παλιοί αγρότες, ήταν να οδηγούν αγροτικό αυτοκίνητο. Ήταν πράγματι εκπληκτικό ορεσίβιοι βλαχοποιμένες και γεωργοί, που δεν μπήκαν ποτέ σε αυτοκίνητο, στα πενήντα και εξήντα τους χρόνια να μαθαίνουν εύκολα οδήγηση.

Εκείνο, που ποτέ δεν έμαθε και δεν είδε ο παλιός αγρότης, είναι ο υπολογιστής. Αυτή την τέχνη πρέπει να την μάθει ο νέος αγρότης *νοικοκύρης*, ο οποίος δεν έχει ακόμα φανεί στον ιστορικό ορίζοντα!

α. σοβατζής. Υποτυπώδης σοβατζής για τα ευρυτανικά σπίτια υπήρχε από παλιά. Λάσπωνε το εσωτερικό του σπιτιού με λάσπη από χώμα και άχυρο. Υποδεέστερες κατασκευές σοβατίζονταν με σβουνιά από τον ίδιο το χρήστη. Ο σοβαρός μάστορας σοβατζής εμφανίστηκε όταν διαδόθηκε το σοβάτισμα με άμμο και ασβέστη.

β. σοφέρ. Στην αρχή οι οδηγοί αυτοκινήτων είχαν μεγαλύτερη αίγλη από αυτήν που έχουν σήμερα οι τεχνικοί και οι προγραμματιστές ηλεκτρονικών υπολογιστών.

Ο στρατός εκπάιδευε οδηγούς πολλούς αγροτόπαιδες των

βουνών, οι οποίοι αργότερα, ασκούσαν το επάγγελμα του σοφέ, όπως έλεγαν.

- γ. ρολογάς. Επαγγελματίες ρολογάδες είχε μόνο το Καρπενήσι.
- δ. ραδιοτεχνίτης. Είχαν σαν έδρα τους την πρωτεύουσα του νομού.
- ε. υδραυλικός. Σαν μάστορας, δεν πρόλαβε να υδροδοτήσει το ευρυτανικό χωριάτικο νοικοκυριό.

15. Φυσικές πρώτες ύλες (πέτρες και ξύλα)

Οι πέτρες και τα ξύλα αφθονούν στην Ευρυτανία. Ο πολυμήχανος Ευρυτάνας είχε αξιοποιήσει στο έπακρο αυτά τα δώρα της φύσης.

15.1. Πετρώματα

Τις πέτρες τις χρησιμοποιούσαν στην οικοδομική, στην κατασκευή εργαλείων, ενίοτε σαν όπλο και σε άλλες χρήσεις.

- α. λίθοι οικοδομικοί. Τα νταμάρια ήτανε τόπος εξόρυξης των οικοδομικών λίθων. Δυσεύρετες και πολύτιμες ήταν οι λεπτές σχιστόπλακες με τις οποίες σκέπαζαν τα σπίτια.

Ένα πέτρωμα, κατάλληλο για οικοδομική χρήση, έπρεπε (και πρέπει) να είναι εύκολα εξορύξιμο (λ.χ. σχιστόλιθος), κατεργάσιμο με σφυρί και καλέμια και ανθεκτικό στις υφιστάμενες καιρικές συνθήκες. Τέτοια ήταν:

- i. ασβεστόλιθος. Είναι σχιστολιθικό πέτρωμα και γιαυτό είναι ο πλέον κατάλληλος και "φιλικός" στον λατόμο και τον μάστορα.
- ii. ψαμμίτης σκούρος (με προσμίξεις οξειδίων του μαγγανίου). Δουλεύεται εύκολα και κάνει καλό φινίρισμα στα αγκωνάρια. Είναι η παραδοσιακή οικοδομική πέτρα των περισσότερων χωριών. Επειδή όμως δεν απαντάται σε σχιστολιθική μορφή σήμερα δεν χρησιμοποιείται. Αυτό αποτελεί μια σοβαρή αλλοίωση του παραδοσιακού χαρακτήρα των χωριών μας.
- iii. ψαμμίτης καφεκόκκινος (με προσμίξεις οξειδίων του σιδήρου). Είναι υποδεέστερος του σκούρου ψαμμίτη, και είναι κι αυτός υπό εγκατάλειψη παραδοσιακός οικοδομικός λίθος.
- iv. ιλυόλιθος. Είναι η λεγόμενη χωματόπετρα και αποτελεί την τελευταία επιλογή στην οικοδομική.

β. λίθοι άλλων χρήσεων.

- i. ψαμμίτης σκληρός (με προσμίξεις χαλαζία). Ήταν κατάλληλος για σκονιές.
- ii. πυριτόλιθος ή κερατόλιθος. Είναι το σιουρνάρι, απαραίτητο για το άναμμα της φωτιάς με πριόβολο και για την κατασκευή της μυλόπετρας.

15.2. Ξύλα

Το ξύλο ήταν πρώτη ύλη πρωτευόντως του ξυλουργού, του οικοδόμου, του καρβουνά, του ξυλογλύπτη, του σαμαρά και δευτερευόντως πολλών άλλων ειδικοτήτων.

α. ξύλα ξυλουργικών και οικοδομικών εργασιών. Αυτά έπρεπε να υπάρχουν σε μεγάλο μέγεθος και να είναι κατεργάσιμα. Διακρίνονταν σε:

i. άγρια ξύλα. Έτσι λέγονταν όσα είχαν αντοχή στο σαράκι και μεγάλη μηχανική αντοχή. Χρησιμοποιούνταν σε εξωτερικές δουλειές. Πρώτος ήταν ο κόκκινος κέδρος (ξύλο παντός καιρού!) κι ακολουθούσαν οι βελανιδιές, οι κασιτανιές κ.ά.

ii. ξύλα επίπλων. Συνήθως ήταν ξύλα ήμερων δέντρων, με πρώτη και καλύτερη την καρυδιά.

iii. κοινά ξύλα. Το κυρίαρχο ξύλο αυτής της κατηγορίας ήταν ο έλατος, ο οποίος είναι κατεργάσιμος, ικανοποιητικά φινετσάτος και με καλή μηχανική αντοχή. Έχει όμως μικρή αντοχή στο σαράκι και στο σάπισμα.

β. ξύλα για την κατασκευή εργαλείων. Εκτός από τα παραπάνω ξύλα (δρύινα, ελατίσια κ.λπ.) πολύ χρήσιμα για την κατασκευή εργαλείων ήταν ο πλάτανος, το πουρνάρι, η κρανιά κ.ά.

γ. ξύλα για ξυλόγλυπτα. Οι κύριες απαιτήσεις αυτών των ξύλων ήταν να είναι κατεργάσιμα και να έχουν καλό φινίρισμα. Τέτοια ήταν ο πλάτανος, η ιτιά, η κερασιά, η μουριά, το ρείκι (για τσιμπούκια) κ.ά.

Επαγγελματίες παροχής υπηρεσιών

Η πλατεία-αγορά ήταν το κέντρο του χωριού. Εκεί ασκούνταν οι οικονομικές δραστηριότητες: πρώτον από τους μαστόρους, οι οποίοι εκεί γύρω είχαν τα εργαστήριά τους και δεύτερον από τους εμπορευόμενους και του άλλους μαγαζάτορες, οι οποίοι πωλούσαν εμπορεύματα ή παρείχαν διάφορες υπηρεσίες. Κοντά στην πλατεία ήταν οι χώροι που στεγάζονταν οι άνθρωποι της εξουσίας, δηλ. το Δημαρχείο ή το Κοινοτικό Γραφείο, ο Σταθμός Χωροφυλακής και τελευταία το Δασονομείο. Επίσης εκεί ήταν το Σχολείο και η εκκλησία του χωριού.

Σχ. 279 - Από Αναγνωστικό.
Α' τάξης του 1958.

1. "Επαγγελματίες" της εξουσίας

Η κοινότητα, οργανωμένη με βάση κάποιες δομές και θεσμούς, είχε τους εκπροσώπους και τους εντολοδόχους της εξουσίας.

1.1. Τοπικός άρχων

Είναι ο "υπηρέτης" του πρώτου βαθμού τοπικής αυτοδιοίκησης. Τυπικά δεν ήταν επαγγελματίας ουσιαστικά όμως -όπως και σήμερα- στους δημαρχιακούς ή προεδρικούς θώκους, οι ίδιοι άνθρωποι διαδέχονται ο ένας τον άλλον.

α. κοτζαμπάσης (από το τουρκ. koca-basi). Ήταν ο δήμαρχος επί Οθωμανικής κυριαρχίας.

β. δήμαρχος. Άρχισε την... σταδιοδρομία του σαν κοτζαμπάσης της Οθωμανικής βασιλείας. *Βλαχοδήμαρχους* έλεγαν τους κοροϊδευτικά τους δημάρχους των ορεινών και προβληματικών δήμων.

γ. πρόεδρος. Ήταν ο ανώτατος τοπικός άρχων της κοινότητας από το 1912 μέχρι το 1998, που θεσμοθετήθηκε ο Καποδιστριακός δήμαρχος.

1.2. Πολιτική εξουσία

Οι υπουργοί ουδέποτε επισκέπτονταν τα χωριά και οι βουλευτές πήγαιναν όταν γίνονταν εκλογές. Ο επιχώριος (άτυπος και... παράτυπος) εκπρόσωπος της κεντρικής εξουσίας ήταν και ακόμα... φιλοείναι ο *κομματάρχης*. Επίκουροι στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας (και όχι μόνο) ήταν οι... ρουφιάνοι και οι μπράβοι.

1.3. Θρησκευτική εξουσία

Επί Τουρκοκρατίας οι κληρικοί ασκούσαν το μεγαλύτερο μέρος της πολιτικής εξουσίας, που είχαν εκχωρήσει οι Τούρκοι σε Έλληνες αξιωματούχους, πράγμα που ακόμα και σήμερα δεν θέλουν να ξεχάσουν! Ο *παπάς* ήταν ο βασικός φορέας της θρησκευτικής και πολιτικής εξουσίας στην κοινότητα. Ο *νεωκόρος* και οι *ψάλτες* ήταν απλοί υπηρέτες των διακονούντων την θρησκευτική εξουσία.

1.4. Φύλακες εννόμου τάξεως

Επί Τουρκοκρατίας η Ευρυτανία αστυνομευόταν από τα αρματολίκια των Αγράφων και του Καρπενησιού. Ο καλύτερος όμως φύλακας ήταν η ένοπλη αυτοάμυνα του νοικοκύρη, πράγμα που φαίνεται και από την οχυρωμένη κατοικία του.

Μετά την απελευθέρωση -στις αναπτυνόμενες κοινότητες- το κράτος διόριζε τα καλύτερα όργανα άσκησης της εκτελεστικής εξουσίας που ήταν:

α. *χωροφύλακας*. Στα κεφαλοχώρια λειτουργούσε σταθμός χωροφυλακής, με επικεφαλής τον Σταθμάρχη, ο οποίος στην καλύτερη περίπτωση έφερε τον βαθμό του *ενωμοτάρχη*.

β. *αγροφύλακας*. Τον έλεγαν επίσης *δραγάτη*

Σχ. 280 -
Χωροφύλακας...
παλαιού τύπου.

και επί το ειρωνικότερο *πρεδάση*. Στην αρχή τον διόριζε ο Δήμαρχος, μετά τον εξέλεξαν οι κάτοικοι και τέλος, επί Μεταξά και δώθε, τον διόριζε το κράτος. Η Αγροφυλακή, σαν ένοπλο Σώμα Ασφαλείας, κυνηγούσε αγροζημιωτές και παρεμπιπτόντως, κακούργους και... κομμουνιστές.

γ. *δασοφύλακας*. Δεν ήταν καθαρό όργανο της εννόμου τάξεως, γιατί δεν φορούσε στολή και γαλόνια. Οι κάτοικοι των βουνών ούτε τον εξέλεξαν, ούτε τον πλήρωναν ούτε τον... ήθελαν.

δ. *λοιποί φύλακες*. Ο τελευταίος θεσμοθετημένος φύλακας των ευρυτανικών λόγων ήταν ο *πυροφύλακας*. Επίσης η κοινότητα από μόνη της διόριζε τον *νεροφόρο*, που ήταν φύλακας και κουμανταδόρος των αρδευσίμων νερών. Τέλος φύλακες, αλλά με εξουσία επί των... ζώων ήταν ο *γελαδάσης*, ο *προβατάσης* και ο *γιδάσης* ή σκωπτικά γιδόχαρος' δηλ. το φόβητρο των γιδιών.

2. Διανόηση

Γενικά ευρυτανική κοινότητα και διανόηση είναι σχήμα οξύμωρο! Όμως επί Τουρκοκρατίας λειτούργησαν στην Ευρυτανία αρκετές Ανώτερες Σχολές (σήμερα λειτουργεί μόνο ένα τμήμα Τ.Ε.Ι!). Ήταν αυτές που ίδρυσαν, ο Ευγένιος Γιαννούλης στο Καρπενήσι και στα Βραγγιανά και ο αγιογράφος Διονύσιος στη Φουρνά και στη Ρεντίνα. Επίσης σε πολλές κοινότητες λειτούργησαν σχολεία στοιχειώδους εκπαίδευσης.

2.1. Δάσκαλος

Οι Ευρυτάνες έδιναν μεγάλη σημασία στα γράμματα. Από τις αρχές του 20ου αιώνα, ο κάθε σοβαρός οικισμός είχε το σχολικό του κτήριο και τον δάσκαλό του. Είναι αυτά τα κτήρια, που σήμερα στις μαραζωμένες κοινότητες, εγκαταλεημένα ή βεβηλωμένα (είναι καφενεία και αποθήκες), περιμένουν τους φωτισμένους τοπικούς άρχοντες να τα μετασχηματίσουν σε πνευματικά και πολιτιστικά κέντρα.

Οι δάσκαλοι που δίδαξαν σ' αυτά τα σχολεία ήταν διαφόρων επιπέδων:

α. *πρακτικός δάσκαλος*. Ήταν χωρίς πτυχίο και δίδασκε ανάγνωση, γραφή και αριθμητική (όπως και ότι γνώριζε).

- β. **παπαδάσκαλος.** Ήταν, στην χειρότερη περίπτωση (παλιά) ισότιμος του πρακτικού δάσκαλου, και στην καλύτερη (σήμερα) του δημοδιδάσκαλου.
- γ. **γραμματοδιδάσκαλος.** Ήταν απόφοιτος του... θρυλικού σχολαρχείου.
- δ. **δημοδιδάσκαλος.** Είναι ο δάσκαλος των Διδασκαλείων (συνήθως διετούς φοίτησης). Σήμερα όλοι είναι, πραγματικής ή "εξομοιωμένης", πανεπιστημιακής εκπαίδευσης.

2.2. Γραμματιζούμενοι

Στην παλιά κοινότητα οι γνωρίζοντες ανάγνωση και γραφή ήταν πάρα πολλοί λίγοι.

- α. **γραμματικός.** Ήταν το σταθερό γραμματιζούμενο πρόσωπο του χωριού και κάλυπτε πάρα πολλές ανάγκες.
- β. **γυμνασιόπαιδο.** Το στρατιωτικοφανές πηλίκιο με την κουκουβάγια που φορούσε, υπενθύμιζε ότι προοριζόταν για άνθρωπος της εξουσίας.
- γ. **φοιτητής.** Πριν ακόμα πάρει πτυχίο ήταν ή μέλος της διανοήσης, της εξουσίας και του... ιερατείου ή (τώρα τελευταία) το κόκκινο πανί του συντηρητισμού, της τάξης, της ασφάλειας και της ηθικής.

3. Εμπορευόμενοι μαγαζάτορες

Επί Τουρκοκρατίας η αναπτυγμένη τοπική οικονομία άφηνε περισσεύματα για εξαγωγή, κυρίως σε κτηνοτροφικά και υφαντουργικά προϊόντα. Επίσης η οργανωμένη τοπική κοινωνία απαιτούσε ένα σοβαρό εσωτερικό εμπόριο. Έτσι στην Ευρυτανία υπήρχαν όλα τα είδη των εμπορευομένων και των λοιπών επαγγελματιών.

Οι μαγαζάτορες είχαν δική τους επαγγελματική στέγη και ήταν οι καλύτεροι νοικοκυραίοι.

- α. **μπακάλης** (τουρκ. *bakal*). Είχε το βασικότερο μαγαζί σε κάθε χωριό, το παντοπωλείον, το οποίο μερικές φορές είχε τόσα λίγα πράγματα που μάλλον... μηδενικοπωλείον έπρεπε να ονομάζεται. Το μπακάλικό εκτός από εμπορικό κατάστημα ήταν επίσης: καφενείο, χασάπικο, φαγάδικο, πρακτορείο ειδήσεων και τελευταία οπωροπωλείο.

β. έμπορος. Ο παραδοσιακός έμπορος πουλούσε μόνο υφάσματα.
γ. καφετζής. Δεν ήταν πολύ διαφορετικός από τον σημερινό καφετζή.

δ. χαντζής (από το τουρκ. han). Έτσι λεγόταν ο ιδιοκτήτης των χανιών, που ήταν κάτι σαν τα σημερινά φαγάδικα-βενζινάδικα των εθνικών οδών. Σε χάνια μετρούσαν οι αγωγιάτες τις αποστάσεις των πολυήμερων διαδρομών. Τριάντα ένα χάνια ήταν η απόσταση Καρπενήσι - Κωνσταντινούπολη, δηλαδή τριάντα μία μέρες έκαναν τα εμπορικά караβάνια να φτάσουν από το Καρπενήσι στην Πόλη.

Οι Ευρυτάνες εκτός από τα πανελληνίως γνωστά χάνια, της Γραβιάς και του... Σκορδά, όλοι ήξεραν το χάνι του Μπαλτά, στο δρόμο για τον Προυσό και το χάνι στο Μέγδοβα. Οι κλέφτες όταν κατέβαιναν στα πεδινά να πολεμήσουν, επειδή ήταν αβέβαιη η επιστροφή τους έλεγαν:

“Καλή αντάμωση στον Σκορδά το χάνι”.

4. Επαγγελματίες περιφερόμενοι και πλανόδιοι

Αυτή η κατηγορία των επαγγελματιών δεν διέθεταν επαγγελματική στέγη. Περιφερόμενοι ήταν όσοι πήγαιναν εκεί, που έκλειναν δουλειές από πριν ή ακολουθούσαν προκαθορισμένα δρομολόγια. Οι πλανόδιοι –μαζί με το επαγγελματικό τους κεφάλαιο– δεν ακολουθούσαν προδιαγραφμένες διαδρομές, παρά εϋλανώντο από τόπου εις τόπον, προς άγραν πελατών.

α. αγωγιάτης. Ο αγωγιάτης ήταν περίτου σαν τους σημερινούς ταξιτζήδες και τους μεταφορείς.

β. ταχυδρόμος. Η σάλπιγγα του ταχυδρόμου ήταν για το χωριό σαν ν' άνοιγε ένα παράθυρο στον κόσμο.

γ. τσαμπάσης (τουρκ. cambaz). Οι τσαμπάσηδες ήταν οι μεγάλεςμποροι φορτηγών ζώων. Ήταν αντίστοιχοι με τους σημερινούς αντιπροσώπους... των αυτοκινήτων!

δ. γυρολόγος. Ήταν εμπορευόμενος και μάλιστα ένας εν εξέλιξει έμπορος. Με το εμπόρευμά του (τσιτία, ντριλία κουμπιά, σούστες, κόπιτσες, βελόνες, βελονάκια, κουβαρίστρες δαχτυλήθρες, τρυπώματα κ.ά.) φορτωμένο στο γάιδαρο γυρνούσε και πουλούσε στα χωριά.

5. Χόμπυ και πάρεργα

Ο άνθρωπος της παλιάς κοινωνίας ήταν πολυτεχνίτης και γνώστης παντός επιστητού της εποχής του. Παράλληλα με την κύρια δουλειά του (γεωργός, μάστορας κ.λπ.), ανάλογα με την κλίση του και τις ανάγκες, έκανε και κάτι άλλο σαν χόμπυ ή πάρεργο.

α. γεωργικές δραστηριότητες. Τέτοιες δραστηριότητες ήταν: Ο κεντρωτής που βελτίωνε τη χλωρίδα του τόπου του, ο τιναχτής καρυδιών, ο ζευγάς, ο κοσιανζής κ.ά.

β. κτηνοτροφικές δραστηριότητες. Στο χώρο της κτηνοτροφίας δραστηριοποιούνταν: Ο μουννοχάρης και ο τσοκανισής, ο πρακτικός κτηνίατρος, ο βαλμάς κ.ά.

γ. υπηρεσίες. Στην σφαίρα των υπηρεσιών δραστηριοποιούνταν: ο ψάλτης, ο νεωκόρος, η μαμή, ο τελάλης, ο υπηρέτης, η πλύστρα, ο μουσικός κ.ά.

δ. δραστηριότητες “συλλεκτικού” τύπου. Με την συλλεκτική αρχέγονη παραγωγή ασχολούνταν σχεδόν όλοι οι άντρες σαν κυνηγοί, ψαράδες και μελισσοκόμοι. Σε παράνομες... συλλεκτικού τύπου δραστηριότητες επιδίδονταν οι ζωοκλέφτες (κλεφτοκοτάδες, κατοικοκλέφτες και αλογοσύρτες) και τα κοινά κλεφτρόνια. Με περιφρονητέα και τεμπέλικη... κομματοσυλλογή —κι ότι άλλο προέκυπτε— ζούσαν οι διακονιαραίοι.

Μ Ε Ρ Ο Σ Σ Τ '

ΤΟ ΝΕΟ ΕΥΡΥΤΑΝΙΚΟ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΟ

1. Σύγχρονα νοικοκυριά και τοπική αυτοδιοίκηση

Η παλιά αγροτική κοινότητα ήταν οργανωμένη με βάση την αβίαστη φυσική βούληση, όπου κυριαρχούσαν η αλληλεγγύη, η συνεργασία, ο ανθρωπισμός και οι άλλες θετικές δυνάμεις του ανθρώπου. Τα νοικοκυριά λειτουργούσαν και αναπτύσσονταν μέσα στα πλαίσια μιας αυτοδιοικούμενης, αυτοκαταναλωτικής και με οικονομική επάρκεια, κοινότητας.

α. οι δυο άξονες της σημερινής ανάπτυξης. Σήμερα η ανάπτυξη (κοινωνική, οικονομική, πολιτική και πολιτισμική) ακολουθεί δύο άξονες. Ο πρώτος –και ο κυρίαρχος– είναι η **παγκοσμιοποιημένη οικονομία**, που στηρίζεται στο διεθνές μεγάλο κεφάλαιο και υποστηρίζεται από ελάχιστα υπερεθνικά κέντρα εξουσίας, με πρώτες τις ΗΠΑ και την Ευρωπαϊκή Ένωση και δεύτερες την Ιαπωνία την Κίνα και την Ρωσία. Ο δεύτερος άξονας είναι **οικοαναπτυξιακή** αντίληψη είναι δηλ. αυτός που στηρίζεται στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις των νοικοκυριών, οι οποίες αναπτύσσονται μέσα στα πλαίσια μιας σύγχρονης κοινότητας.

Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες, ο ρόλος του παραδοσιακού έθνους-κράτους αναπροσαρμόζεται, σε μια κατεύθυνση κυρίως επιτελική. Πολλές εκτελεστικές και γενικά λειτουργικές αρμοδιότητες εκχωρούνται στην Τοπική Αυτοδιοίκηση (Περιφέρειες, Νομαρχίες και Δήμους). Η διαχείριση της εξουσίας από την Αυτοδιοίκηση, σε σχέση με την διαχείριση από την κεντρική εξουσία, είναι –εν δυνάμει– αποτελεσματικότερη και δικαιότερη για τον πολίτη και μπολιάζει την έμμεση αντιπροσωπευτική δημοκρατία με θεσμούς άμεσης δημοκρατίας.

Οι δύο πόλοι εξουσίας δηλαδή το εθνικό κράτος και η τοπική

αυτοδιοίκηση, τυπικά υποδεικνύουν δυο ιδεολογικές κατευθύνσεις που εμπορούνται: του μεν κράτους από αντιλήψεις της “παγκοσμιοποιημένης” οικονομίας, που υπηρετούν το κέρδος, της δε αυτοδιοίκησης από κοινωνικές-εκσυγχρονιστικές ιδέες της, που εξυπηρετούν τον πολίτη.

β. σύγχρονη κοινότητα και νέα νοικοκυριά, το δίπολο της οικονομικής ανάπτυξης. Μια σύγχρονη κοινότητα για να λειτουργήσει στη βάση των μικρών, αυτόνομων και αλληλεξαρτώμενων, ελεύθερων και αλληλοελεγχόμενων παραγωγικών μονάδων –των νοικοκυριών– έχει ανάγκη μια ουσιαστική τοπική αυτοδιοίκηση, που να εκφράζει την δυναμική της τοπικής κοινωνίας, να συνδυάζει την προσωπική με την συλλογική εργασία, να αναπτύσσει τους ανάλογους ψυχικούς δεσμούς και τέλος να οδηγεί αβίαστα –όπου χρειάζεται– σε μια συνεταιριστική αυτοδιαχείριση των προϊόντων της.

Ένα σύστημα κοινωνικοοικονομικών δομών και θεσμών, που έχει ως κεντρικό άξονα και σημείο αναφοράς την κοινότητα με τα νοικοκυριά της, δεν μπορεί να στηρίζεται στην ξέφρενη ανάπτυξη της παραγωγής –αδιαφορώντας και εκμηδενίζοντας αιώνιες αρχές και αξίες– αλλά ούτε και στην καθολική άρνηση του παρόντος, με προοπτική μια γενική ανατροπή. Για να αναπτυχθεί, έχει ανάγκη να χρησιμοποιεί όλα τα δεδομένα της τεχνολογικής ανάπτυξης και ταυτόχρονα να στηρίζει και να στηρίζεται στην εθνική και πολιτισμική κληρονομιά της κάθε περιοχής.

Αυτό το μοντέλο ανάπτυξης είναι ίσως η εναλλακτική πρόταση απέναντι στον άκρατο ατομισμό του φιλελευθερισμού –από την μια– ή στην κοινωνία των μαζών του αποτυχημένου κρατικού σοσιαλισμού –από την άλλη. Πάντως σίγουρα είναι μια απάντηση στην σημερινή παγκοσμιοποιημένη και μονοπωλιακά ελεγχόμενη οικονομία, που απειλεί να ισοπεδώσει και να εξαφανίσει τα πάντα. Η μεταβιομηχανική κοινωνία, για να μπορέσει να επιβιώσει και να αποδώσει το ανθρώπινό της πρόσωπο, έχει ανάγκη μιας τέτοιας “κοινοτιστικής” διαχείρισης.

Για να προκύψει μια σύγχρονη κοινότητα, εκτός των άλλων, είναι απαραίτητο να γνωρίζει την παλιά κοινότητα από την οποία προήλθε. Για να αφομοιώσει οργανικά και δημιουργικά

τα νέα δεδομένα της τεχνολογικής εξέλιξης, είναι αναγκαία η ιστορική της αυτοσυνειδησία.

2. Οικοανάπτυξη και προστασία του περιβάλλοντος

Ο βασικός νόμος για την προστασία του περιβάλλοντος είναι ο Ν1650/86. Στο άρθρο 2 παραγρ. 1 ορίζει το περιβάλλον ως εξής:

Περιβάλλον: το σύνολο των φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων και στοιχείων που βρίσκονται σε αλληλεπίδραση και επηρεάζουν την οικολογική ισορροπία, την ποιότητα της ζωής, την υγεία των κατοίκων, την ιστορική και πολιτιστική παράδοση και τις αισθητικές αξίες.

Τα άρθρα 18 και 19 του νόμου θαρρεί κάποιος, ότι έχουν γραφεί... ειδικά για τη Ευρυτανία. Ο οικολογικός-περιβαλλοντικός και οικοαναπτυξιακός χαρακτήρας των άρθρων είναι πέρα για πέρα εμφανής.

Άρθρο. 18.

1. Η φύση και το τοπίο προστατεύονται και διατηρούνται, ώστε να διασφαλίζονται οι φυσικές διεργασίες, η αποδοτικότητα των φυσικών πόρων, η ισορροπία και η εξέλιξη των οικοσυστημάτων καθώς και η ποικιλομορφία, η ιδιαιτερότητα ή η μοναδικότητά τους.

2. Χερσαίες, υδάτινες ή μικτού χαρακτήρα περιοχές, μεμονωμένα στοιχεία ή σύνολα της φύσης και του τοπίου, μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενα προστασίας και διατήρησης λόγω της οικολογικής γεωμορφολογικής, βιολογικής επιστημονικής ή αισθητικής σημασίας τους.

3. Οι περιοχές, τα στοιχεία ή τα σύνολα της προηγούμενης παραγράφου μπορούν να χαρακτηρίζονται, σύμφωνα με τα κριτήριά του άρθρ. 19, ως:

- Περιοχές απόλυτης προστασίας της φύσης.
- Περιοχές προστασίας της φύσης.
- Εθνικά πάρκα.
- Προστατευόμενοι φυσικοί σχηματισμοί, προστατευόμενα τοπία και στοιχεία του τοπίου.
- Περιοχές οικοανάπτυξης.
- (Έπονται άλλοι δυο παράγραφοι).

Η Ευρυτανία σύμφωνα με την παράγρ. 2 του παραπάνω άρθρου είναι μια μικτού χαρακτήρα περιοχή (λόγω λίμνης Κρεμαστών), με κυρίαρχο το χερσαίο στοιχείο. Το τοπίο της αποτελεί αντικείμενο προστασίας και διατήρησης, γιατί η γεωμορφολογική και η αισθητική του σημασία είναι τεράστια.

Με την υπογραφή του νόμου (το 1986) οι άρχοντες του τόπου θα έπρεπε να είχαν ξεκινήσει ένα ευρύ κοινωνικό διάλογο, ώστε σήμερα όλες οι περιοχές του τόπου μας να ήταν ενταγμένες σε μια από τις κατηγορίες της παραγρ. 3 του παραπάνω άρθρου.

Άρθρο 19·

Κριτήρια χαρακτηρισμού και αρχές προστασίας

Για την εφαρμογή του παρόντος νόμου:

1. Ως περιοχές απόλυτης προστασίας της φύσης χαρακτηρίζονται εκτάσεις με εξαιρετικά ευαίσθητα οικοσυστήματα, βιότοποι ή οικότοποι σπανίων ή απειλούμενων με εξαφάνιση ειδών της αυτοφινής χλωρίδας ή άγριας πανίδας ή εκτάσεις που έχουν αποφασιστική θέση στον κύκλο ζωής σπανίων ή απειλούμενων με εξαφάνιση ειδών της άγριας πανίδας. Στις περιοχές απόλυτης προστασίας της φύσης απαγορεύεται κάθε δραστηριότητα. Κατ' εξαίρεση, μπορεί να επιτρέπονται, σύμφωνα με τις ειδικότερες ρυθμίσεις του οικείου κανονισμού, η διεξαγωγή επιστημονικών ερευνών και η εκτέλεση εργασιών που αποσκοπούν στη διατήρηση των χαρακτηριστικών τους, εφόσον εξασφαλίζεται υψηλός βαθμός προστασίας.

2. Ως περιοχές προστασίας της φύσης χαρακτηρίζονται εκτάσεις μεγάλης οικολογικής ή βιολογικής αξίας. Στις περιοχές αυτές προστατεύεται το φυσικό περιβάλλον από κάθε δραστηριότητα ή επέμβαση που είναι δυνατό να μεταβάλει ή να αλλοιώσει τη φυσική κατάσταση, σύνθεση ή εξέλιξη του. Κατ' εξαίρεση, μπορούν να επιτρέπονται σύμφωνα με τις ειδικότερες ρυθμίσεις του οικείου κανονισμού η εκτέλεση εργασιών, ερευνών και η άσκηση ασχολιών και δραστηριοτήτων, κυρίως παραδοσιακών, εφόσον δεν έρχονται σε αντίθεση με τους σκοπούς προστασίας. Στις περιοχές της κατηγορίας αυτής μπορεί να δίνονται ειδικότερες ονομασίες ανάλογα με το συγκεκριμένο αντικείμενο και το σκοπό προστασίας.

3. Ως εθνικά πάρκα χαρακτηρίζονται εκτεταμένες χερσαίες,

υδάτινες ή μικτού χαρακτήρα περιοχές, οι οποίες παραμένουν ανεπηρέαστες ή έχουν ελάχιστα επηρεαστεί από τις ανθρώπινες δραστηριότητες και στις οποίες διατηρείται μεγάλος αριθμός και ποικιλία αξιόλογων βιολογικών, οικολογικών, γεωμορφολογικών και αισθητικών στοιχείων.

Όταν το εθνικό πάρκο ή μεγάλο τμήμα του καταλαμβάνει θαλάσσια περιοχή ή εκτάσεις δασικού χαρακτήρα, μπορεί να χαρακτηρίζεται ειδικότερα ως θαλάσσιο πάρκο ή εθνικός δρυμός, αντίστοιχα. Ο χαρακτηρισμός περιοχών ως εθνικών πάρκων αποσκοπεί στη διαφύλαξη της φυσικής κληρονομιάς και στη διατήρηση της οικολογικής ισορροπίας ευρύτερων περιοχών της χώρας με παράλληλη παροχή στο κοινό δυνατοτήτων περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και φυσιολατρικών δραστηριοτήτων. Για την εκπλήρωση των σκοπών αυτών λαμβάνονται τα κατάλληλα μέτρα, ώστε οι περιοχές αυτές να προστατεύονται επάρκως τόσο από φυσικές αιτίες υποβάθμισης όσο και από ανθρώπινες ενέργειες, επεμβάσεις και δραστηριότητες.

Στα εθνικά πάρκα επιτρέπεται να εκτελούνται έργα, να γίνονται έρευνες και να ασκούνται δραστηριότητες, κυρίως παραδοσιακού χαρακτήρα, με τους όρους και περιορισμούς που καθορίζονται ειδικότερα από τον οικείο κανονισμό λειτουργίας και διαχείρισης.

Τα εθνικά πάρκα είναι δυνατό να περιλαμβάνουν περιοχές των παρ. 1 και 2.

4. Ως προστατευόμενοι φυσικοί σχηματισμοί χαρακτηρίζονται λειτουργικά τμήματα της φύσης ή μεμονωμένα δημιουργήματα της, που έχουν ιδιαίτερη επιστημονική, οικολογική ή αισθητική αξία ή συμβάλλουν στη διατήρηση των φυσικών διεργασιών και στην προστασία φυσικών πόρων, όπως δέντρα, συστάδες δέντρων και θάμνων, προστατευτική βλάστηση, παρόχθια και παράκτια βλάστηση, φυσικοί φράχτες, καταρράχτες, πηγές, φαράγγια, θίνες, ύφαλοι, σπηλιές, βράχοι, απολιθωμένα δάση, δέντρα ή τμήματα τους, παλαιοντολογικά ευρήματα, κοραλλιογενείς και γεωμορφολογικοί σχηματισμοί. Προστατευόμενοι φυσικοί σχηματισμοί που έχουν μνημειακό χαρακτήρα χαρακτηρίζονται ειδικότερα ως διατηρητέα μνημεία της φύσης. Ως προστατευόμενα τοπία χαρακτηρίζονται περιοχές μεγάλης αισθητικής ή πολιτιστικής αξίας και εκτάσεις που είναι ιδιαίτερα πρόσφορες για αναψυχή του κοινού ή συμβάλλουν στην προστασία ή αποδοτικότητα φυσικών πόρων λό-

γω των ιδιαίτερων φυσικών ή ανθρωπογενών χαρακτηριστικών τους. Στα προστατευόμενα τοπία μπορεί να δίνονται, με βάση τα κύρια χαρακτηριστικά τους, ειδικότερες ονομασίες, όπως αισθητικό δάσος, τοπίο άγριας φύσης, τοπίο αγροτικό, αστικό ή βιομηχανικό. Ως προστατευόμενα στοιχεία του τοπίου χαρακτηρίζονται τμήματα ή συστατικά στοιχεία του τοπίου που έχουν ιδιαίτερη αισθητική ή πολιτιστική αξία ή συμβάλλουν στην προστασία ή αποδοτικότητα φυσικών πόρων λόγω των ιδιαίτερων φυσικών ή ανθρωπογενών χαρακτηριστικών τους, όπως αλσύλια, παραδοσιακές καλλιέργειες, αγροικίες, μονοπάτια, πέτρινοι φράχτες και αναβαθμίδες, προστατευτικές φυτείες, κρήνες. Ενέργειες ή δραστηριότητες που μπορούν να επιφέρουν καταστροφή, φθορά ή αλλοίωση των προστατευόμενων φυσικών σχηματισμών, των προστατευόμενων τοπίων ή στοιχείων του τοπίου απαγορεύονται, σύμφωνα με τις ειδικότερες ρυθμίσεις των οικείων κανονισμών.

5. Ως περιοχές οικοανάπτυξης χαρακτηρίζονται εκτεταμένες περιοχές που μπορούν να περιλαμβάνουν χωριά ή οικισμούς, εφόσον παρουσιάζουν ιδιαίτερη αξία και ενδιαφέρον λόγω της ποιότητας των φυσικών και πολιτιστικών τους χαρακτηριστικών και παράλληλα προσφέρουν σημαντικές δυνατότητες για ανάπτυξη δραστηριοτήτων που εναρμονίζονται με την προστασία της φύσης και του τοπίου. Στις περιοχές αυτές επιδιώκεται:

α) Η προστασία και η βελτίωση των ιδιαίτερων φυσικών και πολιτιστικών χαρακτηριστικών τους.

β) Η ενίσχυση των παραδοσιακών ασχολιών και δραστηριοτήτων που μπορεί να επιτευχθεί και με την ανανέωση και τον εκσυγχρονισμό των μεθόδων και των συνθηκών της τοπικής οικονομίας. Στις περιοχές οικοανάπτυξης μπορούν να ασκούνται μικρής κλίμακας παραγωγικές δραστηριότητες, οι οποίες προσαρμόζονται στο φυσικό περιβάλλον και στην τοπική αρχιτεκτονική. Ιδιαίτερα ενθαρρύνεται η ανάπτυξη του αγροτουρισμού με χρησιμοποίηση αγροτικών κατοικιών, ξενώνων, κάμπινγκ και άλλων κατασκευών. Βιομηχανικές δραστηριότητες είναι δυνατό να επιτρέπονται, εφ' όσον ευνοούν την οικονομική αναζωογόνηση των αγροτικών περιοχών και δεν προκαλούν υποβάθμιση του περιβάλλοντος ασυμβίβαστη με το χαρακτήρα των περιοχών αυτών.

γ) Η εκπαίδευση και η μύηση του κοινού στους τρόπους και στις

μεθόδους αρμονικής συνύπαρξης ανθρώπινων δραστηριοτήτων και φυσικών διεργασιών.

δ) Η ανάπαυση και η αναψυχή του κοινού.

Οι παραπάνω σκοποί πραγματοποιούνται με βάση ειδικά σχέδια ανάπτυξης και διαχείρισης.

Οι περιοχές οικοανάπτυξης είναι δυνατό να περιλαμβάνουν περιοχές των παρ. 1 και 2.

Με βάση τα κριτήρια χαρακτηρισμού των περιοχών στη Ευρυτανία θα μπορούσαν να συνυπάρχουν όλες οι κατηγορίες των άρθρων 18 και 19.

Υπάρχουν περιοχές που είναι βιότοποι απειλούμενων με εξαφάνιση ειδών της αυτοφυσούς χλωρίδας αλλά κυρίως της άγριας πανίδας (είναι –μπορούμε να πούμε– οι απαγορευμένες κυνηγετικές περιοχές). Αυτές, με βάση την παραγρ. 1 του παραπάνω άρθρου 19, είναι περιοχές **απόλυτης προστασίας** της φύσης.

Όλη η ευρυτανική φύση είναι μεγάλης οικολογικής ή βιολογικής αξίας, με ποικίλα επιμέρους χαρακτηριστικά, γιαυτό και όλη θα έπρεπε να τελεί υπό καθεστώς **προστασίας**.

Μέσα από τον γενικότερο αναπτυξιακό σχεδιασμό της Ευρυτανίας και τον κοινωνικό διάλογο, είναι δυνατόν να χαρακτηριστούν κάποιες περιοχές **εθνικά πάρκα**. Επίσης λόγω της τεράστιας ποικιλομορφίας του ευρυτανικού φυσικού περιβάλλοντος και της μεγάλης κοινωνικοοικονομικής προβιομηχανικής ανάπτυξης προκύπτουν πολλοί **προστατευόμενοι φυσικοί σχηματισμοί** όπως αισθητικά δάση, τοπία άγριας φύσης, τοπία αγροτικά κ.λπ.

Τέλος –και ίσως σημαντικότερο– είναι ο χαρακτηρισμός των **περιοχών οικοανάπτυξης**, όπως αυτές προβλέπονται μέσα από την παράγρ. 5 του άρθρου 19. Με τον χαρακτηρισμό των οικοαναπτυσόμενων περιοχών, λαμβάνοντας υπ' όψη και το γενικότερο πλαίσιο προστασίας της φύσης, οι επενδύσεις γίνονται με βάση **ένα σχέδιο ανάπτυξης**, με όραμα και μακροχρόνια προοπτική.

3. Οικοανάπτυξη και Ευρωπαϊκή Ένωση

Στην κατεύθυνση της οικοανάπτυξης η Ευρωπαϊκή Ένωση, από το 1980 και δώθε, πήρε πολλές πρωτοβουλίες και μέτρα. Στις

ορεινές και προβληματικές περιοχές είχε δώσει ιδιαίτερη βαρύτητα. Πολλά προγράμματα είχαν υλοποιηθεί στην κατεύθυνση της στήριξης των μικρομεσαίων οικογενειακών επιχειρήσεων. Οι επιδοτούμενες δράσεις ήταν: *τουριστικού* χαρακτήρα (αγροτουρισμός, καταλύματα, μαγαζιά διάφορα κ.λπ.), *αγροβιοτεχνικές* δράσεις (βιοτεχνίες μεταποίησης και συσκευασίας προϊόντων, εργαστήρια παραδοσιακών τεχνών κ.λπ.), επίσης δράσεις *πολιτιστικού* χαρακτήρα (ανάπλαση παραδοσιακών κτιρίων, μουσεία κ.λπ.), προγράμματα *επαγγελματικής κατάρτισης* και άλλα.

Τα κυριότερα προγράμματα που εφαρμόστηκαν (ή θα μπορούσαν να εφαρμοστούν) αυτήν την περίοδο στην περιοχή μας ήταν:

- α) Τα μέτρα για την βελτίωση της αποτελεσματικότητας των γεωργικών διαρθρώσεων, όπως αυτά διατυπώνονται στον Κανονισμό 2328/91.
- β) Τα Π.Ε.Π. (Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα).
- γ) Η κοινοτική πρωτοβουλία LEADER-I, LEADER-II. και LEADER +.
- δ) Ο κανονισμός της Ε.Ε. 950/97 της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής.
- ε) Σειρά αγροτουριστικών πιλοτικών δράσεων, που έχουν ενισχυθεί από διάφορες κοινοτικές πρωτοβουλίες, όπως YOUTHSTART, NOW και αρκετές άλλες.
- στ) Μορφές οικοαναπτυξιακής δράσης (κυρίως τουριστικές) ενισχύθηκαν επίσης από τον Ελληνικό Αναπτυξιακό Νόμο 2601/98, καθώς επίσης και από φορείς της Δημόσιας Διοίκησης, όπως της Γενικής Γραμματείας Ισότητας, της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, του Ε.Ο.Μ.Μ.Ε.Χ. και άλλων.
- ζ) Τέλος υπήρξαν, σε αυτήν την κατεύθυνση, ιδιωτικές επενδύσεις, που δεν συνδέονται με τα παραπάνω μέτρα. Μια αξιολόγηση προσπάθειας ήταν αυτή του Συνδέσμου Επαγγελματιών Ειδικών Μορφών Τουρισμού.

Με θλίψη παρατηρούμε, από τη μια πάρα πολλά εφαρμοσθέντα προγράμματα κι από την άλλη ελάχιστες επενδύσεις στην Ευρυτανία, τον κατ' εξοχήν αποδέκτη αυτών των προγραμμάτων. Ο τόπος μας θα μπορούσε να είναι η πρώτη και υποδειγμα-

τική περιοχή στις εναλλακτικές μορφές παραγωγής (τουρισμός, ορεινές αγροτικές εκμεταλλεύσεις κ.λπ.) και είναι από τους τελευταίους.

4. Το ανθρωπογενές περιβάλλον του νέου ευρυτανικού νοικοκυριού

Η βιομηχανική ανάπτυξη ερήμωσε την ύπαιθρο, αποσάρθρωσε τους παλιούς κοινωνικοοικονομικούς θεσμούς και δομές και δημιούργησε το συγκεντρωτικό υδροκέφαλο Αθηνοκεντρικό κράτος.

Με την βιομηχανική επανάσταση, ο Ευρυτάνας της φτώχειας και της τυράγνιας εγκατέλειψε τη γη του και προλεταριοποιήθηκε, στηριζόμενος στην αξία της εργατικής δύναμης των δυο του χεριών. Στην μεταβιομηχανική εποχή με την αυτοματοποίηση, με τα ρομπότ και τα κομπιούτερ χάνεται και η αξία της εργατικής του δύναμης και το μέλλον της στρατιάς των παλιών προλεταρίων είναι ζοφερό!

Η μικρομεσαία επιχείρηση, μέσα στα σύγχρονα πλαίσια, είναι η φτωχή και δημιουργική οικονομική διέξοδος.

Στην Ευρυτανία οι καινούργιες συνθήκες ευνοούν και επιβάλλουν μια τέτοια κατεύθυνση. Η μικρή οικογενειακή επιχείρηση είναι η ιστορική συνέχεια του παλιού ευρυτανικού λαϊκού νοικοκυριού.

Σήμερα στον τόπο μας είναι ζωντανές και δημιουργικές τρεις γενιές, που συνυπάρχουν με μεγάλα χάσματα μεταξύ τους αλλά και πολλές γέφυρες.

- α. η προπολεμική γενιά.** Είναι η γενιά που κάποτε πρωταγωνίστησε στο παλιό παραδοσιακό ευρυτανικό νοικοκυριό και που σήμερα συντηρεί κάποιες του σπίθες, στις στάχτες των ερειπίων του.
- β. η μεταπολεμική γενιά.** Είναι η γενιά που βίαια και γρήγορα απέβαλλε το παραδοσιακό της ένδυμα κι έτσι απελευθερώμενη κι απογυμνωμένη τροχοδρόμησε την δική της πορεία στην σύγχρονη βιομηχανική και μεταβιομηχανική κοινωνία. Βακτηρία της είναι η μνήμη και η πολιτιστική της ανατροφοδότηση με τις ηθικές αρχές και τις αξίες των νεανικών της βιωμάτων, που

απορρέουν από το παλιό λαϊκό πολιτισμό κι αποπνέουν ανθρωπισμό κι ελληνικότητα. Χρέος της είναι να κεράσει:

“στα νέα ποτήρια τ’ αρχαίο πιστί”.

όπως μας λέει ο Κ. Παλαμιάς.

γ. η νέα γενιά. Είναι οι σημερινοί έφηβοι και νεολαίοι, που λίγο πολύ είναι έρμαιο της τυρβώδους και αλματώδους ανάπτυξης και βιώνουν -τυπικά- μια ιστορική ασυνέχεια. Χρέος αυτής της γενιάς, που τώρα παίρνει την σκατάλη, είναι να στήσει ένα νέο ευρυτανικό νοικοκυριό και να χτίσει ένα τρόπο ζωής, που να στηρίζεται σ’ έναν μικροϊδιοκτήτη-νοικοκύρη δραστήριο κι έξυπνο, αυτεξούσιο και δημιουργικό.

δ. το νέο νοικοκυριό ως συνδημιουργία των τριών γενεών. Αυτό το νοικοκυριό ως οικογενειακή επιχείρηση πρέπει να είναι συνδημιουργία -και απαιτεί την συνύπαρξη- των τριών ηλικιών, που η κάθε μια να επιτελεί τον δικό της δημιουργικό ρόλο. Ο άνθρωπος από έφηβος μέχρι συνταξιούχος γέροντας -στο περιβάλλον που ζει- μπορεί και πρέπει να έχει έναν δημιουργικό ρόλο. Έτσι ήταν στο διαχρονικό παλιό νοικοκυριό, έτσι μπορεί να είναι και στην σημερινή μικρή οικογενειακή επιχείρηση.

Η αυτόφωτη κι αυτονομημένη οικονομική ανάπτυξη, η κοινωνική οργάνωση με βάση την ομάδα, η διατήρηση, ο μετασχηματισμός και το ξαναμπόλιασμα της κοινωνίας με ανάλογες πολιτισμικές φόρμες του παρελθόντος, αυτά και άλλα πολλά αποτελούν μια πράξη αντίστασης στην σημερινή ιδιότυπη κατοχή που ζούμε. Ο καινούργιος μας κατακτητής είναι η κοσμοπολίτικη πολυπολιτισμική πολτοποίηση, που επιβουλεύεται και κατακτά τις ψυχές μας. Η Ευρυτανία με τα νέα νοικοκυριά της, μπορεί να ξαναγίνει τηλεβόας και μετερίζι, μιας ζωής ανθρωπίνης δημιουργικής και χαρούμενης. Μιας ζωής, που δεν θάχει την μιζέρια και την ταλαιπωρία της παλιάς, όμως θα εμπνέεται και θα καθοδηγείται από τις διαχρονικές παραδοσιακές αξίες και τον αληθινό τρόπο ζωής.

5. Τομείς οικονομικής ανάπτυξης των νέων νοικοκυριών

Παλιό και νέο νοικοκυριό είναι δυο παράλληλες μορφές οικονομικής δράσης. Έχουν κοινά χαρακτηριστικά την πολυαπασχό-

ληση των μελών τους και την ανάπτυξη δράσεων όλων των τομέων παραγωγής.

Τα παλιά νοικοκυριά, στην συντριπτική τους πλειοψηφία, λειτουργούσαν και αναπτύσσονταν με βάση τον πρωτογενή τομέα παραγωγής. Ήταν αγροτικά νοικοκυριά. Μια μειοψηφία εντάσσονταν στον δευτερογενή τομέα, που ήταν τα διάφορα εργαστήρια και ελάχιστα στον τριτογενή τομέα παροχής υπηρεσιών.

Τα νέα νοικοκυριά δεν μπορεί να είναι όπως τα παλιά, παραγωγικά αυτόνομα κι αυτοκαταναλωτικά, δεν μπορεί να ασκείται σ' αυτά πληθώρα παραγωγικών δραστηριοτήτων, δεν μπορούν να έχουν την "απεραντοσύνη" των παραδοσιακών αγροτικών νοικοκυριών, όμως είναι δυνατόν και ζωτικά αναγκαίο να ασκούν δύο, τρεις και τέσσερις δραστηριότητες.

Τα νέα νοικοκυριά μπορούν να αναπτυχθούν ανάποδα, δηλαδή με βάση τον τριτογενή τομέα παραγωγής και ειδικά την παροχή τουριστικών υπηρεσιών.

Οι άλλοι δύο τομείς μπορούν να αναπτυχθούν βασικά στην κατεύθυνση υποστήριξης του τριτογενούς τομέα αλλά και αυτόνομα.

α. δράσεις του πρωτογενούς τομέα. Ο πρωτογενής τομέας, μπορεί να αναπτυχθεί στην κατεύθυνση του "βιολογικού" τρόπου παραγωγής γεωργοκτηνοτροφικών προϊόντων. Αυτός ο τρόπος θέλει οι γεωργοκτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις να γίνονται ακριβώς όπως γίνονταν, τόσους και τόσους αιώνες πριν από μας. Οι υπερήλικες αλλά και οι περισσότεροι μεσήλικες Ευρυτάνες είναι μυημένοι στον παραδοσιακό τρόπο γεωργοκτηνοτροφικής παραγωγής. Αυτοί οι άνθρωποι με το φως της παράδοσης, που κουβαλούν μέσα τους και με την αναγκαία επιστημονική υποστήριξη, μπορούν να αναπτύξουν στην αμόλυνη Ευρυτανική γη, μικρές ορεινές βιολογικές γεωργοκτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις.

Γεωργικές καλλιέργειες, με σύγχρονα συστήματα εκμετάλλευσης, μπορούν να γίνουν στους παλιούς κήπους και στα χωράφια των Ευρυτάνων. Στα περιβόλια, όπως και παλιά, ευδοκμεί κάθε είδους κηπευτικού (μαρούλια, χόρτα, καμπρολάχανα, τομάτες, σέλινα κ.ά.) Στα εγκαταλειμμένα χωράφια μπορούν να καλλιεργηθούν καλαμπόκια, πατάτες, φασόλια κ.ά.

και να αναπτυχθεί σημαντικά η δεντροκομία, με καρυδιές, καστανιές, μηλιές, κερασιές κ.λπ.

Στους βοσκότοπους και τους λόγγους μας μπορούν να τραφούν και να ζήσουν πρόβατα και βοοειδή. Στους πουρναρότοπους να βόσκουν και να τρέχουνε κατσίκια. Στα αγροκτήματα και στις αλάνες, να κινούνται και να παχαίνουν ημελεύθερα, κότες και κουνέλια, γουρούνια και θηράματα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η παραγωγική ανάπτυξη παλιών συλλεκτικών δραστηριοτήτων. Στις νερομάνες και τα γάργαρα νερά μπορούν να καλλιεργηθούν ακόμα περισσότερες πέστροφες. Η μελίγκρα του έλατου, βοηθά στην ανάπτυξη της μελισσοκομίας. Έχει ενδιαφέρον η συλλογή και η φροντίδα των αρωματικών φυτών, με πρώτα και καλύτερα το τσάι και τη ρίγανη.

Και τέλος, ποιος σοβαρός άντρας δεν θέλει να κυνηγήσει και να ψαρέψει σε μια -κατ' ανάγκη- ελεγχόμενη και τροφοδοτούμενη με θηράματα, περιοχή.

Η παραγωγή αυτών των εκμεταλλεύσεων, εκτός του ότι είναι αναγκαία για την τροφοδοσία των τουριστών του βουνού και την διατροφή των ιδίων των παραγωγών, μπορεί να πουληθεί και σ' άλλες αγορές. Βέβαια τα παραγόμενα ορεινά βιολογικά προϊόντα πρέπει νάχουν ταυτότητα και ονομασία προέλευσης, πρέπει να προστατεύονται και να επιδοτούνται, πρέπει να υπάρχει αυστηρό θεσμικό πλαίσιο, πρέπει σ' αυτήν την κατεύθυνση να γίνουν πάρα πολλά πράγματα.

Αυτές οι επιχειρήσεις δεν είναι μόνο προσοδοφόρες, απαντούν και στο στοίχημα του μέλλοντος, ότι ίσως κάποτε μπορέσουμε να απαλλαγούμε από την διατροφική σαβούρα, που είναι προϊόν της αλόγιστης χρήσης φυτοφαρμάκων, λιπασμάτων, τοξινών, ορμονών κ.λπ.

- β. δράσεις δευτερογενούς τομέα.** Στον δευτερογενή τομέα, μπορεί να αναπτυχθούν μερικές μεταποιητικές δραστηριότητες προϊόντων του πρωτογενούς όπως: τυποποίηση γεωργοκτηνοτροφικών προϊόντων, παρασκευή τυροκομικών, τραχανά, χυλοπιτών, παραδοσιακών γλυκών ίσως παραγωγή κρασιού, τσίπουρου κ.λπ. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανάπτυξη κάποιων βιοτεχνικών δραστηριοτήτων για την κατασκευή διαφόρων

τουριστικών ειδών με τοπικά χαρακτηριστικά, όπως ξυλόγλυπτα, υφαντά και διάφορα διακοσμητικά.

Ο μεγαλύτερος και πιο ενδιαφέρον κλάδος του δευτερογενούς τομέα είναι οι οικοδομικές κατασκευές. Οι σκληρές και ρικτές συνθήκες των βουνών, απαιτούν γερές κατασκευές με αυστηρές προδιαγραφές. Η ύπαρξη ντόπιων μαστόρων και συνεργείων είναι εγγύηση για μια καλή κατασκευή. Ο σύγχρονος Ευρυτάνας -παιδί του πολυμάστορα προγόνου του- μπορεί και πρέπει να κατεργάζεται σωστά την τέχνη, ώστε να στεγαστεί σωστά και υγιεινά αυτός κι ο ξένος τουρίστας.

- γ. **δράσεις του τριτογενούς τομέα.** Ο τριτογενής τομέας είναι η ραχοκοκαλιά της ευρυτανικής ανάπτυξης. Η παροχή τουριστικών υπηρεσιών είναι η πρώτη και καλύτερη δραστηριότητα. Αυτές καλύπτουν ένα μεγάλο φάσμα τουριστικών αναγκών και τις τέσσερις εποχές του χρόνου.

Ο **συμβατικός** τουρισμός με αγχολυτικό περιεχόμενο είναι προσόν των ευρυτανικών βουνών. Όποιος θέλει να ξεκουραστεί, να ησυχάσει, να πάρει αέρα και να πιει... καθαρό νερό πρέπει να πάρει τα βουνά. Ο **περιπατητικός** κι ο **περιηγητικός** τουρισμός είναι δυναμικό συμπλήρωμα του προηγούμενου. Τα μονοπάτια των στρατοκόπων παλιών Ευρυτάνων περιμένουν. Ο **οικοτουρισμός** (οικολογικός - περιβαλλοντικός τουρισμός) σε στοιχειωδώς εξοπλισμένα κάμπινγκ, σε κατασκηνώσεις και κυρίως σε αγροκτήματα ορεινών βιολογικών καλλιεργειών, είναι για τους απαιτητικούς και δυναμικούς του "ζειν κατά φύσιν". Ο **εκπαιδευτικός** τουρισμός στην ευρυτανική γη, που είχε μια αναπτυγμένη προβιομηχανική οικονομία, που υπήρξε το χωνευτήρι του λαϊκού μας πολιτισμού και διαθέτει μια πλούσια βιοποικιλότητα, είναι ζωτικής σημασίας για μικρούς και μεγάλους. Ο **μοναστηριακός-θρησκευτικός** τουρισμός, που είναι ήδη σε καλό δρόμο με το μοναστήρι του Προυσού, μπορεί να αναπτυχθεί ακόμα περισσότερο. Επίσης χρειάζεται αναβάθμιση και προβολή των πανηγυριών, που ανθούν τους καλοκαιρινούς μήνες. Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο **περιπετειώδης αθλητικός** τουρισμός, με αναρριχήσεις, ορειβασία των τραχειών ανηφοριών, καγιάκ, με εκτός δρόμου... τετρακίνητικές κατακτήσεις κ.ά.

Όλα τα παραπάνω τουριστικά δρώμενα εκτυλίσσονται στην

μεγάλη σκηνή των βουνών και των λόγγων μας. Το δάσος είναι η τουριστική μας τροφός. Οι παλιές δασικές δραστηριότητες του πρωτογενούς τομέα, σήμερα αντικαθίστανται από άλλες του τριτογενούς. Όταν η πείνα κι η γύμνια μαστίζε τους ανθρώπους, η προστασία του δάσους και του περιβάλλοντος ήταν ενοχλητική πομφόλυγα. Σήμερα είναι αδιαπραγμάτευτος πρωταρχικός και εθνικός στόχος.

Στην βάση της εξυπηρέτησης των τουριστών αλλά και των ντόπιων, είναι απαραίτητο να λειτουργούν διάφορα μαγαζιά. Για φαγητό: εστιατόρια, ταβέρνες, σουβλατζίδικα κ.λπ. για αναψυχή καφεενεία καφετέριες, μπαρ, μπουζουκτζίδικα κ.λπ. Επίσης απαραίτητη είναι η παροχή και άλλων υπηρεσιών όπως: από κούρεμα, μέχρι... ινστιτούτα αδυνατίσματος, από συνέδρια και συμπόσια, μέχρι εκπαίδευση και συνοδεία σε υπαίθριες δραστηριότητες κ.λπ.

Το εμπόριο, ως βασική δράση του τριτογενούς τομέα, σήμερα είναι αναπνυγμένο μόνο στην κατεύθυνση εισαγωγής προϊόντων στην περιοχή. Η παραγωγή βιολογικών ορεινών προϊόντων μπορεί να αναπτύξει ένα είδος εξωτερικού εμπορίου. Ο άνθρωπος για χιλιετίδες ήταν παραγωγός με στόχο την κάλυψη των αναγκών του και ταυτόχρονα ελεγκτής και καταναλωτής των προϊόντων του. Σήμερα είναι "ένας τρομοκρατημένος" καταναλωτής ανεξέλεγκτων προϊόντων, μιας δράκας απρόσωπων παραγωγών και εμπόρων, που "δίκαιο" και στόχος τους είναι το κέρδος. Ο παραγωγός βιολογικών προϊόντων μπορεί να είναι ταυτόχρονα και διακινητής τους, αρκεί να είναι υπεύθυνος και ελεγχόμενος σαν παραγωγός και κατοχυρωμένα - με ειδικές ρυθμίσεις - τα προϊόντα του.

- δ. **οικοαγροτουρισμός.** Ο οικοαγροτουρισμός είναι μια μορφή εναλλακτικού τουρισμού που -βέβαια- ανήκει στις δράσεις του τριτογενούς τομέα. Συνδυάζει τον οικότουρισμό και τον αγροτουρισμό δίνοντας περισσότερη έμφαση στον οικότουρισμό. Η Ευρυτανία έχει άριστο φυσικό περιβάλλον, το οποίο όμως σήμερα δεν ενδείκνυται ιδιαίτερα για πολύ σοβαρές γεωργοκτηνοτροφικές δραστηριότητες. Με αυτές τις συνθήκες, μπορεί και πρέπει κατ' αρχήν να αναπτυχθεί ο οικοαγροτουρισμός, πρώτον παρέχοντας στον επισκέπτη κάποια τοπικά

προϊόντα και δεύτερον διευκολύνοντας τον να έρθει σε ουσιαστική και ζωντανή επαφή με το τοπικό, φυσικό και πολιτισμικό μας περιβάλλον.

Τα μεγάλα ξενοδοχεία παρέχουν συμβατικές τουριστικές υπηρεσίες και θέσεις απασχόλησης. Η ανάπτυξη του εναλλακτικού τουρισμού, μέσα από οικοαγροτουριστικές μικρές οικογενειακές ξενοδοχειακές επιχειρήσεις, είναι η ραχοκοκαλιά της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης της Ευρυτανίας.

6. Το νέο ευρυτανικό νοικοκυριό μπορεί και πρέπει να αναπτυχθεί

Το παλιό λαϊκό νοικοκυριό σφυρηλατήθηκε μέσα στους αιώνες και αναπτυσσόταν αυτόνομα έχοντας την δική του κλειστή εσωτερική δυναμική και μια ισχυρή εξωτερική θεσμική θωράκιση (δίκαιος, θρησκεία, ήθη κ.λπ.). Το νέο νοικοκυριό αναπτύσσεται σχεδιασμένα μέσα σ' ένα πολύμορφο σκηνικό, τοπικό και ταυτόχρονα κοσμοπολίτικο, αλληλοεξαρτώμενο και αλληλοσυμπληρούμενο με τα άλλα νοικοκυριά. Για να αναπτυχθεί το νέο νοικοκυριό απαιτείται:

α. κυβερνητική βούληση και πολιτική. Οι διακηρύξεις περί ανάπτυξης των μικρομεσαίων και των "νοικοκυραίων" περί υποστήριξης του μη προνομιούχου Έλληνα πρέπει να "υλοποιούνται" πρώτον με χρήματα και δεύτερον με τους όρους της οικονομικής αγοράς και της χρηστής διαχείρισης.

β. τοπικό σχέδιο ανάπτυξης. Η πολιτική στήριξης των μικρών νοικοκυριών πρέπει να γίνεται μέσα στα πλαίσια μιας ενιαίας πολιτικής τοπικής ανάπτυξης και με βάση κάποιες αναπτυξιακές μελέτες κατά περιοχή.

Οι άρχοντες της τοπικής αυτοδιοίκησης πρέπει να επεξεργαστούν και στη συνέχεια να δρουν με βάση ένα τοπικό σχέδιο ανάπτυξης και όχι κατά το δοκούν, αποσπασματικά και πελατειακά. Η υλοποίηση του σχεδίου απαιτεί δράσεις επιμόρφωσης και κινητοποίησης όλων των πολιτών και των τοπικών φορέων, απαιτεί αρωγή και στήριξη μέσα στα πλαίσια ενός ιεραρχημένου πακέτου ενισχύσεων. Το κάθε τοπικό σχέδιο ανάπτυξης χρειάζεται δικτύωση με άλλα ενεργά τοπικά σχέδια, με σκοπό

την ανταλλαγή εμπειριών και την συνεργασία σε διάφορες δραστηριότητες, απαιτεί ιεράρχηση και αλληλοϋποστήριξη των βραχυπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων στόχων του.

- γ. **όραμα.** Η βιομηχανική επανάσταση των τελευταίων 200 χρόνων εκφύλισε ή και εξαφάνισε πολλούς τοπικούς πολιτισμούς, ερήμωσε την ύπαιθρο, δημιούργησε τις τεράστιες βιομηχανίες, λεηλάτησε όλες τις μη ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και κατάστρεψε το περιβάλλον. Σήμερα είναι επικίνδυνη –όσο ποτέ άλλοτε– η απόλυτη κυριαρχία των γιγάντιων βιομηχανικών συγκροτημάτων και κανένας δε θέλει ένα ισοπεδωμένο πολιτισμικό σκηνικό, σ' όλη την Ελλάδα και τη γη παραπέρα.

Στην Ευρυτανία με το άριστο και αμόλυντο –από την βιομηχανική επανάσταση– περιβάλλον, αν εκμεταλλευτούμε σωστά τους φυσικούς μας πόρους κι αν ανασυνθέσουμε και προβάλλουμε τον τοπικό μας πολιτισμό και την ιστορία, θα κερδίσουμε το στοίχημα του μέλλοντος, θα αναπτύξουμε δηλαδή τον τουρισμό και τις εναλλακτικές μορφές παραγωγής και εμπορίας γεωργοκτηνοτροφικών προϊόντων. Η προβιομηχανική Ευρυτανία με τα νοικοκυριά της, μας παραπέμπει και μας υποδεικνύει το αποκεντρωμένο και απομαζικοποιημένο μοντέλο της μεταβιομηχανικής κοινωνίας.

Το νέο νοικοκυριό μπορεί να δράσει και να ευδοκιμήσει μέσα στα πλαίσια των συμβατικών και ορατών δραστηριοτήτων, μπορεί όμως να προχωρήσει και ακόμα παραπέρα. Να πειραματιστεί σε καινοτόμες δραστηριότητες να δώσει νέες λύσεις στα προβλήματα της περιοχής και να συμβάλλει στην προοπτική μιας αειφόρου ανάπτυξης.

Αυτό μπορεί να γίνει σήμερα, γιατί στις ορεινές και προβληματικές περιοχές δεν βασιλεύει πια μια παρακματική σιωπή. Η Ευρυτανία δεν είναι πια τροφοδότης μεταναστών και ανέργων. Τα μηνύματα καταδεικνύουν μια νέα αναπτυξιακή πορεία. Οι νέοι ενστερνίζονται και διαμορφώνουν μια νέα οικονομική κουλτούρα.

ΕΠΙΛΟΓΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

1. "Μουσείο της αγροτικής ζωής" των Ευρυτάνων

Όπως γράφω στην εισαγωγή, το βιβλίο τούτο ξεκίνησε να γράφεται στην προσπάθεια που έκανα να ταξινομήσω και να ομαδοποιήσω κάποια λαογραφικά αντικείμενα, που συνέλλεξα τα τελευταία χρόνια. Κατά συνέπεια μέσα από τη δομή του βιβλίου προκύπτει μια πρόταση οργάνωσης ενός μουσείου το οποίο –κατά την γνώμη μου– μπορεί να ξεφύγει από τα πλαίσια ενός στερεότυπου λαογραφικού μουσείου.

Χωρίς να έχω μελετήσει ένα τέτοιο μεγάλο θέμα (ούτε βέβαια έχω τις δυνατότητες να το κάνω), εντελώς εμπειρικά και από αίσθηση, μπορώ να πω ότι η αγροτική προβιομηχανική ζωή των Ευρυτάνων –και γενικά η Ευρυτανία– μπορεί να αναδειχθεί μέσα από:

α) Την επιστημονική τεκμηρίωση και προβολή της τοπικής ιστορίας της.

β) Την μελέτη, την παρουσίαση και την ενσωμάτωση στις σημερινές κατασκευές στοιχείων της λαϊκής αρχιτεκτονικής (κατοικίας και άλλων κτισμάτων).

γ) Την έκθεση των εργαλείων και την αναφορά –ή και ανάλυση– των ασχολιών των ανθρώπων (αγροτικών, τεχνικών κ.λπ.) που σχετίζονταν μ' αυτά.

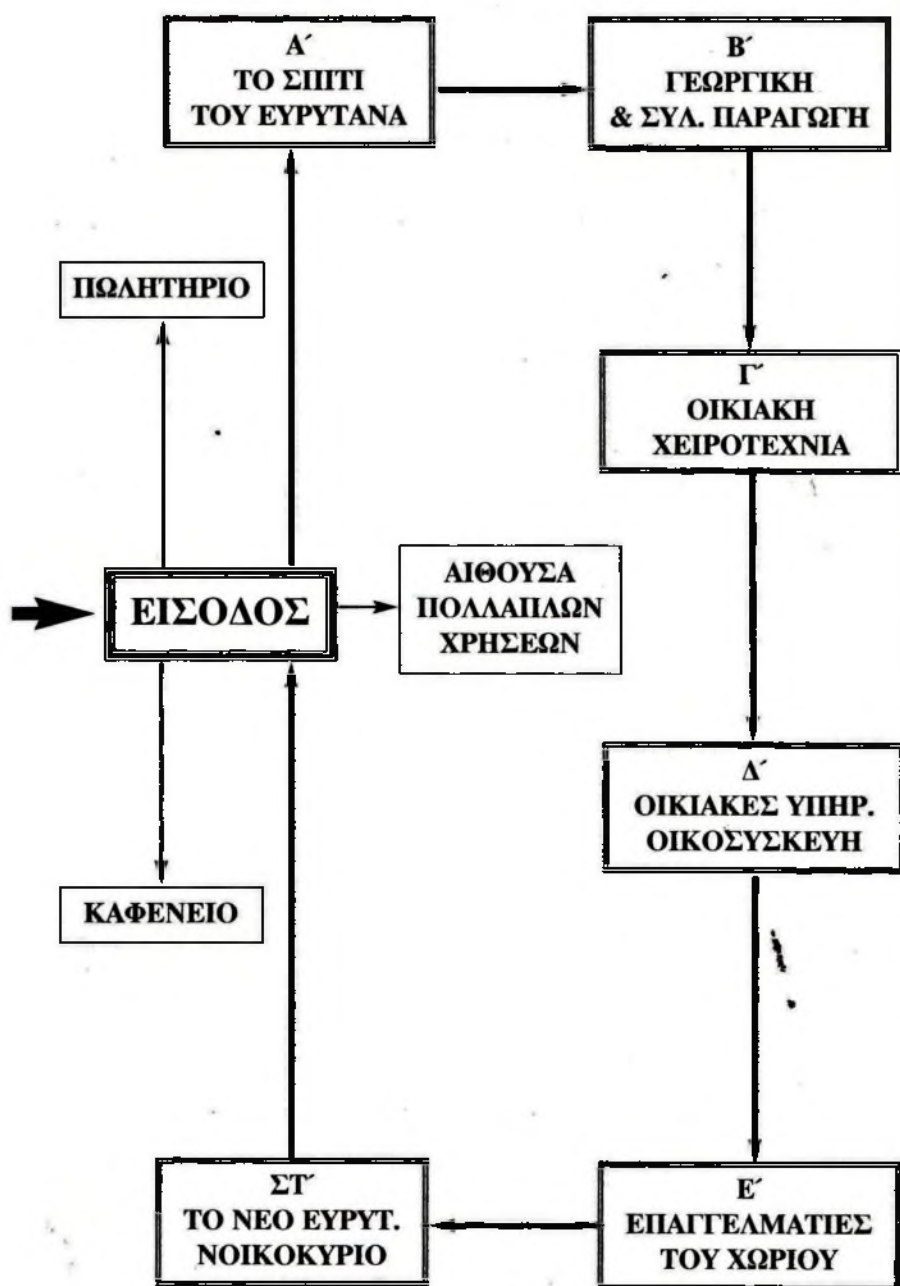
δ) Την έκθεση και την ανάδειξη των σκευών και των αντικειμένων που χρησιμοποιούσε ο άνθρωπος στην καθημερινή του ζωή και στις γιορτές.

ε) Την έρευνα και παρουσίαση της βιοκοινότητας (πανίδας και χλωρίδας) και λοιπών στοιχείων (πρώτες ύλες κ.λπ.) του ευρυτανικού περιβάλλοντος και

στ) την επεξεργασία και παρουσίαση προτάσεων για την αγροτική και την εν γένει ανάπτυξη της Ευρυτανίας.

Η υδρογεωλογική λεκάνη του Καρπενησιώτη ποταμού έχει ανάγκη (και μπορεί) να διαμορφώσει την *οικοαγροτουριστική περιοχή της*, η οποία θα συνδέεται με το παρελθόν μέσω ενός μυσείου της αγροτικής προβιομηχανικής ζωής, θα ζει το παρόν με τις μικρές οικογενειακές αγροτικές και οικοτουριστικές επιχειρήσεις και θα καταδεικνύει ένα μελλοντικό αποκεντρωμένο και “εναλλακτικό” μοντέλο μεταβιομηχανικής ανάπτυξης.

2. Οργανόγραμμα Λαογραφικής Έκθεσης με βάση το βιβλίο

3. Ευρετήριο και κωδικοί των λαογραφικών αντικειμένων

Οι κωδικοί υπάρχουν για την εύρεση των αντικειμένων στην λαογραφική έκθεση.
Τα στοιχεία τους δηλώνουν:

-Τα Α, Β, Γ, Δ, & Ε τις πέντε μεγάλες κατηγορίες των αντικειμένων (σπίτι, γεωργική & συλλεπτική παραγωγή, οικιακή, μασιόχοι... κ.λ.π.)

-Τα Β1, Β2,...Γ1, Γ2, κ.λ.π. τα κεφάλαια των κατηγοριών (γεωργία, κτηνοτροφία, κλωστοϋφαντουργία, γαλακτοκομία κ.λ.π.)

-Τα Α-1., Α-2,...Β1-1., Β1-2,..., κ.λ.π. τις ενότητες των κεφαλαίων

-Τα Β1-1.1, Β1-1.2 κ.λ.π. τις ομάδες των ενότητων &

-Τα Α-1α, Α-1β,...Β1-1.1α, Β1-1.1β κ.λ.π. τα αντικείμενα.

ΕΙΔΟΣ & ΣΕΛΙΔΑ	ΚΩΔ.	ΕΙΔΟΣ & ΣΕΛΙΔΑ	ΚΩΔ.
αγγείο σ. 351	Δ8-1στ	αλογόκομπος ενσχ. σ. 113	Β2-7.1γ
αγίασμα σ. 305	Δ4-3.4γ	αλογάλετρο ξύλινο σ. 53	Β1-4.2α
αγκίστρι κυνηγιού σ. 170	Β5-3.2α	αλογάλετρο σιδερένιο σ. 53	Β1-4.2β
αγκίστρι ψαρέματος σ. 178	Β5-8.4α	άλυσος σαύλον σ. 110	Β2-4.3γ
αγκούτσα αλωνίσματος σ. 63	Β1-12.1γ	αλφάδι σ. 364	Ε1-1.4δ
αγκούτσα καρπών σ. 62	Β1-11.2β	αμάδα σ. 288	Δ3-7.1α
αγκούτσα μαγειρώτος σ. 322	Δ6-1.4α	αμόνη κοσιάς σ. 60	Β1-9.3α
αγκούτσα μαγειριού σ. 355	Δ8-4δ	αμόνη σιδερά σ. 369	Ε1-3.1γ
αγγιάδα σ. 299	Δ4-2.1ξ	αμόνη τσαβουχά σ. 376	Ε1-8.2αi
αγγότης σ. 309	Δ5-1.1γ	αμόνη τσαγκάκη σ. 376	Ε1-8.2αii
αδράχτη σημονιού σ. 198	Γ1-2.2α	αμπάρα κήπου σ. 73	Β1-18.1β
αδράχτη υφαδιού σ. 198	Γ1-2.2β	αμπάρα χωραφιού σ. 73	Β1-18.1 γ
αεροστάθμη-αλφάδι σ. 364	Ε1-1.4ε	αμπάρι σ. 71	Β1-17.2α
ακόνι κοσιάς σ. 61	Β1-9.3γ	αμπαροπρίονο σ. 148	Β3-1.1β
ακονιά σ. 151	Β3-2.1β	αμπελονιάδι σ. 299	Ε1-3.1θ
ακονιά κουζίνας σ. 333	Δ6-5.3στ	αμπόλι σ. 369	Δ4-2.1ξ
αλαταριά σ. 115	Β2-8.1στ	αναγνωστικό σ. 287	Ε3-5.3β
αλατολόγος σ. 331	Δ6-5.1α	αναδεντήρας σ. 200	Γ1-4.1α
αλατολόι σ. 331	Δ6-5.1β	ανακυκ/νες κατασκ. σ. 384	Ε1-13.5β
αλατοπλάκα σ. 331	Δ6-5.1δ	αναποδοστέφανο σ. 106	Β2-2.3γ
άλετρα εναλ/νου. ανατ. σ. 57	Β1-6.1	ανέμη σ. 201	Γ1-5α
άλετρα σταθερ. ανατ. σ. 57	Β1-6.2	ανεμίδι σ. 202	Γ1-5γ
αλέτρι (βοϊδάλετρο) σ. 52	Β1-4.1α	ανθοδοχείο σ. 357	Δ8-6β
αλετρονουρά σ. 55	Α Β1-5.1δ	ανοιχτοστήπι σ. 369	Δ1-3.1η
αλευροκάσσο σ. 353	Δ8-3α	αντί (μπροσάνη) σ. 207	Γ1-8.4α
αλευρόφταρο σ. 379	Ε1-10.2β	απολυτόχτενο σ. 209	Γ1-9.1γ
αλογόκομπος απλός σ. 113	Β2-7.1β	αρθύλα σ. 248	Γ4-6.1α

ΕΙΔΟΣ & ΣΕΛΙΔΑ	ΚΩΔ.	ΕΙΔΟΣ & ΣΕΛΙΔΑ	ΚΩΔ.
αργαλειός (σκελ) σ. 205	Γ1-8.1	βοϊδάλετρο σ. 52	B1-4.1α
αρέλεγος σ. 66	B1-4β	βοϊδοτοσάροχο σ. 247	Γ4-5.1β
αρίδα σ. 367	E1-2.5γ	βοϊδοτριχιά σ. 110	B2-4.3β
αρχονδοπούρναρο σ. 299	Δ4-2.1στ	βόλα κυνηγετικό σ. 174	B5-5.3γ
αργάθα καλάμπ. σ. 91	B1-25.2γ	βόλα πολεμικό σ. 182	B5-9.4α
αρισστήρας σ. 162	B4-2.2στ	βούγγια σ. 289	Δ3-7.2στ
αρνάρι καλλιγωπή σ. 372	E1-5.2ε	βουνέντρα σ. 58	B1-8α
αρνοκούδουνο σ. 104	B2-1.4α	βουρλοθηλιά σ. 111	B2-4.4β
αρσενικοβότανο σ. 186	B5-11ε(i)	βούρτια σ. 261	Δ1-2.2β
αρχοντικό σ. 32	A-4.3ε	βούτα σ. 374	E1-7.1β
αρωματικά φυτά σ. 185	B5-11.γ	βουτυροτάλαρος σ. 226	Γ2-5.1β
ασημοσουργιά σ. 242	Γ4-2.3ε	βραχιόλι σ. 242	Γ4-2.3η
αχερώνα σ. 129	B2-14.2	βραχνοκούδουνο σ. 104	B2-1.2β
αχούρι σ. 129	B2-14.1	βριζόδεμα σ. 90	B2-25.1α
		βριζόνι σ. 67	B1-15.1γ
βαγένα σ. 326	Δ5-3α	βρεχτούρα σ. 369	E1-3.1ε
βάζο γλυκού σ. 268	Δ2-1.2α	βροντάρα σ. 289	Δ3-7.2α
βάλασμο σ. 299	Δ4-2.1α	βροχαλιδα σ. 216	Γ1-12.4γ
βάρβαρος. 136	B2-17.2β	βυζολόι παιδοκομίας σ. 281	Δ3-2α
βαρέλα σ. 82	B1-20.3α	βυζολόι ζώων σ. 115	B2-8.1ε
βαριά σ. 48	B1-1.1γ	βυζακάντα σ. 300	Δ4-2.2β
βαριοπούλα σ. 48	B1-1.1δ		
βάση κρινιού σ. 158	B4-1.1β	γαϊτάνι σ. 216	Γ1-12.4β
βασιλικός πολτός. σ. 164	B4-4β	γαλάρι σ. 125	B2-11.2β(i)
βατοκόπος σ. 61	B1-10γ	γαλαροκούδουνο σ. 104	B2-1.3
βαφές φυτικές σ. 200	Γ1-4.2	γαλατοίδα σ. 178	B5-8.4β
βαφτιστικά ρούχα σ. 282	Δ3-3.2	γαλατολόγος σ. 221	Γ2-1.2α
βδέλλες σ. 298	Δ4-1δ	γαλατόσκουπλο σ.	Γ2-1.2β
βελονάκι σ. 210	Γ1-10.2β	γάντια μελισ/κόμου σ. 162	B4-2.2β
βελόνι χτίστη σ. 363	E1-1.3β	γάστρα σ. 343	Δ7-3.1α
βελονολόγος σ. 211	Γ1-11.2β	γδουράς σ. 300	Δ4-2.2ξ
βεντιούζες σ. 297	Δ4-1β	γελαδοτσάκανο σ. 107	B2-3α
βέργα δάσκαλου σ. 285	Δ3-5.1στ	γιαμμοχώρι σ. 299	Δ4-2.1ε
βέργες πλεξίματος σ. 210	Γ1-10.2α	γιαταγάνι σ. 180	B5-9.2α
βήσαλο σ. 335	Δ6-5.7α	γιδάγκλιτσα σ. 112	B2-6β
βιδούρα σ. 221	Γ2-1.1γ	γιδόξευλα σ. 106	B2-2.3δ
βίτσα σ. 286	Δ3-5.1ξ	γιδοστέφανο μον. σ. 106	B2-2.3α
βλαγχόκαλτσες σ. 241	Γ4-2.2α	γιδοστέφανο διπλ. σ. 106	B2-2.3β
βλαχοκόνακο σ. 125	B2-11.2α	γιδοτσάκανο σ. 105	B2-2.1β
βλαχοτήγανο σ. 321	Δ6-1.2ε	γιλέκο σ. 239	Γ4-1.2γ
βλοερό σ. 345	Γ4-4α	γιορντάνι σ. 242	Γ4-2.3ξ

ΕΙΔΟΣ & ΣΕΛΙΔΑ	ΚΩΔ.	ΕΙΔΟΣ & ΣΕΛΙΔΑ	ΚΩΔ.
γκαζιέρα σ. 312	Δ3-3δ	δικυαίνι σ. 62	Β1-11.1α
γκιβέτσι σ. 321	Δ6-1.2γ	διμυτόχτενο σ. 209	Γ1-9.1β
γκισούμι σ. 326	Δ6-3β	δίπατο μονόσπιτο σ. 28	Α-4.3α
γκλίτσα τσοπάνη σ. 111	Β2-6α	δίπατο τετράχ. σπίτι σ. 30	Α-4.3γ
γκλίτσα υλοτομική σ. 152	Β3-3.1β	δίπατο τρίχωρο σπίτι σ. 28	Α-4.3β
γκρας σ. 174	Β5-6.1α	διπλοκατοιχία γων. σ. 33	Α-4.4α
γόβα σ. 248	Γ4-6.1γ	διπλό στεφρογάλαρο σ. 34	Α-4.4γ
γομάρα σ. 291	Δ3-7.4ε	διπλό σπίτι σ. 33	Α-4.4β
γουβοσκέπαρνο σ. 368	Ε1-2.6α	διπλοκουδούνιο σ. 103	Β2-1.1β
γουβοτσάπι σ. 50	Β1-2.2β	διούτι σ. 67	Β1-15.1β
γοζόλι σ. 47	Β1-1.1γ	διόκος σεργίματος σ. 268	Δ2-1.1β
γουργούρα σ. 104	Β2-1.4α	δίχτυ σ. 177	Β5-8.2β
γουργουρέλι σ. 107	Β2-3γ	δόκανο μονοταίχιο σ. 172	Β5-4.1α
γουρουνόζεβλες σ. 57	Β1-5.2ζ	δόκανο διπλοταίχιο σ. 172	Β5-4.1β
γουρουνοζυγός σ. 109	Β2-4.3α	δοντάγρα σ. 298	Δ4-1στ
γουρουνοκουρήτος σ. 116	Β2-8.2α	δρακονιά σ. 299	Δ4-2.1δ
γουρουνόξυλο σ. 123	Β2-10.3	δρεπάνι σ. 59	Β1-9.1α
γουρουνοτσάρουχο σ. 247	Γ4-5.1α	δυναμίτης ψαρέμ. σ. 178	Β5-8.6α
γουρουνοτάμαρο σ. 137	Β2-18α		
γουρουνοτσόκανο σ. 107	Β2-3ε	είδη ψυμμού σ. 347	Δ7-6
γραδοστήρι σ. 368	Ε1-2.6β	εικόνα σ. 306	Δ4-4ε
γραμμόφωνο σ. 273	Δ2-5.2α	εικονοστάσι σ. 305	Δ4-4α
γρέμι σ. 125	Β2-11.2β	ένεση σ. 301	Δ4-2.3β
γροθάρι σ. 354	Δ8-4γ	ενιάρα σ. 288	Δ3-7.1δ
γκυλί ψαρέματος σ. 177	Β5-8.3β	έπιπλα κουρέα σ. 380	Ε1-11α
γυρολυσέκτης σ. 162	Β4-2.20	έπιπλα τσαγκάρικου σ. 375	Ε1-8.1
γυφτολάναρο σ. 196	Γ1-1.1α	εργαλ. καλαθ/λέχτη σ. 383	Ε1-13.3γ
γωνιά χτίστη σ. 364	Ε1-1.4γ	εργαλ.καποράφτη σ. 377	Ε1-9.1
γωνιά ξυλουργού σ. 367	Ε1-2.5ε	εργαλεία κουρέα σ. 380	Ε1-11β
		εργ. μύλου (εμπορ.) σ. 379	Ε1-10.2
δαχτυλίδι σ. 241	Γ4-2.3γ	εργ. μύλου τεχνικά σ. 378	Ε1-10.1
δαχτυλήθρα σ. 377	Δ1-9.1γ	εργαλεία σασμαρά σ. 370	Ε1-4.1
δείχτρα σ. 285	Δ3-5.1ε	εργαλεία σκουπά σ. 383	Ε1-13.3δ
δεκάρι σ. 76	Β1-19.1β(ι)	εργαλεία σοβατζή σ. 386	Ε1-14.2στ
δεμάτι σταριού σ. 90	Β1-25.1β	εργαλεία τενεκτζή σ. 373	Ε1-6.1
δεμάτι τριφυλλίου σ. 90	Β1-25.1δ	εργαλεία τσαγκάρη σ. 375	Ε1-8.2
διάφραγμα βασιλ. σ. 162	Β4-2.2η	εργαλεία τσοχαντζή σ. 382	Ε1-12.3δ
δίκανο εμπροσθ/μές σ. 173	Β5-5.2α	εργαλεία φραγ/ψη σ. 377	Ε1-9.2
δίκανο οπισθογεμές σ. 175	Β5-6.2		
δικέλι σ. 49	Β1-2.1β	ζέβλια σ. 56	Β1-5.2δ
δικούλι σ. 63	Β1-12.1β	ζιλέσ σ. 244	Γ4-3.4β

ΕΙΔΟΣ & ΣΕΛΙΔΑ	ΚΩΔ.	ΕΙΔΟΣ & ΣΕΛΙΔΑ	ΚΩΔ.
ζογανάς σ. 84	B1-21.1β	καλαποδία σ. 376	E1-8.2γ
ζουμπάς σ. 368	E1-2.6ε	καλλιγοσφύρι σ. 372	E1-5.2β
ζυγαριά σ. 78	B1-19.2στ	κάλτσες σ. 239	Γ4-1.2δ
ζύγι σ. 364	E1-1.4β	καλτσοδέτες σ. 239	Γ4-1.2ε
ζυγομάχι σ. 57	B1-5.2στ	καλύβα σ. 23	A-4.1α
ζυγός σ. 53	B1-4.1δ	καλύβι σ. 24	A-4.1β
ζυγόσχοινα σ. 54	B1-4.2γ(iv)	κάμα σ. 333	Δ6-5.3ε
ζωνάρι σ. 229	Γ4-1.2β	καμάκι σ. 177	B5-8.3α
ζώστρα σ. 70	B1-16γ	καμνέτο σ. 312	Δ6-3ε
ζωστροφές σ. 127	B2-13	καμίνι σιδερά σ. 368	E1-3.1α
θειαφοκέρι μελισ/κό σ. 158	B4-1.2α	καμουτσάκι αλωνίσμ. σ. 63	B1-12.1α
θλιές ιδιάσματος σ. 203	Γ1-6β	καμουτσάκι οργώμ. σ. 59	B1-8β
θλιιά κόμπος σ. 113	B2-7.2α	καμπανόκυπρος σ. 100	B2-2.2β
θλιιά τσοκανίδματος σ. 121	B2-10.2β	καναβιά σ. 89	B1-24.2β (iv)
θλιυκωτάρι σ. 241	Γ4-2.3δ	κανάτα σ. 329	Δ6-4.2δ
ιδιάστρα σ. 203	Γ1-6γ	κανίστρα σ. 263	Δ1-2.1ζ
ιδιοκατασκευές σ. 384	E1-13.5γ	κανταράκι σ. 78	B1-19.2δ
ίσκα κατεργασμένη σ. 309	Δ5-1.2α	καντάρι σ. 77	B1-19.2α
καβουρδιστήρι σ. 269	Δ2-2.1α	καντήλι σ. 305	Δ4-4δ
κάδη σ. 230	Γ3-1.1α	καντήλι φωτισμού σ. 313	Δ5-4.2β
κάδος (μέτρο) σ. 76	B1-19.1α(iii)	κάπα σ. 242	Γ4-3.1α
καζαμιάς σ. 273	Δ2-5.1β	καπάκι ρακ/νου σ. 232	Γ3-2β
καζάνι σ. 319	Δ6-1.1γ	καπιστράνα σ. 108	B2-4.1α
καζάκα σ. 68	B1-15.2δ	καπίστρι σ. 108	B2-4.1β
καθίσματα σ. 351	Δ8-2α	καπιτσάλι σ. 109	B2-4.2β
καθρέφτης ξυρ/τος σ. 258	Δ1-1.2στ	καπνιστήρι σ. 162	B4-2.2γ
καθρεφτάκι σ. 257	Δ1-1.1στ	καπνός σ. 271	Δ2-3.2α
καθρέφτης σπιτιού σ. 257	Δ1-1.1ε	καπνοσκούλα σ. 270	Δ2-3.1β
καικαβί σ. 319	Δ6-1.1α	καποτοάρουχο σ. 247	Γ4-5.1γ
καικαβολίθια σ. 323	Δ6-1.4γ	καραβάνα σ. 320	Δ6-1.1στ
καλαμάρι σ. 286	Δ3-5.2β	καραβάνα στρατιωτ. σ. 250	Γ4-7γ
καλάμι ξύλινο σ. 132	B2-16αί	κάρταλο σ. 75	B1-18.3β
καλάμι μπρούτζινο σ. 133	B2-16αίι	καραμουζά σ. 275	Δ2-6β
καλάμι κοκάλινο σ. 133	B2-16αίiv	καρδάρα ξύλινη σ. 220	Γ2-1.1α
καλαμίδια σ. 203	Γ1-6δ	καρδάρα τσίγκινη σ. 221	Γ2-1.1β
καλέμι σ. 363	E1-1.3α	καριοφυλιάς σ. 173	B5-5.1α
καλαμοχτενιά σ. 363	E1-1.3γ	κάρο σ. 292	Δ3-7.7α
καλαμωτή σ. 177	B5-8.2α	καροτσίνι σ. 68	B1-15.2ε
		καρπολόι σ. 64	B1-12.2α
		καρφίτσα σ. 241	Γ4-2.3β
		κασέλα σ. 353	Γ8-3β

ΕΙΔΟΣ & ΣΕΛΙΔΑ	ΚΩΔ.	ΕΙΔΟΣ & ΣΕΛΙΔΑ	ΚΩΔ.
κασελάκι υλικών σ. 384	E1-13.5α	κλειδί αρόστρου σ. 55	B1-5.1β
κασμάς σ. 48	B1-1.2α	κλειδοπίνακο ξύλινο σ. 81	B1-20.2α(i)
κασόνι σ. 71	B1-17.2α	κλειδοπίνακο μεταλ σ. 81	B1-13.2α(ii)
κατράμι σ. 136	B2-17.3α	κλεφτοφάναρο σ. 316	Δ5-5γ
κατοικηφόκος σ. 376	E-8.2θ	κλινσοκεπάσματα σ. 355	Δ8-5α
κατοσρόλι χαλκωμ. σ. 82	B1-20.2βi	κλύσμα ελαστικό σ. 297	Δ4-1α(i)
κατσιούρι σ. 227	Γ2-5.2γ	κλύσμα καταιον/ρας σ. 297	Δ41α(ii)
κατσούλα σ. 243	Γ4-3.1β	κόβια σ. 290	Δ3-7.3β
καυκή σ. 323	Δ6-2.1α(i)	κοιλό σ. 76	B1-19.1β(ii)
καυκιά σ. 323	Δ6-2.1α(ii)	κολλητήρι σ. 373	E1-6.1β
καυσόξυλα σ. 153	B3-4.2ε	κολοκοτρώνα σ. 83	B1-20.4β
καφοκούτι σ. 270	Δ2-2.2α	κολοκυθοξύστρα σ. 342	Δ7-2βi
καφόμετρικο σ. 270	Δ2-2.2β	κομπόδεμα σ. 92	B1-26.3β
καφόμευλος σ. 269	Δ2-2.1β	κομπολόι σ. 272	Δ2-5.1α
κεμέρι σ. 92	B1-26.3γ	κομποθιά απλή σ. 113	B2-7.1α(i)
κέντημα με βελήν σ. 215	Γ1-12.2γ	κομποθιά διπλή σ. 113	B2-7.1α(ii)
κέντημα με βελόνες σ. 215	Γ1-12.2α	κομποθιά σταυρωτή σ. 113	B2-7.1α(iii)
κέντημα με βελόνι σ. 215	Γ1-12.2β	κόμπτος αγελάδων σ. 114	B2-7.3α
κενήγματα υφ/γικό σ. 212	Γ1-12.1	κόμπτος αγκιστριού σ. 114	B2-7.3δ
κενηστήρι αρπ/ιάς σ. 346	Γ4-4β	κόμπτος δεματικών σ. 114	B2-7.3β
κέρατα σ. 138	B2-18δ	κόμπτος δεματιών σ. 114	B2-7.3γ
κεραμίδι σ. 298	Δ4-1γ	κονάκι τσοπάνηδων σ. 123	B2-11.1α
κερί σ. 312	Δ5-4.1α	κοντό σ. 237	Γ4-1.1γ
κέρματα σ. 93	B1-26.3γε	κοντογκράς σ. 174	B5-6.1β
κεψές σ. 322	Δ6-1.3δ	κοντογοσύνι σ. 245	Γ4-4.1α
κηρόμελο σ. 164	B4-4α	κοντοκάπι σ. 245	Γ4-4.1α
κηροσιάφη σ. 159	B4-1.3δ	κοντύλι σ. 285	Δ3-5.1δ
κηροσιάνηλα σ. 159	B4-1.3α	κοντυλοφόρος σ. 287	Δ3-5.2γ
κιαφολόι σ. 84	B1-21.2γ	κοπάνα σ. 364	E1-4ζ
κίκαρη σ. 270	Δ2-2.2γ	κόπανος σ. 262	Δ1-2.3γ
κινόνο σ. 301	Δ4-2.3α	κοριμ/λλα αντρική σ. 237	Γ4-1.1β
κινισιά αρσενική σ. 365	E1-2.1β(ii)	κορμοφάνελλα γυν. σ. 240	Γ4-2.1α
κινισιά θηλυκή σ. 365	E1-2.1β(iii)	κορφόροκα σ. 198	Γ1-2.1β
κινόσα σ. 365	E1-2.1β(i)	κόσκινο αρτοποιίας, σ. 342	Δ7-1.1α
κιούπι σ. 333	Δ6-5.4β	κοσιά με βίδα σ. 60	B1-9.2β
κλαδευτήρα σ. 61	B1-10α	κοσιά με σφήνα σ. 60	B1-9.2α
κλαδευτήρι σ. 61	B1-10β	κοσιωσφύρι σ. 60	B1-9.3β
κλαπακούρι σ. 104	B2-1.2α	κότσι σ. 289	Δ3-7.3α
κλαρίνο σ. 275	Δ2-6γ	κουβάς σ. 327	Δ6-3δ
κλειδαριά αρσενική σ. 370	E1-3.2β	κουβαρίστρα σ. 212	Γ1-11.3γ
κλειδαριά θηλυκή σ. 370	E1-3.2α	κουβέλι σ. 70	B1-19.1α(ii)

ΕΙΔΟΣ & ΣΕΛΙΔΑ	ΚΩΔ.	ΕΙΔΟΣ & ΣΕΛΙΔΑ	ΚΩΔ.
κούκλα σ. 290	Δ3-7.4β	κ'ρούπια σ. 67	B1-15.2β
κουμπάσο σ. 368	E1-2.6δ	κάλιντερας σ. 378	E1-10.1β
κουμπούρα σ. 179	B5-9.1α	κύτελλο σ. 330	Δ6-4.4α
κομουκάσι σ. 374	E-7.1γ	κυπρέλι σ. 106	B2-2.2α
κοντιούρι σ. 55	B1-5.1γ	κυψέλη ευρωπαϊκή σ. 161	B4-2.1α
κούπα σ. 329	Δ6-4.3α	κωλοκάτσι σ. 352	Δ8-2α(iv)
κουρέτσα σ. 70	B1-17.1α	κωλόπανα σ. 282	Δ3-3.1β
κουρεύτρα σ. 120	B2-10.1δ		
κουρήτα καζαναρ. σ. 232	Γ3-2δ	λαδάκονο σ. 367	E1-2.4α
κουρήτα μπουγάδας σ. 262	E1-3.1στ	λαδορού σ. 334	Δ6-5.6α
κουρήτα σιδερά σ. 369	Δ1-2.3αι	λαδολύχναρο σ. 313	Δ5-4.2α
κουρήτος για κότες σ. 117	B2-8.3α	λαδοφάναρο σ. 315	Δ5-5β
κουρούπι σ. 263	Δ1-2.3στ	λάζος σ. 181	B5-9.2δ
κουρτινάκι σ. 356	Δ8-5ζ	λαιμαργιά σ. 54	B1-4.2γ(v)
κουρτσέλι σ. 116	B2-8.2γ	λαμνί σ. 293	Δ3-7.7στ
κουστοσίμ δέμτο σ. 243	Γ4-3.2β	λαίνα με λαμό σ. 228	Γ2-5.3α(i)
κουτάλα χαλκωμ. σ. 321	Δ6-1.3β(i)	λαίνα χωρίς λαμό σ. 228	Γ2-4.5α(ii)
κουτάλα σιδερένια σ. 322	Δ6-1.3β(ii)	λάμπα ασετιλίνης σ. 314	Δ5-4.3β
κουταλάκι γλυκού σ. 268	Δ2-1.2β(ii)	λάμπα πετρελαίου σ. 314	Δ5-4.3α
κουτάλι σ. 325	Δ6-2.2β	λαναράκι σ. 196	Γ1-1.1β
κουταλοθήκη σ. 325	Δ6-2.3β	λαπάτα σ. 347	Γ4-5β
κουτί κουμπιών σ. 212	Γ1-11.3γ	λάστιχο με φούρνα σ. 169	B5-2β(i)
κούτλας σ. 222	Γ2-2.1α	λάστιχο χωρίς φούρ. σ. 169	B5-2β(ii)
κόφα σ. 68	B1-15.3β	λαστιχόπετρα σ. 167	B5-1.1γ
κοφίνι σ. 68	B1-15.3α	λεβέτι σ. 222	Γ2-2.1β
κοφίνι μπουγάδας σ. 262	Δ1-2.3ε	λεβιθοχόρτι σ. 299	Δ4-2.1γ
κόφτης σ. 322	Δ6-1.3γ	λεγγέρι σ. 324	Δ6-2.1γ(ii)
κόφτρα σ. 148	B3-1.1α	λελέα σ. 59	B1-9.1β
κρασάσι σ. 231	Γ3-1.2β	λιάτα μεγάλη σ. 141	B3-1.2ε(i)
κρασοβάρελο σ. 233	Γ3-3.1α	λιάτα μικρή σ. 144	B3-1.2ε(ii)
κρασοπότηρο σ. 329	E1-4.3γ	λιβάνι σ. 305	Δ4-3.4γ
κρασοστάλαρος σ. 230	Γ3-1.1β	λιβανιστήρι παριλ. σ. 305.	Δ4-4γ
κρεατοκόπι σ. 331	Δ6-5.2α	λιβ/στήρι μπρούτζ. σ. 305	Δ4-4β
κρεβάτι-πατάρι σ. 71	B1-17.2β	λιθάρι βοσκής σ. 111	B2-5δ
κρεμανταλός σ. 127	B2-12ε	λιθάρι "κυνηγετικό" σ. 167	B1-1.1α
κρεμάστρα σ. 350	Δ8-1β	λίθοι οικοδομικοί σ. 387	E1-15.1α
κρένη σ. 86	B1-22.4α	λιοράβι σ. 65	B1-13β
κριθαροστρουβάς σ. 115	B2-8.1γ	λίρα σ. 93	B1-26.3στ
κρικέλλα σ. 370	E1-32ε	λισγάρι σ. 49	B1-2.1γ
κρινί (κουρέτσα) σ. 157	B4-1.1α(i)	λοστέμ σ. 77	B1-19.2β
κρινί σανιδένιο σ. 157	B3-1.1α(ii)	λοσιός σ. 47	B1-1.1α

ΕΙΔΟΣ & ΣΕΛΙΔΑ**ΚΩΔ.**

λουκανικόξυλο σ. 355	Δ8-4ε
λουκουμμέρα σ. 357	Δ8-6δ
λουλάς σ. 232	Γ3-2γ
λουξ σ. 314	Δ5-3.3γ
λούρα σαλαγήματος σ. 59	Β1-8γ
λουρί ξυραφιού σ. 258	Δ1-1.1β
λουριά σ. 56	Β1-5.2β
λούρος σ. 62	Β1-11.2α
λυκοχανάκια δερμ. σ. 118	Β2-9.1β
λυκοχανάκια σιδερ. σ. 118	Β2-9.1α
λυτάρι σ. 109	Β2-4.2α
λύχνος σ. 313	Δ5-4.2γ
λύχνος μεγάλος σ. 314	Δ5-4.2δ
λυχνοστάτης σ. 314	Δ5-4.2ε
μακάρι σ. 48	Β1-1.1ε
μαλάς σ. 261	Δ1-2.2α
μαλ/νοτριχιά σ. 67	Β1-15.1δ
μαλλινοφούστια σ. 245	Γ4-4.3α
μαντήλι κεντημένο σ. 216	Γ1-12.4α
μαντρί σ. 126	Β2-11.2β(v)
μαξιλάρι σ. 356	Δ8-5.γ
μαρούδα σχολική σ. 287	Δ3-5.3α
μασάτι σ. 122	Β2-10.3γ
μάσια σ. 347	Δ7-5γ
μασούρι σ. 201	Γ1-5β
μαστραπάς ξύλινος σ. 329	Δ6-4.2β
μαστραπάς πήλινος σ. 329	Δ6-4.2γ
μαστραπάς χαλκ. σ. 329	Δ6-4.2α
μαπαράς σ. 127	Β2-12δ
ματζακούπι σ. 48	Β1-1.1ζ
ματρακάς σ. 364	Ε1-1.3δ
ματσούκι κτηνοτρ. σ. 112	Β2-6γ
μαχαίρι δίκροπο σ. 333	Δ6-5.3ε
μαχαίρι καπνού σ. 270	Δ2-3.1α
μαχαίρι κρηθρών σ. 162	Β4-2.2β
μαχαίρι μαυρομ. σ. 304	Δ4-3.3α
μέγγενη σιδερά σ. 369	Ε1-3.1θ
“μεζονέτα” ορθογ. σ. 31	Α-4.3δ(i)
“μεζονέτα” τετράγ. σ. 31	Α-4.3δ(ii)
μελανοδοχείο σ. 287	Δ3-5.2δ

ΕΙΔΟΣ & ΣΕΛΙΔΑ**ΚΩΔ.**

μελίσσομαχαιρο σ. 158	Β4-1.2β
μελιτοεξαγωγέας σ. 162	Β4-2.3α
μελοσάφτης σ. 159	Β4-1.3ε
μεσάλι σ. 356	Δ8-5ε
μέτρηση παροχών σ. 51	Β1-3.2
μέτρο μπαρουτιού σ. 175	Β5- 6.3α
μέτρο σκαγών σ. 175	Β5- 6.3β
μηχανή κιμά σ. 332	Δ6-5.2β
μηχανή φυσαγγίων σ. 175	Β5-6.3γ
μισοστάτι σ. 51	Β1-3.1β
μιτάρια σ. 207	Γ1-8.3γ
μολύβι σ. 284	Δ3-5.1β
μονόκανο με κοκόρ σ. 175	Β5-6.1γ
μουλαρόκυπρος σ. 107	Β2-3β
μουλαροσίδερο σ. 118	Β2-9.2α
μοννόχημα σ. 122	Β2-10.2δ
μουροχόρτι σ. 136	Β2-17.2α
μουστάσι σ. 231	Γ3-1.2α
μπαιράτσι σ. 319	Δ6-1.1β
μπαιλάς σ. 333	Δ6-5.3γ
μπαλτίμ σ. 69	Β1-16γ
μπασούλο σ. 350	Γ8-1γ
μπαραούτι σ. 174	Β5- 5.3 α
μπαραουτιέρα σ. 181	Β5-9.4β
μπεκιάσι σ. 330	Δ6-4.4β
μπέρτα σ. 245	Γ5-4.4α
μπέγκος σ. 363	Ε1-1.2β
μπίλιες σ. 291	Δ3-7.5α
μπισόι σ. 281	Δ3-1β
μπότι σ. 327	Δ6-3ε
μποτλία γεν χρήσης σ. 333	Δ6-5.4α
μποτλία λικέρ σ. 268	Δ2-1.1δ
μπόσια σ. 327	Δ6-3ζ
μπουζούνα σ. 103	Β2-1.1α
μπουραζάνα σ. 243	Γ4-3.1γ
μπουροί σ. 71	Β1-17.2ε
μπρατσόπρινο σ. 365	Ε1-2.2β
μπρίκι σ. 320	Δ6-1.1η
μπροστοποδιά σ. 246	Γ4-4.5γ
μυλαύλαχο σ. 51	Β1-3.2α
μυλοκάσι σ. 379	Ε1-10.1γ

ΕΙΔΟΣ & ΣΕΛΙΔΑ	ΚΩΔ.	ΕΙΔΟΣ & ΣΕΛΙΔΑ	ΚΩΔ.
μουσική σ. 364	E1-1.4a	ξύλοχτενο σ. 205	Γ1-8.2
νεκροπάπουσα σ. 252	Γ4-9β	ξύριστηκή μηχανή σ. 258	Δ1-1.2γ
νεροτσιτακατούρα σ. 73	B1-18.1β	ξύραφι σ. 258	Δ1-1.2a
νηπιακά ρούχα σ. 282	Δ3-3.3	ξύστρα αλόγων σ. 119	B2-9.2β
νηπιακά παπούτσια σ. 283	Δ3-4.1	ξύστρα μελ/μου σ. 162	B4-2.2e
νιπτήρας σ. 257	Δ1-1.1a	ξύστρα σκαφιδιού σ. 342	Δ7-2β
νταβάς σ. 321	Δ6-1.2β	ξύστρα φούρνου σ. 344	Δ7-3.2γ
νταβίδι σ. 368	E1-2.5ζ	οκά (τσουκάλι) σ. 328	Δ6-4.1γ
νταμιζάνα σ. 231	Γ3-1.2γ	ομολογίες σ. 92	B1-26.2a
νταούλι σ. 275	Δ2-6a	ογκόλιθοι ριζ. σ. 91	B1-26.1a
ντζινένι σ. 153	B3- 3.2β	ογκ. φιντ. (ορός.) σ. 91	B1-26.1β
ντζιοβές σ. 320	Δ6-1.1ζ		
ντουλάπι εντοιχισμ. σ. 354	Δ8-4a	παγούρι νερού σ. 82	B1-20.3β
ντουλάπι φορητό σ. 353	Δ8-2δ	παγούρι τσίπουρου σ. 268	Δ2-1.1e
ντραβίρα ξύλινη σ. 133	B2-16βi	παιδικά παπούτσια σ. 283	Δ3-4.2
ντραβίρα μπρούτζινη σ. 133	B2-16βii	παιδικά ρούχα σ. 283	Δ3-3.4
ντραύι (ρούχα) σ. 244	Γ4-3.5a	παλάγκο σ. 77	B1-19.2β
		παλάντζα σ. 77	B1-19.2γ
ξεγυριστάρι σ. 366	E1-2.2γ	παλάντζοξυλο σ. 53	B1-4.2γ(ii)
ξυδοβάρελο σ. 234	Γ3-3.3a	παλάντζον σ. 54	B1-3.2γ(iii)
ξόβεργες σ. 171	B5-3.4β	πάλα σ. 180	B5-9.2β
ξηγικόνερι σ. 312	Δ5-4.1δ	παλάσκα σ. 181	B5-9.4a
ξηθάλι σ. 347	Δ7-5a(ii)	παλιοτσάουχα σ. 75	B1-18.3γ
ξηλεία πελεκητή σ. 153	B3-4.1γ	παλούνα βοσκή σ. 111	B2-5a
ξηλεία πριστη σ. 153	B3-4.1δ	παλούνα-ρόπαλο σ. 168	B5-1.2a
ξηλεία σχιστή σ. 153	B3-4.1β	παλούνα φράχτη σ. 89	B1-24.1γ(iii)
ξηλεία σιδερένια σ. 153	B3-4.1a	παλούνια τυλιχτράς σ. 204	Γ1-7a
ξηλίνα σαμαριού σ. 69	B1-16a	πάντα σ. 356	Δ8-5η
ξηλογαϊδάρα σ. 150	B3-1.4a	πανωβράκι σ. 243	Γ4-3.2a
ξηλόκασα σ. 67	B1- 15.2a	παπούτσια λαστιχ. σ. 248	Γ4-6.2a
ξηλοκρέβατο σ. 350	Δ8-1a	παπούτσια τσιγκ. σ. 248	Γ4-6.1
ξηλοκούμπουρο σ. 293	Δ3-7.7δ	παράβολο σ. 52	B1-4.1γ
ξηλοπαγίδα σ. 170	B5-3.1γ	παραμίνα σ. 48	B1-1.1στ
ξηλοπόδαρα σ. 289	Δ3-7.2δ	πάρτα όλα σ. 291	Δ3-7.5β
ξηλόσφηνα σ. 149	B3-1.3β	πατατούκα σ. 237	Γ4-1.1δ
ξηλόσφυρο σ. 368	E1-2.5θ	πατήθρες σ. 206	Γ1-8.3a
ξηλόσφυρο τσόκ. σ. 121	B2-10.2a(ii)	πατηήρι σ. 230	Γ3-1.1δ
ξηλοτοάπι σ. 51	B1-3.1a	πατητό σ. 368	E1-2.6στ
ξηλοφράι σ. 368	E1-2.5i	πατίνι σ. 292	Δ3-7.7β
ξηλόφταρο σ. 69	B1-12.2β	πατόφταρο σ. 49	B1-2.1δ

ΕΙΔΟΣ & ΣΕΛΙΔΑ	ΚΩΔ.	ΕΙΔΟΣ & ΣΕΛΙΔΑ	ΚΩΔ.
κάφλας δονητομίας σ. 70	B1-18.28	πλάσπηγα σ. 78	B1-19.2ε
κάφλας μαγειρικός σ. 323	Δ6-1.4δ	πλατιστόπι σ. 50	B1-2.3α
καφλοκούμπουρο σ. 293	Δ3-7.7ε	πλεξάνα κρεμμυδιών σ. 91	B1-25.2β
καχρί λιανωμάτων σ. 115	B2-8.1β	πλεξάνα σκόρδων σ. 91	B1-25.2α
καχρί χοντρών ζώων σ. 119	B2-8.1α	πλεμονοχόρα σ. 136	B2-17.2γ
κεδοθήκη βοσκής σ. 111	B2-5γ	κλιθάρι σ. 333	Δ6-5.4γ
κελεκητάρι σ. 131	B2-15.2α	κλύστρα σ. 262	Δ1-2.3δ
κένα σ. 286	Δ3-5.2α	κοδιά σ. 241	Γ4-2.2β
κεντάβολα σ. 288	Δ3-7.1β	κολίτσα σ. 355	Δ8-4ζ
κερίστροφο σ. 174	B5-9.1γ	κόλια σ. 241	Γ4-4.4γ
κέταβρα σ. 89	B1-24.1δ(ii)	κοντακόλαδο σ. 300	Δ4-2.2δ
κέταλο εγχώριο σ. 373	E1-5.2α	κοπιστής σ. 51	B1-3.2β
κέταλο ευρωπαϊκό σ. 373	E1-5.2β	κοπίστρα σ. 327	Δ6-3γ
κεταλόκαρφα σ. 373	E1-5.3γ	κουγκί σ. 92	B1-26.3α
κεταλούδα σ. 178	B5-8.4β	κουκάμιο σ. 240	Γ4-2.1β
κετροπαγίδα σ. 170	B5-3.1β	κρατοστέφανο δεκό σ. 105	B2-1.5α
κηρόνια σ. 370	E1-3.2θ	κρατοστέφ κλειδωτό σ. 105	B2-1.5β
κήρης ράφτη σ. 377	E1-9.1β	κρατοψάλιδο σ. 119	B2-10.1α
κιάκας σ. 377	E1-9.1α	κρενιζοτόμαρο σ. 227	Γ2-5.2β
κιάσματα σ. 344	Γ4-3.1γ	κρίββος σ. 308	Δ5-1.1β
κιστέλο γλυκού σ. 268	Δ2-1.2β	κροζυμολόος σ. 343	Δ7-2γ
κιάτο σ. 324	Δ6-2.1δ	κροκοσμήφανο σ. 92	B1-25.2β
κιστοθήκη σ. 353	Δ8-2γ	κροϊόντα γαλακτικά σ. 224	Γ2-4
κιστάβλια σ. 57	B1-5.2ε	κροϊόντα μελισσικά σ. 163	B4-4
κίσκες ζωγραφ. σ. 357	Δ8-6στ	κροϊόντα υλμικά σ. 153	B3-4
κισαυδί σ. 284	Δ3-5.1α	κροϊόντα υφαντικά σ. 216	Γ1-13
κισαυτή αρατοπ. σ. 344	Γ4-3.2α	κροσωπίδα μέλμου σ. 162	B4-2.2α
κισαυτή υφαντικής σ. 203	Γ1-6α	κροσωπίδα αποκρ. σ. 272	Δ2-4α
κινέλο ξυρίσματος σ. 258	Δ1-1.2δ	κρυάκιο σ. 151	B3-2.1α
κίτα χειροποίητη σ. 271	Δ2-3.1δ	κρυκιάδα σ. 342	Δ7-1.2γ
κίτα εμπορίου σ. 271	Δ2-3.1ε	κρυοσσί σ. 322	Δ6-1.4β
κισπί σ. 292	Δ3-7.6γ	κτυλόος σ. 223	Γ2-2.2β
κισούνη σ. 325	Δ6-2.1γ	κώματα σ. 335	Δ6-4.8
κιστόλα σ. 179	B5-9.1β		
κιστόλι σ. 179	B5-9.1δ	ραδιόφωνο σ. 273	Δ2-5.1β
κιστρομή σ. 67	B1-15.1ε	ρακοβάρελο σ. 234	Γ3-3.2α
κισσίλι σ. 120	B2-11.2β(iii)	ρακοκάζανο σ. 232	Γ3-2α
κλάνα σχολική σ. 285	Δ3-5.1γ	ρακοκότηρο σ. 268	Δ2-1.1στ
κλακοπαγίδα σ. 170	B5-3.1α	ράσια σ. 368	E1-2.5α
κλαστήρι σ. 334	Δ6-5.6ε	ράρι σ. 355	Δ8-4στ
κλάστης σ. 334	Δ6-4.5στ	ρεζές σ. 370	E1-3.2στ

ΕΙΔΟΣ & ΣΕΛΙΔΑ	ΚΩΔ.	ΕΙΔΟΣ & ΣΕΛΙΔΑ	ΚΩΔ.
ρεμόνι κοσκινίσματος σ. 65	B1-14α	σιδεράι αυλόπορτας σ. 370	E1-3.2α
ρεμόνι λχνίσματος σ. 64	B1-12.2γ	σίδερο σιδερώματος σ. 263	E1-2.4α
ρετοναριά σ. 300	Δ4-2.2α	σίδερο σιδίτος συμπ. σ. 263	Δ1-2.4β
ρητινοκέρι σ. 312	Δ5-4.1β	σιδηρόσκηνα σ. 144	B3-1.3α
ρητινολάδο σ. 300	Δ4-2.2γ	σιδηροτήγανο σ. 321	Δ6-1.2στ
ριντές σ. 334	Δ6-5.6γ	σιλτές σ. 356	Δ8-5δ
ρόκια μονοκόματη σ. 198	Γ1-2.1γ	σινί σ. 268	Δ2-1.1γ
ρόκια νυφίτσας σ. 184	B5-10.2β	σιάγμα σ. 174	B5-5.3β
ροκάνι σ. 365	E1-2.1αι	σιάλη σ. 56	B1-5.2α
ροκόφυλλο σ. 271	Δ2-3.2γ	σκαλιστήρι σ. 50	B1-2.4α
ρολόι επιτραπέζιο σ. 357	Δ8-6α	σκαμνί σ. 352	Δ8-2α(iii)
ρολόι τσέπης σ. 250	Γ5-8α	σκανταλέτο σ. 264	Δ1-2.4δ
ροϊμπαλο σ. 335	Δ6-5.7β	σκαρπέλο σ. 367	E1-2.5δ
ρόβανο σ. 252	Γ4-9α	σκαρπίνια σ. 248	Γ4-6.1β
σαγάνι σ. 324	Δ6-2.1γ(i)	σκάφη σ. 262	Δ1-2.3 α(iii)
σαΐτα σ. 209	Γ1-9.2α	σκαφίδα μπουγάδας σ. 262	Δ1-2.3α(ii)
σαϊτόβεργα σ. 209	Γ1-9.2β	σκαφίδα αρτοποιίας σ. 342	Δ7-2α
σακί κοινό σ. 66	B1-15.1α(ii)	σκαφίδα βαψίματος σ. 200	Γ1-4.1β
σακί της ρέγας σ. 66	B1-15.1α(iii)	σκεπάρνι σ. 366	E1-2.3α
σακχοράφα σ. 211	B1-11.2β	σκεπάρνι πλατύ σ. 366	E1-3.2δ
σαλέπι σ. 186	B5-11ε(ii)	σκεπαρνιά μαραγκ. σ. 366	E-2.3β
σάλωμα σ. 89	B1-24.1α	σκεπαρνιά χωματ/κών σ. 49	B-1.2γ
σαμάρι σ. 88	B1-16	σκεπαστρο κρινιού σ. 158	B-1.1γ
σαμαροθηλειά σ. 114	B2-3.2β	σκιάζουρας σ. 74	B-18.3α
σαμαροσκοῦτι σ. 89	B1-24.2δ	σκορδοπλεξάνα σ. 75	B1-18.3δ
σανίδες μεταφοράς σ. 68	B1-15.2γ	σκορπίδι σ. 299	Δ4-2.1β
σανιδικαρέκλια σ. 351	Δ8-2α(i)	σκουλαχόκρια σ. 241	Γ4-2.3α
σαρμανίτσα σ. 280	Δ3-1α	σκούπα σ. 260	Δ1-2.1β
σάρουμα σ. 260	Δ1-2.1α	σκούφια σ. 239	Γ5-1.2στ
σάτσι σ. 344	Δ7-3.3α	στυλόκορτο σ. 116	B2-8.2β
σβανάς σ. 60	B1-9.1γ	στέφα σ. 260	Δ1-2.1γ
σβάρνα καρφωτή σ. 58	B1-7αι	σμλάρι σ. 379	Δ1-10.1ε
σβάρνα πλεχτή σ. 58	B1-7αιii	σόμπα χειροτεχνική σ. 311	Δ6-3α
σβάρνα τυλίγματος σ. 204	Γ1-7β	σούβλα σ. 332	Δ6-5.2δ
σβούρα σ. 290	Δ3-7.4δ	σουβλί σ. 332	Δ6-5.2γ
σελάχι σ. 237	Γ4-1.1ε	σουγιές σ. 83	B1-20.4α
σεγκούνα σ. 240	Γ4-2.1δ	σουπιέρα σ. 324	Δ6-2.1ε
σηκωτήρα μυλόπ/ρας σ. 378	E1-10.1α	σουραύλι σ. 133	B2-16δ
σημάδια προβάτων σ. 138	B2-19	σουρωτήρι σ. 334	Δ6-5.6δ
σιατράτσι σ. 372	E1-5.2α	σοφράς σ. 352	Δ8-2β
		σπάγκος σ. 89	B1-24.2α

ΕΙΔΟΣ & ΣΕΛΙΔΑ	ΚΩΔ.	ΕΙΔΟΣ & ΣΕΛΙΔΑ	ΚΩΔ.
σπάθα σ. 55	B5-9.2ε	στυλόχαρτο σ. 287	Δ3-5.2ε
σπάργανα σ. 281	Δ3-3.1α	σύντραβλος σ. 346	Δ7-5α
σπίρτα σ. 309	Δ5-1.1ε	συντράφι σ. 347	Δ7-5α(i)
σπίτι στρωτό σ. 24	A-4.1δ	συντράφι σ. 236	Γ4-1.1α
σπιτοκάλυβο σ. 24	A-4.1γ	σύριγγα σ. 298	Δ4-1ε
σταβάρι σ. 54	B1-5.1α	συρταριά σ. 365	E1-2.1aii
σταβλαχερώννα σ. 130	B2-14.3	σύρτης σ. 370	E1-3.2γ
στατέρι σ. 77	B1-19.2α	συρτοθηλεία σ. 171	B5-3.4α
σταθμά μετρ. συστ. σ. 78	B1-19.3α	σφεντάνα σ. 168	B5-2α
σταθμά οκάς σ. 78	B1-19.3β	σφειγκήρας ξύλινος σ. 368	E1-2.5η
στάμνα σ. 327	Δ6-3στ	σφοντύλι ξύλινο σ. 198	Γ1-2.3α
σταυρόροκα σ. 197	Γ1-2.1α	σφοντύλι πήλινο σ. 199	Γ1-2.3β
σταχτοτσιούραπο σ. 272	Δ2-4β	σφυρί κοσιάς σ. 60	B1-9.3β
σταχτοφούσκι σ. 300	Δ4-2.2στ	σφυρί σιδερά σ. 369	E1-3.1δ
στέλα σ. 327	E1-2.5στ	σφυρί τσαγκάρη σ.	E1-8.2δ
στερφογάλαρο δέχ. σ. 26	A-4.2β	σφυρί χτίστη σ. 362	E1-1.2α
στερφογι/ρο μονόχ. σ. 25	A-4.2α	σφυρίχτρα σ. 292	Δ3-7.6α
στέφανα σ. 306	Δ4-4στ	σχάρα σ. 332	Δ6-5.2ε
σπεφάνι-αγκλειδέρα σ. 293	Δ3-7.7γ	σχονοκαθαριστήρας σ. 175	B5-6.4α
σπεφάνι γάστρας σ. 344	Δ7-3.1β		
σπεφάνι κηροπλάστ. σ. 163	B4-3α	ταβανόβουρτσα σ. 261	Δ1-2.2γ
σπεφάνι σίδερον σ. 263	Δ1-2.4γ	ταβλαμπάς σ. 223	Γ2-3α
στεκάκι σ. 257	Δ1-1.1στ	ταβλαμποξυλο σ. 224	Γ2-3β
στενοσκέπαρον σ. 366	E1-2.3γ	ταβλάς σ. 268	Δ2-1.1α
στήριγμα παντζουρ. σ. 270	E1-3.2η	ταϊστρα σ. 115	B2-8.1δ
σπάχτρα σ. 196	Γ1-1.2α	τάλαρος ξύλ. στεφ. σ. 71	B1-17.1β
στολή κυνηγετική σ. 176	B5-7β	τάλαρος σιδερ. στεφ. σ. 71	B1-17.1γ
στολή στρατιωτική σ. 249	Γ4-7α	ταλάρχα σ. 230	Γ3-1.1ε
στόνυμος αλαπού σ. 331	Δ6-5.1γ	ταμπουράς σ. 276	Δ2-6δ
στόνυμος ξεκαρπισμ. σ. 65	B1-13α	τανάλια ξυλουργού σ. 367	E1-2.5α
στόνυμος σταφ. σ. 230	Γ3-1.1γ	τανάλια πεταλωτή σ. 372	E1-5.2γ
σουρνάρι σ. 310	Δ5-1.2β	τανάλια τσαγκάρη σ. 376	E1-8.2ι
σόφα σ. 311	Δ6-3γ	τάπα φυσικαού σ. 174	B5-5.3δ
στραγγιστήρα γαλακ. σ. 222	Γ2-2.1β	ταράτα σ. 133	B2-16ε
στρο/ρα γεν. χρήσης σ. 334	Δ6-5.6β	ταράτσα σ. 126	B2-11.2β (iv)
στρούγκα σ. 124	B2-11.1β	ταραζήκα σ. 346	Γ4-4δ
στρουπίνα σ. 89	B1-24.1δ(i)	τασάκι σ. 357	Δ8-6ε
σρώμα σ. 356	Δ8-5β	τάσι νερού σ. 329	Δ6-4.3β
σρώματιά σ. 69	B1-16β	τάσι ξυρίσματος σ. 258	Δ1-1.2ε
στρωσιόχτενο σ. 209	Γ1-9.1α	τάσι παιδοκομίας σ. 281	Δ3-2β
στρωσίδια σ. 356	Δ8-5στ	ταινί σ. 320	Δ6-1.2α

ΕΙΔΟΣ & ΣΕΛΙΔΑ	ΚΩΔ.	ΕΙΔΟΣ & ΣΕΛΙΔΑ	ΚΩΔ.
τεζάκι σ. 150	B3-1.4β	τσαρούχ. μαστ. αντρ. σ. 248	Γ4-5.2α
τενέλι σ. 171	B5-3.3α	τσαρούχ. μαστ. γυν. σ. 248	Γ4-5.2β
τέντζερες σ. 320	Δ6-1.1δ	τσαρούχ. μαστ. παιδ. σ. 248.	Γ4-5.2γ
τεντζεροπούλα σ. 320	Δ6-1.1ε	τσάσκα σ. 330	Δ6-4.4γ
τετάρη σ. 76	B1-19.1α(i)	τσατσάρα σ. 257	Δ1-1.1γ
τζακόπανο σ. 357	Δ8-5δ	τσεκούρι γεν. χρήσ. σ. 148	B3-1.2α
τζαμάρα σ. 133	B2-16γ	τσεκούρι μεγάλο σ. 149	B3-1.2γ
τζαφάρι σ. 292	Δ3-7.6β	τσεκούρι υλοτομικό σ. 149	B3-1.2δ
τζινέτι σ. 153	B3-3.2β	τσεκουροπούλι σ. 148	B3-1.2β
τόπα πάνινη σ. 290	Δ3-7.4α	τσέλικα-τσομάκα σ. 289	Δ3-7.2β
τουλοπάνι σ. 222	Γ2-2.1δ	τσεμπέρι σ. 245	Γ4-4.5β
τουλούμι σ. 227	Γ2-5.2α	τσέρκι αγκωναριών σ. 370	E1-3.2ξ
τουρλοκάλυβα σ. 125	B2-11.2α	τσέτλας σ. 127	B2-12γ
τουφεκόξυλο σ. 289	Δ3-7.2γ	τσιακατούρα με στεφ. σ. 74	B1-18.2γ
τραγοτσόκινο σ. 105	B2-2.1α	τσιακατούρα φτερ. σ. 73	B1-18.2α
τραμπάλα σ. 289	Δ3-7.2ε	τσιακιμάκι σ. 309	Δ5-1.1δ
τραουφάλιδο σ. 119	B2-10.1β	τσιαπράκι κόπτρας σ. 151	B3-2.2α(i)
τραπέζι σ. 351	Δ8-1.ε	τσιαπράκι μηχ. σ. 151	B3-2.2α(iii)
τριβέλι σ. 367	E1-2.5β	τσιαπράκι πριονιού σ. 151	B3-2.2α(ii)
τριότα σ. 288	Δ3-7.1γ	τσιγαρόχαρτο σ. 271	Δ2-3.2β
τριτόρες σ. 368	E1-2.6γ	τσιγκέλι σ. 123	B2-10.3ε
τρίφτης μπουγάδας σ. 262	Δ1-2.3β	τσιγκόλι σ. 152	B3-3.1α
τριχά σ. 89	B1-24.2β(iii)	τσικρίκι σ. 202	Γ1-5δ
τροβαδόχοινο σ. 89	B1-24.2β(ii)	τσιμπίδα σιδερά σ. 369	E1-3.1ι
τρουβάς απολιπτός σ. 81	B1-20.1α	τσιμπίδα τζακιού σ. 347	Δ7-5γ
τρουβάς γιορτινός σ. 81	B1-20.1γ	τσιμπούκι σ. 270	B2-3.1γ
τρουβάς τύπου σακ. σ. 81	B1-20.1β	τσιόκι σ. 363	E1-1.2γ
τροφοδότης σ. 162	B4-1.3ξ	τσίσσα σ. 330	Δ6-4.5α
τροπητήρι ξυλογλ. σ. 131	B2-15.2β	τσιοκανάκι σ. 107	B2-3δ
τροπητήρι τσαγκάρι. σ. 376	E1-8.2 ια	τσόκανος σ. 121	B2-10.2α(i)
τσαγκάνι σ. 370	E1-3.2δ	τσουβάλι σ. 71	Δ1-17.2γ
τσαγκαροσούβλι σ. 376	E1-8.2β	τσουγκράνα σ. 62	B1-11.1β
τσάκα σ. 172	B5-4.2α	τσουκάλα σ. 328	Δ6-4.1β
τσανάκι σ. 324	Δ6-2.1β(ii)	τσουκάκι σ. 328	Δ6-4.1α
τσανάκι σ. 323	Δ6-2.1β(i)	τσουράκια καθ/νά σ. 244	Γ4-3.4γ
τσαντηλοσάκιουλο σ. 159	B4-1.3β	τσουρατοβέλονες σ. 210	Γ1-10.1α
τσαντίλα σ. 229	Γ2-3γ	τσουρατομάρουδα σ. 210	Γ1-10.1β
τσαντίλι σ. 66	B1-15.1α(i)	τυλιγάδι σ. 199	Γ1-3.α
τσαπί σ. 49	B1-2.1α	τυφλοπάνι σ. 290	Δ3-7.4γ
τσατσιόλα σ. 50	B1-2.2α	τυρολόι σ. 126	B2-12α
τσάρκι σ. 56	B1-5.1γ	τυροπάνι σ. 126	B2-12β
τσάρκος σ. 125	B2-11.2β(ii)	τυροτάλαρος σ. 226	Γ2-5.1α

ΕΙΔΟΣ & ΣΕΛΙΔΑ	ΚΩΔ.	ΕΙΔΟΣ & ΣΕΛΙΔΑ	ΚΩΔ.
τυροτσάνηλα σ. 223	Γ2-2.2β	φρουτιέρα σ. 357	Δ8-6γ
υνί σ. 52	Β1-4.1β	φτυάρα σ. 49	Β1-2.1δ
υλικά κουρέα σ. 380	Ε1-11γ	φτυάρι σ. 48	Β1-1.2β
υλικά τσαγκάκη σ. 376	Ε1-8.3	φυλαχτό σ. 304	Δ4-3.4β
υλικά υλοτομίας σ. 150	Β3-1.5	φυσεκλίκια σ. 176	Β5-7α
υφαντά απολιντά σ. 217	Γ1-13.1	φυσερύ σιδερά σ. 369	Ε1-3.1β
υφαντά δάμια σ. 217	Γ1-13.2	φυντεντήρι σ. 50	Β1-2.3β
φάνα σ. 172	Β5-4.2β	φωλιά για κότες σ. 117	Β2-8.3β
φακός σ. 316	Δ5-5δ	φωτέρι σ. 315	Δ5-5α
φαλισέτα σ. 376	Ε1-8.2ε	φωτογραφίες σ. 358	Δ8-6ζ
φανάρι κουζίνας σ. 353	Δ8-2ε	χαβάνι σ. 335	Δ6-5.6ζ
φαράσι σ. 260	Δ1-2.1δ	χαβασιά σ. 108	Β2-4.1στ
φάρμακα σ. 301	Δ4-2.3	χαβιά σ. 108	Β2-4.1ε
φαρμακ. ιδιοσχ. σ. 300	Δ4-2.2	χαϊμαλί σ. 136	Β2-17.3γ
φασουλόγλαρες σ. 89	Β1-24.1β	χαλινάρι σ. 108	Β2-4.1δ
φιδοδιχάλα σ. 183	Β5-10.2α	χαλκοτάλαρος σ. 84	Β1-21.2α
φίμωτρο σ. 108	Β2-4.1γ	χαλκοτήγανο σ. 321	Δ6-1.2δ
φίσιπα σ. 173	Β5-5.1β	χανάκα σ. 110	Β2-4.3γ
φλασσί σ. 330	Δ6-4.5β	χαντζάρα σ. 332	Δ6-5...3α
φλιτζάνι σ. 270	Δ2-2.2γ	χαντζάρι σ. 122	Β5-9.4γ
φλιτ σ. 298	Δ4-1ζ	χαρμπί σ. 182	Β2-10.3β
φλογέρα καλαμένα σ. 133	Β2-16α(iii)	χαρτονομίσματα σ. 92	Β1-26.3δ
φλογέρα κοκάλινη σ. 133	Β2-16α(iv)	χασαπομάχαιρο σ. 122	Β2-10.3α
φλογέρα ξύλινη σ. 132	Β2-16α(i)	χειρόμυλος σ. 117	Β2-8.4α
φλογέρα μπαρούτινη σ. 133	Β2-16α(ii)	χειροπρίονο υλοτ. σ. 148	Β3-1.1γ
φλουριά σ. 242	Γ4-2.3στ	χειροπρίονο μαραγ. σ. 365	Ε1-2.2α
φόρμες κουλουριών σ. 346	Γ4-4γ	χειρότια σ. 244	Γ4-3.4δ
φορτσέρι σ. 351	Δ8-1δ	χλαίνη σ. 250	Γ4-7β
φορτωτήρα σ. 152	Β3-3.2α	χοντροκουδούνιο σ. 104	Β2-1.2γ
φουρκέτα σ. 257	Δ1-1.1η	χοντροβέλοιο σ. 211	Γ1-11.1β
φουρλέγκα σ. 290	Δ3-7.4δ	χοντροτόπα σ. 342	Δ7-1.2α
φουρνόξυλο σ. 344	Δ7-3.2β	χουλιάρα ξώβαθη σ. 321	Δ6-1.3α(i)
φουρνόπανο σ. 344	Δ7-3.2δ	χουλιάρα μακιριά σ. 321	Δ6-1.3α(ii)
φουρνόφπαρο σ. 344	Γ4-3.2ε	χουλιάρα βαθιά σ. 321	Δ6-1.3α(iii)
φουσκωτήρα σ. 123	Β2-10.3στ	χουλιάρι σ. 324	Δ6-2.2α
φουστάνελα σ. 238	Γ4-1.2α	χουλιανογλίφτης σ. 131	Β2-15.2γ
φουστράνι νυφιατ. σ. 240	Γ4-2.1γ	χουλιανολόγος σ. 325	Δ6-2.3α
φράχτης κήπου σ. 72	Β1-18.1α	χτένα σ. 257	Δ1-1.1β
φροκάλι σ. 260	Δ1-2.1β	χτενιά σ. 363	Ε1-1.2δ
		χτένι αργαλειού σ. 208	Γ1-9.1

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ

ΕΙΔΟΣ & ΣΕΛΙΔΑ	ΚΩΔ.	ΕΙΔΟΣ & ΣΕΛΙΔΑ	ΚΩΔ.
χτένι ξειφειρ/ματος σ. 257	Δ1-1.1δ	ψαλίδα νοικοκυράς σ. 211	Γ1-11.2α
χωνί οينوποιίας σ. 233	Γ3-3.1β	ψαλίδι "διπλή μάχ." σ. 119	B2-10.1γ
χωνί λουκάνικων σ. 334	Δ6-5.5δ	ψαθί σ. 89	B1-24.2δ
χωνιά σ. 333	Δ6-4.5	ψεκαστήρα σ. 84	B1-21.2β
χώστρα σ. 71	B1-17.2δ	ψιλοβέλονο σ. 211	Γ1-11.1α
ψαλίδα κλαδέματος σ. 84	B1-21.1α	ψιλόσιτα σ. 342	Δ7-1..2β
ψαλίδα τενεκτζή σ. 373	E1-6.1α	ψωμομάχαιρο σ. 333	Δ6-5.3δ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΑΛΚΙΜΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ: "Βιοκαλλιέργειες". Αθήνα 1990.
- ΒΑΡΒΟΥΝΗ Μ.: "Συμβολή στη μεθοδολογία της επιτόπιας λαογραφικής έρευνας". Αθήνα 1994.
- ΒΡΑΧΑ ΓΙΑΝΝΗ: "Από τα Δολιανά στην Κοντίβα". Αθήνα 1980.
- ΓΙΑΝΝΙΤΣΑΡΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: "Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική της Ευρυτανίας". Αθήνα 2000
- ΓΕΡΩΝΥΜΑΚΗΣ Κ. "Η Κρήτη στο πρόσφατο παρελθόν" Αθήνα 1980
- ΓΚΟΛΙΑ ΜΑΡΚΟΥ: "Ιστορία της Ευρυτανίας στους νεώτερους χρόνους". Αθήνα 1999.
- ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ: "Ιστορία των Αρχαίων Ευρυτάνων". Αθήνα 1999.
- ΓΡΑΝΙΤΣΑΣ ΣΤΕΦ.: "Τα άγρια και τα ήμερα του βουνού και του λόγγου"
- ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ Τεγόπουλος-Φυτράκης. Αθήνα 1993
- ΗΜΕΛΛΟΥ ΣΤΕΦ.: "Ζητήματα παραδοσιακού υλικού βίου" Αθήνα 1993.
- ΗΜΕΛΟΥ ΣΤΕΦ. & Πολυμέρου-Καμηλιάκη Αικατερίνη: "Παραδοσιακός υλικός βίος του Ελληνικού λαού". Αθήνα 1983
- ΚΑΛΔΗΣ ΠΑΝ. και άλλοι: "Αγροτοτουρισμός και ανάπτυξη". Υ.Π.Ε.Π.Θ Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.- Ο.Ε.Δ.Β.
- ΚΑΡΑΠΙΠΕΡΗΣ ΔΗΜ.: "Ρομμελιώτικη λαογραφία". Αθήνα 1984
- ΚΟΝΤΟΜΙΧΗ ΠΑΝΤΑΖΗ: "Το νοικοκυριό του χωριάτικου σπιτιού στη Λεικάδα". Αθήνα 1985
- ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ ΦΑΙΔΩΝ: "Βυζαντινών βίος και πολιτισμός". τόμ. Β', Δ' και Ε'. Αθήνα 1952.
- ΚΟΥΤΣΟΚΛΕΝΗ ΓΕΩΡΓ.: "Φθίνοντα επαγγέλματα". Αμφισσα 2002.
- ΛΑΜΝΑΤΟΣ ΒΑΣ.: "Η ζωή στα χειμαδιά". Αθήνα 1973
- ΛΟΥΚΑΤΟΥ ΔΗΜ.: "Εισαγωγή στη λαογραφία". Αθήνα 1978.
- ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΥ Δ.: "Γεωργικά της Ρούμελης". Αθήνα 1938.
- ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ: "Ποιμενικά της Ρούμελης". Αθήνα 1930.
- ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ: "Αιτωλικαί οικήσεις σκεύη και τροφαι". Αθήνα 1925.
- ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ: "Πως υφαίνουν και ντύνονται οι Αιτωλοί". Αθήνα 1927.
- ΜΕΡΑΚΛΗΣ Μ.: "Παιδαγωγικά της λαογραφίας". Αθήνα 2001.
- ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ: "Ελληνική λαογραφία - Κοινωνική συγκρότηση". Αθήνα 1992.
- ΜΗΧΙΩΤΗΣ ΧΑΡ. "Τυμφορηστές και Τυμφορηστοί" Αθήνα 1990
- ΜΠΑΛΑΦΟΥΤΗΣ Κ.: "Παραδοσιακά επαγγέλματα...". Καλαμάτα 1995.
- ΞΗΡΟΤΥΡΗ ΖΑΧΟΥ.: "Λαϊκή τέχνη και χειροτεχνία". Αθήνα 1990.
- ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ: "Ηθη έθιμα και δοξασίες του λαού μας". Αθήνα 1997.
- ΟΜΑΔΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ: "Ελληνικός λαϊκός πολιτισμός". Αθήνα 1986.
- ΠΟΛΥΜΕΡΟΥ-ΚΑΜΗΛΑΚΗ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ και άλλοι: "Αγροτική παράδοση και λαϊκή τέχνη". Υ.Π.Ε.Π.Θ.- Παιδ. Ινστιτούτο, Ο.Ε.Δ.Β. Αθήνα 2000

ΡΟΥΜΕΛΙΩΤΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ τεύχη 1955, 1959, 1962-64.

ΣΕΤΤΑΣ ΔΗΜ.: "Γλώσσα και λαογραφία της Εύβοιας". Αθήνα 1960.

ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ: "Λαογραφικά της Ρούμελης". Αθήνα 1989.

ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ Ελευθερουδάκη.

ΤΟΦΛΕΡ ΑΛΒΙΝ: "Το τρίτο κύμα". Αθήνα 1982.

ΤΣΙΤΣΙΠΗ ΔΗΜΗΤΡΗ: "Το Δαδί". Αθήνα 1981.

ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΑΚΗΣ Ν.: "Οικολογία - Εισαγωγή στην μελέτη του περιβάλλοντος". Αθήνα 1995.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	7
Εισαγωγή.....	11

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΕΥΡΥΤΑΝΑ

1. Η Ευρυτανία ως μία ανοιχτή πόλη.....	15
2. Δομή του νοικοκυριού	18
3. Γενικά κατασκευαστικά ζητήματα του σπιτιού	20
4. Αρχιτεκτονικές μορφές και εξέλιξη των σπιτιών	22
5. Λειτουργική περιήγηση στο τρίχωρο δάπατο σπίτι	35

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΕΚΤΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ

❖ Κεφάλαιο 1 – Γεωργία.....	43
1. Ξεχέρσωμα-βαλάρισμα	46
2. Σκάψιμο	49
3. Πότισμα.....	50
4. Όργωμα αυλακώσεως (με Ηοιόδειο άροτρο)	52
5. Εξαρτήματα ξυλάλετρου και ζυγού	54
6. Όργωμα αναστροφής των χωμάτων (με άλετρα)	57
7. Σβάρνισμα.....	57
8. Σαλάγημα των ζώων	58
9. Δρέπανα.....	59
10. Κλαδευτήρια	61
11. Λοιπά εργαλεία συγκομιδής.....	61
12. Αλώνισμα και λήχνισμα	62
13. Στούμπισμα	64
14. Κοσκίνισμα	65
15. Μεταφορές.....	66
16. Το σαμάρι	68
17. Αποθήκευση.....	70
18. Προστασία αγροτικής παραγωγής.....	72
19. Μέτρημα-ζύγισμα.....	75
20. Ο τρουβάς και το περιεχόμενο του.....	80

21. Αμπελουργία.....	83
22. Δεντροκομία	85
23. Κηπευτική.....	87
24. Υλικά και μικρούλικα των αγροτικών αναγκών	89
25. Συσκευασίες αγροτικών προϊόντων.....	90
26. Η παρουσία του νοικοκύρη και η διασφάλιση της.....	91
27. Οι θρησκευτικές γιορτές στην ζωή του αγρότη.....	93
♦ Κεφάλαιο 2 – Κτηνοτροφία.....	99
1. Κουδούνια προβάτων (αρματωσιά πρατοκοπής).....	102
2. Κυπροκούδουνα γιδιών.....	105
3. Βροντάρια (κουδούνια) λοιπών ζώων.....	107
4. Εργαλεία τιθάσευσης ζώων.....	107
5. Ελεγχόμενη βόσκηση	110
6. Ποιμενικά ραβδιά.....	111
7. Κόμτοι.....	112
8. Εκτροφή ζώων.....	114
9. Προστασία, ασφάλεια και περιποίηση ζώων	117
10. Εκμετάλλευση ζώων	119
11. Η σtάνη	123
12. Αντικείμενα εξυπηρέτησης του τσοπάνη	126
13. Ζωοτροφές.....	127
14. Ο σταβλαχερώνας.....	129
15. Ποιμενική ξυλογλυπτική	130
16. Ποιμενικοί αυλοί.....	132
17. Λαϊκή κτηνιατρική	134
18. Δευτερεύοντα κτηνοτροφικά προϊόντα	137
19. Σημάδια προβάτων	138
20. Ονόματα ζώων.....	140
21. Οι γιορτές των τσοπάνηδων.....	142
♦ Κεφάλαιο 3 – Υλοτομία.....	145
1. Υλοτόμηση και κοπή καυσόξυλων.....	147
2. Τρόχισμα εργαλείων	150
3. Μεταφορά ξύλων	151
4. Υλοτομικά προϊόντα.....	153
♦ Κεφάλαιο 4 – Μελισσοκομία.....	155
1. Παραδοσιακή μελισσοκομία	156
2. Σύγχρονη μελισσοκομία.....	160
3. Κηροπλαστική	163
4. Μελισσοκομικά προϊόντα	163

❖ Κεφάλαιο 5 – Κυνήγι-Συλλεκτική παραγωγή	165
1. Πρωτόγονα όπλα	167
2. Αυτοσχέδια όπλα	168
3. Παγίδες πουλιών	169
4. Παγίδες επιβλαβών	171
5. Πυροβόλα όπλα μπιστογομής	172
6. Πυροβόλα όπλα οπισθογομής	174
7. Κυνηγετικά «αξεσουάρ»	176
8. Ψάρεμα στο ποτάμι	176
9. Ατομικός οπλισμός	179
10. Δευτερεύοντα κυνήγια	182
11. Φαγώσιμα φυτικά προϊόντα της συλλεκτικής παραγωγής	184
12. Η βιοκοινότητα της ευρυτανικής φύσης	186

ΜΕΡΟΣ Γ'

ΟΙΚΙΑΚΗ ΧΕΙΡΟΤΕΧΝΙΑ

❖ Κεφάλαιο 1 – Κλωστοϋφαντουργία	195
1. Κατεργασία μαλλιών	196
2. Γνέσιμο	197
3. Τυλιγάδιασμα	199
4. Βάψιμο και πρώτες ύλες φυτικών βαφών	199
5. Κουβάριασμα-μασούριασμα	201
6. Ίδιασμα	202
7. Τύλιγμα-μίτωμα	203
8. Αργαλειός	204
9. Παρελκόμενα αργαλειού	208
10. Πλέξιμο	209
11. Ράψιμο	210
12. Κέντημα	212
13. Προϊόντα (υφαντά)	216
14. Τελική κατεργ. σκουτιών (νεροτρίβισμα-μαντάνισμα)	218
❖ Κεφάλαιο 2 – Γαλακτοκομία	219
1. Άρμεγμα αιγοπροβάτων και μεταφορά γάλακτος	220
2. Τυροκομία	221
3. Κοπάνισμα	223
4. Γαλακτοκομικά προϊόντα	223
5. Μέσα αποθήκευσης γαλακτοκομικού	226
❖ Κεφάλαιο 3 – Ποτοποιία	229
1. Οινοποιία	230

2. Παραγωγή τσίπουρου (καζαναριό).....	231
3. Αποθήκευση προϊόντων ποτοποιίας.....	232
❖ Κεφάλαιο 4 – Ντύσιμο και πόδεμα	235
1. Γαμπριάτικα ρούχα (μια τυπική φορεσιά)	236
2. Νυφιάτικα (βλάχικα).....	240
3. Γιορτινά και καθημερινά αντρικά ρούχα	242
4. Γιορτινά και καθημερινά γυναικεία ρούχα.....	244
5. Ποδεσιά με τσαρούχια.....	246
6. Πόδεμα με παπούτσια.....	248
7. Η στράτευση στη ζωή του ορεσίβιου.....	249
8. Είδη πολυτελείας	250
9. Τα ενδύματα των νεκρών.....	251

ΜΕΡΟΣ Δ'

ΟΙΚΙΑΚΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ-ΟΙΚΟΣΚΕΥΗ

❖ Κεφάλαιο 1 – Καθαριότητα και Καλλωπισμός	255
1. Ατομική καθαριότητα.....	256
2. Οικιακή καθαριότητα.....	259
❖ Κεφάλαιο 2 – Ψυχαγωγία και Φιλοξενία	265
1. Σερβίτσια	267
2. Σύνεργα του καφέ.....	269
3. Είδη καπνιστού	270
4. Τα αποκριάτικα δρώμενα.....	271
5. Λοιπά είδη ψυχαγωγίας.....	272
6. Τραγούδι, χορός και μουσικά όργανα	274
7. Παιγνίδια για μεγάλους.....	278
❖ Κεφάλαιο 3 – Παιδοκομία-Παιδικά παιχνίδια.....	279
1. Ύπνος του παιδιού.....	280
2. Φαγητό του παιδιού	281
3. Ρούχα του παιδιού	281
4. Παιδικά παπούτσια	283
5. Σχολικά είδη.....	284
6. Τα σχολεία.....	287
7. Παιδικά παιχνίδια	288
❖ Κεφάλαιο 4 – Λαϊκή Ιατρική-Γιατροσόφια.....	295
1. Υγιειονομικός εξοπλισμός του σπιτιού	296
2. Φαρμακευτικό υλικό.....	299
3. Εόρκια.....	301
4. Λατρευτικά	305

❖ Κεφάλαιο 5 – Θέρμανση και Φωτισμός	307
1. Άναμμα φωτιάς	308
2. Κανσόξυλα.....	310
3. Βιομηχανικά μέσα παραγωγής θερμικής ενέργειας.....	311
4. Εσωτερικός φωτισμός	312
5. Εξωτερικός φωτισμός.....	315
❖ Κεφάλαιο 6 – Κουζινικά και σκεύη διατροφής	317
1. Παρασκευή φαγητού	319
2. Κατανάλωση φαγητού (σκεύη και εργαλεία).....	323
3. Σκεύη μεταφοράς νερού	325
4. Σκεύη χρήσης νερού και κρασιού.....	328
5. Λοιπά κουζινικά.....	330
6. Η ευρυστανική κουζίνα	336
❖ Κεφάλαιο 7 – Σκεύη αρτοποιίας	341
1. Κοσκίνισμα-σίτισμα.....	341
2. Ζύμωμα και γένωμα (ωρίμανση) του ψωμιού.....	342
3. Ψήσιμο του ψωμιού	343
4. Ειδικές χρήσεις	345
5. Εργαλεία τζακιού.....	346
6. Είδη ψωμιού	347
❖ Κεφάλαιο 8 – Έπιπλα.....	349
1. Έπιπλα ύπνου και οντά	350
2. Έπιπλα μαγειριού.....	351
3. Αποθηκευτικά μέσα μαγειριού.....	353
4. Σταθερές κατασκευές μαγειριού	354
5. Υφαντουργικός οικιακός εξοπλισμός	355
6. Πολυτελής εξοπλισμός	357

ΜΕΡΟΣ Ε'

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΕΣ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ

❖ Κεφάλαιο 1 – Τεχνικά Επαγγέλματα.....	361
1. Χτίστης	362
2. Μαραγκός και βαρελάς	365
3. Σιδεράς ή γύφτος ή χαλκιάς	368
4. Σαμαράς.....	370
5. Πεταλωτής ή αλμπάνης ή καλιγωτής	371
6. Τενεκτζής ή φαναρτζής	373
7. Καλαντζής ή γανωματής.....	374

8. Τσαρουχάς, τσαγκάρης	375
9. Καποράφτης, βλαχοράφτης, φραγκοράφτης και μοδίστρα	376
10. Μυλωνάς	377
11. Κουρέας	380
12. Λοιποί μαστόροι	381
13. Μαστορέματα του αγρότη	382
14. Τεχνικά επαγγέλματα του 20ου αιώνα	385
15. Φυσικές πρώτες ύλες (πέτρα και ξύλο)	387

❖ Κεφάλαιο 2 – Επαγγελματίες Παροχής Υπηρεσιών	389
1. “Επαγγελματίες” της εξουσίας	389
2. Διανοήση	391
3. Εμπορευόμενοι και λοιποί επαγγελματίες	392
4. Επαγγελματίες περιφερόμενοι και πλανόδιοι	393
5. Χόμπυ και πάρεργα	394

ΜΕΡΟΣ ΣΤ'

ΤΟ ΝΕΟ ΕΥΡΥΤΑΝΙΚΟ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΟ

1. Σύγχρονα νοικοκυριά και τοπική αυτοδιοίκηση	395
2. Οικοανάπτυξη και προστασία του περιβάλλοντος	397
3. Οικοανάπτυξη και Ευρωπαϊκή Ένωση	401
4. Το ανθρωπογενές περιβάλλον του νέου ευρυτ. νοικ/ριού	403
5. Τομείς οικονομικής ανάπτυξης των νέων νοικοκυριών	404
6. Το νέο ευρυτανικό νοικοκυριό μπορεί και πρέπει να αναπτυχθεί	409

ΕΠΙΛΟΓΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

1. Το “Μουσείο της αγροτικής ζωής” των Ευρυτάνων	411
2. Οργανόγραμμα λαογραφικής έκθεσης	413
3. Ευρετήριο λαογραφικών αντικειμένων	414
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	429
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	431

Η παρούσα ηλεκτρονική επεξεργασία έγινε με πρωτοβουλία και προσωπική εργασία του Ζαχαρία Ζηνέλη, συνταξιούχου Θεολόγου από την Καστανιά Ευρυτανίας, και αποτελεί ελάχιστο δείγμα ανέκφραστης χαράς και ευγνωμοσύνης προς το συγγραφέα τούτου του μοναδικού έργου που περιγράφει ΤΟ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΟ ΤΟΥ ΕΥΡΥΤΑΝΑ, τον πλούτο του, τις ασχολίες του, το "έχει" του. Έτσι παίρνει νέα ζωή το έργο του καλού φίλου Αλέξανδρου Χουλιάρá και θα ταξιδεύει ατέρμονα με τα φτερά της νέας τεχνολογίας, επιδιώκοντας το μεγάλο πόθο να μπει σε κάθε Ευρυτανικό σπίτι και όχι μόνο.

ΑΘΗΝΑ, ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2020

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ
ΕΠΤΑΛΟΦΟΣ ΑΒΕΕ
ΑΡΑΔΗΤΤΟΥ 12-16 - 116 36 - ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ.: 210 9217513 - 210 9214820
FAX: 210 9237033
www.eptalofos.com.gr
e-mail: info@eptalofos.com.gr

Ο Αλέξανδρος Χουλιάρας γεννήθηκε στο Κρίκελλο της Ευρυτανίας το 1952, από γονείς γεωργοκτηνοτρόφους. Μέχρι το 1970 όλο τον ελεύθερο χρόνο, μετά το σχολείο, βρισκόταν και δούλεψε στα χωράφια και τα ζώα των γονιών του. Εκεί έμαθε όλες τις γεωργοκτηνοτροφικές εργασίες του παραδοσιακού νοικοκυριού. Το 1975 αποφοίτησε από την Σχολή Υπομηχανικών Αθηνών, έχοντας δουλέψει παράλληλα για βιοπορισμό πολλές χειρωνακτικές εργασίες.

Ως Πτυχιούχος Υπομηχανικός δούλεψε σε διάφορες Τεχνικές Εταιρείες και από το 1981 και εντεύθεν εργάζεται στο Δημόσιο. Από τό 1987 ζει στο Καρπενήσι. Εκεί, ως χόμπυ, συνέλεξε διάφορα λαογραφικά αντικείμενα και δημιούργησε μια λαογραφική συλλογή. Τούτο το βιβλίο μπορεί να θεωρηθεί παρουσίαση αυτής της συλλογής.

